СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

БИБЛИОТЕКА
ДРУГЕ ЖЕНСКЕ ГИМНАЗИЈЕ
Инв. бр. 1068
Ознака:

БИБЛИОТЕКА
ДРУГЕ ЖЕНСКЕ ГИМНАЗИЈЕ
Инв. бр. 65
Ознака:

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Богдан Поповић.

уређивачки одбор:
Др. Волислав С. Вељковић, Јаша М. Продановић,
Љуб. Стојановић, Светислав С. Симић,
Слободан Јовановић.

Власник, Светислав С. Симић.

КЊИГА ПЕТА

БЕОГРАД:
Штампарија Петра Јоцковића, Краља Милана улица, бр. 12.

уредништво и администрација листа:
КРАЉА МИЛАНА УЛИЦА БР. 2.
(сремска улица, бр. 1).

AP
56
S67
knj. 5

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

1086962

САДРЖАЈ КЊИГЕ ПЕТЕ.

ЈАНУАР, ФЕБРУАР, МАРТ и АПРИЛ, 1902.

СВЕСКА ПРВА. Страна

Марија. Приповетка од Симе Матавуља 1

Тартарен на Алпима. Приповетка I. од Алфонса Додеа 12

Источна прича. Песма од Милорада Ј. Митровића . 24

Живот. Песма од Јована Дучића 25

Цигани. Етнографска скица од Др. Симе Тројановића 26

Самостално мишљење. од Артура Шопенхауера . . 38

Књижевни Преглед: Српска Књижевност: „Цариградске слике и прилике од Чед. Мијатовића" од Павла Поповића 42

Позоришни Преглед: „Пучина, драма у четири чина. Написао Бранислав Ђ. Нушић". од Драгомира М. Јанковића 47

Уметнички Преглед: „Музичке прилике у нас. — Београдска музичка школа — Г-ђица Ј. Шоповићева. — Ф. Ондричек. — Г-ђица Љ. Тодосијевићева" од Г. М. 58

Оцене и Прикази: „Слава — Крсно име. Студија Др. Милоја М. Васића" од Др. Николе Вулића . . 62

„Почетак Самуилове владе од Божидара А. Прокића" од Др. Станоја Станојевића 70

„Песме Петра Прерадовића од Др. Милана Шевића" од Др. Јована Скерлића 73

„Из прошлих дана од Др. Милана Савића" од Др. Јована Скерлића 74

Белешке: Књижевност. 75

СВЕСКА ДРУГА.

Страна

Коштана. Комад из врањског живота I. од Борисава Станковића 81
Тартарен на Алпима. II од Алфонса Додеа 94
Лав и Магарац. Басна од Милорада Ј. Митровића . 106
Пред остатком Афродитина кипа. Песма од Јелене. 107
Мисли. I од Божидара Кнежевића 108
Нобелова Задужбина. од Алфреда Јенсена 114
Самостално Мишљење. (Крај.) од Артура Шопенхауера. 120
Књижевни Преглед: Српска књижевност: „Цариградске слике и прилике од Ч. Мијатовића“ II од Павла Поповића 126
Позоришни Преглед: Криза у Француској комедији. од Драгомира М. Јанковића 133
Оцене и Прикази: „Дивљи човек од Симе Лукина Лазића“, од Милорада Ј. Митровића 140
„Песме од Дим. Глигорића Сокољанина“, од Богдана Поповића 143
„Чикино Дете од Тадије Костића“, од Д-ра Јована Скерлића 146
„Биљешке о Гундулићу и његову времену од Алфреда Јенсена“, од Павла Поповића . . . 148
Белешке: Књижевност. — Друштва. — Разно . . . 150

СВЕСКА ТРЕЋА.

Коштана. Комад из врањског живота. II. од Борисава Станковића 161
Тартарен на Алпима. III. од Алфонса Додеа . . . 176
*. Песма од Јована Дучића 190
Дубровачки Мадригал. Песма од Јована Дучића . . 191
Мисли. II. од Божидара Кнежевића 192
Српска Драма у XIX Веку. I. од Павла Поповића . 199
Догматичка и импресионистичка критика. I. од Д-ра Јована Скерлића 208
Књижевни Преглед: Српска књижевност: „Цариградске слике и прилике од Ч. Мијатовића. (Крај),“ од Павла Поповића 213

Страна

Позоришни Преглед: Аделаида Ристори, од Драгомира М. Јанковића 218
Оцене и Прикази: „С мора и с планине од Сима Матавуља“, од Милорада Ј. Митровића 221
„Пожаревачки Мир од Др. Драг. М. Павловића I.“ од Јована Н. Томића 223
„Весник словенске филологије ит.д.“ од Љубомира Стојановића 229
„Номинатив и вокатив у српском и латинском језику од Јанка Лукића“, од Д-ра Александра Белића 232
„Старац Никита и његове три кћери од А. Сјетковог“, од Я—ъ 235
Белешке: Књижевност. — Друштва. — Уметност . 236

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

Коштана. Комад из врањског живота. III од Борисава Станковића 241
Тартарен на Алпима. IV од Алфонса Додеа . . . 257
Сиромах сам. Песма од Јелене 270
О једноме кутку дивном. Песма од Милутина Јовановића 271
Мисли. (Крај.) од Божидара Кнежевића 272
Српска Драма у XIX веку. II од Павла Поповића . 282
Догматична и импресионистичка критика. (Крај.) од Др. Јована Скерлића 290
Позоришни Преглед: Три прославе. — Нова управа од Драгомира М. Јанковића 298
Оцене и Прикази: „Пожаревачки Мир од Др. Драг. М. Павловића (Крај.)“ од Јована Н. Томића . . . 307
Белешке: Књижевност. — Уметност. — Друштва. — Нове књиге 315

СВЕСКА ПЕТА.

Коштана. Комад из врањског живота. (Крај.) од Борисава Станковића 321
Тартарен на Алпима. V. од Алфонса Додеа 331

Страна

Словенски Клуб у Београду. од Д-ра Ивана Шајковића 343
Српска Драма у XIX Веку. III. од Павла Поповића. 349
Мој Анђео. (Песма). од Божидара С. Николајевића. 361
Три Песме. од М. Ћурчина 362
Књижевни Преглед: А. Српска књижевност: „О слободној штампи од Гргура Миловановића“, од Д-ра В. С. Вељковића 365
Б. Страна књижевност: „Иван Тургењев по преписци са својим француским пријатељима од Е. Халперина Каминског“, од Милана Грола. 371
Уметнички Преглед: „Кавалъ“, музички лист у Бугарској, од Божидара Јоксимовића 378
Оцене и Прикази: „Срђ“, лист за књижевност и науку, од Павла Поповића 382
„Сељанчице од Милорада Петровића“, од Д-ра Јована Скерлића 386
Белешке: Књижевност. — Друштва — Читуља . . . 390

СВЕСКА ШЕСТА.

Страдија. I. од Радоја М. Домановића 401
Тартарен на Алпима. VI. од Алфонса Додеа . . . 415
Сонети. од Z. 427
Народна Библиотека. од Доброслава Ружића . . . 429
Сугестија у Народу. од Тих. Р. Борђевића 437
Српска Драма у XIX Веку. IV. од Павла Поповића . 444
Енглески Парламентаризам. I. од Слободана Јовановића 455
Уметнички Преглед: „Лутка“, оперета у три чина, с предигром; написао Морис Ордоно. Музика од Едмонда Одрана. — Симфонијски конперти, од Густава Михела 464
Оцене и Прикази: „Збирка међународних аката отоманског царства, од Г. Норадунгина.“ од Н. С. Петровића 467
„Савремена Србија, итд., од Јолифа Малата.“ — „Словенска Митологија, од Луја Лежеа.“ од Др. Мих. Гавриловића 473
Белешке: Књижевност. — Друштва 476

Страна

СВЕСКА СЕДМА.

Страдија. II. од Радоја М. Домановића 481
Тартарен на Алпима. VII. од Алфонса Додеа . . . 496
Серенада. Песма, од Милутина Јовановића 507
Идила. Песма, од М. Ћурчина 508
Народна Библиотека. (Крај.) од Доброслава Ружића . 509
Српска Драма у XIX Веку. V. од Павла Поповића . 518
Енглески Парламентаризам. II. од Слободана Јовановића 523
Позоришни Преглед: Млада трагедија. — „Содом“, од Драгомира М. Јанковића 535
Оцене и Прикази: „А. Чехов: Мужици, од Петка Лукића-Новице, свештеника“, од Јаше Продановића. 543
„Припрема за нове трговинске уговоре“, од Дра. В. С. Вељковића 545
„Смртни обичаји у Турака, од Тих. Р. Ђорђевића“, од Д-ра М. В. Смиљанића 548
Белешке: Књижевност. — Друштва 550

СВЕСКА ОСМА.

Страдија. III. од Радоја М. Домановића 561
Тартарен на Алпима. VIII. од Алфонса Додеа . . . 573
Халдемо! Песма. од Јелене 580
Промена. Песма. од Јов. В. Маговчевића 582
Краљ Теодор I. Корсикански. I. од Јована Н. Томића 583
Енглески Парламентаризам. III. од Слободана Јовановића 590
Српска Драма у XIX Веку. VI. од Павла Поповића . 602
Књижевни Преглед: Страна Књижевност. „Прве године“, од Жила Симона, од Др. К. Д. Кумануди. 614
Оцене и Прикази: „О образовању воље. од Мих. М. Станојевића“, од Ариста 627
„Баксуз, итд. Причице, од Благ. Нед. Кечкића“, од Б. Поповића 633
Белешке: Књижевност. — Друштва. Исправка . . 637

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига V, број 1. — 1 јануар, 1902.

М А Р И Ј А.

Петровско сунце беше пripекло над Београдом, прашина трепераше и превијаше се по кривим и стрмим улицама, лишће по дрветима почињало се межурати. На једном крају престонице, управо у једном новом додатку, новој улици, запара је била силнија, прашина гушћа. Улица је права, широка; с обе стране нижу се нове куће, местимице раздвојене празним земљиштима. На рогљу, ближе вароши, најстарија је кућа тога краја: она је боком и једним прозорком дошла на нову улицу: наличје јој има два отвора, пред лицем је трем са три стубића. Око ње је двориште, ограђено већ трулим даскама.

То је кућа Петрије Станковићке, удовице неког канцеларијског послужитеља.

Порекло и прошлост породице Станковићеве садржи се у неколико речи.

Димитрије Станковић, млад инокосан сељак, из рудничкога краја, имао је у Београду некога рођака, чиновника, који му изради место „одајније“ у неком надлештву. Димитрије се ожени, прода што је имао у селу, пресели се у Београд и сагради кућицу, која је онда била изван вароши. Ту су изродили децу и ту он умре баш оне године кад му најстарија кћи Марија сврши вишу женску школу и добн место учитељице у једном селу у београдској околини.

Кад се збило оно што узех да причам беше Петров-дан, после подне. Мало Петријино двориште и трем блеште од сунчане светлости. Врата су на средини притворена. У предњем собичку, на старом дивану, спава нека постарија крепка жена; спава на боку, стиснутих песница и дише веома дубоко. Лево је друга собица у којој седи и пуши син јој Милорад, слушалац филозофије треће године. Ту је гвозден кревет, сто, две столице, орман без стакла, пун књига. Десно у највећој соби, на широком кревету, у снежној белини рубља, лежи учитељица Марија, болесна још од почетка пролећа. Бујна јој плава коса заокружила је лепу измучену главу. Очни капци црикасти, спустили се на утонуле очи; протегласти образи, бледи и црвени, испијени су од боловања.

Петрија, на дивану у предњој соби, поче у спавању нешто говорити. Син јој, који је дотле посматрао колутове дима из цигарете, трже се. Нејасно мрмљање материно заврши се јасним узвицима: „Та пустите девојку, ђаволи једни! Та видите ли, да нисмо још ни половину пожнели!“ У исти мах болесница закуца кашиком по чаши. Милорад скочи и пробуди стару. Она затрепта очима, и весели израз лица претвори се у израз очајања. Прекрсти се и рече: „О моји весели снови, да ли весеље матери!“

Обоје ућуте к болесници. Мати јој узе брисати зној, брат седе на кревет чело ногу.

— Јеси ли спавала? пита мати.

— И још како! одговори Марија скренувши мутне очи к дувару... И још како! И шта сам све сањала! Да...

Кашаљ је прекиде. Дуго је потмули кашаљ трајао, па се изврже у рикање.

Кад престаде, Милорад рече:

— Ето, има два пуна сахата да се нисп накашљала, а и сад не би, да се не напрежеш!

Мати изиђе, да донесе преобуку.

Марија нежно погледа брата, и прошапта:

— Зашто си опет толико пушио? Страшно се осећа и много си жут.

Милорад се тиже. Лице му је увек било нажуто, (али између браде, обрвâ и косе, црних као угљен, оно изгледаше жуће него што је), те би се увек препао, кад би му неко то напоменуо, јер се бојао, да му је слезина болесна. Зато је често пшао укруњен и брзим корацима да дубље удише и крв натера у образе; зато је, последње године, почео гимнастисати са гвозденим теговима. Његова је радост била као у детета, кад би осетио да се заруменио, а у противном случају чак је избегавао да се не сретне са својом госпођицом, неком скрофулозном, богатом девојком, којој се у последње време удварао и почео осећати успех.

Он прекиде ћутање.

— Е време је да узмеш лек и да ти измерим температуру. Лекар само што није дошао. Одох по термометар. Али најпре нека те нана преобуче.

Нану нађе где се подбочила у дну ходника и где нариче:

— Јао, дете, мученице моја! Јао, злато, пуна кућо моја! Какви снови, да их Бог убије! Весели су снови црној мајци!

— Нано, прекини! шапну Милорад.

Старица затрепта очима, као оно пређе, кад је будио из сна. Погледа га плашљиво и потече у кућу.

Он узе гвожђа и поче гимнастисати. Пошто сврши, уми се и пресвуче, па, узевши справицу и неке новине, уђе ка сестри.

Марија сеђаше на кревету, наслоњена на неколико наслаганих подглавача! Мати држаше огледалце пред њом, а она намешташе чипке око врата, крстић и своју дугу косу.

— А — ха, вели Милорад, мало кокетерије ради чипке доктора.

— Могао би још неко доћи, данас је празник, додаде Петрија.

— Јао, ноге моје, јао, нано! завапи болесница. Де подметни ми јастуке, али полако, јао!

Тако је бивало последњих дана. Чим је мало исправе, одмах наступе болови у ногама. Али би Марију стрељење оставило само тренутно, те би се савладала пре него што болови одумину, само да мајку умири. Тако је и сад било, а и она поче задиркивати брата:

— Леп си сад! заруменио си се. Да хоће да дође Радојка!

Беше та Радојка кћи једног мањег чиновника из суседства одрасла са њима и њиховом помрлом браћом и сестрама. Радојка беше здрава, лепушкаста, добра девојка. Марија је њу волела као рођену сестру, или, правије да кажем, као своје дете, јер је Марија према млађима од себе имала право материнско осећање. И Петрија је такође волела Радојку, те би обе срећне биле, кад би се Милорад њом оженио. Он је још као гимназијалац био заљубљен у Радојку, па је и после то трајало, све „докле га природне науке не унутише да савлађује срце, а да иде за памећу“. То беше његова омиљена фраза, а пошто је он своје снове и постунке крио, и пошто сестра беше учитељица у селу, то она није знала, да су се они разишли, и увек се чудила, зашто Радојка избегава говор о Милораду, и зашто он ушепртљи кад му се помене стара љубав.

Милорад тури термометар под пазухо болесници. Она се загледа у једну тачку у соби. Петрија гледаше кроз прозор. После неколико минута младић извади термометар и узвикну:

— Но, хвала Богу, нема ни тридесет седам пуних!

У истини црвени кончић термометра беше се попео на тридесет девет.

Пошто се на његов узвик нико не одазва, он седе и разви новине.

— Ах, како је то било чудно, па страшно, па дивно! Сањала сам, нано, да идемо ја и ти, и покојна Лела, кроз варош. Али је варош некако пространија, друкчија. Света беше много по улицама, а сваки гледа преда се и

ћути: сви идемо једним правцем, не обзирући се, као што не раде живи људи. За нама далеко, дигла се граја, као да хиљаде гласова довикују... Сава и Дунав не састају се под градом, него обе реке теку упоредо, у недоглед... Негде, као на Теразијама, мостови су, а вода је црна као мастило. Под мостовима расцветало се некакво шепурасто цвеће, при врху бело. Тако смо дуго ишле и обилазиле, ја и ти, нано, у великом страху, а Лела наша, весела, дира нас и шали се, како смо малодушне, па ме често узме под руку, и нешто ми шапуће.

Петрија је прекиде:

— Ух, дете, прекрсти се!

Милорад додаде:

— Остави, Марија, молим те, не напрежи се! Шта је то тако важно, па да мораш причати? Сањала си којешта, као што сања свак на овој врућини!

Марија поћута мало, па настави:

— Дакле, ево шта је после било. Кад се нас три примакосмо ка некој бескрајној улици, Лела жустро рече: „Боље је да одмах уђемо, јер ће бити налоге. Погледај колико је света! Ено иду Јелица и чика Трајко, и многи које познајемо! Дакле, не губимо времена, него се поздрави с наном, па хајдемо“! Ја се, нано, нисам смела обазрети, да видим, ко су ти што за нама иду, није ми се ишло са Лелом, а не знам зашто, не смедох је запитати шта ћу ја у тој непознатој улици, и што да идемо без тебе? Срце ми је ужасно лупало. И баш кад хтедох да се чврсто ухватим за тебе, тебе нестаде, а Лела ме узе за руку и поведе... Ишле смо брзо. Улица је постајала све мрачнија и тешња. Од једном Лела ми пусти руку и пође преда мном најбржим корацима, а ја тако исто за њом. Дах ми се прекидао, напосле улица поста тако тесна, да сам лако рукама могла дохватити зидове са обе стране и онда видех, да на зидовима нигде нема прозора ни врата, да су то превисоке зидине. Тек у тај мах сетих се да то није никаква београдска улица, него да ће то бити пут, којим се иде на други свет. И сетих се

тек тада да је Лела покојна. Хтедох вриснути и побећи натраг, али се иза мојих леђа диже страшан вихор и зачух вику хиљаде гласова. Вихор поче обртати мноме као чигром. Поче ме остављати свест, и осетих да падам у бездану, — пропадам, пропадам, лепршам се у празнини и у мраку, као птица у олуји, док одједном стадох на земљу, обасја ме светлост, и моје се груди испунише миришљавим ваздухом. Видех, да сам на дивној, цветној, бескрајној пољани... У томе се пробудих.

Петрија поче тумачити:

— Фала Богу, сан је леп! Црна вода, то је болест, али кад си прешла преко моста, то си је пребродила. Па и кроз мрачну улицу што си прешла, није...

— Баш којешта! прекиде је син. Штета што немамо сановник! Није доста што си непријатно сањала, него још то треба понављати, да се поново узбудиш! Ево да ти ја објасним све то. Ти си у спавању тешко дисала; као што бива и најздравијима, кад леже на леђима: зато си и сањала да се вереш кроз улицу, којој недостаје ваздуха и простора. Остале слике изродиле су се из тога главног утиска.

Марија се тужно осмехну и мрдну обрвама.

Петрија, занета својим мислима, запита:

— Зашто ја сањам једно те једно! Ево ја сам опет данас уснила, да сам девојка, да сам на браца-Прокиној моби, у нашем селу....

— Знам, нано, знам, прекиде је Милорад готово љутито... Чуо сам где у спавању помињеш жетву, девојке! Зими ти то не би сањала. Све се то може објаснити.

— Сам Бог то зна, дете! Оно могу знати и људи кад Бог то хоће. Сећам се кад сте ми као деца читали: како је у старо време неки светац у сну видео...

Опет је син прекиде:

— Давно је то било, нано! Одавно смо ми престали веровати у те глупости. Све су то глупости. Сад се теби враћају мисли на прво доба, зато што си остарела, што о томе разговараш често у последње време! Ето, ономад

у авлији са сусетком развезла си читаву причу како су просци навaљивали, како те твој отац није хтео дати за нашега оца, како је најпосле пристао, па како је била прошевина, па свадба, па — — — шта ти ја знам! Али, што је најлепше, нисам ли те ја до сад два пута затекао где и доктору причаш свој живот у селу? Дакле, кад све једнако кукаш за селом, природно је да и сањаш о њему!

Петрија устаде:

— Јао, дете, не помињи село! Камо лепе среће да никад нисмо ни изишли из њега!.. Хоћеш ли ти, Миле, кафу?

— Хоћу!

— А ти, Марија, хоћеш ли кисела млека, као јуче у ово доба? Сад ће, ваљда, проћи млекаџија.

— Хоћу, нано, врло радо, одговори болесница, па кад мати изиђе, окрете се брату:

— Немој, Миле, да будеш тако суров са јадном наном.

Милорад узе шетати:

— Нисам ни ја рад, али шта ћеш кад сам постао нервозан до краја; а овакови ме разговори просто из коже истерују! А највише ме љути што све то прича доктору! А и он, какав ми је то лекар, који крај болесника најрадије говори о уметности, о песмама и приповеткама, па и сам шкраба о томе? Зар у наше време, кад човеку није доста читав живот да озбиљно проучи само један огранак природних наукâ, да се бави којекаквим глупостима! Лекар естетичар! Чудна ми посла! Човек који прибира по кућама материјала за своје тобожње студије, човек који исповеда бабе, шта је такав човек друго, до шарлатан? Ја знам, да ти њега обожаваш још од кад вам је предавао хигијену у вишој женској школи: а већ од кад си прочитала његове шарене путописе, одонда те је просто занео! Опрости ми, али морам ти истину рећи. Ја налазим да је он излапио, од кад се вратио са својих путовања, бар је излапио као лекар, јер ја не видим да ти његово лечење помаже!

„Ето, прекјуче је декламовао „да мало знање удаљује човека од Бога, а да га велико знање приближује Богу! Да се јаки умови радо друже са простим и чистим душама, и да се потпуно разумеју међу собом!“ Кад сам чуо сав тај галиматијас, мени тако пекнше, да сам побегао, из обзира према теби, а иначе знам шта бих му одговорио! Па онда, место да ти даде у руке какву корисну књигу, он ти доноси ово (узе са столића неку књигу, прочита натпис: *Подражење Христу*), које је написао некакав средњевековни тупи калуђер, а на руски превео славни опкурантиста Побједоносцев! Још доктор жали, што то славно дело није преведено на српски! И, најпосле, нека га ђаво носи са мислима и његовом поетском фразеологијом, али ми није право што он од нане купи податке наше породице, — јер, за мене нема сумње, да он хоће и нас да стрпа у своје „историје.“ Е то је већ и сувише безобразно!...

Тако шетајући се а ни једном не погледав сестру, млади, сувише бујни философ природњак настави више као за себе:

— Да, господине докторе, путопишче, приповедачу, драматичару, питам ја вас каквим се правом ви мешате у моје личне ствари? Дабоме, сасвим моје личне! Каквим правом ви распитујете за Радојку, за наше односе? У каквом ми смеру ви препоручујете, да се не женим оном другом, болесном девојком? Је ли вам наша фамилија толико за срце прирасла?

Петрија, уносећи кафу, виде сина где размахује рукама, а усне му се мичу. Запита пренеражена:

— Шта је теби, Миле, ако Бога знаш!? — А шта је Марији?! Шта вам је, децо? Зар се ви завађате?!

Марија беше склопила руке као на молитву, а низ образе тецијаху два поточића суза!

Милорад, кад то виде, трже се и, дубоко дирнут, започе:

— Драга Марија, мила моја сестро, опрости, нисам

мислио.., видиш како сам нервозан!... Писам, нано, ништа рђаво њој рекао него сам се љутио на доктора, а њој жао.

Марија махну руком:

— Та није, нано, ништа него мени се онако ражалило!... Ха, ено пролази млекарија, чујеш ли? Брзо, нано, брзо!

Кад жена изиђе, њих се двоје гледаше једно у друго.

Кажу да оно неколико тренутака, за колико се утопљеник дави, види цео свој живот: кажу да за један део тренутка може видети у свој потпуности призоре, који су у истини трајали читаве часове! Нешто тако искусн у магновењу и јадна Марија. Виде у томе тренутку целу прошлост своју и својих у свима потанкостима. То јој се читало у мутним и сузним очима. Другога тренутка читаше се у њима само милошта према брату.

Брат седе поред ње и обори главу; чело му се зажари под млазовима сестрина огњеног духа.

Она га помилова по глави и поче:

— Драги Миле, ја знам да је твоје срце добро, али треба да се навикнеш стрпљењу. Још си, брате, сувише напрасит, сувише неразборит! Ја знам да волиш нану, али од сад треба да је волиш и место свију нас, за које се толико мучила. Јер, — ти ниси дете, ти си већ човек, — ти видиш да мене нестаје...

Он заврти главом.

— Дакле, ти не верујеш да је мени крај може бити до сутра?

— Марија, за Бога!

— Ти не верујеш, али ћеш веровати! Ко зна? можда ћеш с временом веровати много што-шта, што данас називљеш: баснима стварима!.. Сећаш ли се оне дубоке и лепо изражене мисли, коју пре неколико дана нађох у у оној књизи? Како оно беше? А да: „Понекад догађаји који се примичу пуштају пред собом сенке које се могу и опазити и које називамо: слутња, предосећање, виђење у сну...“ Дај ми воде?

Милорад јој даде воде говорећи:

— Молим те, смири се већ! Много си се напрезала!

Марија заклони очи.

Докле је то било у соби, Петрија сеђаше на клупи пред кућом, очекујући другога млекаџију. Једнако јој зујаху у ушима оне Маринe речи: „Хоћу, нано, врло радо". „Ах, јадно моје дете, зар ја не видим твоје радовање, зар ти нану да превариш!" додаде старица у себи.

Гомила суседне деце изиђе, те се почеше играти. По њиховој сиромашности, видела се имовна неједнакост родитељска; било их је у лепим хаљинама, а и босих, са прпалим коленима и лактовима, што је већма истицало демократство дечјег друговања. Петрији ово напомену: Лелу, Љубисава и Драгу, њену помрлу децу, која су се на истом месту пре неколико година играла, те јој би теже.

Најзад наиђе и толико очекивани млекаџија. У исто време помоли се с горњег рогља и доктор.

Беше то средовечан човек, висок, малко погурен, брадат. Она га поздрави и додаде:

— Моја Марија ште млека, не може да дочека а има већ готово сат од кад чекам несрећног млекаџију!

— То је добро! вели доктор жмиркајући и истежући своју густу, проседу браду.

Уђе у собу с веселим лицем, али слабо што распознаде због прелаза из силне светлости у присенак. Милорад нагло устаде и стиште га за мишицу шапћући: „Помозите, за Бога! Ја мислим, ја... мислим ужас".

Марија бунцаше. На један мах отвори очи, весело погледа лекара и запита га:

— Дакле, и ви сте тога мишљења, добри докторе?

— Дабоме да јесам, драго дете, али пошто смо се много разговарали, ја бих вас саветовао, да престанете с разговором.

— Хоћу, послушаћу вас, ја вас увек радо слушам, јер ви сте један од оних... од оних...

— Лепо, лепо, сад је доста, сад одржите реч, па не говорите!

Она га умиљато погледа и склопи руке:

— Драги докторе, само још једну молбу, пре него што заспим. Милорад је отпшао да зовне тетку Јелену. Ја сам га послала... ону знате, ону сироту удовицу, коју сте више пута затекли код мене. Она је из истог села одакле је и нана. Муж јој беше жандар, — зао човек!.. Тесак, па брци уфитиљени, па пијан.. уф! Еле, како ћу ја отпутовати. добро је да она буде уз нану! Дабоме, и Радојка нека дође, али она нека дође... онако... засебно.. Ох Боже мој, како ме то боли! Зашто га ви не уверите! Он мисли, да су оба краја живота у мраку, а ја знам да су у виделу! А средина његова живота сасвим је јасна! Па реци ти, Лело, реци му!... Шта?... Ти кажеш, да је Милорад отроване душе!..

Доктор им даде знак руком, да изиђу.

Петрија стаде у дну дворишта и залелека, а Милорад блед, гологлав, стаде у другом углу.

Више од часа остадоше тако, очекујући доктора. Најпосле он изиђе, али се не поздрави с њима. На изласку од дворишта сукоби се са Радојком. Застаде и дуго посматраше стамену лепу девојку. Најзад јој рече:

— Идите тамо, драго дете, и немојте се одмицати. Марији је крај.

С. Матавуљ.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконскога јунака.

I.

Појава на Риги-Кулму? — Ко? — Шта се говори за столом на коме је постављено за шест стотина особа. — Пиринач и суве шљиве. — У часу приређена игранка. — Непознати записује своје име у гостионичку књигу. — П. А. К.

Августа 10, године 1880, у време кад је требало да се види онај баснословни сунчев залазак на Алпима који толико хвале Путовође Жоан и Бедекер, густа жута магла, измешана са белим праменовима снега, покривала је врх Риги (Regina Montium) и ону огромну гостионицу која тако чудно изгледа у овом голом планинском пределу, познату гостионицу код „Риги-Кулма", која је сва у стаклу као нека опсерваторија, гломазна као каква тврђава, и у којој се обично по један дан и по једну ноћ бави гомила путника који обожавају сунце.

Очекујући и друго звоно за вечеру, привремени гости овог огромног и богатог хана, дркћући горе по собама, или уживајући на читаоничким диванима у мекој топлоти од наложених пећи, гледаху — у недостатку обећаних дивних призора — како се вију ситни бели праменови и пале пред пероном велики фењери чија су се двострука стакла, као у кула светлиља, тресла на ветру.

Попети се тако високо, доћи са свих страна света и видети само ово... О Бедекере!...

Наједанпут се помоли нешто из магле, и стаде се приближавати гостионици, уз звекет гвожђарије и с необичним покретима, којима је била крива нека чудновата опрема...

На двадесет корака од гостионице, кроз праменове снега, доконим путницима који гледаху кроз прозоре приљубивши нос на окна, и младим Енглескињама са ра-

дозналим главама мушки очешљаним, учини се од ове појаве најпре нека залутала крава, затим као нека врста лимара, торбара, са својом робом.

На десет корака, појава доби други облик, и показа лук на рамену, шлем са спуштеном кацигом као у стрелаца из средњега века, што је било невероватније видети на оним висинама но какву краву или каквог торбара.

Стигавши на перон, стрелац није био ништа друго до један пун човек, млечат, трбушат, који је час по застајао да се издува, да стресе снег са својих доколеница од жута сукна, са своје плетене струке испод које се могао видети само један део лица — неколико праменова проседе браде, и огромне зелене наочари са стереоскопским стаклом. Кукача, планински штап, торба на леђима, конопац укрштен преко груди, гвоздене енгече и куке за појасом једне енглеске блузе са широким испускама допуњаваху опрему овог савршеног алпиниста.

На пустим врховима Мон-Блана или Финстерархорна ова пењачка опрема учинила би се сасвим природна; али на Риги-Кулму, на два корака од железнице!

Алпинист је, и то је истина, долазио са противне стране станице, и стање његових доколеница сведочило је о дугом путу по снегу и блату.

Неколико тренутака гледао је гостионицу и њене споредне зграде, пренеражен што је на две хиљаде метара изнад морске површине нашао овако велику грађевину, галерије од стакла, колонаде, седам редова прозора и пространи перон који се пружао између два реда великих фењера, који су овом планинском врху давали изглед Оперског трга у Паризу у зимском сутону.

Али ма колико да је могао бити изненађен, они у гостионици изгледали су изненађени још више; и кад алпинист беше ступио у огромни трем, настаде радознало гурање на уласцима свих дворница: господа са биљарским таковима, са отвореним новинама, госпође с књигом или са радом у руци, а даље, далеко у дубини, по степеницама, нагињале су се главе преко ограде, између ланаца од лифта.

Непознати узвикну гласно, громко, дубоким басом, као из бачве, гласом који је звонио као цимбале:

„Их, до сто ђавола! Да гадна времена!. . . .“

И сместа стаде, скиде шлем и наочари.

Једва је дисао.

Блесак светлости, топлота гаса, пећи, после оне јаке хладноће напољу, затим овај раскошни сјај ове високе собе, ови вратари са златним писмима „Regina Montium“ на њиховим адмиралским капама, на беле кравате гостионичарских настојника и читава војска Швајцаркиња у народној ношњи, које су се слегле на знак звона, све то збуни га за тренутак, — само за тренутак.

Он осети да га гледају и сместа му се поврати његово поуздање, као глумцу пред пуним ложама.

„Молим, чиме могу услужити?. .“

Тако га упита први настојник, с усиљеном учтивошћу, настојник врло отмен, у пругастом капуту на струк, с лепим залисцима, прави кројач женскога одела.

Алпинист сасвим хладно затражи собу, „знате, онако, једно лепо сопче,“ — понашајући се с достојанственим настојником као са каквим старим другом из школе.

Али у мало се није наљутио кад га собарица, Бернанка, која му прође са свећом у руци, утегнута у свом златном јелеку и с надуваним рукавима од тула, упита да ли жели да се попне лифтом. Да му је предложила да учини какав злочин, не би га више расрдило.

— Лифтом, он!... он!... И од његова гласа и покрета затресе се сва гвожђарија на њему.

Но наједанпут се стиша и рече Швајцаркињи љубазним гласом: „Pedibus cum jambis, лепојко моја“... и пође за њом, запремајући степенице својим широким леђима, гурајући оне који су му били на путу, а по целој гостионици зачу се жагор, један продужен, настављен узвик: „Шта је ово!“ понављано шапатом на свим могућим језицима. Затим се зачу и други знак за вечеру, и нико више није ни мислио на ову необичну личност.

Ова трпезарија на Ригги-Кулму право вам је позориште.

Један огроман сто, за шест стотина особа, постављен у облику потковице, на коме се свеже цвеће ређало напизменце са компотима од шипринча и сувих шљива у чијој се белој или мркој течности огледаху прави пламичци полијелеја и позлата богато украшене таванице.

Као за свима заједничким столовима у Швајцарској, овај шипринач и ове шљиве делили су госте у два непријатељска табора, и по самим погледима мржње и лакомости који су чисто гутали ове компоте, лако сте могли познати коме су табору који гости припадали. Шипринчари су се познавали по својој бледоћи, шљивари по своме модроцрвеном лицу.

Те вечери, ови последњи били су многобројнији; нарочито је било међу њима знаменитијих личности, европских величина, као што су велики историк Астије Реп, члан Француске Академије, барон фон Штолц, стари аустријски дипломата, лорд Чипендал (?), члан Џокејског Клуба, са својом синовицом (хм! хм!), чувени доктор Шванталер, професор на бонском универзитету, један перуански генерал и његових осам кћери.

Њима на супрот шипринчари су могли истаћи као величине само једног белгијског сенатора и његову породицу, госпођу Шванталер, професорову жену, и једног талијанског тенористу, који се враћао из Русије и који беше извукао наруквице да му се виде дугмета велика као тањирићи.

Ова двострука супротна струја била је без сумње узрок снебивању и хладноћи за столом. Иначе како да се објасни ћутање ових шест стотина личности укочених, намрштених, неповерљивих, и охоло презирање које као да су осећале једна према другој? Површни посматрач могао би то приписати англо-саксонској надувености, која, у данашње време, у свима земљама служи као пример свету који путује.

Али преварио би се. Створења са људским ликом не

могу тако на први поглед мрзети се, презирати се носом, устима и очима зато што нису претходно једно другом представљена. Ту мора да има друго нешто.

Принчари и шљивари, кажем вам. Тиме се само може објаснити суморна и мучна тишина о овом ручку на Ригн-Кулму који би, према броју и међународном шаренилу гостију, требало да буде живостан, буран, као што се замишљају обеди на подножју Вавилонске Куле.

Алпинист уђе, збуњен мало овом манастирском тишином у трпезарији у којој су блештали полијелеји, накашља се јако не обративши на се ничију пажњу, седе на место које му је пало у део, пошто је последњи дошао, на крају дворнице. Будући сад без оне опреме, изгледао је као и сваки путник, само љубазнија лица, ћелав, трбушат, зашиљене и густе браде, достојанствена носа, дебелих страшних већа изнад доброћудна погледа.

Је ли принчар или шљивар? То се још није знало.

Тек што је сео, стаде се врпољити, затим уплашено скочи са свога места: „Јој!... промаја!...“ рече сасвим гласно и маши се за једну слободну столицу, која је била прислоњена на средини стола.

Али га задржа једна Швајцаркиња — ова је била из урског кантона — која је служила око стола, са сребрним ланчићем и белом марамом:

„Господине, ово је место заузето...“

Тада, једна девојка, која је седела за столом и од које је видео само плаву косу зачешљану на као снег беломе врату, рече, не окрећући се, са страним нагласком:

„Није, није заузето... Мој је брат болестан и неће силазити.

— Болестан?... упита алпинист седајући, предусретљив, готово са саучешћем. Болестан? није, овај, опасно?“

Изговарао је оштро, и ова реч „овај“ понављаше се у свима његовим реченицама са још неколико других излишних узвика као: „хе, како, хо, гле, онако, а овај, а иначе“, које су јаче истицале нагласак, без сумње

непријатан младој плавуши, јер је одговорила само једним леденим погледом затворено плавим, дубоко плавим.

Сусед с десне стране није изгледао ни мало предусретљивији; то беше талијански тенорист, црвена лица, ниска чела, зејтинастих зеница, разметљивих бркова које је бесно вртео, од како су га раставили од његове младе сусетке. Али добри алпинист беше навикао да говори уз јело; то је било потребно за његово здравље.

„Гле! да лепих дугмади... рече гласно сам за се, гледајући испод ока Талијанове наруквице... Те ноте уметнуте у јаспис изгледају дивно...“

Његов метални глас звонио је у тишини, не налазећи у њој ни најмање одјека.

„Господин је зацело певач?

— Non capisco...“ прогунђа Талијан кроз бркове.

Алпинист се за тренутак помири с мишљу да једе не говорећи ништа, али су га залогаји гушили. И када се аустријски дипломата, који је седео преко пута од њега, маши да дохвати слачицу врхом својих старачких малих и уздрхталих руку, у рукавицама без прстију, он му је врло услужно додаде: „Молим, господине бароне...“, јер мало пре беше чуо да га тако зову.

За несрећу, јадни г. фон Штолц, поред свег лукавог и духовитог изгледа који је добио у дипломатским доскочицама, беше одавно заборавио своје речи и своје мисли, и путовао је о планини поглавито зато да их поврати. Он отвори своје празне очи и погледа ово непознато лице, па их поново затвори не рекавши ништа. Требало је десет њих, некадашњих дипломата, његове умне способности, па да заједнички погоде уобичајени начин захваљивања.

После овог новог неуспеха алпинист учини једну страшну гримасу, и по наглости с којом је шченао боцу могло се мислити, да ће њоме сасвим разбити већ начету главу старога дипломате. Боже сачувај! Хтео је само да понуди вином своју сусетку, која га није чула, занета у полугласном разговору, необичном ћеретању,

тихом и живом, са двојицом младих људи који су седели поред ње. Беше се нагла, зажарила. Лаке коврче сијале су се при светлости крај једног малено., провидног и сасвим руменог ува.. Пољкиња, Рускиња, Норвежанка?... тек са севера зацело; и сетивши се једне лепе песмице из свога завичаја, овај јужњак стаде мирно певушити:

O coumtessó gènto
Estelo dou Nord
Què la neû argento
Qu' Amour friso en or[1])

Цео се сто окрете, помислише да је полудео. Он поцрвене, обори главу у тањир, и даље је тек кад му понудише неизбежни компот који љутито одгурну:

„Суве шљиве, опет!.. Никад!“

То је било и сувише.

Настаде живо кретање столица. Академик, лорд Чипендал (?), бонски професор и још неколико знаменитих личности из шљиварског табора устадоше и одоше из трпезарије у знак негодовања.

Готово одмах за њима одоше и „пиринчари“, кад је алпинист одгурнуо и други компот онако исто љутито као и први.

Ни пиринчар ни шљивар!... Шта је онда?...

Сви се удалише; и нечега језовитога било је у овом немом дефиловању оборених носева и презривих уста испред злосрећнога алпиниста, који сам остаде у огромној светлој трпезарији, умачући колаче у вино по обичају који је владао у његовој постојбини, изложен општем презирању.

Пријатељи, не треба никога да презиремо. Презирање је прибежиште искочаца, уображених, ружних и глупих, образина иза које се заклања ништавило, покашто неваљалство и која разрешава човека памети, расуђивања, доброте. Сви грбави презиру; сви се криви носеви куне и презиру кад се сретну с носем правим.

[1] Лепа графице, северна звездо, коју снег сребри, коју љубав злати.
Фредерик Мистрал.

Добри алпинист знао је то. И како је за неколико година прешао био четрдесету, тај „почетак четвртога спрата“, на коме човек налази и узима чаробни кључ који отвара живот широм и показује његов једноличан и варљиви ток, како је поред тога био свестан своје вредности, свестан важности свога задатка и великога имена које је носио, — он се није ни обазирао на мишљење ових људи. У осталом, требало је само да се каже ко је, да узвикне: „Ја сам то...“ па да се на свима овим охолим усенама укаже дубоко поштовање; али је уживао у инкогниту.

Тешко му је само било што не може да говори, да грађи, да се упозна, да се зближи, да стиска руке, да пријатељски метне коме руку на раме, да зове људе њиховим именом. Ето шта му је падало тешко на Ригн-Кулму.

Ох! нарочито што не говори.

„Просто ћу добити јаштерице“... говорио је у себи грешни човек, блудећи по гостионици, не знајући шта ће.

Уђе у кавану, пространу и празну као какав храм у радни дан, назва момка „драги мој“, поручи „каву без шећера!“ И како га момак не упита: „Зашто без шећера?“ алпинист живо додаде: „Тако сам навикао у Алжиру, за време лова на лавове...“

И већ се хтеде упустити у причање тога лова, али момак у својој аветињској обући беше побегао и отрчао лорду Чипендалу, који се колико је дуг извалио на диван па суморним гласом виче: „Чемпењ!.... Чемпењ!“ Пуче запушач глупо као на нарученом сватовском ручку, и све се утиша; само се чуло звиждање ветра у монументалном камину и језиво пуцкарање снега о прозорска окна.

Исто тако суморна изгледаше и читаоница: сви са новинама у руци, стотине обо рених глава око дугачких еленових столова, испод рефлектора. С времена на време тек неко зевне, накашљавши се, зашушти раширене новине, а над овом учионичком тишином лебде, стојећи и

непомични, лећима наслоњени на пећ, обојица ударајући на плесан, два понтифа званичне историје, Шванталер и Астје Реи, које је нека необична фаталност саставила на врху Риги, пошто су се тридесет година узајамно вређали, грдили у примедбама, називали „Шванталер звекан, vir ineptissimus Астје Реи.“

Можете мислити како је дочекан добри алпинист када је примакао столицу у намери да се упусти мало у поучан разговор крај ватре. Са врха ова два људска стуба паде на њ један од оних хладних погледа, од којих се он толико бојао; зато устаде, пређе неколико пута преко читаонице, колико да покаже своје присуство духа а и да се загреје, отвори библиотеку. Неколико енглеских романа било је ту растурено поред тешких библија и распарених књига Швајцарског Алпијског Клуба; он узе једну и понесе је да је чита у постељу, али је мораде оставити на вратима, пошто није било допуштено носити књиге по собама.

Лутајући тако даље, он одшкрину врата од биљарнице, у којој је талијански тенорист играо сам самцит, конечећи се и извлачећи наруквице да би привукао на себе пажњу своје лепе сусетке, која је седела на једноме дивану између два млада човека и читала им неко писмо. Кад алпинист уђе, она ућута, и један од младих људи устаде, и то већи, прави мужик, човек-цсето, рутавих руку, дуге црне косе, светле и глатке, која се састављала са запуштеном брадом. Он изиђе два корака на сусрет ново дошавшем, погледа га изазивачки и тако зверски, да добри Алпинист, не тражећи објашњења, учини полукруг на десно, паметан и достојанствен.

„А, овај, ови са севера нису ни мало пријатни . . .“ рече он гласно и залупи вратима да докаже овоме дивљаку да га се не боји.

Салон је остао као последње прибежиште; он уђе... Господе Боже!... Морга, добри људи! морга Светога Бернхарда, где калуђери излажу жртве нађене под сне-

гом у разним положајима у којима их је смрт затекла. то вам је био салон на Ригги-Кулму.

Све госпође укруњене, неме, у гомилицима по кружним диванима, или усамљене, пале овде онде. Све Енглескиње непомичне под лампама на малим столовима, а у рукама им још албум, књижевни лист или вез, који су држале кад их је хладноћа савладала: а међу њима генералове кћери, осам малих Перуанака шафранаста лица, поремећених црта, у хаљинама чије су траке живе боје падале у очи крај зелене енглеске ношње, једна тропска створења, која сте лепо замишљали како се веру по врховима кокоса, и која је, више но друге жртве, жао било погледати у овом стању укочености и мртвила. Затим у дну, за пианом, мртвача силујета старога дипломате, са сувим рукама у наруквицама спуштеним и укоченим на клавиру, чија се жута боја преносила на његово лице...

Како га је изневерила снага памћења, и изгубио се у једној полци коју је сам компоновао и коју је непрестано почињао из почетка, не могући наћи коду, несрећни фон Штолц беше заспао свирајући, а с њим и све госпође на Ригиу љуљушкајући у своме сну романтичне фризуре или ону капицу од чипака, у облику корице од пастета, коју Енглескиње воле и без које не иду на пут.

Алпинистов долазак не пробуди их, но се и он сам сруши на један диван, савладан овом леденом клонулошћу, кад се снажни и весели звуци захорише у предсобљу, где три „музиканта“, харфа, флаута и виолина, од оних бедних музиканата, у до пете дугачким капутима, што иду по швајцарским гостионицама, беху наместила своје инструменте. Код првих тонова наш познаник скочи, као да је електрична струја прошла кроз њега.

„Иду! браво!.... Овамо с музиком!“

И отрча, отвори врата широм, уведе с почашћу музиканте, напоји их шампањцем, опијен и сам, и ако није пио, овом музиком која га је повратила у живот. Стаде имитовати трубу, имитовати харфу, пуцати прстима изнад главе, колутати очима, подскакивати, на велика изнена-

ђење туриста, који се са свих страна слегоше на вику. А кад поче један Штраусов валцер који су распаљени музиканти свирали с ватром као прави Цигани, алпинист, спазивши на уласку салона жену професора Шванталера, омалену и пуначку Вечлику враголастих очију, које су остале младе под њеном седом косом напрашеном, најједанпут полете, узе је око паса и одвуче је вичући осталима: „Дед! шта је!.. што не играте!“

Полет је дат, цела се гостионица откравила, врти се у ковитлац, зауктана. Игра се у предсобљу, у салону, око дугачког зеленог стола у читаоници. И све их је овај ђаволски човек распалио. Он међутим не игра више јер се после неколико обрта задувао; али зато пази на своју играчку, салеће музиканте, спарује играче, професора из Бона бацио је у наручја једној старој Енглескињи, а на озбиљнога Алфје Реп најватренију Перуанку. Сваки је отпор немогућан. Из овог страховитог алпиниста диже се нека пара која вам не да да седите, која вас чини лаким. Па, он! он! Нема више презирања, нема више мржње. Ни пиринчари ни шљивари, но само играчи. Наскоро лудило узе маха, пређе на горње спратове, и уз широке степенице види се чак до шестога спрата како се на сваком врте, с украћеношћу аутомата пред панорамама, тешке и шарене сукње Швајцаркиња собарица.

Ах! нека ветар дува на пољу, нека тресе фењере, нека звижди кроз телеграфске жице, нека веје снег у ковитлац по пустом вису. Овде је топло, пријатно, за целу ноћ.

„Ја, овај, иначе, идем да легнем...“ рече сам у себи добри алпиниста, као човек обазрив и из земље у којој се цео сват брзо загреје и још брже расхлади. Потпуно задовољан, он се извуче кријући се да би побегао од маме Шванталер, која га, после оног валцера с њиме, тражи, не пушта, вољна непрестано „да икра,“ „да икра“...

Он узе кључ и свећу; и кад се попе на први спрат

заустави се за часак да ужива у своме делу, да посматра ову гомилу помаманталих које је натерао да се забављају, да се растресу.

Једна Швајцаркиња, сва задихана од валцера који је прекинула, приђе му с пером и гостионичком књигом у руци:

„Ако смем замолити господина да изволи записати своје име...“

Он се као устезаше. Да ли да сачува своје инкогнито или не?

У осталом, шта то чини! Баш и да дознаду доле за његово присуство на Ригиу, нико неће знати у каквој је намери дошао у Швајцарску. А после, како ће бити занимљива, сутра у јутру, забезекнутост свих ових Енглеза, кад буду долазили... Јер ова девојка неће моћи оћутати... Како изненађење у целој гостионици, какво дивљење.....

„Шта? То је био он... Он!...“

Ове мисли прођоше му кроз главу, брзе и устрептале као гудала у оркестру. Он узе перо, и немарном руком испод Астјеа Реп. Шванталера и осталих величина записа име које је сва друга бацало у засенак, његово име; затим се попе у своју собу и не окренувши се чак да види утисак, у који је био сигуран.

Иза њега, Швајцаркиња погледа:

ТАРТАРЕН ТАРАСКОНАЦ

а испод тога:

П. А. К.

Она прочита ово, та девојка из Берна, и ни мало се не запрепасти. Она не знађаше шта значи П. А. К. Не беше никад чула за „Тардарена.“

Простакуша једна, овај!

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(С француског превео Д. Л. Бокић.)

ИСТОЧНА ПРИЧА.

О, ти чудна причо из прастара доба,
Ти варљива причо, ја те добро знам:
У тебн је светлост, којој равне није,
И сан, мрак, и тама, што ће све да скрије,
У пламену срце, а у срцу кам.

Још некада давно, у детињству моме,
Ја сам тебе позн'о к'о у неком сну:
И бисерна гора преда мном се створи,
И вилинска песма поче да се ори,
И потоци златни зашумише ту.

И к'о младић после ја сам тебе чит'о,
И слика се смени: И Пророков син
О царевој кћери преда мном је снив'о,
И за оштру сабљу машао се живо,
А над њиме бурнус бео као крин.

Сад те опет читам. Ал' што читам даље
Ја све мање појмим: шта је смис'о твој;
И нејасна туга у срцу се буди,
И сањива глава пада ми на груди, —
Причо, чудна причо, ти си живот мој.

Милорад Ј. Митровић.

Ж И В О Т.

На одру од траве и згњеченог цвећа
И на маховином покривеној стени
Тргла се Артемис. Јутро већ црвени
У шуми од старог смрчевог дрвећа.

И сањива стресе своје дуге косе
Пуне ноћног пића и јутарње росе.

Тул[1] беше у влази... И немирном руком,
Да окуша стреле, брзо једну пусти...
Оде лака стрела између грана густи',
И нестаде је с веселим фијуком.

Минула је гору, пропланак, долину,
И нишчезла негде у мутну даљину.

Док млад, грдан јелен, с роговљем високо,
Стајаше на стени окупаној водом,
И у тежак пурпур што хваташе сводом
Упро беше лено и сањиво око.

Мирна беше гора и планинска коса,
Са стења и лишћа капала је роса.

Али згођен стрелом на широкој стени
Паде. И крв бризну на пропланак зелен...
И, раздртих груди, гледао је јелен
Полумртвим оком, у самртној пени,

Како изнад гора и росних пољана
Весело трепери пурпур новог дана.

Ј. Дучић.

[1] Тоболац.

ЦИГАНИ.

ЕТНОГРАФСКА СКИЦА.

Турско-татарска племена у Русији бавећи се сточарством или рибарством приморана су да лутају с једног места на друго, тако исто приликама живота прилагодили су се и наши Црновунци, што сире качкаваљ, на годишње два пут мењају станишта: у пролеће се попну са стадима на високе планинске пашњаке, где музу овце и умноже крда, а у позну јесен спусте се у жупне крајеве на зимовник било у Топлицу, крушевачки округ, или где им је иначе ближе. Већина пак Цигана нема одређена смера за пут, него у правом смислу речи *скита се* живећи од данас до сутра.

За Цигане је утврђено да су се у маси последњи иселили из Азије и да нису имали никакве књижевности.

Кад су се ови црни гости из северо-западне Индије са Хиндукуша упутили у суседну Персију, на отуда даље не зна се тачно. Персијски епичар Фирдуси, који је живео око хиљадите године после Хр. рођења, прича да је 420 год. после Христова рођења персијски краљ Бахрам позвао из Индије 10.000 „Луриса“ да својим вештинама и свирком веселе му сиротни народ. Лури брзо расуше своју имовину и осиротеше, те по заповести Бахрамовој кренуше се у скитњу да свирком и крађом хлеб зарађују. Они се и сад зову у Персији Лурима. Из Персије слегоше се на висораван јерменску, па онда кроз Малу Азију на обалу морску, одатле на острва архипелашка, онда у Грчку и кроз Маћедонију и Албанију у српске земље. Највероватније ће бити, као што Пот мисли, да је сеоба била у 10 столећу, а не зна се зашто. Францишканац Симеониц видео је Цигане на Криту 1322 год., на Крфу се помињу 1364, а 1387 год.

у Влашкој. Крајем 14 века и почетком петнаестог изгледа да су они на истоку Тамерлановом навалом још више разбијени, и да су се поново на све стране размилели. 1417 год. већ су били стигли у средњу Јеврону, а 27 августа 1427 у Париз. Сад их има свуда, па и у Америци и Аустралији.

Кад су они дошли у Србију до сад није обелодањено. Занимљиво је да им се име нигде не помиње у Даничићеву Рјечнику српских књижевних старина, нити у законику Душанову. Из Академског Рјечника види се да им се у књижевности име почело помињати од 17 вёка. Судећи према томе кад су дошли у суседне земље, изгледа ми да су у Србији били већ у 14 вёку.

Многи отреситији српски Цигани причају да су у наше крајеве дошли из Арапске и да су били тада најружнији људи на земљи: црни као гар, а с уснама прћавим и отромбољеним. И сами себи изгледали су, веле, ругоба, па су онда смислили да своју расу поправе и почели су на силу отимати жене туђих народа и с њима се укрштати, те су на тај начин колико толико изгладили стари лик.

Слободни народи радо доведе своје порекло од Бога или божанских бића, или још чешће од знаменитих људи, а јадни Цигани веле да су произашли од *ђавола*, и да им се, зато, срећа никад неће насмејати. На ово ћу предање надовезати за потврду и једну причу, коју сам чуо од јадранских Цигана:

„Ми смо — веле — били негда слободни и имали своје цареве, али смо били према „Србима“ неправедни, и бездушно с њима поступали; чак смо их терали да боси по трњу ору. То се дошло Богу те Св. Сава наврати на цигански сабор неку огромну реку те се сви подавише, сем једне хроме бабе, која не беше дошла. Њу, по томе, салете неки ђаво и она роди с њим дете *полуђаволско*, од којих сви садашњи Цигани воде порекло и Бога зато никад неће умилостивити.“

Кад су већ јурнули по Јевропи, при првом упаду имађаху своје старешине, који су се до скора у Србији

звали *већили*, у Мађарској *војводе* или *грофови* и *барони*, тако и по Немачкој и даље по западу. Преко ових већила пре су српске харачлије скупљале порез. И сад у Србији по варошима власт одређује једног честитијег Циганина да буде помоћник кмету за циганску махалу.

По западној Јевропи одмах их је почела пратити грдна несрећа. У Пруској их је од г. 1711 до 1722 после објаве: да се за цигло 8 дана морају иселити — што они нису могли учинити — сваки смео убити и имовину им запленити; жене су им батинали, жиг на чело утискивали, а децу предавали хришћанима на „васпитање". У Мађарској су им отимали децу и забрањивали да се између себе жене и цигански да говоре. У Француској су их такође злостављали, а у Шпанији је загрдело, јер су се затекли баш у време инквизиције, те је читава маса спаљена, јер никога није било лакше обедити: да је ђаво или вештац као циганију због црне масти и необично изгледа, а за застрашивање хришћана. Шта ее тицало папиноваца колико ће бедника на најнечовечнији начин испустити душу. Код Баска изгледа, по једном старом афоризму, да је било допуштено убити Циганина као и вука. Од ове тираније већина утече у збегове пиринејске, где и сад живе у доста чистој раси.

Цигани су раса са типским обележјем, ма где били, зато их је лако разликовати од других народа. Тело им је пропорцијонално, руке и ноге сразмерне дужине. Стаса су средњег, више витки него дежмекасти. Лице им је мркожуто, често пута врло црно. У опште, на Балканском Полуострву црномањастији су него у западној Јевропи. Брада им је округла, чело високо, коса црна, глатка а често код неких крудрава и прилично оштра. Због мешавине да има изузетака разуме се само од себе. Уснице су им већином танке, очи живе и пуне израза, из којих вири лукавство и подмуклост. Зуби су им бели као два низа бисера. Особито су им правилно развијени мишићи на целом телу, да изгледају као да су изливени: отуда она ванредна грациозност код играчица. Није редак

случај да се међу Циганкама нађе особитих лепотица. Нарочито у јужној Русији, на Криму и Кавказу. Многи су људи од великог положаја због Циганака читаве романе претурили преко главе. Што се тиче издржљивости циганија је чврста на жези и цичи.

Код људи је просечно тежи мозак него код жена што важи за све народе, а код разних народа варира средња мера. Толико стоји да Словени и Германи имају тежи мозак од Француза, а и код Кинеза је мозак врло тежак. Међутим код Цигана је мозак према другим европским народима лак, и приближан хиндуском, са којима су негда у заједници хиљадама година живели. Брока је по запремини лубања из париских гробања доказао да су у пређашњим столећима људи имали нешто мању запремину лубање, а с цивилизацијом да је запремина повећана. Пошто су Цигани у култури врло заостали, можда им је баш зато запремина лубање врло мала. Нико опет не треба да помисли да је код човека с малом лубањом мања и интелигентност. Средња се мера узима само за читаве народе, па опет не као аксиом. Рафаило Санцио и Гамбета имали су по тежини лакше мозгове од средње тежине мозгова у општи, а обојица су били у своме послу први људи, да су читавом периоду ударили свој жиг.

Међу Циганима има и врло дивљих и бесних племена као што су Запари и ратоборни Џати, који се никад не покорише шаху персијском.

Путујући кроз Јеврону причали су радозналим људима да су родом из Мисира. Отуда им је код већине европских народа наденуто име „Јегинћани", на пример у нашим народним песмама и иначе помиње се *Јеђупак* и *Јеђупка*, Арнаути у Епиру и Албанији кажу *Евђит*. Грци *Гифти*, Цинцари *Гипвтуи*, пре у Шпанији, Француској и Холандији опет слично „Егинћани" (сад их французи зову „Чесима" = Boehémiens): код Срба су познати и под именом *Фараони*, што опет опомиње на мисирске фараоне; на то излази и мађарско име *Фараоновци*. У

Бару у Црној Гори зову их *Мађупцима*, тако их зову и око Качева али скраћено *Ђипцима*, а Геге у Призрену и околини кажу *Мацуи*, око Тетова скраћено *Цип*,[1] што је опет све скупа налик на „Јеђуп“, а корен му је арнаутски. Сад је готово најраспрострањеније име Цигани, не само код Срба него и код Турака (Ченгене), Бугара, Влаха, Немаца итд. Срби зову *Гурбетима* скитничке Цигане, а ова се реч чује и у јужној Русији. Гурбете зову још негде код нас чергарима, или чергашима, а у врањском округу однекуд постоји назив за хришћанске Цигане *Ђорговци*. У разних народа има и других имена, а Цигани сами себе зову *Ром* (што значи „човек“).

Цигански језик има повише наречја, а по сродству припада индо-аријевском стаблу, зато има нешто сродства и са српским. По ближој деоби рачуна се у северозападну индијску групу, а по склопу језик им је врло сличан говору Дардâ и Кафиристанаца. Расељеним Циганима по Европи инак је најсличнији језик „*Чан-Гара*“ у Пенџабу. Језик им је врло оскудан и највише се речима служе само за конкретне потребне. Апстрактних речи, сем неколико, готово немају, јер им није ни вера утврђена а тако исто и морал, па им зато оскудевају и појмови за етичке изразе; а не стоје боље ни са исказивањем осећаја. Бога зову *Девел*, а ђавола *бенг гаџо* (првобитно је значило сељака, али је реч пренета и на туђина, отуда наши Цигани том речи зову Србина, у Немачкој Немца итд.) За чудо да ни за главно дрвеће шумско па ни за животиње да немају основних речи, него се служе описом, зато готово свака циганска група има туђа и тма других речи, а опет својих циганских, које Цигани из другог краја не могу разумети. Пастрмку негде зову „црвена и шарена риба“ (у преводу), кукавицу зову „пролетњом птицом“, Русију зову „хладном земљом“ (Шилело Там), у Баварској Минхен зову „Поповским градом“, крагујевачки Цигани краља зову „баро мануш“, што значи „велики човек“, господу зову „бари гаџи“, а преведено

[1] Код Арнаута је „Ц“ у пол. „Ъ“.

гласи „велика Србкиња“, итд. Ја сам у доколици упоређивао речи наших Цигана са језиком њихових сународника у Москви и Немачкој и врло је велика разлика отуда је лако појмити, зашто се један шпански Циганин једва понешто може да разуме са својим земљаком из Влашке или одакле било с истока. Интересно је, што наши Цигани имају за Турчина свој назив „Кохахан“, а за Бугарина неки кажу „Булвало“. У цигањском језику у северној Европи има елемената грчких, бугарских, српских, румунских, мађарских, немачких и пољских, све позајмљено од народа с којима су негда заједно живели; у јужноруских Цигана нема речи мађарских, немачких и пољских, значи да међу тим народима нису ни живели. Тако се по језику енглеских Цигана зна куда су прошли, док су к њима дошли. У свих јевропских Цигана има у језику јужнословенских речи, нешто грчких, персијских и јерменских, као стања где су боравили.

Цигани су по карактеру врло слаби, непоуздани, лажљиви, и толико лакоми на туђе да у свету уживају „реноме“ лопова. Брак им је врло лабав, особито код варошана, па се чак негде неће да знају за род. Плашљиви су где је тврдо, а према немоћном и нејаком бездушни су и на све спремни. 1848 опремљени су из Србије цигански коњаници са Тасом арачлијом на челу и борили су се против Мађара. Не треба веровати да систематски краду децу, а у згоди и приликом извесно и то чине. У Немачкој и Аустрији, где се с њима нечовечно поступа нападају на сељаке и оружаном руком и често се чују убиства, а у Русији и Србији, где је свет према њима потпуно човечан, таквих тужаба нема. Шта више за настањене српске Цигане може се тврдити да су у главном поштени и вредни, и да у зноју лица свог зарађују хлеб или се, опет часно, довијају на лак начин да зараде. За Циганке се већ друкчије говори: оне краду, гатају и лажима маме новац. Од корисних радова спомињем ту гребенање вуне, и помагање уз бербу и тд. За нестално пак, Гурбете, који нису стојбеници, обратно је уверење: више од краће

живе него од рада. За душевне способности није ни било сталних добрих околности да се развију, а по свему што је до сад опажено сем музике немају се чим другим похвалити. Међутим музички је таленат код њих неоспоран. Њихова је музика богата на контрастима, али они те прелазе вешто организују да се мелодичност никад не губи. Они су по инстинкту свирачи, и то без нота. Само су они кадри народне песме да оживе и да их омиле, што школованим не иде за руком. Нигде, опет, нема тако женијалних свирача као у Мађарској. Кад Цига засвира чардаш, мелодија се непрестано пење и спушта. Од најбешњих тонова пада се у тиху меланхолију, и све тако редом до краја. Тако бива и у другим комадима: дивљу навалу страсти брзо замени тужна супротност, која слушаоце заноси. Истина је и то да чардаш одговара мађарскоме темпераменту, који у добру вину налази силна подстрекача. Од мађарских гласовитих свирача заслужују помена: Бихари, Чери, Бунко, Домби, Шаги, Тополчај, Лоци, Бока, Фаркаш итд. Мађарско се срце ужасно коснуло, кад оно Билер и Лист неоспорно доказаше да *чардаш* никад није код Мађара никнуо, а камо ли да је њихов изуметак. Билер је лично присуствовао у дворовима индијским свирци и игри Кафираца и Дарда и уверио се: да је игра и свирка у свему слична чардашу. Дакле у мађарском је народу музика *цигански производ*, из Индије пренет. За Цигане смо већ рекли да су и по језику браћа Кафирцима и Дардима. Што би Вамбери кроз зубе хтео да докаже да је чардаш својина уралско-алтајске расе, јер се налик налази и код Чуваша — ништа не помаже. Тако исто остала је у опровргавању сва полемика празна. Наши Цигани по српским земљама остали су због многих социјалних и економских прилика осредњи у музици.

У Србији по селима, а и у многим варошима има више ковача Цигана него Срба. 1816 год. кад се у Србији почеше спиштавати духови поче се из свију крајева стицати новац у Крагујевац, али не беше гвоздених

каса, где би се чувало. Тада се прочу Осман Циганин да уме добро окивати дрвене касе. По жељи кнеза Милоша он се прими тога посла, а после је окивао и трешњеве топове, зашто је био доживотно награђен. У Бохари и сад важе за ваљане металне мајсторе.

Вук вели у Даници да је за његова времена од српских сељака било и ковача, који кују и клепљу секире, мотике и раонике, а котлове су крпили и остале којекакве ситнице ковали турски Цигани. И сад то раде Цигани, а још и калајишу. Медаковић и Ровински тврде да пре Црногорац за живу главу није хтео бити ковач, него су тај занат радили Цигани. Ханс Дерншвам кад је од 1553 — 1555 путовао на исток описује како су у Србији Цигани правили сељанкама обоке (минђуше) од бакра и сребра. Од ситних послова могу споменути испираче злата у Пеку и Тимоку; због тога се они у Влашкој зову „Aurari“, а своје друштво и тамо зову српским именом „Рудари“

У Србији има доста сељака Цигана, и то приличан број вредних радника; лети се радо најме и у српских сељака при жетви и иначе на посао; има и марвених трговаца с приличним капиталом. На сајмовима српским увек прву реч воде при куповини и продаји коња Цигани џамбаси. Влашких Цигана има доста коритара, а они жљебе и лажице и копају чанке. На ружну су гласу Цигани медведари и слепчовође. Мало има свирача а да се не занимају и другим послом. У Врањској Бањи свирачи су и конопљари. Од сељака купују сирову конопљу, па је држе у врућим изворским водама, после пирајком ишчукају и обију тршљике, затим тако очишћену вежу у денке и продају у варошима.

Ма да зими кроз чергу душе хладан ветар, многи ипак у тако слабим заклонима проведу најхладније месеце. Циганчад шта више у сред зиме по неколико пута дневно гацају голи наги по снегу! Настањени Цигани праве зими бурдеље, земунице, кровињаре, а све чешће и куће на набој, али и у том случају, особито у ваљев-

ском и подринском округу, многе фамилије на уском простору сагради без икаквог реда своје кућерке без дворишта и градине, тек да се очува стари тип чергарски и да остану једни другом на домаку. У Белици чергарску насеобину Срби зову „Катуном“.

Цигани немају свог народног одела, али ипак највише воле отворене боје, у Србији женске особито црвене сукње или шалваре, а мушкима је по вољи кад сашију црвен џемадан; неки се задовољавају и жутим, па макар био од ћитабије или чак и од цица. Ова их боја опомиње на злато, па зато је милују.

У јелу нити су пробирачи нити могу бити због оскудице. Већином једу само хлеба, проје и кромпира: јеж им је посластица, а лове га с обученим керовима, који га на леглу наћуше и закевћу. У Немачкој једу и веверице и лисице, које претходно држе неколико дана у текућој води да изгубе несносан задах. Иначе свуда једу стрвину, особито од перутине.

Ако је икоме дуван разбибрига то је Циганима, и може се рећи да је он за њихово мучно тело права наслада, за то сви, па и деца, страсно пуше.

Ново лето и Цигани празнују, јер одатле видљиво почињу дани дужати, па ће брзо и сунце топлије обасјати, а коме је ово потребније него њима! И Цигани месе васпицу као и Срби̇ње на тај благи дан, и туре у тесто новац. Пред подне зађу сви у госте код својих, те заједно ломе васпицу и радују се ко ће наћи новац. По том новац предају најмлађем домаћинову детету, јер је и Ново лето најмлађи дан у години. Та се пара чува до године — среће ради. Пошто се прочасте, и домаћин им се придружи па хајде код другога

Али кад се помисли колико се Цигани зими измуче због лака одела и рђавих станова није чудно, што им је *Ђурђев дан* највећи празник. У то време сунце већ греје, јежеви се буде из зимског сна, па ће бити и мрсна јела, печурке расту и сви се послови отварају, па и красти је лакше, јер нема снега да стопе оставе траг;

после лакше је доћи до пиће за стоку, а и пут им се отвори куд год хоће да се скитају, а то је њихова урођена навика. До Ђурђева дана и они не једу, као ни Срби, јагњетине, а за тај празник узме домаћин бело мушко јагње (црна је длака ђаволски знак), окрене га истоку, из поштовања према сунцу, извору светлости и топлоте, па га закоље.

Крв чувају за лек од већине болести. И тада се госте као и о Новом лету, и док рођаци и суседи не дођу нико не сме меса окусити. Тако се узајамно цео дан посећују и весело проведу уз игру и свирку. Само тога дана може се чути и која из срца измамљена права циганска мелодија и видети како Циганке умеју страсно да играју. Уз неки религијски нимбус око ове пролећне равнодневице игра је проткана психолошким мотивима да се жеље и осећаји изразе. Тим поводом овога дана и неморалност пирује, као што су негда чинили Грци уз Дионисије.

По Србији радо, а и у Крагујевцу се чешће може видети да Цигани покојнике прате са свирком веселих игара. Чергари не подижу хумку на гробу, али по каквом дрвету или иначе белегу упамте, и до године — ако је могућно — дају му дању; ту се опет веселе, певају играју, па и присмоће, јер друкчије не може бити.

Жене неће да се преруше у црнину кад жале. Срби неће да пусте хришћанске Цигане да у њихову гробљу сахране мртваца, тако исто мухамеданске Цигане од својих гробаља терају Турци, сматрајући их за недостојне и кужне. Стари одјек паријевске и других презрених каста у Индији!

Кад је Либих 1863 године штампао своје дело о Циганима, још је међу њима било људи, који су памтили, да су изнемогле старце и бабе, по драговољну пристанку, живе сахрањивали.

Колико има у свету Цигана научници не могоше ни приближно да израчунају. Једни веле милион, други пет. По статистици од год. 1895. (од год. 1900 још није

штампана) како Цигани стоје бројно по окрузима у Србији, и то према Србима и Власима упоредно, показује ова таблица:

ОКРУЗИ	БРОЈ СТАНОВНИКА			
	СРБА	ВЛАХА	ЦИГАНА	ОСТАЛИХ
Ваљевски	117.757	39	3.568	347
Врањски	156.138	45	3.707	2.299
Крагујевачки	145.018	101	2.301	1.015
Крајински	36.658	54.582	1.756	954
Крушевачки	157.082	280	2.705	536
Моравски	161.817	9.283	2.500	812
Пиротски	124.197	21	1.482	560
Подрински	181.633	231	6.462	1.243
Подунавски	215.827	570	6.567	1.300
Пожаревачки	151.867	59.011	6.309	1.144
Руднички	159.351	20	1.063	263
Тимочки	96.070	108	2.339	40
Топлички	131.198	6	2.131	382
Ужички	145.055	3	435	42
Црноречки	37.575	34.797	1.469	242
Београд	47.981	287	400	10.447
Ниш	18.258	126	1.018	1.654
Свега . .	**90.10**	**6.89**	**2.00**	**1.01**

Цигана у Србији свега има 46.212, и то:

У варошима мушких 4.526, женских 4.095.

У селима „ 19.182, „ 18.409.

По варошима су у Србији после Срба највише заступљени Цигани, па Власи, Немци и Јевреји: по селима после Срба Власи, па Цигани.

Од год. 1890—1895 прираштај по варошима у Србији од туђих народности највећи је код Цигана са 11.174 процента годишње, затим код Грка и Јевреја. Опадак је био код Арнаута, Мађара, Немаца и Влаха. По селима је био прираштај само код Јевреја, Цигана и Влаха. Остале се народности умањавају. У опште по варошима и селима највећи је прираштај био код Цигана, затим код Јевреја па Влаха. Код осталих народности био је опадак становништва. Највише су изгубили Арнаути, затим разни Словени, Мађари, па Немци.

По матерњем језику било је Цигана који говоре:

српски	25.324
влашки	8.595
турски	565
цигански	11.728.

По статистичком прегледу види се, да је само у окрузима: ваљевском, крагујевачком, крајинском и пиротском било мање од 50 процената Цигана, који су говорили српски; у свима осталим окрузима њих је било више. Највише их има у ужичком округу, а најмање у крајинском.

Цигана, који говоре влашки, у Србији није било само у пиротском округу. Највише их има у ваљевском округу, а најмање у врањском.

Турски говоре Цигани у крушевачком и тимочком округу. Цигана, који говоре турски, нема у окрузима: крагујевачком, крајинском, подунавском, пожаревачком и ужичком, а у осталим окрузима њихов је број незнатан.

Својим цигањским језиком говоре Цигани у свима окрузима. Највише их има у пиротском округу, а најмање у црноречком. Више од 25 процената има ових Цигана

у окрузима: врањском, крагујевачком, крајинском, крушевачкам, пиротском и топличком.

Проценат Цигана вере мухамеданске много је већи од процента Турака. По варошима има ових Цигана више него по селима. Њих има у свима окрузима.

По подацима долазило је процената на мухамеданце:

	1895 г.	1890 г.
Турке	19.77	21.26
Цигане . . .	80.23	78.74

Из ових размера излази да је у 1890 години Турака било за 7.54 процента више, а Цигана на против за 1.87 процената мање.

Сима Тројановић.

САМОСТАЛНО МИШЉЕЊЕ.

из „Парерга и Паролипомена“.

§. 1 (257.)

Као што најмногобројнија библиотека, ако је неуређена, не доноси толико користи колико веома умерена, али добро уређена, тако је и највећа сума знања, ако је самостално мишљење није обрадило, од много мање вредности, него друга много мања, која је многоструко примењена. Јер тек свестраним комбиновањем онога што се зна, упоређењем сваке поједине истине са сваком другом, знање се потпуно присваја и у своје руке добија. Само се оно дâ мишљењем примити што се зна: с тога је потребно нешто научити; али се само оно зна што је промишљено.

На читање и учење можемо се одати својевољно; на мишљење пак у ствари не можемо. Ово последње мора бити, баш као и ватра ваздушном струјом, потпирено и подржавано каквим било интересом везаним за сам предмет његов: тај интерес може бити чисто објективан, али може бити и чисто субјективан. Ово је последње случај у односу на наше личне ствари; оно прво пак налази се само код глава које од природе мисле, за које

је мишљење исто тако природно као и дисање, ну које су тако веома ретке. С тога већина научника тако мало и вреди.

§. 2. (258.)

Разлика у дејству које на дух има с једне стране самостално мишљење, а с друге читање, невероватно је велика; с тога она још више повећава првобитну разлику између умова, услед које је један одређен за ово, а други за оно. Читање наиме намеће духу мисли које су тако стране и хетерогене правцу и расположењу његовом које у том тренутку има као што је хетероген и стран печат парчету воска у који свој лик утискује. Дух при томе трпи потпун притисак с поља, који га приморава да час једно мисли час друго, за што у том тренутку нема ни нагона нити расположења. — Код самосталног мишљења пак дух следује свом сопственом нагону, онако како је овај ближе одређен у том тренутку или спољном околином или ма каквим сећањем. — С тога *много* читање одузима духу сву еластичност; као што то чини еластичном перу тежина која на њега врши непрестани притисак, тако да је најсигурније средство, да се никаквих сопствених мисли нема, узети у сваком слободном минуту одмах књигу у руке. Ова је пракса узрок што ученост већину људи чини још глупљим и простијим но што су у природи, и њиховом писању одузима сваки успех: они читају, као што то још Поп каже:

For ever reading, never to be read.[1]

Pope, Dunciad. III. 194.

Научници су они, који су из књига читали; мислиоци, генији, просветитељи света и унапређивачи људског рода, то су међутим они што су читали непосредно из саме књиге света.

§. 3. (259.)

У ствари само сопствене основе мисли имају истине и живота, јер се само оне допста и потпуно разумеју.

[1] „Вечити читаоци, а вечито без читалаца“.

Туђе, прочитане мисли, то су остаци туђег ручка, изношне хаљине странога госта.

Према нашој сопственој, у нама самима рођеној, мисли односи се страна прочитана мисао као што се отисак у камену какве биљке прастарих периода односи спрам расцветале биљке у пролеће.

§. 4. (260.)

Читање је само сурогат сопственог мишљења. При читању наше мисли воде други на узици. Осем тога многе књиге имају само у толико вредности у колико показују колико има кривих путања и како можемо залутати ако се будемо дали од њих водити. Онога пак кога геније води, т. ј. који сам мисли, који својевољно мисли, који правилно мисли — тај има бусолу којом налази прави пут. — Само онда дакле треба читати, кад извор сопствених мисли пресуши; што ће често, доста често бити случај и код најбоље главе. Своје пак сопствене, првобитне мисли растерати, а узети књигу у руке — грех је противу Светога Духа. Онда личимо на онога који бежи из слободне природе, да разгледа хербаријум, или да посматра лепе предмете у бакрорезима.

И ако се каткада једна истина, извесно сазнање до којег смо дошли тек с великим трудом и лагано својим сопственим мишљењем и комбиновањем могло врло лако наћи сасвим готово у каквој књизи, оно ипак има сто пута више вредности ако смо га задобили својим сопственим мишљењем. Јер само тада оно постаје саставни део, живи члан целога система наших мисли, стоји с њиме у потпуној и чврстој вези, разуме се у свима његовом разлозима и последицама, носи боју, тон боје, носи печат нашег целог начина мишљења, јер је дошло у право време, кад се потреба за њим јавила, те с тога чврсто стоји и не може ишчезнути. Према томе Гетеов стих:

„Was du ererbt von deinen Vätern hast,
Erwirb es, um es zu besitzen,“[1]

1 „Оно што си од својих предака наследно треба да *стечеш* ако хоћеш да је твоје.“

овде налази своју најсавршенију примену, шта више, своје објашњење. Самостални мислилац упознаје на име ауторитете за своја мишљења тек после, по свршеном послу, када му они служе само за поткрепљење њихово и његово сопствено појачање снаге; док несамостални филозоф од њих полази, из страних прочитаних мишљења образује себи целину, која с тога личи на аутомат сложен из стране материје док она прва личи на живога рођенога човека. Јер, као и он, она је постала тиме, што је спољни свет оплодио дух, који је затим затруднео и родио.

Истина коју смо научили прилепљена је за нас као какав вештачки уд, лажан зуб, вештачки нос или у најбољем случају као ринопластични нос од туђег меса справљен: истина стечена сопственим мишљењем личи на природан уд: она нам једино припада. На томе почива разлика између мислиоца и простог научника. С тога духовна добит самосталног мислиоца има изглед једне лепе слике, са живим изразом, тачним распоредом светлости и сенке, одржаним тоном, потпуном хармонијом боја. Док духовна тековина научника личи на велику палсту, пуну шарених боја, истина систематично уређених, али без хармоније, везе и значаја.

§. 5. (261.)

Читати значи мислити туђом, а не својом сопственом главом! Сопственом мишљењу пак из којег увек тежи да се развије хармонична целина, систем, и ако не баш увек строго завршен, ништа није штетније од јаког притицаја туђих мисли услед непрестаног читања: пошто се ове последње — свака пореклом из другог једног духа, свака другог система члан, свака с другом бојом — не могу никада саме од себе примити, ни претопити у једну целину мишљења, знања, сазнања и уверења, по су напротив у стању да направе малу вавилонску збрку језика у глави, и да духу који их је препун одузму свесно сазнање и да га тако готово дезорганизују. То се стање дâ констатовати код многих научника и чини те

они често заостају по своме здравоме разуму, правилном суду и практичном такту иза многих научних људи, који су своје мало сазнање, задобијено с поља, искуством, разговором или ретким читањем, умели да потчине и придодаду својем сопственом мишљењу. Ово исто чини, само у много већој размери, и научни *мислилац*. И ако он мора имати великог знања и с тога много читати, његов је дух ипак толико јак, да то све савлада, да то све асимилира, унесе у свој систем мисли и потчини органској целини свога увек растећег величанственог сазнања: при чему његово сопствено мишљење, као основни бас оргуље, све савлађује и никада не бива угушено страним тоновима, као што је то случај у чисто полихисторелим главама, у којима тако рећи пролећу музички отпаци свих могућих тонских врста, а основни се тон више никако и не чује.

(Свршиће се).

(*С немачког превео* Др. Бр. П.) Артур Шопенхауер.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Чед. Мијатовић. Цариградске слике и прилике.

Узимајући у руке књигу чији је наслов горе исписан, мени пада у очи једна ствар која ми изгледа карактеристична колико за самог писца ове књиге, толико можда и за његово, старије, коло наших књижевника, и њихово пословање и учешће у нашој данашњој књижевности.

Г. Ч. Мијатовић, један од најуваженијих наших књижевника и научника, писац неколиких дела из финансије и економије („Извод из политичне економике“, „Наука о државним финансијама“, „Кратка наука о финансијама“): затим, и нарочито, писац „Ђурђа Бранковића“, „Балшића“, „Госпође Јеле Балшићке“, „Трговачке политике српских краљева“, „Цара Уроша и краља Вукашина“, „Пада Цариграда“, „Шта је желео и радио српски народ у XVI веку“, „Из млетачке плаве књи-

ге", „Пре триста година", и других врло цењених историских студија и монографија: напослетку, преводилац „Путовања по словенским земљама Турске у Европи" од Макензи и Ирби, „Историје цивилизације у Енглеској" од Бокла, „Историје турске царевине" од Ленпула, Буњанова „Путовања поклоникова с овог света на онај", Франклинове „Аутобиографије" и можда још којег важног дела енглеске књижевности — могао је овим својим радовима, утврдити у нама мишљење о озбиљности којом он схвата потребе наше књижевности и науке, и улогу која је њему, по његовим способностима, у овима намењена. Г. Мијатовић је економист, историк и преводилац с енглескога, а наша књижевност потребује и радове економске, и историске, и преводе с енглескога: штогод је, дакле. Г. Мијатовић на тим струкама дао, све је одговарало правим потребама књижевности и науке. као што је одговарало и његовим личним способностима. Следствено. ми смо могли, гледајући на побројане његове радове, закључити да Г. Мијатовић одмерава своју књижевну активност не само према својој спреми и способностима него и према тачно уоченим и правилно схваћеним потребама књижевности.

Кажем да смо *могли* такав закључак извести, али не кажем да смо га одиста и *извели*. Јер, сем побројаних, Г. Мијатовић има и других радова који нас од тога закључка јако уздржавају. Мислим на неке радове из последњих година, наиме на оне преслабе историске новеле „Рајко од Расине" и „Иконија везирова мајка" у којима је, нарочито у оној првој, Г. Мијатовић дошао до тешко разумљиве намере да, како он сам каже, у нашој књижевности обнови оно писање којем је био творац један забавни писац детињасте памети, именом (које је само довољно да компромитује оне који за њим иду) Милован Видаковић. Ови радови, одиста, не допуштају да се изведе и утврди горњи закључак о књижевној улози Г. Мијатовића, и не показују да је Г. Мијатовић у свом књижевном раду био увек руковођен правим

потребама књижевности. Напротив изгледа да се Г. Мијатовић све мање тим потребама руководи.

По књизи којом се сад бавимо, то још више изгледа. Гледајући на поменуте историске новеле, можемо још мислити да је Г. Мијатовић хтео, једанпут у свом књижевном животу, да се одвоји од главнога правца који је узео у науци и књижевности, не би ли за тренутак опробао свој дар и на другим, забавнијим и привлачнијим књижевним родовима. То је, рецимо, било једно мало, тренутно неверство Г. Мијатовића према његовој озбиљној књижевничкој улози, и ништа више; после њега, Г. Мијатовић, могли смо се надати, опет ће се вратити свом старом раду и строго се њега држати. Али гледајући на његове „Цариградске слике и прилике“ (а можда и на оног сад објављеног „Светог Јована Претечу“) које су опет забавне врсте, ствар друкчије изгледа. Неверство о којем смо говорили, постаје право одступање од досадашњег правца, потпуно, вољно. Г. Мијатовић, како изгледа, оставља корисне радове којима се бавио, и одлучно узима друге, за које се не може рећи да одговарају каквим потребама књижевним. Он се више не ставља у службу тим потребама, него се просто забавља. Он налази да је књижевност једно згодно средство за разоноћење и забаву, и тако је и узима. Тако он гледа данас на књижевност, и према таквим погледима управља своје учешће у њој. И то је врло карактеристично за последње године његове књижевничке каријере. Колико су год оне раније године обележене озбиљним схватањем књижевних потреба, толико ове последње, поред свих изузетака, губе то обележје. То, у осталом, није карактеристична особина само Г. Мијатовића. Има и других старијих књижевника чије се данашње пословање битно разликује од ранијег, и на исти начин као код Г. Мијатовића. Г. М. Милићевић, на пример, као што је општепознато, поодавна је престао гледати на праве књижевне потребе кад пише. Како се, међутим, у овом погледу добро држи Г. С. Новаковић! Он, и данас као и

пре, врло озбиљно схвата свој књижевнички позив, и не губи никако из вида праве књижевне потребе. Он чак и предњачи млађима, отварајући својом „Српском књигом“ и нове путове књижевнога рада којим ће нарочито млађи доцније ићи, и стављајући тиме на дневни ред питања која су можда најпреча данас у књижевности. Али док Г. Новаковић пише „Српску књигу“, дотле његов „приснн пријатељ из детињства“ пише забавне путописе о Цариграду. Тако Г. Мијатовић схвата своју улогу у данашњем књижевном времену.

Одиста, какво је данашње књижевно време, сваки озбиљан књижевник ваља увек да има пред очима праве потребе књижевности, и према њима свој рад да удешава. За шта је ко способан, нека ради; али нека увек гледа како се то слаже с главним, познатим циљевима којима књижевност тежи. У нашој књижевности има толико празнина да их само добро упућен рад свију књижевника може попунити, а сваки књижевник може да види које су то празнине. Данас кад елементарне књижевне и научне потребе нису задовољене; кад главна дела по појединим, нарочито научним, струкама и родовима нису написана; кад преводној књижевности, на пример, која је данас, у многим књижевним родовима, скоро најпреча, није ни здрав темељ постављен — данас је свако књижевно пословање које не иде на то да те потребе и празнине подмири, просто ћердање времена и узалудно трошење снаге. Књижевност има свој циљ, и књижевници своју дужност. Данас се то нарочито осећа, јер се данас, више него пре, осећа од колике је сметње књижевности то што ни елементарне књижевне потребе нису подмирене. Нека се само једанпут те потребе подмире, ето то је чему књижевност тежи; нек се једанпут савлада тај огромни основни посао њен, без којег она не може напред. Али да се тај посао савлада, потребно је да сваки буде свестан тих елементарних књижевних потреба.

Да се задржимо само на областима на којима је Г. Мијатовић радио. Данас и историја, и преводна књижев-

ност (да оставимо финансију као стручно знање), потребују раднике исто као и пре, ако не и више. Ако данас на домаћој историји има доста и активних радника, рад се показао тако разноврстан и обилат да ни релативно већи број њихов није довољан, и није никако умесно да старији радници нануштају то поље и лишавају га своје јаке помоћи. Г. Мијатовић је слободно могао наставити свој лепо почети историчарски рад, и не остављати га никако. Шта више, он је могао замислити и какво веће дело историско, прегнути на писање целокупне наше историје, или можда једне велике периоде њене, употребити све своје слободно време последњих година на такав обиман посао, и тиме достојно завршити своју историчарску каријеру. Нисам стручњак, али знам да се о Г. Мијатовићу као историчару тако лепо мисли да држим да би такав рад његов био врло лепо поздрављен, а већ сви знамо колико би био потребан. У осталом, примедба коју сам овим хтео да учиним, не захтева никакву стручност. Мене овде занима само Г. Мијатовић при крају своје књижевне и научне каријере, и што бих хтео да запитам, то је: како он није нарочито спремао које веће дело да је њиме завршн? Зар њему није никад долазила жеља да изради нешто веће од „Ђурђа Бранковића", посао неки на којем би неколико година радио? И никад, да себи спрема једну лепу, пуну књижевничку старост? Штета, а то би тако лепо било!

Али рецимо да Г. Мијатовић у последње време није био у прилици да ради домаћу историју, он се могао и другим послом бавити, на другом пољу учинити какав већи покушај. Као преводилац, на пример. Како је енглеска књижевност пуна добрих дела, зар он није могао одабрати их неколико, па превести? И ја ту не мислим на оно превођење које је посао и терет, превођење под морање, него на оно по својој вољи, по свом личном укусу и симпатијама, које је права сладост и једна од најлепших интелектуалних забава, поред тога што је врло корисно. Г. Мијатовић је могао одабрати једну групу спи-

са, списе моралне на пример, на превести. Или је могао узети једног писца па се само њиме занимати, преводити га и писати о њему. Што није превео Маколеја, на пример? У нас се још није тако преводило; нису преводиоци заволели једног писца па га, лепо и систематично, преводили. А без тога скоро нема праве преводне књижевности. Кад таких преводилаца буде, појачаће се и воља за превођење, развиће се и строжи захтеви, уносиће се више фиоће у посао, скочиће цена тој књижевности, облагородити тај лепи рад који је код нас, у пркос изузецима, још врло запуштен. Г. Мијатовић је, међутим, могао дати леп пример за то. Он је поред способности имао и врлозгодне прилике за такав посао (завидне прилике!), и пропустио их ипак. Седети неколико година у Лондону, у једном тихом и мирном крају Лондона, у Кенсингтону, у зеленом и лиснатом Кенсингтону, пуном башта, сквероваа, паркова и лепих вила и кућа; бити повучен од послова друштвених и јавних, или бар не бити узнемираван од њих; уопште, бити без великих брига, трзавица, невоља: — Зар то нису завидне прилике, и зар није грех пропустити их?

Али време је већ да пређемо на саму књигу.

(свршиће се).

Павле Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Пучина, драма у четири чина. Написао Бранислав Ђ. Нушић.

„Пучина“ или „Мученишшво једног човека“ према наслову оног Зимином комада „Мученишшво једне жене“. У недостатку других обавешшења, ја по овоме и држим да је „Пучина“ онај комад Нушићев који нам је управа у свом програму, међу оригиналима, ставила у изгледа за ову сезону под насловом „Једна трагедија“. Ако додате уз то немачки додатак „грађанска“ трагедија, друкчије се не би ни могла назвати судбина Нушићевог јунака.

Као сваки водвиљист, кад се реши да буде озбиљан, Нушић је нагомилао на тог човека толике покоре, да би под њима клонуо и Сид, а камо ли некакав бедни београдски секретар министарства. У осталом, ја му чин и место одређујем по позоришној листи. Да тог податка тамо нема, по локалној боји коју је писац дао њему, а и осталим личностима, не би му се ни једно ни друго могло одредити, или би се могло замислити где се хоће. Јер, и то ћу рећи одмах, да бисте још у почетку били на чисто, „Пучина“ је комад са извесном тезом, а није слика нашег живота и нарави пишчевих савременика. Та два правца, међутим, не искључују један другог, али у „Пучини“ нису спојени, те отуд није чудо што нас ситуације у Нушићевом комаду подсећају, кад јаче кад слабије, на оно што смо већ гледали у толиким брачним драмама, а најживље у Роветиним „Неваљалцима.“

И после „Пучине“ као и пре ње, још практично стоји отворено оно познато питање: да ли у нашем животу има материјала за драму и роман. Ја на овом месту нећу ни порицати ни тврдити, да је догађај у „Пучини“ могућан или немогућан у Београду, јер то не чини ни Нушић. Што се мене тиче то је, да је „Пучина“ могла бити преведена, управо „посрбљена“ (како су то некад звали), исто онако као што је написана овде. И само с тога што је Нушић наш човек и наш драмски песник дао је својим личностима српска имена и метнуо радњу у Београд, а не као Туцић (онај млади Хрват од кога смо прошле сезоне имали „Трули дом“), ако памтите, у Русију. Ради веће вероватности, наравно спољашње, могао је Нушић још преписати српско одело бар за неку жену у комаду.

Кад се ова полазна тачка одмах с почетка утврди, остављајући да се у даљем току примерима потврђује, онда остаје да се оцењује способност пишчева да нам изнесе своју тезу за коју нас ваљада хоће да задобије, и његову вештину у композицији.

Теза је ова, а вештина ће се видети у причању догађаја.

Први чин који је не само најлепши између сва четири, него и сам за се: по јасности којом су изложене премисе, по прецизности којом је одвојено излишно од неизлишног, по срећном дијалогу, по релативној краткоћи — први чин дакле уводи нас у кућу једног младог чиновника, изводи нам њега баш кад са нижег положаја у служби скаче на већи, његову жену, њихову малу ћерчицу, њихове рођаке, пријатеље итд., све што иде уз једну кућу. За две године то је томе младоме чиновнику не знам већ који авансман под истим министром, али да не бисмо и ми, као он, приписивали та силна унапређења његовој ревности и способностима које се у њему крију, његова жена на само нам призна да је министар оволико издашан ње ради. Каквих повода у ствари има министар да обасипа класама овог чиновника, ми још не знамо: шта више за сам крај резервисан нам је најјачи, који ћу ја одмах открити: не само жена, него и дете је министрово.

Мужу, који мора бити патп од необично сујетног мишљења о себи, наравно не упадају у очи милости министрове, ма да се тако често и јасно исказују; њега трзају тек гунђања осталих чиновника, кад је од секретара постао начелник. Један од њих, стари архивар, чак примети како му је лако добијати чинове, кад му их жена заслужује. Сујетном новоскованом начелнику руши се једно уверење, а друго му, о неверству женином, прикрадајући се, улази у срце. То је први чин.

Други наставља где је први стао: архивар и начелник објашњују се. Старцу ће бити опроштено, ако призна на основу чега је смео рећи оно што је рекао о начелниковој жени. Као да је то лако! Он би се, спромах, исповедио, јер је то поштен човек, коме се оно отело у моменту срџбе, али ко ће огласити као кривце цео свет, ко ће ухватити онај шапат што као ласта пред олују лети ниско по земљи, и путем сеје отро

и које један прихвати и додаје другоме у уво; зло ниче, клија, расте, буја, иде од уста до уста као што каже Базил у „Фигаровој свадби“. Архивар је честит човек, од оних спротних и заостављањем утучених чиновничића, са малом платом а великом породицом. Вероватно да би се такав нашао и у нас, премда је овај Нушићев већ двадесет година архивар, али му друго ништа није дато до што поменух и што га чини једним општим типом какав ће се наћи ноћевши од читанчица као добродетељан пример за децу, на да оног Жоајеза у Додеовом „Набабу“ (случајно ми он паде на ум). Како му драго, њему се спромаху стегло и срце и језик, кад је видео шта је изишло од оног његовог љутитог говора у канцеларији пред друштвом, и изгледа, онако јадан и преплашен, малчице смешан у тој клеветничкој улози нехотичног интригапта. Сцена је том смесом сузе и осмејка необично дирљива и за мој рачун она је можда најсрећније нађена ствар у целом Нушићевом великом драмском репертоару. Ја бих при овом мишљењу остао, ма да знам колико за овакав утисак има заслуге Г. Сава Тодоровић. Његово извођење ове улоге савршено личи на најнежнији рез најфинијим ножићем. Израдио је најситније детаље једном вештином која просто изненађује својом реалношћу. Мени је необично мило што је моје ваљкадање убеђење, да је Сава Тодоровић са свим на врху међу српским глумцима, нашло овако сјајне потврде.

Оставивши свога начелника без убедљива доказа, али са појачаном потмулом сумњом, архивар одлази, и ми од те половине другог чина, улазећи у драму, или ако хоћете трагедију, настунамо на несигурно земљиште, траг нам се заварава, јер пут којим нас писац води није прав него кривуда. Оно што се даље догађа, не очекујемо, ситуације не проистичу једна из друге, подсећају на начин како се аранжују водвиљи, фантастичне су и пропуштају доказивати тезу, а то им је прави посао.

Прво објашњење између мужа и жене не траје дуго.

После неколико речи, он нагло затражи од ње писмо министрово, а она, мора бити несвесно, при помену писма принесе руку недрима где га је сакрила, и пружи му га.

Овај исти покрет, исто тако механично, чини жена у Дипиној драми коју поменух у почетку, али у нас је он нов и нема сумње да би произвео свој ефект, да је на представи мање наручено изведен.

Можда би јача спонтаност у игри у овој сцени донекле забашурила извесна питања која смо иначе у праву ставити: она је писмо примила дан раније у другом чину и онда га на наше очи завукла у хаљину на прса. Дан доцније у овом другом чину, она га још носи уза се и то на истом месту. То није особито вероватно, јер она на сваки начин има где чува своју тајну кореспонденцију: шта више у том размаку променила је хаљину. Бар да то није урадила. Ја не кажем да је ово веома важно, и да се не дâ поправити, али све укупно и појединце квари ефект њеног геста, коме с тога публика није у стању да укаже ону пажњу коју он заслужује.

Оно што следује после открића тог писма може се лако погодити: излив гнева и јарости мужевљеве. Али ту се призор не свршава. Мужу пада на ум дете, и ради детета, ради његове среће, његовог блаженства и т. д. (оваквим пробраним речима он говори, од којих кад чујете прву, знате одмах све остале) — неће да отера жену из куће, него јој даје на знање да је задржава поред себе: мрзиће је, истина, презираће је, гнушаће је се и т. д. (Ове изразе са овако истинским акцентом могао би позајмати Жорж Оне), али ће се чинити пред светом као да се ништа није десило и продужиће: он да служи и даље министра, за кога сад зна шта му је осим тога још, а она ваљада да и даље вара. Прво је ван сваке сумње, а за друго кажем ваљада. Само тако свет неће опазити никакву промену, пошто се навикао да муж добија класе што му је жена у вези с министром. Одношај мужа према министру у опште није јасан, а ваљало је да се потпуно на чисто изведе, почем су сви

грех на страни жениној, а сва правда на страни мужевљевој. Ова нега на његову карактеру ремети утисак његове улоге, и ремети га знатно. Ја сам поменуо како су мужу могли бити подозриви многобројни авансмани, баш и кад би о себи најлепше мислио, али и после овог прекида са женом, он прима у кућу министра, а жена се са министром допписује, ако не и виђа. Доказ за ово је опет једно министрово писмо њој у петом чину, које апсолутно претпоставља да је он имао од ње вести писмених или усмених. Онда шта је с том женом? Она се вије као црв пред ногама свога мужа, који стоји као горостас неумитне правде над њом (тај укрепљујући табло зашта гледамо на крају комада, и завеса полако пада. Заборављена је само бенгалска ватра.) Објашњава му због чега га је изневерила, наводи оно што је с нашег гледишта може оправдати, у опште понаша се као скрушена покајница. И ми смо мало поколебани, готови да јој можда нађемо неке „олакшавајуће околности", све до оног другог писма на крају, које од једном баца чудну светлост на њу. Из тог писма министровог види се да је и дете његово. Па ако је тако, онда је све што смо ми дотле, а то је непосредно пред свршетак, држали о јунакињи, из темеља погрешно и неосновано. Писац нас је завео са правог пута, где је најмање смео, и да бар зашто? просто да узможе на крају произвести нов, савршено неочекивани ефект. Али има разлике у писању драме и водвиља. Потпуно је умесно ако водвиљ у последњем чину добије новог полета и скочи у интересу публике. Ту ћемо зажмурети и пред сасвим фантастичним проналасцима. Сава Савић, на пример, у Пушићевој „Протекцији" компликује последњи чин тим што налеће редом на сваку женску у Космајској улици број 125, и пита је, услед неког лудог стицаја прилика, је ли она његова жена. Међутим судите сами, како ћемо опростити писцу једне драме што нас три и три четвртине чина држи у савршеној обмани о главној женској личности? Сад тек, када се разилазимо са представе, у уверењу да смо на

чисто са свима лицима, износи нам се нов, необично важан, материјал и тражи се од нас да своје стечено мишљење доведемо у склад са овим новим супротним фактима: претварање женино, рођење детета, лагање материно, слепоћа мужевљева, дрскост министрова, и то све за пуних пет година (толико је детету).

Тај крајњи ефект, поред све своје убиствене јачине, излишан је још и стога што је с наше тачке посматрања и без њега препуна чаша жучи коју је писац наменио мужу да испије, а што овај, како се види, није беспрекоран јунак да учини. Он је, нећу рећи, одвратан или комичан, али на сваки начин није симпатичан.

У трећем чину не каже се да ли је млади начелник добио још коју класу, али у кућном животу догодила се само једна промена: дете је послано на страну у пансионат. Размишљајући о својој муци, муж је увидео, да апсолутно не сме допустити да му Ћерчицу васпитава тако покварена мати. Осим тога, он тај обзир дугује свету, који је, у пркос свега затишкавања, ипак прокљувио шта је у ствари (нарочито кад му се даје новог повода). Жену осуђује цела варош у тој мери, да се муж поплаши да тим ставља на коцку срећу, спас, блаженство и т. д. (већ знате) детињу, и ако га је удалио. Девојчица ће се некад моћи лакше удати, ако се каже да је отац њен неваљао, а не мати, као што је у ствари. Охрабрен оваквим резоновањем, тај муж, који још служи љубазника своје жене (бар да је тражио премештај, место на страни или у унутрашњости), кадар је да учини једно дело које је узор самопрегоревања. Трчилажи варошком, који се беспослен врти по комаду, он исприча некакву причу којом убеди тог човека, без икаквог нарочитог повода за такву важну исповест, да је то управо он, који се огрешио о верност у браку, да има милосницу, да је проћердао сав детињи новац на њу, и т. д. Ја сам нарочито употребио реч убеди, јер се он толико задржава на детаљима тих својих преступничких односа који су у осталом тако шути као да их пред нама из-

мишљава и одређује, да би сваком другом, осим тога ловца свих лажних или тачних новости, баш то навaљивање било подозриво. Мене ова нова црта у карактеру овог човека не би најзад прекомерно бунила, ма да је изведена неспретно, само да сам од почетка био припремљен да је она у њега могућна. Онда би то било, ако не дубоко опажање, бар логично извођење. Што је најинтересантније: ово херојско пожртвовање мужевљево оставља жену равнодушну, а ње се напослетку највише тиче. Она у опште не излази никако из апатије и једноличино се креће.

Довде ми још не назиремо ту пучину, а мора је негде бити, кад је она синтеза, и то симболичка, целе тезе. На њу нас међутим сад наводи вест да је дете болесно, и детиња смрт у чину за тим. Пучина је симболички изражена ситуација у којој ће се наћи муж и отац, кад му дете буде умрло. Симбол овај нема тешкоће једног ребуса и много је разумљивији него какав Ибзенов, те ако писац полаже на њега, може га најзад оставити, али онда би *нужно* било да нађе начина да ми сами увидимо у чем је ствар, ако је могуће, без опширног излагања тог човека који се налази на пучини, и друго да ни по што не пусти тог оца, који гине за својим дететом, да се за љубав тог објашњавања, греши о своју родитељску не љубав него нагон. Дете умире у другој соби, у коју утрчавају и из које истрчавају рођаци, доктор, мати, служавка, а он и не покушава да тамо бар за часак оде, већ гура друге и од других се извештава како је моментано малој болесници, док она не издахне.

Поред тог удара, који је он већ спреман дочекати, стоји му више главе други који он и не слути, и који не биете ни ви знали, да вам га нисам рекао у почетку. То је оно друго писмо министрово грешној жени. Муж га преврће и загледа, не познаје рукопис министров, чак нагађа да је тим писмом нека милостива души, чувши за детињу болест, послала какав лек (што нам не ре-

коше од чега дете болује, кад се већ лек помишье). Ми наравно имамо толико искуства, те знамо да то парче хартије не крије мелем ни малој самртници ни великом пађенику. На против. Министар се интересује знати од жене, како је залози њихове љубави (добро још те није рекао: невином плоду скривене љубави). —

Ето то је комад, а замислите шта би од њега остало, да је мужу одмах, чим је добио непобитне доказе, да му је жена неверна: неко рођено признање, спнуло кроз памет: а дете? У оном Димином комаду, који сам навео, муж поставља жени то питање с места, чим је дознао истину, и она ћути, обори главу и клекне преда њ. Ја нећу да кажем да је овај Нушићев муж морао учинити што је учинио Димин, али налазим, да му се ова сумња могла прикрасти тим пре, кад је пала мени, кога се најпосле судбина тог човека не тиче. Ова се тачка могла без опасности објаснити онда кад јој је било време, јер је могуће да писац ипак не би из тог разлога ипшта мењао у трећем и четвртом чину. Претпоставивши чак и то, комад би само добио у природности, што му није на одмет, и била би бар једна неочекивана ствар мање уплетена. Јер, на пример, смрт девојчице, као и њена болест, савршено су нов елемент, који је истина могао наступити, али могао је и не наступити. Тиме што је наступило, дао је материјала за четврти чин. Прва два чина, већ смо видели, чине за себе целину; трећи није више чисто брачни процес између једне исправне стране и друге неисправне, него се увлачи у те односе, и то јако, дете; тако се тај чин прилепљује на други, а четврти је измишљен и јасно се опажа конац којим је за претходни зашивен.

Случајима се не доказује теза, него логичним извођењем. А случај су, као што рекох, и болеет и смрт девојчице, као и начин на који се дознаје право порекло детиње: то је, као што знате, она хартија издајица. А да се дете случајно није разболело, министар не би писао; да случајно на мужа није натранао момак с ми-

нистровим писмом (и то ми је леп момак, као да му господин није рекао коме га сме, и коме га ни за живу главу не сме предати), као што није ни требао, да је муж био крај детиње самртне постеље, где му је и место: да муж није отворио писмо, као што није ни имао права. шта би било онда? Ове моје претпоставке нису ништа невероватније од оних којим писац оперише, те зашто их не бих изнео.

Кад све укупно саберемо, од првобитне замисли, како се има решити спор између неверне жене и верног мужа, добили смо накнадно две нове: шта је исход тог спора док им је живо дете (трећи чин), и шта је исход тог спора кад им дете није живо (две трећине четвртог чина) и кад дете нити је живо нити је законито (последња трећина четвртог чина). Што је најгоре, ни једна од ових замисли нема свог решења, и на крају крајева не зна се управо шта је идеја комаду.

Као што сам већ неколико пута поменуо, јачина комада имала би лежати у логичној снази нишчевој, премда је изборомъ својих личности писац имао широко поље за сликање неколико наших типова, готово свих које је покупио. Ни једно му се не би отимало опсервацији и за свако је могао прикунити потребне црте, претпоставивши да их је умео посматрати.

Још би нам као најпознатији дошао онај трчилажа кога сам се узгред дотицао, али је и он више новосадски, и малчице као да је испао из Трифковићевог театра. Он је просто силуета, као и оне две београдске даме, које су београдске само што на листи пише. (Шта би начиниле од њих, на пример, Сремчеве руке?) Локалне боје немају ни доктор ни брат начелникова, ни братовљева жена. Шта више тај брат израђен је несигурно. И о њему у главном мењамо мишљења, и тек пред сам крај изгледа да он није злобан и пакостан него да воли свог брата, што је дотле, нарочито у трећем чину, било под извесном сумњом. (Узгред ћу рећи да је глумац, који је играо ту улогу, нашао за свој плач, кад братовљево

дете издише, тон сасвим истински и музички). Ја наравно не држим да је у пишчевој намери лежало да нас доводи у недоумицу, и онда ми ништа друго не остаје до ове ствари приписати раду на брзу руку или без довољно пажње. Овим би се, такође, могло, вероватно, објаснити, што стил у „Пучини" не садржи никакве лепоте, чак има по што год што никако не пристаје. Ево неколико примера забележених из уста глумачких, осим оних које сам у току причања навео: Куршумом жигосати чело, жуч душе, усцјана турпија, обвезујем вас обвезом пријатељства, кажи ми начин на који мислиш постићи тај начин, итд.

У ову категорију нехатног рада ваљаће, по свој прилици, унети и један за овакав комад савршено неподесан одломак разговора између доктора и начелниковог брата у четвртом чину. Брат предлаже доктору да настану да се муж и жена помире бар сад кад их спаја иста жалост. Нама је то јасно, је-л-те, и свима нам је било јасно, кад смо чули тај предлог, али доктор, који једнако разбија главу тим односима у кући, наједанпут се буди и пита: кога? Ово „кога" је за водвиљ, а у овој драми, скоро трагедији, баш пара уши.

Друга овако исто непојамна ствар је примедба коју чини муж доктору, чувши од њега да је у детињој болести наступила криза. Знате ли шта на ту реч одговара отац коме срце пуца: „самртна борба". Шта је то? Превод речи криза, коју је писац мислио можда да нећемо разумети иначе? И зар је то први узвик који ће се отети оцу на вест да му се јединица бори са смрћу?

Поред свих оваквих примера, Нушићева би најјача страна у овом комаду ипак била диалог. Његове се личности разговарају на начин прост, мислим неусиљен, и њихов се разговор слуша без напора. Местимице, шта више, погађају одлично оно што имају да кажу. То смо знали и раније, на пример кад у „Тако је морало бити" трговац Јанковић проси за сина ћер. (У осталом, то је по мом мишљењу и иначе најбоља сцена у том Нуши-

ћевом најбољем комаду). У „Пучини“ мени се из овога разлога допао јако почетак разговора између два брата у другом чину.

Драгомир М. Јанковић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕДГЛЕД.

Музичке прилике у нас. — Београдска музичка школа. — Г-ђица Ј. Шоповићева. — Ф. Ондричек. — Г-ђица Љ. Тодосијевићева.

У последње време могао је сваки приметити, који искрено и са пажњом прати музичке прилике, да се у Београду све више и јаче развија инструментална музика и да постепено потискује вокалну. Уметничко стварање и извођење вокалне музике у Србији, било је првобитно упућено на обраду народних мотива, из којих су поникле многе одличне полифоне црквене композиције —Корнелије Станковић, Ј. Маринковић, Мокрањац, Топаловић и др., а тек доцније, када су јавне музичке продукције постепено у публику уведене и примљене, отпочело се је са израдом и неговањем световне и вокалне музике у уметничкој форми. И на једном и на другом пољу урађено је до сада релативно довољно. Али, ако би се у оцену узела упоредна вредност, морамо признати, да је и с већом озбиљношћу и вештином обрађено црквено хорско певање.

Инструментална музика у данашњој форми и обиму у Србији, и ако је културна тековина новијег доба, ипак се је за непуних петнаест година одомаћила и развила у тој мери да смо имали прилике још пре две године у Кр. Народном Позоришту, да чујемо Бетовенову VI пасторалну симфонију а доцније и његову V. у C. moll, у пуном и бројно јаком оркестру. Успех је тим већи и значајнији, ако се још узме у обзир, да је том приликом — у колико смо ми пратили — у опште први пут извођена Бетовенова симфонија на целом Балкану.

Данас је изучавање инструменталне музике уведено и у државне средње школе и приватне васпитне заводе. Поред тога, у Београду основали су Г. Г. Мо-

краљан, Ст. Бинички и Цв. Манојловић, а са одобрењем г. министра просвете, и стручну музичку школу, која је врло добро посећена а које има услове да се у будућности још више развије, под условом, наравно, да се отклоне извесне материјалне тешкоће, због којих се једино данас не може завести потпуна настава какву би таква школа изискивала.

За васпитни део музике, а нарочито за тачно схватање и развијање укуса, нема сумње од велике је користи посећивати продукције добрих и признатих музичара. Такви долазе сваке године све више са стране у Београд: довољно је овде поменути имена Ондричека, Кубелика, Сауера, и браће Гринфелд. Али одвојено од овако ретких прилика и у Београду има данас неколико стручно спремних наставника музике и технички одлично квалификованих свирача. Највише и најјаче у том погледу заступљени смо са уметницима на клавиру. Поред Г. Цветка Манојловића, и Г-ђице Сидоније Илићеве, појавила се у последње време у три концерта Г-ђица *Јелена Шоповићева*, свршена ученица пражке конзерваторије, а сада већ наставница клавира у београдској музичкој школи.

Г-ђица Шоповићева није приредила за сада свој особени концерат са искључивим програмом за клавир, но је суделовала са појединим соло пијесама у симфонијском концерту београдског војног оркестра, у концерту Грађанске Касине и Београ. Женског Друштва. У таквим приликама, у којима је учествовала само као гошћа, није могла показати своју несумњиво јачу подобност за модерне програме и лирске композиције Дворжака или Грига. Од пијеса које је Г-ђица Шоповићева у ова три концерта свирала, бележимо само оригиналне радове: Saint Saëns. III. Концерат Es - dir, op. 29.; Лист VIII. „Рапсодија“; Московски Caprice L' Etincelle; Григ „Пролетња песма“, и Годар „En courant“. Сен - Сансов конерт уз пратњу оркестра био је новост за београдску публику. Французи квалификују Сен - Санса као свог најдаровитијег композитора после Берлиоза, и уједно као најбољег знал-

на Бахових фундаменталних дела, старих и нових класичара, с погледом на замашан број њихових опера, програмне музике, симфоније, капелну музику, његове концерте за клавир и виолину.

Због краткоће, задржимо се само на најважнијој пијесми из програма на Сен-Сансовом „Концерту," и обележимо према њему особине свирања Г-ђице Шоповићеве и у осталим комадима.

Г-ђица Шоповићева извела је из Сен-Сансовог „Концерта" само први став, у коме се после подуже прелудије (Moderato) са пробраним модулацијама и у сјајним пасажима јавља главна тема у дёлу Allegro. Поред огромне тешкоће техничке изискује овај „Концерт" у почетку другог дела маркантно истицање, а доцније, у обради, пажљиво наглашавање теме, која се кроз цео други део првог става повлачи. Г-ђица Шоповићева, поред суптилног осећаја, тачног фразирања и позитивног разумевања композиције, располаже пуном техничком спремом, и због ових особина она је била у стању да изведе не само Сен-Сансов „Концерт" сигурно и разумно, већ и остале мало час поменуте пијесе.

*

Г. Фр. Ондричек наш је давнашњи познаник и од једно десет година стално посећује Београд. У пратњи Г. Ондричека био је овога пута на место ранијег солисте и пратиоца г. Лафита, г. Родерих Бас, пијаниста из Беча. У програм г. Ондричек унео је и овом приликом врло мало новога. Осим Сен-Сансовог „Концерта" за виолину — који је заменио иначе облигатан Менделсонов „Концерт" — и своје кратке композиције Scherzo Capricioso, све је остало Г. Ондричек имао у програму минулих концерата. Лаубову Polonaise, Нешверину Barcarole и Паганинијеву Фантазију Moses познајемо из концерта који је 1898 Г. Ондричек приредио у Кр. Народном Позоришту. Мање познат био је публици концерт Г. Родериха Баса. Осим Бетовенових 32. Variationen C. mol. остале пијесе: Шопен Berceuse и Менделсон Charakterstück, биле

су први пут овде јавно свиране. Г. Ондричеку могло се до овог концерта замерити, да је редовно избегавао, да нас упозна и с модерним виолинским концертима Брамсовим, Чајковског или Дворжака; и за то смо се овога пута обрадовали, кад смо на програму прочитали да ће Г. Ондричек свирати Сен-Сансов „Концерт", који по величини и техничкој изради спада у исти ред. И Сен-Сансов „Концерт" има три става (не убрајајући ту онај кратки који чини прелаз ка трећем ставу). Маркантне, снажне теме и бујност карактеришу оба крајња става, која су везана једним мирним ставом благе отмене мелодије са чистом глатком техником. Г. Ондричек нам је у овом концерту изнео своју потпуну величину тона и целокупну савршену технику виолине. Нарочито се истиче код г. Ондричекова свирања оригинално фразирање честом употребом темпа rubato, при чему извођење композиције добија израз слободне и духовите импровизације. Г. Родерих Бас задовољио нас је потпуно и као пратилац нијеса Г. Ондричека и као солист. Озбиљна студија и виртуозност виделе су се најјасније у Бетовеновим Варијацијама. У почетку истакнута тема била је и у сложеном контрапунктном сплету увек провидна и вештом употребом педала укусно нијансирана.

*

У Кр. Срп. Народном Позоришту појавила се недавно први пут Г-ђица Љубица Тодосијевићева у Целеровој оперети *Птичар*, у улози Христе. Г-ђица Љубица кћи је наше признате глумице и одличне певачице Г-ђе Зорке Тодосијевићке. У разноврсном и обилатом репертоару позоришних домаћих и страних комада са певањем и у оперети, Г-ђа Зорка има главне партије, и својом вештом игром и смишљеним музичким тумачењем створила је она одличну школу за оне, који се одају позоришном певању у комадима лакшег стила. Поред осталих, први покушај учинила је ономад и њена кћи Г-ђица Љубица, и ми се радујемо, што је Г-ђица успешно савладала замашну улогу Христе. Г-ђица Љубица распо-

лаже несумњиво звучним, мелодичним гласом, који ће временом и школом постати све гипкији, шири и сигурнији у интонацији.

До сад смо небројено пута гледали у Народном Позоришту „Штичара“, али никад нисмо видели да се с музичке стране дефектније давала ова оперета но овога пута. Тако је у финалу првог чина изостављен хор „Кад коме хоћеш ружу дати“ и замењен је од некуд дуетом врло несигурним и безначајним. Тако, ни ону романсу у почетку последњег чина није требало ни у ком случају изостављати, због њене карактеристичне лепоте; зато би улогу књегиње требало дати Г-ђици Нигриновој, која располаже школованим гласом и музичким образовањем.

Г. М.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Слава — Крсно име. Студија Др. Милоја М. Васића, помоћника чувара Нар. Музеја. Прештампано из „Просветног Гласника“. Београд, Државна Штампарија, 1901. На 8⁰, стр. 42. Цена 10 динара.

Ова књижица може јако да превари на први поглед. Она се зове студија, написао је један доктор, цена јој је десет динара а има свега четрдесет страна, и набијена је грчким, латинским, француским и немачким Цитатима. Али кад се човек мало боље упозна с њом, он види да има посла с једним Machwerk-ом, и то још с једним ретким. Ја хоћу да дам неколико доказа за то.

Г. Васићу је једна од главних тема питање шта има да се разуме под славом. Он о том говори на дугачко и на широко, своје мишљење казује много пута изреком, али ми опет не знамо шта је по њему слава и, још нешто више, видимо да то ни он сам не зна. Јер он каже и доказује час једно а час сасвим друго, час да је слава култ свима покојницима (мушкима) а час да

је култ херојy оне породице која слави. Далеко би нас одвело, кад бисмо изнели све доказе за то; стога ћемо се ми задовољити да цитирамо неколико места из којих се то јасно види. На стр. 8 читамо да се клетвом „тако ми се не угасила крсна свијећа“ „циља на пород, који ће и доцније у будућности славити и свећу палити, т.ј. приносити жртве *својим прецима, међу којима ће и сам онај који се куне бити*[1]“ а на стр. 12 стоји: „Слава је имала за задатак приносити жртве *целом низу умрлих предака*[1]. дотичне породице.“ Међутим на стр. 7 каже се да је „у нашој слави очуван *хероски култ*[1].“ на страни 15 читамо речи „под именом *херос или славом*[1].“ итд.

Ако се ово доведе у везу с једним фактом који констатује г. Васић, онда добивамо једну нову контрадикцију. Г. Васић каже да култ покојника имају готово сви народи на извесном ступњу културе, а херојски култ нашао је (кад се изузму Срби) само код старих Грка и Трачана. Шта излази из тих и мало час поменутих премиса? Једино и да је слова заједничка готово свима реченим народима и да су тај обичај имала само последња два. Јер, ако је слава култ покојника, онда је имају сви ти народи, пошто сви знају за култ покојницима, а ако се под њом разуме херојски култ, то су славу славили само стари Грци и Трачани, који су једини имали херојски култ. Али не само да то излази као један неминован закључак, него то г. Васић и каже. Он је употребио велики део простора у својој књижици да докаже како је наша слава идентична с грчким херојским култом, коме је опет, као што ћемо одмах видети, нашао порекло код Трачана. На стр. 37-8 пак говори овако: „У првом одељку смо имали доказати ту идентичност на основу саме суштине обичаја, која је у самој ствари мал'те не општа свима народима, који се налазе на одговарајућем ступњу културе, или су га већ имали....“ То значи да за тај обичај, славу, знају готово сви народи, јер г.

[1] Ми смо подвукли.

Васић у првом одељку своје књиге, где помиње друге народе осим Срба и старих Грка, говори само о њиховом култу покојницима.

Ово последње место опет стоји у противуречности с другим неким чињеницама које и г. Васић помиње. Оно гласи даље: „Ну, потврда је још већа и значајнија у толико пре, што смо ми видели да су и обреди при вршењу дотичнога култа скоро *истоветне* са грчким хероским култом, јер су оне без сумње више него *сличне* с њима.“ Другим речима г. Васић каже ово: култ покојника разликује се од херојског култа што нема неких обреда које има херојски култ. А који су то обреди? О њима се говори у другом одељку наше књижице и ту се каже сасвим јасно да се они састоје у приношењу жртве у облику колива, колача и вина. Али онда се ни по самом г. Васићу та два култа не разликују ни у чему, јер он сам на другим местима говори, како се и у култу умрлих употребљавају коливо, колач (поскурице) и вино као духовима покојника[1].

Доиста нечувена конфузија!

Од главних питања која ова књига расправља остало нам је још једно; то је питање о том откуда старим Грцима херојски култ, и Србима слава. Вредно је чути г. Васића и у томтрећем одељку, врло је вредно; на стр. 39 и 40 он вели: „испитиваоци (су) сложни, да је... овај култ пореклом са Севера...; а међу овим испитиваоцима Ценекен је још најскромнији (!), кад за увођење култа у Атину узима Беотију, као земљу одакле је култ позајмљен. Јасно је, да ми не можемо при овоме остати, него морамо поћи даље на Север, те тамо извор овоме култу потражити. — И заиста ми налазимо на *Трачане*, у којих је култ хероса био већ од ваикада познат, и који су Грцима.... овај култ.... позајмили.... — Служећи се многобројним подацима, које нам пружа грчка литература, историја па и уметнички споменици ми смо... ви-

[1] Тиме у исто време г. Васић тврди да је слава идентична са задушницама!

дели и то, да култ хероса... није од искони оригинална грчка установа, него да су (ко?) је добили од Трачана са Севера... — ...једно је већ непобитан факт, т. ј. *да хероски култ код Грка, као и онај код Трачана стоје у тесној вези са чашним обичајем славе.* Они су, или постали један из другог, као што је то било између трачког и грчког култа, или су се могли (ко?) напоредо један поред другога развијати, имајући свој заједнички извор још у времену пре сеобе Трачана и Словена са праседишта на Карпатима. Ну, да ли је та заједница тако давнашња; да ли не датира она тек од 600 по Хр. или чак и после примљеног хришћанства? Па чак шта више, да ли тај обичај није позајмица било директно од Трачана, било индиректно преко Грка?"

Тако г. Васић. Доиста чудновато. Да оставимо на страну то што би било чудно да Грци немају данас славе, ако су је имали у време покрштења Срба, да би исто тако било чудно да је немају Бугари а имају Срби у Босни, Херцеговини, Далмацији и у опште на западу, ако су је Срби добили од Трачана, јер срце трачког елемента на Балканском Полуострву била је данашња Бугарска, док су у западној половини његовој били Илири; да оставимо напослетку и то што је г. Васић овде заборавио на своје мишљење да су славу имали готово сви народи на извесном ступњу културе. Али ово што иде не можемо пропустити. Г. Васићу су испитивачи сложни да је херојски култ дошао Грцима са севера, а сам каже да им је по једном од њих он дошао из Беотије, — дакле њему Беотија није била у Грчкој. Даље из тога само што је тај култ дошао са севера г. Васићу је „јасно" да му порекло треба тражити северно од Беотије. Затим на основу тог непобитног доказа да треба ићи на север и зато што су и Трачани имали херојски култ, он тврди категорички да је тај народ позајмио Грцима овај култ. Па онда г. Васић каже како је његов читалац видео из неких података литерарних, историјских итд. да је грчки херојски култ пореклом тра-

чки; међутим апсолутно нигде пре тога (а ни после тога) нема никаквих података из којих би се то видело (у опште у књизи г. Васића нема ни речи о обредима које су вршили Трачани у том култу, а ми морамо да га идентификујемо с нашом славом!), него се те речи „ми смо... видели“ односе на оне мало час поменуте јаке доказе. А шта да кажемо за ону тврдњу да су се српски обичај и трачки херојски култ „могли напоредо један поред другога развијати, имајући *свој заједнички извор* још у времену пре сеобе Трачана и Словена са праседишта на Карпатима?“ Шта значе речи које смо подвукли? Али ту смо додирнули неписменост г. Васића, која прети да постане фабулозна, и ту ћемо стати, јер ће читаоци имати у цитатима из његове књиге довољно прилике да је упознаду.

Тако мисли и тако пише г. Васић. И зар онда нисмо у праву да кажемо за његову књижицу да је испод критике? Ми можемо на основу овога што смо већ изнели зацело сумњати да је она чак и нешто горе, да је уникум у нашој научној књижевности. А остало, о чем није било речи, није ништа боље, то је прави низ грехова. Изнећемо и одатле неколико примера, не зато што мислимо да нам се неће веровати на реч или што мислимо да оцену нисмо поткрепили с довољно разлога, него што смо уверени да ће интересовати читаоце.

Г. Васић се буни код најобичнијих ствари. Он хоће на пример да резимира шта се до њега писало о значењу славе и ево како му испада тај тако прост посао. „Према једном мишљењу — гласи његов резиме — слава не би била ништа друго, него успомена на онај дан, којега је дотична породица примила хришћанство. Према другом опет треба под славом разумети обожавање прехришћанских словенских пената — penates, — које мишљење заступа и В. Богишић. — Проф. Ем. Лилек, на жалост, само узгред напомињући вели, да се под славом има разумети поштовање умрлих предака. — Са свим је неоправдано мишљење и тумачење Dr. Krauss-a, који тај обичај тумачи

као Sippenfest.“ Дакле г. Васић не помиње што је читао (он је то зацело читао) у Милићевићевој књизи „Слава у Срба“ на стр. 10-11, где стоји да се слава по неким писцима састоји из два дела, једног незнабожачког, помена својим покојницима, и једног хришћанског, слављења свог покрштења. Да ли је он случајно заборавио на Милићевића? или је превидео шта се у њега говори о спомену покојницима, и онда услед тога начинио мишљење које је метнуо на прво место (за то мишљење он не казује чије је)? или је, не дај Боже, мислио да се тај „спомен покојницима“ може изоставити, кад се помене Лилеково „поштовање умрлих предака?“ У сваком случају рђаво.

Други пут има да нам објасни шта су хероји, јер ми то по његовим речима „морамо знати“ пошто је „у нашој слави очуван *хероски култ*“ (стр. 7). Па шта је било? То, да апсолутно нико по том објашњењу не може знати шта су хероји. Довољно је да наведемо речи г. Васића. Он каже (стр. 7): „Хероси су живели на земљи као и сви други људи, али то име херос добијали су они тек после смрти своје, кад почињаху проводити живот као идеална бића, слична боговима. Још су тачније дефиниције хероса код других класичних писаца, јер Plato, legg. X. p. 909 E. назива их *ιδεῖν θεῶν*[1], на шта E. Deneken надовезује, да су хероси синови или даљи потомци Зевсови и других богова, које су родиле смртне жене, или су то синови богиња и смртних људи. Ну, најјасније је и најтачније објашњење Цицероново, јер Cicero legg. II. 9 каже, да треба поштовати manes[2], јер су то људи, који су умрли; њих треба сматрати као божанска бића.“ А шта да кажемо, кад после свега овога читамо ове речи: „Баш ти људи, који се као хероси обожавају, и јесу били предводници организованих номадских племена, која су друга земљорадничка племена потиснула?!“

Г. Васић даље често избацује важне идеје, али их

1. Деца богова.
2. Душе умрлих људи. (Дакле Цицерон не говори о херојима!)

чудновато и слабо објашњава, а по неки пут их никако и не објашњава. Њему се на пример чини да је Краљевић Марко један од хероја о каквима је реч у његовој књизи и ево шта све о том каже: „Као што смо мало пре споменули хероси су покојници појединих породица, па и племена. Ово нам ништа не смета, да у херосима, према доцнијем веровању, видимо краљеве, владаре, претке племићских породица, предводнике племена и народа. Још нам је лакше у њима познати и видети јунаке, којима је главно занимање ратовање, двобоји и друга јуначка дела. — Да бисмо ово довели у везу с ранијим тврђењем, да у херосу треба видети умрле претке једне породице, нама је довољно упутити на излагање на стр. 13 и даље ове расправе, где се говори о очинском култу и уранизму. Баш ти људи, које се као хероси обожавају, и јесу били предводници организованих номадских племена, која су друга земљорадничка племена погинула и на тај начин хтонизам уранизмом заменила. — Ова напомена (која?) учињена је овде нарочито с тога, што се мени чини, да наш народни јунак Краљевић Марко носи потпуно јасан тип хероса, око кога су се груписале различите приче о разним другим херосима и тако сконцентрисале у тој једној личности. С тога су нам и најмање оне многобројне народне песме о Краљевићу Марку, као и још многобројније (?) приче о њему, којима се опет најближа паралела може наћи у Deneken-овом чланку.... Зар је овде довољно упутити на Денекена? Па и сама та околност, што се за Краљевића Марка верује, да он није умро, а да се опет с друге стране на толико места о његовом *гробу* и различитим његовим реликвијама прича, потврђује довољно наше мишљење.“ Ја сам уверен да г. Васић овде неће никога убедити.

Тако исто поступио је са својом идејом да у ору о коме говори Медаковић овим речима: „Послѣ обѣда бива оро на гувну, па играю по двоица и мѣђу из пушака“ можда треба видети ратничку игру (у њој је „циљ

играча не увеселавање, него показивање ратне вештине и умешности)", која би одговарала играма што су их стари Грци и Трачани приређивали у част хероја. Овако бизарна мисао треба доиста јаке и јасне доказе. Међутим г. Васић није ни мало јасан; он се задовољава да нас упути на игре које приређује Ахил у славу Патроклову и на Херодота V, 8. Што се тиче јачине његове аргументације, о њој можемо ово рећи. Ахил је приредио те игре (кошије, песничање, хрвање, трка, бацање камена, управо лопте, гађање из стрела, цилитање) пошто је Патроклово тело изгорело на ломачи. Тако исто и Трачани по Херодоту приређују сваковрсне игре онда кад сахране ког богаташа, на његовом гробу. Има дакле једна велика разлика између тих игара и обичаја који Медаковић помиње: те су се игре држале приликом нечије смрти а оро не. А какве су сличности које говоре у прилог г. Васићу? То ће нам он рећи.

На стр. 10 опет г. Васић вели да се „не може сумњати, да је овај обичај (= слава) играо важну улогу при стварању српске државе." Ви дабогме очекујете да вам се објасни, макар колико, у чему се та важна улога састојала. Али г. Васић то није учинио ни једном речи.

Имао бих још пуно да говорим, па да изнесем све што у овој књижици не ваља. Али и овако сам злоупотребио стрпљење поштованих читалаца и крајње је време да завршим.

—

Пре пет-шест година штампао је био г. Васић неке научне радове. Ја сам реферисао о њима у „Делу" за 1897 год. и рекао сам ово: „Писац зове ове своје радове студијама...; они су међутим само и сувише скромни састави, којима недостају сви атрибути такве научне врсте... Да оставим на страну.... форму (каквом) се служе само мало писмени људи... несолидност ових послова г. Васића показаће и ова писка... противуречности и рђавих хипотеза, неоправданих закључака и недоказаних тврдњи итд." После паузе од једно четири-пет година јавља се г.

Васић у српској научној књижевности опет с неколико ра он штампа „Славу“, у „Бранковом Колу“ чланак „Српска уметност“ и реферат о чланку Симе Тројановића „Стари словенски погреб,“ који је изишао у „Књижевном Гласнику“, у „Искри“ реферат о једној представи Софокловог „Едипа Краља“ у нашем Народном Позоришту, а можда и још штогод. Ја сам дао напред суд о „Слави“ и он се зачудо слаже са судом који сам дао пре неколико година у „Делу“ о некадашњим радовима г. Васића, као што се већ у неколико види из горњег цитата. Остале побројане ствари, као што је у осталом и природно, у главном су једнаке по квалитету са „Славом“: ако нису горе од ње нису зацело ни боље. Г. Васић је дакле остао као радник на науци исти. Какав закључак излази из тога? То се само каже.

Н. Вулић.

Божидар А. Прокић, Почетак Самуилове владе. Прилог историји Балканских Словена у X веку. (Из Гласа Српске Краљевске Академије LXIV) Београд 1901. Стр. 100 — 145.

Г. Прокић је у овој својој расправи хтео расправити питање, кад и како је цар Самуило дошао на владу. Резултат његова испитивања је ово: Одмах после смрти цара Цимисха († 10 јануара 976) четири брата Давид, Мојсеј, Арон и Самуило дигли су устанак против Византије, прогласили су се независним и почели владати колективно. Убрзо затим прва два брата погину, а трећега убије Самуило 14 јула 976 год., те узме сам владу у своје руке. Резултати, до којих је дошао Г. Прокић, не слажу, са резултатима најбољих знаоца Византиске Историје Шлумбергера, Дрнова, Јиречка и др. Ево у чему је ствар.

После 1079 год. написао је византиски хроничар Скилиц своју историску хронику, у којој је описао до-

гађаје од 811 до 1079 год. Та хроника издана је до сада само у латинском преводу; али је њу готово целу унео у своју хронику други хроничар Кедрин и *тај Кедрин* прича, да су после смрти цара Цимисха четири брата дигли устанак и да је Самуило, пошто су прва два брата погинула, убио најмлађега 14 јула и узео сам владу у своје руке. Г. Прокић безусловно прима податке Кедринове, али треба узети на ум, да је Скилиц писао преко *сто година после оних догађаја,* а сам г. Прокић каже, да „не знамо који је..... био извор Скилици за Самуилово време": да је Скилица преписивао Кедрин, а сам Г. Прокић тврди, да „још није тачно одређено у каквом је стању унео Кедрин Скиличин рад своју историју и како се односи оргиналан текст према компилацији". Г. Прокић дакле оснива своје резултате на Кединовој причању, а тај Кедрин преписивао је из Скилица и не зна се *како* је преписивао, тачно или нетачно, а сам Скилиц из кога је Кедрин преписивао, писао је сто година после тих догађаја и не зна се какав је извор том приликом имао пред собом, добар или рђав. И бар да је г. Прокић казао какав је Скилиц *иначе*, какви су му *остали* подаци, који се могу контролисати, да ли су тачни или не, и да ли је његова хронологија иначе поуздана. Али Г. Прокић само каже, да се Скилиц морао послужити каквим било писменим извором сувременим Самуилу, али сам признаје, да се не зна који је тај извор, и онда се наравно не зна и да ли је поуздан тај извор, којим се он служио, кад је после сто година описивао оне догађаје. Кад се томе још дода, да се исто тако не зна, да ли је Кедрин увек *тачно* преписивао из Скилица, онда је јасно да Кедрин, преписивач (не зна се да ли поуздан) једног писца који је (не зна се по каквом извору) писао о једном догађају после сто година, не може бити за оно доба извор, коме се мора безусловно веровати.

Преко сто година дакле после оснивања Самуилове државе, описао је хроничар Скилиц како је та држава основана: да ли је он за опис оних догађаја употребио

тачан и поуздан извор, то није познато. Тај опис, за који се не зна по каквом је извору написан, преписао је Кедрин, и опет се не зна, да ли је он тај опис тачно преписао. То је већ довољно, да се с правом посумња у тачност Кедринова причања. Али има и других података, који показују да је причање Кедриново нетачно.

Г. Прокић је те податке, који не иду у прилог његовој хипотези, просто прешао, игнорисао и изоставио, ма да је њих истакао проф. Јиречек, а Г. Прокић је употребио Јиречка. Тако н. п. проф. Јиречек истиче, да Скилиц-Кедрин на једном месту помиње устанак четири брата још против цара Петра († 969 г.), те се тако извор Г. Прокића сам себи против причајући исти догађај једном пре 969 и после опет 976 г. Али је још важнији податак који је истакао проф. Јиречек онај дочек посланика на немачком двору 973 г. Тај податак је г. Прокић прећутао а он јасно сведочи да је *македонска држава постојала већ 973 год.*, те је већ тим фактом доказана нетачност причања Кедринова и оборена хипотеза Г. Прокића.

Г. Прокић је погрешно назначио чак и доба, које је испричано у његову главном извору: он пише (стр. 117) да Скилицова хроника обухвата време 811—1118 год., међутим она завршује 1079 год. (в. Krumbacher, Byz. Litt. 365). Исто тако Г. Прокић погрешно мисли, да се Кекавменово дело зове: „Савети и приче византијског бољарина у XI веку", јер то *није наслов Кекавменова дела*, него *наслов Васиљевскога*, који је то дело издао у једној расправи 1881 год., а само *дело се зове Стратигикон* и њега је Васиљевски са Јернштетом издао критички у целини још 1896 год. и Г. Прокић је свакако *ово издање* требао употребити а не оно у расправи од 1881 год.

Још да напоменем једну ситницу. Кекавмен прича, да је његов деда (који се такође звао Кекавмен), кад га је Самуило у Ларису напао, писао цару византиском: *Εγω.... αχαγκαδες παρα του αποστατου...* тј. Ја... приморан од апостате (Самуила). Г. Прокић је те речи Кекавменове овако превео: „Ја... по невољи отпадник" (стр. 129). По томе

погрешном преводу Г. Прокића Кекавмен дакле назива себе отпадником. Али на стр. 134. Г. Прокић пише: „Кекавмен сматра *Самуила за отпадника* ἀποστάτης.“ Ово је тачан навод, али се он не слаже са наведеним преводом Г. Прокића, по коме Кекавмен назива себе отпадником. Откуда то? Ствар је проста. Г. Прокић је овај факт, да Кекавмен назива Самуила отпадником, преписао од Јиречка (Archiv XXI,547), а није опазио, да се то не слаже са његовим преводом, по коме Кекавмен назива *себе* отпадником!

Ст. Станојевић.

Песме Петра Прерадовића, са уводом, тумачењем и речником. Београд. Државна Штампарија Краљевине Србије. 1902. Издање књижарнице Велимира Валожића. XVII, 126. 8°. Цена 1.20 дин.

Прво издање песама Петра Прерадовића изашло је 1873, под уредништвом Трнског: друго, у књигама Матице Хрватске, 1890. Г. Милан Шевић приредио је ћирилицом ово треће издање, за које вели да је „строго критично, ствар коју имају други да кажу! а не он.

Управо, то је само избор песама Прерадовићевих, у првоме реду намењен школи. Којој школи? Ради чега? Ми, на несрећу, још немамо критична издања наших класичних писаца, а овим добијамо једно нарочито школско издање једнога писца, свакако од вредности, али који се једва и помиње у предавањима из књижевности по нашим средњим школама.

Но што је најгоре, сам је избор слаб. Г. Шевић за те ствари нема довољно укуса — извињење му је да то и није његов посао, — и уврстио је велики број слабих и безбојних, отворено да кажем, рђавих стихова. Какав ће се појам добити о Прерадовићу као песнику када се читају овакви *двосложни* као што је онај *Наш циљ*:

Учёност туђинска покварн, окужи нам ум и срце,
Одука буди нам с тог садање науке циљ.

Ни мало не спја ни духом ни лепотом онај други дистих Вразу:

Раном у гробу почиваш, врједни пјеснице Станко,
Пробудив рано се већ, раније дође ти сан.

Или, уживајте у дубини ове *ситнице (Лијек)*:

Када нађеш птичјег мл'јека,
Нађ' ћеш свакој ћуди л'јека.

Крівица није само до песника: ко у своме животу никада није написао рђав стих, нека се први баци каменом. Само, овакве ствари не улазе у *изабране* песме. Оне сведоче или непоштовање самога песника или незнање посла, или и једно и друго.

Увод је сув, безизразан, извод из ранијих издања хрватских. Затим, требало је стављати примедбе филолошке (јер је очевидно да је Прерадовић заборавио свој матерњи језик и доцније га учио), примедбе историјске, можда књижевне, естетичке. Све је то требало да буде испод текста као што се то обично ради. Место свега тога, ми имамо на крају две стране „тумача“ и три стране „речника“, из кога сазнајемо да „вај“ значи јад, „иметак“ имање, „самотан“ — усамљен, „склад“ — складност, „лука“ — пристаниште, а „дојити“ — сисати!

Овим издањем књижевни глас Петра Прерадовића ништа не добија; ја се бојим да не буде исти случај са издавачем, Г. Валожићем, што и с приређивачем, Г. Шевићем.

С.

Из прошлих дана. Слике, црте, приче од Милана Савића. У Новом Саду. Издање српске књижаре Браће М. Поповића. 1901.

Знатан део свога живота, од ране младости па до ступња in philisterium, описао је Г. Савић у овој књизи. Те успомене писане су без хронолошкога реда, управо то су само поједини трепуци његова живота. Има успомена које Г. Савићу могу бити безмерно драге, али које нас осредње занимају, али има их које су писане савесним добродушним тоном и ако м а л о литерарним и од интереса су по историју омладинских покрета око 1860. Тако, на пример, онај мулат у новосадској гимназији,

син кнеза Милоша и једне Африканке; Милорад Шапчанин, „појета“ извештачен у детињству, који се „на развалинама“ испирише: манија за писањем стихова, доба када се и писма пишу у стиху, када се заљубљивало тек само стихова ради: утицај *Милана Нерандића* на ондашњу младеж: историја омладинске дружине у Печују 1863—1864: школовање српских ђака код Пијариста у Сегедину: онај омладинац који у универзитетском дворишту нарочито губи завоје од новина и коверте од писма, да би други нашли и прочитали Secretär des serb. acad. Vereins „Zora“, ђаци који испод имена и факултета стављају још и „члан Зоре“.

Књига је занимљив приложак историји и психологији омладинског покрета. То доба још није нашло свога историка, а међутим мало је трепутака који су били тако живи, страсни, важни по разумеваље садашњости као што је романтички период наше књижевности око 1860 па до 1870 године. То је празнина коју је осетно, чим је хтео да дубље схвати положаје политичке и књижевне струје. Очекујући једну исцрпну монографију, нама су вазда добро дошли и мемоари и записци, и просте белешке свих тих људи који су некада носили душанке и забашивали дуге косе, самртно мрзели Турке и филистре, а завршили живот као мирни, задовољни и угојени лекари и адвокати. С.

БЕЛЕШКЕ.

Књижевност:

Из стране књижевности. Читаоцима „С. К. Гласника“ није потребно доказивати оправданост једнога овакога листа после чланка Г. Б. Поповића „Књижевни Листови“. Али, питање је у том шта се преводи и како се преводи. Што се тиче првога, код овога листа постоји велика разлика између онога што је обећано у Прогласу и онога што је дато у Листу. Јер док су тамо, у теорији, била споменута прва дела, истина без реда, како се за њих чуло, дотле смо на практици, у првом броју,

добили неколико превода сумњиве вредности, од којих једино Доде без речи заслужује част „обрасца“. Но што се тиче Додеа ту је опет друга невоља, и у том је одговор на друго питање: како да се преводи. Да би превод био добар и веран, и што ближи по утиску оригиналу, без сумње он мора бити са оригинала. А ако игде то важи, и ако има писца који се не да преводити с превода, то је зацело Доде, који се с муком преводи и са француског. Међутим, овде је Деде превођен с немачкога, и тај је превод тако слаб да више личи на вежбања какога почетника за кога се не може рећи да је сувише јак у немачком. (У прве две приче набројали смо преко педесет погрешака противу смисла. Отуд је очигледно да су Додеова бесмртна не „Писма“ но „Песме из воденице“ осетно изгубиле у овом слабом преводу из друге руке. У осталом изгледа да је и Горки преведен с немачкога, тако да би овакоме листу прави наслов гласно: „Из стране књижевности“, преводи с немачког.

(х).

= *Треба ли нам универзитет?* Проф. В. Школе Др. Светолик Радовановић штампао је у једном вечерњем листу и отуда одштампао у књижицу под горњим натписом чланак, у коме лепо доказује потребу, да се једном наша Вел. Школа прогласи за универзитет. Проф. Радовановић у овоме своме чланку утврђује да треба и да се може место београдске Велике Школе подићи универзитет — први у Србству. (—ч—)

— *Косовска епопеја.* Из „Нове Искре“ одштампана је у засебну књигу марљиво израђена расправа Срете Стојковића о косовској епопеји. Стојковић је прикупио све што је до сада рађено на покушајима за састав народнога епа о бој на Косову, све је покушаје критички изложио, па је на крају изнео свој предлог за састав косовског епа. (—ч—)

— *Покрет,* књижевни лист, излази трипут месечно, на два табака. Први број 10 јануара. Цена листу на годину 12 дин. Уређивачки Одбор: Милан Димовић. Мил. Вучковић, Милош Ивковић, Никола Марјановић, Раша Здравковић, Светислав Петровић, Светислав Предић. Ми и за лист ових младих симпатичних људи имамо само леп поздрав. У прогласу који нам је упућен и који је писмено састављен, налазимо разлоге због којих се овај

лист покреће, које примамо као оправдање и у овој поплави од књижевних листова. Ови су разлози на првом месту у том што ће овај лист имати нову садржину, другчију но остали листови, коју ће давати млади људи што су жељни и способни да пишу али немају где. Издавачи, на тај начин, мисле, кад се мало слободно преведе оно што тамо пише, да од овога листа створе систематску талентну школу за младиће од добре воље и чији ће рад за сада бити „документат садашњости" док не дође дан када ће они представљати литературу а њихов лист антологију њену. То је оно ново. Али осем тога, овај нови лист ће доносити још и „кренке врсте исписане опробаним перима", која ће у тој симпатичној заједници с новим перима, и то је друго, вршити благотворни утицај на ова. Нема спора, дало би се дискутовати о том благотворном утицају, који је сумњив, и о тој разлици између старих и младих, која није маље сумњива. Али ми нисмо то хтели овом белешком. Ми хоћемо само да истакнемо потребу једнога оваког листа и поздрављамо појаву његову. Овај лист, за нас, значи живот међу омладином која га у последње време није показивала, и значи још, ако се добро упути стварање извесних преко потребних способности: духовне активности и иницијативе на име, остављајући на страну слободу и самосталност у мишљењу којима овај лист оставља широм отворена врата. Нека је само допуштено веровати да ће она љубав према раду, која их је данас понела да покрену овај лист, остати и онда кад овога листа више не буде, као једна створена унутрашња потреба. И нека још њихова истрајност и озбиљност оправдају ону интелигентну симпатију с којом се данас дочекују.

(х).

= *Пољопривредни Календар за 1902. годину.* Двадесета је година како Управа Српског Пољопривредног Друштва издаје свој календар, намењујући га најширим редовима нашега народа. Према томе, од кад излази овај календар, могло би се очекивати, да је знању помогло и дуговремено искуство, те да је овај календар тако спремљен да је збиља права народна књига. На жалост, Пољопривредни Календар није још ни данас прави народни календар. Он се још непрестано уређује по некаквоме шаблону, те је пре схематизам Пољопривреднога Друштва, него књига, која треба да је најраширенија у нашем

народу и која ваља пуну годину дана да је читанка нашим пољопривредницима. Овај се календар још непрестано намењује онима, који у њему и пишу — школованих пољопривредницима, а остаје својом садржином тућ и неразумљив онима, којима су истини потребне пољопривредне поуке — нашим нешколованим пољопривредницима, маси нашега народа. (—ч—)

— *Уздарје.* Учитељско Удружење спремило је нарочиту књижицу за одраслије, која је недавно објављена под натписом који напред истакосмо, а коју је приредио Н. М. Чолаковић, учитељ. У књизи је двеестак прилога махом од самога приређивача. У већини прилога претеже поука о дужностима према отаџбини, према ближњима и према себи. Сав приход од ове књижице намењен је санитетском слагалишту. (—ч—)

Халперин — Каминели, познат са својих превода руских писаца на француски, публиковао је у једну књигу писма Тургењева његовим француским пријатељима. Ivan Tourgueneff d' apres sa correspondance avec ses amis français. Писма су штампана без великог избора; има их сувише приватних и безначајних. Један француски критичар пита се шта може да добије Тургењев када се чита једно његово писмо упућено Золи, пуно љубазности па чак и топлоте, а одмах затим, писано истог дана другом лицу, где се о Золи овако говори: „Читао сам подлистак Золин... Шта ћете? Жалим га. Да, он ми улива саучешће...“ Исти тај утисак оставља познати сукоб Тургењева са Додеом. Једина ствар што се добије, то је што се види да су велики писци кадикада ситни људи; и да човек треба много блаже да суди слабости нас обичних људи у свакодневном животи.

(С)

Једна белешка Госпође де Стал о нашој народној поезији из 1805. Госпођа де Стал, прогната из Француске, писала је 1805 у своме двору у Капсу, на обали Леманскога Језера, велики роман *Коринд*. Дело је изишло 1807, имало је велики успех, и Наполеон, који је морзео све друге који су ма и у чему били над њиме, сам написа опширу оцену у Moniteur-у.

Што нас интересује то је један одломак из IX главе IV. књиге, где има речи о Далмацији и о нашим народним песмама. Како су то речи једног тако великог писца као што је Госпођа де Стал, која је прва огласила

нову књижевност XIX века, и ако је то написано још 1805, није без интереса да се забележи.

Корина је са Освалдом у Венецији. Обоје су се попели на звонару Светог Марка и гледају обале Истре и Далмације које се губе у плавој даљини. Корина — читајте Госпођа де Стал—вели:

„Та Далмација коју видите одавде, продужи Корина, и коју је некада насељавао један тако ратнички народ, задржала је још нечега дивљачнога. Далматинци тако мало знају о ономе што се деспло последњих петнаест векова да још називају Римљане *свемобним*. Истина они показују и модерна знања називајући вас, Енглезе, *поморским ратницима*, јер ви сте често додирнули њихова пристаништа: али не знају ништа о осталој земљи. Ја бих волела да видим, продужи Корина, све земље где у обичајима, у оделу, у језику има нечега оригиналнога. Цивилизовани свет је врло једнолик, и човек га упозна за кратко време: ја сам већ довољно живела за то. — Када човек живи поред вас, прекиде лорд Нелвил, да ли се икада види краја ономе што нас гони да мислимо и да осећамо? — Нека се Бог постара, одговори Корина, да се и тај чар не исцрпи!

„Али дајмо, настави она, још један тренутак тој Далмацији; када будемо сишли са висине на којој смо, нећемо више видети чак ни нејасне црте које нам означују ту далеку земљу тако мутно као какав сан у сећању људи. Међу Далматинцима има импровизатора, дивљаци их такође имају; било их је и код старих Грка: има их готово увек у народима кад имају мапте а нимало социјалне таштине; природни дух се пре окреће у епиграме но у поезију у земљама где се човек боји да не буде предмет подсмеха и где се сваки жури да се први докона тога оружја: народи који су остали ближи природи сачували су за њу свесно поштовање које врло добро служи машти. *Пећине су свете,* веле Далматинци: свакако они на тај начин изражавају онај неодређени страх од земљиних тајана. Њихова поезија мало личи на поезију Осианову, и ако су они становници Југа; има два врло различна начина да се осећа природа: волети је као стари, усавршавати је у хиљаду сјајних облика, или предати се као шкотски Барди страху од тајне, меланохолији у коју уливају оно што је неизвесно и оно што је непознато."

(*Ć.*)

= Pro Armenia. — У Паризу излази од пре кратког времена, у полумесечним свескама, сваког 10 и 25 у месецу, лист Pro Armenia, под уредништвом нарочитог редакционог одбора, који броји међу својим члановима: G. Clemenceau, Anatole France, Jaurès, F. de Pressensé, E. de Roberty, а коме је главни уредник P. Quillard, један међу француским публицистима, који је примио на се да редовно упознаје Европу са данашњим жалосним приликама у отоманској царевини и са данашњим владајућим режимом у Турској, који је свему томе главни узрок. Скорашњи покољ Јермена у Турској и њихов данашњи несносан положај, обратили су на се пажњу ових француских филантропа и најугледнијих личности, и они су се заинтересовали жалосном судбином овога хришћанског народа. И да би изазвали коначно решење јерменскога питања од великих сила, они су покренули лист Pro Armenia, у коме стално обавештавају просвећени свет не само о турским свирепостима над Јерменима, већ и над осталим хришћанима у европској и азијској Турској. Отуда има чланака и дописа, који се тичу Старе Србије, Маћедоније и Албаније. То су, истина, већином краћа обавештења, али увек у стању да изнесу и несносан положај наших саплеменика у Турској. Зато скрећемо пажњу оних, који су у Србији позвани да заштите, колико толико, наше племе од арнаутских насиља и од неправедне турске управе, ову отворену у свако доба говорницу, јер. сваки извештај, који буде послат уредништву горњег листа, одјекнуће широм образованог света. Лист стаје за иностранство 10 франака годишње. Адреса: Administration de Pro Armenia, rue Cujas, 14. Paris. (Н.)

= *Католичке мисије на истоку.* — Париска књижара A. Colin почела је издавати низ списâ овога општег натписа: Les missions catholiques françaises au XIX-e siècle, publiées sous la direction du Père J. B. Piolet. Недавно је изишла прва књига овога дела с натписом: Missions d' Orient, у којима је реч о француским католичким мисијама у европској и азијској Турској. Један одељак посвећен је католичким мисијама у Солуну и у Маћедонији. (Н.)

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига V, број 2. — 16 јануар, 1902.

КОШТАНА.

Комад из врањског живота у четири чина, с певањем.

ЛИЦА.

Хаџи-Тома.
Стојан, син му.
Арса, председник.
Митко, брат Арсин.
Марко, воденичар Томин.
Полицаја, старешина над пандурима.
Пандур.
Кмет цигански.
Гркљан, Циганин свирач.
Курта, Ахмет, } Цигани.
Ката, жена Томина.
Стана, кћи јој.
Васка, кћи Арсина.
Маца, жена Маркова.
Софка, Коца, } Станине другарице.
Коштана, Циганка певачица.
Салче, мати јој.

Врањанци, Цигани, Циганке, пандури.

Време: садашњост. — Први чин: у Врању, у Хаџи-Томиној кући. — Други чин: у Собини (крај Врања), у Хаџи-Томиној воденици. — Трећи чин: у Хаџи-Томиној кући, и Митковој. — Четврти чин: у Циганској мâли.

ПРВИ ЧИН.

Соба лепо намештена. Под застрт великим ћилимом. Около, поређани јастуци.

По рафовима намештани „саани," а испред њих зарвови за пиље и редови јабука. О таваницама висе окачени гроздови сува грожђа, јабука. У углу собе је „сандалија," на њој таслица пуна дувана.

С прочеља су два, а с леве и десне стране по један широк, с решеткама прозор. Кроз прозоре се види башта, зеленило. До врата, о зид обешено оружје. Спрођу, у углу собе узидан је отвор у коме је кандило, иконе, слике. Из отвора бије млака светлост кандила.

Дан се смирује. По ћилиму игра клонуо зрак сунца. Са улице допире свирка, граја. Па се све то стиша.

ПРВИ ПРИЗОР.

У собу улети пуно девојака. Смех, кликци, кикотање. Неке с дахиром, а неке узеле тепсију место дахира, друге место чамџаре узеле пиље и играјући ударају. Све иду супротним вратима. Коца.

Све, певају.

Сокол ми лети високо,
мори девојко!
Шири ми крила широко,
мори девојко!
Катинку грло болело,
Па пође биље да тражи
Да тражи биљке, коренке,
Већ нађе бистро клад'иче!

Коца, испред свију с дахиром, идући вратима више Стану.

Стано, где си! Хајд' да невамо и да играмо.

Све, улазећи на супротна врата.

Хајде, Стано, хајде!

Улазе.

ДРУГИ ПРИЗОР.

СОФКА, ВАСКА. Доцније КОЦА, СТАНА, и друге.

Софка, на улазу, у пола пагнута иза кулиса, хоће да уђе отимљући се од Васке, која је задржава, голица, шгина.

Софка, раздрагано, страсно.

Пусти ме, Васка! Јао, не стискај.... Боли, Васка, боли....

Васка, иза позорнице, вуче је к себи страсно.

Чекај ти, чекај! Гле, како се она пролепшала! Овамо!

Привлачи је и љуби.

Софка, цикне и отргне се од Васке, држећи се руком за образ, а другом за прса.

Јао, изеде ме!

Улази за њом Васка.

Софка, бежећи испред Васке, посрће, зажарена, једном руком држи се за образ, другом за недра; прекорно.

Ала си ти, Васка? А не знаш како боли?

Васка, око ње.

Јест, боли. А кад би он место мене... (показујући руком на образ Софкин)... кад би те он пољубио, онда?...

Софка, руком запушује уста Васки, уплашено, зверајући око себе.

Ћути, слатка! Чује ко!...

Остале се враћају заједно са Станом.

Коца, вуче Стану за руку.

Хајде, Стано! хајд' да играмо! Нико неће да нас види. У нашој башти ћемо да играмо. Хајде!

Вуче је.

Стана, отимајући се.

Нећу, Коцо, нећу! (Плачно). Отац љут, прек. Мајка је сама. Нећу.

Коца, вуче је собом, прекорно.

Хајде, Стано! Што си таква? Хајде да играмо!

Стана, одлучно, плачно.

Нећу, не!

Трза се.

Коца прекорно.

Их!

Полазе све певајући и играјући.

Све, певају.

„Катинку грло болело...“

Стана, слуша песму. После песме враћа се бришући сузе рукавом.

ТРЕЋИ ПРИЗОР.

СТАНА, ВАСКА.

ВАСКА.

Зашто плачеш?

СТАНА, бришући рукавом сузе, плачно.

Па како да не, сестро?... Ето, ви све певате, играте (Окреће се уплашено око себе), а ја сама! Нигде никога код куће нема. Ни оца, ни мајке — чак и ње нема. А бата, он, никако и не долази. Све тамо, с том Коштаном... Кући никако не долази.

ВАСКА.

А тебе страх?

СТАНА.

Како да ме није страх? (Са улице граја, песма неколико пуцња). Ето, ви'ш... А тамо, с њима, и бата је.

ВАСКА, јетко.

А, за њега, не бој се! Њему ништа неће бити.

СТАНА.

Јест, ништа! (Погледује на улицу са које се чује још по који пуцањ). Како ништа, кад пушке бацају!

ВАСКА.

Е, само кад им она, Коштана, пева, не само пушке, већ и главе ће да побацају. А нарочито он, наш брат, красан наш брат!

СТАНА, бранећи га.

Па није само он код ње. Сви су тамо.

ВАСКА, пркосно.

Е, али кад он тамо, код Коштане, не би био, ко би онда њој по три ката хаљина кројио и дублама је китио?

СТАНА, прекида је.

Ћути, Васка, ћути! Знаш добро како је отац страшан, па још и то нека чује..

ВАСКА.

Е, није он до сада већ све чуо?

Стана, уплашено

Мислиш да је отац чуо и за оне свилене хаљине и за толики новац што причају да јој даје? (Затрено). А није толико, Васка! Лажу они. Откуда бати толики новац кад оцо кесу увек собом носи? Лажу они, лажу. Него знају какав је отац, па једва дочекали да га код њега опрне.

Васка, прекида је досадно.

Молим те, ћути. Цео свет лаже, само он, Стојан, не лаже. (Још јеткије.) А, ево, ми смо му сестре, ти чак рођена, па шта нам је дао за овај празник? Ништа. Ни „зелен лист.“

Стана, замишљено.

А, поклон, дар!... Нека је он само овде, код куће а то!... ко му тражи?

Васка, јетко.

Јест. А Коштану може да кити и облаже дублама и меџедијама.

Стана.

Опет ти, Васка... Ама није!

Васка, прекида је.

Па, за Бога, отац мој, он сам то каже. Кад год је тамо ишао, увек њега затицао и враћао се, јер није хтео да га од ње, Коштане, силом, и с пандурима отргне, отера, — да га срамоти, а с њиме и све нас. Колико се пута отац ноћу дизао, ишао тамо, да види шта је. А тамо, сад човек не сме да прође. Песма, оро, пушке! И крв легне тамо!

Стана, уплашено.

Јао, Васка, јаох! Зато мајка целе ноћи седи. Ни' уздише, нити плаче. Само седи, седи. И целе ноћи седи. Чека. Боји се да не чује где га носе крвава. (Плачно). А њега, бате, никако нема... (На степеницама чују се оштри кораци и кашљање. Стана притрчи прозору, погледа, трза се уплашено). Ето оца!

Журно излазе.

ЧЕТВРТИ ПРИЗОР.

Улази ХАЏИ-ТОМА; затим КАТА и СТАНА.

Тома, (Љут, прек. Изува ципеле помоћу пета. Од једа кида и баца бројанице, те расута зрна прскају по окнима прозорским. Забацујући колицу остраг, иде по собн предишњи).

Ја!?.. Ја!? И он то! И он као *други?* „Младост лудост!“ А зар ја не бех млад? Бех ваљда слеп, глух, сакат, те ме ни једна не погледа и намет ми не помери. Зар ја не...? Откад ожењен, хаџија већ, па не смем у механу да уђем. Бојим се, видеће ме старији, трговци, људи... (Пауза кратка). Не жалим што трошн, расипа. Срма, свила, златонска је на њему. Ено хат му лежи. Слуге га јашу, да не ослепи од сплине. А што он да га не јаше? Зар нема где да изјаше? Чивлуци, виногради, њиве, ливаде... Да јаше — бег да је! И мени да је мило за кога течем, за кога овако стар седим тамо у брдима у хану?... И ево, ако један пут у годнни спђем; дођем на овај свети дан, да се Богу помолим, у веру да уђем, с пријатељима да се видим, разговорим, одморим... да видим њих, дом, кућу своју. (Весно). А оно? Кога имам да видим? Њега с Циганкама и по механама; и њу, њу, што само плаче и кука... (Гневно). Зар је то мајка? Она га је оваког и начинила. Она је за све крива. (Више.) Овамо!

Улази уплашено СТАНА.

Тома.

Где ти је мајка?

СТАНА, враћајући се.

Сад ће, оцо. (Више). Нано! Одлази.

Улази КАТА.

Тома.

Где ти је син? Син твој?

КАТА, спебијајући се.

На... ти знаш...

Тома, јетко.

Не знам! И ништа нећу да знам! Ти све знаш. Ти су му мајка, ти си га родила! (Пропиљно). А што ти знаш? Кад си и ти нешто знала? Никад! Ништа! Од које си „фамилије“? Матикарке! Ко ти беше дед, отац?... Зар си ти била за овакву хаџијску, домаћинску кућу?

Ката, болно, с прекором.

Ох, човече....

Тома, бесно к њој.

Кут! Сад те заклах! Уста да имаш, језик да немаш! Ти! Таквога сина имаш. Матикарке! Ти! Ти си крива! (Устреми се на њу). Ти си га родила, ти си му мајка, ти... (Надноси се над њу и дигнутим песницама хоће да је удари по глави). Тебе, тебе, човек да...

Ката, сагиње се под њим, очекује ударац.

Црна!

Тома. трза се.

Их! (Одступајући од ње, једнако с уздигнутим песницама). Нема шта човек ни да удари. Сам те Бог убио!

Ката, кршећи руке.

Црна ја! (Одлази).

Тома.

Црна! А зар кад год беше бела, срећа каква? Од како си, таква си! Стара, мртва, ледена, плачна... Никад се не насмеја, не зарадова! И родила си се таква! Ах, моме оцу земља кости да избаци што ме с тобом зароби. (Још бешње. За њом, где је изишла). Шта се овде по кући само вучеш и плачеш? Тамо иди! иди у циганску маалу. Иди да видиш сина, како Циганке облачи и „бели свет“ храни... Тамо иди!

ПЕТИ ПРИЗОР.

ТОМА. Долази АРСА.

Арса, прилазећи му.

О, Адијо, Христос Воскресе! Срећан ти дан!...

Тома, прекида га.

Ето ти твоја Србија! (Бијн.) А за време Хусеин-паше, такве су на четири коња черечене. А сад? Циганима царство дошло! (Весно.) Зар ја ово да дочекам?

Арса, зачуђено.

Шта, за Бога?

Тома.

То. Да ми на овај благи дан, када се и гора и вода весели, да моја кућа плаче?

Арса.

Ах, немој толико! Зашто?

Тома.

За то што ме расплакао мој син, — несин! Што ми се кућа раскућила, те не смем да погледам у очи човека, домаћина; што ме... што...

Арса, прекида га.

Их, та ти чак толико!

Тома, не слушајући га.

А да га немам, бар знам! Овако: имам га и немам. И заклаћу га као враца! Нека се зна да је Хаџи-Тома хаџија, а не да храни и чува... (Трза се; Арси.) Шта ти стојиш? Седи! (Виче.) Свећу!

Арса, одбија.

А не! Какво седење! Знаш да места немам док овај празник не прође, и ови — не свети, него, Боже ма опрости — луди дани! Какво седење!

Улази Васка.

Васка, уноси свећу у златном чираку, ставља је на сред собе и враћа се натрашке.

Арса, Васки.

Васка, ти кући, сиико! нађи се код мајке, дочекујте госте. А ономе Стаменку кажи: жив да ме не чека, ако и он сада где залута. Ту да је. Код куће. Стоку нека гледа и чува.

Васка.

Хоћу, оцо!

Одлази.

Тома, за себе.

Гости... кућа... стока... А моје? Све оде у бестраг. (Устаје, шета се; за себе) И иди, па му се радуј, кад се роди. Од оволицно... (показује пстима.) од „мрву мрвку" храни га, чувај, гледај, да кад се умире има ко очи да ти заклони, свећу запали, дом, огњиште да ти се не угаси... А оно? (Очајно, показујући на улицу.) Ене га!... Тамо! Ни оца, ни мајку, никога! Ни Бора не припознава и не слуша... Море, што камен не родих, него њега, сина?...

Арса.

Немој толико, хаџи! Неће ни то много да траје. Ватра је то, бес. За сада их ни Господ не умири, а камо ли ја. То је сада. Шта ћеш му?

Тома, уздржавајући се, иронично.

Ти?! — Ништа!

Арса, увређено.

Ама шта могу, за Бога, ја?

Тома, иронично.

Ништа ти! Ништа!

Арса.

Па занат јој је то? А она то с мајком и оцем ради. Свирају, — шта друго и могу они, Цигани? А да је она жена, хајде, де! Али ово је девојка. И поштена! Што је право, право. Сви душу носимо. Али за то...

Тома, прекида га.

Ех, поштена! Сигурно за њено поштење толико се бесни и трчи око ње.

Арса.

Ништа још не знаш, хаџи! Они млади, па већ човек толико и да не... Али што за ове друге домаћине... Оста-

рело, клекло већ, па кад се с њом нађе — побесни! Ено: Максим, Зафир, Станко, Чукља, сви... А за онога, мога Митку, — он се већ луд и родио!...

Тома.

Ех, што сад: Максим, Митка! Шта овај, шта онај?... Ово, ово ти мени кажи: Зар ја на овакав свети дан, па овакав да сам?...

Арса.

Ама није ни мени лако! Не знаш ти. Поред општине и кућа ми пуна. Те овај дошао, те онај дошао. Механџија дођо, главу увио, руке обесио, пиће му све источено, таван, прозори, све куршумима изрешетано! И вели: „Још су тамо!“ А ја кога да пошљем? У кога да се поуздам? Кога имам сигурног?

Тома, пропично.

Никога! Пусто!? Све живо помрло!?

Арса.

Па кога имам? Зар Тасу кмета? Он, кад оде, пли све на мртво име избије, пли и сам заседне с њима, па после већа мука.

Тома, јеткије, нервозно, багателишући.

Доста, доста, знам.

Арса.

Ама, чекај да ти кажем. Не знаш ти! Ако пандура пошљем, избију га; полицају ни да погледају...

Тома, пропично.

Власт!

Арса.

А ја шта да радим? Коме да судим? Њима или њој? Ако њих силом одвучем од ње, у затвор их метнем? Не иде. Сви су моји. Ако њих осрамотим, срамотим себе и цео наш род. А њу? Једанпут је протерах у Турску. И

док дуван не средише, винограде не обраше, лепо, све мирно! Али чим наступише ови празници, славе, ове „ме́сенице“, чим се напише, одмах пређоше у Турску. И нађоше је. Отели од Арнаута, побили се, читаву буну дигли на граници, кад је овамо преводили. И доведоше је! Сад? Шта ћу?

Тома.

Како шта? Па убиј, бре брате! Зар и за њих, Цигане, још мука?! Па ја, у турско време, по десеторо да их напижем на један куршум, и још тада око да ми не мрдне. А камо ли сада?

Арса.

Ех, немој то. Прошло је то. Него, док је девојка, то ће овако. А после, кад се уда, неће ваљда толико за њом трчати.

Тома.

Па што се не уда? Силом. Зашто си ти?

Арса.

То и радим. Гледам. Сваког дана говорим оном њиховом кмету, претим му. „Неће“, одговара он. „За кога ће? Зар за нас, Цигане? Она нас и не гледа. Сваки би њу хтео, али она...?“ Чак и бањски је Цигани траже.

Тома, сумњиво.

И она неће?

Арса.

Неће. Ено, Алилов син, Асан; отац му, Алил, на парама лежи. Толико конопље има. А он, син му, све то оставио, научио у грнчету да свира, и ено га где с њом заједно свира. А она? Ни да га погледа.

Тома.

Па, што ти то? Каква си то власт, кад ти не можеш? Море, и тебе је она намет завртила.

Арса, прекида га.

Ех, немој тако, хаџи! Ти ме бар знаш. Ама, брате, не могу све сам, разумеј! Треба то сви; не могу сам. И онако ми је већ довде дошло! (Показује на грло.) Ето, чуј! Већ почели.

На улици, иза кулиса, граја, свирка, оро; чују се звецкање низа и бат по темпу игре. За тим пуцњи пушака. После ларма, свађа, одвраћање, плач жена, писак деце.

Један глас, иза позорнице.

Сабљу, мори, и пушку! Коња, Дорчу, ми изведи! Дорчо, сине мртви, ноћас ћемо ја и ти!

Коњски бат улицом, звецкање сабље, мамуза.

ШЕСТИ ПРИЗОР.

У собу рови ПОЛИЦАЈА. — ТОМА, АРСА.

Полицаја, задуван, баца штап пред Арсу.

Ево, газдо! Не могу више! Ево ти штап, служба, све. Не могу! Идем!

Полази.

Арса.

Куда?

Полицаја.

Идем, не могу. Није ово једно. (Очајно шири руке.) Ово је на све стране!

Арса.

Зашта имаш руке? Удри! Камо ти људи? пандури?

Полицаја.

Пандури! Какви пандури? Пошљем га, а он изврне пушку, па и сам с њима заседне. Шта могу ја сам? Ево Ристу бојаџију — не силом, већ молбом, једва га доведох кући. Напио се. Изнео из механе сто на сред чаршије, засео и псује, и началника и све... (Томи.) Па сад, хаџијо,

и твој син с Коштаном, тамо, у соби... Што ће сад опет тамо да настане! (Уплашено Арси) Немој, газдо! Молим те, пуштај ме! не могу! Да идем. Човек сам и ја.

Полази.

Арса, Томи.

Ето, хаџи, види! На сад? Шта да радим? (Полицаји, полазећи.) Чекај! (Томи.) Збогом, хаџи!

Одлазе.

Стишава се граја, брујање које се с часа на час јавља и губи. Издалека грнѐта засвира.

Тома, стреса се.

Ех, синко! Зар овакав Божји, мили дан, овако да га дочекујем? (Одлучно.) Не, синко! Нећеш га ни ти да заиграш и запеваш... (Виче.) Хата!

Одлази.

СЕДМИ ПРИЗОР.

Ноћ. Пробија јаче месечина. КАТА се појављује; прве речи на прагу по том улази.

Ката.

Шта се од моје куће ово учини? Ох, Господе, што оволико писа мени? (Полази икони.) Синко, синко, суза те моја — не стигла! О, проклета Циганко! Ох, синко, што кућу остави, што мајку осрамоти? Што се у њу загледа, очи јој испале! Што те омађија — уста јој отпала!.... Ох, Господе, што оволико...? Чиме те, Господе, наљутих... наружих, оговорих, коме лошо помислих, те ми оволико, Господе, црно, црно досуди! (Стреса се и трза.) Зашто, синко, мајку остави? Зар мајка родила, чувала, па сад мајка не ваља, а она, Циганка, добра?... Мајку остављаш а њу гледаш, њу, Коштану — кости од ње отпадале! (Одлучно.) Да кунем, да кунем! (Скида шамију, и прилази кандилу, и куне.) Да Бог да, синко... ти мене оставио, осрамотио, на овај дан расплакао, уцвелио,.. Да Бог да ти! Да Бог... (Стреса се и трза.) Чекај, боб да му бацим! Да видим шта му стоји. (Одлази и брзо се враћа носећи сито које преокреће и ставља на сред собе. Клекне, и нагнута нада њ почне да размеће зрна боба и врача. Ме-

сечина јака. Окреће леђа месечини.) Их, ова месечина! (Врача размештајући зрна.) *Постеља му празна, пут далек, крвав!* (Ђипи преперажено.) Не, Господе! Не то њему, Господе! Молим ти се, Господе! Све на моју главу, не на његову! Син ми је! Чедо! Што рекох, да не буде, Господе! Уста ми отпала, уста! (Чупа уста.) Уста, уста ми отпала!

(Завеса пада.)

(Наставиће се.)

Борисав Станковић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконскога јунака.

II.

Тараскон; стоји пет минута. — Алпински клуб. — Шта значи П. А. К. — Дивљи зечеви и питоми зечеви. — Ово је мој тестамент. — Мртвачки сируп. — Прво пењање. — Тартарен вади своје наочари.

Када име станице „Тараскон“ одјекне на прузи Париз-Лион-Средземно Море, кроз чисто и јасно плаветнило провансалскога неба, на свима прозорима брзога воза помаљају се радознале главе, и од вагона до вагона чује се међу путницима: „А! ево Тараскона... Да видимо Тараскон“.

Међутим оно што се ту види није ни мало необично: варошица чиста и мирна; куле, кровови, један мост на Рони. Али тарасконско сунце и његове невероватне опсене, његове фатаморгане, тако богате у изненађењима, у новинама, у манитим чудноватостима; овај весели народић, мали као зрно грашка, у коме се одбијају и огледају нагони целога француског Југа, његова живост, његов немирни дух, његова говорљивост, претераност, комичност, лака упечатљивост, то је оно што путници брзога воза траже у проласку и са чега је ово место тако чувено.

У данас већ знаменитом спису, на који из скромности не може изричније да се позове, историјограф Та-

раскона[1] покушао је пре да опише срећне дане ове варошице, која је живела својим друштвеним животом, певала своје романсе — сваки грађанин своју, — и, у оскудици дивљачи, припремала занимљиве ловове на качкете[2]. А кад је букнуо рат, када су настала тешка времена[3], он је описао Тараскон и његову херојску одбрану: минирану еспланаду, утврђен клуб и позоришну кавану тако да их је било немогућно заузети, цело становништво претворено у добровољачке чете, с укрштеним костима и мртвачким главама на униформама, пуштене браде, оне силне секире, криве сабље, американске револвере, којима су напослетку застрашили једни друге тако да више нису смели приказити један другоме на улици.

Много је година протекло од рата, много је календара бачено у ватру; али Тараскон није заборавио шта је било, и, одрекавши се ништавних забава из ранијих времена, мислио је само о томе како да појача крв и очеличи мишице: да врати зајам кад земан дође. Стрељачка и гимнастичка друштва, униформисана, опремљена, од којих је свако имало своју музику и своју заставу; сале за борење, за песничање, за батинање, ртена обућа; пешачке трке, рвање између најотменијих личности, — то је заменило ловове на качкете, платонске ловачке разговоре код пушкара Костекалде.

Најзад и клуб, и сам стари клуб, одрекавши се рата, претворио се у Алписки клуб, по угледу на чувени

[1] А. Доде сâм, у својим „Contes du Lundi“, у причи „Одбрана Тараскона“. Преводилац је ову причу превео и унео у своју збирку „Додеових прича“ коју је откупила С. Кљ. Задруга, и која ће скоро угледати света. Пр.

[2] Ево шта се о томе мештанском лову вели у *Необичним доживљајима Тартарена Тарасконца:*

„По добром доручку у пољу, сваки је ловац узимао своју качкету, бацао је у вис из све снаге, и пуцао на њу лету са оловом број 5, 6, или 2, како је већ уговорено. Онога који највише изрешета своју качкету извичу за краља лова, па се, у вече, у тријумфу враћа у Тараскон, с изрешетаном качкетом на пушци, посред лавежа паса и јеке од трубе...“

[3] 1870.

лондонски „Alpine Club“, који је чак до Индије разнео славу својих чланова. С том само разликом што су се Тарасконци, уместо да иду ван своје отаџбине, и да се веру по туђим планинама, задовољили оним што им је под руком, или боље рећи под ногама, у непосредној близини вароши.

Алпи у Тараскону?... Не, али Алпини, тај ланац ниских брда која миришу на мајкину душицу и на лавендулу, која нису ни опасна ни врло висока (150 до 200 метара изнад морске површине), која као плави таласи затварају хоризонт провансалским путовима, и које је маштанска уобразиља крстила баснословним и значајним именима: *Страховити вис*, *Крај света*, *Пиновски рт*, и тако даље.

Право је задовољство било, недељом у јутру, видети Тарасконце, у доколеницама, са шиљатим штапом у руци, с торбом и шатором на леђима, кад се крену, с трубама, напред, у излет на пењање, о коме је месни лист *Форум* доносио извештаје са великом и реторски украшеном опширношћу, с високопарним епитетима, говорећи о „провалијама, понорима, ужасним ждрелима“, као да је била реч о пењању на Хималаје. Али имајте на уму да су у овим играма маштани добили нову снагу, оне „двоструке мишиће“ којима се некад одликовао једини Тартарен, добри, храбри, јуначни Тартарен.

Ако се у Тараскону оличава цео Југ, у Тартарену се оличавао цео Тараскон. Није он био само први грађанин ове вароши, он је био њена душа, њен геније, у њему су оличене све њене леле слабости. Позната су његона ранија јуначка дела, његови невачки успеси (ох! онај дует из *Роберта Ђавола* у Безукетовој апотеци!) и необична одисија његових ловова на лавове, са које је довео ону дивну камилу, последњу у Алгиру, која је доцније угинула под теретом година и почасти, и чији се костур чува у варошкоме музеју, међу тарасконским знаменитостима.

Што се тиче Тартарена, он се није ништа изменио: он још непрестано има добре зубе, добро око, и ако му је педесета, још га није издала она необична уобразиља која с телескопском снагом приближује предмете и увећава их. Он је остао онај за кога је врли командант Бравида говорио да је „прави ђида", или, како се то у Тараскону каже, „прави зека"...

Управо два зеке! Јер у Тартарену сте као у сваком Тарасконцу имали дивљу и питому расу, које се јасно распознају међу собом: с једне стране дивљи зец скитница, пустолов, ломиврат; с друге стране питоми зец, који седи код куће, топли се и чува и страшно се боји умора, промаје, и свих несрећних случајева у опште, који могу изазвати смрт.

Познато је да му ова обазривост није сметала да се у згодној прилици покаже одважан, шта више јунак: али је допуштено упитати се шта ће он данас овде на Ригиу (Regina Montium) у овим годинама, када је по тако скупу цену задобио право на одмор и удобан живот.

На то би могао одговорити једино подли Костекалда.

Костекалда, пушкар по занату, представља тип доста редак у Тараскону. Завист, ниска и накосна завист, која му се на лицу видела у оним његовим злобно опуштеним танким уснама и у оној жутој боји која се на махове разливала из његове јетре, — мрачила је његово широко, обријано, и правилно лице, измучено, као неуравњено, као чекићем изубијано, слично старинским медаљама Тиберијевим или Каракалиним. Завист је код њега била болест коју чак није ни покушавао да прикрије, и благодарећи оној славној тарасконској нарави која се непрестано прелива и не може ништа да задржи, дешавало му се често да, говорећи о тој својој слабости, каже сам: „Немате појма како то боли..."

Наравно, Костекалдин је мучитељ Тартарен. Толика слава својина једног јединог човека! Свуда он, непрестано он! И лагано, потајно, као црв који се увукао у позлаћено дрво каквога кумира, ево већ двадесет година

како он поткопава одоздо ову славу, подгриза је, и дуби. Кад би у вече, у клубу, Тартарен стао причати своје заседе на лавове, своје путовање по великој Сахари, Костекалда би се накосно смешио и вртео главом као човек који не верује.

— Али, ето, ту су коже, Костекалда... оне лавовске коже које нам је послао и које су тамо у клупском салону?....

— Чудо Боже!.... А ћурчије? Зар ви мислите да у Алжиру нема ћурчија?

— Али оне рупе у глави, од пушчаних зрна, сасвим округле?

— А овај, иначе, зар у оно време кад су се ловиле качкете није било код наших шешпирдија већ подераних и оловом избушених качкета, за невеште стрелце?“

Нема сумње, Тартарену, као прослављеном ловцу „дивљих зверова“, ови испади нису могли наштодити; али као алпинисту, као пењачу, могло му се много што шта пребацити, и Костекалда се доиста није ни устезао да то чини, јер што је за председника Алпинског клуба изабран човек који је са својих година очевидно „отромпо“, и кога је навика, донесена из Алжира, да носи пајуче и широко одело, још више излагала лењости.

И доиста, Тартарен се ретко кад пењао; он се обично задовољаваше тиме што би пењачима пожелео срећан пут, и што би на свечаним седницама, колутајући очима и грмећи гласом тако да су госпође бледиле, читао трагичне извештаје са ових експедиција.

Костекалда напротив, сув, жив, „краконља“, како су га звали, био је у пењању увек први; он се беше испео на све Алпине редом, и на свима неприступачним висовима побо клупску заставу, *ождају* окружену сребрним звездама. На пак, био је само потпредседник. П. П. А. К.; али је тако вешто приправљао земљиште, да би Тартарен зацело пропао.

Кад Тартарена о овоме известише његови верни, апотекар Безуке, Екскурбанијес, храбри командант Бра-

вида, нашег јунака обузе најпре дубоко гнушање, она срдба коју незахвалност и неправда изазивају у племенитих душа. Доће му да се свега махне, да напусти свој крај, да пређе преко мора и настани се у Бокеру, код Волска, као Коријолан; али се после умири.

Зар да напусти своју кућицу, своју башту, своје омиљене навике, да се одрекне председничке столице у Алпинскоме Клубу који је он основао, оног величанственог П. А. К. које је красило и одликовало његове посетнице, његову хартију за писма, на чак и поставу његовог шешира! То није било могућно, овај! И наједанпут му сену кроз главу једна мисао.

Јуначка дела Костекалдина ограничавала су се искључиво на певање по Алпинима. Зашто Тартарен, за ова три месеца колико је још било до избора, не би покушао какво величанствено дело; да прободе, на пример, клупску заставу на коме од највећих европских висова, на Јунгфрау или на Мон-Блану?

Какав тријумф кад се врати, какав шамар за Костекалду кад *Форум* донесе опис овог певања! Ко би се, после тога, усудио оспорити му право на председништво?

Одмах се стаде спремати; добави тајно из Париза гомилу нарочитих дела: *Певања* од Хвитмера, *Плечере* од Тиндала, *Мон-Блан* од Стефена д'Арва, извештаје Алписког Клуба, енглеског и швајцарског; напуни себи главу гомилом алписких израза, као што су: „димњаци, ходници, јазови, снежаници, ледењаци, морене, пукотине“, и не знајући тачно шта ти изрази значе.

Ноћу се трзаше сањајући сурвавања којима није било краја, изненадне падове у провалије без дна. Усови су га ваљали, оштри ледењаци су набадали његово тело у паду; и пошто би се пробудио и попио чоколаду, коју је обично пио у постељи, још дуго после тога не би се могао опростити славе и нелагодности од немирнога сна; али то му није ни мало сметало да, кад већ устане, цело своје пре подне посвети напорном упражњавању за пењачење.

Око целог Тараскона има једно шеталиште засађено дрвећем, које се у месном речнику зове „Варошко шеталиште“. Сваке недеље по подне, као људи који имају своје утврђене навике и ако им је машта бујна, сматрају Тарасконци за дужност да једанпут обиђу варош, и то чине увек у истом правцу. Тартарен се стаде вежбати да је обиђе по осам пута, десет пута за једно пре подне, и то често у противном правцу. Шетајући се, ишао је с рукама на леђима, ситним кораком као да се пење, лагано и поуздано, и дућанџије, које је ово гажење месних навика запрепастило, губили су се у свакојаким претпоставкама.

Код куће у својој егзотичној баштици, Тартарен се навикаваше да прелази преко провалија скачући преко басена, у коме је неколико шаранчића пливало међу сочивицама; у два маха му се деси да падне у њега, и мораде се пресвлачити. Но ови неуспеси још су га више дражили, и, како је био склон несвестици, он стаде ићи по узаном зиду који је увијао басен, на велики ужас своје старе слушкиње, која никако није могла да разуме ова тајна вежбања.

У исто време био је поручио у Авињону, код једног доброг бравара, клинце Хвимперова система за обућу, кукачу система Кенедијева; набавио је и једну лампу с металном цеви, два непробојна покривача и један дугачак конопац од две стотине стопа, преплетен жицом, који је он сам изумео.

Долазак ових различних предмета, тајанствени одласци и доласци који су били скопчани с њиховом израдом, све је то јако конкало Тарасконце; по вароши се говорило: „Председник спрема нешто“. Али, шта? Нешто особито зацело, јер, као што лепо рече храбри и озбиљни командант Бравида, некадашњи обмундировни капетан, који је говорио вавек у пословицама: — „Орао не лови муве“.

Тартарен ни својим најприснијим пријатељима није ништа говорио; само је на клупским седницама падао у

очи његов уздрхтали глас и поглед из кога су севале муње кад год би рекао шта Костекалди, посредном виновнику овог новог предузећа, чије се опасности и умор све јаче испољаваху што му извршење беше ближе. Злехуди Тартарен није себе обмањивао, и те су му се опасности чиниле тако страшне да је сматрао за неопходно потребно да уреди своје ствари и да напише своју последњу вољу, на што се Тарасконци, жељни живота, тако тешко решавају да готово сви умиру без тестамента.

Ох! замислите: дивно јунско јутро, небо без облака, високо, сјајно; врата од Тартаренове собе за рад отворена, те се кроз њих види чиста, песком посута баштица, у којој троснке биљке оцртавају своје непомичне тамне сенке, у којој водоскок жубори усред веселе вике малих Савојаца који се играју пред вратима — а Тартарен у пантофлама, у широком фланелском оделу, задовољан, срећан, с лулом у зубима, чита гласно пишући:

„Ово је мој тестамент".

Бадава, ма колико да човек има тврдо срце, и непоколебљиво, овакви су тренутци врло мучни. На знак, ни његова рука ни његов глас не задрхташе док је својим сугрђанима делио сва етнографска блага нагомилана у његовој кућици, брижљиво очишћена од прашине и у примерном реду очувана:

„Алпинском клубу, баобаб (arbos gigantea), да стоји на камину у дворишту у којој се држе седнице;

Бравиди, своје карабине, револвере, ловачке ножеве, малајски крис[1], томахоке[2] и друга смртоносна оруђа;

Екскурбанцијесу, све своје луле, чибуке, наргиле, лулице за пушење хашиша и опијума;

Костекалди — јест, ни њега није заборавио! — чувене отровне стреле (оне на којима стајаше „Забрањено пратити!" ...

Можда се под овим поклоном скривала потајна нада да ће се издајник обранити, па од тога умрети; али ни-

[1] Јатаган.

[2] Убојна секира северно-америчких Индијанаца.

шта слично не могаше се наћи у тестаменту, који се завршавао овим речима божанске доброте:

„Молим своје драге алпинце да не забораве свога председника... тражим од њих да опросте моме непријатељу као што му ја праштам, и ако је он главом виновник моје смрти...“

Овде Тартарен мораде застати, јер му поток суза удари на очи, те обневиде. За један тренутак видео је себе размрскана, здробљена, на подножју неке високе планине, како га дижу у једна колица и његове онакажене остатке враћају у Тараскон. О како је силна провенсалска уобразиља! Он је одмах затим присуствовао своме сопственом погребу, слушао је опело, говоре на своме гробу: „Спромах Тартарен, туго наша!...“ И, изгубљен у гомили својих пријатеља, оплакивао је самога себе.

Али, готово у истом тренутку, његова сунцем обасјана соба, у којој се светлило оружје и поређане луле, жуборење танког млаза воде усред баште, повратише га у стварност. И овај, иначе, зашто да умре? Зашто у оните и да путује? Ко га приморава, какво је то лудо самољубље? Стављати на коцку свој живот због једне председничке столице и три писмена!...

Али ово беше само тренутна слабост, која брзо прође као и малопређашња. После пет минута тестамент је био довршен, потписан, запечаћен огромним црним печатом, и велики човек отпоче и последње спреме за пут.

И опет дакле дивљи Тартарен однесе победу над питомим Тартареном. И за тарасконскога јунака могло би се рећи оно што се рекло за Тирена: „Његово тело није било увек спремно да иде у битку, али га је његова воља водила и ако му се није пшло“.

У вече тога истог дана — на Општинском Дому баш избило десет сахата, улице већ остале пусте, иако дошле веће, с времена на време чује се тек по који позни звекир и крупни гласови који, чисто угушени од страха, довикују један другом у помрчини: „Па, лаку ноћ...“

после чега се врата нагло затворе — један пролазник пшао је кроз мрачну варош, чије куће осветљаваху једино фењери, и црвени и зелени бокали из Безукеове апотеке, оцртавајући се на улици са силуетом апотекаревом, који се беше налактио на сто и заспао на Фармакопеји. Тако је спавао свако вече, од девет до десет, да би, како вели, био свежији ноћу, ако коме устребају његове услуге. Међу нама буди речено, то је проста једна тарасконада, јер га никад нико није будио; шта више, да би мирније спавао, беше сам собом прекинуо жицу од ноћног звонцета.

Наједанпут, у апотеку уђе Тартарен, натоварен покривачима, с путничком торбом у руци, и тако блед, тако промењен у лицу, да је апотекар, са оном бујном мештанском маштом од које га његово апотекарство није сачувало, одмах помислио на неки ужасан догађај и уплашио се: „Несрећни човече!... шта вам је?... Да нисте отровани?... Брзо, брзо пиеку...“

Он полете, узе претурати своје бокале. Да би га задржао, Тартарен га мораде ухватити обема рукама око паса: „Та саслушајте ме, до ђавола!“ и у његовоме гласу огледаше се срџба глумца коме су омели ефект који је мислио постићи својим уласком. Кад је својом гвозденом руком приковао апотекара за тезгу, Тартарен му сасвим тихо рече:

„Јесмо ли сами, Безуке?

— Сасвим сами... одговори апотекар, гледајући око себе са неким нејасним страхом... Паскалон је легао (Паскалон беше његов помоћник), легла је и мати, али зашто?

— Затворите капке, заповеди Тартарен не одговарајући на питање... може нас ко видети споља.“

Безуке га послуша дрхћући. Као матор момак који је живео заједно са својом матером од које се никад није одвајао, он беше благ и плашљив као девојка, што је јако стојало у опреци с његовим препланулим лицем, с његовим дебелим уснама, с његовим великим кукастим

носом изнад растресених бркова, с његовом главом која је личила на главу алжирских гусара пре пљачке. Ове противности нису ретке у Тараскону, где су главе сувише карактерне, римске, сараценске, пуне израза као главе на цртачким прегледима, и ни мало не пристају уз мирне занате и крајње миролубиве паланачке нарави.

Тако Екскурбанџес, који изгледа као какав конквистадор[1] из Пизарове чете, држи бакалницу и колута ватреним очима кад хоће да прода за двадесет пара конца; тако Безуке, деревши етикете на слатком дрвету и на sirupus gummi личи на неког старог гусара са Берберских обала.

Кад канџи бише намештени и утврђени гвозденим клинцима и попречним полугама: „Слушајте, Фердинанде...“ рече Тартарен, који је људе радо звао њиховим именом: и он отвори, изли своје срце огорчено на незахвалност његових земљака, исприча подле сплетке „Краконџине“, подвалу коју су му спремали приликом нових избора, и начин на који мисли томе да доскочи. Затим додаде да пре свега ствар треба држати у великој тајности, не говорити ништа све дотле док успех не буде можда од ње зависно, ван ако би какав несрећан случај на који увек треба бити спреман, каква од оних ужасних катастрофа... „Али, до ђавола, Безуке, немојте звиждати кад говорим.“

То беше једна од апотекаревих смешних навика. Мало говорљив по природи, што је у Тараскону највећа реткост и због чега га је председник алпинскога клуба изабрао за повереника, Безуке је своје дебеле усне држао увек ушивене, као да вечито звижди, те је изгледало да се човеку смеје у очи, чак и у најозбиљнијем разговору.

И док је наш јунак говорио о својој могућној смрти и, остављајући на тезгу велико запечаћено писмо, казивао: „Овде је моја последња воља, Безуке, вас сам изабрао за извршиоца свога тестамента...“ дотле је апотекар

[1] Шпански освајачи у Америци.

звиждукао по својој навици, али врло узбуђен и потпуно свестан величине своје улоге.

Затим, како је био близу час поласка, он хтеде за срећна пута попити „нешто онако добро... чашицу Гарусовог еликсира.“ Али кад је отворио и претурио неколико ормана, сети се да су кључеви од Гаруса код матере. Морао би је пробудити и рећи јој ко је код њега. Зато уместо еликсира узеше чашицу *калабријског сирупа*, пиће летње, скромно и нешкодљиво, које је пронашао Безуке и које он објављује у *Форуму* под овом рубриком: „*Калабријски сируп, по динара са стаклом заједно...*“

Пошто су испили по једну две и поразговарали још мало, они се загрлише, при чему је Безуке звиждукао кроз бркове по којима су се котрљале крупне сузе.

„На због ом...“ рече Тартарен нагло, осећајући да ће се и сам заплакати: и како вратни канак беше спуштен, наш јунак мораде изићи из апотеке четвороношке.

То већ почињаху тегобе путовања.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(*Француско приво* Ј. Л. Бокић).

ЛАВ И МАГАРАЦ.

Басна.

И магарац чуо што се прича свуда:
Да лав има снагу, која чини чуда,
И да га се за то чак и људи боје, —
Па погледа гордо у копите своје:
„Шта је лав? Баш ништа!. Или, право рећи,
„То је једна мачка, само мало већи.
„Ал' кад и он може да је на тој цени,
„Ја каква л' је слава намењена мени!...
„Нећу ни ја зверку да представљам ситну".
На се мало ритну.

У том газда с врећом. Ал' чим га се таче,
Магарац га лупи што је мог'о јаче.

Зачуди се човек и мислима блуди:
У магарца мирна од куд ове ћуди?
Али да му врати стару смерност кротку
И признату верност, он дохвати мотку
И отпоче њоме да га тако бије,
Док магарац бедни срушио се није.

Некад к'о лав силан, сад подобан мраву,
Магарац је леж'о, и истину праву
Тражио о себи. Зар толика хвала,
На овај свршетак! Не, то није шала!.
И за мишљу мис'о узалудно лети,
Ал' се најзад сети:
„Ха, ја сад тек појмим овај удес сав:
„Друго је магарац, а друго је лав!"

Милорад Ј. Митровић.

ПРЕД ОСТАТКОМ АФРОДИТИНА КИПА.

Јеси ли ти дело Фидијиних руку?
Јеси ли ти чедо Фидијина ума?
Прозбори, мраморе мртви!...
Не, мртав ниси ти...
Дижу се руке!... Мичу се усне дивне!...
Играју мишићи сви!...

Фидија мрамор оживит' је знао!
Човек богињи живот је дао!

Од куда му душа? Унео је своју.
Пристао је мрамор и дрхтало дрето;
Топло је куцало срце,
Блистао ока глед.
Страсне су усне тад биле расклопљене,
Занесен вајар је блед...

Какве су очи! Колико су миле!...
Где вреле крви кроз хладне жиле!...

Песникових руку, Фидијина тела
Са многима другим нестало је давно:
Време је згорело тело,
Ветар му разнео прах —
На лицу врелом осећам с кама хладног
Његове душе дах!...

Складно таласи о обалу бију,
Бесмртну химну бесмртнику вију.

Атина, 15 септембра 1900. Јелена..

МИСЛИ.

1 (1).

Много више људи живе у мраку него на светлости дана. Али је врло мало оних који се намерно повлаче у мрак, да би из њега боље видели шта они осветљени раде.

2 (2).

Цивилизацију раде гладни људи, а уживају је сити.

3 (6).

Религија је исток ума људског.

4 (8).

Све што постоји има свој разлог да постоји само у потреби те ствари, те све што постоји постоји зато што је потребно нечему, те треба да постоји. Што већем кругу простора, времена и ствари треба једна ствар, она има више разлога и да постоји. И што је нека ствар потребнија, она има све мање потреба; што је нека ствар непотребнија другим стварима, тим јој све више других ствари треба, тим све више потреба има. Човек треба само човеку, а човеку требају много више све друге ствари него човек. Човек је најмање потребна ствар, а има више потреба него све друге ствари; њему све ствари требају, а он не треба ничему. Зато се човек а још више његова свест тако тешко и одржавају, пошто се ствари одржавају тим лакше што више требају, што су потребније.

5 (13).

Религији је човек центар ствари, биологији је само највиша животиња, историји је само ствар без воље своје.

Што се разум више пење, то човек ниже пада.

6 (14).

Човек само зато не може да разуме све, што је цео космос данашњи од свог хаотичког почетка до свог хао-

тичког завршетка само једна тачка у њучини, само једна реч у огромној књизи времена; а шта се може разумети из те једне речи? — *ништа*, како су је многи умови људски прочитали.

7 (15).

Истина делује правце као и светлост.

8 (16).

Од живота до смрти није далеко; далеко је од свести до смрти.

9 (17).

Последњи је ступањ развитка свега појединога: да га нестане у општијем од себе.

10 (20).

Као што се виши органски живот може развијати само на рачун топлоте, те га на сунцима не може ни бити, него само на планетама, тако се и највиша форма општег процеса, мишљење, може развијати само на рачун живота. Што више живота и што је бујнији живот, тим је мање мишљења и свести; што се више мисли, мање се у животу суделује.

11 (22).

Очајање је мамурлук свести.

12 (23).

Појезија стоји према науци као лет птице према спором, ситном ходу човековом; фантазија лети, ум пипа; фантазија иде преко ствари, ум кроз ствари.

13 (24).

Хтети разумети последњи основ свих ствари, Бога, то је као кад се дете маша руком за месец; то је детињски ступањ ума људског. Познавати границе свега на и моћи свога ума јесте зрело доба човеково, највиши ступањ свести, чији је зрео плод резигнација.

14 (29).

Револуција је прва фаза сваке еволуције.

15 (27).

Огромна књига коју време пише јесте биографија Бога.

16 (28).

Земљиште мира и цивилизације оре се мачем.

17 (32).

Светини, маси нижих људи не треба говорити, њој само треба казати и умети казати.

18 (34).

Људи су у друштву као и новац: велика већина људи јесу само ситне паре које се највише троше у животу, које највише требају и којих највише има; велике вредности повлаче се из живота и саобраћаја.

19 (36).

Тек од човека настају туга и бол, радост и жалост, зло и добро, истина и заблуда, правда и неправда, ропство и слобода, мора и треба. До човека тога нема. Што се иде ближе човеку и дубље и даље у историји човековој, све више има да се говори; што се иде даље од човека у природу, све мање има да се говори, све мање има да се каже. Светлост је једини језик звезда, мрак једини израз вечности.

20 (37).

Човеку масе, нижем човеку све је стварно; он само о стварноме говори, са стварима мисли и ради, и не дижући се никад до апстракције њему је све појединo целина, тип за себе. По томе да би нешто разумео, он то мора чулно опазити — видети, чути, опипати.

Живећи само чулним животом човек масе воли, занима га и опажа само оно што је велико; он у свему види само радњу а не бивање; он чује само избијање сатова, али не опажа тихи континуитет времена. Отуд чулне величине на њега највише делују, заносе га и импонују му.

21 (39).

Кад се ствари наместе згодно, као што треба, разум сам пробија кроз њих.

22 (41).

Земља је остарело цивилизовано сунце, сунце је космички дивљак.

23 (42).

У праведном и разумном друштву могле би бити само три класе људи: они који су испод закона, они који су везани законима и они који дају законе другима. А давати законе другима могли би само они којима не треба закона; ти су најбољи, њих је увек и свуд мало.

24 (43).

Цивилизација је вештачка топлота на којој у извесној мери сазрева и маса нижих људи који би иначе остали дуго зелени. И кад би се природној топлоти оставило да они сазру, ако човек не би увек остао у животињском стању, оно би се процес историје и цивилизације отегао милионима година, кад би земља и сунце имали кад да чекају да он сазри; овако на вештачкој топлоти цивилизације тај ће се процес свршити много брже.

25 (44).

Огромна већина људи ради оно што мора, што може или што воли да ради; само врло мало њих, племенитих, раде оно што треба да раде.

26 (46)..

У данашњем друштву има три класе људи: нéма маса, они који говоре и они који казују. Ових је најмање, првих највише.

27 (48).

Само су нижи људи једнаки међу собом и сви су људи једнаки само у нижем животу и у нижим потребама. Виши људи неједнаки су не само према нижима него и међу собом, као што су и брегови на земљи неједнаки и далеко један од другога. Сваки велики дух јесте засебна величина.

Сви су људи једнаки гледани само са Божје висине.

28 (50).

Много је више онога што човек не може никад знати него онога што може знати, а област знања много је шира и већа него област разума. Знања је много и

може га много бити, разума је само мало; он се провлачи само у танким жилицама кроз масу знања.

29 (52).

Што је нижи дух све је више разломак, те му све више треба друштва да би у друштву с другима чинио целину и све више има друштва; што је виши дух све је више целина, све му је мање друштва и све му мање треба друштва. Отуд никад не може постојати друштво од самих људи од духа и разума.

30 (53).

Оно што сви људи у друштву осећају, раде, мисле, није ни врлина ни порок, ни праведно ни неправедно. Врлине и порока има само код појединаца, као што само код појединаца има заблуде и неправде. Друштво, народ није никада крив, никад на погрешном путу, никад у заблуди; то су само појединци. Нити су Грци отровали Сократа, нити Јевреји распели Христа.

31 (55).

Бесконачно, безмерно јесте ништа; да би нешто било нешто мора бити коначно, ограничено, одмерено; космос за то и јесте космос што је ограничен у простору, одмерен по величини и сили.

32 (57).

Као што боју цвета и укус плода треба тражити у историји земље, тако боју и карактер племена и народа треба тражити дубоко у историји човечанства.

33 (58).

У људском друштву још су правда, љубав, племенитост и истина само мала, скоро пуста острва у широкој пучини мрака, несвести и маскираног дивљаштва и животињства.

34 (59).

Случајност у историји значи немоћ људског мишљења, законитост у историји значи немоћ људске воље. Ако су сва открића и проналасци, идеје и принципи, у историји дело случаја, то човеку не би требало ништа

да мисли, пошто мишљењем не би могао ништа учинити; ако је то све дело законитости, онда људска воља ту нема посла. И у једном и у другом случају немоћ људска је очита.

35 (60).

Што је виша филозофија, тим више има у њој религије и поезије.

36 (67).

Обичан, просечни човек може ударити свима путевима у животу и на сваком доћи до неког ступња среће и задовољства: индивидуалније, оригиналније природе имају само један пут пред собом, и тражећи га много више лутају и бивају несрећне, ако га не прокрче.

37 (69).

Свет, овакав какав је, идеалан је за камење, савршен за биљке, прекрасан за животиње, добар и леп за обичног, нижег човека, ружан за оне који дубље осећају, неразумљив за оне који мисле.

38 (70).

Процес науке и цивилизације с једне стране јесте свођење свега у своје праве границе, одређивање тачне и праве мере свима стварима. Све је лепо, праведно, и истинито, све има извесну вредност и смисао само у одређеним границама; као што дете све трпа у уста и све би хтело да једе, тако и незрео ум хтео би све да сазна и да свему ухвати конце; он не зна границе моћи својој.

39 (71).

Мити су првобитна, хаотичка магла у којој су клице свих потоњих ствари — религије, филозофије, поезије, наукâ. Религија остаје као атмосфера из које филозофија и наука црпу своју снагу и у којој ће се најзад опет распасти.

(Наставиће се.)

Бож. Кнежевић.

НОБЕЛОВА ЗАДУЖБИНА.

Пошто су у иностраној штампи распростртн разноврсни нетачни и извргути гласови о овој, већ по себи необичној задужбини, мени је особито мило што могу преко *Српског Књижевног Гласника* тачно, ако и укратко, приказати ту задужбину југословенском књижевном свету.

Инжињер, велики индустријалац и технички проналазач Швеђанин Алфред Нобел (рођен 21 октобра 1833, умро 10 децембра 1896 у Паризу), који је рођен у Петрограду као руски поданик, али од шведских родитеља, већ је својим тестаментом од 27 новембра 1895 учинио распоред са својим великим имањем. Био је нежењен, а његова браћа и синовци у Русији и Шведској били су и онако у повољном имовном стању. Када је тај тестаменат, приликом његове смрти, отворен, изненадно је цео свет својим одиста огромним завештањима за научне, културне, и књижевне циљеве. Овај готово јединствени документат гласи, у својој простоти, овако:

„Са целим осталим имањем мојим које се може претворити у новац, нека се уради овако: Од капитала, уложеног у сигурне хартије од вредности, основаће се фонд од кога ће се интерес сваке године поделити међу оне који су у минулој години највише користили човечанству. Тај интерес треба да се подели на пет делова, и то: један део ономе који је на пољу *Физике* учинио најважније откриће или проналазак; један део ономе који је у *Хемији* најважнију ствар открио или усавршио; један део ономе који је извршио најзнатније откриће у области *Физиологије или Медицине;* један део ономе који је у *Књижевности* написао најизврсније дело у идеалном правцу; и један део ономе који је највише или нај-

боље радио на *братимљењу народа*, као и на отклањању или смањивању стајаће војске, и на организовању и ширењу конгресâ за мир. Награде за Физику и Хемију делиће Шведскэ Академија Наука; за физиолошке или медицинске радове, Каролински институт у Стокхолму; за Књижевност, Шведска Академија у Стокохолму; а заточницима мира, одбор састављен од пет лица који изабере норвешки парламенат (Storting). Моја је изрична воља да се при дељењу награда никако не узима у обзир народност, те да, на тај начин, награду добије најдостојнији, па био он Скандинавац или не."

Овим последњим додатком постало је ово величанствено завештање светска установа у превасходном смислу; али су услед тога још већма порасле и необично велике тешкоће да се та огромна замисао оствари; у толико више што је тестамент у свом лаконском облику био с правничког гледишта у неколико нејасан. Али темељним расправљањем између научних надлештава (wissenschaftliche Behörden) и сродника покојниковних, постигнут је споразум, и 29 јуна 1900 године краљ шведско-норвешки потврдио је Нобелову задужбину. Међутим су извршиоци тестамента с толико енергије и среће претворили у новац и дали на прилод имање Алфреда Нобела, растурено по целој Европи, да је крајем 1900 године Нобелов фонд износио 31,225.000 круна (1 круна — 72 франц. сантима). Од те је суме одузето 1,500.000 круна за трошкове око организације. И тако се већ 10 децембра 1901 године могла свечано извршити прва подела ових пет награда, свака од 150.000 круна, и први срећни примаоци ове баснословне награде Рентген, Вант Хоф, Берлиг, Сили Придом и Диран-Наси већ су чувени у целом свету.

Што се тиче књижевне награде, неће бити на одмет да овде наведем неколика стварна објашњења.

По члану 2 статута Нобелове задужбине, појам „Књижевност" неће обухватити само лепу Књижевност, него и друге списе који *својим обликом или начином излагања*

имају књижевне вредности. Према томе, ова ће се награда моћи дати историчарима, филозофима, и тако даље, то јест уопште онима који се баве пословима књижевно-хуманистичним.

Израз „у току минуле године“ односи се на такве радове који су *најновији* резултати на дотичном пољу. Старија се дела могу узимати у обзир само тако ако је њихов значај утврђен тек у последње време.

Нико не може сам себе предложити за награду, него мора бити предложен од неког другог. За књижевну награду имају то право предлагања: чланови Шведске Академије и слично уређене Француске и Шпанске Академије, чланови хуманистичних одсека свих других Академија, даље чланови хуманистичних установа и друштава изједначених с академијама, и најзад наставници естетике, књижевности и историје у европским великим школама.

Оцене у циљу давања награде за сваку годину обухватају предлоге који су Шведској Академији стигли пре 1 фебруара текуће године. Само се *штампани списи* примају на оцену (рукописи се, дакле, не узимају у обзир). Предлог мора бити образложен, и уз њега морају бити послати дотични списи, поред осталих аката, ако би их било. Награду може добити и цела једна установа (на пример, нека Академија), ако је она in toto — у целини — учествовала у награђеном предмету. Награда се може поделити и на два дела, а када у некој години ни једно књижевно дело не буде оцењено као вредно награде, сума ће се оставити за идућу годину.

По себи се разуме да је Шведска Академија овом задужбином узела на себе врло тежак задатак, и она, без сумње, врло добро зна да никада неће моћи потпуно задовољити жеље и захтеве сваке поједине земље и сваке књижевне и песничке врсте, нарочито данас када књижевне струје и укуси међу собом живо ратују и узајамно се одмењују. Ту је пространо поље за новинарску и дилетантску критику са свих страна, те је у толико

потребније да сваки прави пријатељ књижевности и културе буде при оцењивању опрезан, можда и с нешто мало отмене наклоности. Да би очувала своју непристрасност, Шведска Академија ће, јамачно, само изузетно употребити своје право предлагања, да би при оцењивању имала у толико слободније руке. Иностране академије, односно појединци њихови чланови, имају у првом реду да, згодним предлозима уз темељно образложење, штите књижевне интересе својих земљака. Што је на пример благородноме лиричару француском Сили Придому пало у део да буде први из Нобелове задужбине награђени песник, томе избору (који је с толико страна примљен с великим чуђењем или љутњом) није најслабији разлог у томе, што је Сили Придом био за награду предложен од Гастона Париса и многих других чланова Француске Академије.

Шведска Академија, коју је, по угледу на Француску, 1786 године основао краљ Густав III, састављена је из осамнаест чланова. Она има in toto право располагања Нобеловом наградом; али је једном одбору од пет чланова поверено да дотичне кандидатуре темељно испита и Академији о томе поднесе извештај. — Овај књижевни *Нобелов Одбор* састављају сада: Др. *К. Д. аф Вирсен*, стални секретар Академије, лирски песник и одличан критичар са високим естетичким образовањем: Др. *К. Р. Нибломе*, песник и есејист, негдашњи професор Историје Књижевности на универзитету у Упсали; гроф Др. *К. Снојлски*, песник и државни библиотекар; Др. *Исаија Тегнер*, професор источних језика на универзитету у Лунду (унук познатог шведскога народнога песника), и Др. *К. Т. Одмер*, негдашњи универзитетски професор и државни архивар.

Пошто тај *Нобелов Одбор*, разуме се, не би могао стићи да до појединости прати целу модерну књижевност, и пошто се поред тога не може захтевати да његови чланови знају све језике, основан је *Нобелов Институт*, чији чланови имају да изучавају разне књижевности и о

њима да извештавају Шведску Академију, као и да учествују у оцењивању предложених кандидата. Ти су чланови за сада: Др. *К. Р. Нибом*, за талијанску књижевност; негдашњи универзитетски професор Др. *В. Е. Лидфорс*, за француску и шпанеку књижевност; негдашњи универзитетски професор Др. *Хјелмар Едрен*, за енглеску књижевност; негдашњи универзитетски професор Др. *Карло Варбург*, за немачку књижевност; *Алфред Јенсен*, за *словенске* књижевности; Др. *Г. Бјеркман*, за португалски: и универзитетски доценат Др. *Карло Хилдебранд*, за општу историју.[1]

Да би тај Нобелов Институт радио с успехом и с добрим помоћним средствима, спојена је с њим велика библиотека, која је под зналачком управом Др. Карла Варбурга, и која је купила већ око 25.000 дела. Библиотека која је уређена необично лепо и практично, обухвата не само модерну, него и стару књижевност, као и Историју Књижевности и Историју са помоћним речницима и многобројним листовима.

Што се тиче словенског одељења те Нобелове Библиотеке, ту је с набавком материјала пошло мало теже, пошто са словенским књижарима немамо непосредне везе, и с тога што су и немачке књижаре у том погледу слабо обавештене. Да бих ту ствар довео у ред, пошао сам месеца новембра 1900 године у Берлин, Лајпциг и Познањ, да разгледам антиквариице, и да ступим у непосредну везу са културним центрима Западних и Јужних Словена. То ми је одиста и пошло за руком, и књижара Мите Стајића у Београду врло је добро задовољила наше потребе у погледу српске књижевности. Само из Софије нисмо могли добити никаква одговора на наше тражење. Али бугарски дипломатски агент у Русији, Димитри Станчов, с којим сам се упознао у Петрограду, имао је доброту

[1] За мање књижевности, као на пр. за мађарску, румунску и грчку, за сада нису постављени заступници. Када устреба да се прегледа неко дело из тих земаља, биће, разуме се, позвани нарочити стручњаци и знаоци језика.

обећати ми да ће својим моћним утицајем поправити ту погрешку.

Ради набавке руских књига био сам у октобру 1901 године у Петрограду, где сам за три недеље купио око пет стотина свезака. Царска Руска Академија Наука имала је ту напредну доброту да Институту поклони сва издања хуманистичке садржине. Тамо сам посетио и српског посланика Др. Стојана Новаковића, који ми је за наше књижевне тежње обећао своју знаначку помоћ.

Осим неопходнога Jagićева часописа Archiv für slavische Philologie, Библиотека има за сада ове словенске листове: *Руске:* Вѣстникъ Европы, Русскій Вѣстникъ, Историческій Вѣстникъ, Русская Старина, Нива. *Пољске:* Biblioteka Warszawska, Kwartalnik historyczny, Tygodnik illustrowanny. *Чешке:* Zlatá Praha, Slovanský Přehled, Květy. *Словачке:* Slovanské Pohlády. *Српске:* Глас Срп. Краљ. Академије, Споменик Срп. Краљ. Академије, Летопис Матице Српске, Годишњица Чупића, Српски Књижевни Гласник, Књижевни Лист. *Хрватске:* Rad Jugoslav. Akademije, Vienac, Prosvjeta. *Српско-Хрватске:* Гласник земаљског музеја у Босни, Нада. *Словеначке:* Letopis Slovanske Matice, Ljubljanski Zvon. *Бугарске:* Периодическо Списание, Мысль.

Од Нобелове библиотеке Шведске Академије Словени не треба за сад сувише да траже. Али ипак могу рећи, да, изузев можда петроградску библиотеку, ниједна словенска варош нема тако богат избор модерне лепе књижевности *целога* Словенства као што је има Стокхолм у овој библиотеци. Али да би она била још боља, потребно је узајамно помагање, и ја бих се веома радовао кад би знаоци словенске књижевности, а нарочито уредништва словенских листова, хтели слати своје предлоге за усавршење, и предлоге за што бољу набавку књига. Уопште, за свако књижевно обавештење, биће врло захвалан.

А ако у опште Нобелов Институт Шведске Академије узмогне донети какве користи, за то ће бити врло потребна *књижевна узајамност*. Значај Нобелових књижев-

них награда могао би нешто и услед самих одредаба тестамента — каткад ослабити; Нобелов Институт ће, при свем том, бити корисно поље за *међународно књижевно испитивање*, и свакако је само питање времена, када ће у Стокхолму почети излазити међународни књижевни преглед. У тој доброј тежњи за културним напретком и зближавањем појединих народа, ми се уздамо и у симпатично суделовање словенских народа.

Стокхолм, јануара 1902.

(*Превео с немачког* С. Пр.) Алфред Јенсен.

САМОСТАЛНО МИШЉЕЊЕ.

из „Парерга и Паралипомена“.

§. 6. (272).

Људи, који су свој живот провели у читању и своју мудрост црпли из књига, личе на оне који су из многих путописа стекли тачно знање о једној земљи. Они могу о многоме дати обавештења: али у ствари они немају никаквог повезаног, јасног, темељитог знања о особинама земље. Они пак, што су свој живот провели у мишљењу, наличе на оне, који су сами у оној земљи били: они једини знају у ствари о чему је реч, познају ствари тамошње у вези и доиста су тамо код куће.

§. 7. (263).

Обични несамостални философ односи се наспрам самосталног мислиоца као што се историк односи према очевидцу: овај говори из свога сопственог, непосредног схватања ствари. С тога се сви самостални мислиоци у ствари слажу, и њихова разлика проистиче само из разлике становишта: где пак ово ништа не мења, сви они исто кажу. Јер они само оно кажу, што су објективно схватили. Ја сам често ставове, које сам, због њихове парадоксности, страхујући износлио пред публику, налазио доцније, на моје радосно изненађење, у старим

делима великих људи. — Несамостални философ нам извештава нас о томе, шта је овај рекао, шта је онај мислио и шта је онда неки други на то приметио и т.д. То он упоређује, оцењује, критизира и тежи на тај начин да дође до истине; при чему сасма личи на критичног писца историје. Тако ће он н. пр. испитивати, да ли је Лајбниц када, за извесно време, био спиноцист, и т. д. Сасвим јасне примере за то пружа радозналом аматеру Хербартово дело „Analytische Beleuchtung der Moral und des Naturrechts“, тако исто и његова „Briefe über die Freiheit.“ — Могли би се чудити труду, који такав човек улаже; пошто изгледа, да би он одмах својим сопственим мишљењем дошао до циља, кад би само самој ствари хтео загледати у очи. Али то не иде тако просто; јер не зависи од наше воље: увек можемо сести и читати: али не увек — и мислити. Са мислима на име исти је случај као и са људима: они се не могу увек, по вољи, позвати; већ се мора чекати, да дођу. Мишљење о једном предмету мора само од себе да се јави, срећним хармоничним сусретајем спољњег повода са унутрашњим расположењем и надражајем: а то је баш оно, што се код тих људи никада неће да појави. То је шта више случај и код мисли које се односе на саме наше личне ствари. Ако у таквој једној ствари треба да дођемо до какве одлуке, ми то не можемо у свако доба предузети, разлоге претрести и одлучити се; јер често баш тада наше мишљење неће да нас послужи, него прелази на друге ствари; чему је често узрок и одвратност спрам саме ствари. У таквим случајима ми то не можемо изнудити, већ морамо чекати, да се и згодно расположење за то само од себе појави: оно се доиста и јавља и то често неочекивано и више пута; и свако тако у разно доба разно расположење баца другу светлост на ствар. Овај лагани процес то је тако звано *сазревање одлука*. Јер задатак мора да се распореди, чиме много што шта што се раније превидело пада у очи, а и одвратност ће се при томе изгубити, јер ствари, кад се

јасније посматрају, постају већином много сноснивије но што су иначе. — Тако исто и у теоријскоме мора да се чека згодан час, шта више и највећа глава није увек способна за самостално мишљење. С тога је добро, да она остало време употреби на читање, које је, као што рекосмо, сурогат мишљења, пошто при томе други за нас мисли, и ако начином који није наш. С тога не треба сувише читати: да се дух не би навикао на сурогат и одучио се од саме главне ствари, да се дакле не би навикао на већ утврене путање, и да га не би ход туђих мисли отуђио од његовог сопственог. А најмање се смемо зарад читања, одвојити од посматрања реалног света: пошто се повод и расположење за сопствено мишљење много чешће налази овде него при читању. Јер опажање, реалитет, у његовој првобитности и снази, природни је предмет мисленог духа и најлакше га може дубоко да побуди.

После ових посматрања неће нам бити чудо, да се самостални и несамостални мислилац могу лако распознати већ по самом начину излагања; онај први озбиљношћу, непосредношћу и првобитношћу свих његових мисли и израза; овај други по томе, што је све из друге руке, позајмљени појмови, сакупљени крпеж, без боје и без зраза, као о тисак каквог отиска: а његов стил састављен из конвенционалних и баналних фраза и обичних речи може личи на једну малу државу, чија је циркулација у самим страним новцима, пошто сама не кује.

§. 8. (264).

Исто тако мало као читање може и само чисто искуство заменити мишљење. Чиста емпирија односи се према мишљењу као жватање према варењу и асимилирању. Кад се она хвали да је сама собом, својим открићима, једино унапредила људско сазнање; онда је то исто тако, као кад би уста почела да се хвале, да је опстанак тела једино њихово дело.

§. 8. (264 bis).

Дела свих досета способних глава разликују се од

осталих *одлучношћу* и *одређеношћу*, поред јасности и разговетности, која отуда потичу, пошто су такве главе увек тачно и јасно знале оно, што су хтеле изразити — па било да је то у прози, у стиховима, у тоновима. Ова одлучност и јасност недостаје другима, и они се по томе лако дају познати.

§. 9. (265).

Карактеристична је ознака духова првог ранга непосредност свих судова њихових. Све што износе, резултат је њиховог сопственог мишљења и показује се као такво свуда већ самим начином излагања. Они према томе имају, слично књежевима у царству духова, царску непосредност; сви су остали медијатизирани, што се види већ из самог њиховог стила, који је без индивидуалности.

Сваки самосталии мислилац личи дакле у толико на монарха, у колико је непосредан и не признаје никога над собом. Његови судови, као и одлуке монарха, проистичу из његове сопствене моћи и проистоде непосредно од њега самога. Јер, као год што монарх не прима заповести, тако ни он не признаје ауторитете, и не допушта ништа, што сам није потврдио. — Вулгус (гомила) глава нам, која је потчињена множини важећих мишљења, ауторитета и предрасуда, личи на народ, који ћутећи слуша законе и заповести.

§. 10. (266).

Људи, који су мало хитри и ревносни у одлучивању спорних питања навођењем ауторитета, радују се у ствари, кад место свога сопственог разума и сазнања, које немају, могу туђе да наведу. Њихов је број легион. Јер као што Сенека каже: unus quisque mavult credere, quam iudicare. (Сваки више воли да верује но да сам размишља). У њиховим контраверзама ауторитети су опште изабрано оружје: тиме они нападају један на другог, и ко је у њих упао, не вреди му ништа више борба са разлозима и аргументима, јер они су против овога оружја рогати Сигфриди, утонули у море неспособности за мишљење и суђење: они ће му с тога своје ауторитете из-

нети на супрот као argumentum ad verecundium и викати victoria.

§. 11. (267).

У царству реалности, ма како нам лепо, срећно и добро било, ми се увек крећемо под утицајем теже, коју непрестано треба савлађивати: док смо на супрот томе у царству мисли бестелесни духови, без тежине и без нужде. С тога нема на земљи среће која би се могла равнати оној, коју леп и плодан дух, у згодан час, налази у себи.

§. 12. (268).

Присутност једне мисли је исто што и присутност љубљене. Ми мислимо, ову мисао никада нећемо заборавити и ова љубљена никада нам не може постати равнодушна. Али далеко од очију, далеко од срца! И најлепша мисао у опасности је, да буде једном за свагда заборављена, ако је не запишемо, и љубљена, да од нас побегне, ако се с њом не вратимо.

§. 13. (269).

Има читава множина мисли, које имају вредности за онога, који их мисли; али само мали је број међу њима, које имају снагу, да још дејствују и реперкусијом или рефлексијом, т.ј. да изазову пажњу у читалаца пошто су написане.

§. 14. (270).

При томе има у ствари само оно право вредности, што је неко најпре *сам за себе* мислио. Мислиоци се на име дају разделити у такве, који најпре *за себе*, и такве, који одмах *за друге* мисле. Они први су прави, то су *самостални мислиоци*, у двоструком значењу ове речи; то су прави *философи*. Јер само они узимају ствар доиста озбиљно. А и уживање и срећа њиховог бића лежи у мишљењу. Други су *софисти:* они хоће да *изгледају*, и траже своју срећу у ономе, што тиме мисле да достигну код других: овде лежи њихова озбиљност. Којој од те две класе неко припада да се одмах лако опазити по

целом његовом начину мишљења. Лихтенберг је образац прве врсте: Хердер већ спада у друге.

§. 15. (271).

Кад добро промислимо, како је велики и како је тако близу *проблем бића*, овога двосмисленог, мученог, пролазног, илузорног бића: — тако велики и тако близу, да, чим се опази, све друге проблеме и циљеве баца у засенак и прикрива; — и кад се при томе има у виду, како готово сви људи — изузев неколике, који су тако ретки — нису свесни јасно тога проблема, шта више изгледа да га и не опажају, и како живе, мислећи само на данашњи дан и на готово не много дуже време њихове личне будућности, не водећи изрично рачуна о ономе проблему, или задовољавајући се у односу на њега са ма каквим системом народне метафизике; — када се, велим, то добро посмотри: онда можемо доћи на мисао, да се човек само у ширем смислу те речи може назвати *мисленим бићем*, и тада се више нећемо чудити никаквој црти његове глупости или простоте, него ћемо знати, да истина интелектуални хоризонт нормалног човека стоји над оним код животиње — чије је целокупно биће, пошто она није свесна ни прошлости ни будућности, тако рећи једна једина садашњост — али да он ни издалека није тако неизмерно широк, као што се то обично узима.

Овоме одговара шта више и то, што су у разговору мисли већине људи тако кратке, као сламка на стрници, те се с тога не може да испреде никакав дужи конац из њих.

Исто тако не би било могуће, кад би овај свет био насељен доиста мисленим бићима, да је шум и ларма сваке врсте у њему тако без граница допуштена, као што је то случај и са најужаснијом и најизлишнијом врстом ове последње. — А да је природа доиста човека створила да мисли, она му не би дала уши, или би их бар, као што је то случај код слепих мишева, којима ја на томе завидим, снабдела са херметичним затварачима. У истини пак, човек је само, као и свако друго свесно

биће, једна једна животиња, чије су снаге једино срачуњене на одржање његовог живота, због чега су му и потребне непрестано отворене уши које ће, непитане и на јану и у ноћи, јављати приближавање непријатеља.

(*С немачког превео* Др. Бр. П.)

Артур Шопенхауер.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Ч. Мијатовић, Цариградске слике и прилике. (2).

Пишући и путопис, Ч. Мијатовић је могао написати једну добру и корисну књигу. Да је он писао, на пример, о Лондону, у којем је тако дуго живео, који зацело врло добро познаје, чији је јавни живот с дана на дан свестрано пратио, чије је музеје и галерије прегледао, у чијим је библиотекама радио, у чија је позоришта ишао, о којем се уопште имао прилике потпуно и довољно обавестити, и то у сваком погледу, и културном, и политичком, и привредном, и трговачком, и религиозном, и у погледу спорта ако хоћете, и сваком другом — та његова књига била би и корисна, и добра, и потребна, и скоро као поручена, а да и не помињем колико би била интересантна, и интересантнија него друге књиге путописног рода, што би у њој било говора о музејима, библиотекама, парламенту, уметности, о стварима дакле, о којима сваки од нас једва чека да што више прочита и сазна. Али Ч. Мијатовић то није учинио. Он је, напротив, по неким необјашњивим узроцима, седео неколико година у Лондону и за цело време, изгледа, нестрпљиво чекао прилику да учини један излет до Цариграда, не би ли могао што о њему написати. Чим му се прва прилика јавила, он је отишао, и одмах нам дао књигу с тога пута. Очевидно, он није марио да пише о ономе што добро зна, него о оном што одавна воли, а Цариград изгледа

да одиста воли. Јер шта је могао да пише о Цариграду, мислим да пише познавалачки, у којем је био свега шест месеца, и који познаје толико колико и сваки обичан турист? Има једна ствар у томе само коју је могао као познавалац израдити, а то је историја Цариграда, т.ј. дати добра историска причања и податке о овоме у колико се она дају унети у путописне црте. Али на страну ту историску страну путописа, о чем је другом могао познавалачки писати? О вери, цркви, културним установама, привредном стању, администрацији турској? Сумњамо да се све то за кратко време може лепо познати; у осталом, Г. Мијатовић као да није ни хтео да, ради својег писања, све то проучи. Он као да није марио да напише једну солидну и темељиту књигу о Цариграду, нити да овом приликом уђе у ред „ученихˮ писаца. По целој књизи, ствар тако изгледа; и по кретању још које је као путник по Цариграду чинио да види и позна ствари. Г. Мијатовић је (тако изгледа по подацима које је о себи оставио у својој књизи) живео у Цариграду као један старији отмен господин који се забавља. Он се нпр. кретао једнако у дипломатским круговима којима је и припадао, интересовао се стално за њих, и скоро само за њих, живео у Терапији и чинио отуда каткад излете по околини, возио се свако јутро лађом по Боспору пуна три летња месеца, враћао се у вече кући опет лађом, и само уживао за то време у лепом изгледу, гледао покаткад коју параду и свечаност, седео у вече на тераси Летње Палате или другог ког хотела, слушао бечке валцере и гледао лепе и елегантне жене, или седео код куће и читао „Quo vadis?ˮ и „Бранково Коло“, итд. Ето тако је Г. Мијатовић (после свог званичног посла, разуме се; ми о њему овде никако не говоримо као о државном службенику) проводио време по Цариграду. Међутим, оваква употреба времена не одговара оној коју би имао чинити прави путописац, онај који хоће озбиљно да позна Цариград, свет и прилике у њему. Ко хоће да проучава, мора чинити више кретања, имати

више путничке активности. Један мој добар пријатељ, који се *добро* разуме у путописима,[1] дајући ми једанпут на читање врло цењени путопис Иде Дирингсфелд о Дубровнику и Далмацији, рекао ми је да он ту књигу и њеног аутора врло мало цени: „Замислите, рече, какав је то путописац који годину дана седи у Дубровнику, па ни један излет не учини по околини, него свега једанпут пође на Локрум?“ Г. Мијатовић, по активности што је као путописац уложио у посао, личи у главном на ову списатељку. Одиста, шта је он, према овоме како сам прича о свом занимању и навикама, могао видети по Цариграду, да нам о томе може причати? Ништа друго до оно што је видео с лађе, с терасе од хотела, са прозора своје куће, с некога места на Боспору, с неког моста у Пери, овде онде по својој омиљеној Терапији. И он је то одиста и описивао. У његовој књизи, сем оног историског дела који смо поменули, т. ј. сем описивања историских споменика и причања у њих уплетених, и не описује се ништа друго до лепоте Боспора и Цариграда, живот и кретање у Пери и Терапији, церемоније и сјај Селамлика, цариградски пси напослетку. Има, додајмо, и једна глава о султану коју је Г. Мијатовић, у својству дипломате, сматрао за неизбежно прикључити својој књизи; и то је онда све што је у десет глава те књиге написано. Је ли то доста да књига буде познавалачка, солидна, добра? Очевидно не. Г. Мијатовић је, по свему се види, дао један лаки и забавни спис а не дело озбиљног познавања и посматрања. Уздајући се у своје стилистичке способности, он је можда мислио да ће празнине и оскудице познавања накнадити „поетским“ описима, стилистичким покушајима у роду Т. Готје и Е. Амичиса...

Али оставимо на страну ову сумарну оцену с којом смо у опасности да изгледамо неправични у оцењивању, и уђимо у анализу књиге, изнесимо потврду за ово што смо рекли. Пођимо с писцем заједно по Цариграду и гле-

[1] Алфред Јенсен.

дајмо чему се можемо од њега научити. Ту можемо видети колико је књига пуна и корисна, и иначе каква је.

Из глава које говоре о историским споменицима, највише можемо научити, и оне су најбоље у књизи. Пишући о Светој Софији, Серају и Зидинама, г. Мијатовић даје опис ових споменика и потребне историске податке уз то. Код Св. Софије, он описује спољашњост и унутрашњост ове некадашње хришћанске цркве, царска врата њена, предворје, лепе стубове и остале делове њене; прича историју њену и опомиње, у краћим историским сликама, на крштење Срба, расцеп хришћанске цркве, последње моменте хришћанске владе у Цариграду, и остале историске догађаје који се за ову цркву везују. Код Сераја, даје опис овога крвавога двора, показује јаничарску авлију, капију царску, капију мира, и ону злогласну Капију Блаженства која опомиње на Издајничку Капију лондонскога Таувера; прелази затим на опис драгоцености и знаменитости у Казни Сераја која изгледа као какав историјски музеј; прича о Светом Огртачу пророковом, о Кавезу- где су султани затварани, и уз све то дода и напише анегдоте, слике, призоре историске о султанима и њихову збацивању с престола и др. Код Зидина напослетку, он даје опис ових старих фортификација цариградских, и прича историју њихову и која се за њих везује. Код свих тих споменика, Г. Мијатовић је добар вођ наш, сигуран са својим предметом и потпуно поуздан у оном што каже.[1] Само, има једнуману. Г. Мијатовић није довољно разгледао те споменике, и не може нас о свему потпуно обавестити. Он је на пр. у Св. Софији и Серају био само једанпут, као што се види из причања (колико је пута Зидине разгледао, не види се из књиге, али ни код њих није све разгледао), и није се враћао да их поново прегледа. Тако он није видео Скендербегов мач, на пример, ни сабљу

[1] Колико сам ја видео, има једна омашка у причању историје. Г. Мијатовић каже, стр. 155, да је Свету Капелу у Паризу саградио Луј (он га зове: Луис XII.), а не Луј IX (Свети), како је у ствари било.

Мухамеда освајача, у Серају; тако ни неку кулу у Зиданама и натпис њен о Ђурђу Бранковићу (баш о Ђурђу Бранковићу!), нити унутрашњост једне цркве коју је београђанска колонија подигла. Због тога, немате у књизи описа ових знаменитости. Због тога, т. ј. због таквог недовољног прегледања његовог, имате каткад и неодређене, несигурне описе: „зидови (Св. Софије), каже он, су од разнобојног углачаног мрамора; *чини ми се,* махом зеленкастог"; или: „десно је (описују се слике над једним вратима Св. Софије, у округлом медаљону Богородица; лево, *чини ми се,* Св. Јован еванђелист", и т.д. Али сем ове мане која се односи на његову путничку активност и туристичку радозналост, Г. Мијатовић има и другу једну, јачу. Та је мана стилска и везује се за општи начин његова писања. Г. Мијатовић воли, и ми одавно знамо за ту његову слабост, да историске догађаје прича што драматичније, патетичније; и ми немамо ништа против тога. Али он уз то, из неких необјашњивих разлога налази велика задовољства у извесним баналним приповедачким процедурама које су врло јевтиног ефекта а које су озбиљном човеку отужне. У место н. пр. да, после описа каке историске знаменитости, просто исприча догађаје који су с њом у вези, Г. Мијатовић обично представља како му се ту указала визија тога догађаја, како је он потресен, како се занео, како се после пробудио из тога заноса, итд. „Да станем овде... да вам испричам бар једно од привиђења која су ми се... наметала", каже он кад ступи пред капију Блаженства. „Готово бих рекао да ме је светлост са кубета (Св. Софије) занела у неку врсту хипнотичнога сна, у коме ми призори од догађаја... излажаху пред очи. Мој кавез разбуди ме из тога сна." И иначе, Г. Мијатовић претерује са својом осетљивошћу. Кад уђе у Св. Софију, он овако описује свој утисак: „Осећах се изненађен, пренеражен... Осећах се усхићен, и опет готово престрављен... Осећах се за неколико тренутака као засењен и збуњен. Требало ми је да се приберем. А кад се прибрах, онда почеше да се истављају

преда ме философска питања"... Та философска питања, рецимо и то узгред, која се пред њим „постављају", боље рећи рефлексије које он одмах после оваквог увода додаје, то су просте мисли моралне, побожне, поповске, нимало учене, које би пре приличиле неком свештеном лицу у црквеним проповедима него једном модерном историку у озбиљном причању догађаја. Бог је казнио хришћане што су грешили о законе његове; црква Св. Софије проклета је од аргатника који су је зидали, ето то су од прилике рефлексије које г. Мијатовић, размишљајући о судбини Св. Софије, даје као одговор на она „философска питања". На страну те рефлексије, сувишна ова осетљивост није требала г. Мијатовићу. Све те неприродности осећања, цео тај систем сентименталности, тај укупни реторички апарат и сва та празна декламација не вреде ни из далека колико једно просто и природно причање. Такав је, да само још један пример наведем, случај и са једним местом одмах у почетку књиге. „Осећах, каже г. Мијатовић пролазећи железницом ноћу поред Балкана планине и не могући га видети празнину неку у души, и изгледало ми је да је ова мрачна ноћ нека накосна аветиња која ми не дâ да видим Балкан и ако га пролазим, јер јој је мило да душу моју мучи особитом врстом тортуре за коју уобразиље једнога Дантеа знало није". Лепо, али кад је то тако страшна тортура не видети Балкан, што г. Мијатовић није узео дневни воз?

Што се тиче оних других глава књиге у којима се не прича историја него описује данашњи Цариград, у њима Г. Мијатовић није добар вођ. Њега врло мало ствари интересује, и он ту скоро нема шта да нам каже. У првој глави н.пр. у којој је испричан долазак, укупни изглед, први утисак, и у којој се говори о Стамбулу, све сумарно и укратко, Г. Мијатовић се одмах показује једностране укуса и навикâ које нису за путописца. Њега, наиме, Стамбул не занима; и што је он у њему нашао, то су узани тротоари, прљаве улице, рђава калдрма. Не-

престано се на то тужи кад о Стамбулу говори, и изгледа као господин који је дошао да види нешто бајаги интересантно, а овамо нашао само оно што га љути и чини нервозним. Ја нисам био у Цариграду, али држим да те „прљаве улице“ у Стамбулу ипак морају имати нечег интересантног. Ко воли оно што је локално, домаће, оригинално, карактеристично, живописно, јамачно ће баш у том дёлу Цариграда наћи доста ствари које би га живо заинтересовале. А то треба да воли, ко је путописац. Мериме, кад је био у Шпанији, писао је толико далеко са својим интересовањем за оно што је у тој земљи локално и карактеристично, да је гледао и тражио да види све страшне и ужасне ствари (борба с биковима, осуђивање на смрт и вешала, хајдуци и бандити, итд). и само њих описивао у својим дивним „Писмима из Шпаније.“ Ми не тражимо то од Г. Мијатовића, али бисмо могли тражити више интересовања за оно што је чисто турско, право домаће. Он, међутим, једнострано воли само оно што је космополитско, интернационално, општеевропско у Цариграду. Он воли модерне делове вароши, господске куће и улице, елегантан свет, дипломатију, итд.

Колико он то воли, види се по глави о Боспору. У тој глави у којој је описана једна шетња лађом по Боспору, с подацима о свему што је важније на једној и другој обали овога мореуза, Г. Мијатовић једнако мисли на тај фини и елегантни свет, нарочито на дипломатију. Ту кните подаци о дипломатама, потпуно излишни у осталом. Куда год лађа пролази, Г. Мијатовић показује на станове страних посланика и њиховог персонала. „Ту је, каже он н. пр., нова зграда летњиковца аустријске амбасаде.“ Или: „Настају тераса и парк летњиковца немачке амбасаде; ова је на југоисточном крају залива..., као што је летњиковац енглеске амбасаде... на северном крају.“ Или: „сад су у њему (Бујукдере) стални летњиковци само шпанскога посланства и руске амбасаде.“ Код ове последње, он описује и унутрашњост, и показује које

је стан посланика а које осталог персонала. „То је случај, наставља он неуморно, са два пространа турска конака која... чине летњиковац француске амбасаде.“ Чак казује и где је који приватно и за неко време становао: „за мога бављења у Терапији, становао је у Бујукдеру и бугарски дипломатски агенат.“ То, за бугарског агента. сматрао је за потребно да још једанпут, у другој глави, понови, као што је учинио и за још неке од горњих посланстава. Сви ти подаци, међутим, о становима, ма колико били блиски и природни код Г. Мијатовића, апсолутно су без важности за нас. Нас обичних читалаца, којима адресе тих посланстава неће требати, те се ствари ни најмање не тичу. Г. Мијатовић их је слободно могао изоставити, и место њих метнути штогод друго, важније. Његова би књига тиме само добила.

(Свршиће се).

Павле Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Криза у „Француској Комедији.“

У почетку Нове године један сарадник „Фигара,“ желећи извести на чисто своје читатеље о извесним важним стварима које има да реши будућност, обратио се некој чувеној пророчици и поставио јој је три питања од највећег интереса за публику. Непосредно иза првог о судбини владе Валдек-Русоа, друго је било о Комедији Француској: како ће се у њој окончати спор између управе и глумаца, односно између глумачког одбора и министра Лепих вештина, који досад још својим ауторитетом заклања Г. Клартија, управника Француске Комедије. Код нас је ово питање мало познато, благодарећи „Позоришном листу,“ коме би оно требало да буде једна од најчешћих тема, прво што се тиче позоришта, а друго што

је он орган оне позоришне управе која „модерно“ уређење Комедије хоће да копира.

Овај чланчић нема друге претензије до да понуни ту празнину, а надам се да наклони читатељи ове рубрике у овом листу неће за ње замерити, ма да се, као што се види, само индиректно дотиче београдског позоришта.

На акутно стање у Комедији најпре је привукло пажњу испитивање у органу друштва модерне естетике: „La revue naturiste.“ Редакција тог Прегледа — као што раде и неке наше — упутила је познатијим именима у француској књижевности и уметности извесна питања о Комедији, и у октобарској свесци објавила њихове одговоре. Међу осталим питањима, прво је ово: „Примање комада. Треба ли га поверити глумачком одбору?“

Према схватању ове редакције криза коју преживљује Комедија приписана је уређењу тог првог француског позоришта. Има међутим мишљења која чине одговорним садашњег управника Г. Клартија, што је Комедија тако рећи одцепљена од модерног књижевног покрета и што, у колико се он у њој и показује, то није по најбољим представницима данашње драмске продукције.

Како му драго, кривица је сваљена на читачки одбор (Comité de lecture), у који на основу Наполеоновог московског декрета, поред администратора, улазе и глумци, наравно не сви.

Питање овако постављено додиривало је само један део репертоара Комедијиног, онај модерни; јер оно што Сарсе управо зове репертоар, дело Молијера, Корнеља и Расина, и још других класика, било је и остаје њена основна снага, о којој читачки одбор нема шта решавати, осим кад би се тицало репризе неких од њих и трошка око тога.

Истина је да због тог репертоара Комедија управо и постоји, као једино позориште међу толикима у Паризу, првенствено посвећено чистој класичној уметности. И ако би се хтело што имитовати, то би могло бити само то, што јој даје ту несравњену јачину. На сваки начин

овакав задатак не би био лак, најпре што ваља имати те класике, и друго што је свет у већим варошима навикао да тражи једнако ново, и не задовољава се као образовани Парижлија да од времена на време види свој стари репертоар који још из школе на памет зна и познаје скоро Акцентуацију сваког стиха. Гете, чијим се речима ово служим, признао је Екерману, да би, кад би био још позоришни управитељ, непрестано давао добро комаде, трагедије и комедије, приказиване од разних глумаца, те би се публика тако све већма удубљивала у лепоте песничке, а глумци би имали подстрека и утакмице. Ја сам ову идеју досад чешће развијао у својим чланцима, примењујући је на наше позориште, те вам нећу више тиме досађивати, нарочито на овоме месту, где ми је главно да вам испричам како је дошло скоро до отвореног сукоба између глумаца и управе првог позоришта на свету, како Французи воле да кажу.

У маси одговора које је редакција оног Прегледа примила на своја питања, било је наравно повољних за данашње уређење Комедије и неповољних. Било је таквих који су московски декрет огласили као Ватерло народне драматургије ; други на против упоређивали су Комедију са Лувром, сматрајући је као музеј народне драмске уметности, и с тога се оглушавали против свих модерних писања, ако нису претходно испунили ова два услова: да су умрли, и да је од њихове смрти протекло бар десет година. Шта би значило ово у практици изведено, лако је погодити, кад се помисли да Комедија, на тај начин, не би имала још Пањерона, а тек ту скоро Ожија, Сарду-а никако, Мелака још не, од Диме ни помена, ит.д. а о млађима и да не говорим. Од њих, у осталом, ни једни, осим Хервија, није успео протурити своје првенче у Комедију. Овакви одговори одвели би питање на другу страну, а оно се, као што поменух, састоји у том, да ли садашњи састав читачког одбора даје довољно гаранције да је у добре руке поверено привилеговање Комедијиног репертоара? Другим речима, да ли ваља даље

оставити и ту бригу глумачком одбору, као што имају дужност да се старају о буџету позоришта од чијег прихода примају по степенима утврђене проценте. Истина ово је двоје у тесној вези, јер је глумцима — каже један који их познаје — материјални и лични успех најважније, али многи су се у својим одговорима сложили да ону прву функцију, критичарску, књижевну, ваља одузети глумцима.

Једно ово испитивање, а затим последњи случај са драмом Гастона Шефера „Краљ“ узбунили су јавно мњење, које се, као што знате, у другом свету за позориште можда толико исто интересује колико за политику.

„Фигаро“ је одмах отворио ново испитивање, упознавши претходно свет са чудноватим доживљајима Шеферовог „Краља“.

Та се сирота драма несрећног Шефера који, малчице личи на оног Паљероновог трагичног песника у „Досадном Свету“ који вуче своју трагедију безброј година из салона у салон, тражећи протекцију код ког позоришног директора, — звала дакле првобитно „Робиња“, и администратор Комедије прими је на препоруку једног председника министарства, али глумачки одбор се с тим не сложи и не пристане на „Робињу“, осим ако писац не изврши неке измене. Поправке су те имале бити у свођењу на три чина и промени наслова.

Шефер одсече два чина и назове свој комад „Краљ“, па поднесе поново. Одбор се не задовољи његовим променама, него почне сам мењати. Тако на пример огласе да му је завршетак у самој ствари комичан, а не као што је он мислио, необично моралан и узвишен. Песнику се препуни чаша стрпљења и затражи помоћи у администратора. Г. Кларти се показао немоћан. Примедбе које су глумци учинили биле су више савети с обзиром на одговорност коју ће писац имати пред публиком. Шта ће, куд ће, Шефер пристане, али се на пробн покаже на један пут да зашиље о костиме. Писац је хтео модерно одело, а глумци униформе и перјанице. Многи нису знали

своје улоге. Очевидно ствар није пошла, и очевидно је било зле воље представљача. Само су се они брзо утешили: преварили смо се. Него не мари. Узећемо који други комад да пробамо. Међутим нека Шефер дотера још мало свог „Краља“. А он јадник већ неких десет дванаест година обикаља око Комедије и дотерује свог „Краља!“

И то нам кажете ви, скочили су на то у штампи, који сте одбили Копеов комад „За Круну“, а он се играо сто пута у Одеону, ви који сте одбацили Ришпеновог „Аргатина“, итд. (ја цитирам оне комаде које и ми имамо). Ви који сте се до сад у толико прилика варали и на свакојаке начине, немате ни права ни ауторитета да од сад одлучујете о новим делима. Вама се не може ништа; грешили колико драго, ви сте у Одбору докле год уживите. Али ако се не може вама, може се администратору. Он на том месту неће умрети. Ако греши, може се сменити, и заменити другим.

На овај начин питање од начелног постало је у неку руку лично, ма да нико није увлачио у расправу поједине глумце, него се претресало да ли писци у опште осећају неку нелагодност да читају своја дела глумцима, којима ће имати да објашњавају нијансе своје замисли и којима ће имати да објашњују како треба извести улогу? Они којих се ствар највише тиче, доказивали су да су баш у глумаца непрестаним проучавањем песничких творевина изоштрене критичарске способности. У крајњој линији публика има реч, а зар ми глумци, загрмео је Муне Сили дигнувши трагично руке, не осећамо куд и камо живље и разноликије од публике, ми који свако вече играмо час Молијера, час Корнеља, час Шекспира, час Софокла, Мисе-а, најзад Хервија!

Тај кога је Муне Сили последњег поменуо, мисли тако исто као и тај велики трагичар француски. Он не може да појми од куд ће већу компетенцију за оцену песничких радова имати какав господин кога министар

постави за управитеља, или какав управитељ приватног позоришта који се на то место сам постави?

Глумци су, бранећи своју ситуацију, наводили још и московски декрет, који се тек тако олако не може променити. Одбор постоји на основу тог указа, да прегледа и одобрава рачуне и да прима комаде. Дирнути у декрет, значи дирнути у комедију, значи, као што рече Коклен млађи, извадити њему као члану одбора, једно плуће. Истина, њему као комичару нису особито по вољи изабрани комади који су однекуд само трагедије, али то је отуд што су у одбору у већини трагичари.

Коклен млађи није се могао дуго јадати. Министар и директор лепих вештина не само што су му одузели задовољство да оговара своје другове, него су му амнутирали и плуће, а ипак се нису огрешили о славни декрет. Први члан Наполеоновог указа гласи: Царски комисар, кога ми називамо, има дужност саопштавати глумцима наредбе врховног интенданта.

Е лепо. Наредба је врховног интенданта, у овом случају Г. Ружона, директора лепих вештина, да се укине читалачки одбор. Ствари у Комедији иду рђаво, каже Г. Ружон, приходи падају, глумци у одбору при оцењивању комада воде се тиме, имају ли у њима лепе улоге, или немају, и ко од колега има ако они немају, подложни су ситним интересима и својој сујети. После, доста је било те безимене одговорности. Кад се потражи рачуна за неку погрешку, Кларти слеже раменима: шта ћу, ја нисам крив, то је овај, то је онај, шта ја могу. Међутим једна кућа може само онда напредовати, ако једна глава у њој заповеда. Ето, завршује г. Ружон, сад ћемо очистити земљиште Клартију. Ако се превари, ако се Комедија не дигне, као што треба, рећи ћемо му: покушали смо, не иде. Уклоните се!

И ствари сад стоје на тој тачки. Министар је усвојио предлог свог директора, председник републике свог министра, одбору је одузето право оцене песничких радова,

али за Г. Клартија настале су живе муке. Не могући ни примати ни одбацивати комаде, глумцима бар остаје да оцењују финансије и да прегледају рачуне. И на то су се сад бацили свим жаром уметничким, на последњем годишњем скупу. Нису на пример хтели одобрити администратору буџет, ма да су такве исте буџете одобравали свих ранијих година, и ма да се дефицит у овогодишњем буџету објашњава пожаром старе Молијерове куће. Али нису им то једина средства опозиције. Ако им се комад натури, ко каже да се баш мора играти, кад од њих зависи кад ће се научити.

Г. Кларти га ваљада неће сам инсценисати и сам у друштву са министром и директором одиграти. Овај ратни план одмах се показао на делу. Само је државна власт одговорила одмах другим силеџијским актом: довела је г. Гитрија у Комедију са искључивим задатком да инсценише комаде. Ко мисли да су глумци били побеђени, вара се. Они имају стотину средстава, све налик једне другима, а да се при том никако не огреше о послушност наредбама министровим. За сад је на пример болешљу Г. Ле Баржија ометена представа једног комада, који је г. Гитри инсценисао. Да се ово нешто збива код нас, рекло би се, чудна ми посла. Играће ко други. Али у Паризу писац дели улоге у свом комаду и хоће да му се игра тако или никако. Често тамо чак театри узајмљују једни другоме по ког од својих вештака, ако га писац тражи.

Како ће се свршити ова ствар, не може се предвидети, али ће се вероватно свести на борбу Г. Клартија и глумаца, пошто су глумци толико паметни да увиђају, како није празна претња, да би их за тренут ока заменили другим, можда и горим, али можда и бољим, свакако равним. Г. Кларти, поред свих својих мана, има за сад потпору државне власти, јер представља њен ауторитет, али под условом да изиђе из борбе победник. Успех заклања све.

Ако буде доколице, ја ћу се на ову ствар вратити, чим се колико толико примакне своме дефинитивном решењу.

Драгомир М. Јанковић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Дивљи човек. Срочио Сима Лукин Лазић. — Издање нишчево. Цена 1 динар, или 1 круна. Загреб. Српска Штампарија 1901 год. — Велика осмина. Стр. 128.

Ова књига са овако страшним насловом, насловом згодним за какав сензационни роман, није ништа друго до збирка песама. Па и те песме већим делом толико су питоме да се ми и сувише често сретамо са дивљијим створовима у нашој литератури. Сем ако писац замишља да је код нас све наопако, то јест да се оно што је дивље крсти питомим и обратно — што је у осталом једна истина, — онда није погрешно. Или се је побојао за своје чедо од злих очију у критичара и урокљиве публике, па му на ону народску дао страшно и зубато име, како неман не би смела на њега. И у народу кад се коме деца не држе онда се обично пособчету помрлих надене име, које плаши, као Вук, Гвозден, Каменко, Мргуд... видите, ми данас имамо и питомих имена на које не сме ни крштена душа ударити.

Па ипак ова је књига, као што рекох, питома, врло питома. И ако и она има доста приличан број пригодних патриотских песама, ипак не спада у ону врсту дивљих књига које садрже изливе чувства службеног патриотизма, а где муза тако удара у лирине жице као да одбраја динаре, који је одушевише... Све је у овој књизи чисто и честито, и из свега се види да ју је написао човек од части и уверења. Она великим делом садржава пригодне песме политичке и патриотске теденције; има доста неколико чисто сатиричних и неколико моралних и ди-

дактичних песама, а сем тога ту се налазе и четири тенденциозне приче у стиховима.

У њој је језик леп и прилично биран, слог углађен, стих мелодичан, стил прост и разумљив, намере увек тачно опредељена и схватљиве, а врх свега свака мисао здрава. И духовитост и досетка не оскудевају.

Но где-где као н. пр. у песми „Стручак невена“ са јуначког гробља личких и крајишких витезова одушевљење избија у најлепшој форми и у потпуној екстази:

„Не тражам данас туге и плача
„Данас ми пада од јада јача,
„Па берем цвеће и венце плетем
„И бирам чело, где да их метем.
„Где сно чела што славом сија!
„Ох тамо цвати срећица тија!
„Тамо ми годи
„Тамо ме води
„Где но се браћа у коло стичу,
„Где неброј грла радосно кличу
„И тисућ звона у славу звоне
„И покор јада у срећи тоне.....

А даље:

„Крвава Лико! Тужна Удбино!
„Народа српског горка судбино!
„Злосретне жртве обесних греја!
„Мучитља муко од Промете а!
„Знам шта вас данас уцвели тако:
„Брат нам се руком образа так'о.
„Не гази Туре кроз наше крајеве,
„Али још стара неправда траје,
„Још обест иде по вражјој стази
„И српско име ногама гази:
„Од српског мача ланци се праве
„А српску славу — Несрби славе.“

А нешто што је најзанимљивије у овој књизи, то су речене приче у стиховима. Једно, што су као такове апсолутна новост код нас, јер их још нико од Срба није обрађивао; а друго и што је прича: „Најпречи лек“ и духовито смишљена, и врло добро изведена. Ово последње не могу и за остале три приче рећи, али налазим и да

су приче „Мајстор Јојин дуд“ и „Пацуча или шешир?“ приличне.

Као најкрупнију замерку имам да учиним то, што су неке песме и сувише дугачке, управо развучене. Још код песама друге врсте то се и не примећује у великој мери, али код чисто сатиричних песама то је мана. По духу свом сатира има да буде прибрана и концизна, и не трпи ни једну узалудну реч. Иначе изгледа неозбиљна и услед тога одмах промаши циљ... Таква развучена песма то је н. пр. баш прва песма „Идем у хајдуке.....“ Она је иначе са оригиналним и одличним почетком, довољно је духовита песма, али песма где је писац употребио више од двеста стихова да нам каже: како иде у хајдуке да буде продана пера. Оно да човек потуче сва продана пера код нас требало би му, ваљада, таман толико батерија; али за једну сатиричну песму, којој је задатак, да ту грдну срамоту писмених људи достојно жигоше, доста је и једна четвртина тих стихова. Још ми се намеће мисао: и да ли поштен човек треба да због тих хајдука иде у хајдуке. Него какво је време није ни то од обести и од воље...

А као споредно имам да напишем: писцу епиграми или како их он назива „уштипци“, не иду за руком. Успељени су и троми. Њих је, на срећу, само неколико, али су и они, сем онога „Суседовом суседу“, могли изостати. Исто тако много би вредело и да је изостала она злехуда реченица у песми „И. Светозару Милетићу.“

„Ми сад једемо наше миле мртве.“

Није духовита ни справедљива, а одвратна је до краја.

Долази и питање о дару писчевом. Код других песама главна, код пригодних песама ово је питање споредна ствар. Писао их прави песник, или вешт версификатор скоро је једно и исто. Овде се цени са колико је чистоте, разума, оштроумности и вештине шта написано а не са колико душе, топлине и фантазије. Разуме се

да топлина није ни овде на одмет, али се толико, — да је назовем грађанске, — топлине која се овде тражи, може код сваког доброг грађанина наћи. А како су пригодне песме обично и носиоци извесних друштвених и политичких идеја и расматрања и неумитних пресуђења, гледа се и да ли су приступачне што ширем кругу, и да ли одговарају намењеном циљу... а ја сам на то већ одговорио.

Ну баш ако бисте хтели да вам ипак и на ово питање о дару одговорим, ја нећу. Писац то и није — заслужио. Он у свом некаквом доиста дивљем предговору вели да „гњави својим стиховима" и ту неозбиљност треба казнити. Можда је то само кокетирање или ради оригиналности, али је свакако потцењивање једног озбиљног и благородног рада. И ја га за то овим кажњавам.

Штампа служи на част српској штампарији где је ова књига штампана; а што се тиче штампарских погрешака, оне само доказују да је и ово — српска књига.

Милорад Ј. Митровић.

Песме Дим. Г. Глигорића, Сокољанина. — Београд, Штампарија Д. Димитријевића, 1901. Стр. 63. Цена 0·80 дин.

Ја држим да је Г. Глигорић погрешно што је своје досад растурене песме скупио у збирку. Док су биле растурене, критичар није био позван да дâ мишљење о песничком дару Г. Глигорића; читаоци, који нису велики критичари, радо су читали његове мирне и незнатне песмице у којима се тако простодушно говори о цветку који вири из траве, о пролазности среће, и о успоменама из детињства; а уредници су Г. Глигорића познавали као доброг човека, услужног и плодног сарадника, и на том се ствар свршавала. Скупивши песме у књигу, Г. Глигорић излази с много већим претенсијама пред публику: и доследно његове заслуге изгледају одмах мање. Осим тога, у листовима у којима су досад излазиле, његове су песме лепше изгледале но овако у књизи. Оне ни у тим листовима нису изгледале ни снажне, ни дубоке, ни

врло веште; али, објављиване у малим количинама, једна по једна, после или између прозних састава, оне су изгледале поетске; бар онима који од песништва не траже много. Сакупљене овако у књигу, оне и пријатељима песниковим, и благим судијама, јасно показују колико су монотоне и оскудне у самониклости, инспирацији, темпераменту, и вештини песничкој. Ја не бих желео бити сувише строг према овом добром и вољном човеку, али му се мора казати да његове песме имају мало вредности. Мотиви су им познати, стари, врло често старински: а обрада им је тако исто без икакве новине, јачине, па и вештине. Многе међу њима опомињу на оне простодушне, безизразне песме које смо ми сами, или које су наши другови писали у гимназији кад су се први пут стали огледати у песничкој вештини. Иста оскудица у мислима, иста баналност у изразу, иста нескреност, исте невештине и наивности; сва је песма у томе што је као друге песме писана у стиху и има сликове. Узмите, на пример, ову, која носи наслов „На послу“:

Шест дана се муч о ради,
Ал' терета души нема!
Посао ми живот слади,
И спокојство тихо спрема.
Али седми дан одмора
Сав трепери у милини,
Јер тад рађам песме нежне
Са анђелом у тишини!

Или ову („На прагу зиме“):

Прође лето и пролеће,
На прагу смо љуте зиме,
Требало б' је дочекати,
Али с киме, али с чиме!

Срећни дани и часови
Прохујаше журно, лако,
Изгуби се рај трепутни
Невиђено и полако!

Имам нешто свежих нада,
Ал' их морам вешто крити,

Па у позној у јесени
Све у песмин венац свити.

И тај венац нек' мирише
У тишини и самоћи —
Све докле га не испију
Мразовите зимске ноћи!...

О оригиналности у оваквим песмама не може, разуме се, бити речи; али у њима, као и у мало пре поменутим почетничким песмама, нема често ни обичнога смисла ни правилности. Кад би вредило анализати овакве ствари, било би лако показати да је, на пример у овој последњој песми, *сваки, али баш сваки стих*, или невешт, или детињаст, или празан, или несмислен, почевши од првог, у ком „пролеће" долази после „лета", па до последњих, у којима „мразовите зимске ноћи испијају песмин венац свежих нада песничких које песник мора вешто да крије, пошто се рај тренутни изгубио невиђено и полако".

Све песме Г. Глигорића, наравно, нису овакве; има их и бољих; али и најбоље су без праве песничке вредности. Г. Глигорић нема ни мисли ни јачих осећања; и кад нису без значаја, његове су песме без снаге, без живца, и као млаке. Осим тога, сувише се види да Г. Глигорић не ствара ништа оригинално. Г. Глигорић је читао наше песнике, па су му тако остали у памћењу калупи, оквири, потке или формуле њихових песама, и он сад у њих уноси како уме, у дикцији безизразној и такође позајмљеној, оно нешто што он сам измисли. Његово је скоро једино његова питома безизразност.

У боље његове песме иду понајпре: „На развалини", „Ноћна тајна", „Сећање", „Зимска идила", и „Лугу". Ова последња ће бити понајбоља, али ће се можда боље допасти „Зимска идила", која гласи:

Вејавица густа завија и мете,
А широким путем саонице лете.

Брзи коњи скачу, а прапорци брује,
У селу је мирно, нико се не чује!

Усамљена стоји кућица крај пута,
Streha са свих страна снегом обасута.

А на прагу мома; да дивна створења!
Какав ватрен поглед, препун нестрпљења!...

Бог зна куда гледе црне очи њене,
Образи јој бујни пламте и румене!

Пахуљица снежна право на њих лети —
Слатко јој је овде пасти и умрети!..

Ова мома што на вејавици, на прагу једне усамљене кућице, очекује некога (не путника у саоницама!) с упламтелим образима и очима пуним нестрпљења, изабрала је мало незгодну сезону да чека пред кућом, али песмица се даје читати, — нарочито у овој збирци.

Б. П.

Тадија П. Костић: Чикино дете. Приповетка. Београд, 1901.

Ово није први пут што се Г. Костић јавља у приповетци. Пре неколико година изишла су његова *Господа сељаци*, о чијој чисто књижевној вредности може бити речи, али која су дала слику *данашњег* нашег села. И Лаза Лазаревић и Јанко Веселиновић су били песници задруге, њихово село јесте село од пре тридесет година, пре ратова, стајаће војске и великих пореза. Ранковић у готово свима својим делима, Јанко у *Сељаку*, изнели су једно другаче село, разривено, осиротело, нало у сваком погледу. Г. Костић је изнео занимљив тип *господина сељака*, који почиње са канларством у војсци, наставља васпитањем по варошким механама и у предсобљима среских канцеларија, постаје мајстор у пужењу према влашћу, а свиреп према сељацима, и најзад завршује посланиковањем у реакционарним скупштинама или робијањем у пожаревачком казамату.

Чикино дете има два, разговетно одељена дела. У првом делу, то је данашње село, у коме је све старо нало а ново се ништа није дигло. Сељаци говоре: „бравос, секирација, чконтирање, напевчина, шњур," али беда и не-

знање све их више притиска. С једне стране, грабљивост, отимачине, лопови који тероришу цело село; с друге стране терор *власти*, *власти* чије име народ изговара са исто толико страха са колико су наши преци у вековним растовим шумама изговарали имена страховитих богова мрака и олује. *Власт*, то је онај тако познати српски писар, „човек рапава и бубуљичава лица, у блузи и панталонама, са калчинама и мамузама на ногама и корбачем у руци“, који са дивљачком мржњом на *гајаке* шиба, удара ногом у слабине, части их именима безјака, лопова, стоке, марве, ређа и оца, и матер, и славу, и пост, и после свега тога са уверењем говори доктору: „Нијс ово као ми, образован и васпитан свет, ово је стока бе: репа... Разумите, докторе, стока без репа!“

Мали Нешко, унук лоповски, син лопова Живорада Вивка, који је дојадио целоме селу, не изневерава традицију своје породице. Прво јаја, гуске, прасићи и јагањци, помагање оцу у крађама, затим улажење у друштво, са Мргудом, Побратимом, Амиџом, газда-Велишом, са лоповима голотрбим и босоногима, са лоповима са остругушама и низовима патрона, са лоповима у широким, газдашким чакширама и дебелим сребрним ланчевима. Нешко се постепено упознаје са послом, жељно чека да стане на снагу, стекне пушку и револвер, и са Мргудом заседне на друм, када једно јутро нађоше старога Вивка мртва у јарку. Какав јатак или оштећен сељак пробио му груди једним танетом. Мали Вивак бежи у варош.

Све дотле приповетка иде природно и неусиљено, и читалац са интересовањем прати живот малога Нешка. Дотле, писац се не види, но само логично развијање једнога несрећног живота, једна реалистичка прича у којој се осећа млаз живота. Одатле, јавља се писац, свештеник по занату, моралисатор по намерама. Он хоће да поправи стварност, да поучи читаоца, и зато светлост обасјава грешника, и он се поправља. Потомак лопова, лопов по васпитању, и што је главно лопов и зликовац

по темпераменту, који је имао 99% изгледа да ће свршити као и његов отац, осванути једнога јутра на утрини са пробијеним грудима или разваљеном лубањом, постаје добар и питом. Мајстор Видоје је учинио чудо, и од Вивкова сина створио *чикино дете*, послушно, трудољубиво, поштено, идеално дете честитог Видоја. Идила у ковачници!

Главна мана ове приповетке лежи у том преображавању писца у проповедника. То не с тога што је приповетка с тенденцијом по себи рђава ствар, но с тога што она тражи велики таленат и јако развијено осећање мере. Од једне добре приповетке постаје прича за читанке у основним школама, басна са дугим и усиљеним наравоученијем, што рекао наш стари добри Доситије. Утисак живота и спонтаности губи се, природност и стварност жртвују се једној у напред утврђеној моралној идеји, личности говоре и догађаји се дешавају не онако како то одиста *бива*, но онако како то писцу *треба*. Жалити је што Г. Костић није увидео како је сам живот по себи велики морални наук, како је каткада довољно показати зло, а оставити људима да осете ругобу и опасност његову и потребу да га отклоне.

Иначе, с времена на време, нађе се добар опис: тако: Мргудов долазак газда Велиши, напад Амиџин на кућу Сковријину, симпатични ковач Видоје. Стил је тачан и одаје човека који добро познаје народни језик.

С.

Alfred Jensen, Bilješke o Gunduliću i njegovu vremenu. (Pretiskano iz „Vienca“ 1901.). U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare. 1901. 8⁰ стр. 23.

Алфред Јенсен чије смо дело о Гундулићу и његову „Осману“ лане приказали у нашем листу, повратио се лањске године на кратко време у Дубровник и поново прикупљао нешто грађе за предмет којим се већ бавио. Да ли учени писац мисли ову грађу употребити за друго издање своје књиге (као што је Јагићев „Архив“ лане

јавио) или не, не знамо; за сада је он саопштио ту грађу у књизи под горњим насловом.

У овој књижици има најпре извештај о једном рукопису с краја XVI века (тај је рукопис својина Г. В. Адамовића, директора школа у пенсији) који је као неки шематизам дубровачки за год. 1594. и садржи имена чланова Великог већа, Антунинскога Братства, Лазарина, занатлија и т. д. Овај „шематизам“ колико је важан за проучавање дубровачких прилика у времену Гундулићеве младости, толико је значајан где где и за неке друге песнике и знамените Дубровчане, јер садржи нешто биографске грађе и о Златарићу, Палешковићима, Држићима, Мажуранићима и др.

Затим, има у књижици помена о још неким рукописима „Османа“ које писац није раније у свом делу поменуо. Ти рукописи који су већином својина приватних лица у Дубровнику или Југославенске Академије (два су својина наше С. К. Академије Наука, и њих је Јенсен описао само по „Каталогу рукописа С. К. А“. од Г. Љ. Стојановића), нису од велике важности. Најважнији је рукопис Г. В. Вулетића који је од М. Мартелинија, оног истог који је писац необјављеног ватиканског рукописа. У једном загребачком рукопису, Јенсен је нашао још једну нову потврду против Павићеве теорије.

Најпосле, има у књижици још корисних и занимљивих бележака о Гундулићу и његову времену. Врло је интересантно мишљење Антонија Агића, фратра фрањевца (читати о овом интересантном типу из времена пада републике у „Cenni storici sui minori osservanti di Ragusa“ од Ђ. Кузмића) о „Осману“ и замерке које он чини овом спеву.

Важно је поменути да је Јенсен лане прегледао архиве и библиотеке у Анкони и Лорету и да ни о Гундулићу „нити о дубровачкој литератури није нашао ама баш ни слова.“

П. Поповић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Српска:

= Књиге за омладину. — *Млада Сибирка.* Написао Ксавије де Местр, превео В. Т. С. — Издање дворске књижаре М. Стајића у Београду. 1901. Стр. 88. цена 80 пр. дин.

Фабула приче у овоме је: Кћи полази из Сибира у Петроград да измоли у цара милост за свога оца, прогнаника сибирског. Она се у путу пати, али стиже ипак у Петроград, налази моћне заштите, постиже што је желела и, пошто је ослободила родитеље, одлази у калуђерице. Завршетак је сетан, јер млада калуђерица умире од сушице. У овој причи има од свега по мало: морала, религије, уметности, али је ово последњо доста слабо...

Дачки пријатељ. Збирка песама, прича, описа, места, народ. обичаја, пословица, загонетака, дечјих игара итд. са сликама. Приредно српској деци Мих Ст. Ризнић учитељ. — Издање дворске књижарнице Мите Стајића у Београду. 1902. Стр. 96, цена 0.60 дин.

Као у многим дечјим збиркама: понешто је добро, понешто сношљиво, понешто без вредности. Негде добра поука, негде сумњива, а негде је никако и нема. Има и прештампаних ствари, а такође и нових, а све су, у главном, кратке. Морал је већим делом обичан, онај свакодневни, од кога деца већ и у школи добивају страх, јер је досадан, јако досадан. У писменим саставима још је несносији, јер чешће поквари какву лепу идеју, која би без њега могла да се развије у леп уметнички облик.

Браће Грима одабране приче са сликама. Превео Глиша Регнеровић. Издање дворске књижарнице Мите Стајића у Београду. Св. I стр. 156 цена 1 дин. св. II стр. 138. Цена 1. д.

У првој свесци има 20, у другој 22 приче, управо гатке и бајке намењене дечјој забави и поуци. Не може се казати да су све лепе, као што се не може рећи ни да су све доиста поучне. Понеке стижу лепотом до наших народних гатки, али изостају јачином уобра-

жења и вештином излагања иза познатог источњачког зборника „Хиљаду и једна ноћ“. Причање је у њима просто и разумљиво но ипак није онако блиско тону усменог причања, као што је то случај са причама што их је Вук из нашега народа покупио.

Српско цвеће са сликама, за омладину спремио Л. Зрнић. Издање срп. крал. двор. књижарнице Мите Стајића у Београду 1901. стр. 221.

Збирка је намењена у главном старијим дечацима, и ако има неколико песмица Змајевих, које подносе за малу децу. Обухваћени су радови Вукови (»само народне умотворине«), Бранка Радичевића, Љубе Ненадовића, Лазе Лазаревића, Ђуре Јакшића, Змаја и Трифковића. (»Школски Надзорник“). Избор је у главном добар, и ако је писац морао да гледа и на уметничку вредност прилога и на њихов васпитни значај. Он је поглавито хтео да дâ разне радове једног истог писца, без погледа да ли су сви ти радови доиста од велике књижевне вредности. Отуда је у збирку ушло по штошта што вреди само као доказ да је извештан писац и у тој књижевној врсти окушао своју снагу, и ако без успеха. Збирка је ипак врло корисна за омладину, и ако је спромашна књижевним тумачењем а довољна језичним објашњењима.

У школи живота. Приповетка за младеж са сликама, написао Мих. М. Стевановић, виши учитељ. Издање Крал. Срп. двор. књижаре Мите Стајића у Београду. 1902. стр. 52.

Прича је врло проста, а ни тема није оригинална. Износи се дечко који је био размажен у родитеља, али је после њихове смрти прошао кроз неке дечачке невоље, док није најзад изишао на селамет. Писац се није задовољио да га, по обичају других писаца, обогати и ожени, него га је одвео чак у Америку, и завршио причу једним писмом које овај млади човек пише својој родбини. Главна је мисао да треба бити поштен и вредан, па ако човек не постане велики господин (а с тим се особинама у нас доиста не постаје скоро никакав господин) а он ће бити бар добар мајстор. Извесно, писац је овим мислио на какве ине земље, јер у нас је занат најбоље средство да човек дође до врло великих положаја у земљи. И што је занат простији, у толико се човек, кад га једном остави, може више да попне на добре положаје. Хоћете ли примере? Али, nomina sunt odiosa a — sapienti sat.

Међусвеће III. Читанчица за већу и мању децу. Приредио Чика Змајова. У Новоме Саду. Српска штампарија Др. Свет. Милетића 1901. Стр. 32.

Под овим оригиналним, да не речемо настраним насловом дао је Змај (не смемо рећи Змајова, из поштовања према његову великом песничком дару) једну лепу књижицу за децу. Она, дабоме, заостаје иза некадашњих Змајевих издања за децу, али је свакад на првом месту међу садашњим јој другама. Књижица је мала али одабрана, и ако има и по неки слаб састав (нпр. *Мали дрвосек* и *Бутина немоћ*). Деци ће бити добра забава, па ће и нешто поуке из ње исцрпсти, и ако та поука није свакад исправна. Него, у њој нема ничега за децу штетног, јер најзад није лоше поучити децу и нечем што мало мирише на неку врсту понизности. То ако их много не уздигне у једном смислу, може их уздигнути у другом, на се, ето, ипак рентира.

Смиље. Књига за омладину. Саставио Саватије Грбић учитељ. II увећ. издање двор. књиж. М. Стајића у Београду 1902. стр. 100, цена 80 п. д.

Много старих, више пута штампаних ствари; једва понека нова; све кратке, а измешане слабе и ваљане, те човек не сазнаје ни укус ни принципе скупљачеве. Поред лепе Војислављеве песме *Отаџбина* стоје Брзакова *Три сина*, једна слаба имитација пола Змају а пола Јакшићу. Уз две три добре причице има понека из које се не може ништа ни добро ни наметно извући. Слике су слабе, као и у Стевановићевој причи, те је боље било и не уносити их у збирку, кад се до бољих није могло доћи.

(Я—ь)

= Изишао је из штампе, у врло укусном издању — прештампан из „Српског Књижевног Гласника“ — познати роман Балзаков „Евгенија Гранде“, у преводу Д. Бокића. Као увод у роман, штампана је напред сјајна студија Тенова о Балзаку, у преводу Б. Поповића, која је такође прво објављен у „С. Књижевном Гласнику.“ Излишно би било говорити о вредности тога можда најбољег, најоригиналнијег и најдраматичнијег романа Балзаковог, а није наше говорити о вредности превода. Напоменућемо само да ће и наши читаоци који роман имају у свескама нашега листа, радо имати у засебној књизи једно од класичких дела светске књижевности. Цена је књизи 2 динара.

— Студија о животу и раду Светозара Милетића од Гл. Гершића која је штампана у прошлогодишњој „Новој Искри," одштампана је засебно. У овом делу има врло важних података за познавање политичког и друштвеног живота српског народа под Аустро-Угарском, у време кад је тамо пок. Милетић био главни представник српских националних идеја. Из тих података опажа се јасно колико је пок. Милетић и као човек и као мислилац био изнад других политичких личности, и с колико је снаге, одушевљења и истрајности руководио политичку борбу за одбрану народних права. Књига Г. Гершића заслужује сваку пажњу, и ако би се могло што-шта замерити опширности појединих делова, јер би већа концизност само појачала вредност овом иначе пажљиво израђеном спису. (Р.)

— Проф. Г. Глиша Лазић штампао је у мајској свесци „Просв. Гласника" од 1900. год. своју оцену на *Латинску Синтаксу* од др. Ј. Туромана и учинио неке замерке односно избора аутора по којима је Синтакса рађена, као и неке напомене о појединим параграфима На ову оцену одговорио је критичару г. Лазићу, не сам г. Туроман као што се могло очекивати него г. Ј. Лукић, који је и пређе (заједно са пок. М. Димитријевићем) бранио г. Туромана у полемици са г. Малином. Одговор г. Лукићев изишао је у априлској свесци „Просв. Гласника" од 1900. г. Сад г. Лазић одговара г. Лукићу у засебној књижици под насловом: *Допуне и примедбе на латинску граматику за гимназије, други део, синтаксу, написао др. Јован Туроман, четврто издање, Београд 1899. год. прибележио Глиша Лазић као одговор г. проф. Јанку Лукићу, на Вел. Школи у Београду.* (Ср. Карловци, Српска манастирска штампарија 1902. г. стр. 20). (Р.)

— *Горски Вијенац*, о чијем се представљању на позорници говорило више пута у књижевности, једва једном дошао је до позорнице. Антоније Хаџић, управитељ Срп. Нар. Позоришта у Новоме Саду, прерадио је овај Његошев спев за позорницу. Пролог за овај комад написао је *Јаша Костић*, а епилог Јов. Живојиновић. Музика је од *Исе Бајића*. (П).

— Наш сарадник Радоје М. Домановић одштампао је засебној књизи своје познате три сатиричне приче: *Краљевић Марко по други пут међу Србима, Воја и Даница*. Цена јој је 0.50 дин. О овој књизи донећемо нарочити приказ, а за сад је препоручујемо. (—к)

= Под уредништвом Милорада Поповића почела је излазити Радничка Библиотека. Ова Библиотека доноснће оригинална и преведена дела о савременим политичким и економним питањима како у Угарској тако и у Србији, о радничком животу, и радничком политичком и економском покрету у напредним државама. Осим овога доноснће дела из свију грана наука, као и забавна, оргиналиа и преведена. До сада су изшиле две свеске: „Опште право гласа“ од Слободана Правдића и „Комунистички Манифест“ од Маркса и Енгелса. Претплата је на ову Библиотеку пет круна једном за свагда, и претплатник има права на њу докле год буде излазила.

= *Михаило М. Сретеновић*, учитељ из Београда, израдио је за позорницу причу за децу *Галебова Стена* од *Жил Санда*, коју већ имамо у преводу *М. В. Милићевића*. „Галебова Стена“ као позоришни комад представљана је први пут 14 ов. мес. у К. С. Народном Позоришту. (—h)

= Под уредништвом др. *Славка Милетића* почео је у у Новом Саду излазити нов лист за забаву и поуку под називом *„Српска Домаја“*. Овај лист излази сваког уторника на 12 страна, а цена му је 8 круна или 10 динара годишње. До сад су изшила два броја. (h.)

= Изашао је први број *Покрета*, о коме смо раније говорили. Радујемо се што судећи по овом броју можемо рећи да је наша препорука оправдана. (h.)

= У изданју књижаре В. Валожића штампа се књига „Кроз Босну и Херцеговину, утиснн с пута срп. учитеља 1901 год“. од Мих. М. Станојевића, учитеља. Као што се вели у позиву на претплату књига ће изћи до краја фебруара, биће велика 7—8 штами. табака, илустрована је а цена јој је 2·50 дин. — О овој књизи проговорићемо нарочито кад изиће, а за сад само напомињемо да је из реченога позива могла изостати она неупутна реченица: како се код нас врло мало зна и мисли о Босни и Херцеговини, јер то не стоји у истини. (—h)

Из *Просветног Гласника* за 1901. годину прештампана је засебно расправа Јована Н. Томића *Састанак и договор српских главара у Кучима 1614 год. ради устанка на Турке*. Цена је књизи 2·50 (—h)

Г. Чеда Мијатовић штампао је књигу под насловом *Свети Јован Крститељ* коју је намењо свима онима

који славе Св. Јована. У овој књизи описан је живот и рад овога светитеља. Цена је књизи два динара.

— *Вјера Воронцов*, познат роман Соње Ковалевске који излази у подлистку „Дневника“ одштампава се засебно. Цена ће књизи бити два динара.

— *Јацн и социјализам* зове се књижица која је ових дана изашла у Београду, а у којој је предавање што га је немачким јачима држао Август Бебел социјал-демократски вођа и посланик у немачком парламенту. Цена је књизи 40 п. дин. (ћ—).

— Као што јавља само уредништво, „Нада“, илустровани лист, који у Сарајеву излази и који је до сада имао два издања: ћирилицом и латиницом, од ове године излазиће само латиницом, пошто за ћириловско издање није имао више од 34 претплатника. (—ћ)

Страна:

— *Амерички роман у 1901.* — Продукција научних, историјских и критичких радова није у Сједињеним Државама сразмерна са масом становништва и са интензивним прогресом североамеричким. С друге стране изненађује чудна количина романа који сваки дан излазе на светлост, и који налазе милионе читалаца. Неке белешке о америчком роману у прошлој години даје „Нова Антологија“ по Talcom Williams'y у American Monthly Review of Reviews.

У 1901 најмање шест романа растурени су сваки у 150.000 примерака, десетина њих достигло је број 100.000, двадесетина их је штампано у 50.000 примерака, број који би пре неколико година био феноменалан, а четрдесет или педесет у 20.000 или 10.000. Статистика јавних библиотека у четири главна североамеричка града, у Њујорку, Чикагу, Филаделфији и Бостону, показује да је било од шест милиона књига које су, за годину, биле дате на читање, више од четири и по милиона романа.

Исти часопис вели даље да нове књиге не могу себи да створе успеха другим мерама до рекламама, пошто се критика слабо води, а још слабије чита. Помоћу огласа по новинама, књига која само у осредњој мери има особине да постане популарна, може се растурити у невероватном броју. Ту је, на пример, разлог због чега се нови роман Henry James'a, „Sacred Fount“, који није много оглашаван, није раширио колико је заслужио...

Роман који је ове године имао код публике најодушевљенији пријем јесте „The Crisis“ од Winston'a Churchill'a. Он има као историјску основу периоду грађанскога рата, који толико потреса фантазију америчкога народа, и износи јунаке који су му најдражи: Линкона, Гранта, Cherman'a, са живошћу која није свакидашња, пошто писац има тај дар да уме да прича. (X).

Mie Prigioni од Силвија Пелика. Берлински Deutsche Rundschau је објавио један значајан и објективан чланак од Тангла о *Тамновању* Силвија Пелика. Тангл је имао срећну идеју да до ситница прегледа документе аустријске полиције односно тамновања Силвија Пелика, која се налазе у Архиви Министарства Унутрашњих Послова у Бечу. Закључак до кога је дошао тај је да је књига *Моје тамновање* невероватно верна и да доказује на сјајан начин истинитост Пеликову. Цео чланак потврђује патње које су несрећни патриоти морали сносити, нарочито што се тиче хране, и пун је симпатије за личност Силвија Пелика. („Н. А.“).

= *Савремена литература у Турској.* Постоји модерна литература турска, па чак и савремена. У Цариграду, штампају на турском романе и збирке стихова, које су писали на турском Турци из Турске, и то се продаје, и свет купује. То изгледа невероватно, а ипак је тако, и то доказује да „крвави султан“ допушта по каткад да се публикује у његовој земљи и што друго до дитирамба у част Његовога Величанства. *Илави Преглед* доноси о том савременом интелектуалном покрету интересантна обавештења која иду.

Турска литература имала је потпуно помрачење између краја XVI века и средине XIX века. Па и овај препород у последње време показао се у раду два лирска песника, Ибрахим-Шинази-Кимал-Бена и Муалим-Наџи, чија дела не вреде више него литература каквога полицајца. После тридесет година, појавио се један романсијер, врло плодан а наскоро и врло популаран, Ахмет-Митхат, који је сигурним методом имитовао фељетоне Понсона ди Терајa, Ксавија де Монтепена, Емила Ришбурга.

Још скорије, Јецихи-бej основао је оно што се у Цариграду зове млада турска литература, коју не треба мешати са младотурском странком. Систем овога оснивача је интересантан; он се састоји, — тако га објашњава сам романсијер у својим предговорима, — у по-

дражавању сентиментализма Жорж Сандове, психологије Стендалове, и чистоте стила и оштрине обсервације Густава Флобера. Неколи ентузиазисти не устручавају се да упореде са *Госпођом Бовари* роман Јецихи-беја, Midjaghen.

Садашња турска литература броји две звезде првога реда, и то су две списатељке, појави од значаја за мусулмански исток. Истина је да су ове две списатељке кћери два турска државника који се рачунају у Европејце. Цеврат-паша је отац Госпође Фатма-Алије-Ханумс, а Осман паша, отац Госпође Нехџар-Ханум Бент-Осман. Прва је узела за књижевни и филозофски модел Жорж Сандову. Све су ове књиге, — претрпане, романтичне, пуне лиризма, и мало углађене што се тиче форме, — велики адвокати женски, и очигледно је да треба, нарочито једној жени, мало више одважности да заступа оваку тезу у Турској. Г-ђа Нехџар Ханум Бент-Осман је песник. Она је почела подражавајући Мисеу, потом је прешла на Ламартина, затим се дохватила Бодлера, и најзад данас претерује с будизмом.

Један песник који се скоро појавио, Тефик-Фикрат, прекинуо је са традиционалним прозодичним формама, и усвојио слик; и то чак богати слик, јер је то један обожавалац француске парнаске школе.

Интересантно је да је француска литература једина која је, до данас, вршила какав утицај на турску литературу. (X).

= Лајпцишки „Literar. Centralblatt“ вели о *Библиотеци лепе књижевности* коју подиже књижевни *Нобелов Институт* у Стокхолму (в. у овом броју чланак нашег одличног сарадника Г. А. Јенсена), да ће по свој прилици бити јединствена у Европи по богатству и добром избору. Једини „Британски Музеј“ у Лондону, коме његова богата новчана средства све допуштају, моћи ће се можда мерити с њом. Управник њен, проф. Вартбург, купио је ту скоро, путујући у том циљу по Европи, за 100.000 круна белетристичних дела. Да би се стало на пут сувишној навали, и нарочито да би се одбиле „даме које се романима хране“. Библиотека неће бити јавна: али ће радо отварати своја врата сваком ко буде хтео да прави литерарне или естетичке студије. Научници страних земаља моћи ће преко библиотека своје отаџбине позајмљивати књиге из ње.

= Француска Академија одредила је премију за најбољи превод *Књиге о Џунгли* од Редјарда Киплинга.

= Прави је литерарни догађај за Немачку нови роман Der Weg des Thomas Truck, од Феликса Холендера. У последњем броју „Вѣстникъ-а Европы“ почео је да излази руски превод тога романа.

= Толстој ради на новом роману, који ће имати наслов мало тужан, *Лешини*.

= 25 децембра умро је у Паризу у 63 години, Хенри Фукије, један од најбриљантнијих и најплоднијих публициста француских.

ДРУШТВА.

= У спомен стогодишњице смрти архимандрита Јована Рајића, знаменитога историка и књижевника српскога, 14. ов. м. држало је књижевно одељење Матице Српске у Новоме Саду свечану седницу. Том приликом др. Јован Радонић држао је свечан говор у славу Рајићеву, где је изнео рад и заслуге његове, и српску књигу и историју.

= Srbská knihovna. — Пре неколико месеци почело се свакога четвртка окупљати у Хоћеровој гостионици у Прагу мало друштво српских пријатеља. Међу њима: чувени журналиста и књижевник Јозеф Холечек, др. Карел Кадлец, доцент словенскога права, др. Вацлав Ховорка с госпођом, проф. Екерт и др. На састанцима је говорено само о оном, што се Срба тиче — о нашој литератури, индустрији, уметности, политици, прошлости и садашњости, о нашим добрим и рђавим странама. Намера је тих наших одличних пријатеља била, да нам помогну, где и како могу. И рад су почели недавно издавањем „Српске књижнице“ са сврхом, да упознају чешки свет са најбољим плодовима српске белетристике, са нашом историјом, етнографијом и т. д. Прва свеска (издање врло укусно) донела је од Нушића „Тако је морало бити“ у добром преводу др. Вацлава Ховорке. Не мислимо само да је избор био најсрећнији, могло би му се много што шта приговорити: обећава се међутим, да ће друге свеске донети подесније ствари. То је довољно, да за сада најтоплије поздравимо предузеће, које је само један више лен пример онога обилатог и пространог рада чешке интелигенције. *Приватан рад*, приватна иницијатива створила је у Чешкој за неколико деценија

једну јаку културу. Ми мислимо, да се само тако и може доћи до озбиљнога успеха у народном културном раду. И ми смо тако, узгред буди речено, могли до данас постићи и имати много што шта, да нисмо *све* пшчекивали од државе. (И. Ш.)

РАЗНО.

= Laza K. Lazarevitsch Erzählungen. Под овим насловом изашле су у немачком преводу у Дрезди седам приповедака Лазе К. Лазаревића. Преводилац је *Божидар Шапћ Дидоленко*. Књига је велика нешто више од седамнаест табака, украшена је сликом пишчевом, а цена јој је 3 марке. (—ћ)

=У дванаестој свесци словеначког часописа „Slovenka“, који у Трсту излази, штампана је „На бунару“ прича Лазе Лазаревића. Прича је преведена са српског, а преводилац је потписан са *Леда*. Превод је врло добар. (ћ.)

= На прославу стогодишњице Виктор Игова рођења биће позвани Герхарт Хаупткан, Горки и Киплинг, као односни представници литературе немачке, руске и енглеске.

= Управништво познатог енглеског часописа „The Academy“ откупило је од управништва лондонског „Times“-а књижевни часопис „Literature“. Оба ова листа спојена излазиће одсад под именом „The Academy and Literature.“

= Исти лист доноси ове занимљиве податке о условима под којим румунска краљица — Кармен Силва — уступа своје чланке и приче разним часописима у Немачкој, Енглеској и Сједињеним државама. Она увек очекује награду која јој припада, и што јој се боље плати она је тим задовољнија. Вели да је Њено Величанство било нарочито радосно кад је од једног издавача у Чикагу добило изузетно велику награду за књигу својих бајака. Њеним лепим књижевним приходима користи се букурешка сиротиња, јер све што својим пером заради, румунска краљица подели међу сиротињу.

= *Против досаде у позоришту*. Директор једнога позоришта у Сен Лују, у Сједињеним државама, увео је нову систему која иде на то да гледаоци избегну досаду од какве представе која им се не допада, а глумци оне непријатне манифестације којима би их изложили

они којима се комад не допада. Нов метод састоји се у нењању цене места на сваки чин представе. Сваки гледалац мора, наравно, при улазу платити целу цену од онога места које жели. Али ако, на пример, представа има пет чинова, а он је већ уморан на крају првога или другога чина, треба само да отиде на касу и да добије четири или три петине од плаћене цене. Изгледа да је ова система која је, ако ништа друго, оно бар оригинална и нова, врло лепо примљена од публике и уверавају да ће је више директора њујоршких позоришта окушати идуће јесење сезоне. („Н. А.“).

= За оне који се интересују музиком објављујемо једно популарно издање Верђијевих опера (Casa Ricordi. Milano). Прва серија у којој је двадесет опера већ је у продаји и стаје између 3·50 и 5 лира за певање и клавир, између 1·50 и 3 лире само за клавир.

ИСПРАВКЕ.

Због слагачкога страјка и веома незгодних прилика у којима се штампао прошли број „Српског Књижевног Гласника“, остао је у свесци знатан број штампарских погрешака, од којих неке јако кваре смисао текста. Нека су од тих ове исправљене:

У чланку „Самостално Мишљење“, на стр. 38, 5 ред озго, треба, место „примењена“, *промишљена*. — На истој страни, 9 ред озго место „примити“ треба *прожети*. — На стр. 39, 10 ред оздо, место „сањања“ треба *сазнања*. — На стр. 42. 2 ред озго, место „научних“ треба *науких*.

У „Уметничком Прегледу“ на стр. 62., ред 12. треба, место Нигриновој, *Нилловој*.

У оцени „Слава — крсно име“, на стр. 63, у последњем реду, иза речи *јер* треба додати ово: *„се овде под суштином разуме оно што је есенцијално код славе (друга је ствар што г. Васић и т. д.* — На стр. 64, 15 р. озго, треба да стоји „у облику“. — На истој страни у 18 р. озго иза речи *као* треба додати реч *жртва*. — На стр. 70, у првом реду, место *ра* треба да стоји *радова*.

У оцени „Почетак Самуилове владе“, на стр. 17. 13 ред озго, место „стању“ треба „*ступњу*“. — На стр. 12, 3 ред оздо, треба читати „*'αναγκαβδεις*“.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига V, број 3. — 1 фебруар, 1902.

КОШТАНА.

ДРУГИ ЧИН. (2.)

Собина. — Ноћ. Двориште ограђено високим зидом, иза којега се тамни гора.

С леве стране дворишта висока „чардаклија“ кућа: с десне стране зид. С прочела двокрилна, од мрамора а на свод капија. До капије, с десне стране, близу зида „ћутук“ пресушене чесме и корито.

Испред куће фењер који заједно са месечином осветљује зелено двориште и тамну гору, чија се дебла, мрка кестенова стабла црно оцртавају. Иза капије, доле, у механи чује се свирка, граја. На дну степеница седи: Магда, и ослушкује.

Кад се завеса дигне, хука, бурна свирка и песма. Разабира се ударање у дахире и звони чампара. Утрчи Марко.

ПРВИ ПРИЗОР.

МАГДА. МАРКО.

Марко, радосно.

Газда!

Магда, зарадовано.

Који?

Марко, улазећи у кућу.

Млад, млад...

Магда, полазећи у сусрет.

Слатко моје дете! Сећа се оно даде своје!

Клици, песма. Ударајући у дахире, улази Коштана, Салче, Гркљан, Асан, две Циганчице. Салча, Гркљан и Асан збију

се понизно до каиџе, а Коштана заједно са оним двема Циганчицама играјући се, витлајући се, пева улазећи.

ДРУГИ ПРИЗОР.

КОШТАНА, с осталим друштвом. Одмах затим СТОЈАН, МАРКО и МАГДА.

Коштана, играјући пева.

Ја не жалим снагата моја,
Жалим ермали јелек,
Жалим ермали јелек!
Ај, хој, хој, ермали јелек!

У пола песме окреће се и иде каиџи. Стаје окренута леђима публици и дочекује Стојана. Улази Стојан.

Стојан, прилази Магди руци.

Дâдô, Христос воскресе! и срећан ти дан! (Трза се.) Али да се ти не љутиш?

Магда, грли га.

Чедо моје! На ти си нам *газда*, синко; шта ми противе тебе имамо?

Из куће излази Марко, и љуби понизно Стојана у руку.

Марко, љубећи Стојана у руку.

Срећан ти дан, газдо!

Стојан, осталима, показујући на кућу.

Тамо! Унутра! Код даде! И њој је Ускрс. (Грли Магду.) Ово је моја друга мајка! Њезино сам млеко сисао! Дадо моја!

Грлећи Магду одлази на чардак заједно са оним двема Циганчицама. Гркљан, Асан седају на степенице, уза зид.

Магда, погледа га.

Слатко дете! Како ми оно све зна! (Раздрагано Коштани.) Певај, кћери; има и баба бакшиша!

Салче, у пролазу расправља Коштани одело и косу.

Коса ти се замрсила...

Одлази на чардак и седа на степенице.

Коштана, забацује косе.

Нек' се мрси! (Магди.) Хоћу, тетка! А је ли, тетка! (Показује на гору иза зида и капије.) Шта је тамо? Гора?

Магда.

Гора, кћери!

Коштана, радосно полази капији да гледа гору.

А је ли то та голема, пуста, тамна гора?

Магда.

Тâ, кћери.

Коштана, обилазећи, пропне се на прсте, и гледа у гору, мирише. За себе.

Ала мирише гора! (Магди.) А је ли то та гора, тетка, што по њој „кумита" чету води, и многе мајке уцвили, расплаче, а највише мајку Јованову? Сина јединца Јована јој заклао. На мајку, оца, сестру, све натерао да играју и певају. Отац играо и плакао:

„Јоване, сине Јоване,
Ти си ми, синко, првенац!

И мајка плакала:

„Јоване, сине Јоване,
„Ти си ми јагње ђурђевско!

И сестра плакала:

„Јоване, брате Јоване,
„Ти си ми цвеће пролећно!

(Узрујано.) Је ли то та гора, тетка?

Магда, Коштани, бришући рукавом очи.

Није кћери! Није то та гора. А немој ту песму Друго, весело: „лошо" је сад да се плаче.

Стојан, са чардака.

Кôшто, песму!...

Коштана, полазећи к њему.

Коју?

Стојан.

Песму, као што је твоје лице, грло, косе русе...

Коштана, раздрагано.

Ех, зар баш *русе* косе?

Стојан.

Русе, меке, још незамршене!

Коштана, пењући се пева.

Мирјано, ој Мирјано,
Имаш русе косе, Мирјано!
Дај да ги мрсим ја.
Дај, Мирјано, русе косе, дај!
Дај, дај, дај, дај, дај да ги мрсим ја!
Изгоро', Мирјано, за тебе!

Улази Митка.

ТРЕЋИ ПРИЗОР.

Исти. МИТКА.

Митка, на вратима, вукући за собом узду од коња.

Ади Тома ли је, бре, тој?

Истрчи преда њ Марко.

Марко.

Није, газда Митке, него је млади газда!

Митка, забацујући узду иза капије коњу о врат.

Саг ће батка да се врне; неће много да ми те остави. Тики само да надживрнем. (За себе.) А и много неће још те да живим! Четири, три, две — највише још половин годину. Слунце к'д почне да капнује т'к ће си и ја умрем. Заједно сас слунце, ја и оно, ће си идемо. (Рзање.) Ја? З'р те је жал', бре, за мене? Ех, Дорчо! Хоћеш, сиико, *шиђерчак?* Има батка за тебе. (Вади из појаса шећер и пружа коњу.) На, Дорчо! На, сиико!

Коштана, пева.

Мирјано, ој Мирјано,
Имаш чарне очи, Мирјано!
Дај да ги пијем ја,

Дај, Мирјано, чарне очи,
Дај, дај, дај, дај, дај да ги пијем ја!
Изгоро', Мирјано, за тебе!

Стојан, на чардаку.

Дадо, умрех ти!

Митка, тешко, клатећи се, полази и затура фес.

Ех, Коштан бре! Жива рано бре! (Плачљиво.) Плачи, Митке, плачи! (Полази, трза се, убрисује очи.) Не, на овој д'н ни лоша мисла не пада, а не ли слуза. Гора и вода се весели. Тики ја сам си ништо млого жалан! Од гробје идем. На побратима свећу запали'! Па з'р се и ражали'?! Половин' човек бидна. И, још к'д гу *њума* чујем, *њојну* песму и грло — ете дори ме пупак заболи.

Пење се.

Коштана, пева.

Мирјано, ој Мирјано,
Имаш бело грло, Мирјано!
Дај да га гризем ја,
Дај, Мирјано; бело грло дај!
Итд.

Митка, на чардаку.

Салче, стара ђидијо, мори! Видиш ли? А наше к'д беше? К'д ми овакој млади убави бесмо? Свири, мори, и ној, за што ћете убијем, ће те закољэм, само да те не гледам такој збрчкану. Де онуј стару, нашу, мекамлијску: Како за младост и лепоту срце гори и изгори...

Стојан, силази са чардака; посрће.

Уста ми изгореше!... Ох!

Таре уста.

Коштана, силази за њим, задихано.

Болестан си? да не свирамо и не певамо више? Хоћеш, а?

Уноси му се.

Стојан, мукло, хвата је за раме.

Дај да те убијем!

Коштана, уплашено.

Зашто ?

Стојан.

За то... за то што те волим, а не могу да те волим!

Коштана, срећно, прекида га.

Не, Стојане! Немој да ме...

Стојан, упада.

Лажеш! Не, Кошто! Ох, Кошто, да ти знаш колико те волим? И све бих ти дао! А и сада, ево, све да ти дам! (Вади сахат, кесу, ћилибарску муштлику и меће јој, даје.) На!

Коштана, одбија.

Не, не! Нећу од тебе. (Са свога врата одвезује низу и даје му.) Ево ја... тебн ћу ја да дам, а не ти мени. Нећу од тебе новаца.

Стојан, грцајући.

Уста, дај!

Привлачи је.

Коштана, одриче главом, трза се, али му пружа уста.

Не, не — аман!

Одскочи.

Стојан, руком за прса јој.

Груди!

Коштана, уплашено.

Аман, не!

Митка, на чардаку.

Асан бре! Коштан куде је! Викај гу с' грнѐту! Свири гу да дође, зашто све живо ће ве побијем! Џигер ће ви локнем, ако гу не нађете.

Грнѐта пиштн болно.

Коштана, уплашено звера, гледа да се сакрије

Јао, Стојане!

Митка, силази са чардака.

На ава... зеленило искам. Нећу овде! На мољци ми, на старо овде мирише. На зеленило!

Силазе. Напред Митка.

Коштана, стане на дну степеница, пред Митком, и тражећи бакшиша дахиром пева.

Запрегни, Вело, момо, запрегни,
Запрегни бели рукави!

Марко и Магда за време песме износе софру и постављају.

Митка, баца јој новац у дахире.

На!... (Одлази, посрће.) Мој брат никад апр да не види, што ме ожени, зароби... Ја ли сам за жену? (Гледа у Коштану.) Ово, ово је за.... Ах, брате, ти мене врза, тебе Господ! Ја ли ова кој с'г да сам? (Загледа се, посрће.) Еве, ја! И ча'шире, нојас ми се см'кнује. (Волно.) Снага ми већем аљинку не држи!... (Клеца. Укосено се исправља.) Ја?! (Испружа ногу; нога му дрхти, укочено њоме лупа.) Коско, и ти ли се тресеш? Зар остаре већ? (Бесно.) Гркљан! Салче! овам'? Зашто с'г берем вас...

Седа за софру. Уплашено истрчи Салче, Гркљан и Асан, и седају испред њега на коленима.

Митка, мрачно.

Свирп!

Гркљан, понизно.

Шта, газдо?

Митка, мрачно.

Жал, бре, да свираш! А како мој жал нигде — докле турски хат иде — нигде га нема!

Столан.

Кошто, песму! Глас твој, глас! (Марку.) Марко, вино? Вино, сву младост да испијем! (грли Митку.) Ох, бато!

Митка.

Беше моје!...

Коштана, пева.

Што си, Лено,
на големо?
Барем да си
од колено?

Ако несам
од колено,
А ја имам
црне очи,
Црне очи,
русе косе,
Русе косе,
бело лице.

Долази код Митке тражећи бакшиш.

Митка, узмиче, руком је отура од себе.

По тамо! Те давам... Не при'оди ми.... зашто — Ах, мој брат, никад апр да не види што ме одоми, ожени, што ме врза... Што ме не пушти да си идем, да си идем у свет. Тики, који што прави, а он: „Митке, дом да седиш, жену и деца да гледаш. Не скитај се бре, и не крви, зашто те убијев!...“ А кога да убијев? Мене ли?

Гркљан.

А, зар тебе, газдо? Тај се још...

Митка, упада.

Неје родија! И неће се роди! Мене ли? Мене, што ги још у турско, по Серез, Солун, Скопје, куд ме он'ј мој — брат — праћаше по трговину... Све, све што од турску веру по царски друм нађешем, све терашем испред себе... и паше ми се склањашев... „Митка је тој, викав, на чорбаџи Арсу брат!“... Па мене ли да убијев?

Столан, прекида га.

Остави то, бато!

Митка, наставља.

Па и да ме убијешев? Ово ми је, бре, зар сам ники живот? Овој живот? Да чекам да умрем? Тој само? Тој ли је живот?... (Набија фес, тешко, горко.) Ех, Стамболке, Реџеповице мори! Ах! (Удара се руком по челу.) Жална песмо моја! Стар Реџеп на пут, а ја куде ћума. Циганка ме води. Циганка на капџик остане да чува, а ја куде ћума,

горе у одаје. И тој 'ајдучки! Нога да не шушне. Ноћ паднала, месечина се пуштила, а она, Рецеповица, чека не горе у голему одају, на душеци, гола, млада, капка... Снага? Да цунеш, па да се заплачеш. Руке више главу; коса, црна, вилдиш, расипала се под њума, и — чека ме! Гледа у врата, гледа, да ме још од праг с' сњојне црне очи изеде... Гледа, чека ме и поје:

Рафистинде он алма
Беш и ал, беш и алма.
На раф има десет јабуке
Пет за мене, *пет* за тебе!

(Бесно Коштани.) Туј, мори! Туј и само туј! Туј песну да појеш и да плачеш! Минтан да скинеш, руке на горе, више главу, и да појеш...

Стојан, прекида га.

А, не то, бато! Срамота је! Ето мати јој ту, отац ми...

Митка, Стојану.

Немам ја лошу премислу на њума. Татко мож да гу биднем. Тики — мило ми! Душа, бре, још иска! (Салчету, болно.) Салче, ти ме знаш! Знаш ли, Салче? Знаш ли моје какво беше! Ти берем кажи! Ја ли довде да дођем? Овакој ли ја да сам с'г? А Салче?... А и твоје, Салче, беше много! Тики, с'г остаре, испече се. (Одбија Салче руком.) Тргни се у стр'ану да те не гледам, зашто к'д тебе гледам, сећам се много на мене. (Коштани.) Де, бре, Коштан! Пој, бре! Бакшиш? Кесу! Еве на!...

Баца јој кесу.

Салче, Митки.

Други пут ће она то, Митке, други пут!

Коштана, стидљиво, показује на себе.

Али, оваква да сам. Да се не скидам.

Митка.

Не! Само у јелек да си! Груди да ти пуцав. Руке на горе, коса на све стр'ане, те како њума да си. Ама да ме не гледаш, зашто ће ми много мука падне. Она, Ре-

ценовица, ће ми се упије у памет, па ће се разболим. И ће болујем; недељу д'на мртав болан ће сам за њума... Не ли не издадоше, потказаше? Дремка ме ухватила на њојно грло, а стар Рецеп — из долап куда се бија сакрија — с'с јатаган на мене. Она видела, писнала, брго кошуљу од себе скинала и — држ' за јатаган! А нож свилу не сече, те ја жив... А њума, после, живу гу у врећу врзали и у Мораву врљили. (Бесно, плачљиво.) Свирите ми и појте, бре, зашто саг... (Вади јатаган. Салчету.) Ти ли, мори, вештице, не даваш? Овам ти! Ти да играш и да бајеш... Овам! Зашто те с'г на паран-парче псеко'. (Заиссено.) Ти ћеш, старке! На јатаган ће ми играш! Ће играш и ће бајеш! Како вештица у некрстени дни што игра и баје, такој ћеш и ти! Овам! Ти, вештице! Коске да ти растресем! Овам на јатаган! (Полеже јаче но јатагану, окреће га, витла.)

Утрчи Марко.

Марко, уплашено.

Газда! Хаџија стари! (Забуна.)

Митка, разабирајући се.

Кој? Кој тој, а!

Столан, уплашено, полази ка капији.

Отац! Шта ћу му ја? (Показујући на капију.) Затворите врата, па...

Полази.

Салче, зауставља га.

Немој, синко! отац ти је.

Столан.

Није то отац. Крвник је то! Шта ћу му сада?

Опет полази.

Коштана, зауставља га у страху.

Немој, Стојане! И ја те молим!

Столан.

На баш за тебе — нећу. Он ће сада све на тебе. Ти ћеш за све бити крива!

Коштана, уверено.

Неће, неће! Само ти немој! А за мене? Видећеш? (Чује се бат, кашљање.)

ЧЕТВРТИ ПРИЗОР.

Исти. ТОМА.

Тома, иза позорнице, вичe.

Марко!

Марко истрчи. Сјахивање. Улази Тома, Марко му остраг, понизно, исправља угужване чакшире, колију.

Тома, забацујући остраг колију, оштро, брзо улази.

Па?.. а?.. То? То? (Окреће се Митки.) Аферим, Митке! Тако! И ако си старији, отац да им будеш, да их ти сам поучиш, одвратиш, а не ти још први међу њима... Аферим! хвала ти! (Магди.) А и ти, Магдо! (Бесно.) Тако ли се стари газда поштује!

Магда, понизно.

Ох, газдо!

Тома, продужавајући.

Него, к'о велиш: „Стари газда стар је, умреће. А ми младога газду да пазимо и чувамо.“ (К њој бесно.) А, то ли?

Магда, понизно, уплашено.

Ох, газдо, зар ја? Ја! Магда твоја...

Тома, плане.

„Магда моја, воденица моја...“ Па кад је све ово моје... (Показује на Коштану.) шта ће ово? (Марку, полазећи ка чардаку.) Пушку!

Магда, заустављa га и клекне преда њ.

Газдо, газдо!

Тома, предишући, бесно.

Па..! Све да убијем! Све да запалим! Да ништа немам, никога да немам, никога да не гледам! Све да...

Магда, заустављa га, понизно.

Не, газдо, не, газдо...

Тома, стишавајући се.

...Никога! Син?! (Очајно, још бешње, застајући на сваком слогу.) *Си-на-ле му-ње, на у чело!* (Стојану.) Кући, бре! Бар да те не гледам!

Стојан одлази.

ПЕТИ ПРИЗОР.

Исти, без СТОЈАНА.

Магда, ватрено, понизно.

Немој, газдо! Не љути се толико!

Тома, плане.

Како да се не љутим? Шта сам ја овде?

Магда, ватрено.

Газда, газда си! Стари, мили, слатки газда! (Љуби га у руку, ватрено.) Немој, газдо! (Показује на софру.) Седни ми за софру. Седни, те с тобом у кући срећа да ми седне!

Тома, изненађен њеном дрскошћу.

Да седнем?

Магда, моли, преклиње, показујући на софру.

Срећа, срећа у кући с тобом, газдо, да ми седне! Берићет, благота с тобом у кући да ми седне!

Тома.

Зар још и да седнем?

Магда, ватреније, понизно; вуче га ка софри.

Седни! Окуси! (Показује на софру.) Само окуси... хлеб, со! (Одлучно.) Боље ме уби, газдо, него овако, на овај свети и Божји дан, да ме оставиш! (Плачно.) Седни! Бирићет с тобом, срећа у кући да ми седне...

Митка, показује Томи на софру.

Седни, седни! (Показује на Магду.) Лошо је на ов'ј свети дан у кућу да се дође, а да се не седне, хлеб и сол не обиђе... З'р ја тој да ти казујем? Зашто си хаџија?...

Магда, покорно.

Бирићет, газдо, благота, срећа да ми седне... Седни!

Тома, ломи се.

Ех, молите Бога, што је овај свети празник! (Прилази побожно, свечано софри; строго) Дај, Магдо! Само брзо, па да идем?

Магда, ужурбано подмеће му јастук, нуди га јелом са софре.

Узми, газдо! Окуси хлеб, со... што Бог дао! не љути се на нас, газдо! Немој! Немој на овај свети дан... (Пружа му чашу вина.) Окуси, газдо!

Тома, узима чашу, прекрсти се и приноси чашу.

Ех, Магдо! (Трза се.) Него хајд! хајд срећан ти дан!

Пије.

Магда, радосно љуби га у руку.

Хвала, газдо! Слатки газдо!

Коштана, Салче и остали хоће да иду.

Митка, заустављ их.

Стој! Куде!

Коштана, показује на Тому.

Љутиће се.

Митка, Коштани.

Овам ти! Овам, мене гледај! Ја овде... Пој!

Коштана.

Немој, немој, газда Митке, па после да...

Показује на Тому.

Тома, гордо, презриво.

А не! На вас? Шта имам на вас? Занат вам је то. На моју судбину имам да се љутим. Можеш, отпевај! Де, само једну отпевај! Тек колико даба бакшиш да вам не дам.

Гордо вади кесу.

Митка, Коштани.

Пој ти само! А кој на тебе? Ја...

Коштана, пева.

Стојанке, мори Стојанке,
Стојанке, бела Врањанке,

Кога те, мајка родила,
На што је оком водила?
Итд.

Тома, кашље. Раскопчава се. Забацује отмено колију.

Коштана пева.

Шано душо, Шано,
Отвори ми врата,
Отвори ми, Шано, врата,
Да ти дам дуката,
Ој леле, леле, погибо' за тебе!

Тома, вади кесу, строго.

Још...

Коштана, пева.

„Море, на сред село шарена чешма
течеше, аго, течеше!
„Море, и на чешму две до три моме
стојашев, аго, стојашев.

Митка, ћути. Вади дукат, меће га пола у уста, и пружа Коштани.

Коштан, бре! Чедо!

Пружа јој дукат. Коштана прилази, устима узима из Миткиних уста дукат.

Тома, даје јој и он новац; јоште строго, али блаже.

На... доста, доста...

Коштана, бацивши Салчету дукат, пева.

Море, дајте мени туј мутну воду
да пијем, аго, да спијем!

Тома, узневерено, борећи се за себе, баца јој новац.

Доста... доста!

Коштана, пева.

Море, за тебе има шарена соба
да спијеш, драги, да љубиш!

Тома, савладан, лупи се у чело.

За мене нема више, кћери, нема! (Издиже се.) Ех, кад би још и ону? А не знаш је ти! Стара је то песма; у моје доба, кад ја бех, тад се је она много певала. Твоја мајка, Салче, певала ми је она! (Салчету.) А Салче?

Салче.

Коју, газдо?

Тома, одсечно, више за себе.

Ону: була млада, после свадбе, чим легла, одмах умрла. Сутра сунце већ изишло високо, високо, а ње из собе још нема. Мајка јој већ дошла, она се још не буди. Свекрва стоји пред њеним вратима, чека да се она пробуди, устане, изиђе. Чека свекрва, буди је и тужно пева:

„Ојансана ан'н ђелди
„Ојан, ојан маз.
„Мајка ти дошла,
„Устани, мори!

Гледајући у Салче, показује на Коштану.

Зна ли она ту песму? Јеси ли је научила?

Салче, показује на Коштану.

Ех, не зна, хаџи! Стâра је и тешка та песма. Не зна.

Тома.

Ех, кад би то? А бакшиш *хаџијски!* И то не целу песму. Крај само. Он много казује. Она мртва, а свекрва мисли да не може још од ноћна миловања да се расвести, па још спава и из собе не излази. Већ јој и отац долази. Свекрва плаче, буди је, и тужно, тужно пева!

Утансане баба ђелди
Ојан, ојан маз.
Татко ти дође
Засрами се море.

Диже се.

А она мртва и чиста. Мушка рука не помиловала, ни уста пољубила. Мртва и чиста... Е кад би ту...

Ноћ слаби, фењери трну.

Тома, Марку.

Марко! Хата па у град. И хаџи-Ристу, Секулу, Зафира, све зови! Све на весеље зови!..

(Завеса пада.)

(Наставиће се.)

Борисав Станковић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконскога јунака.

(3).

После три дана, он се искрца у Вицнау, на подножју Ригиа. Као планина за почетак, за вежбање у пењању, Риги га је привлачио због своје мале висине (1800 метара, од прилике десет пута толико колико је имао Страховити Вис, највиши међу Алпинима!) а и због дивног изгледа са његовог врха: сви бернски Алпи у једном ланцу, бели, румени, око језера, и чекају да путник учини избор, да баци своју кукачу на који од њих.

Уверен да ће га на путу познати, па можда и пратити, јер беше уобразио да је у целој Француској онако исто славан и популаран као у Тараскону, он је врло обилазним путем ушао у Швајцарску и обукао се тек кад је прешао преко границе. И добро је учинио: никад сва његова опрема не би могла стати у једноме француском вагону.

Али ма колико пространи да су швајцарски вагони, алпинист је, спутан стварима с којима се још није умео наћи, гњечио туђе прсте на ногама врхом свога алписког штапа, закачињао у проласку људе својим гвозденим кукама, и свуда где год се појавио, на железничким станицама, у салонима гостионичким и на лађама, изазивао толико исто чуђење колико и грдњу, повлачење, гневне погледе које није могао себи да објасни и који су падали тешко његовој љубазној и дружељубивој природи. Уза све то још и небо је било непрестано облачно, и киша је лила као из кабла.

Киша је падала у Базелу, на беле кућице које су најзменце прале слушкиње и вода из неба; падала у Луцерну, у пристаништу на коме путнички сандуци и роба изгледаху као да су спасени приликом неког бро-

долома; а кад стиже на станицу Вицнау, на обали Фирвалдштетерског језера, исти поток је пљуштао на зелене падине Ригиа, и црни облаци су се колутали небом, и киша је пљуштала у потоцима низ стене, у водопадима од воденог клобука, и са сваког камена, са сваког јеловог листа канала је вода. Никад Тарасконац не беше видео толико воде.

Он уђе у једну крчму, поручи каву с млеком, мало меда и масла, једино што је заиста било добро и што је са задовољством јео на путу; и пошто се мало поткрепио и своју медом умрљану браду очистио крајем од убруса, он се спреми да покуша своје прво пењање.

— А, овај, унита иртећи своју торбу, за колико се може попети на Ригиу?

— За сат, сат и четврт, господине; али похитајте, воз полази кроз пет минута.

— Воз за Ригиу!... ви се шалите!

Кроз прозор на крчми са окнима опточеним оловом показаше му воз који се бејаше кренуо. Воз се састојао из два велика покривена вагона без покретних окана, која је одострага гурала локомотива са димњаком кратким и трбушатим, у облику лонца, те све изгледаше као неки чудан, горостасан инсект који се прилепио уз планину, на брекћући пуза уз њене стрме стране.

Оба Тартарена, и дивљи и питоми, побунише се једновремено на помисао о пењању у овој гнусној машини. Једноме се чинило глупо ићи се на Алпе као на горњи спрат гостионице, лифтом; што се тиче другога, ови ваздушни мостови, преко којих је ишла пруга с изгледом на пад од хиљаду метара, ако би воз искочио из шина, изазивали су у њему свакојаке жалосне мисли, које је оправдавала близина вицнауског гробља, чији бели гробови беху поређани један до другога, у дну падине, као рубље простро у дворишту какве перионице. Ово је гробље било овде очевидно из обазривости, да путници, у случају несреће, не би морали ићи далеко.

„Идем ја пешке, рече у себи одважни Тарасконац, тако ћу се навићи на пењање... Напред!“

И оде, мучећи се са својим алписким штапом пред крчмаревим особљем које беше истрчало на врата, и викало за њим дајући му упутства која он није слушао. Најпре је пшао путем поплочаним крупним, неједнаким и шиљатим шљунком, као што су мале улице по јужној Француској, и ограђеним дрвеним олуцима за одвођење кише.

Десно и лево простирали су се велики воћњаци, бујне и влажне ливаде, кроз које су пролазили ови исти олуци за заливање, начињени од дебала. Од врха до дна планине клокотала је вода; и кад год би алпинистова кукача за лећима закачила у проласку какву ниску растову или орахову грану, његова се качкета натапаше водом као под решетком за заливање.

„Господе! шта је ту воде!“ уздисаше наш јужњак. Но још много горе му би кад нестаде шљунка по путу, па мораде гацати по потоцима и скакати с камена на камен, да не покваси своје доколенице. Уз то дође још и киша, јака, непрекидна, која као да је била све хладнија што се више пео. Кад би застао да се мало одмори, чуо је само шуштање воде у којој као да се беше удавио; а када би се осврнуо, видео је облаке који су се спуштали на језеро као танане и дугачке стаклене шипке, кроз које су се куће у Винцнау светлиле као играчке свеже премазане.

Људи и деца пролажаху поред њега оборене главе, погнутих леђа под подједнаким белим путњама, у којима су биле намирнице за какву вйлу или гостионицу, чији су се отворени балкони видели по странама брега. „Риги-Кулм?“ питао је Тартарен да се увери да није скренуо с правога пута; али његова необична опрема, нарочито она плетена струка која му је заклањала лице, уливаху путем страх, и сви су, разрогачених очију, убрзавали кораке не одговарајући му.

Ускоро оваква сретања посташе ретка; последњи људски створ који је видео беше једна старица која је прала рубље у алову, заклоњена једним огромним црвеним кишобраном пободеним у земљу.

„Ригп-Кулм?“ упита алпинист.

Старица диже своје блесасто и прљаво лице, с гушом која јој је играла на врату, велика као меденица на каквој швајцарској крави; и пошто га је дуго посматрала, прсну у грохотан смех од кога јој се вилице разјапише до ушију а боре око њених малих очију скупише; и кад год би отворила очи и погледала у Тартарена, који је стајао пред њоме, с кукачом на леђима, смех би јој се удвојио.

„Гром и пакао! загрме Тарасконац, нека моли Бога што је жена...“ и, гневан, настави пут и залута у један јелак, у коме му се чизме клизаху по наквашеној маховини.

С друге стране шуме предео беше одједанпут други. Ни стаза више, ни дрвећа, ни пашњака. Само суморне стране, голе, велике сурвине стена уз које се пео на коленима, бојећи се да не падне; јаруге пуне жутога блата преко кога је прелазно лагано, нипајући пред собом алписким штапом, дижући ноге као они што оштре ножеве. Сваки час погледао је на бусолу, која је као украс висила на његовом дебелом ланцу од сахата; али, било због висине или због промена у температури игла се окреташе на све стране. Међутим није било начина оријентисати се код густе сиве магле од које се на десет корака није ништа видело и кроз коју од пре неколико тренутака беше почела промицати густа и ледена киша, због које је пењање било све теже и теже.

Наједанпут он стаде; земља се по мало белила пред њим... Чувај очи!... Дошао је био у снежни појас...

Одмах извади из кутије наочари и намести их на очи. Тренутак беше свечан. Тартарен беше мало узбуђен, али у исто време и поносит: чинило му се као да се једним скоком испео хиљаду метара, и прикучио планинским врховима и великим опасностима.

Сад је ступао напред обазриво, очекујући пукотине и провале, о којима је читао у својим књигама, проклињући оне у крчми што су му саветовали да иде право у вис и без воће. А да се можда не пење по другој некој планини! Има више од шест сахата како иде, док до на врх Ригиа не треба више од три сахата. Око њега дувао је ветар, ветар хладан који је терао снег тамо амо кроз сумрачну маглу.

Још мало, па ће га и ноћ затећи. Где да нађе какву колибу, или бар какву истакнуту стену да се заклони? Наједанпут спази пред собом, на дивљачној и голој узвишици, као неку дрвену кућицу и на њој објаву с огромним писменима, која с муком прочита: „Ри... ги... кулм... ска фо... то... гра... фија.“ У исти мах, огромна гостионица са три стотине прозора указа се мало даље, између упаљених фењера који су се кроз маглу светлели.

III.

Узбуна на Ригиу. — Будите присебни! будите присебни! — Алписки рог. — Шта је Тартарен пашао на своје огледалу кад се пробудио. — На шта да се реши? — Тражи се вођа телефоном.

„Шта је то?... Ко је то?...“ упита Тартарен наперена ува, очију разрогачених у помрчини.

По целој гостионици чуло се трчање, лупање вратима, убрзано дисање, узвици: „Похитајте!...“ а на пољу је свирало као на збор, и изненадни пламенови осветљавали су окна и завесе...

Ватра!...

Тартарен за тренут ока скочи из постеље, навуче обућу и одело и слете низ степенице, на којима су лампе још гореле и низ које је са жагором силазило мноштво Енглескиња, очешљаних на брзу руку, умотаних зеленим шаловима, црвеним вуненим марамама, свим што им је дошло под руку кад су устале.

Да би се и сам охрабрио, а и девојке умирио, Тартарен је, јурећи напред и гурајући кога је год стигао, викао: „Будите присебни! будите присебни!“ гласом који је личио на галебов крик, гласом угушеним, престрављеним, једним од оних гласова којим човек говори у спавању кад ружно сања и од којих и најхрабрије га подилазе мрави. И — ко би то могао помислити! — ове младе Енглескиње смејале су се гледајући га, — рекао би човек да им се он чинио врло смешан. Али у њиховим годинама ретко је ко свестан опасности која му прети!

На срећу, за њима је ишао стари дипломата, врло непотпуно обучен, само у горњем капуту, испод кога су му се виделе беле ногавице и крајеви од врпчица.

Хвала Богу, једва један човек!...

Тартарен му притрча млатајући рукама: „Ах! господине бароне, да грдне несреће!... Знате ли ви шта?... Где је?... Како се појавила?“

— Ко? Шта?... муцао је барон запрепашћен, не разумевајући га.

— Но, на ватра...

— Каква ватра!...“

Овај јадни човек беше начинио тако необично бедно и глупо лице, да га Тартарен остави и нагло похита напоље да „предузме спасавање!...“

„Спасавање!“ понављао је барон, а за њим и пет шест момака, који су на ногама спавали у предсобљу и згледали се, савршено пометени... „Спасавање!...“

Чим је ступио напоље, Тартарен виде да се преварио. Нигде пожара ни од корова, него оштра зима и дубока ноћ, једва нешто мало обасјана смоластим буктињама које су се светлиле овде онде и бацале по снегу велике црвене сенке.

Пред пероном један свирач извијаше на алписком ловачком рогу своју сетну мелодију, ону монотону краварску мелодију у три гласа, којом је обичај на Ригн-

Кулму будити обожаваоце сунца и објављивати им скорашње рађање ове звезде.

Кажу да се оно каштo помаља на крајњој тачци планине, иза гостионице. Ради оријентисања, Тартарен је имао само да иде за гласним смехом Енглескиња које су пролазиле поред њега. Али он је ишао лакше, још бунован и ломан од шест сахата пењања.

„Јесте ли ви то, Манилове?... чу се наједанпут у мраку неки јасан глас, глас женски... Помозите ми, молим вас... Изгубила сам једну ципелу.“

Он познаде страначко тепање оне своје сусетке и напреже очи да њену танку силуету спази кроз бледу светлост која се дизаше са земље.

„Није Манилов, госпођице, али ако вам ја могу помоћи. . .“

Она врисну изненађена и поплашена, и трже се мало, што Тартарен не примети, јер се већ беше сагао пипајући по краткој трави која је шкрипала око њега.

„Па, ево је...“ узвикну он весело. Затим истресе лепу ципелицу на коју се беше нахватало пиље, клече једним коленом на хладну и влажну земљу, као најотменији витез, и за награду замоли за част да обује Пепељугу.

Али ова Пепељуга, мање питома од Пепељуге у причи, одговори врло хладно „Не“, и одскакута, покушавајући да своју свилену чарапу угура у мркоцрвену ципелу; но ово јој не би никад пошло за руком да јој не притече у помоћ наш јунак, врло узбуђен што је за часак ову лепу ручицу осетио на своме рамену.

„Ви имате добре очи... додаде она као у знак захвалности, док су пипајући по мраку пошли напоредо.

— Као човек који је често по бусењама, госпођице.

— А! ви сте ловац?“

Ово рече подругљиво, као да не верује. Тартарен је знао да треба само своје име да каже па да је увери, али, као и сви славни људи, умео је да се уздржи, да

се чини важним: и, хотећи да њено изненађење повећа, одговори:

„Јован, погодили сте..."

Она настави оним истим проничним тоном:

„А какву дивљач ловите понајрадије?

— Дивље звери, госпођице... рече Тартарен, мислећи да ће је задивити.

— Има ли их много на Ригиу?"

Увек љубазан и спреман за одговор, Тарасконац хтеде одговорити да је на Ригиу нашао само на газеле, кад му реч пресекоше две сенке које прђоше вичући:

„Соња... Соња...

— Ето ме..." рече она; и окренувши се Тартарену чије су очи, навикнуте на помрчину, распознавале њено бледо и лепо лице под шпанским огртачем, она додаде, овога пута озбиљно:

„Ви идете у опасан лов, чико... Пазите да у лову не оставите своје кости..."

И намах је нестаде у помрчини с њеним друговима.

Касније ће ове речи пуне претње бацити у бригу нашег јужњака; али за сада само га увреди реч „чико", којом се циљало на његову проседу косу и пуноћу — и нагли одлазак ове девојке, и то баш у тренутку кад јој се хтеде казати и уживати у њеној запрепашћености.

Он пође неколико корака у правцу у коме се ова група удаљаваше, и чу неки нејасан жагор, кашљање, кијање туриста који се беху искупили у гомиле и с нестрпљењем очекиваху рађање сунца; неколико њих најодважнијих беху се испели на једну кулу, чији су се дирећи, покривени снегом, белили у ноћи која престајаше.

На истоку се поче белити слаба светлост, поздрављена новим звуцима алписког рога и оним задовољним „А!" које у позоришту изазива звоно што објављује дизање завесе. Уска као пукотина на каквом поклопцу, ова светлост стаде се ширити, увећавати видокруг; али у исто време поче се дизати из долине непровидна и жута магла, пара, све јача и све гушћа што се дан више при-

мицао. Изгледало је као да завеса заклања позорницу од гледалаца.

Ни трага од горостасних призора о којима се говори у Путовођања. У замену за то, чудноватe прилике синоћних играча, пробуђених пре времена, опртавале су се као хинеске сенке, необичне и смешне, увијене шаловима, покривачима, па чак и креветским завесама. Под разноликим капама, капама свиленим или памучним, капуљачама, шеширићима, качкетама с ушима видела су се преплашена, подбула лица, као главе бродоломаника који, усамљени на неком острвцету усред мора, разрогачених очију гледају пут пучине, неће ли спазити на њој какво једро!

И ништа, баш ништа!

Међутим неки од њих, пуни добре воље, упињаху се да распознаду поједине висове, а горе на кули чуло се кикотање перуанске породице, искупљене око неког дугачког човека који је, у до пете дугачком шареном капуту, без забуне описивао невидљиву панораму бернских Алпа, набрајајући и показујући гласно висове које магла беше заклонила.

„Лево видите Финстерархорн, висок четири хиљаде две стотине седамдесет и пет метара... Шрекхорн, Ветерхорн, Менх, Јунгфрау, на чије лепе размере обраћам пажњу госпођицама...

— Ала је овај безочан!...“ рече у себи Тарасконац, а затим додаде: „Ама мени је познат овај глас.“

Он познаде нарочито нагласак, онај јужњачки нагласак који се распознаје издалека, као и мирис белога лука, који се на југу тако радо једе; али мислећи само о томе како ће наћи своју младу сапутницу, он се не заустави и настави разгледати гомилице, али без успеха. Мора бити да се вратила у гостионицу, што су чинили и сви остали, јер им беше додијало цвекотати и табати по снегу.

Погнута леђа и шалови чије су се китке вукле по снегу удаљаваху се, нестајаху у магли која је бивала

све гушћа и гушћа. Ускоро не остаде на хладном и пустом врху, у свом праскозорју, нико више до Тартарен и свирач, који је и даље сетно дувао у огромни алписки рог, као псето које лаје на месец.

То беше омален старац дугачке браде, са тиролским шеширом, украшеним зеленим кићанкама које су га биле по плећима, и позлаћеним писменима „Regina Montium“, као све капе гостионичких слугу. Тартарен му приђе да му да напојницу, као и остали турисги. „Хајде, чича, да спавамо,“ рече; и ударивши га руком по рамену с познатом тарасконском усрдношћу додаде: „Рађаше сунца на Ригиу! комедија, је ли!“

Старац настави дувати у рог, довршујући своју ритурнелу у три тона, с потајним осмехом од кога су се скупљале његове очи и тресле зелене кићанке на његовој капи.

При свем том Тартарен се не могаше потужити на ову ноћ. Сусрет са леном плавушом био му је богата накнада за прекинуто спавање; јер, и ако му је било близу педесет, срце му још беше ватрено, машта романтична, а живот необично мио. Кад се вратио у своју собу и склопио очи не би ли поново заспао, учини му се да осећа у својој руци ону малу, лаку шапелицу, да чује несташни глас младе девојке: „Јесте ли ви то, Манилове?...“

Соња!... да лепа имена!... Зацело је Рускиња; а они млади људи, што путују с њом, без сумње су пријатељи њеногa брата... Затим се све измеша; лепушкасто лице које сунце златн споји се са другим бледим и успаваним висцјама, падинама Ригна, шареним водопадима; и на скоро херојско дисање овог великог човека, звучно и одмерено, испуни собицу и добар део ходника...

У тренутку када, на прво звоно за доручак, хтеде спћи, Тартарен се хтеде најпре уверити да ли је добро очешљао браду, и да не изгледа сувише ружно у свом алписком оделу; но наједанпут уздрхта. Пред њиме, на

огледалу, беше прилепљено двема обландама једно писмо без потписа у коме је била ова претња:

„Проклети Француз, не сакри се ти под тим твојим оделом. За сад ти се прашта; али ако се још једанпут набеш на нашем путу, чувај се!“

Не верујући чисто својим очима, Тартарен два три пута прочита ове редове, не разумејући ништа. Од кога, због чега да се чува? Откуда ово писмо овде? Очевидно је било да су га прилепили док је спавао, јер га по повратку са своје јутарње шетње не беше спазио. Он зазвони за собарицу, девојку бледа и пљосната богињава лица — сушти ементалер — од које ништа друго не могаде разабрати до да је из „топре боротице“ и да не улази у собе док господа не изиђу.

„Запета, чудновато!“ говорио је Тартарен обрћући писмо са сваке стране, врло узбуђен. У једном тренутку паде му на ум Костекалда. Дознао човек за његове намере о пењању, на уједурмама и претњама гледа да га омете. По кад је боље промислио, ово му се учини невероватно, и напослетку дође до закључка да је то неко збијао шалу... можда оне младе Енглескиње које су му се онако од срца смејале... Те енглеске и америчке девојке тако су слободне!

Чу се и друго звоно. Он сакри писмо без потписа у џеп и рече у себи: „У осталом, видећемо...“ И у покрету усана с којим је ову мисао пропратно огледаше се херојзам његове душе.

Кад је сео за сто, ново изненађење. У место своје лепе сусетке „коју љубав злати“ спази он голишави и дуги врат једне матроре Енглескиње, чији су се дугачки зулуфи вукли по столу. Неко у његовој близини рече, да је девојка са својим друштвом отпутовала једним од првих јутарњих возова.

„До ђавола! изиграше ме...“ рече сасвим гласно талијански тенорист, који у очи тога дана беше онако опоро дао Тартарену на знање да не разуме француски.

Научио га је дакле преко ноћ! Тенорист устаде, баци свој убрус и одјури, оставивши Тартарена забезекнута.

Од јучерашњих гостију беше остао само он. Тако је увек на Риги-Кулму, где се нико не бави дуже од двадесет и четири часа. У осталом све је било по старом: поређани компоти подвајали су странке. Али сад су пиринчари били у великом броју, појачани знаменитим личностима, док се шљивари беху, што кажу, завукли у мишију рупу.

Не пристајући ни уз једне ни уз друге, Тартарен оде у своју собу пре но што је и дошао ред на компоте, увеза своју торбу и затражи рачун; био је сит и „Reginae Montium“ и глувонемих гостију за столом.

Поново обузет својим алписким лудилом, чим је осетио додир кукаче, енгечâ и конопца којима се беше поново натоварио, он је горео од нестрпљења да се окоми на какву праву планину, на какав вис без лифта и без фотографске радње посред ветра. Не могаше се још решити да ли да се пење на Финстерархорн, који је виши, или на Јунгфрау, која је чувенија, и чије би га лепо и чедно име чешће подсећало на његову малу Рускињу.

Решавајући се на једну од ових планина, док су му спремали рачун, Тартарен се забављаше гледањем великих фотографских слика у боји, које су висиле по зидовима огромног, суморног и пустог гостионичког предсобља и представљале глечере, снежне стрмени, чувене и опасне планинске стазе: негде се виде путници један за другим, као мрави кад иду по храну, уштром и плавом леденом рту; мало даље се види огромна пукотина са зеленоплавим странама, а преко ње бачене лествице преко којих иде на коленима једна женска, а за њом неки опат са загрнутом мантијом.

Тарасконски алпинист, наслоњен обема рукама на своју кукачу, није никад ни сањао о оваквим тешкоћама; међутим овуда треба проћи!...

Наједанпут, он страшно пребледе.

У једном црном оквиру, један цртеж, по чувеној слици Густава Доре, представљаше катастрофу на Матерхорну: четири људска тела потрбушке или на леђима срљају низ готово одвесну страну једнога глечера, раширених руку, које хватају, грчевито се стежу, траже прекинути конопац о коме им је висио живот и који их сад само сигурније вуче у смрт, у провалу, где ће сви пасти заједно с конопцима, кукачама, зеленим веловима, с целом веселом спремом за пењање која наједанпут постаје трагична.

„До ђавола!“ рече Тарасконац, говорећи у страху сасвим гласно.

Један врло учтиви настојник чу његов усклик и, сматрајући за дужност да га успокоји, рече, како су овакви несрећни случајеви све ређи и ређи. Главно је, вели, бити пажљив, а нарочито, набавити доброга вођу.

Тартарен га упита, може ли му казати једног таквог, поузданог... Није да се боји, него боље је имати уза се поуздана човека.

Настојник се замисли, врло важан, гладећи своје залиске: „Поузданог... Ах, да ми је то господин рекао раније, имали смо јутрос човека који би био врло подесан... вођа једне перуанске породице...

— А тај добро познаје планину? рече Тартарен очекујући потврду.

— О! господине, све планине... швајцарске, савојске, тиролске, индијске, целога света; на све се тај нео, све их зна на намет и уме вам причати о њима... Мислим да бисте га лако добили... С човеком као што је тај могло би и дете ићи свуда без опасности.

— А где је он? где бих га могао наћи?

У Калтбаду, господине, где спрема себе за своје путнике... Одмах ћемо телефонисати.

Телефон, на Ригиу!

Ово је био врхунац свега. Али се Тартарен није више чудио.

После пет минута, настојник се врати с одговором.

Воћа Перуанаца беше баш отишао у Телеплате, где ће зацело преноћити.

Ова Телеплате беше капела за успомену, једно од поклоничких места у славу Виљема Тела, каквих има неколико у Швајцарској. Ту се много пило због слика на зиду, које је један чувени базелски сликар довршавао у капели.

Лађом није требало више од једнога сахата, сахат и по највише. Тартарен се не премишљаше дуго. Истина изгубиће због тога један дан, али му је дужност налагала да ода пошту Виљему Телу, који је био његов љубимац; а после, каква срећа ако буде могао добавити тога јединственог воћу, и наговорити га да се пење с њим на Јунгфрау.

Напред, дакле!...

Он брзо исплати рачун, у који је засебно ушло залажење и рађање сунца, као и свећа и послуга, и, уз ону страховиту звеку гвожђарије, која је куда је год прошао изазивала изненађење и ужас, упути се на станицу: јер сићи низ Риги пешке, као што се попео, значило би губити време и указивати сувише части овој вештачкој планини.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Д. Л. Бокић).

*

Лежи река расута у мраку
Мртва, бела. Не чујем да прска
Ни таласић између' густих трска,
Ни тић речни гдегод у врбаку.

Саме дрхте у провидној тмини
Две три звезде сред мраморног свода,
Где се диг'о, изнад мирних вода,
Црн силует шуме у висини.

Но блиснуше небеса, у часу,
Сјај тајанствен разли се по ноћи,
И шум чудни мину по самоћи,
Мирис липе долином се расу. . .

И све опет беше тамно, ти'о.

Мора да је анђô пролетио.

Ј. Дучић.

ДУБРОВАЧКИ МАДРИГАЛ.

Вечерас, госпођо, у Кнеза на балу
Играћемо опет бурни валс, к'о прије,
С радошћу на лицу минућемо салу —
Као да ништа никад било није.

На онда ће доћи весели кадрили,
Музика ће страсна да хуји к'о бура;
Госпође ће бити у млетачкој свили,
Господа у руху од црног велура.

Затим ће властела у зборе да тону,
Млађи о јунаштву, песништву, и вину,
Старији о небу, о старом Платону,
И о сколастици, светом Августину...

Ми ћемо, међутим, сести у дну сале,
На меке фотеље, не слушајућ' тезу;
И написаћу вам, хитро, к'о од шале,
Један тужан сонет на вашу лепезу.

Ј. Дучић.

40 (72).

Ни једна идеја не може дрикче ухватити корена у маси него у форми мржње или љубави; нема ли у тој идеји нешто што треба волети или мрзети, њу маса никад не може прихватити. А много јачег корена хвата мржња него љубав.

41 (73).

Дух је продукат историје и има га само онде где има историје.

42 (74).

Кад велики човек погреши и падне, онда се и најситнији човек осећа већи од њега.

43 (75).

Једна од разлика између наукâ и филозофије јесте и та што наука тражи да похвата све конце у једној области факата, а филозофија тражи да провуче један конац кроз све области факата.

44 (76).

Гомилање је прва фаза сваког процеса, распоред долази после; тако стоји несвест према свести; свест само осветљује и распоређује, несвест ствара и гомила.

45 (77).

Цивилизација је латентификација бестијалности и животињства у човеку.

46 (78).

Мора се много изгубити од животињске топлоте и светиње, да би се разум могао јавити; светлост ума јавља се кад охладни топлота осећања.

47 (79).

Сваки социјални човек онако је исто једна формула из пропорције разних елемената као и физички и хемијски

човек. Кад би се узела та целина у 100 делова, онда код огромне већине људи из највећег броја делова састоји се брига за живот, одржање, храну; из мањег броја делова састоје се фамилијарне, грађанске и друштвене бриге; остали делови састоје се из таштине, зависти, амбиције, религије, моде, подражавања и страха. Само један од тих 100 делова остаје на праву племенитост и хуманост, на тежњу за слободом, правдом и истином.

Иста је та пропорција и у друштву људском, у коме тек стотинитом човеку остаје сувишак снаге душе да може бити племенит и борити се за правду.

48 (80).

Науке траже законе, филозофија тражи принцип.

49 (82).

Као што се до свести никад не дижу и не допиру нижи процеси тела — варење, циркулација, лучење, ни утисци нижих чула, тако се до свести, до праве чисте истине никад не диже човек масе.

50 (84).

Маса се почела јављати са појевтињавањем добара: демократија то је јевтиноћа; маса тражи јевтино и за њу је само оно што је јевтино.

51 (86).

Капитализам, то је економни феудализам.

52 (94).

Основни моменат друштвеног васпитања је не хтети и умети не бити досадан.

53 (95).

Из интереса се рађају идеје, као и добро из зла, истина из заблуде, слобода из ропства, правда из неправде, закони из безакоња и насиља, — као што је корен свему лепом и добром дубоко у блату и мраку, као што је свима фамилијарним и социјалним светињама основ у животињској природи, у животињским потребама човековим.

54 (96).

Заблуда је кад је човек у неку неистину уверен да је истина, лаж је кад човек свесно говори, износи и

тврди неистину; заблуда је племенита, лаж је прљава; заблуда крчи пут истини, лаж јој истиче преноне и сметње; заблуда је материја од које постаје истина, лаж гаси пламен истине. Само племенити духови блуде, само ситне душе лажу.

55 (97).

Прави је морал само у оним радњама које човек ради независно од спољне природе, од спољних утицаја и подстрека, које ради без страха од спољних невољности, казна и несрећа, без обзира на своју корист и своје интересе. Морал је слобода од свих тих спољних обзира и снага; морал је слобода од „мора“ и „може“, морал је у *треба*. И као што се до највише истине и правде може доћи само слободом од људи, од живота, од садашњости, од својих интереса, тако се само тим може доћи и до највишег морала. И као што се највишом слободом долази до правде, истине и морала, тако се само у највишој правди, истини и моралу долази до највише слободе. Истина, правда, морал, слобода јесу зраци једног истог сунца. И сваке праве истине, правде, морала, слободе увек и свуд врло је мало.

Свака права истина јесте праведна, морална и доноси слободу, те је свака лаж неправедна, неморална и доноси неслободу, и свако кршење слободе доноси неморал и лаж.

56 (103).

Истина је поштена, јер доноси добра све већем броју људи што је она већа; лаж је непоштена, јер доноси добра све мањем броју људи и зла све већем броју што је она већа; од истине пропада само оно што није за живот, што не треба да живи, од лажи пропада оно што треба да живи.

57 (104).

Нижи човек масе добија само вештачки, цивилизацијом боју зрелог човека, а кад га човек загризе, окуси сву опорост незрелога.

58 (105).

Разлика разума од осталих нижих, првобитнијих, психолошких снага јесте и у томе што само разум познаје, одређује и тражи меру и границе свему; нагони, осећања, афекти, страсти, фантазија не знају мере ни граница.

59 (108).

Карактер је само онај човек који чини све да мора да буде оно у што је он уверен да треба да буде и који све што чини и како чини, чини то и тако зато што је уверен да то и тако треба да ради. Дижући „мора“ до „треба“, карактер мирис боје: „треба“ да буде, дакле „мора“ да буде.

Отуд разлика између вишег и нижег човека у главном је иста која је између зрелог човека и детета, између цивилизованог и природног човека: виши човек ради оно што треба да ради и ради зато што то „треба“ да ради, и не ради нешто зато што то не треба да ради; у свему свом раду и животу виши човек је узвишен изнад „мора се“ и „може се“, изнад страха и користи. Нижи човек ради само оно и зато што мора и може, и не ради нешто само из страха или што њему не користи.

Отуд се о карактерности не може говорити код деце, код дивљака и код нижег човека масе; карактерност је атрибут само зрелог, вишег, племенитог човека.

60 (109).

Кад би се сума снаге која је концентрисана у интелигенцији једног филозофа који ствара нове идеје, једног човека који чини велика открића и проналаске и крчи нове путеве ума и живота — могла претворити у радну, активну, практичну снагу, сваки би филозоф, сваки такав човек вредео би за читав један народ обичних нижих људи.

61 (111).

Велики духови кују баре мисли одакле нижи умови вуку монете за циркулацију у свакиданњем животу.

62 (112).

С људима је као и с монетама; у животу много више циркулишу људи ситне, плитке памети, друштвени ситан новац; што су већи душа и дух, све мање циркулишу у животу, све су даље од њега, чувају се у благајнама.

63 (114).

Главни посао разума јесте разлагање, и по томе само оно може човек разумети што је сложено; просто не може се разумети, те што је нешто простије све је загонетније, тајанственије, неразумљивије.

64 (117.)

Пут добру тежи је много него пут злу; први је пењање, други силажење; отуд је много лакше напредовати у злу него у добру.

65 (122).

Као што је језик, говор, одлакнуће од притиска спољних утисака, тако је мишљење одлакнуће од притиска живота. Што год је задовољно са животом, оно не мисли. Што је човек незадовољнији са животом, што га живот више притискује, тим он више мисли; што дубље осећа болове од живота, тим дубље и мисли.

66 (127).

Права, највиша несрећа никад не долази човеку с поља, него је може само у себи носити; право несрећан човек мора се као несрећан родити, он мора у себи носити клицу своје несреће.

67 (128).

Дух је остатак, рест непотрошене снаге живота и душе као што је цивилизација остатак, добит од свеколиког напрезања човечанства у борби за живот. Код огромне већине људи сума унутрашње интензивности тако је мала да се сва утроши у животу и у борби за живот. Само код малог броја племенитијих људи остаје неутрошене унутрашње снаге да се могу дизати изнад живота, садашњости тела.

68 (131).

Религија и наука нису сестре, него мајка и кћерка; религија је давно постојала пре него је науку родила, само што ту тај однос у томе одступа од стварности што религија преживљује науку.

69 (132).

Што је човек нижи то му је и Бог ближи, Бог се увлеће у његове отвари; и ако не чини по жељи човека, овај је готов да роиће на њега. Што је човек виши, и Бог му је све виши и све даље од њега, од његових жеља и живота.

70 (137).

Бог је у најдубљој дубини вечности, човек је сасвим на путу; Бог је потребан свему што постоји од сунаца до човека, човек не треба ничему осим човеку, ни животињама ни биљу, ни земљи ни суицу; Богу не треба ништа, он је довољан самом себи, човеку треба све што постоји; Бог је свуд, у свима просторима, човек је само на појединим тачкама у козм су; Бог је увек у свима временима, човека има само у појединим моментима општег живота.

71 (132).

Цивилизација је један многостран процес, ширење светлости у више зракова и боја. Једна од њих, једна страна процеса цивилизације јесте све веће гомилање, тековина, капиталисање снаге, на коју се има наслонити правда; цивилизација је давање све веће снаге, све јачег ослонца правди.

С друге стране цивилизација је све веће продирање и снажење природног на рачун вештачког, људског, у све већем продужавању природног у свему вештачком, људском.

72 (137).

Лепо је кад разум влада осећањима, али није лепо кад су осећања у служби разума.

73 (139).

Укус: то је мирис од појма.

74 (142).

Више је за жаљење онај који због памети изгуби љубав него онај који због љубави изгуби памет.

75 (143).

Кад се на великим душама почне хватати лед, онда се хвата тако дубок и јак да га никоја људска топлота не може више растопити.

76 (147).

Подсмех је прва и најгенералнија форма смеха; смех је увек само чистији, префињенији подсмех! Смех стоји према подсмеху као хумор према лакрдији.

77 (148).

Људски је род један као што је и род мачке један, те и међу људима има лавова и мачака, орлова и стеница, крокодила и гуштера.

78 (155).

Вечност јесте процес којим је што више прошлости, то и све више будућности.

79 (157).

Оно што је доиста лепо и племенито никад није у гомили; оно је увек расејано или усамљено.

80 (158).

Мастило стоји према крви и зноју онако исто као дим од тамјана према старим жртвама.

81 (160).

Правда, истина, морал за већину обичних људи, за човека масе, јесу само луксуз живота, који они у невољи одмах жртвују.

(Свршиће се.)

Бож. Кнежевић.

СРПСКА ДРАМА У XIX ВЕКУ.

I. КОМЕДИЈА.

I.

У области српске комедије, осамнаести век оставио је деветнаестом врло мало наслеђе. Четири превода а ни један оригинал, то је било све[1] што је XVIII век произвео и као своју тековину предао деветнаестом. Доситеј је превео Лесингова „Демона“, његов ученик и усрдни поштовалац Манојло Јанковић превео је Голдонијеве „Трговце,“ Енгеловог „Благодарног сина“ и једну дечију комедију некога Франца Старка под именом „Зао отац и неваљао син.“ Али ако је то наслеђе било мало, оно је имало своје доста велике вредности. Очекујући оригиналне комаде XVIII век почео је превођењем, али је то превођење одмах пало у врло сигурне руке. Доситејево име је ту да о тој сигурности сведочи, а и Јанковићево даје за њу доста гарантије. Јанковић је одиста био врло озбиљан књижевник, млад је био, али је сасвим зрело схватао књижевне потребе и сасвим одано приступао књижевничком послу. И сад, кад су такви књижевници узели на себе да почну преводну комедију, ова врста књижевности морала је одмах добро поћи. Избор писца за превођење био је врло добар. Да оставимо Енгела који такође није био неважан писац,[2] кад наша преводна комедија почиње

[1] Ми овде не узимамо у обзир дубровачку драму XVIII века, која је без икаква утицаја на развој наше драме прошлога века.

[2] О овоме управитељу берлинскога позоришта и Лесинговом пријатељу, каже Лаубе ово: „Професор Енгел био је тада и као драматург цењена личност. Његови комади, као *Благодарни син* (дакле баш онај који је Јанковић превео) били су на репертоару у Бечу.“ (*Laube*, Das Burgtheater, 31).

с Лесингом и Голдонијем, може се рећи да је добро почело. Требало је даље наставити у том правцу, продужити с писцима Лесингове и Голдонијеве јачине. Деветнаести век имао је то да ради; имао је, док не стигну оригинални писци, да одржи преводну комедију на истој висини на којој ју је примио.

Међутим, XIX век није био кадар да то учини. Књижевник који је одмах с почетка века прионуо на превођење комедија, није био снаге Доситијеве а можда ни Јанковићеве. Ни по свом литерарном образовању, ни по знању туђих језика, ни по преводилачкој вештини, ни по тежњама које је у књижевности имао, ни најпосле по приликама у којима је радио, он није био дорастао послу који га је иза Доситија и његова ученика чекао, и комедија је у његовим рукама морала пасти један два ступња ниже. Али је он имао и других способности којих његови претходници нису имали, а које су, за прво стварање српске комедије и позоришта, биле врло потребне, можда потребније него које друге. Доситије и Јанковић били су чисти књижевници, кабинетски људи; они су само путем књиге радили да навикну публику на комедије и одомаће ову врсту књижевности код нас. А требало је и другим путем радити на томе, путем позоришта. И онда се јавио један књижевник који је целог века на позориште и комедију мислио, скоро четрдесет година радио за позориште, превео и прерадио око 27 позоришних комада, целе младости учио туђе језике само зато да би ове комаде могао преводити, добар део живота путовао само да би те језике тога ради могао научити; који је своје комаде и штампао и представљао, сам скупљао дилетантске дружине које ће их представљати, сам играо у њима, играо по Србији и Војводини, себи на корист или на штету; који је позориште безграничпо волео, бринуо се о њему, заносио се њим, имао спромах неприлика због њега, свађао се са светом који о позоришту не мисли добро, свађао се и приватно и у књижевности; и који је, најпосле, после грдна труда и напора, после сва-

којаких неприлика, успео да, код једне невичне и доста грубе публике, коначно одомаћи комедију и позориште. Тај књижевник, тај „отац народнога позоришта“, био је Јоаким Вујић.

Јоаким Вујић родио се, како сâм каже у свом „животописанију“, 9 септембра 1772 у Бачи, „у славном комитату бачкоме“. Његов отац Григорије који је био „художеством сапунџија“, дâ га најпре у месну основну школу; а кад ову изучи, даде га у једну фрањевачку, опет месну, школу где он за две године учаше латински, немачки и мађарски. Затим га посла у Нови Сад у гимназију где проведе годину дана; после у Калочу више Суботице у школу фратара пијариста где проведе две године, најпосле у Сегедин и опет Калочу где, и поред једног малог прекида кад оде у трговину, сврши IV и V разред гимназије. Овај га је разред највише муке стао, јер је тада његов отац већ био знатно оспромашио, и није могао сина више издржавати; млади Јоаким морао је „доста пута с три кувана млада кукуруза цели летњи дугачки дан издржавати“, али је ипак „херонтески“ издржао. После тога, један православни поп посла га, са својим сином заједно, у Пожун где он, издржавајући се у једној лутеранској ђачкој трпези, сврши гимназију и приватно још научи грчки и јеврејски језик. Затим се упише у права на некој католичкој академији у Пожуну, и положи испит из прве године. Али, кад чу како професор мађарског права предаје да „благородни то јест немеши веће преимућство у Мађарској имају неже ли други просвећени и заслужени људи“, изгуби сваку вољу на даље учење, реши се да иде кући и постане тамо негде учитељ, и оде доиста из предрагога Пожуна, пошто најпре пажљиби и сузама ороси сва дрвета под којима је седео и различне „општеполезне“ књиге читао.

У Бачи не могаше дуго остати. Доситије са својом Аутобиографијом за коју се широм свих српских покрајина чуло, беше распалио у младоме Јоакиму жељу за путовањем и, наравно, жељу за учењем „чужестраних је-

зика". Почетком фебруара 1796, крену се Јоаким пешке, на своје познато „первоје с рањавом ногом преко Кроације у Тријест путешествије," али не дође у Трст, него се, ради лечења ноге, задржи у Карловцу два месеца, у Загребу месец и по, а после опет неко време у Карловцу, радећи као писар у неког адвоката, и најзад се врати у Бају заједно с оцем који је у Карловац био дошао. Мало после тога понуди се Мразовићу, који је тада био директор основних школа у Сомбору, ради каквог учитељског места, и овај га постави за учитеља у Футогу где Јоаким по највећем блату домили на колима 30 октобра 1797. Као учитељ најпре у Футогу а затим у Бечеју, проведе он непуне четири године живећи, како сам каже, весело и блажено, али после тога би принуђен дати оставку, због интрига неких својих непријатеља (он их је свуда имао, спромах), и вратити се својој матери у Бају.

Тада тек могаше Јоаким остварити своју првашњу жељу да дође до Трста. Он се реши на тај пут и, после извесних мало романтичних неприлика као што је његов сукоб са неким пустахијама, најзад присне у Трст 14 новембра, „лицем на св. апостола Филипа," 1801. У Трсту, одмах првог дана када је пошао старој православној цркви Св. Спиридона, нађе на познатога песника „Жизни Алексија человјека божија" и „Жертве Аврамове" Вићентија Ракића, тада пароха у истој цркви, који га упути Антонију Квекићу, тамошњем трговцу и потом највећем добротвору Јоакимову, те га овај узе у кућу да му сина учи немачком и српском језику. Квекић је Јоакиму чинио све што је овај желео, погодио му чак учитеље за туђе језике, и Јоаким тако изучи талијански за четири месеца, француски за осам, и енглески такође за кратко време. У својој биографији, Јоаким се јако хвали својим лаким учењем и леним успесима, и победоносно цитира сва сведочанства која су му његови приватни учитељи дали тим поводом. За успех пак у француском језику, којим је у осталом чешће пута писао посвете у својим књигама, грешећи при том у слагању, у партиципима, у акцентима, и

иначе, Јоаким поносно указује на своју француску граматику коју је, мало доцније, и написао. Он се, додајмо, већ од тада потписује на својим писмима као „францускаго и талијанскога језика учитељ.“ Имао је и право да се тим успесима хвали и поноси. Јоаким је за те две године у Трсту много постигао. Он је тиме довршио учење живих језика које је њему, као будућем преводиоцу позоришних комада, било главно. Он је тиме у главном окончао своје студије, и стекао оно литерарно образовање које му је после за цео његов књижевни рад служило. Сад је он готов, спремљен књижевник; остаје му само да се баци на посао, да ради за позориште.

Баш у то доба кад је у Трсту био, он се почиње интересовати и за позориште. Дотле није имао прилике за то, а како је у Трсту још онда била талијанска опера, то је он тада узео почешће одлазити тамо и налазити велика задовољства у томе. Причајући у својој биографији како је породица Квекићева била према њему добра, Јоаким додаје како би често проводио вечери одлазећи са својим ученицима и њиховом матером у позориште, где је „вниматељно с величајшом охотом слушао прекрасно ангелско слатконјење“. То је, у осталом, први помен о позоришту у његовој биографији. Доцније таквих помена чешће има, и они показују колико је Јоакимово интересовање за позориште расло и јачало. Кад је у Италију дошао, (њему је Квекић дао да тамо проведе октобар и новембар 1802), Јоакиму је већ једна од првих брига да иде у позориште, и он то чини доста ревносно. У Флоренцији гледа познату оперу „Il matrimonio segreto“, најбољу оперу Доменика Чимарозе, компоновану десет година раније, слуша неку „знамениту“ певачицу Гратини, и о том тако лепо проведеном вечеру он даје опширан извештај од пуна два листа у свом животопису. Истина, што он о томе тако опширно прича, то се има благодарити не само интересовању његовом за ову представу, него и једној нарочитој околности у којој се Јоаким тада случајно нашао и врло интересантно изгледао,

нашме једном познанству са „једном прекрасном као звјезда Даница девојчицом“, од 18 година, именом Фаустина Канело, која за њим „абиље дође“, чим је он сео на своје место у партеру, па седе покрај њега поздравивши га „пријатељски“ на што јој он, грациозно, од своје стране „равним начином учини реверенцију“; која даље, приметивши да је он странац, заметне с њим један дивап разговор о њему, о себи, о Италији, у којем се наш галантни и скоро заљубљени списатељ разнежи на јој исприча сву своју биографију, жалећи ах! „добра господичпо“ што мора сутра путовати, а она њему: „ах, драги господине, мени је то веома жао“, и све тако док нису дошли њен немилосрдни кум и кумица — што он, рекох, толико прича о том вечеру, има се приписати и овом дражесном случају, али се из тог причања јасно разабира и велико интересоваше Јоакимово за саму представу коју је он „с великим удивлењем“ слушао и гледао. У Риму је опет гледао познату комичну оперу Росинијеву „L' Italiana in Algeri“ (или како он каже „L' Italiana in Algiro“); и слушао „ону дивну, прву и целој Европи познату“ невачицу Анђелику Каталани, (одиста је ова Каталани била и дивна, и „прва“, и позната, само је у то доба била још врло млада, од двадесет и једну годину, и још није била правила свој пут по Европи); и опет седео поред једне „господичне“, сињорине Матилде Орландини с којом се већ раније био познао; и опет имао један разговор сличан оном горњем у којем она њему: „но, господине мили, како вам се допада италијанско пјеније?“ а он њој, пун задовољства: „ангелско, прелепа моја господичпо, ангелско“, нашто она поласка: „љубезни господине, ви сте мога мнепија“, а Јоаким, опијен радошћу: „дражајше моје благо, наши невачи у Угарији јесу само шегрти, обаче ваши су дјејствителни мајстори“, и све тако, за време сваког одмора, све док се опера није завршила једним „удивителним“ балетом који нашег Јоакима сасвим „у восхиштеније приведе“. Најзад, изгледа, Јоаким је по целој Италији гледао опере

а јамачно и драме, пошто се из његове књиге види да се отуда вратио с познавањем Метастазија и симпатијама према овом талијанском драматичару.

Јоакиму је сад тридесет друга година. Он је већ нашао свој пут: заволео је позориште, и спреман је да за њега ради. Остаје му само да почне, да први комад преведе. Он то одиста и учини. ту у Трсту јамачно. Јер, после једног подужег пута по истоку (пошао је, као и његов дубровачки претходник Марин Држић, у Цариград, и још даље, у Одесу и Александрију) на којем од „страшних бура с трепетострашним молњијама и громови," од афричанских гусара с којима је долазио у „сраженије," од крокодила које су пред њим у Египту хватали, и од силних других његових „чрезвичајних прикључења" на том морском путу, зацело није могао за позориште радити: јер, рекох, после тога пута, ми га видимо да одмах, чим се вратио у Трст, он жури на врат на нос до Будима где му се Француска Граматика штампала, да дâ и „две мале театралне књижице" такође у штампу. Јоаким, дакле, сад постаје позоришни писац (или преводилац, како хоћете), и то са тим двема поменутим књижицама.

Те књижице, то су „Фернандо и Јарика, една јавнаја игра" (3 чина), и „Љубовнаја завист чрез једне цинеле, една веселаја игра" (1 чин), обе штампане 1805.

„Фернандо и Јарика" није оригинал него превод. Јоаким то сâм каже, али додаје да је превод с енглеског оригинала, или, како он то спретније каже, „с оригиналнаго англискаго јазика." Г. Н. Андрић, међутим, нашао је да је превод с немачког, и да је оригинал један стари комад истог имена од неког заборављеног баварског писца Карла Екартсхаузена.[1] На страну то, „Фернандо и

[1] N. Andrić, Prijevodna beletristika u Srba, стр. 41. Чудно је само да је тај оригинал, на који Г. Андрић указује, комад с певањем (ein Singspiel), а Јоакимов комад је чиста драма, без и једне песме, без потребе чак да песама има, пошто је сва радња довољно у самом диалогу изражена. Г. Андрић, налазим, имао је да ту несугласицу објасни, као и друге неке од мање важности: у Јоакимову комаду н. пр. једнако се помиње Лондон и броји се у енглеском новцу.

Јарика“ је један старински, напван комад, скоро дечији, са строго моралном тенденцијом као у Хофмановим причама, с таквом истом вештином и израђен у главном, али јасан, драматичан и, што је за оно време главно и карактеристично било, с јасно израженом тезом да врлину, чедност, племенитост и друго даје сама природа а не једна површна и криво упућена цивилизација. Идеја је из Русоа, из Бернардена де Сен Пјера, а немачки писац ју је извео представљајући Европљане као људе зле и опаке, а дивљаке као чедне и добре душе. Сцена је на једном острву близу Америке. Инкле трговац и његов слуга Педрил, који су из Шпаније пошли по злато у Индију, претрпе бродолом и буду избачени на то острво. Три године, њих храни и штити једна „дивија“ девојка, Јарика, а и остали дивљаци лепо поступају с њима. Јарика се чак заљуби у Инкла, наивно и чедно, и Инкле њој обећа да ће је повести, наравно као своју жену, у Европу, чим прилике за то нађе. Кад после све се то окрену, јер наши Европљани дођоше до прилике да се избаве с острва. Инкле чак прода Јарику за тридесет фуната стерлинга, чим нађе на првог Европљанина, неког Штелеја, трговца с робљем, који је, пошав по трговини, однекуд и на то острво свратио. Инклу и Штелеју помаже Консалво, други један бродоломник, адмирал флоте иначе, којега су дивљаци такође лепо примили на острву, и тако се сад начини једна права завера Европљана противу дивљака, неблагодарних против добротвора. Ту заверу открије и у одсудном часу предупреди Фернандо, Консалвов син, добар дух драме, изузетно добри Европљанин (ни Педрил није рђав, он је комична личност, калибански тип, али човек од срца). Фернандо је бранилац дивљака, носилац и адвокат нишчеве идеје, са свима атрибутима који таквој његовој улози припадају, чак и с више атрибута него што треба (он је на пр. Јарикином брату и још једном дивљаку не знам кад спасао живот). Он, са дивљацима у друштву, ослободи Јарику и Педрила (и овога је његов господар продао), оним неваљалцима великодушно

опрости и пусти их с острва, а он остане с Јариком коју је заволео, и Педрилом који му се приволео, да у чистој природи ужива чисту љубав, и да размишља о притворству тобож цивилизоване Европе, о опакости њеној и другим њеним „гадним вештима.“ Ова драма која је један наиван али племенит протест, скоро памфлет, против трговине с робљем и ондашњег колонизаторског система, израђена је, додајмо и то, сасвим правилно по торији о јединству места и времена. Радња се дешава све на једном месту, а почиње у јутру и „свршује се“ у вече. Како нам овај комад изгледа у Јоакимову преводу, може се видети по овим речима: „Пусти ме, каже Фернандо, да се довољно на твојима наплачем персима, о ја бједни!“ Или оно кад Јарикин брат, у последњој и најдраматичнијој сцени, у пуној индигнацији и достојанству, поручује оној тројици неваљалаца који се крећу с острва и каже: „дођите опет, дођите и убијајте нас, *фарбајте ови остр с нашом кервљу*...“, и тако даље. Али немојте гледати само комичну страну овога превода (баш је овај почетак навод за то ту да нас на то опомене), ова се реченица свршава у једном доста леном ритму и мелодичности, са оним старим конструкцијама синтактичним које нису без извесне симпатичности и драције, и таквих реченица не ретко код Јоакима бива. „Фарбајте ово острво.... каже се тамо, где вам је три пут живот спасен био, и искорењавајте дивјаке от којих ви топерв учити морате људи бивати.“

(Наставиће се).

Павле Поповић.

ДОГМАТИЧНА И ИМПРЕСИОНИСТИЧКА КРИТИКА.[1]

I.

. . . . . .

— Општи, етимолошки смисао речи „критика“ био би испитивање, расуђивање. Књижевна критика, према томе, била би суђење о књижевним производима, оцењивање њихових мана и врлина. Одредаба има толико колико и самих праваца. За догматичара, она је наука о оцењивању, класификовању и објашњењу књижевних дела, и састоји се „у анализовању дела једнога писца, у објашњавању његовим узроцима, у суђењу његове естетичне вредности.“[2] За импресионисте је само уметност којом се служимо да уживамо у књигама и да помоћу њих утанчавамо своје личне утиске. Дидеро пореди критичаре са „оним људима који иду са штаповима у руци да претурају по речном песку, и тамо траже љушчице злата.“

У ствари, књижевна критика стоји на среди између уметности и науке, она се у исти мах ослања и на разум и на осећање, због тога је и питање чињенице и питање укуса. За њу се траже уметничке особине, као што су осетљивост, јака машта, приемљивост утисака, тананост укуса, способност удвајања, деперсионализација, осећање стила; исто толико траже се и чисто интелектуалне особине: солидно научно и философско образовање, ведар, отворен, широк дух, слобода мисли и одлука да се за

[1] Нешто промењено и допуњено прво предавање из „Историје и метода књижевне критике“ које је писац држао на Великој Школи 5 новембра 1901.

[2] *La critique littéraire,* étude philosophique par A. Ricardou. Avec une préface de M. F. Brunetière. Paris. 1896. p. I.

мишљу иде до краја и да се каже сва, потпуна, без икаквих ограничења и обзира.

Као и све науке које се оснивају на претпоставкама, она тежи да постане што научнија, да буде „књижевна наука.“ Историја престаје бити легендарна, живописна и реторска, а постаје тачна, трезвена и сува; етика неће више да буде скуп обичаја једнога доба и „предрасуда добра,“ но се ослања на факта и цифре, на психологију, физиологију и статистику, и тежи прецизности тачних наука; исто тако књижевна критика гаји исту високу амбицију. Питање је само да ли она има права да се назива науком.

Свакако, ако се под речју наука разуме нека стална, вечита, апсолутна истина, која важи за сва места, за сва времена и за све људе, један систем непромењивих формула и законик неприкосновених правила, књижевна критика није наука. Потпуна и одређена теорија лепог и не постоји, и ко зна да ли ће икада и постојати. Строго узев, ми тачно и не знамо шта је то лепо, из простог разлога што је лепо, као и све наше идеје, у непрестаном мењању, што живи том променом, што је „уметност вечито стварање.“ Но онда ни историја не би била наука, етика још мање, као ни све оно што проучава људе, њихов живот, идеје и осећања, све што се тиче човека, релативне, пролазне, трошне ствари у бескрајним просторима. Фонтенел је назвао историју „опште примљеном басном,“ Жан-Жак Русо тврдио је, да је она „вештина одабрати између више лажи,“ Тен, чије су научне претензије биле велике, назвао је „прошлошћу онаквом какву је видн један темперенат,“ а један од највећих историка нашега доба, Фистел де Куланж, рекао је скептички и са пуно непоштовања према „учитељици живота“: „историја не служи ничему.“ Ако је етика за једне: примена психологије, наука о социјалном животу, хигијена душе, равнотежа између личности и друштвеног интереса, она је за Питагору проста хармонија, за Епикура обично тражење среће, за Спенсера само лична једначина.

Најзад, апсолутна истина и не постоји, она је само конструкција нашега духа, један висок идеал коме ваља тежити и управљати све напоре и борбе поколења. Постоје само пролазне, релативне, делимичне, човечанске истине. И сама математика је тачна у односу према нама, јер и бројеви и линије зависе од времена и простора који изван нас немају ничега реалног. Стари софисти, који су много више вредели но глас који им је остао, учили су да је „човек мера свију ствари," и њихово учење, са извесним променама и допунама, постало је једна од највећих идеја нашега доба: *релативност људских сазнања*. Позната је реч Анатола Франса, какве морају изгледати ствари у мрежастим очима једне муве, и како се овај шарени и сложени свет мора одбијати у грубом мозгу једнога орангутана. Но ако се остави на страну тражење апсолутне истине, ако се под науком сматра знање нашега доба, закони извесних сталних појава, методи којима се поступно сужава круг непознатога, онда и књижевна критика јесте наука, млада, нова, на несигурним ногама, али ипак наука, која само тражи времена па да се покаже достојна тога имена.

II.

Било је доба када се чврсто веровало у математички тачан научни карактер књижевне критике. У картезијанском XVII веку веровало се у суверенство разума, да је он највише својство, да он влада душама и води их, да све пре свега има њега да задовољи. Расин у предговору *Ифигеније* са уживањем тврди, да је здрав разум један и исти у свима вековима. Тај разум треба да буде критеријум у књижевној лепоти. Ваља подражавати природу, али не потпуно верно и без избора, но рационално, то јест у ономе што је у њој свуда и увек, не оно што је индивидуално но оно што је потчињено вечитим законима, што је у њој разумно, логично и сообразно са њеним сопственим планом. Разум дакле чини лепоту, која је апсолутна, стална и универсална. И као доказ да се она не

мења, наводило се стално дивљење толиких векова и толиких раса *Одисеји* и *Илијади* и *Сатирама* Хорацијевим. И како се веровало у један вечити тип лепоте, створио се један систем књижевних догми и законик лепога. Звао се тај законик *Поетика* Аристотела, или *Песничка уметност* Боалоа, или *Еволуција родова* Бринетијера у наше дане, ваљало је само примењивати његове параграфе на живе и на мртве, на старе и на модерне, на домаће као и на стране писце. Сва та стара критика састоји се у подјармљивању појединачног разума општем разуму, у књижевним традицијама. Једно дело не суди се по његовој вредности но по односу са целом књижевношћу. Сва се дела мере према једном у напред утврђеном идеалу. За француски XVII век то је била класична књижевност, Аристотело и Хорације, за Низара и догматичаре прве половине XIX века то је била апстрактна идеја пречишћеног француског укуса, класична књижевност XVII века. Једно дело у толико је добро у колико не носи ничега особеног и оригиналног и у колико се приближује том књижевном идеалу.[1]

У наше дане ту критику представља француски критичар Бринетијер. Како он мисли, критика мора да постане наука, то јест да одстрани лична осећања и утиске, и извуче општу идеју, *закон*. Морал, то је одвајање из нижих побуда највишег идеала, дужности: књижевна критика издваја случајне и пролазне елементе, и износи стварну, битну лепоту. Од једнога дела тражи се да буде сагласно законима свога рода, латинском укусу, захтевима морала, интересима друштвене консервације. Он установљава јерархију родова, дели књижевност на нижу, „личну“, која само забавља, и на вишу, „безличну“, која износи само оно што је опште човечанско, и забавну и поучну. Он је покушао да начело еволуције Дарвина и

[1] Код нас од 1860 до 1870 веровало се да је наша народна поезија прва и последња реч лепоте, еванђеље естетике, и да се сва дужност песника састоји певати у тим скученим границама и готовим калупима.

Спенсера пренесе и у књижевност: као што постоје разни родови у биљном и животињском царству, исто тако постоје и у књижевном царству, и једни и други подједнако се развијају (еволуцирају), лагано се стварају их нижих и неразвијених родова, добијају потребне органе и особине, воде борбу за опстанак, долазе до пуне снаге, затим застају, па или нестају или се преображавају (трансформују) у друге родове, и тако у бескрајност. Брунетиер је та своја правила примењивао ауторитарно, апсолутно, калуђерски, и за њега се рекло да не држи перо но фургаз у руци. И тај апсолутизам он је вршио и над самим собом, он се као ватре чувао да брани дела која су се њему лично допадала, но само она која су испуњавала услове његовог законика. Један француски критичар, човек од духа и широких идеја, свео је у духовит облик судске пресуде једну књижевну оцену Брунетиерову:

„Будући да је оптужени клеветао људску природу; да је злонамерно измишљао нарави и идеје које су непознате нашим великим прецима XVII века; да је опорочавао Боспеа и Расина; да је чинио апологију романтизма, реализма и других бунтовних идеја које закон квалификује као злочин;

„Из тих разлога, а на основу члана 99 Боаловљева законика прегледана Пизаром;

„Наређује да се горе-именовани окривљени, јавно укори и изобличи и да његова књига спђе од другога степена на пети.“ [4]

Но не само да спиритуализам и вероваље у слободну вољу воде у догматичну критику, Тен је доказао да се и позитивизмом може доћи до истих резултата. Учени писац *Историје енглеске књижевности* био је човек који је имао манију за упрошћаваљима и уопштаваљима. За њега је човек био „теорема која иде,“ жива машина која се даје свести на један мотор, животиња која пише песме,

[4] Georges Renard: *Les princes de la Jeune Critique.* Paris. 1890. p. 120—121.

исто онако као што чела гради саће а тица гнездо. Он ствара историјску критику, која има да води рачуна о спољним узроцима књижевнога дела. Он објашњује дела тајанственим комбинацијама утицаја средине, расе и тренутка. Његова теорија одбацује индивидуалност писчеву и унутрашњу вредност дела, дело сматра само као један документат за објашњење једне епохе. У ствари, Тен никада није успео да објасни шта је то раса, шта средина, шта тренутак. Он је у проучавању енглеске књижевности био у напред створио једну идеју, једно предубеђење, и на основу те опште идеје он је проучавао целу књижевност. Све што није ишло у прилог његовој теорији он је одбацивао, све је подређивао тој напред створеној замисли. На тај начин, његове величанствене историјске грађевине француске револуције, као и његова изучавања грчког вајарства, талијанскога и фламанскога сликарства и енглеске књижевности, показују један моћан ум и велику ученост, али су и сувише искључиви и произвољни да би могли ући у науку.

(Свршиће се).

Јован Скерлић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Ч. Мијатовић, Цариградске слике и прилике. (3.)

Та глава о Боспору има и других мана. У место да је у њој Г. Мијатовић дао један артистички опис лепота Боспорских; да је н. пр. нашао једну тачку с које је најбоље гледати на целу панораму ове тако хваљене околине, па описао целокупан утисак који човек с те тачке има: да је, нашме, дао једну праву слику, једну рељефну и изразиту слику целе те лепоте природне и свих оних сјајних, богатих двораца и зграда, тако да и читалац

осети ту лепоту и добије живу слику предмета — Г. Мијатовић је дао сув опис Босфора, тачну топографију његову, детаљан план важнијих тачака на њему, скоро бедекерска упутства, позивајући нас непрестано да се дивимо лепим местима и бринући се јако да се не огреши о географску тачност кад бележи кретање лађе којом кроз Босфор пролази (цела глава је замишљена као опис једне шетње лађом). Томе је додао извесне податке, разне врсте, о овом или оном месту на Босфору, реминисценције из дипломатске историје итд. На тај начин, његова слика Босфора није ни мало артистичка. Артистички опис, у осталом, тежак је. За такав опис потребан је и добар поглед, и колорисан стил, и живописни детаљи, и богатство изразитих компарација које одједном више кажу него подужи опис, и многе друге особине које је н. пр. Тен имао пишући свој „Пут у Пиренеје". А Г. Мијатовић, будимо праведни, и сам је видео колико је такав посао тежак, и одустао је од намере да га на себе узме. Он то одмах, у почетку те главе, каже, у једној иначе врло невештој реченици, и тиме се донекле оправдава.

Ми рекосмо раније да Г. Мијатовић воли у Цариграду само господске делове вароши. Наравна ствар да ће о Пери и Терапији највише писати. Вредно је, дакле, видети и главе које о томе причају.

Описујући „велику улицу Пере и мост Валиде Султаније," Г. Мијатовић даје један укупан опис овог места, црта један моменат из живота и кретања по том делу вароши, баца један поглед на гомилу која ту разноликa гамиже, и тако исписује неколико страница своје књиге које садржавају доста жив опис, и боље су него оне што су посвећене Босфору. Али то је и све што Г. Мијатовић даје овом приликом. Опис какве улице, лак, површан, добар у најбољем случају, ето то је све што Г. Мијатовић може да дâ кад описује данашњи Цариград. Ништа познавалачко, само покушаји описа, стилистички покушаји од којих неки не испадају за руком. Али на страну ово оните карактерисање књиге, у овој глави

има и примедаба не врло озбиљних. Г. Мијатовић воли да у своје описе унесе и извесне примедбе које не одговарају много достојанству једног озбиљног писца него пре приличе младим каваљеријским официрима, али које он с видљивим уживањем пише, и којима се труди да дâ форму пикантну, враголасту, што враголастију. Описујући ту улицу Пере, он ће, наравно, рећи како у њој богате Гркиње и Јерменке иду одевене елегантно, по последњој париској моди, али ће одмах с великим задовољством додати: „Није чудо што млади турски официри праве ту улицу *објектом својих концентричних маршева.*“ Духовитост и елеганција ове фразе потпуно одговарају озбиљности саме примедбе. Такве фразе, међутим, налазе се у Г. Мијатовића готово увек кад сличне примедбе чини, кад о женама говори.

А он о женама говори скоро кроз целу књигу. Оне су му скоро непрестано на уму, и с великим задовољством њих гледа да се дотакне у писању. И још, рекло би се, воли да их каткад дира, да их задева, да се као шали с њима. Он ће н. пр., описујући како човек, при пролазу улицом, треба да пази да не нагази на псе што леже изваљени по улици, одмах додати како је то тешко и „немогућно“, кад у исто време треба „загревати очи своје на топлим пламеновима из црних очију елегантних Левантинака“, које туда пролазе. Или ће, описујући Туркиње, употребити, и то гдегод може, прилику да нам каже како „подижу и забацују танке јашмаке с лица“, и како се мушки пронињу на ноге да их тада виде. „Међу булама је, каже он описујући неку улицу која води у Јилдиз, свагда пуно младих жена и девојака у ферецама од врло живих боја и с јашмацима преко главе уназад посувраћеним, тако да ћаури могу да виде по неко округло лице што као пун месец (компарација није Бог зна како срећна) осветљава ноћи харемске“. То ће Г. Мијатовић поменути и кад „поетично“ говори о женама (и тај начин је код њега доста чест). „У батару, каже он, седе три младе буле... Видите само као један облак од лаког свиленог

тула у живим бојама, и, изнад тога облака, три анђелске главе с детињским осмехом на руменим уснама и у крупним црним очима. Изгледа да им чини велику радост... што ђаури пешаци дрско завирују у кола и често узвикују *ах!* и *ох!*“ Или, кад описује Боснор и помене узгред неку кафану у којој свира неки женски оркестар, Г. Мијатовић сматра да ће му бити неопходно потребно да дâ и овакве примедбе: „Није немогућно, казује он, да понеку буду, више него свирачице и њихова музика, интересују млади ђаури који онуда пролазе...“ Таквих примедаба има пуно, и све истог калибра. Очевидно је да о женама јако воли да пише, и да га то скоро највише занима на његову путу. Можете онда мислити какав је тек кад у Серај улази, у онај дворац где је харем султанов. „Мени је реч *Серај*, каже он сâм, била мађичнија но што је Аладину (не ваљда Аладину, него Али-Баби) реч *Сезам* икада могла бити. Она ми је отварала не само царев селамлик, него и царев харем...“ Кроз цео Серај, он пролази и једнако чека моменат кад ће му вођ показати харем. А како се изненади кад му, после целе шетње по Серају, вођ каже (или како се Г. Мијатовић финије изражава, „дâ нам фиким начином на знање“) да више нема шта да се види у Серају! „А харем?“ једва изусти разочарани Г. Мијатовић. „Харем смо прошли давно“, одговори му вођ. „Што ми не показасте бар један слепи зид његов?“ јекну болно наш путописац...

Ето такав је Г. Мијатовић по слици коју је о себи дао, и толико се он интересује за женски свет. То интересовање прелази ону меру коју има читалац жељан да чује штогод о Цариграду, а и за самог Г. Мијатовића то постаје скоро shoking. Свакако, за преводиоца Франклина изгледа чудновато. Колико то интересовање, само још то да додам, пада у очи, види се и по глави о султану. Г. Мијатовић и са султаном разговара о женама! Он сâм прича како је с њим говорио „о упливу жен на људе, о слаткој заљубености у коју нас хашиш љубави заноси, о презрењу којим љубав неће да чује за ваше достојанство,... о чуд-

ној слабости и најачега човека према најслабијој жени... о немоћи људске философије па чак и европске науке да испита природу љубави и да јој лека нађе...“! Прочитајте ту главу о султану (ја се не могу на њој задржавати), па ћете видети сами. Прочитајте је, јер је она и у другом погледу интересантна, јер се у њој види (ако је оно истина што се тамо каже) и како наши посланици воде поверене послове, и како симпатично Г. Мијатовић мисли о султану, и даје један портрет његов који се, у осталом, много разликује од портрета што су скицирали добри познаваоци султана Џемс Фази и Шарл Хекар...

Али о томе нека пишу други, позванији. Ми се међутим вратимо на г. Мијатовићев опис Цариграда, на главу о Терапији. У тој глави, Г. Мијатовић описује најпре како изгледа Терапија, и то укратко; а после шта се све ради у њој, од један до два сата, од три до четири, од осам па на даље, и како живе дипломати, и чим се забављају; а најпосле, шта се све види с прозора Г. Мијатовићева, какви призори излазе пред очи, како изгледа улица, ко пролази њом, итд. У тој глави у којој има доста личних места, помена о познанствима Г. Мијатовића, у шта би било индискретно улазити, има јеш и занимљивих сличица, као што је она о једном Русу морнару који хоће да части једну Циганку долдрмом. Али су такве сличице необично ретке (свега та једна), а остале су све неки „страсни“ описи, некакви лирични изливи, пасажи из сентименталних романа, и то све о женама (у овај мах писац највише о њима говори), а све поводом жена̂ које Г. Мијатовић види с прозора. Ево један пример:

„Господска једна каруца . устављају се под мојим балконом. У њима седи... млада госпођа... (њен опис). Она очекује неког... Поред ње је на седишту једна кита дивних ружа. Чини ми се да се мирис њихов пење горе до мога балкона да се љуби с мирисом мога каранфила... Млад човек у европском руву... стиже до каруца. . и, узе в руку ко у му млада и лепа госпођа пружа, приноси је полако к уснама... А млада госпођа поздрављаше мило, осмехом са усана и осмехом из својих лепих очију, свога пријатеља. Видех како му живо притиште руку. Како је срећна она! И како је тек он срећан! О нека им Бог даде да су дуго, дуго тако

срећни њих двоје младих, красних; њих двоје којих се душе очевидно љубе! Какав би диван роман био историја те две душе! Али ко зна какав ће свршетак те љубави бити?...“

Да не говоримо о умесности ових места у једном путопису, али какав је то путопис и стил? Ко још данас тако пише? Ко *воли* овако да пише? И мени сад пада на памет како свет наш са уживањем чита Г. Мијатовићеве радове, и воли његов стил, његов слатки стил! Пада ми нарочито на памет како ми је један књижевник на Приморју једанпут рекао како Г. Мијатовић, каже, као историк није Бог зна шта, али као стилист просто је божанствен: è divino, каже. Divino? Можда; у осталом како по чијем укусу; али ако је комаће овога стила, као што је ово што сад исписасмо, божанствено, онда ја не знам шта је неприродно, извештачено, лажно.

Последња глава у књизи о цариградским псима, написана је лако, духовито и зачињена једним сасвим пријатним хумором.

Павле Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Аделаида Ристори.

Пре неки дан прослављена је у Риму и по целој Италији осамдесета година маркизе Капранике дел Грило, која је, под много чувенијим именом Аделаиде Ристори, прошла цео свет у највећем тријумфу и свуда свагда била дочекивана као несравњена глумица.

На позорници је Ристори била већ у свом трећем месецу, на у трећој години, а у четрнаестој играла је већ своју прву улогу.

Од свих улога које је имала у шесетогодишњој каријери, најславнија јој је Легувеова Медеа, како кажу они који не могу да не признају да су је гледали, а по њима ови много млађи, наше покољење.

Ристоријин глас већ је био дошао до Париза преко оних који су је гледали у Риму, па по повратку писали одушевљене чланке, али ипак, прича Легуве, немогуће је описати чуђење и дивљење Парижлија, кад су је својим очима видели у Талијанском позоришту. (Париз је био, онда као и сад, крајња мета свих уметника, нарочито глумаца и певача, где им се даје коначна диплома). Ристори је било тада — наставља прича Легуве — тридесет и четири године. Висока, дивног стаса, невероватног склада у размерама тела и косе отворено кестењасте. Али што је нарочито привлачило, биле су очи. Ах те очи! уздахнуо је старац. Као да су окупане у неком влажном сјају, као да пливају у сну, као што каже Виргилије. Из њих је избијао поглед блистав и уједно превучен као сунчев зрак кроз облак. Али усред страсти, кад би се облак разбио и сагорео на пламену зенице, какве варнице, какве муње!

Глас јој је имао нечувену скалу, гибак, умиљат, дубок, жмарци би пролазили слушаоце од главе до пете.

Игру јој већ теже описати. Досад још није пронађен никакав начин, да се глумачка вештина сачува потомству. Изгледа да та врста уметника, на супрот вајарима и сликарима као пример, врло скупо плаћа, што је, опет на супрот вајарима и сликарима, у непосредном додиру са публиком и одмах, у тренутку, награђена одушевљењем оних пред чијим се очима показује. И да имамо најтачније критике, шта данас — да узмем наше случајеве — ми знамо о игри Јеленске и Бачванског, и колико ће се њих за нама ускоро овако питати о Коларовићу и Тоши Јовановићу? Или по чему ће даља колена ценити колико су тачни судови који се данас односе о игри Г-це Нигринове, и по чему ће им бити подозриви, ако им буду? Мораћете веровати на реч ономе ко вам се буде учинио да у маси свих који су писали, има највише укуса и памети. Али верификовати се, као што рекох, не може, и то је оно што чини не само пролазном него донекле и дрљивом глумачку судбину.

У Ристори каже Легуве — а на њега се морамо ослонити — био је гест чудо невиђено по силини и богатству. Она је сама собом испуњавала сцену и пуштала се најјачим осећајима не покушавајући да им регулише ефект. У том је Ристори била противност Рашели. Код Рашеле су покрети били одређени, скоро симетрисани. Ни један њен гест, ни један положај није потицао из случаја, према тренутној инспирацији, или импровизован пред гледаоцима. То је оно старо спорно питање о природности или вештини, које су од Дидеро-а толики додиривали, неки, Коклен старији на пример, на основу своје рођене праксе. Питање може бити теоријски интересантно, али је главно да нам глумац дâ свакад потпуну илузију искрене страсти. Ристори је, тврди Легуве, имала тај дар у скоро надчовечанској мери.

Као илустрацију оног што је навео о њеном гласу, Легуве цитира једну реч на крају првог чина Медее. То је талијанско vederemo (видећемо), јер је она на талијанском представљала. Кад је она то vederemo изговорила вибрирала је *р* као најфинији нож млетачки, а при последњем слогу као да се чула потмула грмљавина пуна страхота, неки далеки шум ужасне буре.

Према игри своје не мање супарнице Рашеле, Ристори је имала самосталне проналаске у тој истој улози. У првом чину Медеа се појављује с десна, са своја два детета, очајна, јадна, погружена. Рашел је била веома дирљива у том призору. Али Ристори измисли нешто друго. Наручи да се у дну позорнице начини мало брдашце, на кад се одонуд најпре појавила њена глава, а затим поступно, на видику, на тој висини, цела група, мати с малим дететом у наручју а с већим за руку, кажу да је утисак био изванредно силан.

Ристори је дочекала да је слави цела њена земља и сав остали свет, који је зна, па чак и ми овде који је готово не знамо. Ја сам тога ради и прикупио ово мало података, свакако веродостојних, и похитао да их изнесем својим читатељима у исто време, кад се о овој слав-

ној талијанској глумици и на другим местима толико пише и говори. Међутим се и у нашем рођеном позоришном свету догодило доста ствари, и веселих и жалосних, те ћемо се имати чиме обрадовати и ожалостити у идућој свесци. Имали смо, као што знате, три прославе: Стеријину, Цветићеву и Ф. Илићића, а још приде пад досадашње целе управе и долазак нових људи.

Драгомир М. Јанковић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Симо Матавуљ: „С мора и с планине.“ Приповијетке. — Књиге за народ. Издаје Матица Српска из Задужбине Петра Коњевића. Свеска 97. — У Новоме Саду. Издање Матице Српске. 1901 год. — Средња осмина. Стр. 77. Цена?

Кад год уз коју приповетку угледам потпис Симо Матавуљ, ја сам унапред уверен да ћу читати добру приповетку; а кад још видим да је та приповетка из Далматинскога приморја, или из његове околине, онда знам и да је одлична работа. То су несумњиво најбоље Матавуљеве приповетке, јер писац добро познаје и живот и људе тамошње, а уме и да их мете у колорит који одговара ствари. И у најслабијој међу њима имаде нечега живог, истинитог и убедљивог, и ми кад је прочитамо остајемо у двоумици: да ли смо читали приповетку, или смо били очевидац догађаја. Толико су савршене и од импресије.

Ово истичем као опште правило, а од њега, разуме се, да није изузетак ни ова збирка приповедака из Далмације. У њој је пет приповедака и све за ово говоре. Узмите коју хоћете. Зар вам се не чини да сте и ви присуствовали кад је мали Шпиро ступао на брод у морнаре, — „Први Божић на мору;“ — зар вам се није искрено извило из душе: „живи Бога хвале“, кад Јурета

пристаје да се ожени Павом, — „Поварета“; — зар ниете и ви својим очима видели кад Пилипенда појури издајника вере Кљаку да бије, па кад овај утече, он удара невина магарца, — „Пилипенда;“ — зар се ниете и ви заједно с писцем пошли ка мистериозному Ловрићу у „Воденим силама,“ и зар вам не одјекује у ушима и души она страшна клетва у „Амину...“ Ту Матавуљ зна да изабере и да потпуно оцрта лице, у коме, и преко кога, вам износи и у најфинијим и најскривенијим релацијама један догађај, или случај. У томе и јесте величина ових његових приповедака. Док у нашој старој приповетци јунаци декламују, код Лазе Лазаревића говоре и агитују, они код Матавуља раде... А на срећу и Јанко и Адамов и сви остали наши нови приповедачи стоје на томе становишту. И они тако пишу. Ну, како Јанкове и Адамовљеве, тако и свију осталих речених приповедача приповетке више су лирске природе, а Матавуљ је једини претежно епски приповедач. И док први дејствују у првом реду на осећаје, Матавуљ опет дејствује на машту и зато је интензивнији, и ако је често тежак за читање.

На пиак све приповетке у овој збирци нису приповетке. Боље рећи, у овој су збирци свега две приповетке: „Поварета“ и „Пилипенда.“ Чак и за ову последњу може бити спора. „Први Божић на мору,“ то је почетак једне велике приповетке; „Водене слике“ су путнички случај, а у „Амину“ је у приповедачкој форми изнет народни обичај бацања проклетства на крадљивца.

Овај приговор може се учинити и многим другим приповеткама Матавуљевим, али не помислите да им ја овим манишем. Хтео сам само да изнесем шта је у ствари, а оне остају лепе на звале се овако, или онако. За мене је Станковићева „Коштана“ драматизована приповетка, а не драмско дело, а ја ипак тврдим да је она од велике вредности. Казаћете: на тај литерарни облик не постоји у појетици. Не мари, нека се и њему створи рубрика...

Све ове приповетке штампане су и пре збирке и с тога је требало то рећи; а сем тога пошто су ушиле

у „Књиге за народ“ ваљало им је додати и тумачење непознатијих речи и морнарских термина.

Милорад Ј. Митровић.

Пожаревачки Мир (1718. г.) Историска студија Д-ра Драг. М. Павловића. Стр. 59. У Новом Саду 1901. (Прештампано из Летописа Матице Српске).

Питање којим се бави студија г. Павловића долази у ред оних, која се, поред свог значаја за дипломатску историју Јевропе, дотичу и Историје Српског Народа, и могу се претресати без зебње на успех, јер је историјска књижевност срећнијих и културом напреднијих народа припремила довољно градива за њих.

За дипломатску историју уговори о миру између зараћених страна јесу осетљиве теразије, на којима се цени не толико умешност људи који на њима раде, колико моћ појединих држава у тренутку постанка тих међународно-правних аката, после којих настају нова груписања држава зарад одржања политичке равнотеже. И то што вреди за све уговоре о миру у опште, вреди и за Пожаревачки Мир посебице. На њему је одмерена моћ трију држава, од којих две, некад моћне и богате (Млеци и Турска), показују своје нагло опадање, коме је почетак у ранијим догађајима, док се трећа (Аустрија) јасно истиче над њима. А како су све три ове државе у оно доба заузимале угледно место међу осталима у Јевропи, а рат, који је собом донео Пожаревачки Мир, није проистекао из самог сукоба интереса Турске с једне, и Млечића и Аустрије с друге стране, већ је ресултат политичког расположења целе Јевропе, питање о Пожаревачком Миру у јевропској историјској књижевности много пута послужило је за предмет студијама, тако да се тамо можемо поучити не само за оцену историјског догађаја, већ и да се упознамо с појединостима

Али поред тог значаја за дипломатску историју Јевропе Пожаревачки Мир од великога је интереса и за Историју Српскога Народа из простога разлога што је српски народ у то доба живео у трима поменутим државама, те се према томе и њега посредно дотакао поменути мир. На као што је бивало и раније, кад су оне ратовале, да је српски народ учествовао на једној као и на другој страни, а српске покрајине да су бивале ратно поприште непријатељских војсака, услед чега је наступао размештај становништва, насељавање једних и расељавање других крајева, и измена погодаба под којима се политички и културно развијао српски народ, тако је било и овом приликом. Јер кад је закључен уговор о миру, српске покрајине и народ у њима послужили су за предмет накнада и поткусуривања, што их је један противник чинио другоме, а услед тога читави крајеви српски мењајући господара мењали су не само погодбе за живот већ и за политички и национални опстанак. С тога Србин писац у специјалној студији не треба да претреса питање о Пожаревачком Миру и о уговору о њему, а да се нарочито не задржи, па користећи се већ познатим фактима у историјској књижевности, а пошто расмотри прилике у којима је живео српски народ, да објасни појаве, поред којих би с неосвртом прошао какав туђинац. Према томе г. Павловић је учинио добро што је за предмет својој студији узео Пожаревачки Мир, о коме у нас није било нарочитог говора, али пошто се он није задржао само на излагању познатих чињеница, већ је хтео и да пружи самосталну студију о том питању, ред је да покажемо, у колико је њом задовољио захтеве, који се траже од таквих послова.

Ја напоменух какав задатак има пред собом Србин историчар кад расматра Пожаревачки Мир. Сада пак додајем да тек у тако схваћеном питању има грађе за самосталну студију, али да тога неће бити, ако јој се писац задржи на расматрању Пожаревачког Мира и уговора о њему као на међународно-правном акту између зараћених

држава, јер му у том случају не остаје друго до да понови пре њега речено и да саопшти ресултате других научника. Шта је пак био задатак г. Павловићу с овом студијом, чини ми се да ни њему није било саевим јасно. Према другом одељку њеном (стр. 17.—24.) и према приложеној јој и раније нештампаној грађи, која је од интереса једино за питање учешћа српског народа у рату Аустрије с Турском 1716.—1718. год., рекао бих да је г. Павловић мислио да својом студијом обухвати и српско питање. Ну он то није извео, јер се толико задржао на расматрању односа између Аустрије и Турске, да је српска ствар потпуно занемарена. Међутим тако схватање питања за наше потребе историјске јесте једнострано, јер као што се Пожаревачким Миром решило питање о побољшању односа између Турске с једне и Млечића и Аустрије с друге стране, исто тако се решавало о судби доброг дела српског народа, како оног што је насељавао Темишварски Банат, Славонију и северни део данашње Србије, што је по уговору султанову власт имао да замени њесаревом, тако и оног другог дела у западним крајевима, у Далмацији и у Црној Гори, који је био активан радник за три године војевања, када се између њега и млетачке републике развио нарочити карактер односа, утврђен писменим актима, који нам помажу да схватимо почетак развоја идеје о политичкој самосталности у Црној Гори. Истина, о свему овоме нема у уговору о Пожаревачком Миру ни у делима туђинаца, који су писали о овом догађају, али баш зато и јесте за нас од интереса да се специјална студија позабави што свестраније расматрањем прилика, како би се што боље оценио сам акат о миру и карактер његових последица.

Али и да претпоставимо да г. Павловић није мислио овом својом студијом да постигне овај задатак него да узмем да је имао намеру да у њој обради једно интересно питање из дипломатске историје Јевроне — а само ове две претпоставке и могу бити — његова студија ни у овом погледу не може задовољити захтеве самосталне

студије о Пожаревачком Миру, једно што јој је и такав задатак једнострано схваћен и обрађен, и друго што у њој има доста нетачности.

Да је задатак једнострано схваћен, кажем зато што је ово студија о Пожаревачком Миру, у коме се, поред свега привидног подударања интереса њесарских и млетачких према турскима, ови сукобљавају и јављају као последица посебних тежња сваке од ових двеју држава, али то писац не опажа па их и не посматра и једне и друге, већ и сувише забављен радом аустријских пуномоћника пренебрегава рад млетачких, који у Пожаревац долазе са упутствима, у духу којих непрестано раде и тим радом успоравају ток преговора аустријских пуномоћника. Ну тако би се могло писати о Пожаревачком Миру само да студија нема онакав натпис већ други, према коме би се имало говорити искључиво о Аустрији на Пожаревачком Миру. Међутим, ако се жели правилно схватити карактер преговора о овом миру и његов прави значај за политичке прилике у Јевроии онога доба, поред заједничких интереса Аустрије и Млечића, као савезника, морају се добро запазити и правилно објаснити и њихови посебни интереси. Зато сматрам да је г. Павловић отпочео добро рад у првом одељку своје студије (стр. 3—17), у коме је расматрао прилике што су довеле до рата с Турцима а потом до Пожаревачког Мира, али је он тај прилаз напустио у трећем одељку, као најглавнијем према овом другом обележавању задатка његове студије, јер тамо у место да изнесе у главном све што се радило на преговорима у конференцијама, писац се толико бави расматрањем рада аустријских пуномоћника, да млетачке помене само но где где. Услед тако једностраног посматрања преговора о Пожаревачком Миру г. Павловић претреса рад седам конференција аустријских пуномоћника с турскима, а ниједну млетачку, ма да су их ови имали четири, па чак иде тако далеко, да не запажа како је последња конференција од 13. јула била не ради погодаба аустријских пуномоћника с Турцима већ поглавито ради Млечића.

Због тога читалац из студије не може никако схватити и рад млетачких пуномоћника на заштити интереса републике, који није интересан само зато што је изведен према упутствима добивеним од млетачкога Сената, већ и што се мора узети у вид како због правилне оцене рада аустријских пуномоћника и ондашњих посебних тежња њесарске политике, тако и због оцене значаја Пожаревачког Мира у опште.

Али и овако схваћен задатак студије о Пожаревачком Миру могао би бити од користи, кад је намењен широм кругу читалачког света, да се упозна с једним значајним фактом историјским. Ну студија г. Павловића нема ту сврху. Хтело се да је самостална и изворна. Међутим у њој има много које чега чега не би требало да буде. Има више погрешака него што би се у први мах могло и помислити. Те пак погрешке јесу разнога рода. Кад се тачно и пажљиво проучи студија, може се видети како г. Павловић није довољно водио рачуна о избору свих дела којима се служи, о тачности сваког податка из њих позајмљеног и о правилном тумачењу њихову, да сваком податку има да обележи извор, како би се у његову раду одмах могло видети шта је позајмљено шта ли његово, шта ли податак а шта ли његов закључак, и да мора бити јасан у излагању. О свему томе требало је водити рачуна у толико пре што расправе и студије о питањима као што је ово о Пожаревачком Миру, имају послужити за извор другима, које ће се из њих моћи користити бар пречишћеним и утврђеним фактима.

Тако у првом реду г. Павловић није обратио довољно пажње избору свих дела, којима се служио и тачности података из њих узетих. Није потребно да нарочито истичем каква књижевност постоји за ово питање, али треба да напоменем како је непријатно видети да се г. Павловић напоредо са делима Вендрамина Бјанкија (Istorica relazione della pace di Posaroviz, Padova 1719) и Карла Матушке (Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen. Der Türkenkrieg 1716—1718. Wien.) као поузданим служи

делом Тиролама Ферарија Delle notizie storiche della lega tra l' Imp. Carlo VI e la republica di Venezia (Venezia, I изд. 1723., II изд. 1726.) и са Histoire de la guerre de Hongrie pendent les campagnes de 1716, 1717 et 1718 (Vienne, 1788). Непријатно је пак видети што су прва два дела критична и поуздана, те се поред њих могло проћи без друга два, јер Ферарријево дело, на пример, није ништа друго до извод из Бјанкијева, местимице рђаво изведен, а са додатком многих непоузданих података, од којих у неколико пузетак чине једино подаци о млетачким стварима, о којима је Ферари могао бити обавештен, али то су управо они подаци, којима се г. Павловић није користио овом приликом. Што пак вреди за Ферарријево дело, вреди, у главном, и за оно друго, из кога је учињен рђав избор податком наведеним на 11. и 12. стр. студије. Према том податку Јевђеније Савојски био је најглавнији поборник рата с Турцима, због чега је наваљивао на цесара Карла VI да им га објави, на је при том, поред других разлога, навео и тај што ће Турци, користећи се неакцијом цесаревом, напасти Аустрију са две стране: кроз Угарску и, ако освоје Крф па заузму и Напуљску краљевину, што ће продрети у Ломбардију а отуд у Тирол и ударити на цесаревину са запада. Али овај је разлог толико детињаст, да чак и да га је навео Савојски цесару, коме год је познато стање турске царевине раније на и у ово доба, 1716. год., тај ће бити на чисто, да се тако смелом, да не речем бесмисленом, претпоставком нису бавиле војсковође турске ни у доба највеће моћи турске царевине, кад је ова имала флоту, којом се могла мерити са свима другим државама око Средоземнога Мора. Они су тада знали за ближе и практичније путове, и мислили су да нападајући западне аустријске покрајине продру у Италију, а никако из Италије у Аустрију. С тога овај разлог наведен у поменутом делу није требало сматрати озбиљним податком за објаву рата Турској од стране Аустрије, па га и не употребити.

(Свршиће се).

Јов. Н. Томић.

1. Věstník Slovanské filologie a starožitnosti. S podporu Carské Akademie Věd v Petrohradě, Akademie České pro vědy a umění, C. K. Ministerstva kultu a vyučování ve Vídni vydávají L. Niederle, F. Pastrnek, J. Polívka, J. Zubatý. Ročník I. Praha 1901. 8°. 262.

2. Славяновѣдѣніе въ повременныхъ изданіяхъ. Систематическій указатель статей, рецензій и замѣтокъ за 1900 годъ. С. Петербургъ 1901. 8°. XVI, 115.

У место Věstník-a slovanských starožitností, који је 1898 г. уз сарадњу двестину научника почео издавати проф. Л. Нидерле, и од кога је, чини ми се, изишла само прва свеска, почео је прошле године да излази Věstník slovanské filologie a starožitností под редакцијом горе поменута четири вредна професора пражког универзитета, а уз припомоћ две Академије и једног министарства, са задатком да у годишњим свескама прати библиографију словенске филологије. Ова прва свеска обухвата годину 1900. и у њој има близу 2000 чланака распоређених у ових шест одељака: I општи део, II језик, III књижевност, IV етнографија, V археологија, VI балтичка филологија. Сваки од њих има више или мање пододељака према величини грађе и струкама.

Царска Академија наука у Петрограду има одељење за руски језик и књижевност, које је поред свога *Сборник*-а и посебних издања почело од г. 1890 да издаје и своја Извѣстія. Од тога доба осећа се много живљи рад у томе одељењу, и редакција Извѣстія предузела је да у годишњим свескама издаје систематску библиографију чланака, реценсија и бележака о словенској филологији, расутих по журналима, новинама, зборницима и другим периодским издањима. Прва свеска тога Славяновѣдѣнія обухвата такође годину 1900. Цела грађа распоређена је на ових 12 одељака: I одељак заједнички словенски, II старословенски језик и књижевност, III полапски и балтички Словени и Кашуби, IV Пољаци, V Лужички Срби, VI Чеси, VII Словаци, VIII Словенци, Резјани и други Словени у северној Италији, IX Срби и Хрвати,

X Македонски Словени, XI Бугари, XII Несловенски народи и државе који су у вези са словенским светом. Додатак: чланци о слов. филологији у француским журналима. Сваки од ових одељака има према струкама и величини грађе више пододељака, а најмање три или четири: језик, књижевност, етнографија и историја.

Тако је сада она велика оскудица у словенској библиографији, која се нарочито осећа откако неуморни г. Јагић не стиже да је у последњим књигама свога Archiv-a онако прати као што је то у ранијим књигама чинио, а други листови у томе га нису одменили, у велико задовољена.

Обе ове књиге израђене су на различној основи и — изгледа — независно једна од друге. Оне у неколико једна другу попуњују, али има доста ствари које се у обема налазе. Тако:

Прва је распоредила своју грађу по струкама, друга по народима.

Прва обухвата све словенске народе, па и Литванце, Лете и Прусе; друга обухвата само словенске народе без Руса.

Прва је изоставила историју, друга узима и њу.

Прва обухвата не само чланке по периодским издањима већ и засебне књиге; друга се ограничила само на библиографију периодских издања.

Прва даје не само назив чланка или реценсије, већ укратко и суштину из обоје; друга се ограничила на чисто регистровање; и тако даље.

Не би ли било и корисније и практичније (уштеда и труда и времена и трошка), кад би се обе редакције споразумеле и утврдиле један план издавања и поделиле посао. Ваљало би из обе саставити једну целину што се обима тиче, а задржати онај опширнији начин са приказиваньем садржине какав је у Věstník-у. Да се не би два пута исти посао радио, могао би се посао поделити да се, рецимо, у Прагу води библиографија засебних издања, а у Петрограду периодских списа, или да се у Прагу води

библиографија западних Словена, а у Петрограду јужних и руска, или како се згодније нађе.

Да би се постигла што већа потпуност и да не би досадашњи уређивачи били и сувише оптерећени тим механичким радом, ваљало би позвати у сарадњу позване људе из свих словенских места у којима има библиотека, учених друштава и универзитета и виших школа, да за тај посао ангажују млађе људе, којима је то и врло корисно, и да им поделе посао, нарочито исписивање из периодских издања.

Што се распореда грађе тиче, све једно је; ту има разних гледишта и свако се може бранити. Али што све распореде снаја у један то су регистри, који ни у једној ни у другој од ових двају књига нису какви би се желели. Славян. има само преглед садржине, а регистар се намерава саставити кад се више свезака саставе у једну књигу. Чланци нису бележени бројевима. Vestnik. нема прегледа садржине а има два регистра, имена и ствари. али у лични регистар нису унесена сва имена која се у напоменама помињу. Бројеви чланака не теку редом, већ сваки одељак има засебне бројеве. У обе књиге је напред списак периодских издања која су употребљена (у Vestn. 138, а у Славян. 168), у првој уређен азбучним редом по латиници а у другој ћирилски по ћирилици, а латински по латиници.

По моме мишљењу ваљало би да сви чланци имају један једини број од почетка до краја књиге, и да се у регистрима позива на тај број, а не на страну. Да регистара буде од неколико врста, н. пр. сем потпуног регистра личних имена, и што исцрпнијега стварног регистра још и уз списак периодских списа, уређен азбучним редом, и сви бројеви чланака који су из њих узети; регистар по струкама што детаљнији, и можда још који. И то да се додаје уза сваку свеску, а не онако као што се намерава у Славян.

Кад се узме на ум да је на састављању обе ове библиографије радило сразмерно мало радника и из мало

словенских места на (на V. stn. сем четворице издавача још тројица из Прага и по један из Загреба, Лавова, Н. Сада и Петрограда, а на Славян. четрнаесторица, сви — чини ми се — из Петрограда), онда би било неправедно чинити замерке за непотпуност, већ се мора одати највеће признање и за оволику потпуност, каква је овде постигнута. Али само узгред да наведемо како су употребљена српска издања. У Včstn. је употребљено девет а у Славян. 13. Али од њих у оба издања узети су само: Босанска Вила, Глас Срп. Кр. Академије, Гласник Земаљског Музеја, Летопис Матице Српске и Споменик Срп. Кр. Академије; само у V. stn.: Караџић, Луча, Преглед географске литературе и Просветни Гласник; само у Славян.: Бранково Коло, Гласник Срп. Прав. Цркве, Годишњак Срп. Кр. Академије, Градина, Звезда, Нова Искра, Нада и Просвјета. Остала издања, а њих има још, нису употребљена.

Љ. Ст.

Номинатив и вокатив у српском и латинском језику. Од проф. Јанка Лукића. Из *Гласа* LXIV, 147—170.

У овоме радњу свом г. Лукић одређује функције, које у српском језику имају номинатив и вокатив. И ако би према натпису ове расправе требало да су оба језика подједнако обрађена, ипак лат. језик има у њој тек други, споредан значај; њиме писац управо доказује правилност и могућност својих погледа на појаве српског језика. Латински језик, у осталом, у радњи ове врсте и не може имати дубљега значаја.

У нашој се науци већ доста писало о *функцијама* падежа, с тога, мислим, није требало уносити у ову расправу ствари већ расправљене, које су ушле и у школске књиге, затим оне које су без значаја за ове падеже или које нису довољно образложене (§ 1—6). Ја ћу се задржати само на оригиналним погледима писчевим, ради којих је, како ми се чини, и написана ова књижица. Према томе нећу говорити о вокативу.

У § 7 говори писац о речима *ватра!* и сл. и сматра их за подмете скраћених реченица: *ватра гори* и сл. Ово, и ако није ново, нетачно је. Гледали ми на ове и сл. конструкције с *граматичке* или *психолошке* тачке гледишта, до овога резултата нећемо доћи. Граматички је ово само *усклик*, психолошки, т. ј. када се узму на ум сви моменти, при којима је изговорена та реч, *само* предикат. Јер кад се рече *ватра!*, тиме се означује да се нешто претворило у ватру, да нешто *гори*, а никако *ватра гори*. У осталом обе су ове тачке гледишта лепо изнесене у Паул-а Princip.[3] 116 и. д., Jagića Beiträge z. sl. Synt. 12—13 и других.

§ 8 и 11 налазе се у вези и с тога ћу их заједно и прегледати. Овде говори писац о „апсолутноме номинативу", т. ј. таквом, који у реченици стоји независно, место различних других падежа. Али не треба мислити да је то нека засебна граматичка конструкција, већ само тачно навођење нечега у оној форми, у којој је оно било изречено или написано, дакле, једна врста цитата. Из овога се види да овај појав нема специјалнога значаја за номинатив. На инак се писац ове расправе колеба, да ли да у реченици *рекао му је варалица* последњу реч протумачи као „апсолутни" номинатив или прирок, који је постао оваквом паратаксом (т. ј. од двеју независних реченица): „рекао му је нешто (реч): реч је варалица". И ако овај пример тумачи г. Лукић на први начин, он сличне примере, изнесене у § 11, објашњује паратаксом. На пр. за „и сухо назва Бог *земља*" он вели да је *земља* предикативни додатак у ном. место инструментала. Истина је да овде *земља* стоји место *земљом*, али и овде је тај падеж употребљен, као и у горњем случају, или под утицајем идентичне по смислу реченице „суху рече Бог *земља*", или што се облик речи, у ком је она изговорена, хтео да сачува. Међутим писац сматра ово за засебну граматичку конструкцију, која се органски развила из основне паратактичне, и тражи јој разлоге. Он их види у потреби да се јасније искажу мисли, да се не гомилају исти падежи за различну службу у реченици. Ово је принциписки

нетачно. Јасност не може бити сама узрок, да се у синтактичкој конструкцији узме место једног падежа други (јер се тада, поред осталога, не би знало, зашто је овде напр. узет баш номинатив а не ма који други п., напр. генитив или датив), већ кад се за исту синтактичку функцију могу употребити два начина, онда се може један од њих, и то *потпуно* бесвесно, употребљавати чешће од другога зато што је јаснији. С тога је требало објаснити речени номинатив на горњи начин, на тек тада, ако је то баш потребно, призвати у помоћ јасност. Изгледа ми да је писца на овакво резоновање навела једна нетачно стилизована примедба Делбрикова (Vergl. Synt. I 268) коју у осталом не наводи писац, а којој нема места у оваквој форми у књизи Делбриковој после онога што он говори о сличним појавама. Писац ове расправе иде и даље и види предикативни номинатив, који се развио из паратактичне реченице, и у реченицама као: „Ја сам члан друштва „Обилић“. Довољно је, мислим, да споменем, да обе те речи састављају један појам, да образују, кад стоје сасвим апсолутно, готово сложену реч, у којој се при промени само један део мења, што и доказује да је она сложеница, а таквих речи има и у српском и другим језицима доста, па да се разуме да овде имамо правилан генитив од те речи.

На послетку да споменем и то, да у реченицама као „младић стојећи онђе, досади му се чекати“ имамо контаминацију двеју различних конструкција, које су у исто време биле у свести говорниковој, напр.: „младић, стојећи онђе, не хтједе више чекати“ и „младићу се, стојећи онђе, досади чекати.“ Г. Лукић пак налази и овде „апсолутни номинатив“ само, у овом случају, од прилога глаголских. Али, питам ја, зар се може говорити о апсолутној конструкцији *непроменљивих* речи; зар оне могу бити по својој форми, и неапсолутно употребљене?

А. Белић.

Старац Никита и његове три кћери, приповетка А. Слетковог. Превела с руског Живана. Београд. Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића, 1902. Стр. 61. Цена 30 п. дин.

Ова приповетка није ништа друго до скраћен и на прост језик сведен Шекспиров „Краљ Лир". Старац Никита у једном лудом тренутку дели своје имање међу две старије кћери које су умеле изразити своју силну љубав према оцу. Најмлађој којој је срце било боље но језик дао је у мираз свој благослов. Један инокосан младић задовољно се потпуно таким миразом (као што то већ бива у причама) и ожени се том најмлађом. Старца после одгоне две старије кћери, а тако напуштеног, ожалошћеног и обрваног болешћу прима га одбачена кћи и заслађује му својом љубављу последње часове живота. Само, овде не умире кћи, као у Шекспира, но старац. Кента и дворског будалу у овој причи заменило је једно лице: слуга Сејмон. Сцена у којој је изнесена бура овде је ублажена, али се очевидно огледа просто подражавање. Ову је причу издао одбор који постоји при руском министарству просвете у циљу да „благотворно утиче на душу и васпитање народа". Њена је уметничка вредност врло слаба, али је доиста написана просто и разумљиво. На два три места има по неки тачан изражај, који може да узбуди читаоца. Треба упоредити ову причу са Тургењевљевим „Степским Лиром"; па да се одмах види разлика између једног уметничког и једног готово занатлијског рада. Слична тема обрађена је и у једном одељку Легуовеовога дела „Очеви и деца" (превод Милићевићев), само у тој причи реч је о сину који рђаво поступа са својим оцем. Такав је предмет и у красној причи Јанка Веселиновића „Чича Пера". Я—ъ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

У септембарској свесци руског књижевног листа „Руска мисао“ изишле су у преводу *М. К. Калмикова* приче *Св. Коровића*: „На сусрет“, „Мула Османов дувар“, „Мали просјак“, „Сахија“, „Херцеговка“ и „Непријатељи“.

Преводилац је уз неке кратке биографске податке обележио у неколико потеза главну одлику Коровићевих слика и цртица. Он налази да Коровић готово никад не слика природу ни животне прилике, већ само указује на то са две три речи („Било је јутро... наступила је ноћ... то је било у врту, у кући... искрснула битка...“), и да је нарочита наклоност његова да износи само људе, њихова расположења и радње. Главна уметничка црта, по Калмикову, састоји се у вештој композицији и тачној психолошкој мотивацији, што сведочи о несумњивом таленту писчеву. Калмиков нарочито похваљује природно и необично лепо завршивање Коровићевих слика, које производи у души читаочевој дубоко лирско осећање, што се особено истиче у првој од преведених прича („На сусрет“).

Я—ъ.

— Под насловом *Пролѣтье цвѣте* (Frühjahrsblumen, 1901. М. 2) објавио је, у Немачкој прецењени и „модерни“ *Јоханес Шлаф* четири новеле: две су скице из престонице, а две из живота на селу. Највећа скица, која је и књизи дала име, јесте нека врста изсештачене прозне лирике; по своме обичају, Шлаф даје до ситница тачан опис онога што види; скица, међутим, испада само претенциозна и на крају крајева просто досадна. Најбоља је ствар у овој свесци потпуно реалистична приповетка „Правда“: некад богати кириџија неки пада у крајњу невољу; мало по мало обузима га лудачко беснило против друштвених односа, и најзад постаје убица. Психолошки је развој у приповетци консеквентан; цела је ствар крепко представљена. На жалост стил Јоханеса Шлафа китн страним речима најгоре врсте, претенциозним или ново скованим од Француза позајмљеним изразима. (У.Б.Б.)

Нети је писац издао и две историјске приповетке: *„Исус и Мирјама“* и *„Смрт Антихристова“* (1901, М. 1·70.) И овде је наравно, по обичају Шлафовом, описивања и сувише, описивања природе и човека. Тако је на пример игра Мирјамина нарочито опширно описана; али се и иначе у пригн ређа опис до описа. Пошто престану описи, писац упада у онај неприродни источњачки библијски стил. Садржина је „Исуса и Мирјаме“: љубав велике грешнице Марије Магдалене према Христу, који је чист и такав остаје: њу та љубав пречишћава, те она постаје ученица Христова. Психолошки преокрет није баш особито јасно и консеквентно изведен. — „Смрт Антихристова“ управо је само историјска скица у којој су представљени последњи дани Неронови, предмет који је, као што је познато, нарочито мио данашњим „модерним“ приповедачима. (У.Б.Б.)

Артур Шницлер, такође „врло даровит“ и „модерни“ писац бечки, написао је новелу *„Потпоручник Густел“* (1901, М. 1) у виду монолога који потпоручник говори пред своју смрт. Он се убија због овога: Неки хлебар је дирнуо у његову „част“; потпоручник није могао учинити оно што та част захтева, те зато је дужан да сё сутра изјутра убије. Али, хлебар му учини љубав, те умре од кање пре но што је потпоручник и довршио разговор са самим собом. На тај се начин све лепо сврши, и Густел, ова „племенита биљка“, и даље наставља свој живот који се по његовом сопственом признању састоји у томе: „да иде на службу, да игра карте, и да јури за цуцикама“. Овако красан примерак пронашао је и узео да описује Шницлер! На још кад би цела ствар — вели критичар „Литер. Централног Листа“ — имала некога хумора или бар сатире; али, напротив, приповетку писац без сумње узима страшно озбиљно, и то је једино што је хумористично код ње! Очевидно су је и у Бечу озбиљно узели, јер, по извештајима из новина, писац је лишен свога потпоручничког чина у резерви. Са тога је књига доживела већ четири издања. (У.·Б.)

— *Г. Е. Нани* је издао сад своју најновију сатиричну социјалну комедију *„Ново време“*, у којој, с дубоком збиљом, шиба модерну тежњу за угледом и утицајем, које модерни траже по коју цену било, газећи и морал и право, и то не да њима користе општем добру, но да задовоље

своје егоистичне прохтеве. Комедија је вештачки изведена; нарочито при крају трећега и четвртог чина достиже свој врхунац; осим тога, пуна је интересантне студије. Она је истинито огледало читавог једног ружног дела модерног талијанског политичког и друштвеног живота, који, на жалост, има примера и у другим земљама.

(Б.)

ДРУШТВА.

— У Државној Штампарији налазе се на штампању ова издања Академијина:

1. *Глас* LXIII, с чланцима: „Структура и подела планина на Балканском полуострву", од Др. Ј. Цвијића (беседа академска); „Прилог теорији бескрајних редова", од Др. Мих. Петровића: „О Ајлеровим и Бернулијевим бројевима", од Др. Б. Гавриловића: „О једној важној особини детерминаната", од Др. Б. Гавриловића: „О особинама једне специјалне детерминанте", од Др. Б. Гавриловића; „О поларно конјугованим трансформацијама", од Др. Б. Гавриловића; „Експоненцијалне или хиперболне функције", од Љ. Клерића, и „О представљању функција одређеним интегралима", од Др. Мих. Петровића.

2. *Глас* LXIV, с чланцима: „Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (1718.—1739.)", од Др. Драг. Павловића; „Прилошци хронологији живота Стев. Немање и Св. Саве", од Љуб. Јовановића; „Почетак Самуилове владе", од Бож. А. Прокића; „Номинатив и вокатив у ерп. и лат. језику", од Ј. Лукића, и „Отмице", од Др. Мил. Смиљанића.

3. *Споменик* XXXIX, с чланцима: „Прилог за историју Србије г. 1813.", од Ч. Мијатовића; „Млетачка писма, издата поводом Метковића, иначе Келовића", од Љуб. Ковачевића; „Трећа руковет старих српских натписа и записа", од Љуб. Ковачевића; „Стара српска писма из Хиландарске збирке", од Љуб. Ковачевића; „Буна Карафејзића", од А. Гавриловића, и „Антички споменици у у Србији II." од Др. Н. Вулића и др.

4. *Споменик* XL, с чланцима: „Анализе минералних вода у Србији", од Др. М. Николића и Др. А. Зеге, и „Ка синтезама деривата ацет-сирћетног етра", од Др. Мил. З. Јовичића.

5. *Етногр. зборник*, књ. III, с чланцима: „Српске народне песме с мелодијама из Левча", од Тод. М. Бушетића; и *Предговор* истима, од Ст. Мокрањца; „Народни везови", од Вид. Вулетића Вукасовића.

6. *Етногр. зборник*, књ. IV, с чланцима: „Доње Драгачево", од Јов. Ердељановића: „Средње Полимље и Потарје", од Ат. Нејатовића: и „Пробијани" од Свет. Томића.

7. „Стари српски натписи и записи", од Љ. Стојановића.

8. „О Старој Србији и Македонији", од Ив. Јастребова: то ће се штампати као засебан Споменик.

9. „Основе за Геологију и Географију Старе Србије и Македоније. М?

= *Руска Академија Наука*. Познато је да се Р. Акад. Н. дели на неколико одељака, и да се онај, који се бави славистиком у ширем смислу те речи, зове „одељак за руски језик и књижевност". У њему су ови академици: *А. Н. Веселовски*, *Ђ. Јагић*, *А. Ф. Гилфердинг*, *Ф. Ф. Фортунатов*, *И. И. Срезњевски*, *А. А. Шахматов*, *Т. Е. Корш*, *В. И. Ламански* и *А. И. Собољевски*. Одељак је прошле године продужио да излаје дела *Державина* V књ., цар. Катарине II књ. I—IV и VII—X, затим *речник руског језика*, материјал за речник ст. руског језика (дело И. Срезњевског), дијалекатски материјал, који је Академији стизао као одговор на њена упутства, две књиге академијских *Зборника* (67 и 68), 4 свеске *Извешћа*, *Испитивања руског језика* и *Споменике ст. словенског јез.* За нове серије академијских издања (на пр. споменике ст. рус. литературе) чињене су припреме.

Одељак је даље, сем издатих Ломоносовљевих награда, новчано помагао многим млађим људима (већином доцентима у разн. универзитетима), да се слободно и искључиво баве својим специјалним студијама, о чему су они и поднели своје извештаје Академији, који су и наштампани у Отчет-у одељкову за прошлу годину. (Б.)

= *Балканска комисија* је издала и IX привремени извештај о раду својих чланова. У њему је Dr. M. Решетар описао свој пут по хрватскоме приморју, Хрватској и Славонији, који је био предузео прошлога лета, да одреди дијалекатску границу између кајкавског дијалекта и штокавско-чакавских говора. Собом је носио и фонограф, који му није дао најбољих резултата, једно због тога што га је било незгодно преносити из села у село, а друго за то, што свет није навикао да се њиме и на тај начин експериментише. Б.

= Slovanská kancelář („Agence Slave") у Паризу. — Неуморни чешки народ прегао је у последње

време свим силама, да упозна туђину с одличним плодовима свога културног рада, јер су Немци, крвни непријатељи словенски, својом пространом штампом разносили до сада у све крајеве света нетачне, по Чехе и по остало Словенство штетне извештаје. Немци малим словенским народима негирају право на самосталан, слободан политички живот. Чеси међутим хоће да докажу, да су у своју корист решили *проблем малога народа:* мали народ има права на политичке слободе и на своју националну егзистенцију уопште, јер се својом *самоправношћу* може *културно* да изравна с највећим културним народима; оправдана је дакле формула „величина у малом". И то се Чесима у последње време свуда — осим у Немачкој — признаје; нарочито су се у Француској развиле симпатије према чешком народу. Да би се то одржало, и да би се од сада туђина тачно обавештавала о правом стању у Словенству — о национално-политичким, економским и уопште културним приликама — Чеси су недавно основали у Паризу *Словенску канцеларију.* Тај неофицијални, приватни, народни конзулат, тако да га назовемо, осим журналистичке и друге кореспонденције, одржаваће у свом локалу и сталну изложбу етнографских и индустријалних продуката словенских. Тако ће се стално будити интерес према Словенству.

Ето нам још један диван пример приватног рада и неуморног прегалаштва чешкога народа. (И. Ш.)

УМЕТНОСТ.

— Приликом Конгреса историјских наука који ће се држати у Риму априла ове године, отвориће се *Прва уметничка међународна изложба слика „црних и белих."* На њој ће бити изложене ове врсте графичких слика: цртежи, акватинте, резови (у бакру, челику итд.), литографије итд. Од српских уметника позвата је да том приликом изложи своје радове те врсте г-ђа Бета Вукановић. Г-ђа Вукановић је послала на изложбу седам својих радова.

ИСПРАВКА.

У чланку „Српска драма у XIX веку," на стр. 199, место „Демона" читај: *„Дамона."*

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига V, број 4. — 16 фебруар, 1902.

КОШТАНА.

ТРЕЋИ ЧИН.

ПРВА СЛИКА.

Соба из првог чина. Насред собе лежи Стојан са забаченим јорганом. Више њега, до главе му, на „сандалији“, сахани пуни грожђа, крушака из „туршије“; онда чанак свеже воде из кога вири крај уквашене мараме. У чираку догорева свећа, пред зора. Модрина се ломи са утрнулом светлошћу свеће. Кукурекање.

Чује се глас салебџије: „Салеп! врије, вруће!“

Из кујне узднсање, тихи шапат, и сваки час вири Стана.

ПРВИ ПРИЗОР.

СТОЈАН, лежи. Улази СТАНА.

Стана, презајући прилази Стојану, слуша како дише, пипа чело и облаже га марамом из чанка.

Бато, мој мили!

Брзо, уплашено одлази.

ДРУГИ ПРИЗОР.

СТОЈАН. Затим СТАНА.

Стојан, буди се, трза се.

Зора! Дан већ? (Уплашено.) Нећу ја дан, нећу! Њу, њена уста хоћу!... Ах, што се пробуди? Она беше! Она,

врела, слатка, Коштана! Клекла, ручицама ми стисла образе да ми уста одскоче, а своје усне у моје упила... ох!

Улази Стана.

Стана.

Бато, зовеш?

Стојан, трза се. Види је и заваљује се натраг.

Ти?

Стана, бризне у плач.

Бато, шта си љут на мене?

Стојан.

Иди!

Стана, плачно.

Немој, бато! Немој на мене да се љутиш. Шта ја? Жива нисам од страха... Ето целе ноћи... А и нана... Она се сада не љути на тебе, већ на оца. А он тамо, причају људи, сада у Собини, код Магде, чуда чини. Отац као да није стари отац.

Стојан.

А ко му свира?

Стана, устежући се.

Па још *она!*

Стојан. гневно.

Иди!

Стана.

Бато!

Стојан.

Иди!

Стана, оде плачући.

Стојан, ћути.

Циганка! Ја њу толико волео, а она?... Циганка, Циганка! Ко да више...

Улази брижно Ката.

ТРЕЋИ ПРИЗОР.

СТОЈАН. КАТА.

КАТА, брижно.

Сине, болан си! Шта ти је?

Прилази му.

СТОЈАН, неугодно, измиче се.

Ништа... Ништа ми није!

КАТА, приступа му.

Шта хоћеш мајка да ти донесе? (Хоће да му опипа чело.) Камо чело?

СТОЈАН, руком се брани, отура је.

Не дирај ме!

КАТА, не могући више да се уздржи, бризне у плач.

Зашто, синко! Зашто толико мајку? Шта је мајка толико скривила?

Плаче.

СТОЈАН, неугодно.

Што си ме родила?!...

КАТА, плачући.

Па мајка, синко, за срећу те родила; да има у кога да гледа, у кога да се куне... Мајка родила, очувала, па мајка и да ожени, да одоми, да снаху, одмену добије. Да и она као све њене „другачке“ са снахом у цркву пође, у свет изиђе, у госте оде; на госте да пречека, угости, испрати;... да јој је кућа, синко, отворена! За срећу те мајка родила! Да мајка с *тобом* живот проживи, кад није с оцем ти. А с њиме је — црн мој живот! Од њега никад Божја реч, већ псовка и вика. Само грди, прети, виче. (Стиска се за главу.) Од страха ми већ, синко, памет изиђе!

Издалека свирка и песма. — КОШТАНА пева из далека приближујући се:

„Шано, душо, Шано,
Отвори ми врата!“

Стојан, показујући руком од куда долази песма, заљубљено.

Она, мајко, она!

Ката, убијено.

Циганка је она!

Стојан, прилази прозору, отвара га, чује се звон чампара.

Она је!

ЧЕТВРТИ ПРИЗОР.

Исти. Улети Марко.

Марко, задихано, дижући постељу, Кати.

Газдарице! Хаџија, стари газда... Брзо! Јух!

Скупља постељу, одлази; за њим одлазе Стојан и Ката.

Граја. Улази Салче, Гркљан, Асан; одмах се збију до зида. За њима Митка. — Коштана, на вратима, очекује Тому. — Улази Тома са Коштаном.

ПЕТИ ПРИЗОР.

Тома. Митка. Коштана с осталим друштвом.

Тома, Коштани, улазећи.

У моју кућу кад се улазило, певала се песма:

„Море, врћај коња, Абдул ћерим аго,
Туго, врћај коња, пишман ће да биднеш.
— Море, не врћам га, џан'м млад Стаменко,
„Туго, не врћам га, да знам да погинем!

И ја ћу да погинем! То да неваш ти. Погинућу, хоћу! Син ми лежи болан — мртав нека је.

Коштана, уплашено, болно.

А то не!

Тома, наставља.

... Жену? Немам. Никад је нисам имао. Имао сам мајку, а мајка неје за младост! (Вичe.) Марко! (Долази Марко.) Камо софра, вино? Служи газду, још сада, на после, више, можда, смрт ће... (Оде Марко.) (Коштани.) Ех, Коштан, ћери! Де! Не песму, глас само! Свирку, ону свирку кад се иде

на венчање за старо и недраго! Сватови напред, младожења остраг, а Цигани за њим. Певају и свирају они да га развеселе, а свирка им оштра, оштра, срце кида... Таква је моја свирка и песма била, кад ја пођох да се венчам — да више у зелену башту не одем, месечину не гледам, драго не чекам и милујем, да младост закопам! И закопах је! Не видох! Сад? Старо дрво. Ох! (Коштани.) Де, кћери, де ону: „На сред село шарена чешма... бистра вода...“ — Ох, камо је сада, да ми она бистра, росна, свежа капне на ово старо, старо... (Хвата се за чело.) Де, кћери!

Држећи се за чело и грцајући слуша Коштану.

Коштана пева.

Море, на сред село шарена чешма
течеше, аго, течеше!
Море, и на чешму, море, две до три моме
стојашев, аго, стојашев...

Тома, виче.

Марко! (Улази Марко.) Низе, дубле!...

Марко, забезекнуто.

А, не то, газдо!

Тома, бесно.

Бид!

Марко доноси низе. Тома, прилази Коштани и везује јој низу око врата.

Тома.

На, кћери! Злато нека носи злато, а не стара, суха, црна кост да носи... Певај!

Седа, привлачи Коштану, и наслања јој главу на колено.

Коштана, пева.

Море, дајте мени туј мутну воду
да пијем, аго, да пијем.
— Море, за тебе има шарена соба
да спијеш, аго, да љубиш!...

Тома, кида низе и посипа је дукатима.

На, на!

Митка, отпасава се.

Митке! Цркни, Митке! Липчи, бре! (Марку који уноси софру, вино, чаше.) Чепјење, котлови, вино, дај! Дизај туј срчу!

Баца чашу у прозор.

Улази на врата Стојан, стаје, гледа у Коштану.

Стојан.

Циганка! Ко дâ више.

Враћа се.

Тома, скочи ка Стојану.

Ко тамо? Ко још господар овде? Он? Зар он још има уста да говори? Пушку?

Узима пушку, бесно прилази прозору, и пуца. Чује се писак.

Стана, иза позорнице, кука.

Немој, оцо, слатки оцо! јао!

Тома, бесно као пре.

Она! Њу да нанижем! Њу, ту стару вештицу, њу да убијем...

Пуца кроз прозор. Коштана, да нико не види, убацује у кујну низе и дубле.

Арса, споља.

Хаџи! Не!

ШЕСТИ ПРИЗОР.

Исти. АРСА.

Улази брзо у собу и одбија Тому с прозора.

Тома, као пре.

Њу, њу!...

Арса.

Хаџи, хаџи!...

Тома, разабирајући се.

А! ти си?

Арса.

Ја, хаџи!... Брате! (Устреми се на Митку.) Бар тебе!... Куће!

Митка, испрсујући се.

Што, бре, ти на мене само ржиш?

Арса.

Што!

Митка.

Шта сам бајаги ја? Псето ли сам? Имаш ли, бре, душу, срце? И ја у мој век јед'н пут се развесели', па ти одма...

Арса.

Кући!... А жена, деца?

Митка.

Немам ја жену! Ти ме ожени, ти ме зароби... Ти с'с мене што иска тој прави! И, сад ете ти ги: и жена, деца... Ја! Ништо немам! Никога си ја немам! Аха!...

Арса, устреми се на њ.

Кући!

Митка, покуњено.

Хајд, 'ајд, ти ми...

Одлази.

Арса, за Митком.

Кући право! (Циганима.) А ви? Зар сте још ту? Замахује. Салче, Гркљан, Асан и остали понизно одлазе; и Коштана полази за њима.

Тома, Арси, стајући пред Коштану.

Сви! Само она не!

Арса.

Хаџијо!

Тома, показује Коштану.

Крв ће за њу! Шура си ми, брат, род — пипни је, крвник си ми!

Арса, очајно, показује на седе власи Томине.

Хаџијо, погледај се!

Тома, с пушком на њега.

Хоћеш?...

Арса, очајно, узмичући вратима.

Брате, брате! (Коштани, у страну пролазећи.) Начини се ти болесном.

Одлази.

СЕДМИ ПРИЗОР.

ТОМА. КОШТАНА.

Тома, спречава Коштану која полази.

А не, не... певај ти.

Коштана.

Други ћу пут. А сад и ја да идем. Болна сам.

Тома, изненађено.

А, болна! Немој, кћери! Ако те грло боли, узми шербет, росу... Бисер да ти растопим, само да те грло не боли!

Коштана, показује на прса.

Овде, овде ме пробада! Да идем!...

Тома, убијено.

Е, кад ту!... Онда... (Коштана полази.) Коштан! (Ова застаје.) Коштано, кћери, спне... (Прилази јој грцајући.) Дај бар... (Сагиње се њој и мирише јој прса.) Лепото!... Ооох!

Коштана одлази

(Завеса пада).

ДРУГА СЛИКА.

Миткина кућа. — Башта испред куће. У прочељу на два спрата кућа с таваницама, уресима, балконом и креветом. С десне стране бунар, с леве улаз.

ПРВИ ПРИЗОР.

МИТКА, улази вукући свираче. За њим КОШТАНА са осталим друштвом.

Митка, бесан, распасан, виче свирачима.

Чалгичијо! Метери! Чочеци! Овам бре!

Улази Коштана, Салче, Гркљан, Асан и други свирачи с бубњима и зурлама. Сви су уплашени, понизни.

Митка.

Овам, браћо моја слатка! (Показује испред себе, где сви седају; Коштани.) Ти овам пред мене! (Коштана долази и седа испред њега. Митка осталим чочецима.) Ви (показује на Коштану) до њума, без дајре, без ништа... једно до друго. (Чочеци се издвоје, седају Коштани у крило, мило, понизно. Сви остали у страну, понизно клече.) Тако! Мој брат катил, мој брат крвник, мој брат никад апр да не види! мој брат... (Заборавља се.) „Дом“... (Показује на кућу и себе.) Ете дом сам! (Седа спрочу свирача, вади и меће испред себе јатаган, фес, кесу, муштиклу.) Де, бре!... (Једном Циганину.) Свири! Да свириш: како нигде никога немам! Ни брата немам, ни татка немам, ни мајку немам! Жену? (Показује на кућу.) Ене гу! Од брашно и тесто очи ву се не видив. Нигде никога ја немам! Де! Тој да свириш! Моју песну ти да свириш!

Први Циганин, зачуђено и изненађено.

Какву твоју песму, газдо?

Митка.

Моју песну!

Први Циганин, у чуду, питајући погледом остале, понизно.

Ама какву твоју песму, газдо? Ми никакву твоју песму не знамо!

Митка, нестрпљиво, силно.

И ја гу не знам. Само гу у ноћ чујем, у с'н гу сањујем. Песна је моја голема! Како мајка сина имала, чувала, ранила, дан и ноћ само њега гледала. Што на сина душа запскала, све мајка давала, а син — болан... Порастаја син. Дошла снага, младост... Дошле башче, цвеће, месечина. Замирисале девојке!... Сви полетеја!... Све што пскаја, све имаја... Хатови, пушке, сабље, жене... коју девојку неје погледаја, њојне косе неје замрсија и уста целиваја! Ниједна му не одрече, ниједна га не превари, а он све ваpаја, целиваја и — болан, болан бија! Болан од како се родија... (Устаје.) Тој сам ја! Па од т'ј бол, јад, дерт ли је, проклетија ли је ника? — Ево на ногу гинем.

Идем, пијем, појем, и по мејане лутам. Пијем, појем, дерт да забравим, с'н да ме увати. А с'н ме не ваћа. Земља ме пије... Ноћ ме пије, месечина ме пије!... Ништо ми неје. Здрав сам. А болан сам! Болан од самога себе. Болан што сам жив. Од како на свет прогледа', од т'г сам болан! (Седа, изваљује се, да их боље види.) Ех, деца, деца слатка! Појте, деца! Пуштите глас! Али чис' глас. Искам да слушам ваш слад'к, чис', глас. Зашто моје се срце искубало, снага раскомитала, остарела... Жално, тешко да појете!

Коштана, са сажаљењем.

Коју, газда Митке!

Митка, Коштани, више за себе.

Коју ли? Ех, Коштан, бре, зар једна је песна жална? Знаш ли што је кара-севда'? И тој тежак, голем кара-севда'? Од т'ј болес ја болујем. Још (Показује на себе.) остаре', еве, а још се не наживе', не напија, не нацелива!... Још ми за женско, за лепоту и убавињу срце гине и вене! Аха!... Пој, Коштан, к'д се од Кара-Кулу на Билачу, Прешово и Скопје удари. Ноћ летња. Шар планина у небо штрчи, а под њума лега пусто и мртво Косово. Друм широк, прав, царски. По њега се расипали 'анови, серајн, чешме, башче. Месечина грејe... Мартинка ми у скут, коњ, Дорча мој, ногу пред ногу, а чалгиџије, што ги још од билачки 'ан поведем, идев изпозамене, свирив ми и појев. Т'нко и високо они на месечину и по царски друм појев: „како је Асан паша из Ратаје пекаруван"... Турци од јад не мож да слушав, а на мене да ударив, не смејев. Тики, у серај се сакријев. А из серај, башча куде је, и куде младе жене и девојке око шадрван и на месечину оро играв и песне појев; грнета свири, дајре се чује и песна... Не песна, глас само, и тој мек, пун глас... сладак глас, како прво девојачко миловање и целиване — такој сладак глас; на т'ј глас иде, с'с месечину се лепи, трепери, и како мелем на срце ми пада. (Још више се изваљује до Коштане и луна руком испред себе.) Т'ј глас искам, Коштан,

туј песну, тој време... А тој време више не дође. За тој време жалан ће умрем, с'с отворени очи у земљу ће легнем. Тој време, Коштан, да ми појеш — младос' моју. Пој жал за младос'... за моју слатку младос', што отишла од мене, оставила ме... Пој жал за њума, и викај гу нека се врне, нека ми још јед'н пут дође! Само још јед'н пут, нећу више! Још јед'н пут само да гу осетим, помиришем... Само још јед'н пут и нећу више!... Пој жал за младос', и викај гу нека се врне!...

Коштана.

Не знам ја то, газда!

Први Циганин.

Ја знам, газда Митке!

Митка.

Пој, бре, душо!

Први Циганин, пева.

Да знајеш, моме, мори, да знајеш,
Каква је жалба за младост,
На порта би ме чекала
Од коња би ме скинала
У собу би ме унела — — —.
— Оф, аман, заман, младо девојче,
Изгоре ми срце за тебе!...

Митка, ћути, прилази Циганину, љуби га.

Брате слатак! (Весно, раздрљава се.) Још, још... да умрем, да умрем!...

Коштана, пева.

Отвори ми, дела Ленче,
вратанца, вратанца....

Митка, прекида је.

Ба.. Никад ми не отвори!

Коштана, наставља.

Да ти видим, дела Ленче,
уст'нца, уст'нца!

Митка, прекида је.

И не видох!...

Коштана, пева.

Не могу ти, пиле, миле,
да станем, устанем,
Мајка ми је села, Миле,
на фустан, на фустан!

Митка, бесно.

Мајка, мајка не дава! Проклета мајка! И не даде. Никад ву не даде. Никад гу не пушти да ми отвори врата, искочи и да гу видим, цунем... Никад, ах!... Море што се па ја не убијем? Зашто да се не убијем?

Сви, уплашено.

Не, газдо... не!

Митка, прекида их.

Шта да не? Како да не? Зашто да не? Зар ја не не знам што ме чека, што ми је писано? Да умрем! Тој! Земља, црви да ме једев. Тој!... Што да се не убијем? Зашто да се не убијем? Ће се убијем!

Потегне јатаганом. — У собу рупи Арса с Полицајом и два три пандура.

ДРУГИ ПРИЗОР.

Исти. АРСА, ПОЛИЦАЈА и ПАНДУРИ. Доцније без КОШТАНЕ и АСАНА.

Арса, забезекнуто, не може да се прибере.

Ја ћу, ја ћу да те убијем!...

Бије Цигане штапом. Гркљан, Салче, Коштана и остали помизно, уплашено, избегавајући ударце, хоће да иду. Полазе. Арса их задржава.

Арса.

Стој! Нико одавде! (Једном пандуру, показујући на Коштану и Асана.) Само њу и њега водите!

Коштана и Асан одлазе с једним пандуром. Остали сви, преплашено, дркћући, збију се једно до другог.

Арса, Митки.

А ти, Мито! На сад? Шта је ово, а?

Митка, лежи, не гледа га.

Арса, прибира'уђи се.

Устани!

Митка, као пре.

Арса.

Устани! Јеси ли жив!

Митка, не гледајући га.

За тебе — не! Мртав.

Арса, строго, одсечно.

Мито, Мито!... Чуј, Мито!... или ћеш ти, или ја...

Митка, подиже се, мало уплашено.

Што?

Арса, строго.

То. Доста ја ћутах, трпех. (Загледа се у њега, хвата га за мишпан) Што, бре, да си такав? Зашто распасан, жут, блед?...

Митка, упада, загледајући се.

Шта ми је? Ништа ми није!

Арса, строго, тешко.

Мито, чуј! Или те више (показује на Цигане) с овима не нађох нити видох у механи, или те ја, — ја убих!

Митка, диже се, уплашено.

Зашто да ме убијеш!

Арса.

Тако! Да те убијем. Убићу те! Убићу као што још отац хтеде да те убије... да те убије кад оноликe паре што ти за трговину дадосмо ти све, све — не чека ни три дана! — већ све пони и пролока с Циганкама и по механама. Па тада кад отац хтеде да те убије... а! што га ја тада задржах, што га не пустих да те убије!...

Митка, туробно.

И он како тебе беше! Катил!

Арса, плане.

Отац катил! Ја катил? А она, мајка, што те и од оца и од мене склањаше, бранаше, плакаше за тобом — и она је катил, и то највећи што те је толико мазила, чувала, бранила...

Митка, узбуђено, прекида га.

Мајку, њума, да ми не спомињеш! Она једно погреши, што прво тебе, па после мене роди, те с'г морам да ћутим, да те слушам, зато што си постар од мене! Тој она погреши, што прво тебе, па после мене... А мајка, мајка је! (Плаче.) Слатка моја мајка, да ми је она жива, зар би она дала да ти овакој с'с мене правиш?

Арса, узбуђено.

Мито!...

Митка, бришући сузе.

Ето тој! Расплака ме! Слатка моја мајка! (Полази.) Још од к'д ву свећу несам запалија!...

Арса, задржавајући га.

Куда?

Митка, полази.

На гробје! Свећу на слатку моју мајку да запалим!

Арса, полази за њим, одлучно.

Нећеш тамо! Кући ћеш, кући....

Одлазе Митка и Арса.

ТРЕЋИ ПРИЗОР.

ПОЛИЦАЈА, ГРКЉАН, САЛЧЕ и остали. — Одмах затим АРСА.

Гркљан, понизно Полицаји.

Аман, газдо!

Полицаја, сурово их ућуткује.

Ћут!

Враћа се Арса.

Арса, бесно, Гркљану, Салчету и осталима.

А ви? Зар сте само ви на овој земљи, те човек не може вас да умири! Коме ја и говорих, претих, апсих — ништа! Зар што ја говорим, то нас лаје а ветар носи, а?

Гркљан, издвоји се, показује на Салче.

Ја, газдо — не! Она, она је научи и да пева и да игра. Ја не — ако сам ја што крив, овде сам. (Показује на врат.)

Арса, Салчету.

Говори ти, вештице! Ти си за све крива!

Гркљан, живо, уплашено

Она је, газдо! Она је за све крива. Е, за ту реч, баш ти оволика хвала! Жив био, и дечица ти жива била! Све ти живо било! Она! Ето ова! (Показује на Салче.) Стара, збрчкана! Вештер, газдо! Она, још док Коштана беше мала, дете... Ја ову, *стару*, терашем да клинце правимо, да ми дува у мехове, а она — неће! Него узме њу, Коштану, и онако малу, дете па је учи да пева и да свира. Пева јој неке своје старе турске песме. Па кад Коштана неку песму научи, она, (показује на Салче) ова вештица, узме да је целива, плаче, и хоће да је удави од радости... Тако је луда... И учи је, учи... Цео дан и целу ноћ учи је! И научи је! Сад? Ето. Ради Коштане сви ћемо да загинемо. (Показује на Салче.) Она је крива. Вештер, она, газдо!

Арса.

Све ћу ја вас сад... (Гркљану бесно.) Ти ћеш, док си жив, чаршију да ми чистиш! (Салчету.) А тебе? Сад, одмах, и то у сахат, минут обесих, ако за недељу ону вашу. — (Још бешње). Нећу да знам ни како јој име! — ако је не удате! Свадба, новац, све ћу ја да дâм. (Разјарено.) Нећу више да чујем за њу! Одмах!

Салче, ћипи.

Не, газдо!

Арса, не гледајући је.

У бању, за Асана! (Окреће се Полицајци; свечано.) А ти одмах иди у бању, нађи Алила, Асанова оца, и кажи му, кажи да сам му ја, ја — *Газда Арса* — поручио: да одмах, у недељу, ову, прву, чујеш, одмах, поведе сватове доље овамо, и води њу, ову, ту, Коштану, и тамо, у Бањи, венча је за свога сина, Асана!... Јеси чуо?

Полицаја.

Јесам, газдо!

Салче, одгурне Гркљана и пада пред Арсом.

Не, газдо!

Вије се око ногу Арсиних.

Арса, полицаји.

А и ти, кад дођу да је воде с пандурима, да си тамо! Па, ако она за Асана неће да пође, ти — силом. — Силом! Ако жива неће, ти — мртву у кола, и одмах у село!

Салче, вије се, љуби Арсу у ногу.

Не, газдо! Руку, ногу да ти целивам! Немој, газдо! Она још није за мужа! Млада је, капка, дете још, тек на свет прогледало!... Аман, газдо! Неће она више да пева!...

Арса, не гледајући.

Жива — не! Мртва може!

Салче, преплашено, ватрено.

Неће, неће више ни да игра ни да пева. Свет неће више да види! Ја ћу да је скријем, под скут мој, бошчом ћу да је држим, кријем, чувам — ни мене да не види, а камо ли другога! Само не за Асана, газдо! Остави ми је! Дај ми је! (Плаче.) Моје је! Чедо! Одавде је, одавде... (Чупа недра.) Одавде!

Арса, одгурне је ногом.

Ћут!

Полази.

Салче, заустављa Арсу, вијући се око његових ногу.

Немој, газдо! Аман, газдо! Чедо ми је!

Арса, одгурне Салче; Полицаји.

У затвор је води! И, само кад сватови Коштану поведу, тад је само пусти, да се она с њом опрости. А дотада, у затвор! Ни воде, ни хлеба! Ништа! Нек' умре! (Бесно.) Сви нек' помру!...

Одлази.

Салче, вије се.

Не, газдо! Шта учини? Куку, газдо?

Гркљан, расплакан, понизно.

Стари смо, газдо! За хлеб ћемо без Коштане да умремо!

(Завеса пада.)

(Свршиће се.)

Борисав Станковић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконскога лунака.

(4).

IV.

На лађи. — Киша. — Тарасконски јунак поздравља сени. — Истина о Вилъему Телу. — Разочарање. — Тартарен Тарасконац није никад ни постојао. — „Гле! Бомпар!“

На Ригн-Кулму Тартарен беше оставио снег; доле, на језеру, он поново нађе кишу, ситну, густу, која је сипила, водену пару кроз коју су се планине, наслагане и удаљене, губиле као облаци.

„Фен“[1] је дувао и таласао језеро, изнад кога су галебови тако ниско летели да је изгледало да их таласи носе; мислио би човек да је на отвореном мору.

И Тартарен се сети свога поласка из Марсеља, пре петнаест година, када је полазио у лов на лавове, оног неба без и једног облачка које се купало у светлости, оног плавог мора, тако плавог као да је обојено, оних труба са тврђава, оне јеке звона, одушевљења, радости, сунца, оне чаробности првог путовања!

Каква противност између свега тога и овог од влаге црног крова лађиног, готово пустог, на коме се распознаваху у магли, као иза какве зејтињаве хартије, неко-

[1] Јужни ветар у Алпима.

лики путници у улстерима, накарадним мекинтошима, и непомични крмар на стражњем крају лађе, сав увијен у огртач с кукуљачом, лица озбиљна и тајанствена, испод кога је висила објава на три језика:

„Забрањено је говорити с крмарем“.

Ова препорука била је потпуно излишна, јер на *Винкелриду* нико није говорио, ни на крову ни у салонима првог и другог реда препуним путника мрачна лица, који су спавали, читали, зевали, измешани са својим пртљагом размештеним по клупама. Тако је морао изгледати спровод прогнаника после каквог државног удара.

С времена на време, промукло бректање паре објављивало је близину какве станице. По крову су се чули кораци и кретање пртљага. Обала је излазила из магле, приближавала се. Виделе су се планине затворено зелене боје, виле које су чисто дрхтале од зиме у зеленилу кишом натопљеном, тополе засађене с обе стране каљавих путова, дуж којих су се низале дивне гостионице са златним писменима на фасадама, гостионице Мајер, Милер, ди Лак, и суморна лица помаљала су се на прозорима низ које се цедила киша.

Лађа је пристајала уз обалу, путници су излазили, улазили, сви каљави, покисели, не говорећи ништа. По малом пристаништу врвели су кишобрани, омнибуси који су брзо одлазили. Затим би точкови својим јаким ударцима запенушали воду под својим крилима, обала се удаљавала, губила у магловитом пределу са гостионицама Мајер, Милер, ди Лак, на чијим су се прозорима, за часак отвореним, виделе на свима спратовима мараме које су махале, раширене руке које као да су говориле: „Милост, имајте сажаљења, поведите и нас.... да знате само!“

Покашто би се *Винкелрид* срео у путу са каквим другим паробродом, изнад чијих је точкова на белом пољу било црним писменима исписано име: *Германија*, *Вилљем Тел*... Опет исти суморни кров, исти сјајни мекинтоши, исто тужно путовање, иста аветињска лађа у

овом или оном правцу, исти неутешни погледи које су путници измењивали с обеју лађа.

И кад помислите да сви ови људи путују ради свога уживања, да су и они по гостионицама ди Лак, Мајер и Милер затворени такође ради свога уживања!

И овде, као и на Риги-Кулму, што је Тартарена поглавито мучило, што га је чинило неутешним, што га је ледило више но хладна киша и небо без светлости, то је што није могао да говори. Доле, у лађи, нашао је истина позната лица, члана џокејског клуба са његовом синовицом (хм! хм!...), академичара Астија Реи и професора Шванталера, ова два заклета непријатеља, који беху осуђени да пуних месец дана живе један поред другога, окована за исти пут који је утврдила Кукова агенција, и још друге: али ни један од ових знаменитих „шљивара“ не хтеде познати Тарасконца, који је међутим падао у очи и кога је било врло лако познати по његовој капи, његовим гвозденим алатима и његовом кошцу на грудима. Сви су се као стидели синоћне играпке и необјашњивог заноса у који их беше бацила жива ватра овог дебелог човека.

Једина госпођа Шванталер, као мала пуначка вила, са својим руменим и насмејаним лицем прође своме играчу, узе сукњу са два прста, као да ће играти менует, и рече му: „Икрати... икрати... фрло лепо...“ Беше ли то успомена коју је изазивала, или жеља да се опет обрће по такту? Тек свакојако, она га није пуштала, и Тартарен, да би је се опростио, изађе на кров, волећи више да покисне до костију но да изгледа смешан.

А киша — није да је падала, небо није да је било гадно, него је све шљуштало као из кабла! И све ово као да није било доста, него се још и читава гомила „Војске спасења“, која се укрцала у Бекенриду, — десетину крупних девојака с глупим изгледом, у плавим хаљинама и дечјим шеширима à la Greenaway, — беше искупила под три огромна црвена кишобрана, те стаде певати псалме, уз пратњу хармонике у коју је свирао

неки човек, висок, мршав, лудачких очију. Ови танки гласови, несигурни, нескладни као писак галебова, продирали су, хорили су се кроз кишу, кроз црни дим из димњака који је ветар терао на ниже. Тартарен не беше никад ништа чуо тако тужно.

У Брунену ова се гомила искрца, пошто је џепове путника напунила разним побожним књижицама; и чим умуче хармоника и песме ових бедних створења, готово одмах разведри се небо и овде онде указа се плаветнило.

Сад се улазило у Урнско језеро, замрачено и са свих страна затворено високим планинама; и, на десној страни, на подножју Селисберга, путници стадоше показивати један другоме долу Гритли, где се Мелхтал, Фирст и Штауфахер заклеше да ће ослободити своју отаџбину.

Тартарен, врло узбуђен, с побожношћу скиде капу, не водећи рачуна о забезекнутости путника који су били око њега, и три пут махну њоме да ода пошту сенима ових јунака. Неколико путника помислише да се њима јавља и учтиво му одговорише на поздрав.

Напослетку, чу се промукло бректање машине, које неколико пута одјекну у овом теснацу. Таблица, која је вешана на свакој новој станици, као што се чини на јавним игранкама приликом мењања игара, објави Телсплату.

На мети су.

Капела лежи на пет минута од места где се искрцавало, на самој обали језера, и то баш на оној стени на коју је Виљем Тел, за време буре, искочио из Геслерове барке. Идући дуж језера с путницима Кукове агенције, Тартарен осећаше врло пријатно узбуђење што корача по овом историјском земљишту, што понавља у памети, оживљава главне епизоде ове велике драме, која му је била позната као његов сопствени живот.

Од ваикада Виљем Тел беше његов љубимац. Када су се у Безукеовој апотеци забављали игром: шта ко воли? и када је сваки на савијеном парчету хартије тајно исписивао песника, дрво, мирис, јунака, жену коју

највише воли, на једној од тих цедуљица стално је стојало ово:

„Најмилије дрво? — баобаб.

„Мирис? — барута.

„Писац? — Фенимор Купер.

„Шта бих волео да сам? — Вилем Тел...“

И у апотеци, сви би у глас повикали: „То је Тартареново!“

Сад можете мислити колико је био срећан и како му је срце куцало кад је дошао пред капелу коју је подигла захвалност читавог једног народа. Чинило му се да ће му Вилем Тел лично отворити врата, још мокар од језерске воде, с луком и са стрелама у руци.

„Забрањен је улазак... Радим... Данас није дан за походе....“ повика изнутра неки крупан глас, удвостручен звучношћу сводова.

„Monsieur Astier-Réhu, de l' Académie Française!...

— Herr Professor Doctor Schwanthaler!...

— Тартарен Тарасконац!...“

У луку изнад портала помоли се готово до пола сликар, на скелама, у радничкој блузи, с кичицом у руци.

„Сад ће вам мој famulus отворити, господо, рече он гласом у коме се огледало поштовање.

— Хе! знао сам ја да ће нам отворити, помисли Тартарен... Требало је само да се кажем“.

При свем том он је био толико пажљив, те стао позади и ушао последњи.

Сликар, дивна појава, златне косе као какав уметник из доба Обнове, дочека посетиоце на дрвеним степеницама које су водиле на привремени спрат, направљен ради сликања горњег дела капеле. Све фреске, које су представљале главне епизоде из живота Вилема Тела, беху већ довршене, сем једне — сцене са јабуком на алторфском тргу. На њој је радио у томе тренутку, и његов млади фамулус — како рече — с арханђелском косом, голих ногу, у средњевековној долами, служио му је као модел за Теловог сина.

Све ове старинске личности, црвене, зелене, жуте, плаве, веће но у природи, нагомилане у тесним улицама, под капцјама онога времена, и насликане да се гледају са извесне даљине, остављале су на гледаоце утисак непријатан; али сви беху дошли да се диве, и дивили су се. У осталом, нико се није ни разумевао у сликарству.

„Слике имају стила“, рече учено Астије Рен, с путничком торбом у руци.

А Шванталер, с пољском столицом под пазухом, не хтеде изостати, и изговори два Шилерова стиха, од којих половина остаде у његовој дугој бради. Затим дође ред на госпође и, за тренутак, чуло се само:

„Schön!... oh! schön!...

— Yes... lovely...

— Извресно, врло укусно...“

Човек да помисли да је у некој колачарници.

Наједанпут један глас загрме, проломи као звук трубе побожну тишину:

„А ја вам кажем да Тел не циља добро... Овај л к не лежи како треба...“

Можете мислити како се сликар пренеразио пред овим страшним алпинистом који му је, с алписким штапом у руци, с кукачом на леђима, могући убити кога при сваком од својих многобројних покрета, математички доказивао да став његова Вилема Тела није добар.

„А ја се, овај, бар у томе разумем... Молим вас да ми то верујете.

— Ко сте ви?

— Како, ко сам ја?...“ рече Тарасконац увређен. Дакле, врата се нису пред њиме отворила!? И испрсивши се он додаде: „За моје име питајте Закарске пантере и Атласке лавове, они ће вам можда одговорити.“

Сви се измакоше, уплашише.

„Али по чему то, молим вас, упита сликар, није овај став добар?

— Погледајте овамо, овај!“

Тартарен лупи обема петама о под, тако да се са пода диже прашина, прислони уз раме своју кукачу као лук, и заузе став.

„Дивно! Имате право... Не мичите се више...“

Затим фамулусу: „Брзо хартију, креду“.

Тарасконац доиста беше за сликање, онако дебео, погнутих леђа, с накривљеном главом под капом, са подбрадником као на шлему, и ватрена погледа који је ишчезао у уплашена фамулуса.

Што ти је силна ствар уображење! Он се замишљаше на алторфском тргу, пред својим дететом, он који никад деце није ни имао, са једном стрелом на тетиви и другом за појасом, да прободе срце тиранину. И његово убеђење беше тако јако да је прешло и на околину.

„Сушти Вилем Тел!...“ рече сликар, који је седео на једној ниској клупици и грозничавом руком скицирао: „Ах! господине, што се нисам раније познао с вама! послужили бисте ми као модел...

— Доиста! налазите неке сличности?...“ рече Тартарен, коме је ово ласкало, — не кварећи став.

Да, уметник му рече да је управо тако замишљао свога јунака.

„И лице?

— О! лице је споредна ствар...“ Сликар се измаче и стаде посматрати свој цртеж: „Једно мушко лице енергично, то је све што је потребно, пошто се не зна ништа о Вилему Телу, и пошто он по свој прилици није никад ни постојао“.

Тартарен, пренеражен, испусти лук.

„Врага!... Није никад ни постојао!... Шта ви то говорите?

— Питајте ову господу...“

Астиже Реп, са својим трокатним подвољком који је падао на његову белу вратну мараму, свечано рече: „То је једна данска бајка“.

— Isländische...,' стаде тврдити Шванталер, не мање достојанствен.

— Саксо Граматикус прича, да је једног храброг стрелца по имену Тоба или Палтанока...

— Es ist in der Vilkinasaga geschrieben...

Заједно:

дански Краљ Харолд Плавозуби осудио...“	dass der Isländische König Necding...“

Укочена погледа, опружених руку, не гледајући нити разумевајући један другога, они говораху у исти мах, као са катедре, оним ученим, деспотским тоном, тоном професора који је сигуран да неће наићи на противно мишљење. Затим падоше у ватру, стадоше набрајати имена, датуме: Јустингер од Берна! Јован од Винтертура!..

И мало по мало, препирка поче и међу посетиоцима, и постаде општа, жива, помамна. Замахивало се столичицама, кишобранима, торбама: несрећни сликар трчао је од једнога до другога и мирио их, бојећи се за своје скеле, које нису биле довољно јаке. Кад се бура стиша, и хтеде и аставити своју скицу и потражи тајанственога алпиниста, онога чије би име могли рећи једино Закарски пантери и Атласки лавови; алпиниста беше нестало.

Он се у том тренутку љутито и крупним корацима пео једним уским путем између бреза и букава ка гостионици у Телсплати, где је вођа Перуанаца требао да преноћи, и онако разочаран говорио је гласно, и гневно адао свој алписки штап у кољаву стазу.

Тел никад постојао! Вилем Тел бајка! И то му сасвим мирно каже сликар коме је поверено да украси Телсплату. Љутио се на њега као да је светињу погазио, љутио се на научнике, на овај век који све руши, век безбожан који ништа не поштује, ни славу ни величину, гром и пакао!

Тек о, кроз две стотине година, три стотине година, кад се буде повела реч о Тартарену, наћи ће се какав Астије Рен, какав Шванталер који ће тврдити да Тартарен није никад ни постојао; Тартарен! нека провенсалска или Берберска бајка! Он застаде, једва дишући од гнева и стрма пута, и седе на једну пољску клупу.

Одатле се видело кроз грање језеро и бели зидови капеле, као какав нов маузолеј. Бректање паре и визвање лађе објављивало је долазак нових посетилаца. Они се скупљаху на обали, с Путевођом у руци, приближаваху се с побожним покретима и опружених руку које су пратиле причање бајке. И наједанпут, наглим обртом мисли, изиђе му пред очи комична страна свега овога.

Замишљао је целу историјску Швајцарску како почива на овом измишљеном јунаку, како у његову славу диже споменике и капеле по трговима малих варошн и по музејима великих, како приређује патриотске свечаности, на које се са заставама на челу стиче свет из свих кантона; и сви ови банкети, све здравице, сви говори, сва клицања, песме, сузе које су надимале груди, све је то било за великога родољуба за кога су сви знали да није никад ни постојао.

Ви говорите о Тараскону; ово је тек права тарасконада, и то таква какву у Тараскону никад нису измислили!

Расположивши се поново, Тартарен у неколико крупних корака изиђе на Флуеленски друм, поред кога лежаше гостионица „код Телеплате“ са својом дугачком фасадом са зеленим капцима. Очекујући звоно за ручак, гости су се шетали тамо амо испред једнога водопада, по изложаном друму, где беху поређана кола, с рукуницама на земљи, међу локвама воде, у којој се огледаше као бакар црвено сунце на заходу.

Тартарен распита за човека кога је тражио. Рекоше му да руча. „Водите ме к њему, хајд'!“ рече Тартарен, и то тако заповеднички да га — и ако јој је било одвратно узнемиравати једну тако важну личност — једна слушкиња проведе кроз целу гостионицу, где су га зачуђено гледали, и одведе ка драгоценом вођи, који је јео одвојено у једној малој дворници из авлије.

„Господине, рече Тартарен улазећи с кукачом на леђима, извините што...“

Он застаде пренераженн, док је вођа — дугачак, сув, с убрусом под брадом, окружен мирнШљавом паром од топле чорбе у тањиру — остављао своју кашику.

„Хе! Господин Тартарен!...

— Гле! Бомпар!...“

То беше Бомпар, некадашњи настојник њиховог клуба, човек добар, али обдарен претераном маштом која му није допуштала рећи ни једну истиниту реч, због чега је и прозват у Тараскону „Лажљивцем“. Бити обележен као лажљивац у Тараскону, можете мислити шта то значи. И то је био тај јединствени вођа, који се пео по Алпима, по Хималајима, по планинама месечевим!

„О! сад ми је све јасно...“ рече Тартарен мало разочаран, али при свем том весео што је наишао на једнога земљака и на драги му и дивни нагласак јужњачки.

„А овај, господине Тартарене, ви ћете ручати са мном, а?“

Тартарен прими позив без устезања, унапред уживајући што ће сести за мали другарски сто, с м са својим познаником, без икаква компота који би могао бити предмет заваде; што ће моћи да се куца, да једући говори, и то једући изврсна јела, брижљиво зготовљена и природна, јер господу вође крчмари веома пазе, служе их одвојено и дају им најбоља вина и нарочита јела.

И сад није било краја њиховоме: „а овај, а на пример, а иначе!“

„Дакле, драги мој, то сам ја *вас* ноћас чуо, горе, на кули?...

— Наравно, молим вас... Показивао сам госпођицама оно дивно... је-л-те да је красно оно рађање сунца на Алпима?

— Величанствено!“ рече Тартарен, најпре без убеђења, да му не противречи, али после неколико тренутака понесен, убеђен и сам у истину. Милина је просто било чути ова два Тарасконца како са одушевљењем ве-

личају дивоте које се виде са Ригпа. Рекао би човек да се препиру Жоан и Бедекер.[1]

После првих јела разговор постаде приснији, сасвим поверљив, срдачан, нежан, тако да су им сузе долазиле на њихове светле и живе провенсалске очи, које су међутим у свом лаком узбуђењу увек задржавале у себи нечега шаљивог и подругљивог. Само су у томе ова два пријатеља личила један на другога; један сув, усукан, преплануо, пун оних нарочитих бора које имају глумци од заната, у колико је други био мали, илећат, лица глатка и свежа.

Од како је отишао из Клуба, јадни Бомпар је толико пренатио! Његова ненаситна машта, која му није дала да се скраси на једноме месту, вукла га је под тако разна поднебља и излагала толиким разним удесима! И он сгаде причати своје доживљаје, набрајати многобројне лепе прилике у којима се могаше обогатити и које су му се измакле ту, испред носа, као на пример његов нови проналазак о уштеди у буџету министарства војног на цокулама... „Знате ли како?... Ништа простије... поткивајући војницима ноге.

— Врага!“... рече Тартарен уплашен.

Бомпар настави, сасвим хладно, са оним својим изгледом мирне и хладне луде.

„Дивна идеја, зар није? И помислите, они у министарству нису ми ни одговорили... Ах! драги господине Тартарене, ја сам имао у животу тешких тренутака, јео сам чемеран хлеб пре но што сам стао у службу Друштва.

— Друштва?“

Бомпар поверљиво спусти глас:

„Пст! мало час, не овде...“ Затим опет настави природним гласом: „А иначе, шта се ради тамо по Тараскону? Још ми и не рекосте шта вас је довело у ове наше планине...“

[1] Писци врло познатих путничких „Водиља“, први Француз, други Немац. Пр.

Ред је био на Тартарена да се исповеди. Без гнева, али са оном сетом коју стварају године, са оном тугом која у старости обузима велике уметнике, врло леле жене, све освајаче народа и срдаца, он стаде причати нерасположење његових земљака према њему, заверу коју су склопили да му преотму председништво, и своју одлуку да учини какво јуначко дело, да се попне на неку велику планину, и пободе тарасконску заставу више но што је икад била пободена, — у кратко да докаже тарасконским алпинистима да је још непрестано достојан... још непрестано достојан... Узбуђење га је гушило и мораде ућутати; затим настави:

„Ви ме познајете, Гонзаго...“ И ни замислити се не може са колико је топле нажње и нежности изговорио ово трубадурско име Бомпарово. То је био као неки начин стиснути његову руку, привући га своме срцу... „Ви ме познајете, овај! Знате јесам ли се мргодно кад је ваљало поћи на лавове; а, за време рата, кад смо заједно припремали одбрану клуба...“

Бомпар махну главом, лица намргођена, страшна; чинило му се као да је још и сад тамо.

„Е, а сад ме чујте, драги мој: оно што лавови, што Крупови топови нису могли учинити, Алпи су учинили... Мене је страх.

— Не говорите тако, Тартарене!

— Зашто не? рече наш јунак сасвим благо... Ја то кажем, зато што је доиста тако...“

И мирно, без самохвалисања, он призна какав је утисак учинила на њега Дореова слика, она несрећа на Матерхорну, која му је непрестано била пред очима. Бојаше се сличних опасности; и зато, кад је чуо да има неки јединствени вођа, који је у стању сачувати га од тих опасности, дошао је да се њему повери.

Затим најприроднијим гласом на свету додаде:

„А ви дабоме нисте никад били вођа, је-л-те, Гонзаго?

— Био сам, одговори Бомпар смешећи се... Само нисам учинио све што сам причао...

— То се разуме!“ потврди Тартарен.

На то Бомпар додаде тихо:

„Хајдемо мало на друм, моћи ћемо слободније поразговарати“.

Беше се почело смркавати; благ, влажан поветарац ваљао је црне праменове по небу, на коме сунце на заходу беше оставило неку сиву прашину. Они су пшли косом, у правцу Флуелена, сусрећући се с немим сенкама огладнелих туриста који су се враћали у гостионицу, и одоше, изгледајући и сами као сенке, не говорећи ништа, до дугачког тунела који пресеца пут, са отвореном терасом према језеру.

„Да станемо овде...“, чу се Бомпаров дубоки глас, који одјекну под сводом као топовски пуцањ. И седећи на огради, они стадоше посматрати диван изглед језера, четинаре и букве, црне, густе; иза њих веће планине, с таласастим врховима, па онда даље друге, плавичасте, које су се једва разликовале од облака: затим, у средини, бео, једва видљив млаз једнога глечера стиљеног између две планине, и који се сад наједанпут осветли ватром дугиних боја, жутом, црвеном, зеленом. Планина је била осветљена бенгалском ватром.

Из Флуелена неле су се ракете, које су се распадале у звезде разне боје, венецијански фењери укрштали су се по језеру, а са лађа, које се нису могле видети а у којима су се возили весели људи, хорила се музика.

Испод гранитских, правилних и оштрих зидова тунела, предео је пред њима изгледао као декорација из каквог чаробног комада.

„Чудна земља ова Швајцарска...“ узвикну Тартарен.

Бомпар се насмеја.

„Ах! што се тиче Швајцарске, овај... Пре свега, и нема Швајцарске!“

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Д. Л. Ћокић).

СИРОМАХ САМ.[1]

Сиромах сам, ханум азиз, азретлери,
Осим саза, вала, била, ништа немам.
Не могу ти белом лицу одолети;
Све по ноћи јадићар ти лицу спремам:
У саз куцам, песме вадим
О лепоти лица твога...
Збунило ме, занело ме...
Аман! шта ћу?!

Сиромах сам, ханум азиз, азретлери,
Осим саза, вала, била, ништа немам.
Не могу ти црном оку одолети;
Све по ноћи јадићар ти оку спремам:
У саз куцам, песме вадим
О красоти ока твога...
Збунило ме, занело ме...
Аман! шта ћу?!

Јелена.

---

[1] *Саз* = врста тамбуре. — *Јадићар* = спомен. — *Ханум азиз, азретлери* = узвишена, светла госпођо!

О ЈЕДНОМЕ КУТКУ ДИВНОМ...

О једноме кутку дивном сањам често,
Негде на Леванту, где цитрона м'ри,
Где бих за те, мила, подигао престо,
Сред кедрове шуме што хлад мрачни шири.

Пренео бих руже са шпраских равни,
Да цветају вечно око твога двора; —
Слушала би бајке из времека давни
Што их ш(ме вали плаветнога мора...

Никда људска нога оскрвнила не би
Место свето где сам гнездо среће свио!
А у двору што сам наменио тебн
Ту бих ја једини вечни роб ти био...

Милутин Јовановић.

М И С Л И.

(3.)

82 (161).

Праву владу у друштву могу чинити само људи од разума, правде, части, принципа, људи од карактера којима не треба људских закона: чим врхове друштва заузму ниски, обични људи, сирове душе тромих мисли, пријавих осећања, настаје поквареност, опадање и пропадање.

83 (163).

Све велико ретко је, све ситно често је и у гомили; истина је велика ствар, али и велика реткост, те се ретко налази у гомили, у ситном, свакидашњем животу.

84 (164).

Држава почива на правди и судовима, домовина почива на матери и жени.

85 (165).

Несрећа је волети истину а немати снаге сузбијати лаж, или бити толико притиснут животом, да је морамо трпети или одобравати.

86 (166).

Једина философија обичног живота јесте у томе, помирити дужност са уживањем, уживати у ономе што треба радити. А обично је код људи једно потчињено другом, ма да чешће прво другоме.

87 (167).

Истина, то је праведна мисао; што виша истина тим је праведнија, тим све већем броју ствари, простора̂ и времена̂ одаје она правду; све веће ширење истине, то је све јаче снажење правде.

88 (168).

За право пријатељство више је потребна једнака дубина и чистота осећања него једнака висина образовања.

Правог пријатељства може бити само код племенитих душа, јер је оно највиша и најплеменитија веза људска, узвишена изнад непосредног, моментаног, корисног.

90 (169.)

Наука и филозофија стоје према религији као вештачка оруђа према рукама човековим; религија је природна снага човекова, наука је вештачка, људска снага његова, и наука и филозофија имају само да продужују и допуњују оно што је религија створила и докле је она довела.

91 (170.)

Култура као тријумф човека над природом много је старија од цивилизације која је тријумф хуманог у човеку над животињским у њему.

92 (171.)

Пра́во је постојало много пре него што су закони написани, језик је постојао много пре него што је прва граматика написана, уметност је стварала лепе ствари много пре него што је прва естетика написана, народи су преживљавали догађаје и проживљавали и стварали историју много пре него што је прва историја написана. Тако граматика стоји према језику као законодавство према народним обичајима, као естетика према уметностима, као речи и писмена према самим стварима, као историја према стварним фактима. Апстракција је последња, највиша снага духа, као што је човек последња чулна форма материје. Уздизање од стварног до идеалног и све идеалнијег, од материјалног до све нематеријалнијег јесте једна од страна прогреса људског. Што је нижи ум, он је све више потонуо у стварност, он мисли о стварима и у стварним сликама, он говори о стварима и стварним фактима; што је нижи ум њему је стварност све потребнија. Што је виши ум, он се све више диже изнад стварности, до све формалнијег, апстрактнијег, идеалнијег.

93 (172.)

Пословице стоје према баснама као данашња слова према некадашњим сликама.

94 (173.)

Данашњи језик с једне стране само је избледела митологија, безбојна и безлична историја првог живота душе људске, у њему је само у апстрактним и формалним разликама очувано оно што митологија чува у живом и конкретном.

95 (175.)

Испољавање живота природе долази тек доцније и припада зрелом добу. Животиње а још више биљке живе сасвим унутрашњим животом, животом природе; оне остају рељефи у великој архитектоници природе, слике на зидовима њеним. Тек се човек издваја на поље из ње, у њему се унутрашња природа први пут потпуно испољава, и прва манифестација тога испољавања јесте говор. Само човек говори.

96 (176.)

Прва стадија ума, кад се мисли непосредно о стварима, и кад се мисле непосредно ствари, — то је питање ума.

97 (177.)

Пречишћавањем и узвишавањем религиозних појмова Бог се све више удаљује од човека, човек је све више остављен сâм себи, те се и етичко све више истиче и снажи; човек се све више уверава да у својим радњама мора тражити своје добро и зло, да у самом себи мора тражити судбу своју.

98 (178.)

Религија пролази исте фазе као и све остало људско: од тражења непосредне користи до чистог разумевања. Тако нижа религија стоји према вишој религији, као што стоји астрологија према астрономији, алхемија према хемији, медицина према биологији, тражење лековитог биља према ботаници, моралисање према психологији.

99 (179.)

Као што се земља охладила само на чврстој спољној кори, на којој једино могу успевати више форме њена

живота, тако се и душа човекова хлади само на површини, и само на тој спољној чврстој кори душе може расти сав виши живот њен — друштво, хуманост, цивилизација: цивилизација је само танка политура спољне охлађене коре душе; у дубини душе сваког човека ври течна маса животињских осећања, афеката и страсти, који при најмањем потресу пробијају кроз ту спољну, охлађену кору, као што бива и у свима превратима и нередима у друштву.

100 (180.)

И ум у науци пролази фазе фетишизма, политеизма и монотеизма као и религиозни ум људски: поједина знања стоје према научним законима као обожавање појединих ствари и појава према општим божанствима и духовима, и многи закони многих наука стоје према једном једином узвишеном принципу свих ствари као многи богови према једном једином богу.

101 (182.)

Има четири ступња социјалне душе човекове.

Први, најнижи ступањ где је душа пуна јесте пакост. Пакостан, злурад човек радује се злу другог човека, осим што му не жели никаква добра.

Други, виши ступањ јесте завист; завидљив човек жели да неко други нема неко добро које већ има; њему је зло кад види добро и превагу другога.

Трећи виши ступањ од зависти јесте суревњивост; суревњив човек тежи да и сам достигне и има оно што неко други већ има, не завидећи му на томе шта има.

Четврти највиши ступањ јесте племенитост; племенит човек радује се сваком добру другог човека не хотећи га за себе, не тражећи ништа за себе; он чини све да у добру помогне другоме, не тражећи ни помоћи ни милости ни добра од других људи. — То је највиша тачка социјалне душе човекове, на којој се само чисте и светле душе могу држати.

Наравно да је увек и свуд првих највише, последњих најмање.

102 (183.)

Наука је посредница између знања и философије; знање је испрекидано и оно само има кратке везе, наука тражи даље узроке и дуже везе, док философија пролази најдуже, најдаље, те и најфиније, најтеже конце кроз области појава.

103 (185.)

Неприродно је оно што није природно, ванприродно је оно што је боље или горе од онога што природа ствара и ради. Ситни, обични људи могу бити само ненеприродни. Само велики духови, дубоке душе могу бити ванприродни.

104 (188.)

Ако никојим путем не можете да нађете племенито и лепо, а ви гледајте чему се будале и пакосни смеју; ту ћете га сигурно наћи колико толико.

105 (189.)

Као бара и океан што су подједнако тихи, тако има људи који ћуте зато што немају ништа да кажу, као што их има који ћуте зато што имају много да кажу.

106 (191.)

Човек је ствар којој би се по неки пут и Бог обрадовао, а од које се често и ђаво застиди.

107 (192.)

Тежња истини јесте тежња светлости; све лажно, ружно, неваљало тражи мрак и само у мраку може да живи; јавност, отвореност јесте једна од многих страна прогреса.

108 (193.)

Резултат сваког прогреса и сваке борбе треба да буде правда. Правда је крајњи смер свега племенитог људског напрезања, рада, борбе, тежње, мишљења; свака велика идеја уноси принцип правде у систем ствари и људи; сваки велики проналазак крчи пута правди; хришћанство, реформација, револуција, конституција, принцип хелиоцентрике и еволуције, штампа, барут, железница, теле-

граф, само су посредни пламенови из којих ће се најпосле стопити светлост правде.

108 а. (194.)

Сваки компромис јесте само највећа мера могуће правде у односима људским, у даном тренутку, и с даним људима.

109 (195.)

У неслободним државама добро грађана само је излив људске воље, која додирује само појединo, те је ту добро грађана милост озго; у слободним државама добро грађана јесте последица закона: добро је ту право човеково.

110 (196.)

Добра дела која по неко чини често су само кâд, којим хоће да загуши смрад своје прљавштине и неваљалства.

111 (198.)

Ништа толико не кука кад умире као болест и зло. Здравље и добро умиру ћутке.

112 (199.)

Правда, то је добро добру, зло злу, живот истинитом и племенитом, смрт лажном и неваљалом. Од правде напредује оно што је добро, лепо, племенито; од правде пропада оно што је зло, неваљало, гадно.

113 (200.)

Човек је одевена животиња као што је цивилизација политура животињства. Одело је један од основа све цивилизације човекове: свуците гола један цивилизован народ, имаћете брзо само једну гомилу дивљака.

114 (201.)

Лаж је увек и свуд адвокат неправде, и по томе, где год има неправде, мора бити и лажи.

115 (203.)

Један савршен, виши човек, који у себи спаја потпуну интелигенцију и карактерност, никад није прост, једноставан, него је у њему потпуно пробуђен човек, који

у сваком тренутку бди над животињом у себи и чува се од ње. Код огромне већине нижих људи човек је само у клици, само дрема, док је животиња у њима потпуно будна; само код мањине виших људи човек је потпуно будан.

116 (204.)

Поштен рад уједно је и молитва Богу, и то довољна молитва. Све зрелији ум све више избацује све празне речи и церемоније из религије и сав култ Богу своди на поштен рад.

117 (205.)

Наука је моћ која од једне капи воде прави читаве светове живота и од читавих светова само једну кап времена; која од живота и душе једнога човека прави читаву историју и од историје читавог једног народа само један лист општег људског живота; која из игре атома испреда васионске системе.

118 (206.)

Човек одличан душом и духом може бити по некад и потребан друштву, но неки пут досадан, често смешан, али је увек несрећан.

119 (207.)

Мржња и љубав су идеје срца, презирање и поштовање — осећања ума.

120 (208.)

Дубоко мишљење и јака свест јесу најтеже ствари које земаљски човек може понети и поднети, отуд људи који дубоко мисле тешко се крећу у друштву и слабо се чују међу живима; отуд су људи лаке памети и плитких осећања најактивнији у друштву, најокретнији су и највише се чује њихов глас.

121 (209.)

Ситне душе не воле праве величине људске; место да из далека посматрају величину и да јој се диве, оне јој се приближују и чепркају по њој тражећи да нађу у њој штогод ситно и земаљски прљаво, и да се церекају.

122 (210.)

Племенит човек не тражи среће у животу ни милости од људи, он је задовољан кад је судбина учтива према њему.

123 (211.)

Да се види празнина живота, зато не мора човек бити философ; али да се загледа дубље у ту празнину и да се у њој нађе нешто, зато се мора бити философ.

124 (213.)

Народи, друштва, класе боре се за слободу и правду; само се појединци боре за истину; по томе с једне стране правда је колективна истина, истина је индивидуална правда.

125 (219.)

Дужност је пелен, који својом горчином растерује бљутавост досаде, а својим медом ублажава горчину очајања.

126 (221.)

Религија ствара велике заблуде, од којих после наука кује сићне истине.

127 (222.)

Код човека све достиже крајњу тачку свога пута, најдужи врх свога века, кад постане смешно: све код човека само је онда потпуно пропало кад је исмејано. Смех је потребна песма свих људских творевина и институција. По томе код човека и у његовом друштву све оно што умире пре него што је постало смешно, умире пре времена.

128 (228.)

Право велики духови не виде своју величину него ситноћу осталих ствари и људи.

129 (233.)

Људи нису проста тела, метали, увек једнаки и једноставни. Сваки је човек једна грудва, у којој се по неки пут може наћи и по које зрно злата, али земље увек највише.

130 (235.)

Ходник живота тесан је и низак, те деца мала и матора лако и весело пролазе кроз њега. Велики духови тешко се провлаче, те обично изразбијани, крвави и рањави досну до гроба да се у њему одморе.

131 (237.)

Кажу да је сваки своје среће ковач. Само што судба једноме даје и чекић и готово усијано гвожђе, а други га мора ковати често хладно, а често и голом песницом.

132 (239.)

Само човек од свих других ствари лута и само за то лута што је само он отишао напоље из природе; све су остале ствари унутра у природи.

133 (241.)

Човек је најлепша песма коју је земља отпевала у славу Бога, песма пуна туге и бола, али и радости. Животиња је само дрека; остале ствари чине хуку или једнолико, тихо, брујање.

134 (242.)

И философија и наука стоје према религији као сува земља према води на земљином глобу, која је некада све покривала и која ће некад опет све покривати.

135 (263.)

Гадно је у туђем злу гледати своје добро, али је гадније у добру других гледати своје зло.

136 (268.)

Као што је закон геније хаоса, тако је геније принцип масе, и принцип — геније факата. Геније стоји према маси као принцип према фактима.

137 (270.)

Сви преврати, револуције и ратови онолико исто ремете законитост историје, колико штампарске погрешке кваре целокупан смисао књиге, колико брда и планине кваре округлину целе земље.

138 (271.)

Као што се земља хладила само на чврстој, спољној кори, на којој једино могу успевати више форме њена жи-

вота, тако се и душа човекова хлади само на површини и само на тој спољној кори душе може расти сав виши живот човеков — друштво, хуманост, цивилизација; цивилизација је само танка политура танке спољне, охлађене коре душе; испод те политуре, у дубини душе сваког човека ври течна маса животињских расположења и осећања, страсти и афеката, који при најмањем потресу пробијају кроз ту спољну, политирану кору, као што бива у револуцијама и ратовима.

139 (273.)

Са целим својим историјским животом човек је само у средини један г општег великог процеса, коме он не види краја ни за собом ни пред собом, ни у прошлости ни у будућности; он види само оно што је непосредно за њим и пред њим, само за један корак пред собом и за собом; сав остали пут који он и свет имају да пређу у мраку је; отуд толико посртања и ремећења, забуна и заблуда у људском животу и историји.

Тако *процес света, процес света није једна готова књига коју човек има само да прочита па да разуме и види све; процес света јесте писање времена на табли;* кад је једно време испише пуну, друго време које за њим дође избрише све то, да би и даље могло на њој писати; отуд за цело време свог историјског живота човек може видети само оно што је једанпут написао на тој табли, а та иста табла била је безброј пута исписивана и брисана пре њега, кад њега није било, и биваће безброј пута исписивана и брисана после њега, кад њега нестане, кад га више не буде. Отуд човеку остаје само да нагађа, да слути оно што је пре њега било и оно што ће после њега бити, да из једне реченице, коју види написану, изведе мисао, из низа мисли цео систем, формулу света. Идеалан разум био би онај, који би могао везати сву будућност за сву прошлост, који би открио све везе које везују будућност за прошлост, човека за историју човечанства и његову историју за земљу и космос.

Бож. Кнежевић.

СРПСКА ДРАМА У XIX ВЕКУ.

I. КОМЕДИЈА.

(2.)

„Љубовнаја завист чрез једне цицеле“, комад који је наша публика, скоро, у време кад се нашим старим писцима указивао потребан пијетет, имала прилике да види — то је комад сасвим друкчији од „Фернанда и Јарике“. То је једна чиста комедија у ужем смислу речи, једна весела игра. Да ли је она Јоакимов оригинал или превод, не може се најсигурније рећи. Г. Н. Андрић који је први почео тражити изворе Јоакимовим позоришним делима, изразио је сумњу у оригиналност и овога дела, и ако за ово дело Јоаким каже да га је сам „составио“.[1] Он је до те сумње дошао судећи по тину саме комедије, као и по општем познавању Јоакимовог литерарног рада. Али Г. Андрић није нашао оригинал овом делу. Међутим као да се оригинал може наћи. У једном Јоакимовом делцу које нам је до скора било непознато[2] а које је немачки написано, има списак Јоакимових дела, са насловима преведеним на немачки. Ту је наслов овог комада преведен са „Die Eifersucht ueber einen Schuh“. У речницима немачке књижевности, међутим, налази се „Die Eifersucht durch den Schuh“, опет „весела игра“ (Lustspiel), из године 1802. Писац јој је Јосиф Рихтер (1749—1813), један од оних премногих и врло плодних драмских писаца немачких с краја XVIII века. Комедију Рихтерову ми нисмо имали у рукама нити смо је могли поредити с Јоакимовом ради коначне потврде, али је са-

[1] На насловном листу стоји: „Љуб. зав. ч. ед цип.., *састављена* Јоакимом Вуић... 1805“.

[2] Kurze Biographie des Herrn Joachim Vuits, neusten illyrisch-serbishen Schriftstellers. Pesth. 1826. И ако није означен аутор, држимо да је ово делце написао сам Јоаким.

свим вероватно да је она прави оригинал Јоакимове „Љубавне завист“. По свом књижевном карактеру, „Љубовнаја завист“ је комедија с интригом. Главна сцена опомиње донекле на неке мотиве из Молиерових комедија (муж и жена, Г. Шимун и Г-ђа Кумрија, који се безгранично воле, наједанпут, услед једне намештене интриге, долазе до свађе, као год Молиерови љубавници), само је израђена грубо и скоро без компичности; уз то је местимице и вулгарна (у свађи мужа и жене, падају и простачки изрази: „кучко, опајгоро и да би ли канајлијо“, као што то доста често бива код Јоакима). Интрига којом се та сцена доводи (баба Стана, служавка, завади своје господаре тим што меће једну женску ципелу под господинов кревет а једну мушку под госпођин, обе туђе; интрига је, у осталом, „чрез *две* ципеле“) није много спретна ни вешта. Она је, најпре, од оних које се у старим комедијама налазе, у којима интригу прави једно лице, и то намерно; и то је већ, нећемо да кажемо мана, али тек једна особина које данас у комедији махом нема. А после, та интрига није бог зна како природно оправдана. Баба Стана нема никакве нужде да прави интригу. Она то чини из чисте накости, што воли да прави зло, као да је Јаго некакав. „Моја је ладост, каже она (она муца и тепа кроз целу комедију), неподедат и смутња“, и то јој је цело оправдање што ову интригу прави. Најзад, и расплет је нешто натегнут у овој комедији. Ипак је зато она доста пријатна; лака је и без претенсија.

Штампајући „Фернанда и Јарику“ и „Љубовну завист“, Јоаким је мислио да се што пре врати у Трст. Али кад су књиге биле готове и о пештанском вашару распродане и послате, Јоаким чује на своју „велику тугу, жалост и несрећу“ да је „Француз, онда бивши *наш* непријатељ“, већ у Трсту и да он мисли тамо „на вјеки остати“. То је већ било време Пожунског мира (26. дец. 1805), кад је Наполеону припала цела *илетачка област,* и Трст у њој. Јоаким „да пукне од једа и очајања“, јер

ако би се вратио у Трст, онда би га „силом у солдате зграбили“, а он неће у Наполеонову војску. Да га, каже, његов краљ узме у војску, Јоаким би био кадар и свој живот „за свога краља и своје предраго отечество жертвовати“, али да служи „једном непостојаноме човеку како што је био Наполеон“ — никако! Све друго пре, али с Наполеоном наш Јоаким није се могао никад сложити. И тако Јоаким остаде у Пешти неко време, а после пође у Нову Градишку у Славонији где му је било понуђено једно учитељско место. У тој „милитарској“ вароши проведе само шест месеци, а затим се реши да иде у Земун (на Трст је већ сасвим престао мислити), и „ако би возможно било у Сербију“ да од Карађорђа „ухљебленије“ тражи. У Земун стигне 25 јула 1806, нађе најпре кондиције, а после (1807) добије и учитељско место у основној школи. Срећен и осигуран на тај начин за дуже време, Јоаким се могаше опет бацити на књижевност и радити за позориште. Плод тога рада бејаше „Награжденије и наказаније“, такође комад који је наша публика скоро гледала. Јоаким наштампа, дакле, тај комад 1807, трошком једног земунског трговца.

„Награжденије и наказаније“ (2 чина) је једна „сеоска игра“ како је сам Јоаким назива. Да ли је и она превод не зна се, оригинал јој није нађен, али има места у њој која јако упућују на мисао да је она с немачког преведена.[1] То вам је један скроз моралан комад, наивно и детињасто моралан, у којем врлина добија „награжденије“ а порок „наказаније.“ И каква врлина, и какав порок! Све што може бити у човеку неваљаства, накости, злобе, нечовечности и других оваквих, за наивно позориште згодних порока, све је то сложено у душу бездушнога нишана

[1] Сања каже Немиру (стр. 14); „Али он (Радомир, чини нам се) је у аришту.“ Немир, хотећи да каже: „ако је, ја хоћу своје паре,“ овако одговара на то: „*Ариште овамо, ариште онамо*, до-та је да ја хоћу моје новце да имам.“ Ово је ван икакве сумње, буквалан превод немачке фразе: „Arrest hin, Arrest her....“

Немира. А све што може бити доброте, безлобности, врлине, а и беде и сиротиње, то имају двоје сироте и напуштене деце, и њихова тетка Санда која их је под своје узела, и њена кћи Марица. Немир хоће силом да узме Марицу за жену, Немир лаже и износи којешта за Радомира (то је отац оно двоје деце, он је отишао незнано куд, а жена му умрла; све од сиротиње), Немир гони и бије ону децу, Немир тера целу ту породицу гладну и жедну из њихове јадне колебе због луга, Немир долази са стражом да ухапси Радомира када се овај повратио: али, на крају појави се одједаред неки граф, открије свој огртач, испреси се и покаже све своје ордене, на веже Немира и баци га у апс, а награди несрећну породицу. Детаљи овога комада још су наивнији него ова главна ствар. Отужни су, не само наивни. Оно како и колико мали Андрица жали своју матер, оно што ова умире баш на прагу своје куће, оно што Радомир никако не може да погоди да је она умрла и ако то, логично, одмах треба да дозна (чак је гроб њен зато на позорници) — све су то ансурдне претераности, које није нужно доказивати. Али немојмо чинити неправду да озбиљно узимамо овај старински комад, у њему је ипак један топал дах, једна племенита тенденција (и ако је то све скроз наивно), и понека сцена која није покварена сувишним сентиметализмом и претераностима.

Јоаким не остаде дуго учитељ земунске школе. Његови непријатељи, његови „скаредни и гадни“ непријатељи, у Земуну као и раније у Бечеју, узеше на њега злу вољу и принудише га да положи оставку. Он то и учини пред крај 1808, повуче се у приватан стан код неке праље, и поче опет давати приватне часове из језика. То је тако трајало око пет месеци, до 30 марта 1809. Тога дана, или боље рећи те ноћи, усред поноћи, прича Јоаким, „дванаест вооружани с пуним пушкама солдати“ опколе „са свију страна“ његов стан (као год да је он био некаква сила) и једна војничко-полицијска комисија уђе у

његову собу, запечати сва писма његова и однесе а сутра дан дођу два „стражмештера“ и одведу га у апс. Тако поче шестомесечни „Вунча невини арест у Земуну,“ који он, спомах, прича са једним комичним болом и гневом у свом животопису и ради којега мене у књигу и једну илустрацију: како он, замишљен, седи у апсу и пише, а два сурова војника стоје иза њега с пуним пушкама и бајонетима на пушци. Цела та, више комична него жалосна, афера Јоакимова потекла је услед оптужбе да Јоаким води тајну преписку с опасним непријатељима царства, и то са Доситејем (и Доситеј је тада био „опасан“), с Карађорђем, и чак (људи су грешни па су чак и то могли да кажу) с Наполеоном! С оним Наполеоном о којем Јоаким никад није имао високо мишљење! Јоаким се, на крају крајева, извуче из те афере, и крајем септембра 1809 дође у Бају својој матери. Две три недеље доцније, дође у Пешту ради штампања неких књига. Јоаким нигде не каже, али по свој прилици у то се исто време штампао и његов четврти комад „Слепи миш“ (1809).

„Слепи миш“ је такође једна „весела игра“ у једном чину.[1] Оригинална или не, ова комедија је, како по садржају изгледа, доста занимљива. Једном капетану дође на ум да истера и истреби све слепе мишеве са свога имања. Терајући их тако, капетан напђе на љубавне састанке своје кћери, на неке силне новце, итд. Идеја није рђава, и даје се из ње извући доста комичних сцена.

У Пешти је Јоакиму било врло добро. Он је свуда доста добро зарађивао, колико му је требало за његове скромне потребе, али у Пешти је још најбоље прошао. Нешто кондиције, нешто књиге (он је тада сем „Слепога миша“ још три књиге штампао: романе и др.), тек кад наш Јоаким, после шестомесечног бављења у Пешти, погледа у кесу, он виде да има више од хиљаде форината,

[1] Овог комада нема у Народној Библиотеци. Ми о њему говоримо само по кратком приказу у књизи Г. Андрића, пошто комад нисмо читали.

и он то с очевидном радошћу бележи у свом животопису. У то, Сент-Андрејци (Сент-Андрија је, као што је познато врло близу Пеште) чују за њега, како он то сам доста поносито каже, и понуде му учитељско место у њиховој латинској школи, уз врло повољне услове („500 фор. на годину, фрај квартир и четири клафтера дрва“). Јоаким пристане, „варошка“ каруца дођу једнога дана из Сент-Андрије по њега, причекају га док је ручао, а по ручку он одмах натовари све своје „вешчи“ на каруца, и онај исти дан, „спрјеч“ Ђурђев дан 1810, довезе се у Сент-Андрију.

Сент-Андрија мора да је, нарочито онда, била врло лепа варош. Ко је год читао Игњатовићевог „Васу Решпекта“ или у опште који опис ове вароши (и ми је само из књиге познајемо), морао ју је заволети. Игњатовић је тако слатко описује! Саму варош и људе у њој: „ми же Сент-Андрејци целог света славни,“ каже се тамо. А и важна је била историски. Ту се патријарх Чарнојевић најпре настанио, ту установио патријаршију (после је већ остала само владичанска столица). Сам Јоаким хвали ову варош као никоју другу. Она, каже он, „све красоте естествене около себе содержи“. Мала, пријатна, здрава, мила, скоро идилична, с пуно цркава православних, с једним потоком који кроз сред вароши тече а на којем су многе воденице, са „прекрасном“ шумом унаоколо, с „прелепим“ чесмама најздравије воде, у виноградима у којима роди још красније и лепше вино — ето тако слади Јоаким своју Сент-Андрију својим читаоцима. А наши читаоци нека нам опросте што се задржасмо на опису ове вароши: ту је Јоаким најдуже живео, од 1810 па до 1826, и даље, скоро све док се није преселио у Србију.

Ту се он и оженио. Била је тада у Сент-Андрији нека удовица, „Пелагија рождена Манојловић,“ не знамо колико лепа али богата је била прилично, а Сент-Андрејци окупили Јоакима (то све он прича) да се упозна с њом и ожени, и Јоаким одиста заборави на своје Фаустине,

Матилде и друге своје лепе талијанске познанице, и венча се с овом Пелагијом 29 септембра 1810, пошто му је она „*мајаре* судејски сва њена движима и недвижима добра преписала.“ Јоаким са том женидбом није доцније био задовољан. „Обаче, каже он у свом животопису (двадесет три године доцније), да сам седио с миром, то би боље за мене било него што сам туђу жену, то јест, удовицу узео био“ (и одмах, како је био галантан, додаје доле у у примедби: „овде госпоже удовице покорњејше молим да не би су ми што за зло примили, ербо ја ово не кажем за све удовице“). А на другом једном месту[1] објашњава ствар овако: „от како сам у Сент-Андрију дошао, мене удомио и тобож у человјеческо состојаније поставио, ја сам за четрнаес пуни година непрестано несрећне и жалостне процесе имао, пак мене с њима тако страшно осакатио да су ме исти процеси преко 7000 форинти коштовали.“ То су били „процеси“ око женина имања сигурно,[2] и зато у то доба Јоаким о својој женидби тако говори. Али у време женидбе морао је другојаче мислити. Тада се први пут, од како му је отац оспромашно, осетно имућан, имао је своје имање, винограде, новац. Та га је околност, како он сам потврђује, и навела да остави учитељску (или како он каже „професорску“) службу, и да се ода мало виноделарству у својим сопственим виноградима, а мало опет списатељском пословању. Прва књига коју тада издаде, бејаше његов превод „Крешталице“, драме у три чина. У овом делу које је штампано 1814 а представљано 1813, као да има и нечег личног Јоакимовог, нечег аутобиографског, што се односи на њега и нарочито на његову женидбу о којој ми подробније говорасмо. То може

[1] „Чича Вуја, или истинити и вероватни начин обогатити се и своју кесу пунити.“ Руконис, из 1845, спремљен за штампу као друго издање Јоакимовог истог списа, штампаног 1829.

[2] В. и раније поменуту „Kurze Biographie J. Vuits,“ стр. 21. Ту каже да су „процеси“ трајали 13 година.

изгледати мало чудно, пошто је ова драма само превод а не оригинал. Превод Коцебуа, како он сам каже.[1]

Август Коцебу (потребно је да се у овом прегледу српске драме обазремо и на овог немачког писца који је код нас некада врло радо превођен), некада (с краја XVIII века) један од најплоднијих (написао је 211 комада) и најпопуларнијих драматичара немачких, данас је заборављен и сасвим забачен. Некада је цела немачка публика пљескала његовим комадима, плакала код свију жалосних сцена којима он никад није оскудевао, смејала се на оне лаке и пикантне шале његове, волела га и одушевљавала се њим толико да је чак женске шешире и капе називала по именима његових драмских јунакиња, а данас историја књижевности, кад говори о њему, своди цео свој суд на оно што је Платен о њему рекао:

„Er schmierte wie man Stiefel schmiert,
Vergebt mir diese Trope,
Und war ein Held an Fruchtbarkeit
Wie Calderon und Lope."

(Наставиће се).

Павле Поповић.

---

[1] Г. Андрић у својој „Пријеводној белетристици", 1892, објавио је овај извор Јоакимове „Крешталице" као свој проналазак. Ми, одиста, искрено верујемо да је он до тога проналаска сам дошао, само нам је дужност поменути да је тај пети извор сам Јоаким још открио. У „Животоп." 431, Јоаким овако каже о „Крешталици": „Крешталица, едно јавно позориште у 3 дејствија, *по Коцебуи.*" У „Kurze Biogr., 16, каже опет овако: „Papagai, ein Schauspiel in 3 Aufzügen nach Kotzebue." Тиме Г. Андрићева књига у којој је овај проналазак једна од најглавнијих ствари (много од осталога што је у књизи, узето је из Шафарика, без казивања извора), губи доста од своје не велике вредности.

ДОГМАТИЧНА И ИМПРЕСИОНИСТИЧКА КРИТИКА.

(2.)

Основна мана догматичне критике јесте што сва њена зграда постоји на врло трошном темељу. Она узима укус и идеје једне извесне епохе, једне извесне књижевности и примењује их као апсолутне законе духа људског, као непромењива правила лепога која важе за све људе, за сва места, за сва времена. И тај кристализован укус једне пролазне епохе, окамењен израз једнога стања духова, само је „бесплодан напор да се оно што је вечито стави у оно што је пролазно“. И највеће и најгенијалније филозофске и научне теорије редом су падале, јер је живот и сувише сложен, и сувише пространи, да би се дао закључати у празне формуле. Живот тече без икаква обзира на наше претпоставке и одредбе; човечанство, „подмлађени орао који мења перје“, на сваком кораку добија нове потребе и нове идеале, као што је Ламартин певао:

Идите! Човечанство не живи од једне идеје!
Оно свако вече гаси идеју која га је водила,
И пали другу на бесмртној буктињи...

Књижевност, која је једна од главних манифестација тога немирнога човечанства у вечитом ходу, не може да остане окамењена; са новим идејама и новим осећањима јавља се и нова књижевност. Плодно начело еволуције продрло је свуда, па и у књижевну критику. Разлог догматичара да се књижевни укус не мења, да је оно што је било лепо пре две хиљаде година лепо и данас, да је вредност класичних писаца освештана ве-

ковима дивљења у свима расама, и на свима местима, тај разлог исто толико вреди колико и тврђења теолога, у побијању еволуционе теорије, да су кокоши на египатским обелисцима од пре три хиљаде година исте онакве какве су и данас. Као да три хиљаде година не чине само један секунд у безмерној вечности! Данас, када свуда душе ветар слободне мисли, никакав догматизам, никакав ауторитет не остаје на ногама: човек данас осећа неодољиву потребу слободног испитивања, он има свест о дужности да прими само оно што издржи пуну критику његова разума и задовољи интелектуалне, моралне и емоционалне потребе. И са таквим стањем ствари, како се може примити догматизам у књижевној критици, у питањима која највећма измичу мртвим и укоченим правилама, где је слобода први и последњи услов опстанка?

III.

Догматична критика хоће да буде искључиво наука; нова, импресионистичка критика, која се расцветала последњих двадесет година у Француској, само је једна уметност. Филозофска подлога њена то је Кантов критицизам и Хегелов трансцендентални позитивизам. Ми не видимо васељену онакву каква одиста јесте, него преображену нашим чулима и преко наших чула; ми никако нисмо у стању да изиђемо из нас самих. Истина у себи не постоји; све наше идеје у непрестаном су стварању, оне су само стално развијање духа људског. Све је само однос и постојање. Нема религије, има само религија; нема морала, но нарави; нема начела, но само факата. Критика се ослања на суверенство личнога разума, она држи да у књижевним делима налазимо не оно што она одиста садрже но оно што ми хоћемо да нађемо. Једино начело њено јесте: не признавати никаква начела.

Објективна критика не постоји, као што не постоји ни објективна уметност. Као и сваки писац, критичар ставља у своја дела свој лични темпераменат, и своје

схватање и осећање живота. Праву вредност једнога дела не треба тражити у његовој сообразности мртвим и произвољним правилима пожутелих реторика; један писац у толико вреди у колико је у стању да види, да осети, да добро изнесе оно што је његово особено и што га одликује од других људи. Што нас занима у једноме делу то није стварност, но начин на који је дух тога човека преобразио. Критичар нема да тражи оно што је апстрактно лепо и добро, но оно што се њему допада; он не износи свој суд, него лични *утисак*, импресију, откуда, по Леметровим Impressions de théâtre, име целој школи. Анатол Франс, који је са Жилом Леметром најодличнији представник те школе, вели: „критичар је човек који прича доживљаје своје душе међу узор-делима“, а на другом месту „Господо, ја хоћу да вам говорим о себи поводом Шекспира, поводом Расина, Паскала или Гетеа. То је прилично згодна прилика“.[1]

Целокупна естетика изгледа им као систематизовање софизама. Не да они не верују у могућност једне науке о књижевности: она ће бити могућна тек кроз милион година. „Када биологија буде створена, моћи ће се можда створити социологија, а после тога имаће времена да се на солидном основу створи једна естетичка наука“. И док се до тога не дође, они просто уживају у књигама, не водећи рачуна о правилима и теоријама. У једноме истом чланку они говоре за и против, изнесу по неколико мишљења, никако не закључе, или као Леметр закључе (јер и то је један закључак, као што вели), са једним пироновским: „Најзад, то ми је сасвим свеједно!“, или „Шта то може вредети за Сиријус?“

Две крупне примедбе дају се учинити импресионистичкој школи. Прво, ма колико се она бранила да нема своју филозофију уметности и свој законик лепога, тако не стоји у ствари. Та теорија постоји, али прикривена, она се не каже али се подразумева, и то ако не

[1] Anatole France: La vie littéraire. Quatrième édition. Paris. 1889. T. I, p. IV.

једна а оно две или три. Чим човек каже да је једно дело лепо или ружно, или тврди да је један писац бољи или гори од другога, по себи се разуме да он има мерила према коме то тврди. Свако тврђење је у исти мах и одабирање. Сама импресија није нешто потпуно засебно, у свакој од њих основ је опште-човечански. Она се може разликовати по дубини, по спољњем облику од других импресија; у своме основном квалитету она је иста за све људе, или бар за све људе једнога доба и једнога образовања. У осталом, и сами импресионисти[1] тврде да њихова критика претпоставља опште идеје. И ако изгледа да они описују само своју физичку и интелектуалну осетљивост, они су израз и тумач свију осећања која су налик на њихова. Њихова критика није индивидуалистична: они само држе да је сигурније ослањати се на непосредно дате утиске но на увек спорна суђења, и само скромније, прикривеније мање авантуристички теже истим истинама којима и горда и ауторитарна догматична критика.

Импресионисти не тврде, јер знају како се човек лако вара и у најсигурнијим стварима, чак и у аритметици у простом сабирању цифара: они не износе своју естетику, јер ни сами нису сигурни у њу, јер неће да даду другима могућности да их контролишу. Али када се по себи разуме да они имају своју теорију лепога, када и сами признају да импресија није правило уметности но само полазна тачка, зар не би било и савесније и корисније обележити у главним цртама своје естетичке идеје, ако не своју естетику.

Ма да не допуштају да се импресионистичка критика помеша са индивидуалистичном, ипак они описују критичареву осетљивост у додиру са књижевним делима, и целој уметности дају и сувише личан карактер, и сувише занемарују социјалну страну уметности. Уметност се, добрим делом својим, ослања на општу симпатију и на људску удружљивост, у једноме делу ми волимо оно што је опште човечанско, што изазива одјек у дубинама на-

[1] Jules Lemaitre: Contemporains, T. VI 3. X—XI[e].

ших душа. Виктор Иго је лепо рекао у предговору својих *Посматрања:* „Кад вам говорим о себи, ја вам говорим о вама. Како то да не осећате? Ах? безумниче што верујеш да ја нисам ти!“

Ипак, поред свега тога, кад би се импресионистичка школа упоредила са догматичном, она је куд и камо тачнија, — или мање нетачна, — и много пре за примање, она нема нескромних претензија, она не тврди аподиктички, она отворено признаје своју немоћ да дâ једно, непроменљиво решење свима многостручним и сложеним појавама књижевним. Али баш у тој својој скромности, у том осећању релативности, она је много ближа истинској науци но њена охола и самоуверена супарница. Њено преимућство је у истом оном у чему наука безмерно стоји над религијом: пред крупним и заплетеним загонеткама света много је паметније и савесније признати своје незнање, но задовољити се ма каквим плитким и наивним објашњењем, или грчевито, слепачки ухватити се за познату теолошку реч: credo quia absurdum. Поставити питање и признати у исти мах своје, можда, тренутно незнање већ је први сигуран корак на путу сазнања.

Поред негативне услуге коју је импресионистичка школа учинила књижевној критици, сломивши везе ауторитарне критике, она је створила још једну, позитивну. Импресионисти су у проучавању књижевних производа дали многобројне, фине, искрене утиске, који ће послужити као драгоцен материјал једнога дана када се естетика почне радити на експерименталном основу. И у томе нова школа била је научнија: место дедукцијом, као догматична школа, она се послужила индукцијом, и почела посматрањем, описивањем, прибирањем грађе и података за друге који ће са више искуства и сигурности моћи изводити опште законе.

IV.

Књижевна критика осцилује између два крајња мишљења. По једноме, она је тачна наука као и све друге

науке, по другоме, она је само једна префињена и дилетантска уметност. Но да ли истина неће бити између потпунога одрицања и апсолутнога тврђења, између анархије и тираније закона? Би ли се могло, ако не утврдити, а оно бар наговестити и оцртати друго нешто?

Изгледа да може. У уметности, у опште, има две ствари: ствар талента и укуса, ствар факта и заната. Таленат, геније не да се научити: ни најдогматичнија реторика нити је дала рецепт, нити је у стању да га да, како човек може постати Шекспир, Гете или Виктор Иго. Али занат је, тако рећи, опипљив, и он се даје научити. Индуктиван, експериментален метод примењен је и на естетику, и нико мањи но Спенсер и Бен доказали су да се „језик богова" даје сасвим разложити и испитати, да се књижевни утисци могу ухватити, поредити, посматрати, и да се из њих могу изводити чак и закони. Хемхолц, доводећи у везу физиологију слуха и музику, оптику и сликарство, јасно је показао нужно и природно прожимање науке са уметношћу и обратно. „Брижљиво посматрање дела великих мајстора, вели он у својој *Оптици и Сликарству*, биће исто толико корисно физиолошкој оптици, као што је истраживање закона осећаја и опажаја корисно теорији уметности.[1] У последње доба јављају се у томе правцу радови од вредности, научно-естетичка изучавања појединих питања која се тичу психологије и дела и писца, природе његових уметничких емоција. Та нова — ако није нескромно рећи — експериментална естетика ослања се и на психологију, и на физиологију, па чак и на социологију. Захваљујући томе научном правцу који преовлађује, ми много више знамо од голога набрајања књижевних родова, од бескрајног низања тропа и фигура, од празних разлагања о „трагичној кривици" и „перипетији". Данас се зна под којим се психолошким законима јављају поједине књижевне емоције, лагано се хватају закони укуса и стила. Не

[1] Principes scientifiques des beaux-arts par E. Brücke, suivis de l'Optique et la Peinture par H. Helmholtz. Paris 1878 p. 171.

само то, но данас се са прилично сигурности даје говорити о општим питањима из филозофије уметности, данас се у главноме зна за односе морала и естетике, за услове под којима се рађа једно крупно књижевно дело, зна се у којим епохама цветају дела извесне врсте, који предмети приличе извесним темпераментима.

С дана на дан књижевна критика постаје све мање искључива, све се више клони смелих и опасних уопштавања. Али ипак данашња критика је много шира но што је некада била. Она изучава и *психо-физичку средину*, то јест писчев темпераменат, његове наследне предиспозиције, његову особену врсту талента, — *земаљску и космичну средину*, то јест климу, изглед земљишта, околну природу, — *социјалну средину*, економске, политичке, религиозне услове, особене услове у којима се један темпераменат развијао. Али како није једнострана и спутана предубеђењима, она се не зауставља само на тим спољним условима, она не заборавља и само дело, ону количину живота коју оно садржи, гледиште, осетљивост писчеву, стил и композицију.

Ни једна од многих теорија није за одбацивање, јер свака од њих садржи један део истине, јер посматрају једну исту ствар са разних страна. Оне само сведоче о сложености, разноликости и значају књижевне критике. Нигде једностраност и доктринарство није опасно као у тако релативној и растегљивој науци као што је књижевна критика.

Да се једно дело добро оцени треба добро да се разуме, да се схвати основна идеја, да се, тако рећи, продре у суштину његову. Критичар треба да има интелектуалну несебичност, способност да се удвоји, да поред свога рођеног живота живи и животом дела. За то је потребна не само јака осетљивост, уметничко осећање лепога, но и широка, гипка интелигенција, вазда отворена најразличнијим схватањима, способност Протеја да се непрестано може мењати. Тражи се слободан дух, без предрасуда и без предубеђења, решеност да се све кри-

тикује и све да се каже, уверење да је на овом свету само једна ствар суверена, а то је слободна мисао људска. Критичар не треба да води рачуна хоће ли имати против или за себе ове или оне кругове, или јавно мњење, просечно мњење својих савременика: по речима Сант-Бевовим, његов часовник треба да иде за десет минута напред од осталих. Али, то не значи да он има аристократски да презире и у напред осуђује оно што се једном ружном речју зове *гомила*. Много и много пута гомила је тачније судила но критичари од заната. Она има мање индивидуалности, духовне гордости, претеране деликатности и потребе за издвајањем што одликује јаке критичке духове. Али она је свежија и топлија, она се лакше даје освојити и загрејати, и велики писци налазили су у њој ваздa и симпатија и готовости за искрено дивљење.

Критика којој ваља тежити има да што јаче осети и појми што већи број емоција и идеја, да их што верније и изразитије улије другима. То не иде без љубави, која, као сунце у космосу, даје живот и топлоту нашим душама. „Погледајте, вели Гијо[1], у очи каквога човека који пролази поред вас. Његове очи, и ако бистре и прозрачне, свакако мало вам што кажу, а може бити и ништа. На против, у једном простом погледу љубљене личности ви ћете видети до дна њена срца, са бескрајном разноврсношћу осећања која се тамо крећу. Исто је тако са критиком. Онај који поступа са књигом као са каквим пролазником, са расејаном и немарном равнодушношћу првога погледа ока, одиста је неће ни мало разумети; јер ко хоће да разуме мисао људску треба да је воли. Отворите, на пример књигу која вам је драга, са којом сте навикли да разговарате као са каквим живим створом, ви ћете у њој открити складне мисли које се допуњују једна с другим, смисао свакога редића проширће се за вас. Јер љубав обасјава; књига са којом сте се спријатељили јесте као отворено око које ни сама смрт не за-

[1] M. Guyau: L'art au point de vue sociologique. Paris. 1889. p. 51.

твара, и у коме се вазда види у једном зраку светлости најдубља мисао једнога људског бића.“

И таква критика, интелигентна, не непристрасна, јер је то немогуће, но широкогруда, „пространа као свет, широка као природа“, симпатична за све појаве разноликог духа људског, решена све да тражи и све да каже, критика која се ослања не на произвољна и сува правила или на лично, пролазно и ћудљиво расположење, но на широко, оверено искуство, на савесно испитивање суверених факата и на науком утврђене законе људског духа, једна таква критика је на сигурном путу стварања.

. . . . . .

Јован Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Три прославе. — Нова управа.

Управо две прославе, Цветићева и Ф. Ипчића, дакле глумачке, а она, чисто списатељска, Стеријина, у децембру, ни по чему није била каква светковина, ма да је требало да буде највећа, и то не само међу овим трима. Да је памети, 30. децембар био би ретко свечано вече у београдском позоришту, које би се тада, редовно годишње, могло нарочито поничити својим старим песником, кога његови последници још нису претекли, те при оваквом стању књижевности његово светковање постаје не само акт пијетета, него и узоран пример данашњим драмским песницима.

Лане на тај дан имали смо, ако се сећате, „Злу жену“. Поред свег одличног представљања, тај комад није требало поновити тако брзо том приликом, јер је њиме мало раније и заведено светковање Стеријине годишњице. Стеријин репертоар није убог. Та од њега, на жалост, има ствари које још никако нису представљане. Наше позориште налази се у завидни достојном поло-

жају да још неко време оваквим парадним представама непознатих ствари дâ интерес новине и за публику и за глумце. У програму управином за ову сезону стоји, на пример, Стеријина драма „Светислав и Милева“. На што нам нису дали ту драму? Какве би се сметње испречиле тој намери, осим небриге? У Стеријиним рукописима из Матице Српске има једна комедија у пет чинова под насловом „Родољупци“. Да ли је Г. Нушић нашао времена и имао воље да прочита тај комад? Онакав какав је, он се не би могао приказати, али се може прерадити, свести на мање чинова, и ја мислим да би свет био захвалан ономе ко би му на позорницу изнео оно интересантно доба које је Шапчанин описао у своме роману „Сањало“. Зар то није посао за драматурга у опште, а за нашег и благодаран и достојан, и најзад обвезан?

Да ствар међутим буде још гора, објављује се у новинама да ће се у овом месецу у Позоришту прославити свечано годишњице В. Хига и Гоголја, и да се чак преводи нов Хигов комад и да ће бити некакво нарочито предавање. А је ли Комедија Француска представљала Стерију, и јесу ли се Руси и у сну сетили Стерије? Питање је ово наравно апсурдно, али је тако исто апсурдно што се нас на првом месту више тичу писци „Ернанија“ и „Ревизора“, него сиромах наш најбољи комични драмски песник.

Ако се на послетку заборавило на „Светислава и Милеву“, ако се на „Родољупце“ није им мислило, ако се већ морало пасти на „Смрт Стевана Дечанског“ — јер то нам је играно — онда колико је труда управа уложила да се тај стари комад, толико пута даван (први пут 1870 год.) оживи декорацијама, костимима, каквим прологом, нарочито пак игром, јер то се морало моћи у сваком случају? Чак и она стереотипна подела улога била је овога пута, у почаст Стеријину, гора! Ја не памтим суморнијег вечера у нашем позоришту. У оно мало раштрканог света никаква додира између неколицине фанатика који знају Стерију на памет (боље од

глумаца) и оно нешто недељне публике која би рахат могла гледати и „Човека с гвозденом образином“, јер јој је то дан кад иде у театар.

До године Стеријина је светковина апсолутно излишна. Је ли се то хтело? Па не само то, него ове две пропуштене прилике (лањска и садашња) убиће и саму намеру која је још у клици, а убијајући њу доводе у озбиљну опасност и саму замисао о старом народном репертоару, који се у последње време, запуштен и забачен, крио стидљиво и смерно чак иза балета. Ја савршено не могу да објасним пристојним разлозима од куд у досадашње управе, састављене од самих књижевника, што више драмских, тако мало љубави за старе наше писце. Пре се могло очекивати, је-л-те, да ће она, имајући у своме крилу такве људе, завести то годишње светковање и за друге песнике наше. Ето Јакшића. Зар Јакшић у том погледу не би могао бити за трагедију оно што је Стерија за комедију, ако аутора „Лахана“ узмемо тако једнострано, што у осталом не би било право. Г. Нушић иде свом рођеном занату на штету и неће заслужити ни сам више пажње од оних што дођу после нас, ако неком будућем драматургу падне идеја, да и њега уврсти у ред српских песника које Народно Позориште слави. Он је заборавио да има ствари које се не смеју не учинити, и ако с тога не предстоји казна. Њега због овог сталног ниподаштавања старије драме — чиме се и о закон грешно — није заболела глава, као што му нико није ништа рекао, што је апсолутно игнорисао пре њега расписани стечај за оригиналне комаде који је морао извршити. Код нас се чак и у позоришту не води никаква рачуна о овим стварима без којих му нема напретка, па ни живота. Код нас ће се још по обичном чаршијском мерилу можда и покренути, ако би стање почело врло опасно личити на оно 1874 године, кад је због дефицита позориште затворено, али нико неће главе обрнути на уметнички дефицит ове уметничке

куће, који се већ годинама вуче и нагло расте, јер му нико не ставља бране.

Да овакво гледиште влада у нас о позоришту, најбољи је доказ начин на који је досадашња управа замењена новом. Постављањем једног гимназијског професора природних наука, који поред тога располаже вероватно и административном школском праксом, на чело Народног Позоришта с којим он целог века ништа заједничко није имао — без сумње се хтело прекинути с ранијим режимом, који је у погледу газдовања и реда давао оправданог повода за општу повику. Али друга његова исто тако слаба страна, само куд и камо замашнија, репертоар и игра, најновијим решењем питања о позоришној управи остаје и даље нерешена. Јер, почевши с главе, Г. Докић, који је иначе најкраснији човек на свету, ма колико му признао и енергије најзад и воље у првој тачки, шта може значити, кад се његово име примерног чиновника доведе у везу с уметничким програмом једног позоришта. Он, ван сваке сумње, такве амбиције ни сам не може имати, и онда оно што је најпре у позоришту, није најпре, него су финансије прва брига, а оне, да је среће, не би ни требале поправке.

Главни задатак позоришта је, као што рекох, забачен за сад, и по том, са чисто позоришног гледишта — а ја не знам на које друго да се ставим — све време нове управе може се сматрати као провизоријум. Само је питање у колико је београдско позориште кадро поднети ове експерименте. Онај пред овим видело се до чега је довео.

Ја врло добро знам, на ово ми се може одговорити, да ће Г. Докић, као управитељ, гледати свој посао, а оно остало што му је страно, оставити другоме, који се у том има разумевати, драматургу. Кад би то ишло, било би најзад све једно, али не иде. Треба ли пара управитељу — а требаће му тим више што их мање умедне стећи, као оно што у женску руку више стаје што је мања — како ће их добити, ако их не заради позориштем, предста-

вама. Ако комаде бира драматург, шта ће управитељ? За тим, драматург ће их бирати са свог гледишта као човек кога су поставили „да гаји уметност.“ Кад би се покланало, да су комади добри по себи добри уједно и за касу, не би много запиљало, али код нас то није ни из далека, и онда имамо да ће та два човека, привезана један уз другог, морати чинити један другоме концесије, које су у ствари концесије или каси или уметности. И све то онда, ако се та два човека подударају, ако имају више мање исту културу, јер на послетку и за касу одабрати, треба бар искуства. А шта ће бити ако су различни?

Узмите ствар с друге стране. Хоћете ли ред? Он се у позоришту огледа у подели улога, у енергији којом се подела изводи, у тачном вршењу свих глумачких дужности. Ту хтео, не хтео, управитељ има последњу реч — чим има два капицика, на оба се улази, — а како ће је имати, кад то просто значи да он зна и мисли као драматург, који ће, ако не искључиво бирати комаде, бар делити улоге и старати се о представама на време и како ваља. Да утера у ред, да препречи евентуална извлачења, изговоре, управитељ мора бити уверен да је ствар правилно урађена, а како ће у то бити уверен, ако не зна ствар. Ако је зна, шта ће драматург; ако је не зна, шта ће управитељ? Међутим како је данас стање, они сваки за се, један без другог, не могу, а у ствари не допуњују се.

Затим настају питања састава трупе, плата, способности појединих чланова, авансовања њиховог. Како ће та питања решавати управитељ, ако не умедне оцењивати шта чија игра вреди, шта ваља покушати, којим путем ваља поћи у репертоару, хоће ли се оперета или неће, — те према томе комбиновати трупу, стварати подмладак, набављати костиме, декорације итд. Ако му о свему овоме, што се у позоришту не сме изгубити из вида, даје идеје други и то тако да оне не пролазе код њега кроз чистилиште, онда какав је то разлог да он постоји само за то што, као најстарији и као одговоран, има да извршује и наређује.

Ја опет кажем, последње решење о позоришној управи није решење, и биће добро испадне ли као добит од њега, да престане онај вашар који је досад на рачун газдовања оријашки тутњио, а већ остало макар пошло како му драго. Као што видите, негативна добит. Али нека буде бар ње.

Осим свега овога, Г. Докић, као са свим нов човек, а кад то кажем мислим сасвим стран позоришним стварима, има тек сад да учи посао завода на челу кога се неочекивано обрео. Шта мислите, колико ће њему, скроз и кроз новајлији, требати времена на да узможе без ичијег суфлирања, издати какву наредбу на позорници? И откуд ће се с основом моћи тражити од њега да уме управљати глумцима? У том не излазе лако на крај ни они који умеју, а Г. Докић ће се двоструко истрошити, ако остане дуже, и неће научити. С глумцима међутим он мора имати посла, са стотину свакојаких њихових свакушних незгодица и крупних невоља, са безброј њихових ћуди које они хоће да им се испуне као да су разлози, са њиховом сујетом, што се да разумети и опростити. Њима треба умети управљати, иначе се нема ауторитета, и то ће они одмах ухватити. А поврх свега тога Г. Докић, долазећи у позориште „после потопа,“ има да поизвршује крајње непопуларне мере, ако хоће да састави крај с крајем. За тај неблагодарни задатак стезања кесе, треба му двоструки ауторитет.

Нови управитељ то не може оставити драматургу, јер ако му остави и то, зашто је долазио у оните, шта задржава себи? У осталом, и нови драматург имаће толико свог посла, да неће моћи дићи главе. Почевши од инсценирања Молијеровог „Пучанина као властелина“ на пример, па до напрегнуте пажње да ли глумац погрешно употребљује „његов“ место „свој;“ почевши од коректуре позоришне листе, па до поређења превода Шекспировог „Сана летње ноћи,“ све је на његовим леђима.

То му је свакодневни посао, а у кућу мора доћи с темељним познавањем најзнатнијих драмских књижевности и тих језика, о нашем већ и да не говорим — мора

знати по личним студијама, апсолутно тачно, шта је добра игра, мора бити упознат с музиком, историјом костима, декорација, и чиме још не! А што је најглавније, он мора имати сасвим правилну идеју о задатку позоришта, план свога рада и бити човек од несумњивог укуса. Најзад, у нашем позоришту, он мора располагати приличном дозом пожртвовања да ради пропуштене и нипаве туђе послове. који остају анонимни, од којих нема опипљиве користи, за које му се неће рећи хвала, а још мање с места признати; на против. Истина ко оволико зна и може, неће да буде драматург, нарочито у Београду.

Ја наравно не знам како ће се развити ствари у позоришту, а нисам вољан од оног што држим да ваља учинити што пре у нашем позоришту попуштати за љубав ове или оне личности, онако исто као што нећу ускратити никоме своју симпатију ни свој глас — ма колико незнатан — ако буде радио како мислим да треба.

Позориште је пре свега управа — нарочито од рђавих, а оно је, на жалост, у последње време, потиснуто на поље покушаја, при чем се не води рачуна да оно и без тога не стоји сјајно. Можда се и варам, али ја сам свакад волео уображавати да позориште може да буде у нас оаза, на којој би се са задовољством одмарале очи свакоме, кад их окрене са овог нашег метежа.

*

Прослава Г. и Г-ђе Цветић дошла је малчице изненада, и свет, судећи по интересу који је том приликом показао, као да није био спреман загрејати се у довољној мери сећањем на заслуге овог пара који је у своје време био главна снага Народног Позоришта. У осталом, и свечана представа тог вечера прилично је несрећно била удешена. Ако су нам се хтели изнети примери оног што је Г. Цветић досад за позориште написао, могло се то учинити избором из оних његових дела која мање знамо. „Немања“ и „Тодор од Сталаћа“ одавно ни за кога нису више новина. Између одломака из та два комада, присуствовали смо једној савршено интимној сцени, којој је

било места у кући јубилара. Званични карактер те сцене који је у први мах изгледао као да ће преобладати, постао је на крају сасвим фамилијаран, и онда се није знало шта је, јер је једно друго кварило. Као за накост још говорник глумачке трупе лишио је оно неколико речи, којима је поздравио Г. и Г-ђу Цветић, сваке искрености изговоривши их упоредо са суфлером.

На чем се међутим са задовољством заустављам, то је последњи чин „Распикуће.“ То је била последња тачка и лепше се није могло завршити. Била је врло срећна и нежна идеја окружити Г-ђу Цветић, као Рајмундову Розу, њеном ћерком и унучади. То је једна од некадашњих улога те наше прве суберке, за коју су везане толике успомене, које су се овог вечера у већине гледалаца пробудиле. И као при сваком осврту у прошлост, ма како пријатан био, поткрадала нам се извесна меланхолија, и падале су нам на ум оне речи које пева Младост у Рајмундовом „Сељаку као милионару:“

Und scheint die Sonne noch so schön,
Am Ende muss sie untergehn!

Трећа прослава у истом месецу била је Г. Ф. Иличића. Мени је врло жао што не располажем довољним податцима о том за српски театар врло заслужном човеку, који је, као Јоаким Вујић, прокрстарио све српске земље, и како сам слушао, узимао савесно и озбиљно свој мучни и врло често са свим прозаични задатак. Позоришни лист на дан прославе донео је, истина, дитирамбичан чланак, али који својом крајном баналношћу није могао улити ни одушевљења за тог сиромаха путујућег старог глумца. Несравњено би се међутим више користило и Г. Иличићу и нашој позоришној уметности, да се описао његов живот, његови напори, муке које је несумњиво премучио, оно мало радости које је можда имао, које је крајеве обилазио, како је где пролазио, ко је с њим радио и најзад, најглавније, шта је играо под шатром, под дашчаним кровом, по селима, по већим местима, у крпама и крпежу, простодушном српском свету.

Колико сам за мој рачун прикупио податке, Г. Пличић је пропутовао са својом дружином све српске крајеве од Будве до Арада, од Софије до Сент-Андреје. Што нарочито вреди поменути, Г. Пличић је више волео не ићи тамо где му нису допуштали да своје позориште зове српским, него да узме име хрватско. Како над тим путујућим друштвима нема друге контроле до савести оних који их воде, како су она остављена сама себи, није мала заслуга што Г. Пличић није подлегао невољи.

Репертоар му се, наравно, кретао у једном кругу и састоји се већином (не рачунајући преводе) из дела Стеријиних („Светиславa и Милеву“ и „Владиславa“ могао би још он позајмити Народном Позоришту), Суботићевих, Банових, Трифковићевих, Лазе Костића, Глишићевих, Шушићевих и других. Нека је и сâм удешавао за позорницу.

Како би било интересантно знати шта више у опште о репертоару разних путујућих позоришта: како би било потребно утицати на његов састав, у колико је могуће, из београдског позоришта, које би по плану помагало те своје путничке агенте, као њихова матица, и како би најзад било корисно имати што више оваквих људи као што је Фотије Пличић!

Драгомир М. Јанковић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Пожаревачки Мир (1718. г.) Историска студија Д-ра Драг. М. Павловића. Стр. 59. У Новом Саду 1901. (Прештампано из Летописа Матице Српске). (2.)

До узимања овако некритичног података г. Павловића довела је непажња. Она је, свакојако, узрок те је он у првом и трећем одељку починио и сувише погрешака, које се пажљиву раднику не би могле промаћи. Нарочито падају у очи почињене погрешке у трећем одељку. Из њих се види да г. Павловић није пажљиво читао ни најглавнији извор за тај одељак, а то је Бјанкијево горе поменуто дело, из кога је овај његов одељак непотпун извод, допуњен с неколико споредних факата извађених из друга два такође поменута списа. Тај пак извор толико је добар и прегледан, да оних погрешака у трећем одељку не би било, само да је било поле пажљивости. Ну до овога је поглавито довело површно расматрање рада млетачких пуномоћника и тражење података, који се тичу рада аустријских пуномоћника на конференцијама, дакле оно једнострано схватање задатка саме студије.

Тако г. Павловић вели на 31. стр. своје књиге, како су „млетачки (и аустријски) посланици полазећи на конгрес ишли немајући ништа поузданог, одређеног“ — међутим Бјанки у другом одељку на 32. стр. свога дела каже какве су биле инструкције од Сената: према речима Бјанкијевим (стр. 59.) у инструкцијама турским није било увреда за млетачку републику, већ другог нечег (код г. Павловића стр. 36.); на првој конференцији ћесареваца с Турцима, поред питања о накнади Млечићима и о угарским бунтовницима (код г. Павловића стр. 37.), било је расправљано поглавито о допуни uti possidetis у корист Аустрије, на што Турци нису пристали, те је прекинута конферен-

ција (Bianchi, op. cit., 92.); цео став о конференцији Ћесареваца с Турцима од 7. јуна (код г. Павловића на стр. 37. и 38.), јесте права збрка; Ћесаревци нису тада тражили за себе Влашку а за Млечиће Морејy, јер је то било на конференцији од 19. јуна (Bianchi, 106.), а право већање о захтевању Ћесареваца Влашке до Алуте било је 23. јуна (Bianchi, 113.); састанак Јевђенија Савојскога са пуномоћницима Ћесаревим, Вирмоном и Талманом, у Куличу, није био 9. јуна (код г. Павловића стр. 37.) већ 16., јер су ови 15. имали састанак с турским пуномоћницима, а 16. су га имали млетачки, и тог дана двојица Ћесаревих пуномоћника „appena ritornati, ed in tempo che si trovavano i Turchi ancora in conferenza col Veneto, ne ricercarono un' altra per il giorno susseguente con una poca meraviglia dei Mediatori“ (Bianchi, 104.); не стоји да су Ћесареви пуномоћници после састанка с Јевђенијем и после споразума с овим одустали од тражења Ниша, Видина и т. д. (код г. Павловића, 39.), јер су они ово поновили у конференцији од 23., па кад су видели да нема успеха, тражили су Влашку до Алуте (Bianchi, 113.); не стоји да су турски пуномоћници на конференцији од 23. јуна пристали на уступање Новог и Бишћа (код г. Павловића, 40.), већ само Новог, а Бихаћ је по уговору остао у рукама турским (Bianchi, 111.; в. и 5. тач. уговора о Пожаревачком Миру између Турака и Аустрије код Бјанкија, стр. 174.); конференција од 29. јуна није значајна по ономе што наводи г. Павловић (стр. 41.), колико што су Ћесаревци од Турака тражили да се Млечићима призна: обухватање уговором млет. републике заједно с Ћесаром, uti possidetis и царинске олакшице млетачкој трговини (Bianchi, 131.); питање о Млечићима није решено тек на закључној конференцији од 13. јула (а не 12. као што стоји код г. Павловића на стр. 32.), већ је посредовањем енглеског пуномоћника било приготовљено још до 3. јула, а оно је у главноме одговарало тенденцијама млетачког Сената и његовим инструкцијама (Bianchi, 136.); на конференцији од 10. јула није решено да се Турцима уступе нека места у

Босни између Дрине и Уне, која су раније призната као аустријска (код г. Павловића стр. 42.), већ су турски пуномоћници у конференцији од 4. јула тражили да им се та места уступе наводећи како их је аустријска војска заузела после пристанка на uti possidetis (Bianchi, 137), али је 8. јула у Пожаревац стигао гласник с Порте, који је донео наређење од вел. везира, по коме су се та места имала уступити ћесаревцима, пошто се овај уверио да је био лажан извештај добивен из Босне о заузећу њихову после uti possidetis (Bianchi, 140 и 141.), с тога је то ушло у уговор као тачка трећа и четврта; погодба између ћесарских и турских пуномоћника у главном утврђена је 10. јула а не 13. (код г. Павловића, 42.), када су, као на последњој, имали само да допуне неке од тачака; по речима г. Павловића у почетку става на стр. 37.—38. излази да су после конференције од 7. јуна млетачки и аустријски пуномоћници бивали заједно на већању, док међутим сваки од ових имали су засебне конференције с турским пуномоћницима, сем оне последње од 13. јула, за коју су аустријски пуномоћници обећали млетачкима да ће им помоћи, не би ли још што ишчупали од Турака (Bianchi 142.): и т. д. и т. д.

Непажња је, дакле, учинила да се из једног поузданог дела несумњиве чињенице не изнесу како треба. Она је допринела да г. Павловић у својој студији тврди даље: како је млетачко држање Мореје од Карловачког Мира до 1715. год. било „озбиљна опасност по царевину турску и њену маритимну моћ“ (стр. 5); како су Млечићи после рата за шпанско наследство сматрали да је политичка ситуација чиста, те се Сињорија могла решити да смањи војску, и да та „одлука сведочи да су мудри млетачки државници и сувише оптимистички схватили политички положај — кад се без особите дипломатске вештине могао да увиди смер Турака“ (стр. 5.); да је острво Тин пало у руке Турцима јула 1715. год. (стр. 7.); да је млетачки посланик Морозини био упућен у Беч, Варшаву и у Русију с дипломатском мисијом (стр. 7.); да

је Света Лига у Линцу 5. марта 1684. год. била закључена посредовањем папе Климента XI (стр. 8); да је Јесар на основу гарантије добивене од Шпаније (стр. 8), и закљученог уговора с Холандијом од 15. новембра 1715. год. могао мислити да је обезбеђен са запада, те је услед тога ратоборна струја у Бечу дигла главу и преотела маха (стр. 10); да поход Лудвика Баденскога 1689. год. к Софији и Нешу није успео због ненасељености крајева, којима је војска продирала и да је то био један од разлога, који су гонили бечки двор и Јевђенија Савојскога да се мири с Турцима (стр. 24. и 25.); да је прекид односа Шпаније с Аустријом и напад шпанске флоте на Сардинију дело кардинала Алберонија (стр. 25.); да је холандски посланик у разговору с великим везиром изјавио жељу Млетака и Аустрије да се дође до мира (стр. 33.); да су Јесарски пуномоћници при преговорима с турскима у Пожаревцу под видом београдског паша-лука тражили чак и Ниш и Видин из непознавања географије Турске (стр. 38.); да су се Јесаревци при преговорима јако заузимали за млетачке интересе, и т. д.

Све то није тако. Млетачка република на шесет година пре овога престала је бити поморска сила, а у доба турскога напада на Морају стајала је тако лоше, да у источним водама није имала више од осам ратних бродова и једанаест галија, због чега, кад се у Млецима дознало за турско кретање, Синьорија се дала на крпљење старих бродова и грађење неколико нових (E. Musatti, Storia d'un lembo di terra, IV, 91.); Млечићи нису после рата за шпанско наследство рачунали да је чиста политичка ситуација, већ пошто су за време тога рата помагали Јесару у Шпанији својим оружаним неутралитетом, после тога надајући се да ће их Јесар помоћи у невољи, били су одлучили да, ради олакшања терета народу и државној благајници, смање војску и реорганишу је; међутим они су знали за припреме турске и ако су Турци говорили да се њихово бродовље спрема против Малте, а сухопутна војска против Црногораца, и њихов

било Андрија Емо за Портин смер дознао је пре ћесарева посланика Флајшмана, и о томе извештио је Сенат, али овај због необичне оскудице новчане и поуздања у ћесарево посредовање није приступао оружању све до објаве рата (Bianchi, 6; Romanin, Storia documentata di Venezia, VIII, 39; — Емове депеше из Цариграда чувају се у Млет. Држ. Архиву у Dispacci Constatinopoli, filza ann. 1714.); да је пак млетачка дипломатија била врло добро обавештена, показало се најбоље приликом преговора о миру у Пожаревцу; Острво Тин пало је у турске руке у јуну 1615. год.; Сињорија је у Беч слала Морозинија, а у Варшаву и у Русију Јована Долфина за изасланике (Ferrari, op. cit. 34. 35.); Света Лига хришћанска 5. марта 1684. год. није створена посредовањем папе Климента XI, који је папом постао тек 23. новембра 1700., већ Иноћентија XI, који је био папа у доба 1684. год.; бечки двор није могао водити рачуна о обећању шпанскога двора, јер му је био познат Алберонијев план, по коме је Аустрију требало истиснути из Италије, због чега је овај туткао Турке и привлачио Русе; уговор с Холандијом од 15. новембра 1715. год. није ћесару остављао одрешене руке на Истоку, јер, пошто је између потписника уговора било неспоразума у извођењу неколико тачака, тим се користио француски посланик Шатонев (Chateauneuf), те, обративши хашком двору пажњу на опасност од ћесаревих смерова, успео је да их одбије од ћесара, због чега је овај похитао и с енглеским краљем Ђорђем I средио уговор 5. јула 1716. год.; и тај неспоразум с хашким двором био је пре објављеног рата Турцима; неуспешан поход, не Лудвика Баденског, већ његових заступника код јужне ћесарске војске 1689. год., није био са ненасељености покрајина и оскудице утврђених места већ што су извршиоци ћесаревих планова одбили од себе хришћанско становништво, а ћесаревци су без велике невоље и градове напуштали; кардинал Алберони, и ако је 1717. год. радио против Аустрије, није дао повода прекиду односа између Шпаније и Аустрије

изненадним нападом шпанске флоте на Сардинију, већ су то учинили Ћесаревци својим нечовечним поступком према великом инквизитору шпанском, који је на путу кроз Ломбардију од Ћесареваца био ухваћен и ухапшен, па је у затвору набрзо и умро, а Алберони је највише наваљивао да Шпанија неспремна *не* уђе у рат; холандски посланик није говорио великом везиру у име Млетака и Аустрије, јер она реч Stati у наводу из Ферарија не значи ове две државе већ Холандију (Paesi Bassi); тражење Ћесаревих пуномоћника на конференцији у Пожаревцу, да се Аустрији под видом београдског пашалука уступе Ниш и Видин, не може бити незнање географије Турске, већ врло смишљен план; Ћесаревци су у толико бранили млетачке интересе, у колико би што боље одбранили своје, а што су 13. априла 1716. год. обновили савез с млетачком републиком, у томе им је диктовао рачун, како ће са 6000 млетачких војника бранити своје поседе у Италији; итд.

Нехат г. Павловића у овој студији огледа се и при обележавању извора, којима се служио. Тек по где где види се наведено које од горе наведених дела, тако да су читаве стране узете из познатих извора, али су позајмице остале необележене. Такав пак рад неправилан је, јер или није требало наводити изворе у напоменама, — али је зато опет ваљало рећи на основу којих је дела израђена која партија списа — или је, кад се већ приступило обележавању појединих места, требало обележити извор сваком ставу. То је утврђен обичај за критички рађене послове, па се ни овде није имало разлога одступати од њега. Од тога је могло бити само добра, јер код г. Павловића јавља се врло често да је у читав низ факата узетих из Матушкова или Бјанкијева дела унесен по какав податак из споредног извора, па се овоме обележи извор, али не и онима главнијим. Отуда читаоцу, који жели да ово питање о Пожаревачком Миру упозна потпуно, а нема наведених дела при руци, изгледа да је онај споредни извор не само за споредни податак него и за све друге (стр. 12.—15., 20., 25.—48.). Каква пак незгода настаје од

овог неправилног и нехатног бележења извора у овакој студији, може се лако судити по томе што овде има и таквих места да се у тексту над линијом говори о једној ствари, а под линијом наводи јој се за извор став, који нема никакве везе с оним горе. За пример наводим стр. 37., на којој се над линијом говори како је први корак вел. везира Мехмед-паше био што је Ћесарева одметника Ракоција интренирао у Једрене, док се у примедби, под линијом, за извор томе наводи једна од прелиминарних одлука унесених у протокол пуномоћника турских и ћесарских од 5. јуна 1817. год., која нема никакве везе са горњим, али има са једном реченицом на тој истој страни, са којом је сам читалац не може довести у везу. Исто тако на пр. требало је тачно обележити да је оно 9. тачка уговора Свете Лиге, што је наведена на стр. 8. Требало је даље напоменути где се може наћи она трговачка конвенција Аустрије с Турцима (Објављена је на пр. у Noradounghian Gabriel Effendi, Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman. Paris 1897. tome I) и т. д.

Кад је г. Павловић желео да својој студији да карактер изворног и критичког рада, требало је да избегне поменуте недостатке, који, као што се види, нису мали. Исто тако није требало да оставља читаоцима Летописа да сами решавају каква то могу бити места Colloviz и Costelliza, већ да им каже да је прво Кулич а друго Костолац (нетачно обележен код Бјанкија у место неког другог места). Кад је пак први пут објавио приложене изватке из „Бечкога Дневника“ (Wienerische Diarium) за 1717. и 1718. год., требало је да о њима рекне коју реч више. Из његове кратке белешке на 49. стр. не може се ништа знати о вредности тога извора и каквога је постанка, како би онај, коме би устребало да се послужи њим, знао у колико му може поклонити вере. То је требало учинити, јер кад заинтересовани читалац види да се, на пример, навод из Teatrum Europeum за год. 1717., наведен на 22. стр., подудара са ставом из Wienerische Diarium на стр. 52. и 53., и још боље кад види да се даљи навод

из Teatrum Europeum одмах после оног наведеног и на истој страни, подудара од речи до речи са ставом у Wienerische Diarium на стр. 54 (бр. 1466), мора се запитати: од ова два извора ко је прави, и ко је кога послужио подацима? О „Бечком Дневнику“ Брлић није ништа рекао при уношењу његовог једног дела у збирку Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten (Wien. 1854) те се могло очекивати да ће то учинити г. Павловић.

Овим напоменама могло би се додати још, али је и оволико довољно да потврди моје мишљење о некритичном раду г. Павловића, због чега се други не може користити овом студијом с уверењем да ће му сви подаци отуда позајмљени бити поуздани. Али као год што је свему томе крив нишчев нехат и овлашан рад, што се огледа у начину избора дела, у одабирању података, неуверавању о њиховој тачности, овлашном расматрању садржине списа, који су му послужили за најглавнији извор овом изводу, то се види и по писању и излагању мисли. Тако, језик кити од страних речи, и где им има и где им нема места, и ако се у српском језику за многе могло наћи лепих речи; читалац може наћи и облика као што је „бежући“; може наћи у двема кратким реченицама једно за другим и „Млетке“ и „Млеци“ и „Венеција“ (стр. 16.); може наћи чудновату употребу знака цртице (—), више него у двадесет лепо написаних књига. А то све много худи стилу. И као што сам већ казао, у овој студији г. Павловића има много које чега што никако није требало да буде, али је најгоре што се није трудио ни да буде јасан у излагању својих мисли. Да наведем све примере тога, отишло би далеко. Доста су и ова два. На 38 стр. постоји овака реченица: „Они (аустријски изасланици) су тражили с тога, што је Београд у њиховим рукама, целу Србију т. ј. пашалук београдски“. Друга је на стр. 28. и гласи: „И ако је велики везир оставио принцу Јевђенију да бира место за конгрес, ипак се није категорички изјаснио — већ нагласио да би згодан био Чернец у Влашкој“. Колико је погрешно

исказана мисао у овој реченици, читалац може судити тек кад му напоменем да је писац мислио да каже како је Јевђеније Савојски био за Черчец, а не велики везир. (Упор. са стр. 30.)

Г. Павловић може и треба боље да ради. Али тога ће бити кад буде критичнији у избору градива, поузданији у оцени и ситнијих и крупнијих догађаја, опрезнији у закључцима, тачнији у обележавању употребљених извора, јаснији у излагању и кад више буде водио рачуна о питањима која се дотичу историје његова народа, у којима ће, доиста, наћи предмета за своје самосталне студије.

Јов. Н. Томић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

= „Мисли“ Г. Бож. Кнежевића, од којих смо ми донели само један део, биће ускоро објављене у целини.

= Од нове године почела су да излазе у Београду два нова политичка листа: недељне *Радничке Новине*, социјалистички орган, под уредништвом г. Косте Јовановића, секретара Београдског Радничког Друштва, и *Народна Воља*, свакодневни самостално-радикални лист, под уредништвом г. Живојина Симића, адвоката.

= Овога месеца навршило се пуних сто година од рођења Виктора Нга, поноса и славе француске нације. Његово име довољно је познато нашем читалачком свету, да бисмо имали потребе дуже се устављати на томе. Још од шездесетих година прошлога века, он се почео у нас преводити, и већи део његових романа, драма, беседа, студија и песама изишао је на српском. Његов утицај на развитак идеја у нас био је осетно велики.

Са Нгом је био случај као и са свима великим људима који су из „куле од слонове кости“ силазили на арену свакодневних борби. За велики број људи он је постао полубог, патријарх француске књижевности, пастир народâ,

месија нових времена, створила се истинска идолатрија. С друге стране није се имало довољно презира према њему, у страсти реакције томе култу говорило се да је он без икаквих идеја, да развија само опште места, да нема ничега аристократског, да је смешно сујетан, да је без такта, да изиграва, да је само вешт и сјајан жонглер са речима. И једна и друга страна пошла је у крајности, али по стишаним дневним страстима, суд може да испадне само у корист великог песника.

Сем тога, то је била и велика душа. Иго је био песник слободе и социјалне правде, војник Демократије, и својим животом и борбама доказао је да то за њега нису биле само празне речи. Он је подизао свој моћан глас за све оне што трпе, и као што се борио за слободу појединаца и друштвених класа, он је био и заштитник слабих и угњетених народа. Српски народ му поред осталог остаје дужан за онај пламени и срдачни апел 1876 године за права „јуначке мале нације". (С.)

„Велико видело (das grosse Licht)", *позоришна игра у 4 чина, од Феликса Филипи.* — „Lit. Centralblatt" вели о овом делу Филипијевом: Свој суд о њему можемо укратко рећи:

Ово је дело Феликса Филипи, и то је довољно за све оне који знају његове старије позоришне комаде: „Трновит пут", „Добротвор човечанства", „Наслеђе". Све су то лепи, примамљиви комади, који су заслепљивали публику, неко се време држали на позорницама и пунили позоришта, али су слабе литерарне вредности. Исто ће тако бити и с овим комадом, који је пун праскавих ефеката, а унутрашња му веза догађаја остаје нејасна... Ево скице тога комада: Седница одбора архитеката за зидање Саборне Цркве. Генијални архитекта Ферлајтнер, самовољан Баварац добра срца, силом намеће одбору младог талентованог сликара Фрица Расмусена. — Три године после тога, рођен дан Фрицове рођаке Лоте. Жестока свађа између Ферлајтнера и Фрица. Фриц је баш довршио трећу слику коју су му поручили за Саборну Цркву. Слика треба да представља оно место из библије, I књ. Мојс. 1 гл. „И створи Бог два видјела велика: видјело веће да управља даном, и видјело мање да управља ноћу"... Фриц је изабрао као симбол два дива који се боре један с другим. Ферлајтнер назива слику мурдарском и тражи да се друкче представи. Фриц види

у томе противникову жељу да га понизи. — Завист, љубомора (јер Фриц мисли да Лота више цени Ферлајтнера но њега), уображење доведе га напослетку до отвореног сукоба: он премазује главе дивовима, већем виделу даје свој рођени лик, мањем Ферлајтнеров, и издаје памфлет противу њега. Са тога, поново страсна расправа међу њима; још кад га преплашена Лота одбије при просидби, код Фрица се јавља лудило величине. — Последњи се чин збива у Саборној Цркви, у соби на торњу, баш кад се започне освећење уз звуке звона, оргуља и појања. Грађевинари се, са цвећем и златним лаворовим венцем, пењу на торањ, и предају венац своме старешини преко Лоте. Ферлајтнер се неочекивано вери с њом. Одмах затим долази Фриц, угледа лаворов венац, добија наступ лудила и стрмоглавце скаче с торањске галерије.

Гледаоцу који мисли, овај ће комад вазда изгледати намештен, нелогичан и немогућ. Али за касу ће комад бити вероватно добар. Чему ће у осталом допринети делимице добра карактеристика, по неке лепе епизоде, и они „праскави“ ефекти о којима мало пре беше реч.

(Б. Б.)

— Naše Doba, лист за науку, уметност и социјални живот, који у Прагу издаје проф. Масарик, предлаже прашким библиотекама, да се сложе и да заједнички издају *практичне библиографске извештаје* официјално набављених књига, како би и најшира публика сазнавала, шта има у библиотеци и чиме се може послужити. Библиотеке се не установљавају да буду мртва, хладна стоваришта, нити да чине услуге само појединцима. У народима, где читање и друговање с књигом није „прешло у крв“, библиотеке имају и велику *васпитну улогу*. Оне треба да навикну публику, прво, у опште да чита и, друго, само добре ствари да чита. Да би се видело, како треба рекламирати публици нове књиге, Naše Doba доноси списак најновијих књига прашке универзитетске библиотеке: све је нотирано тако, да се књига може одмах тражити без икаквог даљег тумарања по библиотетским каталозима. На пр.: Baldwin. J. M. Dictionary of Philosophy and Psychology. New-York Macmillan 1901. I. 8° 12 B 210. — Delbrück. B. Grundfragen der Sprachforschung. Strassburg 1901. 8° D 605. — Ми мислимо, да би наша Народна Библиотека добро учинила, кад би тако сваког првог дана у месецу изнела у званичним „Српским Новинама“ списак набављених књига у претходном месецу. Публика би се на то

навикла и пратила би редовно пораштај Библиотеке. Уверени смо, да би се корисност тога брзо показала.

(П. Ш.)

— Један од најплоднијих младих француских романсијера јесте Пол Адам, писац познате „Снаге“. Сада, у издању Олендорфа изишао је његов нов роман „Аустерличко дете“ (L' Enfant d' Austerlitz). Аустерличко дете, то је Омер Ерикур, син једног драгонског пуковника Наполеоновог, зачет самога дана и на месту аустерличке битке. Писац изучава душевну историју тога војничког сина, рођенога у грозници бојева, предиспонованог да постане јунак Снаге и Воље. Али, он из рана се показује слаб и неодлучан, немирна и упечатљива духа и раздражљиве и болесне душе. Отац је погинуо у бојu код Пожуна, дете, себично и лукаво, расте поред од туге убијене матере, која хоће да јој син буде свештеник, и деде, старога слободног зидара, идеолога из XVIII века. Тим супротним утицајима додају се још у даљој младости Омеровој противречни утицаји осталих чланова породице Ерикура, грофа де Ираксн-Бласана, дипломате и политичара повраћених Бурбона, језуитскога питомца и заштитника, тетке Гавроа, која представља богату индустријску и финансијску буржоазију из доба Реставрације, стрица Едма, капетана Велике Војске који је остао веран успомени Бонапартиној, који синовца учи култу цара и култу уживања. Разтрзан тим супротним утицајима, младић остаје неодлучан, неспособан за рад и живот. Писац је врло изразито изнео разривено доба Реставрације, хаос идеја тога доба и разне чланове породице Ерикур као синтезу епохе, њихов супротан утицај на један млад, витак и поводљив дух. — Као и ранији романи младога писца, *Аустерличко дете* је дело од вредности, једро, пуно идеја и докумената, и ако слабе композиције и чудног и нескладнога стила. (С.)

= Лондонска „Пал Мал Газета“ јавља да је лорд Розбери написао роман који ће по свој прилици изићи јесенас и носити назив „Бразда“. Тај глас има још да се потврди.

Против алкохолизма издаје Dr. Wlassak у Бечу добар и јевтин (за 2 круне) месечник: Der Abstinent. Blätter zur Bekämpfung des Alkoholismus. Organ des Vereins der Abstinenten in Wien. Адреса: Wien, II. Nordbahnstrasse 30.

= „Zemˇdělská politika“ (Земљорадничка политика), — тако се зове орган чешког економског друштва у Моравској, који је почео излазити (у 6 свезака годишње) под редакцијом Dr. Fr. Roháček-a. Цена 10 круна годишње.

= Као што „Браник“ јавља, два млађа мађарска књижевника почела су у Новом Саду издавати лист „Уметнички свет“ („Művészvilág“). У том листу хоће они, како кажу, да упознају мађарску публику и са уметничким и књижевним тековинама српским. Ступили су већ у свезу с неким српским књижевницима, да могу извештаје о српском културном стању добивати из српске руке.

УМЕТНОСТ.

= У Антоановом позоришту у Паризу представљала се драма „Земља“, извађена из познатога романа Золина истога имена.

ДРУШТВА.

= *Српска Крал. Академија.* Академија друштвених наука имала је свој скуп 5. пр. м., и на њему је, према реферату академика М. Ђ. Милићевића, примљена расправа Отмића од Dr. Ман. Смиљанића, за *Гласе* II разреда. — Целокупна академија имала је свој скуп 12. пр. м., и на њему је отворен завијутак, који је био предао Академији пок. Dr. Ник. Крстић, да га она отвори на дан његове смрти. У завијутку је нађен тестаменат пок. Крстића, по коме се Српска Крал. Академија одређује за универзалнога наследника целе његове имовине, као и свих његових списа. Би одлучено, да се у име Академијино академик М. Ђ. Милићевић опрости с покојником на опелу у цркви, и да се тај опроштајни говор штампа у нарочитој књизи, коју ће Академија издати у спомен Dr. Н. Крстића. — На истом скупу би одлучено, да се ове године могу изабрати *два* академика и *четири* дописника; да главни годишњи скуп на коме ће се извршити избор нових чланова, буде 31. јануара о. г., а пријаве кандидата да се поднесу писмено академијском председништву до 20. јануара о г. — На расписани стечај за награду из Дучићевог фонда, Академија је добила три рада: „Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку“, „Расправе и прилози за историју ослобођења Србије“ и

„Политичка историје буне (1848.—1849.)." Сва три рада су на прегледу код чланова одбора Дучићевог Фонда, који ће се састати 21. фебруара и досудити награду најбољем спису. Досуђена награда објавиће се 22. фебруара на свечаном скупу. (М.)

= *Прва раденичка изложба у Прагу.* — Naše Doba јавља, да се организовани радници из Прага и околине спремају, да крајем идуће године подигну трајан споменик културном развитку чешкога народа. Приређивањем прве радничке изложбе хоће да покажу широм круговима, како су важан чинилац они, који све до сада живе мучним и трудним животом, и колико се способности у њима скрива. Хоће да покажу, како је људство из малих почетака гигантским корацима дошло до садашње висине, а нарочито како је раднички сталеж задобио велики део своје свести и слободе. Хоће да изнесу неправду оних, који за незнатан новац закупљују огромну радничку снагу и поносе се туђим творевинама, туђим заслугама. Хоће да обележе напредак не само у радничкој продукцији, већ и у њиховој литератури, уметности, друштвеном животу и у многим другим правцима. Програм изложбе врло је богат: он ће класификовати и резимирати свеколики досадашњи рад чешких занатника и радника и показати правце и сврхе за будућност. *Резимирање, сачињавање рада и живота* — то је оно, што ми хоћемо уз овај пример да нагласимо: то је она проста мудрост без које нема напретка ни у животу појединца ни у животу народном. То Чеси, као и сви културни народи, добро знају и управљају се према том. Где живот „не полаже рачуне", то није *свестан* живот, то је живот од данас до сутра — магла, лутање, бескућништво, пропадање.

(П. Ш.)

НОВЕ КЊИГЕ.

= У штампарији Светозара Николића у Београду изашла је књига: *Бонапартин италијански рат 1796—97 године.* Са 19 карата и скица. Саставио ђенералштабни мајор Драг. Милутиновић, хонорарни професор историје ратне вештине на Војној Академији. 8°, IV, 85. Цена два динара.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига V, број 5. — 1 март, 1902.

К О Ш Т А Н А.

ЧЕТВРТИ ЧИН.

Вече. — Циганска маала. Сиромашке, одвојене кућице. Нигде зеленила, свуда запеке, изгорео угаљ, черге, наковањ, точила. С леве стране у дну кућица Коштанина, од које се виде врата и мало, хартијом олепљено прозорче. С десне стране, башта. С преда гора, из које води широк прав, „царски друм".

Кад се завеса дигне, из даљине, са друма, чује се тиха свирка сватовца, назиру се кола покривена арњевима и окићена пешкирима и марамама. Испред кола лелуја се барјак. Око кола сватови Цигани, са белим чалмама, у дугим колијама, Све се примиче тихо, тамно, са свирком сватовца.

Испред колибе стоје Курта, Ахмет са Кметом. Сви са батинама, и уплашено, час слушају свирку, час гледају у колибу.

ПРВИ ПРИЗОР.

КУРТА. АХМЕТ. КМЕТ. Доцније КОШТАНА.

Курта, кмету, храбрећи се.

Иду, иду сватови!

Кмет, уплашен, утишавајући.

Тутите! (Курти.) Курто, ти горе, на сокак, и пази! (Курта одлази.) А ти, Ахмете, (показује на врата Коштанина) овде пред вратима да си, и чувај, пази! Ја ћу онде!

Показује на улаз. Ахмет одлази иза Коштанине кућице. Кмет стаје на улаз, сваког часа вири. Час погледа у Коштанину колибу, час

на друм, са којег се приближују сватови. Види се већ како се полицаја са пандурима издвојио од осталих сватова, Цигана, и иде напред. Сватовац јаче, ближе.

Кмет, сам.

Иду, иду сватови! (Уплашено, гледајући на Коштанину колибу). Ох, кад ће већ да је одведу! Умрех већ од страха да не побегне!

Из кућице излази Коштана, у антерији, покривена телом преко лица, у либадету и у белим чарапама.

Коштана, из колибе.

Ох! (Излази с муком, једва придржавајући се за врата и зид.) Зар ја тамо? За Асана, у село, бању? Тамо?... где су колибе, черге, пси?... И ја његова, Асанова? (Бесно.) Зар он мој муж? Он? Ох? (Гризе руке, поводи се. Спази кмета, који се трза уплашено. Бесно пође к њему.) Шта ћеш ти? Кога чекаш? Чекаш да ме однесу, воде тамо, у село? Чекаш да гледаш како ће да ме силом носе, а?

Кмет, уплашено.

Не, Коштан, не чекам. Нећу да гледам. Него не смем. Газда, председник, убиће мене ако тебе нема. Па зато сам овде. Морам да те чувам. Не смем да идем.

Коштана, бесно.

Чуваш ме?! (Стреса се.) Бојиш се да не бежим? (Пркосно.) Нећу! Нећу! Ево, нећу! (Седа преда њ.) Ето, чувај! Нећу ја ништа! Све хоћу. Где су? Нека ме воде! Ево (показује на себе) и тел, и антерија, и либаде, и китајка... Све је готово! И срце, и очи, и снага, све је за њега, Асана, за тамо, за село, за колибу, черге... (Пркосно, клонуло.) Тамо ћу ја! (Кида рукама.) Ох! за тамо и очи да ископам, кожу да опарим, снагу да осушим! (Кида лице, прса).

Кмет, одступа пренеражен.

Не, бре, Коштан! Не толико! Не чувам те ја. Идем, ево! (Полази натрашке.) Али убиће ме председник, ако тебе нема... Идем. Само ти немој толико! А и Асан, добар је, богат је!

Коштана, поклапа лице рукама и поникне.

Асан је!

Кмет, одлазећи.

И он је човек!

Одлази. Свирка јача, ближа. Чује се бат, сјахивање. Улази брзо Стојан у чизмама, силаху, с пушком.

ДРУГИ ПРИЗОР.

СТОЈАН. КОШТАНА.

Стојан, дајући пушку и дизгине Марку иза позорнице, задихано, заповеда.

Држи коње, и чекај ме!

Марко, уплашено, иза позорнице.

Не, газдо! Куда ћемо?

Стојан, полазећи.

Ћути и слушај! (Прилази Коштани, диже је. Посрће од радости.) Кошто! Брзо! Хајде!

Коштана, трза се.

Ти?

Стојан.

Ја! (Ужаснуто.) Шта ме гледаш тако! Хајде! Брзо!

Коштана.

Куда?

Стојан.

У свет! Да ти миришем косе, гледам очи, слушам твој глас, песму... Тебе само!

Коштана, испитујући и мило.

Ех, зар ме баш толико волиш?

Стојан, занесено.

Све прежалих! И оца, мајку, кућу! Хајде! Коњи чекају. Један за мене, други за тебе. И где видимо, тамо ћемо. (Љубоморно.) Само ја и ти! Нико више!

Коштана.

Стојане!

Стојан, занесено.

Тебе, тебе само! Само ћу ја да слушам твој глас, гледам твоје очи, лице, снагу, нико други! (Љубоморно.) Ко те само погледа, крв му испих!

Коштана, расејано, неугодно.

Да... Нико.

Стојан, љубоморно.

Нико! Ни Господ! Ни отац, ни Митка, ни председник, а камо ли полицаја, пандури... Ко те погледа, само те види, реч ти каже, — тога је мајка у црни повој повијала!.. (Бесно.) Зубима ћу да га растрзам!

Коштана, одсечно, неугодно.

Нећу!

Стојан, забезекнут, разјарено.

А?

Коштана, зловољно, одсечно.

Нећу! Зашта, куда да бежим? Нећу!

Стојан, посрће к њој и вади нож.

Не волиш ме зар?

Коштана, уплашено, моли.

Не, Стојане! Не убиј ме! Љубим те и молим, немој! Болна сам. Не смем. Не могу. (Крши руке.) Ох, шта ја могу? (Подругљиво, зловољно.) Ја, Циганка, Циганка! У бању, село, тамо је моје, тамо! Тамо на мокру земљу, на голи камен да седим, да се сушим, да гинем, венем!... А код тебе? Нећу, не смем...

Стојан, занесено, непрекидано.

... „На голи камен... да седи, вене, гине... Не сме... неће... не може“.

Коштана, занесено.

Нећу! Не могу! Код тебе! Зар само код тебе? Па само 'аџију, оца ти, и мајку твоју, само њих да служим, дворим? Да пред њима клечим, и ноге да им перем? И само да их дворим, седим, ћутим, трпим? (Изван себе.) Ох! А кад ноћ падне, месечина дође, сан не хвата, око се рашири, снага разигра ... шта онда?

Зар да из собе не смем да изиђем? Да се не мрднем, не помакнем? Већ само ту, у соби, ту да седим, ћутим, трпим, гледам месечину... А ноћ дубока, месечина иде, греје, удара у чело, главу... пали... Шта онда? (Хвата се за главу.) Ох!.. Нећу! Убиј ме! Нећу! Ево, убиј!

Столан, забезекнут.

А не! (Посрће, хвата се за чело.) Пих! Бре! Бре! А ја њу толико волео?! И мајку, оца, кућу бацио, само њу гледао, на њу мислио... А она? (Виче Марку.) Марко, иди! (Сломљено.) Обрадуј мајку и кажи јој: *беше моје!* (Коштани.) А ти? Кажи ми да ли си ме бар некад волела, кажи, те да знам, зашто да венем?

Ларма, свирка сватовца јача. Чује се крцкање кола, бât ногу.

Полицаја, иза позорнице.

Брзо!

Столан, нагиње се Коштани.

Кажи да ли си ме волела!

Коштана, скочи бесно.

Никога! Никад нисам волела! И нећу да волим! Нећу!

Столан, убијено.

Ох!

Одлази.

ТРЕЋИ ПРИЗОР.

ПОЛИЦАЈА. КОШТАНА.

Полицаја, на улазу, онима иза себе.

Дајте кола! Брзо! А она, ако само писне, камџијом њу кајише с леђа да јој скидам! (Улази, сурово к њој.) А, готова си? Хајде!

Коштана, не гледајући га, презриво.

Готова.

Полицаја, замахује камџијом.

Ћут! Сад ти кожу одрах! (Окреће се улазу и виче.) Дајте кола!

Улазе Пандури. Кола покривена; иза ових сватови, Цигани, у дугим колијама, белим чалмама. Иза њих свирачи, бубњеви и свирају сватовца.

Коштана, стреса се.

Полицаја, показујући камџијом кола.

Хајде! Пењи се!

Први пандур, полицаји.

Полицајо, чекај сад ће Салче да доведу. Да се мајка и ћерка опросте.

Коштана, полицаји, посркући у колибу.

Чекај, чекај да узмем, обујем папуче, ох!

Улази.

Полицаја, за њом иде, и стаје на врата од колибе.

Само брзо!

Сватовац. У том, песма иза кулиса. Митка, долази и пева:

Механџи, море, механџи,
Донеси вино, ракију,
Донеси вино, ракију, леле!
Да пијем, да се опијем!

Полицаја, тргне се уплашено, и потрчи улазу.

Газда Митка!

Улази с десне стране Митка невајући.

ЧЕТВРТИ ПРИЗОР.

МИТКА. ИСТИ, без КОШТАНЕ.

Митка, пева.

Да пијем, да се опијем
Дертови да си разбијем.

(Кад види сватове, кола, руком их заустављa.) Стој — стој!

Полицаја, уплашено, пред Митком.

Не, газдо! Шта ћеш да радиш?

Митка, заустављајући све.

Стој! Куде?

Полицаја, уплашено, понизно.

Шта ћеш да радиш, газдо! Немој, газдо! Пијан си!

Митка, вади јатаган.

Несам, бре, пијан! Тики, срце ми се искубало. Нећем ништо да правим. (Показује на Коштану.) Дошја сам да гу дарујем.

Сви, Полицаја, пандури, кола, сватови, сви се испред Митке понизно повлаче.

Полицаја, ужаснуто, једном пандуру.

Трчи, и зови газда-Арсу.

Пандур одлази. Истрчи Коштана.

ПЕТИ ПРИЗОР.

Исти. КОШТАНА.

Коштана, изван себе од радости, раздрагано, притрчи Митки.

Ти?! Хвала! Аман! Брзо! (Полази колиби.) Сад ћу ја. (Улази. Враћа се. На прагу, сва дршћући, износи две бошче с хаљинама, и брзо, нервозно, још од других хаљина, јелека, шамија, домеће, гура у бошче.) И ово и ово... (Друго баца.) Нећу ово... (Треће цепа.) Шта ће ми ово? (Узима под пазухом бошче, у рукама папуче с ногу, и пролази Митки посрћући.) Ох, газдо! Не дај ме, слатки газдо!.. Руку, ногу!

Баца бошче, целива му руку, сагиње се и ногу Митки да целива.

Митка, зауставља је.

Не!

Коштана, трудећи се да му ногу целива.

Ако! Само ме ти не дај. Па земљу, где ти ступнеш, и то ћу да целивам! (Очајно.) Не дај ме, слатки газдо! Води ме! Тамо!

Митка, гледа је погружено.

Коштана, очајно шири руке напред.

Тамо, тамо!..

Митка, гледајући је погружено, као пре.

И там земља и овде земља!

Коштана, изван себе од очајања, шири руке више себе, на све стране.

Ох! Тамо! Тамо!..

Митка, показујући више себе, на небо.

Горе ли? Горе је високо, а доле... (показује на земљу) тврдо!

Коштана, стреса се уплашено.

Не дај ме, газдо!

Митка.

Тврда је земља. Неје земља мајка да сажали. Земља је земља!

Коштана, хвата се за главу.

Ох!

Митка, из дна груди.

То је! Писано! Суђенице досудиле! (Показује на кола, сватове) Ете, дошли ти сватови, да те водив, да се венчаш. И ће идеш! Ће се венчаш, ће ти свирив свирке, песне ће ти појев, ће ти се сви радујев, младожења ће ти се радује, ће те целива, — а ти ће плачеш! И прва ноћ — плакање; и друга ноћ — плакање; цел век плакање...

Коштана, грца.

Митка, наставља.

... И од работу ће ти руке испуцав; лице ће ти поцрни, очи ће ти се псушив... Ће проспш, па ће се раниш!... Срце ће ти се искида...

Коштана, грцајући, стреса се од страха.

Доста! Доста! Немој, газдо!

Митка.

То је! (Заваљујући се.) Ја ли га не знам што иде? Иде, Коштан, јесен, дом, кућа, брат мој, студ, м'гла, и гробје... Тој иде! Там ћем и ја!... И, Коштан, кад чујеш да сам умреја, слузу немој да пуштиш; да ме не жалиш! Никој да ме не жали! Ја сам себе самога, за мој живот, живога себе ожалија!

Коштана, плаче силно.

Митка.

Немој да плачеш! Слуза не помага. (Клечи до ње и диже јој главу уплакану.) Слушај батка што ће ти зборп! Батка дете неје, батка је много видеја, много преко своју главу превртија. (Показује рукама.) Одавде, Коштан, но тамо — нема! Што суђенице на трећу вечер досудиле, то је. И цел век, то је! Не ли се ја држа', ја не подава'? Ајa! Мој брат, да ме је на паран-парче секја, на

не би' му се подаја! Ама, пошто моли и вика: „Или да га ја убијем, или да га више не резилим по мејане" — е, с'с туј његову молбу — закла ме! Ја, Коштан, у мој живот бробинка (мрав) несам још нагазија, а не ли на брата руку да дигнем! Брат је брат! Једно млекце смо сисали од нашу слатку мајчицу. И, боље ја, него ли он! Више у мејану — не! Вино — не! Песма — не! Дом, уз огњиште. (Барата по појасу тражећи кесу.) И, саг, Коштан, седи ми сас здравје! Срећан ти пут! Путуј! И ја ће путујем! Дом ће идем! И жив из њега неће искочим. Мртвога ће ме од дом изнесев!.. Аха! Кам батка да ми те дарује!

Вади кесу и из ње новаца.

Полицаја са пандурима, колима, појављује се на улазу.

ПЕТИ ПРИЗОР.

Исти. ПОЛИЦАЈА.

Полицаја, тихо, понизно, уплашено Митки.

Газдо, хајде...

Митка, вадећи новац, Полицаји.

Чекај, бре!

Полицаја.

Ноћ иде!...

Митка.

Твоја ноћ ће с'мне, моја више не с'мнује. Чекај! (Полицаја и остали повлаче се. Митка диже Коштану, расвешћује је.) 'Ајде, Коштан! Дигни се, расвести! 'Ајде, сватови те чекав, младожења те чека! Дигни се! Не плачи! Слузу не пуштај! Стегни срце и трпи! Бидни човек!... а човек је само за жал и муку здаден! (Диже је, а сузе му теку и капљу по рукама.) 'Ајде! Иди!

Коштана, подиже се уплакана.

Куда?

Митка, расплакано.

Мене ли, бре, Коштан, питујеш куде ће идеш? Ја ли да ти кажем? Куде? Ех! Куде ја, туј и ти. Ја у мој дом, ти у твој дом! Ти плачи, и ја ће плачем. Тебе чека:

колиба, черге, кучики, и просење; мене кућа, огњиште, пепел, дим, жена засукана, и с тесто умрљана... (Опет се помаљају Полицаја, кола, Цигани. Митка вади новац и даје јој, ређа по челу, лицу.) Да те дарујем, да дâм... Да давам беле паре за црни дни... А црни дни дођоше! Идев они! (Показује на свираче, кола, Цигане.) Ете ги! Свирив они; радујев ти се. (Ћути; свирачима и осталима.) Свирите, бре! (Свирачи се издвоје, понизно пођу ка Митки.) И саг хајде, седи ми с'с здравје. Збогом! И ћути, не тугуј, не плачи...

Полицаја, уплашено, понизно.

Доста, газдо! Хајде вече!

Митка, горко, даје Коштану.

Хајде.

Коштана.

Ох!

Полицаја, Коштани.

Полази!

Полицаја и сви пандури брзо нагрну на Коштану и хоће да је унесу у кола.

Коштана, диже се полако, утире сузе и полази колима одбијајући их од себе.

Сама ћу!

ШЕСТИ ПРИЗОР.

Салче. Исти.

Салче, утрчи; зауставља Коштану, љуби, плаче, нариче.

Чедо, чедо, одведоше ми те!

Коштана, одбија је.

Не плачи! Ћути, стара!...

Одлазе.

Митка Гледајући за Коштаном, погружено.

Иди!

(Завеса пада.)

Борисав Станковић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконског јунака.

(5.)

V.

Поверљива саопштења иод једним тунелом.

— Данашња Швајцарска, господине Тартарене, није ништа друго до пространи „курсалон“, отворен од јуна до септембра, чаробна касина у коју долазе људи са свих страна света да се проведу, и коју експлоатише једно Друштво које има милионима милијарада, а седиште му је у Женеви и Лондону. Требало је грдних новаца, можете већ мислити, да се узме под закуп, умије и улепша цела ова просторија, језера, шуме, планине и водопади, да се издржи читава војска чиновника и статиста, и да се на највишим висовима подигну чаробне гостионице, са светлећим гасом, телеграфима, телефонима!...

— То је цела истина, помисли гласно Тартарен, коме паде на ум Риги.

— Како да није истина!... Та ви још ништа нисте видели... Заћите дубље у ову земљу, и нећете наћи ни једног кутка који није склопљен, удешен као подруми у опери: водопади осветљени вештачки, на уласку у глечере намештене касе, а, за оне који се пењу, на све стране железнице хидрауличне или фуникуларне. Истина, водећи рачуна о својим муштеријама, Енглезима и Американцима који се пењу, Друштво је неколиким чувеним Алпима, као што су Јунгфрау, Менх, Финстерархорн, оставило њихов опасни и дивљачни изглед, али у ствари ни ту нема никакве опасности.

— Али пукотине, драги мој, оне страшне пукотине... Ако паднете у њих?

— Паднете на снег, господине Тартарене, и не буде вам ништа; доле, на дну, увек се нађе по који вратар, послужитељ, неко који вас дигне, очетка, очисти од снега и љубазно упита: „Да нема господин пртљага?...“

— Та шта ми ви то причате, Гонзаго?“

Бомпар настави још озбиљније:

„Одржавање тих пукотина један је од највећих издатака друштвених.“

За тренутак се није ништа чуло под тунелом у чијој је околини завладала тишина. Нестало је бенгалске ватре, ракета и чамаца на води; али се месец беше дигао и створио нов конвенционални предео, плавичаст, течан, са површинама потпуно мрачним...

Тартарен не хтеде у први мах да поверује своме другу на голу реч. Међутим падоше му на ум сва чуда која је видео за ова четири дана, сунце на Ригиу, комедија са Вилъемом Телом, и измишљотине Бомпарове учинише му се у толико вероватније што је сваки Тарасконац колико хвалиша толико и лаковеран.

„А иначе, драги пријатељу, како објашњавате оне ужасне несреће... ону на Матерхорну, на пример!...

— То је било пре шеснаест година; у то време Друштво није било још образовано, господине Тартарене.

— Али онај несрећан случај на Ветерхорну, прошле године, када су два вође пропали заједно са својим путницима!...

— Па тога мора бити... да се намаме алпинисти... На планину, на којој се по мало не гине, Енглези се не пењу... Ветерхори беше у последње време почео опадати; благодарећи томе догађају, приходи су се одмах попели.

— И тако, вође?...

— Здрави су као и путници; само су их склонили, послали на шест месеца у иностранство... Реклама је мало скупа, али је Друштво довољно богато да може и то поднети.

— Слушајте, Гонзаго...“

Тартарен устаде и спусти руку на раме бившем настојнику.

„Ви нисте ради да ми се догоди каква несрећа, а?... Зато, кажите ми искрено... ви знате моје способности као алпинисте, оне су слабе.

— Врло слабе, то је истина.

— Мислите ли међутим да могу, без одвећ велике опасности, покушати да се попнем на Јунгфрау?

— Ја својом главом стојим зато добар, господине Тартарене. Ослоните се само на вођу, овај!

— А ако добијем несвестицу?

— Зажмурите.

— Ако се омакнем?

— Не мари... То вам је као у позоришту... Ту су покретни подови... Не излажете се никаквој опасности...

— Ах! да ми је да сте уза ме, да ми то кажете, да ме подсетите... Дед, пријатељу, решите се, хајдете са мном..."

Бомпар би пристао врло радо, туго моја! али су му, рече, на врату Перуанци до краја сезоне; и кад виде како се његов пријатељ зачудно што се он примио те службе, да буде вођа, потчињени:

„Шта ћете, господине Тартарене?... Така је погодба... Друштво има права да нас употреби за шта хоће".

И он стаде бројати на прсте све своје разне службе за ово три године... вођа у Оберланду, брђанин који дува у алписки рог, стари ловац дивокоза, бивши војник Карла X, протестантски свештеник на висовима...

„Quès aco?" упита Тартарен изненађен.

А Бомпар мирно наставља:

„Дакако! Кад путујете по немачкој Швајцарској видећете покашто на страшним висинама каквог протестантског свештеника који предикује под отвореним небом, стојећи на некој стени или на сеоској предикаоници — деблу од дрвета. Неколико пастира, млекара, са својом кожном капом у руци, жене очешљане и обучене како

се у дотичноме кантону носи, искупљају се око њега у живописним положајима; а предео диван: ливаде зелене или тек покошене, водопади до самих путова, а стада с тешким клепетушама које звоне на свима висинама планине. Све је то, овај, декор, статистерија. Само, што су у ову тајну посвећени једино друштвени службеници, вође, свештеници, гласници, гостионичари, и они немају рачуна да је разглашују, јер би могли расплашити муштерије."

Алпинист стао пренеражен, нем, просто се запањио. Поред све сумње у истинитост Бомпарових речи, ипак се осећаше безбрижнијим, мирнијим у погледу пењања, и разговор ускоро постаде весео. Оба пријатеља говорила су о Тараскону, о веселим часовима које су проводили, док беху млађи.

„Збиља, кад је реч о шали, рече на једанпут Тартарен, лепу су ми приредили на Ригн-Кулму... Јутрос, помислите..." и он исприча какво је писмо нашао на огледалу и повтори га достојанствено: „*Проклети Француз...*" Нека шала, а?...

— Ко зна... Може бити..." рече Бомпар који као да је ову ствар озбиљније узимао но он. Он упита Тартарена, да за време свога бављења на Ригну није с киме дошао у сукоб, да није рекао коју одвише.

„Ах! овај, коју одвише! Та нема човек прилике ни уста да отвори с тим Енглезима и Немцима, који ћуте као рибе, под изговором лепог понашања.

Но кад је боље промислио сети се, да је онако својски одговорио неком козаку, неком Ми... Миланову.

„Манилову, понови га Бомпар.

— Ви га познајете?... Међу нама буди речено, ја мислим да је тај Манилов био киван на мене због једне мале Рускиње...

— Да, Соње... промрмља Бомпар забринут...

— Познајете и њу? Ах! драги пријатељу, бисер девојка, лепа мала јаребица!

— Соња Васиљев... То је та што је на сред улице убила из револвера генерала Фељанина, председника ратнога суда, који беше осудио њенога брата на вечито заточење.“

Соња убица! оно дете, она плавуша... Тартарен не хтеде веровати. Али му Бомпар исприча све појединости тога догађаја, који је у осталом врло познат. Од пре две године Соња живи у Цириху, где јој је дошао и брат Борис, који је побегао из Сибира, с бољком у грудима; и цело лето води га она по свежем планинском ваздуху. Бомпар их је често сретао, у друштву с пријатељима који су сви изгнаници, завереници. Васиљевљеви, врло образовани, врло одважни, прилична стања, стоје на челу нихилистичке странке с Бољшбином, који је убио управника полиције, и с тим Маниловом који је, прошле године, бацио у ваздух зимски дворац.

„Јао! рече Тартарен, то сам ја имао лепе суседе на Ригиу.“

Али сад дође нешто још лепше. Бомпар уобрази да је то страшно писмо од тих младих људи; тако раде нихилисти. Цар налази свако јутро сличне опомене, у својој соби, под својим убрусом...

„Па добро, рече Тартарен пребледевши, нашто те претње? Шта сам им ја учинио?“

Бомпар је био мишљења да га сматрају за уходу.

„Уходa, ја!

— Дакако!“ По свима нихилистичким средиштима, у Цириху, у Лозани, у Женеви, Русија с великим трошком одржава многобројне полицајце; шта више, пре неког времена узела је у службу бившег управитеља француске царске полиције с једно десетак Корсиканаца, који бодрим оком мотре на све руске изгнанике, прерушени на хиљаду начина, да би лакше могли пратити сваки њихов корак. Алпинистово одело, његове наочари, његов нагласак, све то било је довољно да га сматрају за једнога од тих ухода.

„Гром и пакао! сад се нешто сетих, рече Тартарен... за њима је за све време у стопу ишао један проклети талијански тенорист... То је зацело неки шпијон... А иначе, шта сад да радим?

— Пре свега, не смете се више сукобити на путу с тим људима, пошто су вас у напред известили да ћете зло проћи.

— Ах! шта, овај, зло... Првоме који ми дође размрскаћу главу мојом кукачом.

И у мраку под тунелом тараскончеве очи сенуше. Али Бомпар не беше тако безбрижан; он је знао да је мржња тих нихилиста страховита, да се свети мучки, да све добро испитује и кује завере. Не помаже ту ништа бити храбар као што је председник, кад нисте сигурни са крчмарском постељом на коју лежете, са столицом на коју седате, са оградом на лађи која ће наједанпут попустити и сурвати вас у гроб. Па тек зачињена јела, чаше превучене невидљивим отровом!

„Чувајте се ракије коју носите у својој тиквици, помузена млека које вам додаје кравар у дрвеној обући. Ти су људи на све готови, кажем вам.

— Па ја сам онда обрао бостан! прогукња Тартарен, и узевши за руку свога друга додаде:

„Саветујте ми шта да радим, Гонзаго“.

После кратког размишљања Бомпар му рече шта ће: да сутрадан рано отпутује, превезе се преко језера, прође кроз Бринишку клисуру, и преноћи у Интерлакену. Идућега дана остаје му Гринделвалд и Мали Шајдек. Трећега дана, Јунгфрау. Затим на пут у Тараскон, не часећи ни часа, главом без обзира.

„Отпутоваћу сутра, Гонзаго...“ рече јунак мушким гласом и са ужасом баци поглед на тајанствени хоризонт који је покривао густи мрак, на језеро које у своме мирном огледалу са бледим одсевима као да скриваше за њега сва могућа неверства.

VI.

Брнишка клисура. — Тартарен пада шака пиштолистима. — Нестанак једнога талијанског тенориста и једног конопца рађеног у Авињону. — Нови подвизи ловца качкета. — Дум! дум!

„Бењите се... бењите се!

— Али где, до ђавола, да се попнем, кад је све пуно?... Нигде ме не примају...“

То је било на крајњој тачки Фирвалдштетерског језера, на оној влажној, као делта избразданој обали Алпаха, где се поштанска кола искупљају за заједнички полазак и примају путнике са лађе да их провезу кроз Брниг.

Ситна киша, која је пробијала као врхови од игала, падала је од рана јутра; и добри Тартарен, силетен у својој опреми, гуран тамо амо кочијашима и царинницима, трчао је од једних кола до других, звучан и кабаст као онај човек — оркестар на нашим вашарима, на коме, чим се покрене, зазвоне троугао, хинески шешир, цимбале, и забубња бубањ. На свима вратима дочекиваше га исти узвик пун ужаса, исто „Нема места!“ које је сурово и с гунђањем понављано на свима диалектима, исто надимање да се заузме што више места, да се овако опасан и звучан путник не би могао понети.

Злосрећни алпинист знојио се, дактао је, одговарао је са „До сто ђавола!“ и очајним покретима на нестрпљиву грају путника: „Полазите! — All right — Andiamo! — Vorwärts!“ Коњи су копали ногом, кочијаши псовали. На послетку и сам кондуктер, човек висок, црвена лица, у униформи и ниској качкети, умеша се и, отворивши силом врата на једним колима у пола покривеним, гурну Тартарена, убаци га као какав пакет, па затим стаде достојанствен пред крила, више точкова, чекајући да му се спусти „Trinkgeld“ у руку коју беше пружио.

Увређен, гневан на оне у колима који су га примили manu militari, Тартарен није хтео ни да их погледа, трпао је свој новчаник у џеп, намештао своју кукачу

пред себе с покретима човека зловољна, намерно неучтиво, као да је изишао из лађе која превози из Дувра у Кале.

„Добар дан, господине...“ рече један умиљати глас који већ беше негде чуо.

Он диже очи и ужасну се, престрави се кад је угледао лепо, округло и румено лице Соњино, која је седела преко пута од њега, под кошем од кола, с једним повисоким младићем који беше умотан марамама и покривачима и на коме се видело само бледо и тавно чело, окружено неколиким коврчама, малим и позлаћеним као што беху краци његових наочара које је носио због кратковидости; то је без сумње био брат. С њима у друштву била је још једна личност, Тартарену и сувише добро позната: Манилов, наликућа царскога дворца.

Соња, Манилов! у лепу је клопку пао!

Сад ће хтети да изврше своју претњу, у овој Бринишкој клисури, тако стеновитој, тако пуној провала. И овај јунак, обузет оним страхом који у тренутку износи човеку пред очи сву опасност која му грози, виде себе како лежи на дну једне стеновите јаруге, како се љуља на врху једнога храста. Да бежи? куда, како? А и кола се у то крену̀ше и појурише једна за другим уз звуке трубе, док је читава гомила дечурлије нудила путницима китe леонтоподијума. Избезумљеноме Тартарену дође да не чека, но да први почне напад и да једним ударцем свога алписког штапа пробурази козака који је седео поред њега; али кад се боље промислио, нађе да је паметније уздржати се. Ови људи очевидно покушаће да изврше своју намеру тек даље, у пределима где никога нема; а он ће дотле можда имати времена да спђе. У осталом, њихове намере нису му више ни изгледале тако рђаве. Соња се љубазно смешила на њега својим леним плавим очима, бледи младић гледао га је радознало, а Манилов, осетно питомији, склањаше се врло учтиво замоливши га да своју торбу метне између њих двојице. Да нису увидели своју заблуду, прочитавши у

путничкој кьизи на Ригн-Кулму чувено име Тартареново?... Он се хтеде о томе уверити и поче фамилијарно, доброћудно :

— Особито ми је мило што смо се опет нашли, млади моји пријатељи... само, допустите ми да вам се прикажем... ви не знате кога имате пред собом, док ја тачно знам ко сте ви.

— Пст! учини врхом своје шведске рукавице мала Соња, смешећи се непрестано, и показа му на колима, поред кондуктера, тенориста с оним наруквицама и другог једног младог Руса, који су се, заклоњени под једним кишобраном, смејали и разговарали на талијанском.

Имајући да бира између полицајца и нихилиста, Тартарен се није ни мало устезао.

„Познајете ли, овај, тога човека? рече он сасвим тихо, приближивши своју главу свежем лицу Соњину и огледајући се у њеним бистрим очима које наједанпут усплamтеше док је склапањем трепавица одговарала „да“.

Јунака прође језа, али као у позоришту; она пријатна површна језа која вас обузима кад се драма заплеће и кад се човек исправља у своме седишту да боље чује или види. Немајући лично никаква удела у овој ствари, ослобођен страховите море која му целе ноћи није дала мира, спречен да слади своју швајцарску каву, мед и масло, и стојећи на лађи непрестано далеко од ограде, он је сад дисао слободно, налазио је да је живот леп и да је мала Рускиња неодољиво занимљива са својом путничком капом, у своме џерсеју до грла, који јој се пријањао уз руке и оцртавао јој струк још танак, али савршено леп. Па тако дете! Дете по безазлености свога смеха, по мањама на образима и по нежној љупкости с којом је намештала мараму преко колена свога брата: „Седиш ли удобно?... Да ти није хладно?“ Ко да верује, да је ова ручица, тако отмена у кожној рукавици, имала толико моралне снаге и физичке одважности да убије човека!

На ни њени другови нису изгледали ни мало крвожеднији; на свима се видео онај исти невини осмех, мало успљен и тужан на танким уснама болесниковим, бурнији у Манилова, врло младог и ако беше зарастао у бради, код кога је смех ишао од срца као у ђака који је дошао да проведе школски одмор, и чија је бујна веселост на махове избијала.

Њихов трећи друг, кога су звали Бољибином и који је седео код кочијаша и разговарао се с Талијаном, био је такође врло весео и често се окретао да преведе својим пријатељима оно што му је причао лажни певач: своје успехе у Петроградској Опери, своје љубавне пригоде, о томе како су му претплаћене госпође поклониле на поласку дугмета за наруквице, особита дугмета у која су биле урезане три ноте, la do ré,[1] — l'adoré;[2] и ова игра речи поновљена у колима изазвала је таку веселост, а сам тенорист коначно се и вртео је бркове с изразом тако глупим и победоносним гледајући Соњу, да се Тартарен поче питати да нема пред собом доиста обичне туристе, правога тенориста.

Кола су међутим у трку прелазила поред малих језера, цветних ливада, лепих воћњака, натопљених кишом и пустих, јер беше недеља; сељаци које су сретали били су сви у празничном руху, а жене су имале дугачке плетенице и сребрне ланце. Беше почело пењање кривудавим путем који је ишао кроз растове и букове шуме; мало по мало указиваше се лево, на свакој кривини, диван хоризонт: реке, долине из којих су се дизали црквени звоници, а у даљини ледени врх Финстерархорна, који се бељаше осветљен невидљивим сунцем.

Ускоро пут се замрачи, постаде дивљији. С једне стране дизале су се мрачне сенке, море од дрвећа израслог по странама, густог и наереног, где је хујала пена једног планинског потока; десно се беше надвила једна огромна стена, начичкана гранама које беху избиле из њених пукотина.

[1] а с д. [2] Обожавани. Пр.

У колима смех беше престао; сви су се дивили, дигнуте главе, покушавајући да сагледају врх овог гранитног тунела.

„Атласке шуме!... Као да смо у њима...“ рече озбиљно Тартарен; и како његова примедба прође неопажена, он додаде: Само, разуме се, што се не чује лавовска рика.

— Ви сте је чули, господине?“ упита Соња.

Да ли је чуо лава, он!... И са благим родитељским осмехом рече: „Ја сам Тартарен Тарасконац, госпођице...“

И помислите дивљака једних! Били су сасвим равнодушни, као да је рекао: „Ја сам Дипон[1].“ Њима није било познато име Тартареново.

Но он се ипак не наљути, и девојци, која је хтела знати да ли га је лавовска рика уплашила, одговори: „Није, госпођице... Моја камила, међутим, дрхтала је пода мном као прут, а ја сам сасвим мирно потпрашивао своју пушку, као да сам пред чопором крава... Из далека та је рика отприлике овака!“

И да би је Соњи тачно представио он рикну својим дубоким необично звучним гласом једно страховито „Му...“ које се проломи, разлеже, одјекујући од стене до стене. Коњи се пропеше, путници у свима колима устадоше, преплашени, да виде каква се то несрећа догодила, шта је узрок толикој вици: и кад познадоше алпиниста, чија се глава са шлемом и опрема која је стрчала видела преко у пола спуштеног коша на колима, они се још једанпут упиташе: „Ама каква је то будалина!“

Он је међутим, врло миран, наставио причати појединости, како звер ваља напасти, оборити, искомадати, о томе како има дијамантску мушицу коју меће на пушку да би сигурније гађао, ноћу. Девојка га је, нагнута, слушала врло пажљиво и ноздрве су јој готово неприметно дрхтале.

[1] Врло обично презиме у Француској. Пр.

„Кажу да Бомбонел[1] још лови, упита Сољин брат, јесте ли се упознали с њим?

— Јесам, рече Тартарен без усхићења... Доста вешт човек... Али имамо ми бољих од њега.“

За паметнога је јасно шта ово значи. Затим настави меланхолично: „Што јест јест, ови су ловови на звериње једно јако узбуђење. Кад човек престане с њима, живот му се чини празан, не зна чиме да га испуни.“

Овде Манилов, који је разумевао француски и ако није говорио, и који као да с великом пажњом слушаше Тарасконца, с великом браздом на своме челу човека из народа, смејући се рече неколико речи својим пријатељима.

„Манилов каже да смо ми руфетлије, објасни Соња Тартарену. И ми ловимо дивље зверове, као и ви.

— А, да... курјаке, беле медведе...

— Да, курјаке, беле медведе и друге штеточине...“

И поново се зачу смех, буран, без краја, оштар и свиреп овога пута, смех при коме су се видели зуби и који је подсећао Тартарена у каквом жалосном и необичном друштву путује.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Д. Л. Ђокић.)

---

[1] Шарл Лоран Бомбонел, неустрашиви ловац. Прославио се у Алжиру ловећи зверове. Своје ловачке доживљаје испричао је у једној књизи, која је изишла 1860 год. Пр.

СЛОВЕНСКИ КЛУБ У БЕОГРАДУ.

Ових дана било је објављено готово у свим београдским новинама, да ће се у Београду основати „Словенски клуб“ са сврхом, *да ради на међусобном познавању и културној узајамности свих Словена*. Наша журналистика и сва јавност предусрела је тај глас радосно и с много симпатије — најбољи доказ, да је покрет у том правцу био веома потребан и да су то осећали сви. Ми тога ради, што је ствар врло значајна, и сматрамо да смо дужни проговорити о њој опширније.

*

Словенска узајамност, идеја словенска, словенско братство, словенска свест — то су гесла која се јављају као последица општег европског покрета крајем XVIII и почетком XIX столећа. У доба, кад су у Француској оснивали „култус разума“ и проглашавали „права човека“, кад су енглески филозофи обрађивали „природну хуманитетну етику“, а немачки књижевници и филозофи проповедали „хуманитетни идеал“, у доба кад је онако енергично избила у Европи *идеја национализма* — са свим је природно, што су у то доба и словенски народи почели тражити смисао своје историје и размишљати о својој судбини, о својој прошлости и будућности. На томе путу готово сви словенски народи дошли су до истог резултата: потреба зближења, заједнице. Само је ипак била велика разлика у побудама и формули те заједнице, што је просто зависило од прилика, у којима су се поједини словенски народи тада затекли.

У Чешкој је био отпочео *препород*. Добровски, творац славистике, отац словенске мисли у Чешкој, дубоко

је осећао нејакост свога народа, тако да није веровао у ускрснуће и самоспас. Скепса на једној страни награђена је вером и надом на другој страни: Добровски је веровао у Словенство и од њега је очекивао спасење. Он је био чврст русофил; доцније је веровао и у *аустрославизам:* удружена акција свих аустријских Словена требала је да одржи и Чехе. Колар, ђак Добровскога и Хердеров, у име хуманитетнога идеала проповедао је словенску узајамност — узајамност *литерарну* (он није тражио политичку целину словенску), од које је очекивао нов живот не само Чесима и Словенству, већ и целом човечанству. Колар је решавао проблем широк, светски. По њему развитак човечанства зависи од просвете; Словени су носиоци нових идеја, весници бољих дана. Словенска идеја и идеја национализма, коју је Колар акцентовао више, но што му је допуштао његов идеал хуманитетни, навела је Колара, да преко мере идеалише Словене у својој романтичној теорији.

У исто доба, око године 1830, јавља се словенска идеја и у Пољској — *месијанство* (Мицкијевић), и у Русији — *славјанофилство* (Кирјејевски). И Мицкијевић и Кирјејевски, као и Колар, решавају светски проблем: „како да се дефинитивно уреди живот свих народа, човечанства?“ Мицкијевић не зна за идеју хуманитета; срце, католичка религија и мач спојиће Словене и човечанство; спаситељи света су удружени Пољак и Француз.

Кирјејевски, син руског народа, народа који се у то доба све више снажио, очекује нов живот човечанству од словенске, православне цркве, која треба да споји исток и запад; спаситељ људства је Рус — руски мужик...

Чех — Пољак — Рус: узајамност словенска у три различите формуле. То је базис, на којем се питање о узајамности словенској у главном и даље развијало у Чеха, Пољака и Руса; па и данас, са нешто модификације, на њему стоји. Фантастична, охола, назадна филозофија Мицкијевићева, на жалост, и дан данас је на штету пољском народу — она је у крви пољскога народа.

Руско славјанофилство јављало се у разним формама, али у главном остала је ствар све до данас иста; религијски момент, православље од пресудна је значаја. Католички словенски народи то најбоље осећају и не рачунају на особите симпатије руске — осим нешто фаталиста Словака и оних Чеха, који мисле, да би прелазом у православље решили свој национални проблем.

Очигледно је дакле, да се идеја узајамности словенске у релативно најсавршенијој форми јавила у Чеха. Нарочито после Колара Палацки и бесмртни Хавличек — творци народнога програма — много реалније формулишу идеју словенске узајамности. Ево Хавличекових речи: „Узалудна је идеја Коларова... Ја дакле нисам порицао Словенству реалности, већ сам само доказивао, да реалност Словенства зависи од реалности појединих племена, а реч моје с поносом изречене „ја сам Чех“, а не „ја сам Словен“, не треба разумети тако, као да сам се у то време (г. 1846) стидео бити Словеном, већ у том смислу, да је Словенство тек идеал, којему приближимо, те дакле није могућно у практичном животу ослањати се на тај идеал, онако исто, као што онај, који штеди и жели да буде богат, не може да се хвали будућим богатством... Разумем дакле панславизам, словенску узајамност и сједињење словенских народности... тако, да *није потребно никакве једнакости ни у религији, ни у политици, ни у литератури...*, већ једино узајамна помоћ у одбрани од заједничког непријатеља, и то дакле помоћ, каку допуштају околности“. Хавличек је у Русији налазио моралан ослонац против непријатеља: чак назива себе и панславистом, али је ипак тврдио: „Ако хоћемо да будемо добри Словени, морамо се најпре бринути за добро свога властитога племена“. Није тешко осетити зрелост и основаност реалистичког мишљења Хавличковог, којега се данас држе најозбиљнији чешки мислиоци . . .

Идеја словенске узајамности јављала се и у других словенских народа, али није имала великих практичних последица.

Покрет словенски последњих деценија као да се био утишао, али с тим, да се поново јави у новој форми, сређен и кристалисан. Сада Словенство као да из даљине очекује нешто... нешто се слути... поветарац као да је већ ту... Да се не ближи доба, где треба да се реши превласт Германства или Словенства у Европи?... Сви словенски народи почињу прикупљати своју снагу, свима се стичу тешки проблеми на решавање, данашњи словенски односи никога не задовољавају, тражи се нова светлост, нови путеви. И баш ти нови путеви као да се стичу: потреба словенске узајамности, зближења опет ускрсава. Рад око узајамног познавања бива све интензивнији; треба се само обазрети на словенску журналистику, литературу, рад појединих корпорација, па се о том уверити. Траже се прецизније формуле, планови, програми. Тежи се за тим, да се односи (и политички) словенски једном учврсте, да се не колебају, као што је било до сада.

Нов рад за узајамност словенску, наравно у колико се већ може карактерисати, одликује се својом озбиљношћу и реалношћу. Као да је потпуно примљен савет, који је још 1887 године давао чешки лист „Čas“: „Некаквим излетом до главнога града побратимскога народа, банкетима, пригодним здравицама о словенском братству, новинарским нарицањем што опадају словенске симпатије, доктринарским чланцима о грчко-словенском истоку, о православљу и католицизму и т. д. — ништа се не доспева. *Крајње је време да престану декламације и да настане напоран рад.*“ А напоран рад заиста је потребан. Тешка питања: руско-пољско, малоруско, чешке-пољско, чешко-словачко, српско-бугарско, српско-хрватско и т. д. не могу се решити без озбиљна, дубока рада.

*

Да би се тај озбиљан рад на словенској узајамности *стално* одржавао, да би тај рад био сређен, систематизован — за ту сврху словенски народи последњих година установљавају нарочите „Словенске клубове“.

Такав „Словенски клуб“, ето, оснива се и у Београду. Задаћа његова јасна је из овога, што смо до сада рекли. Ми само мислимо, да је тај „Словенски клуб“ нама данас потребнији но канда ма којем другом словенском народу: нигде се тако мало, тако несистематски није водило рачуна о општим словенским питањима, о словенском животу, о словенској узајамности — као код нас. Ми више знамо о француским декадентима но о пророку Достојевском... Али не тако далеко: ми не познајемо нашу суседну браћу Бугаре и Хрвате! Није то песимистичко гледиште, то је факт.

„Словенски клуб“ даће нам прилике, да научимо словенске језике, увешће нас у литературе словенских народа, широј публици даће преводе корисних и поучних словенских дела, поучаваће нас предавањима о словенском животу, часописом својим извештаваће нас *стално* о свестраним покретима словенских народа...

На тај начин приватан рад „Словенскога клуба“ попуњаваће и један велики недостатак у нашем официјалном државном раду. Наше *и најбоље владе* нису много водиле рачуна о културном, на према том ни о политичком значају узајамности словенске. Ми их за то нијек донекле правдамо: оне нису могле *све*, јер су имале пуне руке посла на другој страни. Али тамо, где не може да доспе држава, треба да раде *позвани* појединци. Добра и паметна влада увек би потпомагала добро и корисно приватно предузеће. Али, на жалост, тога нама баш највише недостаје — *приватна предузећа, приватна рада*. „Словенски клуб“, ако само српски свет схвати његов значај и озбиљно га потпомогне, донеће нам огромну корист, већ самим тим, што ће нам помоћи, да добро упознамо културну словенску браћу, од које се најбоље можемо научити *методама културнога рада*, чија је важност неоспорна. Ми с дубоким уверењем тврдимо, да нам данас боље науке може дати на пример чешки народ, но ма који други народ европски. Дубок, промишљен, неуморан културни рад створио је од негдашњих ослабелих, изне-

моглих Чеха данашње — силне Чехе. Они данас пркосе мору немачком. Физичка снага ту заиста не решава — Чеси су малобројни; још мање решавају владе — владе су немачке. Народна свест, бодар народни дух — то је моћ! Културан приватни рад, *самоградња* подигла је Чехе. Од културне најезде непријатељске не брани се пушком ни јатаганом. Времена су се изменила: наши дедови залагали су тело, ми морамо залагати дух. Славни Чех Хавличек рекао је: „Некада су људи *умирали* за част и благостање свога народа; ми међутим из истих узрока хоћемо да *живимо* и да радимо.“ Достојевски у свом роману „Браћа Карамазови“ преклиње руску омладину, да се окане једном одушевљења *умирати за народ*, већ да посвети неколико година свога младога живота науци, тешким и напорним студијама и културном раду. Наравно, то није лако. Лакше је умрети, но живети и борити се. Јунаштво тела је велико, јунаштво духа је веће.

Надамо се, да ће српски народ свесрдно и озбиљно потпомагати рад „Словенскога клуба“, као што је одушевљено поздравио глас о његовој установи.

Др. Иван Шаљковић.

СРПСКА ДРАМА У XIX ВЕКУ.

I. КОМЕДИЈА.

(3.)

Берне, на којега се ми овде позивамо зато што је писао о многим комадима Коцебуовим, хвали јасноћу његову и разумљивост, прецењује његов хумор и шалу, и диви се његовој неисцрпној фантазији и невероватној лакоћи („Коцебу брже пише једну комедију него што свет даје грађе за ову,“ каже он), али се одмах наљути и стане нападати чим узме да говори о оним конвенционално дирљивим, претерано плачним, сузним, мелодрамским комадима који у главном испуњавају цео озбиљан репертоар Коцебуов. Ла-

убе, у чију оцену полажемо више вере но у Бернеову, суди такође строго, али не тако строго као остала критика. Поредећи Ифланда и Коцебуа, који су тада, са свим при крају века, давали бечком позоришту комаде боље него сви други немачки драматичари, Лаубе хвали код Ифланда тачно и здраво цртање карактера, органски склоп драме, а код Коцебуа не може то да нађе. Заведен својом лакоћом и духовитошћу, каже он, Коцебу је често врло површно, олако и лакомислено цртао фигуре и ситуације у драми, и упропашћавао на тај начин и понеку праву и здраву тему. Али, додаје Лаубе (и зна да ће се цела немачка критика „прекрстити од чуда“ на таку јеретичну мисао), Коцебу је јак у дијалогу. „Од многих Коцебуових комада које сам затекао на репертоару Бурга, каже овај дугогодишњи управитељ тог бечког позоришта, ја сам их већину одбацио, али у свим његовим комадима, чак и у оним које сам морао одбацивати, мене је увек изненађивала једна врло јака живост дијалога.“[1] Има право Лаубе, колико смо ми могли познати, само не треба његову тврдњу сувише широко узети. Коцебуов дијалог јесте жив, интересантан, занимљив, али понајвише у споредним сценама, у детаљима, а главне сцене у озбиљним комадима његовим су скоро увек покварене претераностима, конвенционалним патосом, отужним лиризмом, лажним стилом који је, уз све остале мане њихове, врло тешко издржати.

Његов „Панагај“, или како га Јоаким назива „Крешталица“, има исте мане и врлине. Леди Амалија Бетфорд, богата и млада удовица из Енглеске, ужива што је слободна, и неће ту слободу да жртвује све док не нађе себи мужа сасвим по својој вољи. Она чека, гледа и бира. Има један млади расипач преко пута њене куће. Лудвик Вестерланд, који јој се удвара, али она му затвара прозор пред носом. Тај је расипач сувише лакомислен и покварен, толико да неће да чује ни да види свог оца, старог Ричарда Вестерланда који је осироma-

[1] Laube, 132.

шпо и дошао из далека да види сина. (Како ту старац јадикује! У једном стилу од којега ево примера: „Јесам ли ја змију одгајио у својим недрима?“ „Ви сте заслужили макао како поступате са мном“, итд). Стари Ричард има два сина: старијег, Ђорђа, отерао је од себе и овај је отишао у Индију, преко света, да се злопати тамо; и млађег, овог истог Лудвика, којем је све чинио и за којим је био луд. Као Лиру његове кћери (ово поређење сам Коцебу даје), тако се Ричарду Лудвик показао неблагодаран, а Ђорђе благодаран. Долази Ђорђе из Индије, са силним благом, али претрпи бродолом (мотив врло чест у Коцебуа), и једва се спасе он сам, а с њим и његов слуга Ксури који је црнац, и њихов један напагај којега обоје јако воле. Наравно да ће се Ђорђе и Ксури појавити на позорници гологлави, мокри, разбарушене косе и раздрљених хаљина; да ће бити мрак и бура кад се појаве, и да ће најпре, ради склоништа, закуцати случајно на врата Лудвикова. Ту је прилика да Ђорђе позна карактер свога брата, да да израза својим мизантропским рефлексијама, и да се мали Индијанац Ксури покаже племенитији и цивилизованији од Хајнриха, слуге Лудвиковог, који је рђав као и његов господар („Ти, црни ђаволе“, каже Хајнрих Ксурију; „ти, бели сатано“, одговара овај). Код Коцебуа је то доста честа тема истицати дивљаке над Европљанима, и Јоакиму је та тема јамачно била по вољи кад је узимао да преводи баш оне комаде (сетимо се „Фернанда и Јарике“) у којима је она била додиривана. Ђорђе ће још, наравно, наћи и свог оца, и то баш кад он онесвешћен лежи на једној клупи, пред туђим прагом; и овај ће, мало доцније, јадиковати ради неблагодарног Лудвика и жалити што је спротог Ђорђа отерао и одгонио од себе. Ђорђе се се онда каже, отац падне у несвест, и цела сцена постаје конвенционално дирљива. Али какве везе има ова историја Ричарда и његових синова са Амалијом Бетфорд? Ево какве. Ова богата удовица дозна све то. А дозна преко Ксурија који њој долази да, по Ђорђевој

наредби, прода папагаја, спротог папагаја који је једино благо ове двојице, а којег морају продати да би исплатили тринаест талира које је стари Ричард остао дужан за превоз на лађи што га је к сину Лудвику довела. Она то дозна и преко папагаја који јој, чим га је купила, проби главу дречећи: „Моли се Ђорђе, буди храбар, моли се за свог оца“, како га је Ђорђе научио још у Индији. И сад, Амалија, потресена таквом нежношћу Ђорђевом, увиди да је Ђорђе човек како она замишља да човек треба да буде, реши се да пође за њега, и сама му се понуди, одмах, с прозора, ексцентрично, енглески, и тиме усрећи и Ђорђа и целу породицу. (Овакве понуде као што је Амалијина, Коцебу је чешће уносио у драму, и Берне га напада за то, поводом његова „Детета Љубави“.) Ето то је цела ова драма, која има лепих детаља: вешт и добар диалог Хајнриха и Бете (служавке удовичине), умерено нежан разговор Ђорђа и Кеурија кад се решавају на продају папагаја, итд.

Јоаким је ову Коцебуову драму, као и многе друге, посрбио, т. ј. прекрстио јунаке српским именима и пренео радњу у места где и Срба има. Али је посрбљавање „Крешталице“ значајно. Радњу је пренео у Трст где је он живео. Ђорђа је назвао Јоакимом и заменио његово родно место Бајом, очевидно на себе мислећи. Амалију је назвао Пелагијом, по својој жени. Кад се узме у вид и то да је Јоакимов отац пострадао као и Ђорђев, и да је Јоаким имао брата као и Ђорђе,[1] то се може вероватно закључити да је Јоаким сам, лично, имао у свом породичном животу нешто налик на оно што је проживео Ђорђе (и Јоаким је путовао по далеком свету), и да је њему и његовој породици женидба његова Пелагијом била налик на оно што је Ђорђу била срећна женидба Амалијом. Држимо да би се ове аналогије дале ближе

[1] Јоаким је одиста имао брата, и то, како изгледа, млађега (Животоп., 3.) Али га он назива Силвестром (у драми, Ђорђев брат се зове Михаило), а своју сестру Ревеком. Ваља приметити да он ту сестру зове Соком на стр. 95 исте књиге.

одредити и ствар у опште боље разумети, упоређујући текст „Папагаја“ с текстом „Крешталице“, али шта ћете кад ни до ове Јоакимове књиге нисмо могли доћи, јер ни ње нема у Народној Библиотеци?

После „Крешталице“ превео је Јоаким „Георгија Петровича Црног, или Отјатије Београда од Турака“, драму у четири чина, која је представљана 1815 а штампана тек 1843. Ова драма коју је написао некакав мађарски писац Балог,[1] то је „едно прическо позориште“ које не спада никако у област комедије, и ми о њему зато нећемо ни говорити. Кад је ова драма представљана, изишла је из штампе још једна Јоакимова драма, „Благородна и великодушна жена Лунара у Персији“, не зна се да ли превод или оригинал, о којој такође нећемо говорити пошто ни она не спада у област комедије.

Ми поменусмо да су „Крешталица“ и „Георгије Петровић Црни“ представљани 1813 и 1815 године, додајмо да их је сâм Јоаким представљао. Човек од четрдесет година, жењен, имућан, доста уважен код ондашње публике, „литератор“ и учен човек, бивши учитељ и „професор“, Јоаким није сматрао да је испод његова достојанства играти пред једном простом публиком и правити јој „увеселеније“. И нападали су га за то (он већ ни иначе није био поштеђен од нападаја, а сад још мање), али је он ипак, сиромах, и даље играо и окупљао неке позоришне дружине, одговарајући на нападе како је знао, жестоко и јетко у главном, на ипак мало комично. Његова је ствар ту била права одиста, али он ипак зато изгледа мало комичан кад, са огромним самоуздањем, у „Животоописанију“ каже: „Ово је целоме роду нашему познато да нитко от Сербаља до мене није се понео на театралное позориште пак да је на нашем сербском језику какво театрално представленије дјејствовао.“ Још доцније, иза 1841, у једном полемичном делу које није

[1] Опширније о Балогу, видети у чланцима Јов. Ђорђевића „Допуне и исправке за Грађу за ист. позоришта“ (Позориште, 1874, бр. 13 — 42).

штампао,[1] бранећи се од напада који су у „Летопису Матице Српске“ (1833) изишли и где се с подсмехом говорило не само о његовим „худим и жалостним списанијама“ него и о томе што је он „по градови и варошима театре играо.“ Јоаким овако одговара својим противницима: „за ово његово (он сам о себи пише у трећем лицу) општеполезно дјело требало би ми сви још'те да му благодаримо што је он први у целоме народу нашему сербскоме био кои с театр сербски отворио.“ Додаје само (и не знамо што се овим разлогом морао ограђивати кад је он волео позориште само собом) да је „само своја дјела“ играо, и то „по примјеру почившшаго Г. Волтеера“ који је „такожде“ у својим комадима, „сам у својој персони дјејствовао.“

Прву представу дао је Јоаким с „Крешталицом“ 12 августа 1813 у Пешти, и то је била једина представа те године. После, 1815 године, дао је још две представе: „Фернанда и Јарику“ у Бају, и „Георгија Петровича“ у Сегедину. Каква је била дилетантска дружина коју је он покупио, у чијим су рукама биле женске улоге, шта је сам Јоаким играо, где су држане представе, каква је била публика и како су представе пролазиле, то су све питања која нам одмах падају на памет и на која бисмо волели имати опширна одговора. На жалост, таквог одговора не познајемо. Јоаким је у свом „Животоописанију“ волео да прича о својим путовањима; хтео ту да имитује ваљда Доситија, и да га премаши чак, причајући о земљама које су Доситију биле непознате, увеличавајући а можда и измишљајући опасности у којима је био: али ми бисмо данас више волели да је он, уместо свега говора о пустахијама, гусарима, крокодилима, дао више

[1] „Тужба књижества сербскаго на кратко списана едним искреним сербским народољубителем, а печатана у Вавилону словама Господара Краљевића Марка. Лето од створенија мира 7349.“ Овај рукопис писан је Јоакимовом руком, и његов је, и ако се аутор није казао. (В. још један рки. истог наслова на којем је он назначен као аутор). Рки. је писан изза 1841, што се види по неким местима у њему.

података о својим представама и да је, од свог животописа, начинио мање авантуристичан роман него мемоаре једног позоришног управитеља. Истина, он сам каже да је с писањем животописа „принуждан био престати“ и то због великих штампарских трошкова („понеже“ би се, каже, његово дело „из три части, либо књиге“ састојало), али што бар у рукопису није оставио своје позоришне мемоаре, он који је толико рукописних дела за собом оставио? Ипак зато, ми ћемо гледати да прикупимо податке о његову позоришту.

Јоакимова дружина била је састављена од ђака (кад о представи „Крешталице“ прича, он каже да је око 200 фор. дао „спромахом штудентом кои су ми спомоштествовали ово моје дјело издјејствовати“), православне вере („graeci ritus individuis“ каже се у једном акту који Јоаким наводи), и по свој прилици они су, у почетку, и женске улоге играли. Да ли су доцније жене те улоге узимале, не зна се. Ј. Ђорђевић мисли да јесу, и суди то по ономе што Јоаким озбиљно говори како су му примећивали за његове представе „да није актера лепо обучена била, да се шлеп није лепо за њом вукао, итд.“ Односно улога које је сâм Јоаким играо, знамо само за једну, и то у „Крешталици“. Јоаким је сâм (1813 године), „у собственој његовој персони ролу старог рибара играо“[1]; тај рибар, то је онај што прими Ђорђа Вестерланда у своју колебу кад га брат одбије, једна „благодарна улога“ како се то данас каже. Представе су испадале врло добро, судећи по Јоакимову причању. „Он је, каже се у поменутом рукопису за Јоакима, с његовим содружеством [тако прекрасно издјејствовао“ представу да је добио похвале не само од Срба него „и Мађара, Немаца и неки Италијана.“ По приходима које Јоаким наводи и за које подноси званична уверења, одиста изгледа да су представе биле добро посећене. Прва од поменутих престава донела је 610 форината, друга 302.

[1] Тужба књижествѣ сербскаго.

трећа 525 (у „шајну“, наравно), и Јоаким је, како сам каже (може му се веровати, јер тада је добро стојао), цео тај приход поделио које представљачима, које позоришту у чијој је згради играо, које школама и црквама српским, које најзад „сиротим војническим удовицама којих су мужеви у сраженију код Лајбцика (велика Наполеонова „битка народа“ код Липиске) погинули били.“ Што се тиче зграда где је представе држао, знамо да је „Крепталицу“ и „Георгија Петровича“ играо у позориштима пештанском и сегединском, а „Фернанда и Јарику“ ко зна у каквој је дашчари бајској давао? Да се публика односила добро према тим представама, изгледа по досадашњем јасно. Доцније, Јоаким се јако љути на њу у свом животопису, и назива је „нерасудним глупацима, невјежама, завистницима“ који говоре „мазгалије“, али то се односи на представе из 1832.

Десетак година доцније (наставимо овде говор о Јоакимовим представама), крајем 1823, Јоаким је опет давао представе. Било је то у децембру месецу, у Земуну. Јоаким који је, како напред рекосмо, седео једнако у Сент-Андрији и писао за позориште, намисли да пређе једанпут у Србију, не толико да види ову, српску земљу колико да замоли Кнеза Милоша да га помогне при издавању његовог „Новијешег Земљеописанија,“ и то и учини, „с опасношћу живота“ како он каже. По повратку из Србије, Јоаким, кад је дошао у Земун, „загледа у кесу“, али у кеси само два форинта. „Пешта далеко, а зимно је доба: шта да се ради?“ У Земуну је тада био учитељ Василије Јовановић, књижевник као и Јоаким, који је, мало доцније, почевши од 1829, такође за позориште радио, и неколико драма превео и написао („Војислав, краљ српски,“ 5 чинова, 1851; итд.). Тај Василије предложи Јоакиму да даду коју представу да би Јоаким дошао до пара. Јоаким пристане, дâ три представе, добије 300 фор., „метне их у свој џеп,“ благодари „љубезним помагатељем“ и оде у Сент-Андрију. Ништа ближе не каже Јоаким о овим представама. Не знамо ни шта је

представљано („представимо о различитима вештма," каже он само). Само, изгледа да је и тај Василије играо, и други његови познаници. Још мање знамо за Јоакимове представе у идућој години (1824), које је дао у Темишвару, куда је на кратко време отишао из Сент-Андрије. О њима говорећи, Јоаким не каже ни колико их је дао, ни шта је дао, ни ко је играо, него само да је с њима рђаво прошао, али је зато „от свију господара Темишвараца честно угошћен био."

Још десетак година доцније, почетком 1834, Јоаким је наставио „са својим театри" играти, што је дотле био престао чинити.[1] Само, овога пута то играње било је у Србији. Пошто је време од 1824 до 1833 провео највише у Сент-Андрији, и из ње правио дуже и краће излете у Београд и Србију (од јула 1826 до 1828 ваљда), у манастир Бездин код Арада (од јуна 1831 до фебруара 1832), у Фијуму и Трст (маја 1832), у Карловац (1833) где је тада штампао своје „Животоописаније" и за то време био код Лукијана Мушицког који му је „свободну трапезу без сваке наплате великодушно даровао" — Јоаким је, крајем јула или почетком августа 1833, дошао у Крагујевац Кнезу Милошу с молбом да му он допусти основати ту стално позориште.[2] Јоаким је већ тада био добро познат са својих позоришних представа, чувен и као књижевник, и иначе доста уважен човек, озбиљан, искусан, у годинама већ и постар (било му је преко 60 година), и Кнез Милош који га је из раније познавао и, како изгледа, доста заволео (он је звао Јоакима „сином", као што се види из једног акта из 1834), уважи му молбу и нареди да се о државном трошку сагради позориште у Крагујевцу. Јоаким, који је сад постао „књажевско-срб-

[1] Играо је Јоаким у том размаку још једанпут, и то 6 фебруара 1832. Давао је „Паучку Јагодинку", драму у пет чинова, и врло рђаво прошао. Где је то било, Јоаким не каже и неће да каже („у једноме мјесту кога мени именовати не пристоји се"); Ј. Ђорђевић домишља се, с доста разлога, да је то било у Арад у (Позориште, 1874, бр. 14).

[2] М. Петровић, Финансије и установе обн. Србије, стр. 867.

ског театра директор," дао је прву представу (представе ове нису биле јавне, само позвани имали су приступа) у марту 1834, и наставио тако све до септембра 1836, кад је то позориште укинуто. Не упуштајући се у опширнији говор о овом позоришту,[1] ми ћемо само поменути да је ово позориште Јоакимово било јамачно много боље него претпашња, да је било стално, да није зависило од публике, да је управитељ имао одређену плату,[2] да је дилетантска дружина била такође стална, састављена све од самих ђака (ови су играли и женске улоге), итд. Репертоар се састојао само из Јоакимових комада. Јоаким сам прича о тим представама.[3] Изишао у једном руском листу, 1841 године, некакав допис из Србије у којем се рђаво говорило о Јоакимовим представама: Јоаким, наравно, одмах одговара на напад, и пориче све што је дописник тврдио. Није истина, каже он, „да су представленија многократно с разговори зрителя нарушена бивала," него је истина, и то „праведњејша," „да су сва представленија точно била издјејствована и да је публикум напаче задовољан био." Није истина, наставља он, говорећи о представи „Фернанда и Јарике," „да је публика у шумној сцени захтевала корабл видети" него „на мору између камени пећина, како што је представленије и изискивало" и „корабл" је изишао „по заповједи Г. Милоша Кнјаза." Није истина, каже он даље за ту представу, да је представљачима било наређено „да би су они от сраженија престали" (то је, ваљда, крај 3. чина), него, каже, „сраженије" није било ни нужно. Али је, каже, истина „праведна," „да е Г. Кнјазу Милошу у преставленију Крешталице било тјаготно без музикални

[1] Опширније видети у: Малетић, Грађа за ист. срп. пар. позоришта, стр. 3. и даље.

[2] Јоаким је добијао од Кнеза Милоша 120 талира годишње као директор позоришта, а и после, све до 1839. И иначе је добијао помоћи у новцу, и то повеће. Добијао је и „кост и квартир," једанпут и „зимње одело" (М. Петровић, 868, 904).

[3] Тужба кнјажества сербскаго (последњи лист).

песама дјело даље слушати, и зато, при концу дјела, дигао се он и пошао у конак; после, и сви слушатељи дигли се и отишли за њим.“ Најзад, Јоаким целу одбрану завршава рекавши да су му неки Руси честитали на успеху и рекли „да би ова представленија доста и за сами Петербург била...“

Ми се дуже задржасмо на Јоакимовим представама. То зато што је, најпре, при прегледу Јоакимова рада, нужно било осврнути се и на његов рад као „оца српског позоришта,“ а после, о његовим делима немамо више шта говорити. Сва његова штампана дела приказали смо: рукописна дела, пак, не можемо узимати у обзир у овом прегледу српске драме, чије смо размере и иначе већ знатно досада, у овој првој глави, раширили. Можемо дати само њихов списак, и ево га: „Знаемци вампир“, „Шпањоли у Перувији“[1] „Набрежное право,“ „Жертва смерти“[2] (сва четири из 1812), „Стари војак“ (1816), „Сибинска шума“ (1820), „Негри“, „Карташ“[3] (оба из 1821); затим, ових десет комада којима не знамо хронологију, али за које знамо да су сви до 1826 били написани, наиме: „Дјевица из Марјенбурга“,[4] „Селко и Верпза“, „Предувјерење сверху состојанија и рожденија“,[5] „Обручење“. „Спромах тамбурџија“, „Добродјетељни дервиш плити звекетуша кана“, „Девојачки лов“,[6] „Сваке добре вештн .есу три“, „Шнајдерски калфа“, „Спрома стихотворец“;[7] најзад, „Паунка Јагодинка“ (1832), „Ла Пејруз“ (1834), „Сербска принцеза Анђелија“ (1837). Последњи комад његов, дакле, за који знамо, рађен је 1837. Од то

[1] Коцебуов комад. В. Животоп. 443.

[2] Коцебуов комад. В. N. Andrić, 51.

[3] Иф ландов комад. В. Животоп. 444.

[4] Комад Ф. Кр тера, исти који је доцније издао Миловап Видаковић у туђем преводу.

[5] Комад К. Екартсхаузена. В. Kurze Biogr. стр. 18.

[6] Коце уов комад. В. Животоп. 444.

[7] Коцебуови комади. В. Малетић, 4.

доба на до смрти, није више радио за позориште. Умро је 8 новембра 1847 године.

Кад се погледа на целокупан рад Јоакимов, види се ово. Као оснивача позоришта, његова је заслуга неоспорна. Он је створио позориште у нас. Створио га и у Србији, и у Војводини. Кад је први пут прелазио у Србију, могао је са задовољством гледати како се у Војводини заводе позоришта (Ат. Николић, у Н. Саду, 1826) по угледу на његово: кад је умирао, могао је с још већим задовољством гледати на београдско позориште код „Јелена“ као на своје дело. И кад се данас помисли на његово играње по Војводини, човеку још чисто важнији изгледа Јоаким и његов рад него што би иначе био: он је играо по Бачи, Темишвару, Араду, чак Сегедину и, најпосле, и Пешти, куда данас нашем народном позоришту није дозвољено ићи. Тако исто кад се помисли на његово играње у Србији, човеку изгледа Јоаким симпатичнији него што се на први поглед чини: онда кад су сви његови другови из Војводине долазили у Србију за чиновнике, високе „правительствене“ чиновнике, наш је Јоаким дошао да буде само „директор театра.“

Али као драмски писац, Јоаким има у књижевности врло мало место. Пре свега, он по свој прилици није писац него само преводилац. И то преводилац не књижевнога укуса, не правих књижевних тежња. Избор његов у превођењу кретао се једнако у кругу слабих и данас сасвим заборављених немачких драматичара: Кратера, Рихтера, Екартсхаузена, и можда још слабијих. Најачи су међу његовим писцима били Коцебу од којега је најмање јаке комаде преводио, и Ифланд у чијем је „Карташу“, како изгледа, још најкњижевнији избор учинио. Кад је из немачке књижевности излазио да се којој другој обрати, он је падао на тако неког мађарског Балога или сличне. Што није ишао више, што није преводио праве, класичне драматичаре? Што се није ни осврtao на Лесинга, Шилера, Гетеа? Бар да је комедије њихове преводио, кад су му, рекао би човек, трагедије изгледале

сувише високог стила! И што он који је знао талијански, није преводио Голдонија који је био врло згодан за таквог преводиоца? И што најзад, кад се толико истицао својим знањем француског језика, није ни једанпут помислио (а то је тако близу пометн било) на Молијера? На Молијера који је огромно велики а који је и врло простом свету сасвим приступачан!... Јоаким је без помоћи остајао понајвише у оном скоро жалосном кругу бечких писаца „веселих игара“ и мелодрама, и није могао да исплива из њега никако. Те је писце он пронашао да највише одговарају тежњама и укусу српске публике! Ипак зато, он је имао доста подражавалаца и следбеника истога укуса. Неколико од оних комада које он није стигао у преводу штампати, превели су за њим и други, још слабији књижевници од њега. Тако 1830 године превео је Михаило Витковић „Жертву на смерт“ коју је и Јоаким раније превео: 1836 године, превео је неки Марко Карамата ону пету „Дјевицу из Марјенбурга“ коју смо међу Јоакимовим преводима поменули; 1837 године, превео је Лазо Зубан „Пицара“ који ништа друго није него Шерданова прерада Коцебуових „Шпањола у Перу“ које је такође Јоаким превео. И иначе, доцнији преводиоци подуже су се држали оних писаца које је Јоаким први узео преводити. Јоаким је управо, родоначелник тих преводилаца.[1]

(Наставиће се).

Павле Поповић.

[1] Драма Василија Јовановића „Војислав Краљ Српски“ „сочињена“ је „по крају Лунаре“. Држимо да је то прерада Јоакимове „Лунаре.“

МОЈ АНЂЕО.

Ала вече то протече,
Бурно све до краја!
Зимње вече, дуго вече,
Нама кратко траја.
Враголицâ, ђаволицâ
Тонући у зборе,
Гледајући очи њене
Образе што горе,
Усне рујне, груди бујне
И мраморне плећи, —
Тебе згубих, твој лик увиј
Заборав још већи.
И кад худо, слепо, лудо,
Букну страшће наго,
Бејаше ми — у туђини —
Крај тих људи драго!...
Али тада, са пијанке када
Пођосмо од реда,
Уза ме се к'о сен извн
Твоја слика бледа — —
Нигде створа одозгора
Месец мрући гледи,
Мраз осваја, шкрипут снега
Посрту ми следи.
А ти тако, све једнако,
Прозрачна и бела,
Повијаш се ћутећ' са мном
И треперш цела, —
Док ти очи, пуне моћи,
Осећам на себи,
Па ме штите, освешћују
И привлаче теби!
Као сунце на врхунце
Кад се сјајем јави,
Са чела им снег отапа,
Лед са груди крави, —
Два ти ока, два дубока,
Свргаваху тако
Све теготе с душе моје,
Мрачно бреме свако...
И оснажен, преображен
Тек да кликнем гласно, —
Кад наједном ти обиснў
О мом врату страсно!
Ја се пренух, сузу гленух,
Што ти образ пали,
А у оку — љубоморе
Чедни призрак мали — —
И у часу... ти се расу!...
Освит узе маха:
Сивим небом плину зора,
Пурпурна и плаха...
Ти ме диже себи ближе!
У блаженству моме:
Би ми, к'о да завичају
Летим мом и твоме!

Божа С. Николајевић.

НА БАЛУ.

По глатку и клизаву поду
Гомила чудно се врти:
Све дођу двоје и оду,
И мушко женску врти;
У женске голе груди,
Поглед јој мутан, и блуди...
А озго неко гуди. —
Шта раде ови људи?

Поноћ је давно прошла, зора руди,
Сањива и бледа лица у округ још се крећу,
Свак стиснô женску на груди,
Па заједно прелећу
С краја на крај, а ногом шарају слова
Све нова и нова.

Хтедох да запитам где сам, и шта то раде,
Ал' човек у црном руху преда ме стаде:
„Пардон", канда је рекô, и мрка лица
На врата прстом показа лако:
„На бал се не долази тако,
Без фрака и без рукавица..."

— А, тако!

М. Ћурчин.

КАРНЕВАЛ У ШУМИ.

Пружиле мрке гране голе руке,
Да маглу безбојну скину,
На од страсти дрхћућ' чекају звуке
Ветра, и помрчину.

А ветар по шуми зимске инструменте купи
И крчи стазе и путе,
На ће тад силно први акорд да руши,
И сви ће да заћуте;
Загрлиће се гране,
И на све стране
У разблудној игри ће да се креће
Дрвеће.

Шум-шум-шум, један-два: —
Ноћне оргије славиће шума сва.

М. Ћурчин.

У ТРОЈЕ.

Кад земља преста да тужи,
Те се на раној ружи
Рäсцвета први цвет,
А лептир полете бели
Да први куша лет, —
У врту смо се срели,
Где јарко сунце сја,
Пролеће, ти, и ја.

И лептир љубавно ружи
Шапће, око ње кружи,
Мирисни љуби цвет...
У цветном земном рају,
Не видеђ' други свет,
У слатком, ах! загрљају,
Ишли смо друга три,
Пролеће, ја, и ти.

Ал' жарко лето кад дође,
И младост ружу прôђе,
Повије главу цвет,
Љубавни лептир се мане,
И малакше му лет,
Поћи ће на разне стране, —
Куд? Сам Бог свети зна! —
Пролеће, ти, и ја.

Беч. М. Ђурчин.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

А. Српска Књижевност.

Гргур Миловановић: *О слободној штампи у опште,* in 8°, XVII, 254, Београд, 1901. Цена 2 дин. 50 п.

Ово је у нас прво, на основу једног потпуног програма и систематски израђено дело о штампи. У њему се, у првом делу, говори о слободи штампе у опште, излаже се теорија штампарскога права и даје кратак историјски преглед законодавства о штампи у Србији и неколиким другим државама. У другом делу налази се коментар нашега закона о штампи од 1881. год., са потоњим изменама и допунама, који је још био у важности у време кад је књига г. Миловановића изишла.

Одмах ћемо рећи да чисто правна партија, која је у осталом и најважнија, јер је ово дело првенствено правно дело, одскаче од осталих. Одељци у којима се говори о кривицама штампом учињеним, о покушају и свршеном делу, о саучесништву, надлежности, застарелости, повратку и т. д. обилују материјалом за студију о дотичним предметима, јер г. Миловановић излаже и мишљења правника и даје у кратко садржину законодавстава страних држава. У једном књижевном листу није место улазити у детаљна и стручна разматрања ове партије. Али се може казати да ће и правници и сви они који би хтели да буду обавештени о многобројним и често врло заплетеним питањима која се човеку поводом штампе намећу, прочитати ову партију с интересовањем и корићћу. Овде, онде, читалац ће, може бити, зажалити што писац, у савесности својој да што потпуније изнесе по неко туђе мишљење, не истиче довољно јасно и своје сопствено; али у сваком случају он ће осетити да је на предмет бачена јака светлост, која ће му допустити да

појединa питања потпуније обухвати и са већом поузданошћу себи суд о њима створи.

Дело је г. Миловановића дакле знатна тековина за нашу правну књижевност.

Партија у којој се говори о појму и важности слободне штампе, о њеном задатку и ограничењима којима она у опште подлежи или треба да подлежи, мало је колебљивија. С тога можда човеку по кадшто изгледа као да извесни закључци у потоњим деловима књиге нису у довољној хармонији са поставкама из овога дела. Тако на пример, писац је, као што се из читаве ове партије види, у начелу повољно расположен према штампи и брани слободу исказивања мисли; али доцније, његова је брига у главном сконцентрисана на то да нађе начин да се спрече злоупотребе које штампа може починити. Услед таке тежње, која је сама по себи оправдана, он по кадшто, н. пр. у историјској партији свога дела, одобрава и мере којима се слобода исказивања мисли спутавала баш и у по неким легитимним манифестацијама својим.

У осталом, ову бригу о спречавању злоупотреба бринули су и сви теоричари и законодавци. Системи који су изналажени у циљу да се слобода исказивања мисли осигура, и у исто време да се злоупотребе спрече, многобројни су и разноврсни: прописивано је претходно одобрење за вршење штампарске радње, узимана је велика кауција, наметана је обвеза потписивања свију чланака, тражене су нарочите квалификације за уредника и т. д. У пракшици се, међутим, показало да све те превентивне мере противу штампе или нису ни у колико спречавале злоупотребе, или, ако су их спречавале, оне су у исто време уништавале и слободу. Мере, које би само злоупотребе спречиле, а слободу исказивања мисли оставиле недирнуту, нису нађене.

Така констатација учинила је, те су слободне државе, које нису хтеле злоупотребе да уклањају по цену слободе исказивања мисли, од превентивних мера

одустале. Тим начином оне сваком остављају могућност да, исказујући своју мисао, учини и злоупотребу, али бар сваком остављају и слободу исказивања мисли са свима добрим и корисним последицама које таква слобода има.

Разуме се да уклањање превентивних мера још не значи и некажњивост за злоупотребе. Баш на против, ако би се превентивним мерама успело да се злоупотреба спречи, онда злоупотреба не би требала ни да буде кажњена, јер није произвела дејство. А кад превентивних мера нема, онда одговорност за онога који је дело учинио остаје и треба да буде потпуна.

Кад смо дакле имали пред собом искуство других, политички старијих народа које нам је показивало да се подесне мере за спречавање злоупотреба не могу наћи, онда је, по готову, било сасвим излишно да и ми окушавамо мере које су се код других показале као безуспешне. Али туђим се искуством обично не користе ни народи исто као ни појединци, па смо се с тога, истим путем којим и други, упутили и ми. Али данас би већ наше рођено искуство требало да буде довољно да нас поучи, шта о мерама за спречавање злоупотреба треба да мислимо. Ми смо имали цензуру, па смо је напустили, имали смо кауцију, па смо је укинули, имали смо квалификоване уреднике и видели смо да је с њима штампа, у опште узевши, била још гора но раније, при слободној утакмици. Све то искуство фатално упућује и нас оним истим путем којим сада већ иду други слободни народи у питању о штампи: ми морамо све превентивне мере уклонити и оставити исказивању мисли потпуну слободу. Против злоупотреба има само једна санкција, а то је казна, дакле мера репресивна, а не превентивна.

С тога се никако не можемо сложити са поштованим г. Миловановићем који мисли да од уредника треба тражити факултетску спрему, јер држи да ће штампа тако дати много боље резултате но ако се та квалификација од уредника не тражи. Факултетска диплома може

бити доказ да једна личност има ону спрему која се у факултету добија; она никако још не може бити доказ ни о интелигенцији ни о моралности. А питање да ли ће у један лист бити пуштани кажњиви написи, да ли ће се у тај лист намерно пропуштати злоупотребе или не, зависи директно од моралности и од деликатности осећања одговорнога уредника и других меродавних личности у листу, а никако од њихове стручне спреме. Када дакле стручна спрема не постоји ни у каквој директној вези са моралношћу и деликатношћу једног човека, онда откуда се могу од те стручне спреме очекивати последице које од стручне спреме никако не зависе? Да законодавац тражи од одговорнога уредника доказе о његовој моралности и деликатности, такав би се захтев могао у неколико још и разумети. Али камо критеријума по коме ће се оценити да је један човек у оној мери и у оном смислу моралан и деликатан у коме је то потребно па да штампарске злоупотребе не чини, и ко ће о томе да суди?

Браниоци услова о факултетској спреми боје се још да ће без тога услова штампа пасти у руке неспремних људи и да ће ови тада водити јавно мњење или и стварати га. Овакав разлог, међутим, не само да не иде у прилог т. зв. спремним и способним људима, него је баш напротив директна дисквалификација за њих. Ако под једним законом који за уреднике не прописује никакве квалификације, него се задовољава пунолетством и грађанском чашћу, јавно мњење буду руководили они „који су једва кадри да појме свој тешки задатак“, онда томе неће бити крив закон него они т. зв. спремни и способни. Јер закон, не прописујући никакве нарочите квалификације за уредника, у истини не заноставља способне и спремне: он их само у погледу права на показивање своје спреме и способности ставља на равно са неспремним и неспособним. Па откуда онда има разлога бојати се да ће, под подједнаким условима утакмице, надвлађивати неспремни и неспособни, а не спремни и спо-

собни. И ако се то деси неће ни то бити доказ да они „спремни“ нису баш тако спремни као што се замишља, и да они „неспремни“ опет нису баш у тој мери неспремни као што им се приписује? Јер, за јавне послове у опште нису довољне само интелектуалне особине и стручна спрема, него су у равној, а по кад што и у већој мери потребне и извесне моралне особине које стручна спрема не даје и које, ако се нађу код човека без нарочите стручне спреме, могу и треба овом да обезбеде већи успех него ли другом неком његова стручна спрема.

Превентивне мере ваља дакле укинути; репресивне нека остану. Оне ће вазда бити као нека претња над главама оних који буду показали склоности да слободу исказивања мисли злоупотребе. Међутим, ако се репресивне мере размотре са гледишта њихове употребе, онда ће се констатовати ово: у земљама у којима је јавни живот развијен, и јавни људи и власти све ређе и ређе чине употребу од репресивних мера које им законодавац ставља на расположење против штампарских злоупотреба. То не долази само отуда што се, у слободним земљама, они који рукују инструментом слободне штампе постепено навикавају на то да сами, без икаквих цензорских или других превентивних мера, злоупотребе избегавају; то долази још и поглавито отуда што се сама читалачка публика, са употребом слободе, постепено навикава да штампарске злоупотребе одмерава правом мером и да им не поклања више кредита но што таке појаве у истини заслужују. Давно је већ речено да ако грађани стварају републику и република са своје стране доприноси да се стварају грађани. Ако је истина да грађани треба да буду претходно васпитани за то да слободу штампе не злоупотребе или се не даду њоме заводити више но што то треба да буде, исто је тако истина да грађани само под режимом слободне штампе могу то васпитање добити. Не треба мислити да се до тога резултата може лако доћи, или да ту способност брзо добијају и најшири кругови грађана. Тако би претпоставка

била нетачна. Али оно што је тачно јесте то, да у слободним земљама број грађана који таке способности добијају постаје све већи и већи и да се тим самим опет корелативно смањује број грађана који се злоупотребама у штампи дају заводити. Услед тога је и ефект штампарских злоупотреба слабији, а кад то стоји, онда и сами писци имају и мање подстрека и мање интереса да злоупотребе чине, као год што и с друге стране ни појединци ни власти немају потребе да се због злоупотреба жесте и гоне их. Отуда долази да се у слободним земљама власти не узбуњују кад у новинама изиђе какав памфлет противу њих, или се директно оклевета какав јавни службеник, а у Енглеској сâм краљ изјављује жељу и, у колико је то могућно, у моралном смислу бар, издаје заповести да се листови у којима се наноси увреда његовој личности, без његова изречна одобрења, не гоне.

И тако се еволуција у питању слободе исказивања мисли стално креће овим правцем. Некада се истраживала чак и неисказана и ненаписана мисао и њен се творац казнио. Доцније се неисказане и ненаписане мисли нису кажњавале, али је власт разним превентивним мерама покушавала да бар изношење извесних мисли на јавност, путем штампе, спречи. Данас су у слободним државама превентивне мере махом укинуте и остале су само казне за дела штампом учињена, али та дела сваком стоји до воље да их учини или не, каогод што сваком стоји до воље да свој нож употреби на корисне послове или на вршење злочина. А по примерима које смо мало час навели види се да у слободним земљама постоји тежња да се чак и репресивне мере против штампарских кривица само тек по изузетку употребљавају. Ако би, као што то по правилу бива, за фактом дошао и закон, онда би се у будућности могло предвидети и стање у коме се ни за какву мисао не би одговарало, у коме дакле исказана мисао никад не би могла сачињавати кривично дело.

Но то је само тек претпоставка за далеку будућност.

Што се тиче оне партије у г. Миловановићевој књизи у којој је изложен историјски развитак законодавства о штампи у Србији, она, по тону, није никако у складу са општим карактером књиге у којој се налази. Ми држимо да би, у новом издању свога дела, г. Миловановић добро урадио кад би, и из ове партије као и из осталих, изоставио оне политичке оцене и алузије које, у очима многих читалаца, могу научној објективности његове иначе тако корисне и тако савесно израђене књиге прилично да сметају.

В. С. Вељковић.

Б. Страна Књижевност.

Иван Тургењев по преписци са својим француским пријатељима. Од Е. Халперина-Каминског.[1]

Ако је где било потребно неповређено очувати илузију моралне личности писчеве, то је било код Тургењева. И зато не знамо да ли је које разочарење тако непријатно дошло као разочарење после силуете у којој је писац „Ловчевог дневника“ оцртан у „Успомени о Тургењеву“ од Павловског и у горком post-scriptum'у у Додеовим успоменама о „добром Словенину“:

„... Док ја водим коректуру овог чланка, који је изишао пре неку годину, донесоше ми књигу *Успомена* где ме Тургењев из дна гроба мрцвари да горе не може бити. Као писац, ја сам испод свега, као човек, последњи међу људима. И моји пријатељи знају то, и они причају красних ствари о мени!... О којим пријатељима говори Тургењев? и како су то они остајали и даље моји пријатељи, кад су ме тако добро познавали? И, ко је гонио њега, доброг Словенина, на ону пријатељску гримасу са мном? Као да га гледам у мојој кући, за мојим столом, слатког,

[1] E. Halpérine-Kaminsky: Ivan Tourguéneff d' après sa correspondance avec ses amis français. — Paris, Charpentier, 1901.

свега љубазног, где љуби моју децу. Имам од њега писама срдачних, прекрасних. И ето шта је било под тим добрим осмехом! Боже мој, како ли је живот чудан, и како је лепа она лепа грчка реч: *Εἰρωνεία*!“[1]

И таква откривења нису остала на „Успоменама о Тургењеву“, чијем се писцу и тону није хтело свуд озбиљно поверовати. За цело време полемике помињата су непрестано нека писма Сахер-Мазоху, у којима Тургењев с врло сировом индискрецијом говори о својим француским пријатељима, и у којима је нарочито „доле мало поштеђен; писма, за која се говорило да су их многи читали... Обећавано је да ће бити објављена у неком руском часопису. При свем том, ниједно такво писмо, ни у изводу, ни у целини, није до данас угледало света, из најпростијег разлога — како то тврди Камински, — што ни једно није никад ни постојало.

Из трагања које је Камински предузео у Немачкој код пријатеља Тургењевљевих и оних који су знали Сахер-Мазоха, изишло је да Тургењев не само да није познавао Сахер-Мазоха, но да је увек одлучно одбијао да ступи ма у какве везе с њим. Потврду о овоме налазимо и у једном писму уреднику „Новог Времена“, Суворину, где Тургењев пише говорећи о Сахер-Мазоху:

„Ја га не познајем лично и признајем вам да нисам велики љубитељ његових романа... Никад нисам могао разумети у чему бих ја могао бити поређен с њиме.“

Од књиге Павловског, остало је данас само уверење да се Тургењев каткад одвећ наивно поверавао дискрецији наметљивог „пријатеља“, за кога је у осталом и он сам имао више доброчинства но доброг мишљења. Ниједан редак из пера оних који су добро знали Тургењева није потврдио та откривења. На против, Тургењев је код својих француских пријатеља остао до последњег часа

[1] *Успомене о Тургењеву* од Павловског изишле су 1887 у Паризу. После књиге Павловског, Доде је у књизи *Тридесет година париских успомена* додао раније посвећеним симпатичним редовима Тургењеву овај post scriptum (1888). У нас је, мислимо у мостарској *Зори*, пре две године, о овоме писао г. Ур. Петровић.

— после тридесет година блиских веза! — *добри Словени*, „благи џин, љубазни варварин“, како су га оцртали Гонкури.

„Он је био један од најзначајнијих писаца овога века и у исто доба у свему најчеститији, најотворенији, најодапији човек што се може наћи“. Тим речима почиње Мопасан свој чланак по смрти Тургењевљевој; затим, даље понавља: „Он је био простодушан, добар, искрен до претераности, предусретљив као нико, одан каквих је мало, и веран пријатељима, мртвима и живима... Ниједна душа није била отворенија, нежнија и осетљивија, ниједан таленат није више задобијао, ниједно срце није било поштеније и племенитије“.

Зола, говорећи о услугама које је Тургењев чинио својим пријатељима, помиње како га је Тургењев увео у руске часописе. „Гусар“, у коме сам писао био је обустављен због мог чланка „Сутрашњица после кризе“. Ниједан ми лист није био отворен, скапавао сам од глади, на мене се бацало блатом са свих страна, и тада ме је он увео у ту велику Русију, где су ме после толико волели...[1] Ја сам Тургењева много волео, и он је мене такође много волео... То је био прекрасан створ, разборита и отворена духа, не без нешто каприса“.

Услуге које Зола помиње чинио је Тургењев Флоберу, Гонкурима, Додеу, Мопасану, толиким млађим заборављеним или и незнаним писцима, а нарочито својим земљацима, и ако су се и с ове стране у време Павловскових откривења тражили примери Тургењевљеве тесногрудости. Романе Достојевског Тургењев није волео, али ни у једној прилици није пропустио да не ода хвалу таленту свога земљака. Препоручујући писцу „Злочина и Казне“ критичара часописа Revue des Deux Mondes, Диран-Гревила, који је имао да пише о представницима савремене руске литературе, и који је по савету Тургењевљеву изабрао за то имена Толстоја, Писемског и Достојевског, — Тургењев пише Достојевском:

[1] La Faute de l' abbé Mouret штампана је прво на руском.

„Решио сам се да вам напишем ово писмо, и поред догађаја који су прекинули сваке везе између нас.[1] Ви не сумњате, уверен сам, да ти догађаји нису могли ни на који начин утицати на моје мишљење о вашем великом таленту и високом месту које ви с правом заузимате у нашој литератури.“

О Толстојевом *Рату и миру* Тургењев овако пише у писму Полонском:

„Толстојев роман је једна дивна ствар, али оно чему се публика у њему диви највише, најслабије је: историјска страна и психологија. Његова историја је једна обманљива жива слика, ученачко разметање ситним појединостима; његова је психологија монотоно понављање. У накнаду опет, све што се односи на нарави, опис, рат, првога је реда; и ми ту немамо мајстора равна Толстоју.“

Колико је Тургењев ценио Толстоја видеће се из овог писма што га је Шарл Едмон управио Каминском поводом објављивања Тургењевљеве преписке:

„.... Лист *Тан* био је штампао неколико његових радова када му, сревши га једног дана, ја приметим да би га Хебрар, уредник T e m p s-a, још једном врло радо дочекао у листу.

— Хајд'мо, ако хоћете до мене, одговори Тургењев после једног тренутка размишљања, а обећавам вам, Хебрару и вама, изненађење којим ћете бити више но задовољни.

Ово је био први пут да сам чуо Ивана Тургењева да тако ласкаво говори о себи. Кад смо стигли кући, Тургењев извуче из свога стола један завијутак рукописа. Наводим од речи до речи:

— Ево вам рече ми, ванредногa рукописа за ваш лист. Треба да вам кажем да му ја нисам писац. Мајстор. јер ово је одиста мајстор, — је скоро непознат у Француској, али вас уверавам по души и савести да се ја не осећам достојан да му одрешим узице обуће његове.

Сутра дан изишле су у *Тану Успомене са Севастопоља* од Лава Толстоја.“

Толико је Тургењев умео да се начини малим када је требало истаћи вредност оних које је ценио. Али та се скромност неће увек тражити од њега. Он није волео

[1] Тургењев је нападнут у роману Достојевскога „Бъсы“.

романе Достојевског, замерао је Золиној и Додеовој уметности, критиковао је оштро писање браће Гонкура, и ако је у свакој прилици, нарочито првој тројици признавао велики таленат. У таквом случају зар се може претпоставити да ће човек који и сâм пише, а осетљив као Тургењев, задржати своје мишљење годинама сакривено, и нарочито у општењу са људима којима је књижевност била стални предмет говора, и који нису без интереса очекивали мишљење Ивана Тургењева. У њему може бити нетачног суда, може бити израз каткад тренутног и нервозно израженог утиска једног одвећ осетљивог темперамента, може да има чак и мало несвесне суревњиве нетрпељивости према туђем схватању — колико је осетљивих темперамената без те природне слабости? — али све то не даје Тургењеву карактер који он добија из књиге Павловског.

„Осуђивали су га, вели Зола, да нас је оцењивао нешто строго у писмима његовим пријатељима у Русији. Истина је да се изражавао доста оштро о Гонкурима и Додеу; говорило је да он ништа не разуме у великој преуглађености стила Гонкурâ, а уметност Додеова чинила му се мало узана. Он је чак понављао непријатна причања и чаршијска казивања. Додеа је то јако заболело. Извесно, Тургењев није имао право што се бавио приватним животом људи, да би их после критиковао, али се ипак мора признати да је увек допуштено једном писцу, ма колико било симпатије у његовим књижевним односима, да неповређено одржи свој лични суд. Изиђе вам књига, и пријатељи вам кажу: „Врло добро“; нико није толико наиван, је л'те, да верује да је то њихова прва и последња реч, и имали ко одиста права да им замери ако у разговору или у писмима дају свој тачни критички, једном речи *истински* суд о вашем делу? Може ли се рећи да је то дволичност?“...

Доцније, ни Доде није остао на првом мишљењу. У једном писму Каминском, поводом публикације једног

дела ове преписке у Cosmopolis-у (1896), Доде овако црта свог „доброг Словенина“:

„... Да, имате право, Тургењев није неваљао, није дволичан, или бар, дволичан је само по светској и друштвеној нужди. Изгледа ми нарочито у његовим писмима као једна нерасположена брижна природа, човек незадовољан свачим, нарочито самим собом; он није управљао својим животом и живот га је водио куд он није хтео; то је човек који се — зато што је рђаво легао у постељу — обрће и преврће у досадним наборима застирке“.

Затим имају још два писма Каминском (1887). Писмо Шчедриново:

„Ја не видим у Тургењевљеву суду о данашњим француским реалистима ничег увредљивог ни дволичног према његовим пријатељима. Човек може очувати пријатељске везе и опет не дивити се свему у својих пријатеља. Тургењев се изразио на начин мало суров рекавши да Золина и Гонкурова дела ударају на литературу, и то је све. Тај је суд био одговор на моје писмо у коме сам ја рекао да ти писци нису реалисти као, на пример, Гоголь, Дикенс и т. д., већ психолози који су узели име реалиста... Како било, ја никад нисам приметио у Тургењевљеву карактеру ни најмању црту лицемерства.“

Писмо Полонског:

„... Тургењев не само да никад није клеветао француске писце које је познавао, већ се показивао горд са њиховим пријатељством и њиховим поштовањем.

При свем том Тургењев је био врло необична, сложена природа. У његовој души било је, напизменце, човечјег, жениног и детињег. Час, као човек, није веровао клевети нити икаквој причи; час, као жена, на против, раздражио би се и ускипео ма на какву клевету, поверовао би у њу, и у тим тренуцима могао је бити неправичан чак и према људима који су му били најближи. Није он без разлога одрицао жени свако осећање справедљивости. Ако би му у једном од таквих тренутака X...[1] причао што рђаво о Доде-у или другом коме, Тургењев би могао тренутно поверовати клевети и рећи какву накост на рачун својих пријатеља.

[1] Писац *Успомена о Тургењеву.*

У осталом, ја се питам да ли је Тургењев вићао тако често X—а и да ли тај X... није „лажни пријатељ“ о коме говори писац књиге *Непознати Тургењев...*“[1]

Такво су мишљење о Тургењеву имали људи који су га знали најближе и о чијем суду не може бити сумње као о књизи проблематичног пријатеља који је потражио репутацију изношењем тренутних, неверно и неделикатно представљених интимних мисли једнога човека. Такво ће мишљење читаоци добити кад прочитају Тургењевљева писма његовим француским пријатељима.

У књизи Камилског је, поред једне оборене клевете, и маса интересантних података из Тургењевљеве биографије. У преписци Тургењевљевој са његовим француским пријатељима има где-где и незначајнијих писама и белешчица, бар за шири читалачки интерес, али та замерка приређивачу није оправдана, кад се зна чему све ова књига треба да послужи. И најзад, често у тим незнатним редовима и безначајним хартијицама, и за биографа и за читаоца који се ближе интересује интимним животом свога писца, има врло интересантних података. У писмима Госпођи Виардо (од којих је овде само неколико; због свога великог броја она ће добити нарочиту свеску) видимо породицу у којој је Тургењев провео тридесет година; у писмима Флоберу пратимо развијање једног пријатељства које је Тургењев сачувао до последњег часа са писцем „Госпође Бовари“, и које је било од великог значаја у развијању Тургењевљева[2] талента. За утицај Флоберов критика много везује трезвену простоту и јасност стила Тургењевљева. Таквог су интереса и писма Жорж Сандовој, чији је велики утицај Тургењев отворено признавао и наглашавао Золи, с којим је он био до смрти у врло присној вези, Мопасану, који је тек доцније, последњи, ушао у то коло, али кога је Тур-

[1] Michel Delines: Tourguéneff inconnu.

[2] Тургењев је високо ценио Флобера и сматрао је „Госпођу Бовари“ за најјаче дело овога века.

гењев много волео. Затим, ако нису велика ни многобројна, увек ће нас интересовати Тургењевљева писма Сент-Беву, Теофилу Готије, Томасу, Тену и Ренану.

Милан Грол.

УМЕТНИЧКИ ПРЕДГЛЕД.

„Кавалъ“. Музички лист у Бугарској, за 1902 год.

Од неко доба почело се о музици у Бугарској више писати и развило се веће интересовање него што је то раније било. Народи који су правилно схватили правац развића своје уметничке музике, морали су у почетку узети као основицу већ стечен капитал — народне песме. Тако су по том угледу и Бугари већ у свом музичком листу горњег имена, почели износити и проучавати особине своје народне музике. Такав се рад мора одобрити, кадгод је зрело смишљен, искрен и истинит — на правилну основу постављен. Са жалошћу констатујемо, да овде није случај. Ево доказа.

У првих пет бројева од ове 1902 г. „Кавалъ“ износи из пера самога редактора г. К. Махања, уводни чланак: *„Наша народна музика самостоятелна ли је“?* Ту је себи поставио ова два задатка:

1) „Пронаћи, шта има заједничког бугарска музика са југославенском?“

2) „Опредедити карактерне црте бугарске музике из којих се састоји њена индивидуалност и разлика између ње и друге музике“.

Да би то све лепо извео, г. Махањ се послужио мелодијама српским и радовима српских музичара, а по потреби и из чешке музике. Само је заборавио да се томе много пре њега сетио и г. Кухач код Хрвата.

Главни и први дакле задатак за који је г. Махањ употребио све што је умео и знао (тј. што је где могао

да прочита и да преприча, па да потпише као своје), ево како изводи: Прво препричава студију г. Ј. Маринковића, која се налази у „Србији“ од В. Карића и сравњује онда са својим примерима; те код њега излази да су бугарске мелодије много старије од српских и хрватских (то суди по обиму њиховом, служећи се примерима песама из Источне Србије). Затим доказује, да се бугарске мелодије завршују такође доминантним трозвуком у квинтовом положају, коју им особину Срби и Љ. Куба, скупљач наших песама, поричу. Тврди да је непотун завршетак редак у српској и хрватској музици, а код Бугара врло чест, и то како у терцовом тако и у квинтовом положају, што га наводи на мисао, да је зато бугарска музика богатија од наше. После овога настају препричавања о полузавршетку, где се понавља све оно што је Кухач толико пута и толико година писао у Vijencu служећи се Gevaert-овом Histoire et théorie de la Musique de l' Antiquité. Затим говори о тоналности, и каже да Бугари у томе имају „преимућство“ каквим се не може сваки народ похвалити. Но излишно је рећати све што је г. Махаљ овом приликом написао, кад се све то може наћи у Кухачевим списима по „Вијенцу“, где је на исти начин и он извео из једне мелодије „Тамбурица ситним гласом“.... триста чуда од „карактеристике хрватске глазбе“. Каогод овде што г. Махаљ налази у песми код нас врло познатој „От планина слеза, мамо, младо овчарче“...., тако је исто и г. Кухач раније чинио те правио забуне код Хрвата.

Г. Махаљ резимује своја извођења на ово: да су бугарске мелодије у хармоничном и ритмичном односу надмашиле остале (српске и хрватске), а те особитости бугарских мелодија се налазе (служим се његовим изразима):

1) у кусој, али пуној мелодији;

2) у богатој хармонији неприпремљене модулације и алтерованих акорада;

3) у особитом ритмичком груписању несразмерности између ритмичких делова.

Говорећи о ритмичном груписању, износи као пример за карактеристику ритма бугарске музике, мелодију наше игре „Ђурђевке“ и песму „Више села зелен јавор уродио!“ За несразмерност у ритмичним деловима служи му за пример „Каравиље, лане мој!“ На крају, пошто су тако јаки разлози и такви ритми доказ за старину бугарске музике, поред њене хармоничне особитости, завршује г. Махањ своју студију тврдњом да је: Бугарска народна музика „напљно самостоятелна!“

О овоме је листу казао своје мишљење и уредник првог чешког музичког листа Dalibor-a у једном од бројева од ове године, изјавивши одмах, да се многе ствари из тог листа („Кавала“) могу наћи и у „Далибору“ ранијих година, овде слободније употребљене.

То сам имао да кажем о листу, а сада нешто још занимљивије о прилозима уз лист тј. о композиторским радовима тих самозваних бугарских музичара.

Ка I броју је прилог „На сђђнка“, смеса песама од К. А. Махања. Прва је песма у њој: „Зберите се моме на седељку“ (у преводу), — иста тонска врста, иста хармонија узета из збирке В. Ђорђевића. Трећа песма је „Вишњичица род родила“ (у преводу): иста мелодија, иста хармонија извађена из I кола песама од Ј. Маринковића. Четврта је: „Там' где има винце црвено“ (у преводу), мало промењена, из познате смесе песама Св. Радовановића. Последња је песма промењена мелодија једне српске игре, која се овде пева „А бре, момче“. — Ка 4 броју прилог има једну ништавну композицију К. А. Махања и „Народни хора“ за две виолине од К. Антонова, где се налазе већ код нас давно и познате и штампане наше старије игре, као: Зајечарка, Зајам, Ђурђевка и Ој девојко, душо моја! Ка 5 броју је прилог једна страна полка и песма „Придите поклонимся“ од К. А. Махања. Упозоравам колеге музичаре, нека нађу већ заборављену композицију г. Ј. Маринковића „Гундулићеву

Химну“ или „Кликни вило с Дурмитора“, па нека сравне са ово „Придите поклонимсја“ од Махања. То није само компилација Махањева, већ још нешто више.

Чудновато, да има људи, а било их је и код нас, који се могу тако очигледно служити туђим радовима. То човек не зна како да назове. Ми досада нисмо били тако срећни да добијемо баш такву снагу музичку и у теорији и у композицији. али судећи по извесним знацима у нашој уметничкој музици, изгледа, да ће и то блажено време доћи. Кухач (пореклом Јеврејин) већи је Хрват од свију Хрвата у музици, а г. Махањ (пореклом Чех, у банди нашој бивши наредник) већи је Бугарин у музици од свију Бугара. Он се у многоме угледао на Фр. Кухача, који је код Хрвата чинио то исто, што он чини сада код Бугара.

Према свему овоме, било би излишно пратити и даље ове радове, јер у њима нема ничега ни оригиналног ни вредног пажње за нас, да бисмо се могли поучити чему новом у музици; али треба обратити пажњу на то, докле ће се под радове наших и других музичара потписивати неки Бугари.

На крају морамо констатовати, да г. Махањ не само што не користи напретку музичке уметности у опште, већ, и ако има према Бугарима можда лепе намере, ипак им наноси чак и штете, што им развија сујету без основа и купећи туђе радове уљушкава их у пријатне снове о великој вредности бугарске народне музике. А у сну се, као што је познато, ништа не ради.

Б. Јоксимовић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Srgj (Срђ), list za književnost i nauku. Vlasnik, izdavatelj i odgovorni urednik: Antun Fabris; glavni saradnik: prof. Luko Zore. Dubrovnik. Srpska dubrovačka štamparija A. Pasarića. 1902. God. I. Br. 1—4. 8⁰. Стр. 1—38, 39—76, 77—134, 135—182. (Излази два пут месечно.)

Кад је, пре три године, добровачка општина која је била српска, прешла у руке Хрватима, изгледало је у један мах, да ће Српство у Дубровнику пропасти. После таквог политичког неуспеха, Срби Дубровчани били су у опасности да клону духом. Ненавикнути на оштру борбу, заплашени првим суровостима, у недоумици пред првим озбиљним опасностима, људи иначе мирни и тихи, упућени највише на продуктиван рад и пословање — песимистима се могло чинити да ће Срби Дубровчани сасвим клонути после тога фамозног догађаја. По том песимизму, могло је изгледати да ће се у Дубровнику угасити не само политичка акција него и културна. Али се ствари у брзо променише. Лањска активност коју су Срби Дубровчани у културном пословању развили, одмах је побила ове могуће песимистичне погледе. Та активност донела је културно друштво „Српску Зору“ (са седиштем у Дубровнику) које има за циљ да диже српске школе по Далмацији и да развија писменост и просвету српску; и донела је још „Срђ“, српски књижевни лист у Дубровнику.

Књижевни лист у Дубровнику? могао би који рећи: што ће књижевни лист тамо? И што ће сад кад толико књижевних листова има? Имамо их у Новом Саду, у Карловцима, у Сарајеву, у Мостару, на Цетињу, па тек у Београду: што ће нам сад и у Дубровнику? Ко ће то све плаћати кад је наша публика врло мала и оскудна?

Ко ће на њима радити кад наших књижевника има тако мало да би, сви скупа, једва могли добро испунити један велики књижевни лист? Најзад, што ће нам и у Дубровнику књижевни лист кад их ми само у Београду (не рачунајући научне и стручне листове) имамо пет?

Боље реците: што ће нам у Београду пет? Одиста, никакве књижевне потребе за то нема. Нико не може рећи да права потреба креће толики број листова. Што се и сад неки јављају, то је зато што је, у овој нашој веселој земљи, политика узела да квари чак и књижевност, и што су поједине политичке фракције пожелеле да, уз припомоћ личне сујете одбачених књижевника, створе свака свој орган и у књижевности. Публика, сирота, не разуме то, и одазива се доброћудно. Одиста, такво је стање ствари, а о правој књижевној потреби нема ни говора.

Али ако гдегод те потребе има, то је у Дубровнику. Замислите: град један у којем се говори српски, мисли српски, ради српски, али у којем се врло мало зна за књижевност и културу српску. 1880 године створена је тамо српска странка (дивна једна појава кад човек помисли да је стварање њено било у католичком свету и без икаквих утицаја са стране!): то је много, али то је и мало. Мало је, јер је то само почетак, само прва клица, само тако рећи обележавање српске народности. А треба још, ако се хоће да национална свест буде јака, солидна, здрава, у пуном смислу национална. Да се задржимо само на књижевној страни те свести, колико има људи, у оном знатном броју академски образованих Срба Дубровчана, који су читали Достојија и Бранка, који знају на памет народне песме, који познају пуну народну историју, који су обавештени о културним тековинама српским, који прате и знају књижевни покрет у нас? Немојте тражити одговора на ово питање: ми немамо права рђаво говорити о Србима Дубровчанима. И сад, кад тако ствар стоји, зар није потребно да се она исправи? Зар није

потребно учинити да се општа српска књижевност и култура позна и тамо као што се познаје код нас?

А како ћете то учинити, и чиме? Може ли она књижевност наша која се ван Дубровника публикује, упознати Дубровник са целом нашом културом? Могу ли књиге и листови наши ту културу са собом тамо пренети? Не могу никако, бар не у довољној мери. Г. С. Новаковић, покушавајући у својој „Српској књизи“ да реши проблем о растуривању српске књиге, нашао је решење у оснивању једне велике издавачке књижаре, добро организоване, која би књигу растурила у сваки српски крај. Ништа то опак не помаже, за случајеве као овај о којем говоримо. Књига се растури, али се не чита. Издања „Српске Књижевне Задруге“ дођу у Дубровник, али их мало ко чита.

Нема за овакве околности бољега лека него што је покрајински књижевни лист. Може донекле помоћи и велика издавачка књижара, може и заузимљив продавац књига или повереник, може ваљда још који чиновник, али ништа не може утицати на развој књижевних прилика тако јако и непосредно као један покрајински књижевни лист. Књижевни лист је ту, на месту, на лицу места, и он сасвим изблиза, најдиректнијим путем, опипљиво и скоро физички утиче. Појави се добра књига, књижевни лист је објави, препоручи, прикаже, изложи њену садржину и истакне њену вредност, чак њену специјалну вредност за тамошње крајеве, и публика је купи, прочита, разуме, асимилује оно што је у њој здраво и добро. Тако једна књига, тако друга, трећа, и кроз неколико година таквога рада, књижевни лист доведе своју публику на ниво остале књижевне публике. Мора да је доведе, јер је опседне, држи чврсто, не испушта никако, сваких петнаест дана (или, уопште, у извесном року) опомене је на њену дужност, уђе јој у кућу, намеће се, не дâ јој ока отворити. Лист ту чини огромне услуге које други чиниоци не могу. Да не говоримо дуже, ено шта је „Зора“ учинила од Мостара: до пре неколико година,

нико тамо није ни слутио да у Београду постоји нека књижевност, а данас можете наћи обичне грађане у фесу и чакширама који ће вам, са познавањем једног пажљивог читаоца, говорити о приповеткама Г. С. Сремца или есејима Г. Љ. Недића.

Књижевни лист у Дубровнику[1] имаће, дакле, да упозна српску публику на јужном приморју са досадашњим тековинама српске књижевне активности. Он има да ради на томе да се и тамо познаду Бранко и Његош као што се у осталом Србству познају, да се и тамо публика спријатељи са Л. К. Лазаревићем и Војиславом, да и тамо Стерија добије оно место које му и код нас припада. Он има и историји нашој да извојује симпатије код публике која је с њом мање упозната. Он има да обавести и о кретању нашег научног рада, о напорима и правцу које наше научно испитивање чини и узима, о тежњама целокупног просветног рада нашег. Има, најзад, не само да упозна публику с тим тежњама, него да те тежње и тамо пренесе. Пуно је још задатака који припадају књижевном листу у Дубровнику, и не само од ове врсте; али је један од најглавнијих преношење српских књижевних тековина и тамо, подизање књижевног нивоа на потребну меру, уједначење тамошње српске књижевне свести са осталом.

Свестан својих задатака, „Срђ“ је почео ове године, и иде. Иде, истина, мало неспретно и невично с почетка, и нама који смо у овом погледу искуснији падају понеке мане више у очи, али су те мане ситне и дају се врло брзо исправити, и оне ће нестати чим „Срђ“ мало угази пут којим му ваља проћи. Ништа то није, и ономе који ближе познаје дубровачке прилике може само да буде веома мило а у исто доба и дивно чудо кад види како, сваких петнаест дана, излази по један број српскога књи-

[1] Како данас стоје ствари, потребан је још само један покрајински лист, и то у Загребу. Тамо од 1894 кад је престала краткога века „Омладина,“ нема никаквог српског књижевног листа.

жевног листа, првог српског листа (јер „Словинац“ није био чисто српски); и то број од два три табака ситнога текста, у којем има и песама, и приповедака, и књижевних и научних чланака, и критика и оцена, и свакога „блага божјега“ што рекли Дубровчани: и то у оном Дубровнику у којем се српска књига, скоро двадесет година, готово рећи није ни појављивала. Могу Хрвати радити што хоће,[1] могу чинити каква хоће непријатељства, може се још непријатељâ „Срђу“ наћи: ништа то није, сваки поштен лист има непријатеља, и у нас има „домаћих Турака“ којима „трагови смрде нечовјеством“. А „Срђ“ ће, уређиван од свога одличног уредника, одржаван усталаштвом Срба Дубровчана а потпомогнут од осталих српских књижевника, прокрчити себи пута, и ићи све даље и даље.

То је наш приказ „Срђа.“

Павле Поповић.

Милорад М. Петровић: *Сељанчице*. Београд. 1902. 16⁰, 40.

С времена на време, човеку је допуштено да плати себи луксуз једнога латинског цитата. И када погледа на обилну производњу песама код нас за ове последње две године, нехотице му падају на ум речи Плинија Млађег у једном писму Тациту, где га извештава о новостима у Риму: Magnum proventum poetarum annus attulit... година нам је донела велику жетву песника...

Мала и скромна књига о којој је овде реч само је још један доказ како се свесрдно ударило певати у овој нашој поетској и лиричној земљи. Но ипак, стихови Г. Петровића су нешто више но прост знак времена.

[1] „Dubrovnik“ јавља да су неки Хрвати ономад, „на чисту срећу“ правили уличну демонстрацију против „Срђа“ и спалили јавно слику главног сарадника његовог. Српска дубровачка омладина, јавља исти лист, одговорила је на то сјајном овацијом Г. Луку Зоре пролазећи у великој поворци кроз главне градске улице и кличући му: „Живео.“

Видик тих песама је веома узак, сувише узак; он не иде даље од торња сеоске цркве. Главна, једина ствар коју песник нева јесте идиличка, буколичка љубав на селу, „на месечини, по ладовини.“ Како се много, заморно много воли у селу! Какве идиле! Ђердани звецкају на белим грлима девојачким, нижу се бројанице од којих румен силази на једра плећа зајапурених играчица, на ноћни састанци под звезданим небом, у самоћи поља, под топлим и мирисним ветровима, дуга чекања до јесени да јаран дође са сватовима, младост која се преживљава, хоће да воли и да буде вољена, чежња за миловањима у дугим зимски ноћима! Цела ова поезија има само један мотив, љубав, сенсуална, сирова и једноставна љубав. Час се чује како драги јечи: „Младост прође, дуњо моја!..“ час жудња и чежња избија у лепим и топлим стиховима као што је у најлепшој песми ове збирке:

Ноћ мирише...
Душо моја, није лако ни у ноћи
Самовање. Знаш, не знала,
Друго ћу ти вече доћи
Ти ме чекај, до петала!
Не могу ти 'вако више...
Ноћ мирише!...

Ноћ мирише!...
Драго моје, самоћа ме пуста сатре!
Којекако дан протече,
Али стрепим к'о од ватре,
Кад наступи црно вече.
Не могу ти 'вако више....
Ноћ мирише!...

Сва те еротична поезија збива се на селу. Љубавни осећаји били су за песника главно, он је само њих осетио и изразио, због тога му је село бледо, декорације неизразите, оквир неприметан. Ми видимо свет који све време, и дане и ноћи, проводи у некој примитивној љубави, само не осећамо довољно да се то збива на селу у опште, у српском селу на по'се. Ипак, каткада, у ређим

случајевима, осети се сеоска атмосфера. Она не удара на катран и зној, но на свеже сено, мајчину душицу и дуње у вајатима. Тако на пример, почетак песмице *Прошла жетва...*:

Прошла жетва, стигла сетва,
И мурузно брање,
Сутра ћемо, ако Бог дâ,
Зором на орање,
А довече, ко и синоћ,
Хајд на комшање.

Така је свежа песма *После кише*, где се мокре стреје цеде, где испод ћерамида вире сламке из врапчијих гнезда, а у даљини се чује чежњива песма јарана. *Вече на селу* подсећа на ону лирску и дивну слику Јанкову *Момче:* поветарци прелазе преко њива, попци цврче, стадо се враћа, звонца звоне, чобани певају:

А кроз село бирова се
чује глас:
„Куп'те данак, наређује
кмет и влас'!“

Све песме Г. Петровића надахнуте су нашом народном лирском поезијом, „женским песмама“ како је занимљиво рекао Вук. Ту је она простодушност, спонтаност, ведрина, примитивност деце и младих народа; ту је карактеристични рефрен свију народних поезија („Ситна киша ситно пада“, „Стан', причекај, црна ноћи,“ „Не варај јарана,“ „Мој дилбере,“ и тако даље); ту је онај лак, жив, покретан ритам. Има песама које човек чим прочита осећа потребу да их певуши на какву познату народску мелодију. Тако,

Дуни, ветре!
Дуни, ладовино!
Сијај, месечино!

Тако исто и у песмици *Снег западе:*

Снег западе на ливаде,
Засу стазе и богазе

И сокаке
И друмове
Старе. . .

Има ту извесне лакости и ритмичности, нека музикалност која се не налази често у наших песника:

Магла пала.
Бисер роса покапала
Јоргован.
Ту сам сву ноћ проплакала
Узаман! . . .

Тако је и у једној винској песми:

Ока на момка.
Све на сât.
Писмо до зоре
За инат:
Кад свану, буре преса'ну!

Поред тога срећнога утицаја народне поезије, — може и бити и нешто утицаја Змајевих *Ђулића* — осећа се још један рђав утицај стихотвораца из шездесетих и седамдесетих година. Отуда, оне лажне, ружне „поетске" речи: миомир, мирити, перивој, и тако даље. Оне исто тако улепшавају свеже и једре *сељанчице*, колико јопне, витвлетне и црвени амрели улепшавају сељанке на саборима и сајмовима. Затим, из доба Лазе Костића, остао је најидиотски алкохолни патриотизам, где се родољубље мери према јачини алкохола, и за најдостојнијег потомка Марка и Душана сматра се онај који се последњи откотрља под сто. Тако Г. Петровић пада у одушевљење певајући да ће све донде трајати и славе и Србина докле год буде имало вина. Зато нам тако лепо и иде!

Књижица Г. Петровића је свежа, ведра, пријатна, — права лепушкаста сељанчица. Али она је монотона као обзорје и живот сеоски, једнострана мотивима, претерано оптимистична по ономе што писац види на селу и што држи за достојно да се у стихове стави. Та оскудица надахнућа, та скученост хоризонта главна је мана

целе наше младе поезије, целе, без и једнога изузетка. *Сељанчице* се дају читати, то је књижица од вредности, али колико је све то далеко од праве поезије!

С.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

— Г. Коста А. Јовановић издао је два своја предавања, која је држао у Београдском Радничком Друштву, под насловом *Благостање у Србији* (16⁰, страна 48; цена 0·40 динара). Писац је хтео, — супротно оптимистичном Г. Милићу Радовановићу, за кога је наш социјални строј идеал западним народима, — да покаже нагло осиромашавање нашега народа, пролетаризацију сељака и занатлија, за оплакивање рђаве услове у којима живи наш сиротан свет. Редом, према званичној статистици, испитао је имовне односе на селу (35.000 сељака, то јест 11%, потпун пролетер; 22% полупролетери, чије је пролетаризовање само питање времена: „228 богаташа уживa толико исто земље колико и 34.000 сиротних сопственика. 3.627 имућних људи уживају много више земље него ли 85.000 сиротних. 82% сопственика ужива само половину (50%) обрађене земље; осталу половину уживају 18% богаташа". Закони рачунају у сиротне све оне грађане који плаћају испод 15 динара непосредног пореза: таквих је данас 52.5% од целокупног становништва у Србији. У другој глави износи поступно и стално растење капитализма; у трећој, рђаве економске и хигијенске услове у којима живе наши радници, чији је број много већи но што државна статистика вели, зле последице женског и дечјег рада, радно време и немање рада. Писац закључује једним позивом бесправним и сиротним грађанима, да у једној социалистичкој странци почну борбу за своја политичка права и економско ослобођење. Књига је врло документована, интересантна и живо написана. (С.)

— У Новоме Саду, у штампарији Др. Свет. Милетића, изишла је књижица: *Како се бирају посланици за српски народни црквени сабор?* Изборни ред са тумачењем

Др-а Жарка Миладиновића. Увод је написао Јаша Томић. 8°, страна 56. Цена 10 новчића.

Књига Г. Јаше Томића: *У чему је ствар* изишла је у другом издању. У њој се претреса питање о сазиву српског народно-црквеног сабора у Војводини. Садржај је: 1. Прва реч. 2. Шта је то автономија и из чега извире? 3. Наша автономија и државна власт. 4. Борба у крилу наше цркве... Калуђери и манастири. 6. Проневере патријарха Георгија. 7. Тајна последњих сабора. 8. На коју ћемо страну? 9. Завршна реч. — Штампана је у Новом Саду, у штампарији Др а Свет. Милетића. Страна 80. Цена 40 потура.

— Изишла је нова школска књига: *Поуке из Српског Језика*, за други разред основне школе по прописаном програму удесио Жив. П. Симић, професор. У тексту је педесет слика. Цена 0.60 дин.

U slavu četiristagodišnjice „Judite“ Marka Marulića. Čitao 13. studenoga 1901. .... prof. V. Rožić. U Zemunu. Štamparija Jovana Puljo. 1901. 8. Стр. 34. Cijena 40 filira.

Обична „пригодна“ књига. Сува компилована биографија Марулићева, садржај „Јудите“ који хвата трећину књиге, облигатне примедбе о језику и делима песника које се завршују са: „Вјечна слава Марку Марулићу“ — таква је ова књига коју су издали својим трошком земунски ђаци гимназије и трговачке школе.

Česká otázka (Чешко питање), дело, у којем проф. Масарик критички, у виду дубоке студије слика препорођај чешкога народа, изићи ће у скоро у српском преводу Dr. Ивана Шајковића. И мисли о словенској узајамности истакнуте у чланку „Словенски клуб у Београду“ ослањајући се поглавито на то одлично дело проф. Масарика.

Il Montenegrino all' Onnipotente, ode di Pietro II Petrovich Njegus ultimo principe — vladika del Montenegro. Traduzione dal serbocroato (sic!). Roma. Tipografia sociale, 1901. 8°. Стр. 11.

Ово је превод Његошеве песме „Црногорац к свемогућему Богу“ која је изишла у „Пустињаку цетињском“, првој збирци Његошевих песама (1834). Преводилац је Цез. Тондини де Кваренги, познати пријатељ српски који је у последње време јаче обраћао пажњу на наше књи-

жевно кретање, нарочито поводом питања о реформи календара. Превод је слободан. Стих и ритам (у Његоша осмерац трохејски) нису задржати као у оригиналу, него су слободни и разнолики, краћи и дужи напизменце. Текст је такође слободније третиран, и проширивап, каткад без потребе. Његош н. пр. каже: „Ах ти ствари превисока!“ а преводилац то овако истакне:

„O Tu, o cosa.... come,
„O Dio, trovarti un nome?
„O cosa per me troppo inaccessibile!“

= Resebilder af Alfred Jensen. Stockholm, 1901, 253 стр. (Слике с пута од А. Јенсена). У овим „Сликама с пута“ које су раздељене у шеснаест глава, посвећено је седам глава јужним покрајинама српским. То су гл. VII—XIII у којима се описује јужна Далмација и Црна Гора. Дубровнику је дато почасно место, и Јенсен ту прича и оцењује легенду о Мари с Лоуда (гл. VIII), описује светковину Светог Влаха (гл. IX) и Дубровник (гл. X). О Црној Гори и Скадру говоре главе XII и XIII.

= *Немачка „сецесионистичка“ лирика* и даље цвета и рађа плодом. По угледу на француске декаденте, симболисте, инструментисте, импресионисте, сексуалисте — које погрешно разумеју и незграпно имитују — немачки модерни лиричари пишу још непрестано оне час детињасте, час детињасто чудне, час немоћне, час надражене, час бесмислене, час празно дубоке, и увек претенциозне песме своје. У необичном, неправилном ритму, у стиховима разне дужине, с рђавим или претерано богатим сликовима, с неправилним, на силу траженим алитерацијама и асонанцијама, они оневају предмете исто тако бизарне и вредне као и облик у који их облаче. Све то, наравно, стилом који одговара оваквом певању и који је пун чудних израза, назови духовит, назови модеран, назови суптилан, напрегнут, пун свакојаког ачења, диспаратне фразеологије, усклика, смешних ономатопеја, — „апсолутно благогласан и такмац музици и сликарству.“ У Француској, већа духовитост, бољи укус, тање осећање, и самоникло постање и стварање овога песништва, ублажују ова чудњаштва, те чине да с времена на време из ових покушаја испадне по која бар занимљивија, ако не лепша песма; у Немачкој, са оскудице поменутих особина и околности, и даровитији међу песницима те врсте дају скоро увек само извештачене или безначајне или правце

смешне имитације[1]. Тој врсти песама припадају већином и најновије песничке збирке немачке, као: Richard'a Scheid'a „Madonna“ (M. 2), Hans'a X. Busse „Tod des Sonnensuchers“ (M. 1), A. Mombert'a „Der Denker“ (M. 3.25.) Место сваког коментара, ево једног примера из Шајдове збирке:

Носио сам своје црвено срце
на свом длану
ка твојим вратима; —
па и ако си седела
на свом балкону
као нека чудотворна Мадона:
— није требало да се смејеш!

— да си видела, о Мадона, —
како се моје јадно срце грчило
и како је викало за тобом:
држим, —
да би плакала — —

Што се тиче Ханса X. Бусе, он се јавља с Ницшеовим тенденцијама у својој књизи „Смрт Тражиоца сунца.“ Језик и ритам његове лирике нису без неке музикалне драži; тако се исто ни сав смисао и разум није још потопио у „апсолутној благогласности“: али и Бусе спада у „нејасне“. И његове су песме пуне оваквих места:

Црвеног (!) живота то је последња коб
Весело, без јада, да трпи терет жудње.

Или: „Тиха запара мучи и тражи и смеје се...“ и т. д. Тек овда онда нађе се и по која трунка поезије, као у песми: „Лепа децо, што вас смрт одведе...“ У „лавиринту своје чежње“ писац се руга „гејацима који раде“. Међутим, као што каже немачки референт од кога позајмљујемо ове наводе, „само нам „гејаци што раде“ могу помоћи из ове очајне декаденције“. — О „Мислиоцу“ Момбертовом вели исти референт: Куда „утакмица с музиком и сликарством“ води нову лирику, за то су најочигледнији пример песме Алфреда Момберта. [Момберт је цењен у Младој Немачкој.] Оно што његов „Мислилац“ говори, праве су бесмислице. Сви закони ума, људскога мишљења и људских погледа, закони људских осе-

[1] У нас — код прекосавских Срба и Хрвата, који с', читајући много и скоро само немачки, младићски поводе за овим „модерним“ немачким песништвом — имало је такође сличних покушаја, и то у довољном броју да човек о њима бар књижевно историјски води рачуна. Међу Хрватима понајзанимљивији ће бити г. Јеловшек (не јамчимо ништа); међу Србима, наш сарадник г. Ћурчин написао је неколике песмице које доиста одвајају од других песама те врсте. У овом броју, на другом месту, доносимо таква три његова покушаја.

ћаја и песничког представљања, све је овде уништено; влада необуздане фантастике не само да је прокламована, већ и изведена: разум постаје безумље! Већ и сама она дубоко-бесмислена подела књиге на дванаест мислилаца: први, други, трећи, дванаести мислилац, довољна је да покаже с каквом књигом имамо посла. Само неколико места примера ради [стихови су и у оригиналу без метра и без сликова]:

Ја сам светска музика! И ако би
Музика могла заспати, — дâ, тада бих заспао и
Ја.

Или:

Ја ћу ове ноћи своју постељу
Прострти на мору, и у црвено платно увити се.
То ће мало утишати чежњу...

Или:

Примиче се чамац један мрачни,
Пун лешина мисли,
Земљи.
И једна лешина-мисао
Устаје,
И златну флауту на плаве усне ставља,
И пева по мору.

Или:

За замишљени врх од брега везаћу се
Међу сребрним звездама;
Ако би ме умор савладао
Бар хоћу да сам на висини.

„Ја нисам, додаје референт Бергер, прочитао целу књигу. Када сам на стр. 92. испод стихова:

И тада ми приђе оно Дубоко-вечито,
Тако близу — — ! ! — —

прочитао примедбу: — „то беше поглед. Осећао сам своју косу као бео облак небески. И у исто време оно што мисао философа тражи, стиже телесно опипљиво близу мене. То учини потрес у моме животу. — Али зашто не знам,“ — тада сам склопио књигу... Можда ће је довршити становници небеске констелације Ориона, јер је Момберт свечано посветио Ориону свога „Мислиоца“, пошто је правилно схватио да за нормалне смртне на нашој планети не вреди ништа“....

Поменимо овога пута још и „Салому“ и „Лудин сан“ од Theodor'a Suse (1901, M. 3.) „Лудин сан“ је збирка од шездесет песама без тешње међусобне везе. Вешто владање обликом је код Сузеа и врлина и мана у исто време; врлина, у колико његово осећање за ритам и доброгласност језика може каткад и најспромашнијој деци

његове музе да дâ допадљиву, подмитљиву одећу; мана у толико што га та умешност лако наводи на празно брбљање. Најјаче то пада у очи у *Саломи*, у којој песник опева познату библијску причу прилично опширно (у 204 строфе). Права је мука прочитати ту песму без прекида. Ту је мршава садржина потопљена потопом звучних речи, и чини се као да се и сâм песник „заноси бескрајним шумом таласа тога мора. Уз то долази још и гомилање сликâ и поређења, тако да најзад свака пластичнија слика нишчезава и човеку се заврти мозак од вечитог звекета крупних речи и непрекидног лова за сликама. Сузе нема ни мало пластичке творачке моћи, мирног трезвеног погледа, а без тога ником никада неће поћи за руком да песнички обради већи предмет". Без прецизности, без смисла, без логике, поетске логике, али строге логике, нема уопште песништва.

= Бурски рат је изазвао читаве низове песничких збирака и читаву масу посебних песама, нарочито у Немачкој. У Француској је изишла у тој врсти књижевности једна од најлепших пригодних песама које познајемо. Ростанова песма објављена пре неколико месеца у париском „Фигару", у којој песник, у необично речитој дикцији, вели младој краљици холандској да, као некада Антигона свога слепог и старог оца Едипа, узме за руку старога Кригера, па да с путничким штапом у руци пође по свету и закуца на врата европских владара, да их моли за помоћ њеној ојађеној браћи Бурима... Природно је да у маси објављених песама многе, и шта више велика већина, не вреде много: али „Бурске песме" Рудолфа Бунгеа, које су ту скоро изишле (1901, М. 1) иду у боље стварн садање „бурске поезије". Неке од њих, по лепоти стиха и по ритму пуном снаге, „подсећају на Фрајлигратове песме." Књижица је већ јако раширена. Од сваког продатог примерка, 25 пфеннига се уноси у бурски фонд.

= *Женске душе* од Иде Конринг („Frauenseelen" v. Ida von Conring), две приповетке, 1901. М. 2. — Прва приповетка, „Друга постојбина", израђена је по сувише познатим мотивима, али је карактеристика споредних личности доста добра, нарочито карактеристика ружне, богате и у свога мужа заљубљене Фриде. Друга приповетка „Уморна душа", прича лепо историју једнога браколомства. Једна несрећно удата жена заљубила се први пут сад после удаје, и сад баца све под ноге само да би се

удала за свога љубавника. Али у томе пропада, увидевши на крају да је њен брак био несрећан више њеном кривицом него ли кривицом њеногa мужа, и да је њен муж Брумбер (Brummbär) красан човек, достојан њене љубави. Све ово сведочи да је писац прилично дубоко загледао у душу женину и судбину човекову.

= Под насловом „Lebenserirnnerungen“ (Stuttgart-Leipzig 1902, Deutsche Verlags-Anstalt) изишле су две свеске мемоара Роберта Мола (Robert von Mohl) у којима, поред других интересантних ствари, налазимо и ову оцену о Бизмарку као говорнику у Рајхстагу (из године 1874): „Формално, Бизмарк није био добар говорник. У говору је застајкивао и говорио је скоро са зебњем; није могао одмах да се сети речи нарочито у почетку. Китњаст није никад тражио да буде, па и саме оне важне и одлучне речи, које су одјекнуле у целоме свету, изговорене су готово обичним тоном у коме се воде разговори по салонима. Он је утицао на слушаоце као човек, а не као говорник.

= У низу дела која, под именом: Modern English Writers (Модерни енглески писци), издаје лондонски издавач Blackwood, изишла је књига о Тенисону, из пера одличнога критичара енглескога Андрије Ленга (Andrew Lang). Предмет и писац ове књиге довољно је препоручују нашим читаоцима који знају енглески.

ДРУШТВА.

= *Српска Краљевска Академија.* — На главном годишњем скупу Срп. Кр. Академије 31. пр. м. изабран је за правога члана академије природних наука *Др. Светолик Радовановић*, проф. Вел. Школе и досадашњи дописни члан исте академије; за дописне чланове изабрани су: *Др. Богдан Гавриловић*, проф. Вел. Школе за академију природних наука, а епископ *Никодим Милаш*, досадашњи почасни члан Академијин, и *Др. Сима Ругар*, проф. у Љубљани, за академију друштвених наука. За стручне секретаре за 1902. г. изабрани су. *Др. Мих. Петровић*, за академију природних наука; *Љуб. Стојановић*, за академију философских наука; *Љуб. Ковачевић*, за академију друштвених наука, и *Мих. Валтровић*, за академију уметности.

На скупу Академијина председништва 3. фебр., поред осталог, прочитано је писмо г.г. Geuthner-a и Geest-a,

књижара-антиквара у Паризу. У том писму моле Академију за списак њених досадашњих издања и за упутство, како би се могло извештавати о свима новинама из старе и нове националне књижевности српске, те да што лакше могу обавештавати о том француску публику, како то с великим успехом раде и с књижевним производима северних Словена. Председништво је за овај мах одлучило, да им се пошље последњи *Годишњак* Академијин, у коме је напштампан детаљан преглед свих досадашњих Академинијих издања, а за остала питања у њиховом писму одговорити им да се обрате Академинијим комиспонарима у Београду. — Према одлуци друштвене академије дат је у штампу, за XXXIX *Споменик* чланак Ст. М. Димитријевића: „Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку."

На свечаном скупу Академијину (22-II о. г.) прочитани су извештаји о раду посебних академија, и одбора и установа који су под Академијиним надзором. Затим је саопштен избор нових академика и најпосле је академик Љуб. Јовановић, по прочитању своје приступне беседе (Летопис Попа Дукљанина), проглашен за правога члана. О овој седници донећемо доцније пространији извештај.

= *Из Главног Просветног Савета.* — 807. састанак 2. јануара ове године. — Г. Мита Стајић, књижар, молио је за одобрење, да се његова издања: *Одабране приче, Бачки пријатељ, Млада Сибирка, Српско цвеће* и *У школи живота*, могу употребљавати за поклањање ученицима и за ђачке и школске књижнице. Савет је све ове књиге послао на реферовање г. Јапи М. Продановићу, професору. — Г. Никола Т. Ђурић, учитељ из Брода (Босна), молио је за одобрење, да се његова *„Бројница за народне основне школе* и *Напутак за Бројаницу*, могу употребљавати у народним школама у Србији. Савет је обоје послао на реферат г. Сретену М. Адићу. — На овом су састанку претресене и усвојене измене Правила о нижем течајном испиту у средњим школама и измене Правила о пријемном испиту у средњим школама.

808. састанак. 16. фебр. — Г. Илија Н. Ђукановић, професор гимназије Краља Александра I, молио је да се његове *Рачунице и Геометријски облици* за II, III и IV разр. основних школа, које је у рукопису поднео, оштампају о државном трошку и употребе као уџбеници у основним школама. Савет је послао ове књиге на реферат

г. г. Dr. Перу Л. Вукићевићу и Dr. Душану Рајчићу, проф. — Књиге г-ђице Љ. Сладојевићеве: *Домаће Газдинство*, веће и мање издање, послате су г. Драг. К. Антићу, проф., да дâ мишљење да ли се веће издање може препоручити за школске књижнице а мање за уџбеник у Девојачким Школама. (J.)

= *Српско Геолошко Друштво*. 10. јануара ов. г. на XCI. састанку приказана је збирчица минерала и фосила из околине Пирота (послао г. Панта Милановић, проф.); саслушан је допис г. Цветка Петковића, проф. о земљотресу у Јагодини 11. дец. 1901. године. — Живко Ј. Јоксимовић, проф. приправник, реферисао је о резултатима Кацерових студија мајевичке области у Босни. — Г. проф. Пера Павловић саопштио је своје одредбе богате збирке голтских фосила из околине Леновца, (сакупио и Г. Заводу поклонио г. Михаило Живковић, проф.) — Г. П. Павловић је приказао збирку лепих терцијерних фосила из метохијске котлине (сакупио и Г. Заводу послао г. Милош Динић, проф.).

На XCII. скупу (10. фебруара о. г.) Г. Друштво примило је на дар неколико геолошких примерака из Србије; саслушало је допис г. Н. М. Ракића, проф., о земљотресу у Врању 16. јануара, и писмо председника општине комаревске, којим извештава да се, услед земљотреса, у Богутовцу цело једно брдо срозава, те читави грмови силазе дупке у долину, а сељаци се плаше да су ово предзнаци вулкана. — Проф. Ј. М. Жујовић држао је предавање о геолошким приликама у Бољетину, више Доњег Милановца. Од новости, које су овом приликом изнете, поменућемо само ове: врло многи изданци пермотријасних порфира, туфова и пешчара почев од врха Гребена уз Дунав до Пештера; ситне врце угљена у лијасноме пешчару на платну Власца; појава фауне средњег Лијаса под Пештером; неколико нових лежишта из средње Јуре; а као најновије: доста богата фауна баремских амонита. Доња се Креда завршује, у испитаној зони, капротинским кречњацима, који су се почели стварати за време Неокома и наставили за време Анта. — У тектонској грађи ове области раседања играју главну улогу, а набирања споредну. Мезозојска зона подељена је на неколико глама и трапова, који у главноме нагињу ка југо-западу, као и на наспрамној, банатској страни Дунава. (К. Ј. Ј.)

= *Народна предавања.* — У београдској штампи, као и у српској штампи ван Србије, било је често говора о бесплатним и јавним предавањама која приређује Београдско Радничко Друштво. Предавања су отпочела ове јесени, у месецу септембру, и држана су сваке недеље овим редом: I Др. Милош Поповић, лекар: *Алкохолизам.* — II Г. Коста Јовановић, секретар Београдског Радничког Друштво: *Синдикални покрет у Данској.* — III Др. Јован Скерлић, професорски приправник: *Народни универзитети у Француској.* — IV Др. Бранислав Петронијевић, професор Велике Школе: *Спиритизам.* — V Јаша Продановић, професор: *Васпитање воље.* — VI Недељко Кошанин: *Постанак земље и развитак живота на њој.* — VII Јанко Веселиновић, књижевник: *Живот на селу.* — VIII Душан Марковић, телеграфист: *Примена електрицитета у телеграфији и телеграф без жица.* — IX Коста Јовановић: *„Благостање“ у Србији.* (I део) — X Стеван Луковић, свршени правник: *Пореза (прогресија и социјална задаћа порезе).* — XI Коста Јовановић, *„Благостање“ у Србији* (II део). — XII Миленко Вукићевић, професор: *Политичко уређење Србије у почетку XIX века.* — XIII Др. Јован Скерлић, доцената Велике Школе: *Научни морал.* — XIV Коста Јовановић: *Кооперације.* — XV Др. Бошко Љубинић, писар министарства спољних послова: *Радничко законодавство у Немачкој.* — XVI Живко Јоксимовић, професорски приправник: *Вулкани.* — XVII Др. Бранислав Петронијевић: *Песимизам и хуманизам.* (14. јануара 1902).

Заузимљива управа Београдског Радничког Друштва заједно са неколико интелигентних својих пријатеља намеравала је да оснује нешто налик на народне универзитете који данас тако цветају у Француској. До сада су у неколико маха и Професорско Друштво и професорски савет Велике Школе гледали да организују та народна предавања. Зимушња предавања доказала су да код нас има земљишта за тај посао: и људи добре воље, који хоће да носе науку у шире слојеве масе народне, и пажљиве, жедне публике која хоће да чује добру реч. Предавања Београдског Радничког Друштва била су вазда одлично посећена, тако да се у октобру месецу морао тражити већи локал. Број посетилаца, махом радника, занатлија, малих трговаца, ђака, приличан број школованих људи — био је увек између 3—400.

Друштво је сем тога отворило бесплатне курсеве, само за своје чланове, из немачког и француског језика,

историје опште, политичке економије, историје радничког покрета, слободноручног и геометријског цртања.

ЧИТУЉА.

Шарл Летурно. У првој половини фебруара умро је у Паризу, у седамдесет првој години живота, познати француски социолог и антрополог Шарл Летурно. Свршивши медицину, пошто је неколико година практиковао као лекар, он се 1860 искључиво одао изучавању антропологије, Његов плодан рад прекинут је 1871; пошто је учествовао у комуни, морао је побећи у Италију и тамо остати све до амнестије. Као један од најчувенијих представника модерне антропологије, он је 1886 постао председник париског антрополошког друштва, и на томе месту остао је све до смрти.

Ретко је наћи научењака чији је рад био тако обилан. Од Летурноа остају ова крупна дела: „Физиологија страсти“, „Биологија“, „Социологија“, „Наука и Материјализам“, „Еволуција морала“, „Еволуција брака и породице“, „Еволуција својине“, „Политичка еволуција код разних раса људских“, „Правна еволуција код разних раса људских“, „Књижевна еволуција“. Пре два месеца изишло је његово последње дело „Етничка психологија“, закључак целог његовог рада.

Основна идеја коју је Летурно провео у свима својим проучавањима јесте плодна идеја еволуције Дарвина и Спенсера. У социолошким радовима његовима јасно се осећао утицај Фурија и Карла Маркса.

Летурно је и код нас био познат, и у политичким листовима неколико су пута превођени повећи одломци из његових дела.

ИСПРАВКА.

У прошлом броју нашега листа у оцени историјске студије *Пожаревачки Мир* поткрале су се две погрешке, које треба исправити. Тако на стр. 308, у реду 24 у место Bianchi, *111* треба да стоји Bianchi, *113*; а на стр. 311, у реду 11 у место у јуну *1615*, треба у јуну *1715*.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига V, број 6. — 16 март, 1902.

„СТРАДИЈА“.

У једној старој књизи читао сам чудну причу, а враг би га знао од куд мени та књига из неког смешног времена, у коме је било много слободоумних закона, а нимало слободе, држали се говори и писале књиге о привреди, а нико ништа није сејао, цела земља претрпана моралним поукама, а морала није било, у свакој кући пун таван логика, ал' памети није било, на сваком кораку говорило се о штедњи и благостању земље, а расипало се на све стране, а сваки зеленаш и нитков могао је себи купити за неколико гроша титулу: „великн народни родољуб.“

Писац те чудне приче, путних бележака (шта ли му је тај састав строго узев по литерарним облицима не знам ни сам, а нисам хтео ни стручњаке питати, јер би и они без сваке сумње, по утврђеном нашем српском обичају упутили тај предмет на мишљење општој седници касационог суда. Узгред буди речено, то је леп обичај. Поставе се људи, који морају мислити по званичној дужности, па квит посла, а сви остали смо сербес). Еле, писац те чудне приче, односно путних бележака овако почиње:

„Педесет година свога живота провео сам само у путовању по свету. Видео сам много градова, много села, много земаља, многе људе и народе, али ме ништа толико није зачудило као једно мало племе, у једном

дивном, питомом пределу. Ја ћу вам причати о том срећном племену, и ако унапред знам да ми нико живи неће веровати, ни сада нити икад и после моје смрти, ако коме дође ово до руку те ушчита...“

Шерет неки чича, те ме баш тим својим почетком нагна да ствар прочитам до краја, а кад сам већ прочитао хоћу да препричам и другима. Да не бисте сматрали, да вас овим наговарам на читање, ево одмах у самом почетку најискреније изјављујем да није вредно читати, и да чича (тај писац, шта ли је?) лаже све што је причао; али, за дивно чудо, ја лично верујем у ту његову лаж, као у највећу истину.

Ево како он даље прича.

Пре читавог века мој је отац тешко рањен и заробљен у рату, а затим одведен у туђину из своје домовине, где се опет ожени девојком робињом, својом земљакињом. У том браку добије мене, а кад ми беше једва девет година он умре. Он ми много причаше о својој постојбини, о јунацима и великим карактерима којима кити наша земља, о великом родољубљу и о крвавим ратовима за слободу, о врлинама и поштењу, о великом пожртвовању за спас земље, где се све па и живот прилаже на олтар отаџбине. Причаше ми славну и витешку прошлост нашег народа, а на смрти остави ми аманет: „Синко, мени смрт не даде да умрем у мојој милој отаџбини, судба ми не даде да ми кости прими она света земља коју сам крвљу својом натапао да би слободна могла бити. Несрећна судбина моја не даде ми, да ме, пре него очи склоним, огреју зраци слободе у мојој милој постојбини. Али, проста крв моја, јер ће ти зраци слободе обасјати тебе, сине мој; обасјаће вас, децу нашу. Пођи синко, пољуби ту свету земљу, кад ногом ступиш на њу, иди и воли је, а знај да су велика дела намењена тој витешкој земљи и нашем народу, иди и на понос оца свога, на добро употреби слободу, а не заборави да је ту земљу орosила и моја крв, крв оца твога, као што је

вековима росила племенита крв витешких и славних прадедова твојих...“

Код тих речи отац ме загрли и пољуби, и његове сузе покапаше по моме челу.

— Пођи, синко, нек' ти Бог...

С том недовршеном речицом издахну мој добри отац.

Није прошло ни месец дана по смрти његовој, а ја се с торбом о рамену и штапом у руци кренем у бели свет, да тражим своју славну домовину.

Педесет година сам путовао по туђину, по широком свету, али не нађох нигде на земљу ни налик оној витешкој земљи о којој ми толико пута отац причаше.

Али, тражећи домовину моју нађем на интересантну земљу и људе, о чему ћу вам ево причати.

Дан летњи. Сунце припекло да мозак проври, од силне запаре чисто осећам вртоглавицу: нешто ми зује у ушима, жеђ да ме умори, а поглед уморан, те једва гледам. Зној ме свега облио, па се по зноју залепила путна прашина: одело ми прашњиво и већ поабано. Идем уморан, изнемогао, док одједном угледам преда мном, на пола часа хода, где се бели град што га две реке запљускују. Као да осетих нову снагу, заборавим умор и клонулост, па пожурим у правцу том граду. Стигнем до обале. Две велике реке мирно протичу и умивају својом водом градске бедеме.

Сетим се да ми је отац нешто причао о једном чувеном граду, где су наши пролили силну крв, а као кроза сан се опомињем како ми је говорио да баш тако некако и лежи где две реке теку крај њега.

Срце ми јако закуца од узбуђења; скинем капу, и ветар баш од гора те земље пирну и расхлади ми зној ало чело. Подигох очи небу, клекох на колена и кроз сузе узвикнем:

— Боже велики! умудри ме, послушај молитву сирочета, које се потуца по широком свету тражећи домовину своју, тражећи постојбину оца свога.... — Ветрић и

даље пири с плавих планина, које се виде тамо у даљини, а небо ћути.

— Кажи ми, ти мили ветре што дуваш од тих плавих гора, јесу ли то горе домовине моје? Реците ми ви, реке миле, да ли са тих гордих зидина поносног града спирате крв предака мојих? Све немо, све ћути, а мени као да нека слатка слутња, неки тајни глас вели:

— То је земља коју толико тражиш!

Наједаред трже ме неки шум. Крај обале мало даље од мене угледам неког рибара. Чамац му уз обалу, а он крпи мреже. Занет слатким осећањем, нисам га пре приметио. Пријем томе човеку и назовем му Бога.

Он ме погледа ћутећи, па одмах скиде поглед с мене и продужи свој посао.

— Која је ово земља преко воде, тамо, што се види? упитам, а сав треперим од нестрпљења шта ће одговорити.

Онај слеже раменима и рашири руке у знак чуђења. погледа ме и процеди кроза зубе:

— Јест, то је заиста нека земља!

— Како се зове? упитам.

— То не знам. Видим да има тамо нека земља, ал' нисам питао како се зове.

— А одакле си ти? питам.

— Па ето ту ми је за једно пола часа кућа. Ту сам се и родио.

— Чудновато, то онда није земља мојих предака. моја домовина — помислим, а гласно запитам:

— Па зар ти баш ништа не знаш о тој земљи? Зар ни по чему није чувена?

Рибар се замисли, пусти мрежу из руку, па као да се нечег сећа. После дугог ћутања рече:

— Кажу да има у тој земљи доста свиња.

— Зар је само због свиња чувена та земља? упитам зачуђено.

— Па има и будалаштина много, ал' то мене слабо занима! рече онај хладнокрвно и узе опет крпити мреже.

Беше ми нејасан тај одговор, те га наново запитам:

— Какве будалаштине?

— Свакојаке, одговори онај с неком досадом и зену равнодушно.

— Дакле свиње и будалаштине?! Ни о чему другом ниси више слушао?...

— Сем свиња, веле да имају много министара, које у пензији, које на расположењу, али њих не извозе на страну. Извозе само свиње.

Помислим да рибар збија шалу са мном, те планем:

— Та шта ти мени којешта причаш, ваљда мислиш да сам луд?!

— Плати ми да те превезем тамо на другу обалу, па иди види чега тамо има. Ја ти говорим шта сам од других чуо. Нити сам ја тамо био, нити знам све то поуздано.

— То већ није земља мојих славних предака, јер она је чувена јунацима, великим делима и сјајном прошлошћу, помислим, али ме рибар чудним одговорима на моја питања заинтересова, те се решим, да и ту земљу видим, куд сам већ толике друге видео и обишао. Погодим се с њим и седнем у чамац.

Рибар довесла до обале, прими новац по погодби, и, пошто ја изиђох на обалу, он одвесла натраг.

Уза саму обалу мало даље у лево од места где сам изишао, приметим грдну велику мермерну пирамиду и на њој урезана златна слова. Приђем радознало ближе, мислећи да ћу још ту прочитати имена славних јунака о којима ми отац причаше. Кад тамо — какво изненађење! На мермеру урезане речи:

„Довде се на север простире земља славног и срећног народа, коме је велики Бог подарио велику, ретку срећу да се у његовом језику, потпуно правилно граматички, на понос зе́мље и народа, *к* пред *и* увек претвара у *ц*.“

Прочитам једанпут, двапут, никако да се приберем од чуда, шта све то има да значи. Што је још најчудније за мене, речи су исписане мојим матерњим језиком.

— Јест, то је језик којим је говорио и мој отац и његови стари и ја, али није та земља; он ми је причао о сасвим другој земљи. Буни ме то што је исти језик, али помислим, да то могу бити два далека народа, једног порекла, братска, иста, који имају један језик, али и не знају један за другог. Мало по мало преста чуђење, па се и ја почех осећати поносан, што је случајно и мој матерњи језик исти такав, и баш са том истом красном особином.

Прођем тврђаву и упутим се улицом што води у град, да се где у хотелу одморим од дуга пута и да потом потражим рада, како бих од те зараде могао даље продужити пут и тражити своју домовину.

Нисам пошао ни неколико корака, док од једном, а око мене се, као око каквог чудовишта, поче са свију страна скупљати свет. И старо и младо и мушко и женско гуши се, пропиње, гура, тиска да ме што боље види. На послетку се накупи толико света да се закрчи улица и сваки саобраћај.

Гледа мене свет с чуђењем, а и мене тај непознати свет задиви. Кога год погледам, украшен орденима и лентама. Ретко ко од спромашнијих носи један орден или два, иначе је сваки толико начичкан да му се ни одело не види. По неки их толико имају да не могу ни да носе све о себи, већ вуку колица за собом и у њима пуно ордена за разне заслуге, звезда, лента, и каквих не одликовања.

Једва сам могао корачати кроз ту масу славних људи, што ме опкружују, и гуше се ко ће се прогурати ближе мени. Чак се неки и завадише око тога, а чули се и прекори онима што су дуго уз мене:

— Па нагледали сте се, ваљда, већ једном; пустите сад мало и нас да видимо.

Ко год приђе ближе мени, одмах журно ступа у разговор, да га не би ко потиснао.

Већ ми досадише иста те иста питања са чуђењем:

— Одакле си?... Зар немаш ни један орден?..

— Немам.

— Колико ти је година?

— Шесет.

— Па још ни један орден?!

— Ни један.

Повикаше гласови кроз масу, као оно на вашару кад се чудовишта приказују:

— Чујте људи: човек од шесет година без и једног јединог ордена!

Гушење, граја, врева, тискање све јаче и јаче, а из свију улица се свет згрће и навалује да продре кроз масу да ме види. Најзад дође и до боја, те се умеша и полиција да уведе ред.

И ја сам њих, пре него што се почеше тући, надоват овог оног распитивао о заслугама због којих су одликовани.

Један ми рече да га је његов министар одликовао за ретке заслуге и пожртвовање према Отаџбини, јер је руковао многим државним новцем пуну годину дана, а у каси је при прегледу нађено само две хиљаде динара мање него што треба да буде. Право је, говорило се, јер је могао све упропастити, али му племенитост и родољубље није дало, да то учини.

Један је одликован што је месец дана био чувар неких државних магацина и магацин није изгорео.

Један је опет одликован што је први приметио и констатовао да се реч *књига* врло интересантно свршује на *а*, а почиње са *к*.

Једна куварица је одликована што је за пет година службе у богатој кући украла само неколико сребрних и златних ствари.

Један је опет одликован што се после учињеног великог дефицита није убио по глупом дотадашњем шаблону, већ је дрско узвикнуо пред судом:

— Ја сам назоре и идеје своје у дело привео, такви су моји погледи на свет, а ви ми судите. Ево ме! (Ту се лупио у груди, и коракнуо један корак напред.) Тај је мислим добио орден за грађанску кураж. (И право је.)

Један чича добио је орден што је остарио и што није умро.

Један је одликован што се обогатио за непуне пола године, либерујући држави лоше жито и још вазда других ствари.

Један богати наследник одликован је што није упропастио очевину и што је приложио на добротворне цељи пет динара.

Ко би све и попамтио! Од сваког сам само за по једно његово одликовање запамтио, а већ све изређати било би немогућно.

Елем, кад већ дође до кавге и боја умеша се полиција, узеше пандури разгонити светину, а један кмет, шта ли је, нареди да се дотера затворен фијакер. Метуше ме у фијакер око кога беху наоружани пандури, да одбијају свет. Онај седе са мном и одведе ме некуд, а са свију страна јури за колима светина.

Кола се зауставише пред једном пространом, оним, а запуштеном кућом.

— Где смо сад ово? упитам онога кмета (бар ја га тако зовем) што је набавио кола, а и он са мном сео унутра.

То је наша Полиција.

Кад изиђем из кола, видим двојицу где се туку пред самим вратима Полиције. Пандури около стоје и посматрају борбу, а и шеф полиције и сви остали чиновници са задовољством гледају.

— Што се туку? питам.

— Па наредба је таква, да се сви шкандали врше ту, пред очима полиције, јер, знате како је?! Где би г. шеф и остали чиновници кланцали по буџацима, Овако је лакше за нас, и прегледније. Заваде се двоје, и ако хоће да се туку, дођу ту. Оне, што су правили шкандале доле, на улици, на ненадлежном месту, морамо казнити.

Г. Шеф, дебео неки човек, проседих бркова, подбријан са подвољком испод округле браде, кад ме виде у мало од чуда не паде у несвест.

— Одакле си, по Богу, човече?!... изговори пошто се прибра од чуда и рашири руке, а узе ме са свију страна посматрати.

Онај што је дошао са мном прошапута нешто с њим; ваљда му реферисао шта се све догодило. Шеф се намршти и оноро ме упита:

— Одакле си, говори!

Узех му ја све потанко причати ко сам, и од куд сам, и куда идем, док он нешто постаде нервозан, па викну:

— Добро, добро, остави те твоје лудорије, него што је главно, кажи ти мени како си смео такав ићи улицом усред бела дана?

Ја стадох гледати низа се и око себе да ли није шта необично на мени, али ништа не приметих. Тако сам прошао кроз толики свет и нико ме нигде није узимао на одговор.

— Што не лајеш? викну онај учтиво, као што се уопште, према распису, понаша полиција у тој земљи, а приметно сам како дрхти од љутине. — Ја ћу тебе у затвор, јер ти си изазвао толике шкандале на ненадлежном месту и узнемирио цео град твојом глупошћу.

— Ништа не разумем, господине, чиме сам могао учинити толико зла? приметим у страху.

— Остарио си, а не знаш оно што знају и мала деца по улици... Питам ја тебе још једном, како си тако могао проћи улицом, и изазвати нереде и то још на ненадлежном месту?

— Ја сам неправан.

— Ти си луд, тако матор... — Неправан... а камо ти одличија?

— Немам.

— Лажеш, матора кујо!

— Немам, тако ми Бога!

— Ни један?

— Ни један.

— Колико ти је година?

— Шесет.

— Зар за шесет година ни један орден? Па где си ти живео? На месецу, где ли?

— Ни један немам, тако ми свега на свету! узех се клети.

Шеф се запањи од чуда. Зину, разрогачи очи, загледа се у мене, па ни речи да проговори.

Кад се мало поврну од чуда, нареди млађима да што пре донесу десетак ордена.

Из побочне собе одмах донеше ваздан разних ордена, звезда, ленти, ордена о врату што се носе, и ваздан медаља.

Шеф нареди, те ми на брзу руку метуше две три звезде, једну ленту; три четири ордена обесише ми о врат, неколико прикачише на капут, а сем тога дометуше још дваестак разних медаља и споменица.

— Тако, брате! узвикну шеф задовољан што је измислио начин да спречи даље шкандале. — Тако, додаде за тим — сад мало личи на обична човека, а онако ми узбунио цео град, упао као какво чудовиште... А ти ваљда ниси ни знао да је данас још и свечаност? заврши питањем, обратив се мени.

— Нисам.

— Чудновато! рече он мало увређен, ноћута, па ће рећи:

— Пре пет година, на данашњи дан, ождребљен је мој коњ што га сад редовно јашем, и данас пре подне примао сам честитања од најотменијих грађана, а довече ће мог коња провести око девет часова с бакљадама кроз улице, и за тим ће бити играпка у првом хотелу, где имају приступа најотменији грађани.

Сад се ја тек хтедох запањити од чуда, али, да он не би приметно, прибером се и прићем, те му и ја честитам речима:

— Извините што нисам знао за тај ваш свечани дан, и веома жалим што вам нисам могао у одређено време честитати; али ево то сада чиним.

Он ми од свег срца захвали на искреним осећањима, која гајим према његовом верном коњу, и одмах нареди да се донесе послужење.

Послужише ме вином и колачима, и ја се поздравим са шефом и пођем с једним пандуром (кога ми даде да ме одведе у гостионицу) украшен звездама и орденима, те сам могао мирно ићи улицом, без граје и гужве од светине, што би морало бити да сам онако без одличија пошао.

Онај ме пандур одведе у гостионицу „код миле нам напаћене отаџбине.“ Гостионичар ми одреди једну собу, те уђем да се одморим. Једва сам чекао да останем сам и да се приберем од чудних утисака које ова земља на први мах учини на мене.

*

Тек што сам затворио врата за собом, скинуо са себе оно силно орденье и сео уморан и ломан да данем душом, а зачух куцање на вратима.

— Напред! рекох, а и шта сам знао друго.

У собу уђе господски одевен човек с наочарима на носу (а већ и да не помињем непрестано, треба имати на уму да је сваки, ко мање, ко више, претрпан орденима. Кад сам пшао хотелу с оним пандуром, морам и то напоменути, видео сам где вуку у затвор једног што је украо ципеле у некој радњи, а и њему о врату орден. „Какав му је оно орден?“ упитам пандура. „Оно је орден за заслуге на просветном и културном пољу!“ одговори он озбиљно и хладно. „Какве су то заслуге?“ — „Па он је, знате, био кочијаш код бившег министра просвете. Даровит кочијаш!“ одговорио је пандур). Дакле, уђе човек с наочарима на носу, поклони се дубоко (што и ја, разуме се, урадим) и представи се као виши чиновник из министарства за спољне односе земаљске.

— Драго ми је! рекох изненађен овом неочекиваном високом посетом.

— Ви сте први пут сада у нашој земљи, господине? упита ме.

— Први пут.

— Ви сте странац?

— Странац.

— Дошли сте нам као поручени, верујте! узвикну тај виши чиновник одушевљено.

Мене то још више збуни.

— Имамо једно упражњено место за конзула. Ту бисте, што је главно, имали добру плату и добре додатке на репрезентацију, што бисте ви, разуме се, трошили на своје личне ствари. Ви сте стар, искусан човек, а дужност вам је лака — пропагација наше народне идеје у крајевима где живи наш народ под туђинском управом... Таман сте дошли као да смо вам поручили; већ више од месец дана како се мучимо тражећи погодну личност за ту важну тачку. За остала места имамо, дао Бог, странце. Имамо: Јевреје, Грке, Цинцаре (откуд они?!)... А које сте ви народности, ако смем питати?

— Па, ја управо, како да вам кажем, и сам још не знам!.. рекох застиђен, и таман да отпочнем причати своју тужну породичну историју, док ме он прекиде, пљеснувши одушевљено длаком о длан, и запра по соби од радости.

— Прекрасно, прекрасно!.. Никад боље!.. Ви ћете тек моћи савесно вршити овако светао задатак. Одмах идем министру, а за неколико дана можете поћи на пут! изговори виши чиновник ван себе од радости и одјури да саопшти своме министру важно откриће.

Таман он оде и ја седох и зарони главу међу руке. Никако не могу да верујем да је све ово истина што сам до сад видео у овој земљи, док опет неко закуца на врата.

— Напред!

У собу уђе опет неки други елегантно одевен господин и представи се опет као виши чиновник неког министарства. Рече ми да по налогу г. министра долази мени важним послом: а ја на то изразим своје необично задовољство и срећу због такве почасти.

— Ви сте странац?

— Странац.

Он ме погледа с респектом, понизно се поклони до земље и таман да отпочне говорити, а ја га прекидох речима:

— Молим вас, господине, реците ми како се зове ова ваша земља?

— Нисте знали?! узвикну онај и погледа ме с још већим респектом и понизношћу.

— Страдија! додаде и стукну преда мном мало назад.

— Чудан случај, да се тако звала и она узвишена, витешка земља предака мојих! помислих у себи, али њему ништа не рекох, већ га упитам:

— Чиме вас могу служити, поштовани господине?

— Основано је ново звање управника државних добара, на сам слободан да вас у име господина министра умолим да се примите тога високог и патриотског положаја... Ви сте на сваки начин бивали већ неколико пута до сада министар?

— Нисам никада.

— Никад!... узвикну он забезекнут од чуда... Онда на каквом високом положају, са неколико плата.

— Никад.

Виши чиновник као да онеме од чуда. Не знајући шта даље да предузме у том јединственом случају, извини се што ме је узнемирио, рече да ће о томе нашем разговору известити г. министра, и оде.

*

Сутра дан су већ све новине писале о мени. У једнима беше белешка:

„*Чудо од човека.* У нашем месту већ се од јуче бави један странац, коме је сад шесет година, а није никад за то време био министар, нити је и једним орденом одликован, па чак никад није имао ни једну државну службу, нити икад примао плату. Запста јединствен случај у свету. Како смо сазнали, то чудо од човека одсело је у „Хотелу код миле нам напаћене отаџбине". Многи су га јуче посетили и тврде да се ни мало не разликује од осталих људи. Ми ћемо се постарати да о овом загонет-

ном бићу дознамо шта детаљније из његова живота, што ће на сваки начин морати бити од великог интереса по наше поштоване читаоце, а по могућству гледаћемо да донесемо и његову слику у нашем листу".

Друге су новине од прилике то исто саопштавале са оваким додатком:

„..... Сем тога дознали смо с поуздане стране да тај чудни човек, долази још и важном политичком мисијом."

Владин лист опет учтиво демантује те гласове овако:

„Глупави опозициони листови у својој шашавости измишљају разне неистине и протурају кроза свет обеспокојавајуће гласове, како је у нашу земљу допутовао некакав странац од својих шесет година, који, како ти зврндови веле, није никад био ни министар, ни чиновник, нити има ма каквог одличија. Овакве немогућности и скроз невероватне ствари могу само замислити и у злој намери протурати скучени, бедни и излапели мозгови сарадника опозиционе штампе: али им тај метак неће упалити, јер хвала Богу ево већ недељу дана од како је овај кабинет дошао на владу, а положај му ни један пут није био уздрман, као што то желе глупаци из опозиције".

Око хотела где сам одсео, после ових чланчића по новинама поче се окупљати свет. Стану, гледају, блену, па једни одлазе, други дођу, и тако у свако доба стоји око хотела велика руља, а кроз њу се мотљају продавци листова и књижица и деру се у сав глас:

— Нов роман: „Чудан човек", свеска прва!

— Нова књига: „Доживљаји једног старца без ордена!"

Још је ваздa било таквих књижица.

Чак је и једна меана истакла фирму: „код чуда од човека", а на великој табли насликан човек без одликовања. Свет се почео окупљати око тог чудовишта и полиција, наравно, шта ће куда ће, и у интересу јавног морала забрани тако саблажњиву слику.

Сутра дан сам морао променити хотел. Кад сам улицом ишао, морао сам ићи пристојно, бар са неколико ордена; те тако нико не обраћаше пажњу на мене.

(Наставиће се).

Радоје М. Домановић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконскога јунака.

(6.)

Наједанпут кола стадоше. Пут је био сад стрмији и правио је на томе месту велику окуку пре него што изиђе на врх Бринига, на који се могло за двадесет минута раније попети једном стрмом пречицом која је ишла кроз дивну букову шуму. И ако је то јутро падала киша, и пут био клизав и каљав, путници су, користећи се паведрином, сишли готово сви и један за другим ударили узаним „точилом“.

С Тартаренових кола, која су ишла последња, поскидаше се сви мушки; остаде само Соња, за коју је пут био сувише каљав; и како и Тартарен хтеде сићи за осталима, задржавши се мало због своје опреме, она му рече полугласно: „Останите да ми правите друштво“, и то тако умиљато! Бедни човек дође чисто ван себе, кујући у глави читав роман, колико пријатан толико невероватан, од кога стаде силно лупати његово старачко срце.

Али се брзо разочара кад виде девојку како се плашљиво нагла па оштро мотри на Бољибина и Талијана који су живо разговарали на уласку у точило, иза Манилова и Бориса који беху већ измакли. Лажни тенор устезаше се. Као неки нагон да га опомиње, да се не излаже опасности сам у друштву ова три човека. На послетку се реши; Соња је гледала за њим, милујући свој јуначки образ китом плавих љубичица, оних планинских

љубичица чије лишће јаче пада у очи са свеже боје цветова.

Кола су ишла ходом, кочијаш је био напред са осталим друговима, и цео низ, преко петнаест кола једна за другим, одмицао је празан, нечујно. Тартарен, врло узбуђен, предосећао је нешто страшно и не усуди се погледати у своју сусетку, — толико се бојаше једне речи, једнога погледа који би га могао начинити јунаком или бар саучесником у драми коју осећаше да је близу.

„Дакле, рече она после дужег ћутања, дакле ви знате ко смо ми, ја и моји пријатељи... Па! шта мислите о нама? Шта мисле о нама Французи?

Јунак је бледео и црвенио. Није му било до тога да којом неразборитом речи навуче на себе мржњу ових људи тако осветљивих; с друге стране опет, како да дâ за право убицама? Он се изврће једном метафором:

„А иначе, госпођице, ви ми мало час рекосте да смо руфетлије, да сви ловимо хидре и чудовишта, деспоте и месождере... Зато ћу вам и одговорити као друг по Светоме-Хуберту... Ја сам мишљења да се, чак и против зверова, треба служити часним оружјем... Наш Жил Жерар, чувени ловац лавова, употребљавао је зрна која се распрскавају... Ја сам противан томе и никад то нисам чинио... Кад бих пошао у лов на лавове или на пантере, стао бих право пред звера, очи у очи, с добром двоцевком у руци, и дум! дум! са два метка погодио бих га у оба ока.

— У оба ока!... понови Соња.

— Никад нисам промашио“.

И он ово потврди, чинило му се да је још и сад у лову.

Девојка га је гледала с безазленим дивљењем, мислећи гласно:

„То би било још понајсигурније“.

Наједанпут чу се ломљава грана, шибља, и честа се размаче више њих тако живо, тако нечујно, да је Тартарен, коме је глава била пуна ловачких доживљаја,

могао помислити да је у заседи у Закару. Манилов скочи с обронка, нечујно, близу кола. Његове мале и блиске очи светлиле су се на лицу тријем изгребаном, а са браде и разбарушене косе његове цурила је вода са грана. Задихан, наслонивши своје кратке и мађаве крупне руке на прозор од кола, он проговори нешто руски Соњи која, окренувши се Тартарену, рече кратким гласом:

„Дајте ваш конопац... брзо...

— Мој... мој конопац?... промуца јунак.

— Брзо, брзо... одмах ћемо вам га вратити.“

Не дајући му никаква друга објашњења, она му стаде својим прстићима у рукавицама помагати да се отараси свога чувеног конопца, који је рађен у Авињону. Манилов сав радостан узе конопац и у два скока поново замаче у честу, хитро као дивља мачка.

„Шта ли се то догађа? Шта ли то намеравају?... Изгледа као звер...“ мрмљао је Тартарен не усуђујући се рећи шта мисли.

Као звер, Манилов! Ах! Баш се види да га не познаје. Нема под небом бољег, кроткијег, нежнијег човека од њега: и као црту ове изузетне природе, Соња, са својим бистрим и плавим погледом, исприча како је њен пријатељ, извршивши један опасан налог револуционарнога комитета и скочивши у саонице које су га чекале за бегство, претио кочијашу да ће спћи, па ма главу изгубио, ако и даље буде тукао и без милосрђа терао марвинче, од чије је брзине међутим зависило његово спасење.

Тартарен нађе да је ова црта достојна античких времена; и кад је затим помислио колико је људских живота жртвовао овај Манилов, несвестан као замљотрес или као какав вулкан, овај исти Манилов који није дао да се пред њим мучи једно марвинче, он упита девојку простодушно:

— Је ли било много жртава кад је бачен у ваздух зимски дворац.

— И сувише, одговори тужно Соња. И једини који је требало да погине остао је у животу.

Она ућута, као да је љута, тако лепа, оборене главе и дугачких позлаћених трепавица које су јој падале на бледо румено лице. Тартарен је пребацивао себи што ју је ућутало, поново освојен чаром младости и свежином која је лебдела око овог необичног малог створења.

„Дакле, господине, вама се чини рат који водимо неправедан, нечовечан?“ Ово му рече из непосредне близине, милујући га својим дахом и својим погледом; и јунак осећаше да попушта...

„Ви дакле не мислите да је свако оружје добро и допуштено да би се ослободио народ који је у ропцу, који се гуши?...

— Оно, јесте... само...

Соња је говорила све ватреније што је Тартарен више попуштао:

„Мало пре поменусте нешто о празнини у животу коју ваља попунити; не чини ли вам се да би било племенитије, занимљивије ставити свој живот на коцку за неко велико дело, него излагати га опасности ловећи лавове или пењући се по глечерима?

— Доиста...“ рече Тартарен опијен, занет, мучен безумном, неодољивом жељом да шчепа и пољуби ову ватрену, убедљиву ручицу, коју му она беше спустила на раме као пре, оне ноћи на Риги-Кулму, кад јој је навлачио ципелицу. Напослетку, не могући се више савладати и обухвативши обема рукама ову ручицу у рукавицама:

„Слушајте, Соња,“ рече он добрећудним крупним гласом, очинским и пријатељским... „Слушајте, Соња...“

Кола нагло стадоше и прекидоше га. Беху стигли на врх Бринига; путници и кочијаши пели су се у своја кола да накнаде изгубљено време и да, у једном галопу, стигну у оближње село где ће се ручати и упрегнути одморни коњи. Сва три Руса вратише се на своја места, али место Талијаново оста празно.

„Господин је сео у једна од првих кола,“ рече Борис кочијашу који је питао за Талијана; а обраћајући се затим Тартарену, на коме се видело неспокојство, додаде:

„Мораћете од њега тражити ваш конопац; он га је задржао.“

На то настаде у колима нов смех и за честитога Тартарена нова мучна забуна, јер није знао шта да мисли, код оваке веселости и невина лица тобожњих убилаца. Увијајући свога болесногa брата огртачима и пледовима, јер је ваздух на вису био хладнији још и са брзине кола, Соња је причала, на руском, свој разговор с Тартареном, изговарајући лупко дум! дум! које су њени сапутници понављали за њом дивећи се јунаку, сем једнога Манилова који је вртео главом, не верујући.

Станица!

То вам је једна стара крчма, на тргу једног великог села, с трулим дрвеним балконом и с фирмом која виси о зарђалој гвозденој вешаљки. Ту се заустављају сва кола и, док се коњи испрежу, изгладнели путници јуре на први спрат, у једну зелену и мемљиву дворницу, у којој је општи сто на коме има места највише за двадесет и пет путника. Међутим њих је шездесет, и читавих пет минута траје страховито гурање, чују се само вика и ватрена препирка између ципринчара и шљивара око компота, на велики ужас крчмарев, који је сасвим изгубио главу, као да пошта не пролази сваки дан у исто време, и који непрестано опомиње своје слушкиње, такође у хроничној забуни: диван изговор да се изнесе само половина јела исписаних у јеловнику, и да се приликом наплаћивања враћа неки чудноват новац, при чему бели швајцарски петпарци иду у стопарце.

„Како би било да ручамо у колима?...“ рече Соња којој је ова галама била непријатна; и како нико није имао кад да се побрине за њих, ови млади људи решише се да се послуже сами. Манилов се врати носећи победоносно хладан јагњећи бут. Бољибин донесе дугачак хлеб и кобасице; али најбољи конаџија био је шпак Тартарен. Нема сумње, сад је била за њега најлепша прилика да се у овој галами одвоји од својих сапутника, или бар да се увери је ли Талијан ту, али му то не

паде на ум, јер му једина брига беше да спреми ручак оној „малој“ и да покажа Манилову и осталима шта све може један умешан Тарасконац.

Кад је силазно с гостионичког перона, озбиљан и укочена погледа, носећи у својим снажним рукама велики послужавник с тањирима, с убрусима, с одабраним јелима, с боцом швајцарскога шампањца с позлаћеним грлићем, Соња је пљескала рукама, честитала му:

„Али како сте то добили?

— Не знам ни сам... тако!... Сви смо ми у Тараскону такви“.

Ох! да срећних тренутака. Док је жив неће наш јунак заборавити овај лепи ручак, преко пута Соње, готово на њеним коленима, у оперетском пределу: сеоски трг сав у зеленилу, а кроз зеленило блистају се позлате и муселинске хаљине у Швајцаркиња које се шетају две и две, као лутке.

Како му је хлеб сладак, и како су кобасице укусне! И само небо узе учешћа, милостиво, благо и облачно; киша пада, истина, али тако слаба! тек по нека кап колико да разблажи швајцарски шампањац, опасан за јужњачке главе.

Под гостионичком верандом један тиролски квартет, два голијата и два кепеца у шареним и ружним дроњцима, као да су умакли из неког вашарског позоришта које је банкротирало, мешали су своје грлато: „ау... ау...“ са звеком тањира и чаша. Били су ружни, глупи, непомични, жиле им беху набрекле на сувим вратовима. Тартарену се необично допадоше, те им стаде шаком бацати петпарце, на велико чудо сељана који се окупише око испрегнутих кола.

„Шпфела Вранцуска!“ завреча један глас у гомили, из које изби један високи старац у необичном плавом капуту са сребрним пуцима, чији су се пешеви вукли по земљи, с огромном капом у облику ведрице за кисео купус, која је била тако тешка са својом високом пер-

јаницом да је старац у ходу морао одржавати равнотежу рукама, као какав играч на кононцу.

„Стари фојник... краљевски картист... Шарл тесети.“

Тарасконац, коме није излазило из памети Бомпарово причање, стаде се смејати и намигнувши рече сасвим тихо:

„Батали, чичо... али му ипак даде један сребрн новац и нали пуну чашу вина, коју старац прими смејући се и намигујући и сам, и ако није знао зашто. Извадивши затим из уста огромну порцеланску лулу, он диже чашу и напи „друштву!“ што је утврдило Тартарена у његовом мишљењу да је ово неки колега Бомпаров.

Али не мари! Здравица је здравица, па ма од кога била.

И Тартарен устаде у колима, диже чашу, и снажним гласом стаде наздрављати тако да су му сузе ударile на очи. Најпре је пио: „у славу Француске, своје отаџбине...“ Затим у славу гостољубиве Швајцарске, срећан што јој може јавно указати пошту и захвалити јој на племенитом пријему свих потлачених, свих прогнаних. Најзад, спустивши глас и пруживши чашу ка својим сапутницима, он им пожели да се што скорије врате у своју отаџбину, где ће наћи добре родитеље, поуздане пријатеље, звања пуна части и крај свих својих неслога: јер се људи не могу целог свог века само клати.

За време здравице Соњин се брат хладно и подругљиво смешио иза својих плавих наочара: Манилов, опружена врата и намрштена чела, питаше се хоће ли овај дебели престати једанпут са својим блебетањем, док је Бољибин, који је седео код кочијаша, кривећи своје смешно, жуто и татареско лице, личио на ружна мајмуна који се успузао на Тараскончева рамена.

Једино га је слушала девојка, врло озбиљна, трудећи се да проникне овог необичног човека. Мисли ли он све што говори? Је ли учинио све што је напричао? Је ли то неки лудак, глуман или просто брбљивац, као

што вели Манилов који, као човек који дела, даје овој речи презриво значење?

То ће се одмах видети. Кад довршио своју здравицу, Тартарен седе; но у истоме тренутку чу се недалеко од гостионице пуцањ, па још један, па још један; Тартарен скочи узбуђен, наперена ува, миришући барут.

„Ко је то пуцао?... где?... шта се то догодило?“

Кроз његову усијану главу прође читава драма: оружани напад на кола, лепа прилика да узме у одбрану част и живот ове дивне девојке. Али на жалост ово пуцање чуло се просто са Stand-а, где се сеоска младеж сваке недеље вежба у гађању. И како коњи не беху још упрегнути, Тартарен немарно предложи да се прошетају донде. Он је с рачуном учинио предлог, а Соња је опет с рачуном тај предлог прихватила. У пратњи оног старца из краљевске гарде који се поводио под својом великом каном, они пређоше преко трга, кроз гомилу која пође за њима радознало.

Под својим сламним кровом и са својим новим четвртастим чамовим дирецима, станд личи — само што је изгледао више сеоски — на наша варошка стрелишта, с том разликом што овде стрелци доносе своје оружје, предњаче старога система којима владају доста вешто. Миран, скрштених руку, Тартарен је оцењивао поготке, критиковао гласно, давао савете, али није пуцао. Руси су га гледали и намигивали.

„Дум... дум...“ подсмехну се Бољибин с Тарасконским нагласком, тобож нишанећи. Тартарен се окрете, сав црвен и чисто ван себе од гнева.

„Јест, млади човече... Дум... дум... И то колико год пута хоћете“.

Само што је напунио један стари карабин са две цеви, којим су се морала служити читава покољења алпинских ловаца... дум!... дум!... Готово. Оба метка у центар. Са свих страна зачу се клицање. Соња је тријумфовала, Бољибин се није више смејао.

„Али то није ништа, рече Тартарен... видећете сад...“

Станд му није био довољан, него стаде тражити другу мету, нешто што би могао оборити, и гомила се уплашена стаде повлачити испред овог необичног алпиница, дежмекастог, дивљег, који је предлагао староме гардисти да му разбије лулу у зубима, на даљини од педесет корака. Старац дрекну од страха и штуче у гомилу више које се видела његова перјаница, која се тресла изнад збијених глава. Али је Тартарен морао испалити пушку на нешто. „Ха! као у Тараскону...“ И стари ловац качкета из све снаге баци у вис своју капу, опали на њу у лету и пробуши је. „Браво!“ рече Соња и у рупицу коју је зрно начинило на капи забоде киту планинскога цвећа које јој је мало пре миловало образ.

С овим леним трофејем попе се Тартарен у кола. Труба се захори, кола се крenуше и коњи полетеше низ брдо ка Бријенцу, дивним, у стени усеченим путем, који је на свака два метра намештено камење делило од провале преко хиљаду стопа дубоке; али Тартарен није више видео опасност, нити је пак гледао предео: Мерингенску долину која се кува у светлој воденој пари, са својом правом реком, језеро, села која су у даљини све чешћа, и читав хоризонт планина, глечера, који се кашто мешају с облацима, или се премештају на увојима пута, губе и поново јављају као декорације у позоришту.

Разнежен љубавним мислима, наш се јунак дивљаше овом лепом детету које је седело преко пута њега, премишљаше како је слава тек пола среће, како је жалосно остарити сам под бременом величине, као Мојсије, и како би овај осетљиви цвет са Севера, пресађен у тараскон-ску баштицу, разгалио њену једноликост, сасвим друкчије пријатан за око и за мирисање но онај вечити баобаб, arbos gigantea, у малој саксији. Детињастих очију, широка чела замишљена и одлучна. Соња је опет гледала њега утонула у мисли; али ко ће знати о чему мисле младе девојке?

VII.

Тарасконске ноћи. — Где ли је? — Забринутост. — Зрикавци на шеталишту траже Тартарена. — Мученичство једног великог светог Тарасконца. — Алпински клуб. — Шта се догађало у апотеци на тргу. — Помагај, Безуке!

„Писмо, господине Безуке!... Из Швајцарске, овај!... из Швајцарске!“ викао је весело писмоноша с другог краја трга, машући нечим и хитајући кроз сумрак који се беше почео хватати.

Апотекар, који се без капута хладно пред кућом, скочи, шчепа писмо грозничавим рукама и унесе га у своју пештеру у којој се осећаху разни мириси од еликспира и сувих трава, али га отвори тек кад оде писмоноша, почашћен и поткрепљен чашом дивнога спруна, који је добио у награду за добар глас.

Петнаест дана чекао је Безуке то писмо из Швајцарске, петнаест дана изгледао је на њега са страхом! И сад, ево га. И само што је погледао ситан, здепаст и одлучан рукопис на куверти, поштански жиг: „Интерлакен“ и велики љубичасти штамбиљ „гостионица код Јунгфрау, угоститељ Мајер“, очи му се напунише сузама и запраше му његови велики гусарски бркови, кроз које се чуло лако и доброћудно звиждукање.

„Поверљиво. По прочитању поцепати“.

Ове речи, исписане врло крупним писменима на челу прве стране у телеграфском стилу апотекарском „споља, промућкати пре употребе“, збунише га толико да прочита гласно, као што човек говори кад што ружно сања:

„Са мном се догодило нешто ужасно...“

Из суседне собе, у којој би редовно по јелу мало проспавала, могаше га чути његова мати госпођа Безуке, или његов помоћник чији је тучак равномерним ударцима звонио у великом мермерном авану у дну лабораторије. Зато Безуке настави читање тихим гласом, прочита писмо два три пута, врло блед, косе буквално накострешене. Затим баци један брз поглед око себе, и фр фр... поце-

нано писмо у тисућу парчади оде у корпу за хартију; али ту би га могао ко наћи, саставити сву ову парчад, зато се саже да је покупи; но у то се зачу танак и уздрхтали глас:

„Овај, Фердинанде, јеси ли ти то?

— Ја сам, мама...“ одговори несрећни гусар, дрхћући од страха, сав под столом онако дугачак.

„Шта то радиш, благо моје?

— Ништа... овај! Справљам лек за госпођицу Турнатоар.

Мама поново заспа, помоћников тучак који за тренутак беше застао настави своје споро и равномерно лупање које је успављивало кућу и трг обхрваше тегобом овог летњег дана на измаку. Сад Безуке стаде крупним корацима ходати испред свог дућана, час црвен, час опет зелен, према томе испред кога је бокала пролазио. Дизао је руке, говорио нејасне речи: „Несрећник... изгубљен... кобна љубав... како да га спасем?“ и, поред све своје забуне, веселим звиждукањем пратио је повечерје дрогона који су се удаљавали под платанима на шеталишту.

„Хеј! лаку ноћ, Безуке...“ рече једна сенка која је хитала кроз непељасти сутон.

„Куда ви, Пегуладе?

— У клуб, за Бога!... ноћас је седница... Говорпће се о Тартарену и председништву... Треба да дођете.

— Добро, доћи ћу...“ одговори живо апотекар, коме сину кроз главу једна спасоносна мисао; он уђе, навуче капут, пипну се по џеповима да се уверп јесу ли ту кључ и амерпкански боксер, без кога се ни један Тарасконац неће усудити на улицу после повечерја. Затим викну: „Паскалоне... Паскалоне...“ али не одвећ јако, бојећи се да не пробуди стару госпођу.

Паскалон је био скоро дете а већ ћелав, као да му је сва коса била у коврчавој и плавој брадп; имао је роиску душу, испупчено чело, очи као у несташне козе, и округле образе који су изгледали нежни и румени као бокерска земичка. О великим алписким свечаностима њему

је клуб поверавао своју заставу, и ово дете није могло да се надиви П. А. К., кога је ватрено и побожно обожавало, као свећа која о Ускрсу гори пред олтаром.

„Паскалоне, рече апотекар помоћнику сасвим тихо и из толике близине да му је врх бркова ушао у уши, добио сам вести од Тартарена... Вести су одвећ жалосне...“

И кад виде да је Паскалон пребледео:

„Буди храбар, моје дете, све се још може поправити... А иначе, ја остављам апотеку на тебе... Ако ти ко буде запскао арсеника, немој му га дати; не дај ни опијум, ни реубарбарум... не дај ништа. Ако се не вратим до десет сахата, ти затвори на лези. Иди!“

Он неустрашивим кораком зађе у помрчину на шеталишту, не осврнувши се ни једанпут, што даде могућности Паскалону да јурне на корпу, да је претресе својим грозничавим и жудним рукама, да је најзад истресе на чоху од стола, да види да није у њој остао који комад од тајанственога писма које писмоноша беше донео.

Онај који познаје тарасконску узбудљивост лако може замислити какав је вашар изазвао у овој варошици изненадни нестанак Тартаренов. Овај, да шта, а иначе, сви просто погубише главе, тим пре што је то било баш у половини августа и што су лобање кључале на сунцу тако јако да све темењаче умало не одлетеше. Од јутра до мрака говорило се у вароши само о томе, чуло се само ово име: „Тартарен“ на танким и стиснутим уснама госпођа у шеширима, на насмејаним устима гризета с траком од кадиве у коси; „Тартарен, Тартарен...“ чуло се свуда, па и по платанима на шеталишту, покривеним белом прашином, на којима су престављене зрикавце, који су треперили са светлошћу, чисто гушила ова два звучна слога: „Тар... тар... тар... тар... тар...“

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Д. Л. Бокић.)

СОНЕТИ.

I.

Сурово ће време наша дела стрти,
Писало их перо, пл' пушке и мачи.
Лагано а стално њих мрви и тлачи
Страховити жрвањ неизбежне смрти.

Нек' пропадну дела! Но к'о бесни хрти
Немилосни дани, све јачи и јачи,
Гоне вас и ниште — срце моје, плачи! —
Вас, спомени моји, светли, али крти!

Граја... лавеж... вика; покличи се хоре;
Јури хајка бесна кроз поља и горе,
И оставља пустош по утртој стази.

А кад жртва падне у зноју и пени,
И зелену траву крвљу нарумени,
Хајка даље крене, да ништи и гази...

Z.

II.

Целивасмо га у лице и чело;
Удаљисмо се тио, тужно тако;
И млади гробар, весело и лако,
Закуца сандук и довршн дело.

О, шта ме тиштн као гвожђе врело?
Знао га нисам, — на зашто бих плак'о?
Знао га нисам, — па зашто те, рако,
Не могах тада погледати смело?

Не знам. Но кад ми Будућност се јавн,
К'о добра мајка, кас Еден правн,
Нечнја снлна рука здере маску:

Ја лупу чујем тужну к'о опело,
И чудна језа простружи кроз тело:
То чекић бнје о чамову даску.

Z.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА.

Преглед њеног рада за 1901 годину.

Прошле године 1. марта изашао је нов Закон о Народној Библиотеци. И ако је ступање у живот тога закона било означено за 1. јануар 1902 године, ипак је још од марта месеца прошле године почео нови закон у неколико да се примењује. Као резултат тога новога закона јесте и овај статистички преглед, који се, због краткоће времена, није могао поднети уз извештај библиотечки Кр. Срп. Академији, те га ми у целини доносимо за читаоце „Српског Књижевног Гласника.“

У овом прегледу, поред осталога, обраћена је пажња на писце који се читају и дела њихова. Све што се у Народној Библиотеци читало подељено је на струке. Тако имамо потпун преглед и резултат рада Народне Библиотеке што ће, мислимо, бити од интереса за све пријатеље наше просвете и посебице за читаоце овога листа.

Далеко смо од тога да не будемо задовољни с постигнутим радом наше Народне Библиотеке; али ми бисмо се радовали ако бисмо дочекали да наша Народна Библиотека буде одиста *Народна*, т.ј. ако буде приступачнија и оној маси коју треба просвећивати. Признајемо да је то у просторијама, у којима се Н. Библиотека сада налази немогуће, а са досадањим буџетом није ни мислити да она отвара филијале, у којима ће народ налазити поуке и забаве. Код нас се још сматра књига као раскош, а не као потреба. Да се којом срећом сада штампају у књигама претплатници, ми бисмо видели у томе много што-шта поучно. Данас се књиге мање купују, то је факат, а њих су потисли дневни журнали. Ово спомињемо само узгред, а другом приликом проговорићемо о овом опширније.

Рубрике под бројем VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII узете су из Извештаја који је поднет Академији Наука. А одељци под бројем I, II, III, IV, V и XIII нови су. Сви скупа дају слику рада Народне Библиотеке.

Статистичке рубрике овога прегледа могле су бити умножене, друкчије распоређене, или још и прибране с нових тачака гледишта, и извесно је да би интерес овога прегледа у толико порастао; али с оскудице времена овога пута се није све могло извршити како се хтело.

Без даљег коментара, ево, у табеларном прегледу, целокупнога рада Народне Библиотеке за прошлих дванаест месеца.

I.

БРОЛНИ ПРЕГЛЕД ЧИТАНИХ **КЊИГА** ЗА 1901 ГОДИНУ.

Редни број	КЊИГЕ ПОДЕЉЕНЕ ПО СТРУКАМА	Март	Април	Мај	Јуни	Септ.	Октоб.	Новем.	Децем.	СВЕГА
I	*Белетристика* (Ром., прин. нов., песме)	205	180	374	590	622	784	700	564	4.019
II	Историја општа, и Српска	102	162	158	205	130	177	162	120	1.216
III	Позоришна дела	23	24	50	137	139	98	76	124	671
IV	Историја књижев. и културна итд.	93	62	50	68	62	140	60	130	665
V	Природне науке	48	24	20	52	120	87	146	128	625
VI	Филологија	30	30	51	63	56	66	90	58	444
VII	Правне и државне науке	30	25	61	21	20	68	126	80	431
VIII	Философија и Психологија	22	20	20	27	37	63	118	101	408
XI	Економија и финансијске науке	50	21	22	14	10	40	86	87	330
X	Географија и путописи	30	20	23	102	48	17	20	34	294
XI	Биографије	9	20	45	30	40	45	55	22	266
XII	Расправе, брошире, полемике	30	15	17	30	34	28	26	40	220
XIII	Фолклор	1	8	20	18	25	17	43	58	190
XIV	Дела о уметности (слик. ноте итд.)	9	4	13	14	42	49	41	18	190

Редни број	КЊИГЕ ПОДЕЉЕНЕ ПО СТРУКАМА	Март	Април	Мај	Јуни	Септ.	Октоб.	Новем.	Децем.	СВЕГА
XV	Дела мешовите садржине	8	7	17	13	25	22	43	17	152
XVI	Религијозна дела	8	9	11	10	22	11	28	10	109
XVII	Друштвене науке	10	5	12	6	7	22	32	14	108
XVIII	Медицина и хигијена	1	4	6	5	21	20	22	26	105
XIX	Педагогија	—	2	4	1	8	18	17	40	90
XX	Математика	10	—	2	—	4	9	20	19	64
XXI	Календари	5	5	7	5	12	5	15	9	63
XXII	Техничка дела	3	—	3	7	9	16	7	10	55
XXIII	Нумизматика	3	—	—	11	1	3	—	1	19
XXIV	Војничка дела	6	—	1	2	7	—	2	—	18
XXV	Статистика	4	9	3	2	—	—	—	—	18
XXVI	Привреда	1	—	2	—		6	4	3	16
	Свега	**741**	**656**	**992**	**1433**	**1501**	**1811**	**1939**	**1713**	**10786**
								Читано за Јануар		808
								„ „ Фебруар		676
									Свега	**12270**

II.

XXVII	Часописа српских читано (114)	3049 пута
	Политичких новина (срп. 57, буг. 4)	660 „
	Часописа страних (руских 9, немачких 21, француских 6, бугарских 8 свега 38)	477 „
	Рукописа	26 „
	Географских карата	9 „
	Штампарских првина	6 „
	Свега	**4227** „
	Књига	12270 „
	Читано свега	**16497** пута

III.

Бројни преглед читаних **Политичких новина** за 1901 годину.

А) *Српских:*

1. Српске Новине 200 пута
2. Одјек 100 „
3. Видело 38 „
4. Застава 36 „
5. Дневни Лист 30 „
6. Мале Новине 20 „
7. Срп. Независност 18 „
8. Раденик 18 „
9. Самоуправа 18 „
10. Видовдан 10 „
11. Глас Црногорца 10 „
12. Исток 10 „
13. Србија 10 „
14. Цариград. Гласник 9 „
15. Наше Доба 6 „
16. Трговч. Гласник 6 „
17. Велика Србија 6 „
18. Јавност 6 „
19. Народ 5 „
20. Слобода (Liberté) 5 „
21. Браник 5 „
22. Српска Мисао 5 „
23. Мали Журнал 5 „
24. Ред 5 пута
25. Српски Дневник 5 „
26. Српска Застава 5 „
27. Србобран 5 „
28. Слобода (Нишка) 5 „
29. Социјал Демократа; Либерал; „
31. Зан. Сав. по 3 пут 9 „
32-37. Београ. Новине; Вечерње Новости; Уставност; Срп. Народ; Поглед; Срп. Народност по 2 пут 12 „
38-57. Световид; Радикал; Народ. Пријатељ; Народне Новине; Црногорац; Вечер. Лист; Срп. Народ. Лист; Вечерње Звоно; Напредак; Дневник; Златибор;

Крајинац; Подрин. Гласник; Македонија; Нова Уставност; Старо Ослобођење; Нови Београдски Дневник; Радничка Мисао; Шумадија; Срп. Народ. по 1 пут 25 пута

Свега 647 „

Б) *Бугарских:*

1. Марица 9 пута
2. Цар. Вѣстникъ 3 „

Свега 12 „

В) *Руских:*

1. Востокъ 1 пут

IV.

Бројни преглед читаних **Часописа српских** у години 1901.

1. Летопис Матице Српске 360 пута
2. Отаџбина 302 „
3. Гласник учен. друштва 280 „
4. Бранково коло 120 „
5. Годишњица Чупићева 100 „
6. Зора (мостар.) 100 „
7. Нова Искра 95 „
8. Rad jugosl. Akademije 90 „
9. Нада 90 „
10. Јавор 85 „
11. Искра 80 „
12. Босанска вила 80 „
13. Глас Академије Наука 66 „
14. Бранич 66 „
15. Стражилово 58 „
16. Просв. Гласник 56 „
17. Дело 44 „
18. Шумадинка 36 „
19. Стража 36 „
20. Споменик Акад. Наука 36 пута
21. Брка 30 „
22. Nastav. Vjesnik 30 „
23. Коло 30 „
24. Звезда 28 „
25. Vienac 25 „
26. Рад 25 „
27. Даница 25 „
28. Полиц. Гласник 25 „
29. Невен 24 „
30. Наставник 22 „
31. Вила 21 „
32. Глас. зем. музеја 20 „
33. Pravo 20 „
34. Геџа 20 „
35. Порота 18 „
36. Život 18 „
37. Срп. Књижевни Гласник 14 „
38. Српска Зора 12 „
39. Домишљан 12 „
40. Црногорка 12 „

41. Српски Преглед 11 пута
42. Правда 11 „
43. Književnik 11 „
44. Матица 11 „
45. Подунавка 11 „
46. Ратник 11 „
47. Доситије 10 „
48. Преодница 10 „
49. Срп. правник 10 „
50. Млада Србадија 10 „
51. Весн. срп. цркве 10 „
52. Glasnik hravo-sl. društva 10 „
53. Neven 10 „
54. Српске илустр. новине 10 „
55. Карађић 10 „
56. Бич 10 „
57. Народ. здравље 10 „
58. Змај 10 „
59. Стармали 10 „
60. Порота 8 „
61. Danica ilirska 8 „
62. Зора 6 „
63. Нова Зета 6 „
64. Позориште 6 „
65. Скупшт. новине 6 „
66. Србадија 6 „
67-86. Голуб; Балканска вила; Бачка вила; Даратар; Просвета; Правник; Ружа; Кривич. Весник; Враголан; Старинар; Школ. Весник: Глас Истине; Рен; Пчела; Право; Ловац; Смотра; Ера; Sabon; Пчелар; по 5 пута 100 пута
87-107. Освит: Тех. Лист: Српски Пчелар; Hrvatska Vila; Slovinac; Српство; Жижа; Седмица; Архив срп. лек. друштва; Jskra; Бршљан; Источник: Hrvatski Planinar; Учитељ; Vuk; Слава; Зета; Сајам; Србин; Родољуб; по 4 пута 80 „
108-114. Судски Лист; Гласник прав. цркве; Учитељ: Весник: Фрушка Гора; Нови: Свет: Глас Истине; Комарац; по 2 пут 14 „

Свега 3.049 „

V

Бројни преглед читаних **Часописа страних** у години 1901.

I *Француских:*

1. Revue bleue 103 пута
2. R. des Revues 63 „
3. Revue des deux Mondes 30 „
4-6. La Nature: La Nouvelle Revue: и Revue de Famille по 2 пут 6 пута

Свега 202 „

II *Немачких:*

1. Archiv f. slav Philologie 60 пута
2. Illustr. Zeitung 23 „
3. Deutsche Rundschau 9 „
4. Ungarische Revue 6 „
5. Über Land u. Meer 4 „
6. Wochenschrift f. klass. Philologie 4 „
7. Philolog. Wochensschrift 4 „
8. Zeitsch. f. gesamtewissenschaft 3 „
9. Deutsche Literaturzeihung 3 „
10. Zeitsch. f. Social und. Wirtsch. gesch. 3 „
11-22. Polytech. Journal; Natuwiss. Rundschau; Philologus; Wiener Studien; Bysant. Studien; Zeitsch. f. phys. chem. Untersuchungen. Jsis: Kosmos; Zeitung f. kleine Leute; Analen der Physik und Chemie Gartenlaube по 1 пут 12 „

Свега 130 „

III *Руских:*

1. Нива 17 пута
2. Руски архив 7 „
3. Руская старина 7 „
4. Чтеніѣ 5 „
5. Вѣстникъ исторически 5 „
6. Слов. обозреніе 3 „
7. Вѣстникъ Европи; Всемирная илустрация; Збор. москов. археол. по 2 пут 6 „

Свега 50 „

IV *Бугарских:*

1. Сборникъ на народни умотвор. 59 пута
2. Право 21 „
3. Цариг. Вѣстникъ 2 „
4. Дунав. Лебедъ 9 „
5-7. Периодич. списаніе; Блг. преглед свега 4 „

Свега 95 „

(Свршиће се).

Добр. Ружић.

СУГЕСТИЈА У НАРОДУ.

Има у нашем народу извесних веровања, која се сматрају као права правцата истина, а међу тим нису нимало за веровање.

У сваком скоро селу налази се по каква особа, која прича извесне своје доживљаје, које ниједан разумни слушалац не може веровати. Врло су чести људи који су *премирали* (били мртви), па видели *онај свет*. Није ретко да се по некоме у сну или на јави појави по какав светац или други ко, и нареди да учини по штогод или ради опште какве ствари или ради себе. Многима је бајање помогло, и болест је била као руком однесена и т.д. и т.д.

Такве се ствари у народу не само причају већ и тврдо верују.

Кад год сам о оваквим стварима мислио, увек сам се заустављао на томе, да су то резултати *сугестије*, т. ј. извесна лица, у извесним приликама, под утисцима извесних познатих веровања доживљују оно у шта верују или што на основу веровања очекују. Другим речма, предуверење у извесне представе ствара исте представе, као што су и представе предуверења или налик на њих.

У прилог овоме што рекох хоћу да наведем неколико примера из својих бележака.

У нашем народу постоји веровање да се ноћу на извесним местима појављују авети у разним групама или појединце, а врло често као весели сватови, који праћени песмом и свирком воде младу. Ти сватови сретају путнике, па их воде са собом као сватове. Најзад их понуде вином из буклије, и кад се путник прекрсти, да би се напио вина, сватови се од крста разбегну куд који, путник остаје сам и у место буклије држи у руци друго што. — Ово је веровање врло распрострањено у нашем народу и са извесним варајацијама прича се врло често.

Али што је најчудноватє, под утисцима оваквог веровања, многима се дешавало да су, путујући ноћу, и доживели да буду с аветима у сватовима.

Прича се да је у Топољаку, близу Мораве, испод села Макрешана (срез расински, окр. крушевачки) у старо време било вила, те се због тога то место и зове *Вилин Топољак*. Из села Шанца (исти срез и округ) имам ово народно веровање: Враћао се неки сељак из Крушевца позно ноћу. Баш у глуво доба био је према Топољаку, одакле се чуло свирање гајда и песма. Он помисли да ту мора бити какво весеље, па пође тамо. Кад се приближи, изађу преда њ девојке све у бело одевене, и позову га да уђе у кућу. Он пристане и оне га посаде на столицу и донесу му буклију с вином да пије. Он прими буклију и почне да богорада (благосиља, како се то тамо каже). Кад је свршио са богорадањем, прекрсти се. У који се мах он прекрсти, у тај мах певци запеваше, девојака нестаде, и кад он погледа око себе, виде да није у кући, већ на Тополи изнад воде седи на некаквој кривој грани, а у руци му у место буклије *коњска глава*. Тада се поново прекрсти, па се скине с дрвета и обилазним путем, да не би нагазио на место где су виле вечерале и играле, јер би му се одмах ноге осушиле, или би му се друго што десило, оде кући.

Пре од прилике 35 година неки Никола Јевтић из Држетића (срез пожешки, окр. ужички) враћао се касно из Чачка кући. Кад је био на пола пута, чује како за њим некакви сватови певају и свирају. Он их сачека, па кад стигоше питаше се с њим, и понуде му лепо оседланог коња да узјаше, да не би пошао пешке. Он се мало опирао, па најзад пристане и узјаше коња. Он их је питао одакле су, и куда мисле по девојку, но они му не одговоре, но га понуде ракијом из чутуре. Он се напије два пут, а кад му дадоше и трећи пут, он се обрете на једној ливади, а око њега у наокруг свуд лепа трава и цвеће. На један пут сад спази још једне сватове. Он се тада прекрсти и помену свету Тројицу (јер је обичај да

се на трећој чаши прекрсти), и од једном се нађе на дрвету, над некаквим јалаком, у руци му *балега*, а од сватова ни помена. Сад се тек сети да то нису били сватови већ нечасни (ђаволи), те се опет помоли Богу. С дрвета није смео сићи док није свануло, а кад сиђе, осети да га боли нога, али му нешто шану лек за угануле ноге, те излечи и себе, и друге је после тиме лечио.

Ј. Ц. старац од преко 60 год., родом из села Брзе (срез лесковачки) причао ми је да је у детињству слушао где неки Станко из села Чивлака (срез лесковачки) прича његовом оцу ово: „Једном заноћим у пољу, па кад сам био испред радољичког гробља изађу пред мене сватови са бубњевима, свиркама и песмом, па ме позову да идемо заједно. Ја пођем, и не знајући прислоним пушку на једно високо дрво и попнем се на њега. Кад сам се прекрстио, да бих се напио вина из буклије, коју су ми били дали, а ја видим да сам на дрвету, од сватова нема око мене ниједнога, а у рукама ми коњска глава.“

У селу Дружетињу (срез подгорски, окр. ваљевски) живео је до пре четири године неки чича Јово Кулчић, коме се десило ово: Враћајући се једном из Ваљева из воденице са својим оцем, прође поред гробља. Отац му је водио волове, а он је седео на колима. На један пут се испред њих преко пута простре платно. Отац удари штапом по платну, а платно се скупи, па се на стотину корака даље опет простре. Отац опет удари штапом, и платно се поново скупи, и тако непрестано све до реке Уба. Кад су били на пола реке, кола се зауставе и нешто стане на кола пљускати воду, тако да се све брашно замеси. Тада запева невац, вода престаде пљускати, и нешто викну: Молите се Богу и овој птици, а ја вас све подавио! После овога на неколико дана умре Јовин отац од страха.

У истом селу прича се ово: Неки човек пође на коњу доцкан из вароши кући. Идући тако припуши му се дуван. Направи цигару и потражи ватре, али је не имађаше, за то остави цигару и пође даље. Кад је био

поред гробља спази у њему ватру, па свеже коња за један храст, а он уђе у гробље, где на један пут чује некакву свирку. Кад се приближи ватри, виде пред собом много ђавола, који су правили свадбу, па свирали и играли по гробљу. Он се поплаши и једва им назове добро вече, али му они ништа не одговоре, него му даду да пије ракије. Он се напије два пут, а кад хтеде да пије и трећи пут, прекрсти се и помену Свету Тројицу и часни крст, на што од један пут ђавола нестане, а њему у рукама у место ракије стоји *балега*. Он се тада врати коњу, кад тамо, коњ обешен о храст. Једва се од страха врати кући, али се одмах разболи и једва жив остане.

У селу Ратарима (срез јасенички, округ подунавски) прича се ово: Путовао неки путник ноћу на коњу. Наједаред изиђе иза једног грма преда њ официр, поздрави га по војнички, и упита куда иде. Путник одговори да иде кући. Официр му понуди да сврати његовој кући да преноћи, јер је доцкан. Путник га послуша и пође с њим, док не дођоше до некаквих великих дворова, за које официр рече да је то његова кућа, Путник веже коња за један дирек, легне у један кревет и заспи. Кад се сутра дан пробудио види да је у гробљу, и да лежи на плочи од једног гроба а коњ му везан за крстачу. Одмах устане, узјаше коња и дође кући. Чим је дошао у авлију падне с коња, сломи ногу и на скоро умре.

Народ верује да кад човек ноћу залута бива да га нешто *осотоњи* и води непрестано све док петли не запевају. — Памтим да сам у детињству слушао у Лужану (срез моравски, округ нишки). како је неки сељак, враћајући се из Алексинца ноћу дошао до мрсољског гробља у једну њиву из које никако није могао изаћи све док петли нису запевали. Чинило му се да све иде у једном правцу, а њива нигде краја. —

Народ има и својих представа о смрти и о ономе свету. Оне су дубоко упечаћене у његов дух и није никакво чудо што се о ономе свету прича и казује онако како се чуло. Отуда је дошло и то да појединци људи, који

су у болестима *премирали* (били у стању врло сличном смрти), па се повратили и оздравели, причају да су за време бављења „на оном свету“, видали онаквих ствари какве се већ причају и верују.

Јанко Благојевић из Лужана (срез моравски, округ нишки) је *премирао* па је на ономе свету видео, да ко је био поштен за живота пред њим стоји постављена совра и он седи па једе; ко је био *паљеник* (т. ј. палио туђа имања) сав је *осмуђен* (опаљен) и нигде мира нема. Деца су сва на једној лепој ливади пуној цвећа, беру цвеће и мећу га у недра. Коју су децу мајке пре смрти онасале, цвеће им се у недрима задржава, а која су умрла распасана, цвеће им пропада, па куну своје мајке што допустише да распасана умру.

Из среза левачког имам овакву белешку: Тамо је премирао некакав човек, па је видео на оном свету људе подељене у шест група: у првој су безазлена деца од 1—7 година, у другој су одраслији и т. д. а у шестој су највећи грешници у једном великом казану пуном вреле воде, где се вечито кувају.

Нека баба из Власотинца причала је после премирања ово: Чим је отишла на онај свет, видела је диван један простор испуњен свакојаким лепотама. Не прође много, а пред њу изађе једна баба, па је упита: Познајеш ли ме? — Како те не бих познавала кад си ти моја мајка, па потрчи да је од радости загрли. Али се мајка измаче натраг и рече: Не прилази ми, јер кад би остала овде, могла би ме љубити и грлити колико би хтела, видела би Бога, све светиње и све људе који су помрли, него хајде за мном! Ова послуша и пође. Идући тако дођу до грдне велике провалије, преко које су биле препречене слабе и танке лествице, преко којих праведници лако прелазе, а грешници не могу, јер носе са собом и своје грехе, па у колико су греховн већи, у толико више сметају да се пређе. Чим грешник дође на средину лествица, оне попусте и грешник пада у амбис где га ђаволи дочекају и воде у пакао. — Чим се приближите

лествицама, притрчи један анђео, па мајку пусти да прође, а њој рекне: Ниси ти још за овамо, јер ниси очистила своје грехове, ниси се пред попом исповедила. С оне стране провалије видела је где седи Бог са светитељима а око њих су играли праведници, јер је био празник. Пошто је нису примили на оном свету она се врати на овај, и после је свакоме причала шта је видела.

Мој ученик Драгомир Ф. Ескић ђак I раз. учитељ. школе забележио ми је ово: кад сам пре две године био у Београду, причао ми је један друг ово из живота свога оца: Једне зиме боловао ми је отац. За време болести усни да се шета по своме воћњаку и нађе на басамаке који су водили на небо. На басамацима нађе човека који га позове да иде за њим. После дугог пењања попну се на небо и онај га човек уведе у једну собу, где нађу Бога, Св. Петра и још неке свеце и анђеле, а сем њих још и пуно људи којима су судили. Кад је он ушао никога није ни опазио, те је морао чекати на ред. Од дугог чекања заболе га ноге, те седне у један ћошак да се одмори. Пошто је у соби била велика врућина он скине са себе кожух, који је носио. Кад и на њега дође ред Бог га упита што је дошао кад га нико није звао, па му нареди да одмах иде и да дође после осам година. Он се тада скине доле у свој воћњак. Кад се ујутру пробудио, на њему заиста не беше кожуха. После тога живео је још осам година, па умре.

Неки Мика из Тешице (срез морав. окр. нишки) сматра се у целој околини готово као светац, јер је пронашао цркву. Њему се јавило да треба да копа на месту које се зове *Манастириште*, па ће ископати цркву. Он је копао и заиста је нашао темеље некакве старе цркве. — Примери да су на овај начин налажене старе црквине нису ретки, али су скоро свуд они који су их ископали могли бити предуготовљени за сањање или именом места, као што је у горњем примеру, или предањем о запустелој цркви на дотичном месту.

Т. М. из Алексинца патио је од падавице. Једне ноћи јави му се у сну да треба да меси колач Св. Врачима, па ће потпуно оздравити. Он послуша сан, почне месити колач, и уверава да му је од тада са свим добро. —

Сугестија је и помоћ која долази од бајања. У Алексинцу је до скора живела као врачара нека Стојна Врањанка, која, кажу, ништа друго није знала бајати до: „у вука четири ноге, пети реп да му буде лек!“ па је и тиме била од помоћи болесницима, који су веровали у њену моћ.[1] —

Сугестијом би се дале тумачити и појаве које се виђају иза смрти појединих људи, за које се држи да су праведни, на местима која су у вези с њима. Они који су предубеђени у моћ таквих праведних мртваца очекују од њих чудноватости које им се запста и јављају Примера ради наводим шта Архиепископ Данило прича о појави иза Милутинове смрти (Животи краљева и архиепископа српских стр. 159): Кад је после Милутинова погреба прошло две и по године, пође једног јутра црквењак пре јутрења у цркву (Бањску), да пали кандила, кад на гробу Милутинову види *страшно знамење* и одмах јави Сави игуману и калуђерима. И игуман и калуђери по томе знамењу познадоше да се краљ посветио, потрчаше у цркву, почеше хвале и песме црквене и т. д.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Оваквих и сличних ствари могло би се још наћи у нашем народу, али је, мислим, ради примера и ово доста.

Ове се појаве могу боље и детаљније протумачити, а ја их само бележим, јер држим да су од многоструког интереса, а можда од највећег као прилог тумачењу постанка неких народних веровања.

Тих. Р. Ђорђевић.

---

[1] О сличној помоћи од истих речи, види „Караџић“ за 1901. г. стр. 196., и „Бос. Вилу“ за 1902, г. стр. 34—35.

СРПСКА ДРАМА У XIX ВЕКУ.

I. КОМЕДИЈА.

(4.)

II.

Године 1830 јавља се у комедији Стерија.

Стерија је сасвим друкчији књижевник од Јоакима. Пре свега, врло озбиљан човек, школован редовно и правилно: кад се једанпут записао у права, није их остављао зато што се тамо предавало да „немеши“ имају веће „препмушчество“ него други људи; па онда, човек нормалног занимања и више службе, најпре професор и адвокат у Вршцу, затим професор Лицеја и начелник министарства просвете у Београду: најпосле, човек племенитих иницијатива и озбиљних заслуга, уредио је н. пр. наше гимназије по принципима који су онда важили као најбољи, установио „Друштво српске словесности“ као прво научно друштво у Србији, основао музеј у Београду, и т. д. Наравно да је такав човек имао и много веће књижевно образовање од Јоакима. Како према овом преводиоцу немачких заборављених позоришних комада, високо стоји писац „Романа без романа“! Јоаким не само да није показао никакво књижевно образовање при избору писаца за превођење, него чак изгледа да није имао ни просечног општег образовања пошто се није никад усудио да преводи какав комад чији би садржај био више књижеван и претпостављао јаче знање историје, митологије и др., а којих је онда било пуно у немачкој књижевности. А Стерија се, у свом поменутом делу и у другима, просто игра с чувеним страним писцима и делима колико их добро познаје. Његово познавање стране књижевности личи на наше данашње а не на оно из времена Јоакимова. Да не говоримо о старим грчким и римским писцима које је он ван сваке сумње добро познавао, Стерија је био познат са многим делима модерних писаца, а нарочито с хумо-

ристичном и сатиричном књижевношћу. Он је н. пр. читао Блумауера који је травестовао „Енеиду“, Рабенера познатог сатиричара из Готшедове школе, Виланда чије је „Абдеришане“ у осталом могао читати и у српском преводу, Сервантеса уз то, и чак Бутлера чувеног енглеског сатиричара и писца „Хјудибраса“ за који спев каже Стерија с уверењем: „класичко сачињење где је жила комичка непецрпима.“ Не знамо довољно његову драмску лектиру: поменимо само да је Молиера јамачно познавао, пошто је превео „Скапинове ђаволије.“ Свакако, Стерија је имао добру књижевну спрему. Са том спремом ушао је у писање комедија; и ту, у том писању, највећа је разлика између њега и Јоакима. Овај преводи, а онај пише. Стерија је први[1] оригинални писац комедија у нас. и његова појава чини епоху у овој књижевној области.

Његова појава, у исто доба, изазива незадовољство код самог Јоакима. Може се и у напред помислити да Стеријино стуиање на поље комедије неће бити по вољи Јоакиму. Да оставимо друге разлоге, ствар би била природна већ и по томе што се Стерија, готово чим је настао, огласио као велики противник „славеносербских“ књижевника. Он је нападао, већ у свом „Роману без романа“ (1832) на Милована Видаковића, и све главније романе његове исмевао: и још раније (1830, у „Лажи и паралажи“) исмевао „славено сербски“ језик уопште. Сад како је то могло изгледати Јоакиму: то да неко у комедији, у оној књижевној врсти коју је он почео неговати, исмева тај језик због којега је Јоаким дуго година полемисао против Вука, и то полемисао жестоко, јетко, безобзирно, неуљудно и вулгарно? То је Јоакиму, наравно, било врло криво, и он, по својој урођеној неправичности и јаче развијеној књижевничкој пакости, говори на једном месту врло рђаво о Стерији. Нападајући у напред поменутој „Тужби књижества сербскаго“ српску публику што не купује књиге својих књижевника, он додаје: „овде разу-

[1] Заједно са Л. Лазаревићем старијим који је написао „Пријатеље“ 1829.

мевају се само књиге а не коекакви набирци, спаредци и мале от два или три листа или табака књижице како на пр. *Сановник, Кир Јања, Покондирена тиква...* и проче друге мале, коекакве, а напаче театралне...“ Наставља још како те књижице ометају пролаз великих књига као што „мале кесеге кваре цену великој моруни“, и чак овако осуђује писце тих књижица: „пи, срам да буде онакове неке списатеље који овим начином честним нашим књижества љубитељем џепове секу.“ Очевидно је овде Јоаким врло неправедан, тим пре што је и он сам, кад је почео издавати књиге, издавао врло малене: „Слепи миш“ има 75 страна, „Љубовнаја завист“ 55, а ни сама „Тужба“ у којој овакве ствари пише, не би изнела више „от два или три табака.“ Стерија за овај напад није знао пошто „Тужба“ није штампана, и много доцније написао је једну песму „Јоакиму Вујићу“, јамачно похвалну.[1]

1830 године, дакле, Стерија штампа своју прву комедију „Лажу и паралажу“ (1 чин), и одмах, тим својим првим кораком, улази у област најтежег и најбољег рода комедије, у *комедију карактера*. Улазећи у ту област, он одабира и врло интересантне и чисто литерарне типове којима ће се подсмевати. Девојке које читају романе, глупе сентименталне романе; које само о јунацима и јунакињама тих романа мисле и сањају; које, при љубавним изјавама својих удварача, траже по памети како се та и та јунакиња у таквој прилици понашала, па удешавају своје понашање према овим моделима; које, под изговором финоће и образовања, говоре нарочитим језиком, уплећући немачке речи међу српске једнако, а презиру све што је „паорско“, „небелхафт“, просто, домаће, било то језик било то занимање, тако да на кућу и кућевне по-

[1] *Даворје* Ј. Ст. Поповића, 1892 (издање С. К. Задруге) предговор стр. IX. Уредник овога издања није штампао ову песму, ваљда што није довршена. Жао нам је што није штампана, јер је она врло важна за односе између Стерије и Јоакима, који су у исто доба односи између два главна представника две епоха у историји наше драме.

слове никако не гледају — ето то је свет којем се подсмева Стерија у „Лажи и паралажи.“ Исто као Молиер у „Прециозама“. Молиерове Мадлона и Катос потпуно одговарају Стеријиној Јелици: што оне читају госпођицу Скудери, то је као што ова чита Клаурена; што се оне угледају на Клелију, то се ова компарује с Геновевом: што оне говоре свој *прециозни* језик, то одговара оном макаронском језику Јеличином. Типови су у суштини исти у Стерије који и у Молиера, али су српски. Јеличин је језик такав какав код српских „прециоза“ може да буде, Јеличина лектира је она која српској публици одговара. Јелица говори о Карлу Мору и Амалији, о Лаузусу и Лидији, о Сигхарду (Сигфриду?) и Геновеви, о Цоранди, о Цулими, а све те јунаке и јунакиње могла је познати једна наша девојка која је као Јелица у Бечу живела, неке чак и по српским књигама. То су све лица из Шилера. Мармонтела („Лаузуса и Лидију“ његовог превео је сам Доситије), „немецких“ писаца (како каже Васпије Јовановић за писце по којима је радио „Сигфрида и Геновеву“), најзад из самог Стерије („Цоранда“ и „Цулима“ су јунакиње из његовог сентименталног и скроз рђавог романа „Милан Топлица и Зоранда“), јер се Стерија и сам себи подсмевао да би му подсмеваше изгледало праведније.[1] Па и Алексин тип који одговара Маскарилу (Стерија је „славеносербски“ језик унео само у Алексину улогу, боље би можда било да и Јелица и тим језиком говори, да има и ту особину српске прециозе; код Молиера, и Мадлона и Маскарил имају *један* језик), српски је. Алексин језик баш и јесте онај што одговара језику прециоза. Типови, дакле, у „Лажи и паралажи“, и ако су суштином исти као у Молиера, ипак су наши домаћи, и Стерија је, стварајући њих, отворио поље праве српске комедије карактера. Он је ту потпуно оригиналан писац. Нека би се чак узело, што је врло тешко учинити,

[1] Подсмеваше ово одиста није праведно. Што се Коцебуу (сц. 13.) подсмева, добро; али зашто Шилеру? Молиер је нашао својим јунакињама лектиру која им више одговара, него она код Стерије Јелици.

да је он ту имао пред очима Молиера; нека би се по извесним знацима (и „Прецпозе“ су у једном чину као и „Лажа и паралажа“, и тамо су девојке носиоци „прецпозног“ укуса и језика као и овде) и узело да је Стерија замишљао своју комедију донекле према Молиеровој, ништа то ипак не би сметало оригиналности Стеријиној. Осећање Стеријино према лажном укусу и језику је ту оригинално као год и Молиерово, његов здрав разум и здрав укус ту су самостални, критика те лажне и афектоване моде његова је властита, а то је највећа заслуга писца „Лаже и паралаже.“ Јер је Стерија одиста био из темеља противник „славеносербске литературе“, он је одмах и врло рано постао жестоки противник њен, и дао је о томе видљива и неоспорна доказа не само у „Лажи и паралажи“ него и у „Роману без романа.“ Ми се дивимо Бранку што је на ту литературу нападао у свом „Путу“, а Стерија је то исто учинио много раније, и кад нико други није на тако што помишљао.

Стерија је узео, за своју комедију, басну сличну Молиеровој. Марко Вујић, „богат трговац“, има кћер Јелицу којој је Беч, где је она пет година била на „васпитању“ „сасвим обрнуо мозак“; тако Горжибус, bon bourgeois, има кћер Мадлону (Катос, нећака његова, нема одговарајућег лица код Стерије). Јелицу проси млади и ваљани Батић, као што Мадлону и Катос просе Лагранж и Дикроази; само је између ових и Батића разлика та што Батић и испроси своју девојку, и ако против њене воље, док она двојица добију „корпу.“ У то бану у Маркову кућу барон Алекса Голић и Мита његов „бединтер“, лажа и паралажа, као што улазе у Горжибусов дом маркиз де Маскарил и виконт де Жодле, односно слуге оне двојице одбијених љубавника. Начин којим Стерија уводи Алексу Јелици, мање је згодан од онога којим Молиер доводи Маскарила и Жодлеа Мадлони и Катосп. Код Молиера, она двојица одбијених љубавника хоће да се освете девојкама које су их одбиле налазећи да нису довољно отмени и галантни, и онда пошљу своје слуге, који и иначе

имају претенсије да буду углађена духа, да се удварају овима и, на тај начин, да прециозе буду исмејане. То је, у исто доба, сва интрига код Молиера; старинска али чиста и проста, тако да не смета много сликању прециоза. Код Стерије је улазак Алексе и Мите више авантуристичан. Алекса и Мита су два пробисвета који стално живе од лажи и преваре на, огладневши јако у једном селу (или варошици), виде једну кућу која им с поља изгледа „нешто угледнија од других“, и улазе тако код Марка у намери да преваром добију бар што за јело. Интрига је услед тога сложенија, привлачи јачу пажњу на се, и чини комад пре романом једне лаже него историјом исмејане прециозе. Као да самом Стерији предмет није био јасан кад је дао комаду и наслов по којем Алекса место Јелице изгледа главна личност. У осталом, интрига је доста вешто смишљена, старинска и позната у ондашњој књижевности, али доста занимљива и пријатна. Алексу који је од првог часа занео Јелицу и успео толико да му је њен отац (улога очева је уопште неспгурно и слабо рађена) сâм понуди, и који је Батићу не само отео девојку него му преваром украо и њен прстен, стигне најзад казна: Марија нека коју је он пре преварио, улети у Маркову кућу, открије право име Алексино и прикаже га какав је у ствари (сцена с писмом и невешта је и излишна). Алекса и Мита којима је апс претио, једва некако умакну (код Молиера је решење ово веселији и пријатнији ефекта), Јелицу поврате Батићу (код Молиера тога мотива нема) и цео комад свршава једном „придиком“ Јелици и заклетвом њеном да више неће читати романе (код Молиера, прециозе се не поправљају ипак).

Толико о басни. Што се тиче карактера, комике, сатире, Молиер је, наравно, високо над Стеријом, и за овога је доста што може и да се пореди с великим француским писцем, и то у овој комедији коју је још као ђак написао. Да оставимо детаље, главна сцена између Алексе и Јелице, где је имала доћи права критика, добра сатира

лажне моде и литературе, није довољно јака. Јелица једнако остаје на цитирању књига које је читала, ништа сем тога не ради у духу и смислу „прециоза“, и то је скоро цела њена карактеристика и комика. Ситуација је, међутим, таква (њу *проси* Алекса, то је најважнији догађај њен у животу) да захтева јачу карактеристику и разноврснију комичност од њене стране. Код Молиера код којега ситуација није таква (Маскарил и Жодле не просе прециозе), већ је предвиђено како би се јунакиње понашале у тој прилици. Оне одбију своје озбиљне просиоце Лагранжа и Дикроази зато што ови тако простачки и без икаква увода просе њихову руку, а не поступају у тој цељи по начину који је освештан за узорне љубавнике из романа. У тирадама Мадлоне и Катосе, које су и стилом ванредне (стил је једна од најачих страна Молиерових, и у томе је овај врло високо над Стерцијом), изражена је цела та процедура која их изредно карактерише. Зашто Јелица не предложи Алекси такве процедуре: отмицу, романтично бегство с њом, састанак ноћу у башти по месечини (јер она треба то да воли као и Силвета из Ростанових „Les romanesques“) него се даје испросити у соби, просто, као и свака друга, чак без и једне несвестице, као каква простакуша? У томе је главна сцена „Лаже и паралаже“ недовољна и слаба, у тој неразвијености Јеличина карактера, у скучености њене „романтичне“ акције, у бледоћи и једноставности њених комичних особина. То највише смањује вредност комаду, поред гдегде врло вулгарне комике коју је тешко данас издржати.

Ипак зато, овај Стерцијин комад има јаче вредности. Има је по доста доброј композицији, по доста пријатној комици која подсећа каткад на Молиерову, али највише по идеји комада са којом је обележио себе у свом времену исто као и Молиер у свом, и на Стерцију се 1830 године могла донекле применити она реч која је бачена Молиеру 1659: „Courage, Molière, voilà enfin de la bonne comédie!“

Са „Кир Јањом“ (1837), Стерија је отишао много даље. Та комедија коју је Стерија у пуној снази свога талента написао, једна је од најбољих његових, ако није и најбоља. Она је, поред свих својих повећих мана, у главном врло јака. Она је плод посматрања и студије, и обилује цртама тачним, погођеним, снимљеним с природе. Да је само још на неким местима ова студија била јача, не би можда претерано било рећи да би „Кир Јања“ био ремек дело. Али су та места доста важна, и студија која оскудева била је тешка. Поред свег сјајног талента који је у „Кир Јањи“ показао, Стерија је ту био недовољан да створи једно мало ремек дело, али је био врло близу тога.

Карактер свога тврдице Стерија је замислио и извео друкчије од Молиера, и са мањим тежњама него овај. Молиеров Харпагон је тип врло широких димензија, тип крајњи, потенцован до последње мере, општи. Харпагон је страшан са својим тврдичењем, опасан, зликовац: то је једна фамилија с Балзаковим Грандеом. Он је кајшар, зеленаш, глобација колико је тврдица. Оно је ужасан један уговор по којем је он хтео дати новац на зајам Клеанту. То показује човека који је стотину таквих зајмова чинио, стотину неправедних парница на суду добио. После, Харпагон је и својој најближој околини страшан. Он терорише целу своју кућу. Што грди и тера Лафлеша, Жака и друге слуге, да и не рачунамо, али како држи у стези сиротог Клеанта свог сина, и још сиротију Елизу своју кћер! Ником у кући не да да писне. Отерао је из куће све који би могли помагати Клеанту и Елизи, све што би пошло на избављење тих двеју жртава; изоловао ту своју децу и онеспособио их да ма што чине чему би се његово тврдичење противило, и по пустој кући шетају само проблематични агенти његови: Симон, Фрозина, и такви. Толико је његова кућа затворена да Валер спромах, љубавник Елизин, нема другог начина да до своје девојке дође него да се преобуче и погоди као слуга Харпагону. Такав је Харпагон Молиеров. А Сте-

рији Кир Јања је много безопаснији тип, наивнији, скоро безазлен. Он у ствари није глобација. Он, истина, даје новац под интерес, али пристојно инак, по 12 на сто[1]: и даје га Кир Дими а не онима који се могу оглобити. Њега, управо рећи, други глобе и варају. Кир Дима му однесе 10·000 форината, неки „Чивути“ му украду облигацију од 1000 форината. После, он никад није гонио дужнике преко судова и полиције. „Ама ја нисум нигда био у магистрат“, каже он Мишићу, и Мишић, који је тамо чиновник, верује му потпуно. Кир Јања је, уз то, слаб човек, без енергије, неспособан да кога тиранише. Он је чак плашљив, обзиран, и трпи ствари којих би се могао отрести да има јаче воље. Жену не може да савлада, кћер не може да дисциплинује, Мишића не може да истера из куће и ако је врло љубоморан на њ. Уз то је још и лаковеран; па Грк и поносит на то; па сплетен и шепртља. А тврдица је, преко свега. Такав је Јања, не тип тврдичења него само један тип тврдице, локалан, наш, из наше близине. Кажу да је Стерија у њему насликао свог оца.

Али ако је Стерија замислио свога тврдицу с мање величине него Молиер, он га је на многим местима извео с вештином која (није претерано рећи) не уступа Молиеровој. Има, додуше, код Стерије, у цртању тврдичина карактера, извесних претераности, неумесних тражења ефекта: оно н. пр. кад објашњавајући жени ко је био Диоген (врло је добро то причање иначе) и како га Александар молио да узме дукате а овај неће, Јања дода: „гумари, што нисп узпо па да даш мене.“ Има и других, још већих претераности, које још више вређају: лаковерност његова, детињска, апсурдна лаковерност према Мишићу који му прича бајке о младићима који се стављају на лутрију, о балонима од коњске масти. Има и неизрађености, сумарног обележавања, пренебрегнутог цртања Јањина карактера које се жртвује радњи: кад Дима

[1] В. I чин; сц. 9. кад даје Дима 10.000 фор. Интерес 300 фор. за три месеца.

проси Катицу, Јањину кћер, Јања одмах пристаје, без примедбе, без одговарајућих рефлексија. Има свега тога, али је ипак његова лакомост (сцена кад гледа новац у сандуку), његова грамзивост (сцена кад исплаћује слугу Петра), његови односи према жени, кћери, Мишићу на којега је суревњив због жене — све је то оцртано с пуном живошћу, природношћу, тачношћу посматрања, и лако, пријатно, весело, комично. Сва је његова комичност природна, логична, оправдана; сва истиче доследно из његових карактерних особина. Ситуација у којој се он налази, јасна је од почетка до краја. Несреће и материјалне штете које, услед његовог несмотреног тврдичења, падају једнако на његову главу и гомилају се све више и више: Мишић којега не може да истера из куће а у којем неумесно слути удварача своје жене: то што жена нехотице издаје тајне кућевне и разглашује његово богатство које он брижљиво крије (Луца каже Мишићу да Јања има 900 акова вина у подруму: Петар који га својом глувоћом баца у нервне наступе — све га то једи, њега који је сав и иначе нервозан, мршав, ситан, никакав од поста, бриге и једа, и тај његов једе је комичан, и погођен, тачан. Речи и примедбе његове на толиким местима у комаду су тачне, и врло често га и врло рељефно карактеришу. Стерија је на свима тим местима дао сјајна доказа посматрања и студије. Он је показао и дубине. Кад, у последњој сцени, Мишић тера Јању у апс, и Јања види пред својим очима крајњу опасност, најтежи момент у животу, он жртвује све: и реч Дими, и своју кћер Катицу, и своје очинско достојанство. Али то још није ништа. У том за њега страшном моменту, он се открије сав, испољи до дна своју душу, па (он! који тако суревњиво чува своју жену од Мишића као што Бартоло у „Севиљском Берберину" чува Розину од Алмавиве) жртвује и своју жену, и каже Мишићу: „господин нотаријус, ви се много пута сос моја Луца разговарате", допуштајући му тиме све само да га овај не води у апс. Али тврдичлук не попушта, и, кад му Мишић тражи мираз уз

Катицу, он му даје само лажне банке и украдену облигацију. То је дубоко, то је једна црта из велике комедије Молиерове.

Штета је само што Стерија на свима важнијим местима није показао исту дубину у цртању. Има у трећем чину два три места у којима је требало дубље ударити у тврдичке жице Јањине, и истерати из њих нешто више него обичне комичне ефекте. Ситуација Јањина је ту страшна, и Стерија као да није видео сву трагичност њену пишући онај монолог Јањин о самоубиству или завршну сцену с Димом, као што је Молиер видео пишући онај класичан монолог Харпагонов: „у помоћ, у помоћ“ (IV чин, сц. 7), или ону јаку сцену с комесаром (V чин, 1 сц.). У место да дату ситуацију развије и разради, да тако богат извор потпуно експлоатише, да комад поступно дигне до правих ефеката велике комедије, Стерија је, и даље, и у том врло важном трећем чину, гомилао догађаје исте важности које су били и пређашњи (в. сцену кад Луца јавља да је истекло сирће), остављао Јању да се понаша као што се понашао и раније, и испунио, на тај начин, и овај крај комада анегдотама о тврдици којега тврдичење само убија, исто онако као је и раније делове комада пунио. То је то што смо напред рекли да је Стерија у „Кир Јањи“ био врло близу ремек дела, али га промашио.

Интрига у комаду има доста и овећих недостатака. Најглавнији су: Мишићева немотивисана и чешће апсурдна улога, развијеност улоге Луцине и Катичине без везе са општим током комада (II чин, 1 сц.), и др.

Али доста смо говорили о „Кир Јањи“.

(Наставиће се).

Павле Поповић.

ЕНГЛЕСКИ ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ.

Намера нам је описати енглески парламентаризам онакав какав се практикује од прилике већ читаво столеће: тиме ћемо уједно дати и најбољу одбрану парламентаризма у опште, који се данас осуђује и сувише оштро. Упоређивањем енглеског парламентаризма с парламентаризмом континенталним моћи ће се видети да овај други није довољно верна копија свог енглеског обрасца: да се његове мане поглавито тиме и објашњују, и да стога нема смисла стављати, због његових мана, под питање умесност парламентаризма у опште.

I. — *Странке.*

По најпопуларнијем тумачењу, парламентаризам значи владу оне странке која има већину у Скупштини; зато да би се разумео енглески парламентаризам, треба пре свега упознати енглеске странке. Обично се узима да у Енглеској постоје две историјске странке, које се смењују на влади. С једне су стране конзервативци, а с друге либерали, и, као по неком природном закону, једних избора побеђују конзервативци, а других либерали. После једног конзервативног министарства долази увек једно либерално министарство, и обрнуто, — а како свака влада има рока од једних избора до других, то министарства обе странке трају, у обичним приликама, подједнако дуго. У Енглеској, по томе, праве страначке борбе и нема; две су се историјске странке прећутно погодиле да уживају власт једна за другом, кад је већ не могу уживати обе у исто време. Ни од једне се странке не траже никакви особити напори да једном изгубљену власт поврати: довољно је ако буде имала стрпљења да одседи у опозицији пет до шест година; после тога, власт ће јој сама пасти у крило. У кратко, страначка је борба толико скалупљена,

толико управо механизована, да би се могла водити и без живих људи, с нешто савршенијим аутоматима.

Овакво једно мишљење о енглеским странкама јесте површно и нетачно, што ће се најбоље показати једним кратким прегледом њиховог развитка у току прошлог столећа. Почетком XIX века затекао се на челу енглеске владе Пит млађи, за кога је тешко рећи с којом је странком управо владао, с конзервативцима или с либералима. Неколико година раније, поводом Француске Револуције, либерална се странка била поделила на два крила; њено десно крило, узбуњено чувеним Борковим памфлетом противу Револуције, није сматрало ову другчије него као опасност не само за европски мир већ и за европску цивилизацију: лево крило либералне странке, вођено Фоксом, симпатисало је напротив Револуцији као нужном и праведном покрету противу деспотизма. И зато чим је Пит, који је тада био на влади с конзервативцима, огласио рат Француској, либерали Боркове боје прилазе листом Питу, и како су они чинили већи део странке, то у опозицији остаје сам Фокс с тридесет до четрдесет посланика. Од прогласа рата, дакле, Пит је владао с једном новом странком, састављеном како од конзервативаца тако и од оних либерала који су били за рат. Та је странка издржала цео „Велики Рат“, — рат с Наполеоном, — па је и после тога остала на влади све до 1827. Те године настаје њено прво цепање: цепа је Канинг на католичком питању. Због своје вере католици су били лишени неких политичких права; кад је сада Канинг хтео да их по политичким правима изједначи с протестантима, од њега су се одвојили конзервативнији чланови Питове странке као војвода Велингтон и сер Роберт Пил. Канингова група, сама собом недовољно јака, морала се приближити либералима: том је приликом прешао у њихов логор и лорд Палмерстон, који ће касније бити један од најчувенијих либералних вођа. Од „Канинговаца“ и либерала ствара се једна нова странка која изводи велику изборну реформу од 1832, и остаје на

влади десет година. Власт прелази 1841 на Пила и његове конзервативне другове, али тада настаје и друго цепање старе Питове странке. Као што ју је раније Канинг поцепао на католичком питању, тако је сада Пил цепа на питању о царини на жито. Раскидајући с протекционистичким системом, Пил раскида уједно и с једним знатним бројем својих политичких пријатеља, са свима управо „аграријевцима" своје странке, који су имали интереса да се одржи царина на жито. Ти су се „аграријевци" образовали под вођством лорда Дербија и Вењамина Дизраелија као конзервативна странка, док је „Пиловцима", као раније „Канинговцима", било суђено да се споје с либералима, — и као што су пре „Канинговци" довели либералној странци лорда Палмерстона, тако јој сада „Пиловци" доводе Гледстона. Том мешавином „Канинговаца", „Пиловаца" и старих либерала ствара се једна нова, млада либерална странка, која је од 1846 до 1886 остала готово једнако на влади. У том међувремену конзервативци побеђују само један пут на изборима, али то изгледа више лична заслуга њиховога вође Дизраелија, јер после тога, два пута устопице, побеђују на изборима либерали с Гледстоном. Али 1886 Гледстон покреће ирско питање, које је по њега било исто тако фатално као по Канинга католичко питање, или по Пила питање о царини на жито. Њега остављају на ирском питању не само умерени либерали као лорд Хартингтон, него и радикали са социјалистичким тежњама као Чемберлен. Ови се Гледстонови противници удружују затим с конзервативцима, стварајући тако данашњу унионистичку странку, која влада, с једним малим прекидом, од 1886 до данас. Унионисти су добили на изборима од 1895 такву већину какву дотле ниједна странка; ту огромну већину очували су неокрњену и на изборима од 1900, и кад би сутра опет чињени избори, они би јамачно опет победили, јер док се они држе сложно, дотле се њихови противници либерали поново цепају, овога пута поводом Јужно-Афричког Рата...

Како се ови факти слажу с теоријом о двема историјским странкама које се смењују на влади? Јесу ли те историјске странке одиста толико историјске, кад се једнако цепају и поново склапају? Да ли се, даље, може говорити о њиховом смењивању на влади, кад једна странка остаје на влади, десет, двадесет, тридесет, па и четрдесет година, све док се не истроши и не распадне? И уопште да ли се може говорити о двема странкама? Зар не би било тачније рећи да навек постоји само једна странка, — она која је на влади; док је опозиција само странка in statu nascendi, која постаје правом странком тек пошто се владина већина растури...

Енглеске су странке управо онакве какав је и енглески Устав. Тај Устав постоји, али није написан. Он није крут већ гибак, као што је рекао Брајс. Он није скалупљен у параграфе које би било тешко мењати. Он се оснива на пракси, на обичајима политичког живота. и као год што се ови једнако мењају, тако се и он с њима мења. Од туда долази да се он, и без ревизије, прилагођава новим приликама, дајући чудноват пример једног Устава који не застарева никада.

Исто је тако и са странкама у Енглеској. Ни оне нису круте већ гипке. Свака се од њих образује искључиво с обзиром на она политичка питања која данас постоје; шта да се ради, ако сутра искрсну друга питања, у којима се њени чланови неће моћи сложити, о томе се оставља да се мисли — сутра. Сваком дану довољна је његова брига. Енглеске странке живе искључиво у садашњости. Оне служе потребама једног момента, и испод својих историјских назива остају увек актуалне. Без сумње било би логичније образовати сталне странке с израђеним програмима, који не би обухватали само појединa дневна питања него све важније политичке проблеме; али радити овако на парче, с привременим групама и с фрагментарним програмима, то је ипак практичније, то одаје дубок политички реализам, то је прилагођавање животу и његовим непрекидним менама.

Али, ако су енглеске странке овако гипке, то још не значи да се у Енглеској не води никаква друкчија политика него опортунистичка. Напротив могло би се рећи, да се у Енглеској само зато странке непрестано мењају што се ту води чисто начелна политика. Ту се странке само зато тако често цепају, што се њихови чланови раздвајају, чим се престану слагати у једном начелном питању. Другим речима, ту се странке само за то тако често цепају, што њихови чланови стављају своја лична уверења више свију обзира који се дугују странкином јединству. Мноштво секти у једном народу доказује само његово живо интересовање за верска питања: тако исто, ове честе шизме у крилу енглеских странака сведоче о томе, да у тим странкама сваки члан мисли о политичким питањима својом главом, и да има куражи да ради онако како мисли. И, без сумње, начелна се политика само у томе и састоји. Претпоставимо да су 1886, поводом ирског питања, енглески либерали гледали пре свега да очувају странкино јединство. То се могло постићи само једним од ова два начина: или тако што би се Гледстон одрекао своје идеје о оснивању једног ирског парламента, или тако што би Чемберлен примио ту идеју, и ако јој је био противан. Ма у ком од та два случаја, либерална би странка остала једна, ни Гледстон ни Чемберлен не би из ње иступили, обојица би изгледали и даље доследни са својом политичком прошлости, јер би се и даље звали либералима, али то тек не би била никаква начелна политика, јер би један од њих морао жртвовати своја начела да би се само спасло јединство странке, које у ствари постаје само јединство фирме, празно јединство имена, чим чланови странке остају заједно не зато што исповедају иста начела, него зато што су иста начела исповедали некада.

И треба додати да у Енглеској, при новим страначким склапањима, много чешће приступа један део владине странке опозицији, него што један део опозиције приступа влади. Истина, тај део владине странке

који приступа опозицији, ствара обично с њоме нову већину, и опет долази на власт, али то бива тек после извесног времена; у први мах, он има да поднесе велике жртве. И „Канингговци", и „Пиловци", па и ови либерали Чемберленови, сви су они своје издвајање из странке којој су дотле припадали морали платити губитком власти. Они нису дакле попустили од својих начела да би дошли до власти, него су, обрнуто, сишли с власти да не би морали попустити од својих начела. Остављајући Гледстона 1886, Чемберлен је могао само изгубити; он је, у том тренутку, већ био министар, имао стечен положај у либералној странци, сматрао се као неоспорни наследник Гледстонов. Опет зато, он је оставио Гледстона, сишао у опозицију, почео своју политичку каријеру изнова, остао ван сваке министарске комбинације девет година, а кад је 1895 постао поново министар, он је пристао да му у кабинету буде старији не само лорд Солзбери, него и Артур Балфур, један човек дванаест година млађи од њега. И кад је такве жртве за своје уверење кадар поднети један Чемберлен, који је баш политичар позитиван и без илузија, онда се може мислити какве су жртве остали кадри поднети, и како су мене у енглеским странкама далеко од сваког опортунизма.

Исто тако, не треба мислити да ова несталност у страначким односима смета што континуитету државне управе. Ако, код Енглеза, има континуитета у државној управи, то долази донекле може бити баш због те несталности у страначким односима. Две мање више сталне странке са супротним програмима, и које би се смењивале на власти, могле би једна другој само кварити посао. Законе које би једна издавала, друга би укидала, — сасвим као у оној песми где краљ преко дан гради, а вила преко ноћ разграђује. Међутим, код оваквих привремених странака као што су енглеске, готово је немогуће да нова влада поквари оно што је стара направила. Кад једна влада падне, њу управо не замењује њена опозиција, него је замењује једна нова

странка, која је поред опозиције обухватила и неке елементе из саме владине странке, и која због тога не сме мислити да ништи дело раније владе. И на пр. они конзервативци који су се одвојили од Пила због укидања царине на жито, нису никада покушали да, дошав на власт, поврсте ту царину. Они су гледали да својим пријатељима „аграријевцима" помогну другим начином: они су им олакшавали порезу, али царину на жито нису покушавали да поврате. Међу разлозима због којих они нису то чинили, налази се без сумње и тај разлог што је њима, после 1886. постало немогућно мењати Пилову политику већ и због промењеног састава своје властите странке. Јер те године с конзервативцима се удружује један део либералне странке, састављен од представника велике индустрије и манифактуре, у чијем је интересу царина на жито и била укинута. И да не помињемо никоју мање важну личност, те године прилази конзервативцима главом Џон Брајт, главан помагач Кобденов, један од првих апостола слободне трговине. На крају крајева, дакле континуитет у државној управи само је још боље обезбеђен оваквим странкама које се праве од једног питања до другог: под таквим околностима, опозиција нема могућности да поново ствара једно питање које је влада противно њеној вољи решила, јер чим се један пут то питање решило, наступило је и ново образовање странака на другом једном питању, и ако је дотадашња опозиција добила већину на том другом питању, она ју је добила само за то питање, а не и за она друга пре њега.

У земљама где је већ утврђена страначка владавина треба се бојати ових двеју крајности. Могу се, прво, странке сувише одвојити једна од друге, — могу се одвојити толико да борба између њих буде око тога ко ће кога истребити. Ово доста често бива са странкама које представљају разне вере, разне династије, разне народности, разне сталеже. Кад ствари дођу дотле, онда странка на влади више и не мисли да једног дана уступи место опозицији: она удешава цело законодавство, целу

управу, цело судство тако како ће само она моћи владати. Опозиција, на тај начин, остаје без законитих средстава да дође на владу, — и пошто јој се та средства одузимају, она ће се морати служити средствима револуционарним. Јер ова се последња не могу одузети никоме ко има само куражи да се бори тим мачем с две оштрице. Између таквих странака не води се више обична страначка борба већ грађански рат. Земља је подељена на две групе које не могу више да живе једна крај друге; патриотизам угушен партизанством; државна целина стављена на коцку.

У другу се крајност пада онда, кад организоване странке нестану сасвим. Не треба мислити да ће се јединство у народу повратити, чим странке буду нестале, или чим буду укинуте. Кад организоване странке пропадну, онда се обично јавља мноштво група, које јединству народном без сумње још више сметају него неколике организоване странке. Истина, тако многобројне групе не могу довести земљу до грађанског рата, — овај претпоставља једну противу друге две јаке странке; али оне могу створити у њој анархију, која је од свега другог несноснија. Чим има тако много група, ни једна од њих није у стању добити већину у Скупштини, из чега даље излази да се више група мора удружити да би дошле на владу. Удружења која се у таквом чисто практичном циљу праве, удружења која није изазвала истоветност начела него истоветност интереса, која нису срачуњена на остварење заједничког програма већ на заједничко уживање власти, — таква се удружења никада до сада нису показала особито трајашна. Јамачно из тог разлога што истоветност начела може бити потпуна, док истоветност интереса остаје увек само приближна. Комбинације између таквих малих група кваре се с истом лакоћом с којом се и праве, и пошто са сваком новом комбинацијом долази и нова влада, то је министарска криза готово једнако на дневном реду. Странке које су сувише одвојене једна од друге доводе у опасност др-

жавну целину; ове групе, пак, које су тако недовољно одвојене једна од друге да се могу произвољно спарити и распарити, — стављају под питање стабилност владе, па с тиме и континуитет државне управе.

Енглеске су странке избегле обе те крајности. Баш зато што се образују изнова на сваком важнијем питању, оне се не могу сувише одвојити једна од друге. Сваки ту зна да сутра може искрснути какво ново питање у коме ће се он, може бити, боље слагати са својим данашњим противницима него са својим данашњим пријатељима, и зато никада неће гледати на своје данашње противнике као на другу расу коју ваља истребити. С друге стране, енглеске су странке, и ако привремене, ипак чвршће организоване него оне групе које се удружују само за то да би једна другој помогле доћи на власт. Енглеске се странке образују ради решења каквог крупног политичког питања, а пошто се за решење таквог питања иште времена, то, једанпут образоване, енглеске странке могу да трају, поред све своје привремености, десет, двадесет, па и више година. Оне су, дакле, у исто време и начелне странке, а опет једна према другој довољно толерантне. У том спајању толерантности с начелношћу лежи може бити сва политичка мудрост.

(Наставиће се.)

Слободан Јовановић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Лутка. Оперета у три чина, с предигром; написао Морис Ордоно. Музика од Едмонда Одрана. — Симфонијски концерти.

Од Одранових оперета, поред „Маскоте“ у последње време приказивана је на већим светским позорницама и његова новија оперета „Лутка.“ Прошлу управу Кр. Нар. позоришта, која је „Лутку“ још прошле године почела спремати, а ове године 29 Јануара први пут приказала. руководила је у избору ове оперете без сумње позната реклама страних позоришта и леп успех који је Одранова „Маскота“ раније постигла у Београ. Нар. Позоришту. Овај прост и одвише практичан начин избора употребљен је и пре две године при стављању у репертоар Синдијеве оперете „Гејше.“

Наше је мишљење, да су и „Гејша“ и „Лутка“ неподесне за београдску позорницу, јер спадају у тако звране Ausstattungsoperetten (у „Гејши“ преведено: велика костимска оперета), дакле нова специјална врста, која свакојако и на првом месту изискује богату опрему у погледу декорација и костима. То су модерне оперете за које још поред тога треба имати нарочито састављену и извежбану трупу и подесну позорницу, ако се мисли постићи оно што је писац комада замишљао да представи.

Садржај „Лутке“, и ако није онако бесмислен као у „Птичару“ или „Гејши“, ипак је довољно ништаван, да га готово не би вредело ни причати. Идеја оперете „Лутке“ подсећа донекле на чувени бечки Бајеров балет „Вила лутака“, и одиста, и ова Одранова „Лутка“ више је балетска, ако хоћете, у крајњој линији, скоро акробатска, циркуска продукција. Ево да видите, разуме се у кратко.

Први чин, односно предигра дешава се у неком манастиру у Италији. Ако би вас интересовало знати у манастиру кога реда калуђера специјално, не може се рећи. Вероватно с тога су и београдски калуђери били костимирани на начин да задовоље свачију радозналост у том погледу. Или се можда сматрало да игуман мора имати од обичних калуђера неку различну униформу као генерал од потпоручника. Дакле у том манастиру, у дворишту, у зеленом грању, које управо није било из талијанске флоре, него тамо из индијске, судећи по декорацијама, — калуђери муче муку у великој сиротињи. Да није случајно једно испрошено у околини парче окорела сира било завијено у неке исцепане новине, ко зна каква би судбина била тих бедних калуђера гладних и жедних. Али у том исцепаном комадићу новина, игуман, опет случајно, пронађе оглас некога може се рећи вешца, ако хоћете мађионичара толико вештог у механици, да је луткама које прави, у стању дати покрете и понашање живих створења. Овај интересантан оглас нарочито је важан за игумана, што је у њему пронашао кључ да се манастир спасе беде. На име, Лансло, млади калуђер има богатог ујака, који би му оставио велико имање под условом да се ожени; а Лансло је управо с тога и отишао у калуђере, што неће да се жени. Треба и вуци ла буду сити, и козе на броју. Лансло ће се дакле оженити таквом једном лутком, добиће ујаково имање, и у ствари неће имати жене осим те лутке, која није, наравно, жива.

То је предигра. И да вам се некаже знате сами у напред, да се нешто мора десити због чега ће пред нас у даљим чиновима изићи не лутка, јер шта ћемо с њом ми, а још мање бедни компонист, почем она не може да пева, — него да ће неко истински жив њену улогу играти, управо певати. У осталом ту и лежи цела драж те улоге и вештина дотичне глумице, да буде час лутка, час девојка. Наша „Лутка“ била је Г-ђа Зорка Тодосићка. Са задовољством констатујемо да је Г-ђа Тодосићка на коректан начин савладала све тешкоће, којих је пуна ова

улога. Исто тако било је и њено певање примерно у погледу дискретног наглашавања, коректног нијансовања и тачног фразирања мелодије... Сад, у две речи, остали развој. Лансло купи у радионици механичаревој, која је била код нас врло спротњачка, лутку, али место које му механичар, у незнању, прода своју рођену кћер; толика је сличност била између њих. У другом чину се они венчају, а у трећем врате се у манастир. Пошто је то последњи чин, наравно да се размрси и интрига на велику саблазан калуђера, у чији манастир још никад женска нога није крочила. Најзад се сви измире, отац и мати благослове, хор по обичају отпева валцер, и завеса пада.

Музика у Одрановој оперети „Лутки“ заостала је по инвенцији и оригиналности мелодије иза „Маскоте“. Увертира рађена је у форми примитивног потпурија, у коме нам износи преглед главних тема оперете једноставно без варијације, нанизаних кратким прелазима. Мелодија песама креће се већим делом у $^3/_4$ и $^6/_8$ такта, у иначе грациозном ритму и у честој промени темпа. Овај начин истиче нарочито француске музичаре, и ми налазимо код Одранове „Лутке“ примера те врсте у следећим нијесама: Песма Лансловљева у предигри A dur; у првом чину дует и терцет између Алезије, Лансloа и Хиларија (код нас је у терцету изостала партија Хиларијева из разлога што Г. Тодоровић није певач); песма Алезије у другом чину; и подужи финални дует трећег чина. Хорова има мало, и они су већим делом тако слабе обраде и оскудне модулације да би том приликом могли и изостати, кад не би постојао обичај да се њима почиње и свршава чин. Једино још могао би се изузети хор у финалу предигре (Allegretto moderato) због лепо фигурираног баса (али иначе, у мелодији, сличан оној у Маскоти у финалу последњег чина), и хор калуђера у почетку трећег чина, који покушава да у кратком фугираном ставу подражава композицију црквеног стила.

Г. Тодоровић (отац „Луткин“), занавши спромах и у оперету, показао је своје особине, које чине од њега

тако одличног глумца. Г. Н. Станојевић (игуман Максимије), у свакој врсти комада као у својој кући, развеселио нас је својом комичном игром и наслађавао је нас својим пријатним баритоном. Г. Раја Павловић (Лансло) био је и овом приликом пријатан и симпатичан и по гласу и по игри. Г. Капелник Покорни управљао је певачима и оркестром вешто и сигурно, и ако му је нарочито хор много слабији био од пређашњих.

* * *

О симфонијском концерту који је био приређен у Нар. Позоришту, и о будућем концертирању Г. Алфреда Гринфелда и г-ђе Марије Горленко-Долине, говорићемо заједно у једном од идућих бројева.

Г. М.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Noradounghian, Gabriel Effendi. — Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman. Traités, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, procès-verbaux, firmans, berats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie. Tome deuxième: 1789—1856. Neuchâtel, Attinger frères; Paris. Pichon, 1900, на вел. 8-ни, стр. LXXI — 512. Стаје 20 динара.

Кад се појавила на свет прва књига овога *Зборника међународних аката отоманскога царства,* ми смо имали прилике да се дуже задржимо на значајности зборника међународних уговора у опште, на најглавнијим европским зборницима посебице, а нарочито на оним зборницима, у којима су прибрата документа која се тичу отоманскога царства (*Дело,* 1898.). И том смо приликом истакли међу последњима као најглавнији, по начину приређивања и избору унетих докумената, а и најјевтинији, те према томе и најкориснији за нас Србе, Зборник правнога са-

ветника у турском министарству спољних послова, *Орадунијан ефендије*.

Друга књига овога Зборника, изишла је 1900 год. и уредник је унео извесне допуне, које је пропратио опширним уводом, пошто је у овој књизи донео и текстове најглавнијих дипломатских аката, који се тичу односа Турске са Србијом до 1856. г.

Писац је, како то сам излаже у предговору своје књиге, поделио грађу на три дела — по значајности историских чињеница, које одговарају трима различитим периодама у развијању дипломатских односа Турске царевине са европским државама.

Прва периода, од 1300 до 1789. г., и која се сматра као периода капитулације, обухвата мање праве уговоре а више конвенције о примирју и акта која ангажују једну уговорну страну, или пак фирмане, сенеде за заштиту трговине и пловидбе. Та су документа штампана у првој књизи, која је и гледала света 1897. г., трошком истих издавача, који су публиковали и другу књигу.

Друга периода обухвата збирку уговора, које је отоманско царство закључило од 1789. — 1856. г. То је периода, када је Турска, ступивши у тешње односаје са европским велесилама, била принуђена да се управља по каткад по протоколарним формама, које употребљују европске државе, и тиме је већма дала својим актима уговорни карактер (contractul) који везује обе стране (bilatéral), продужујући ипак и даље да саставља документа, која се ње тичу, на турском језику. Отуда и долази, вели сасвим умесно Г. Орадунгијан, да у овој посредној, међувременој периоди, акта која је Висока Порта измењала са страним државама, и која нису сва била формулисана на једноме и истом језику, да се наплазило на тешкоће у утврђивању текстова, што је неизбежно кад су у питању више превода или редакција на различитим језицима. Ова је периода обухваћена у овој другој књизи Зборника.

Трећа периода почиње Париским уговором и долази до наших дана. И како Турска ступа од тада у све ближе и редовније односе са европским велесилама, које се при закључивању међународних аката служе, по правилу, француским језиком, то и уговори из ове периоде неће дати повода разним тумачењима уговорних текстова, као што је случај са претходним двема периодама. Ови ће уговори бити сређени у трећој књизи, коју писац сада припрема за штампу.

Г. Норадунгијан нам обећава и четврту књигу. Јер, он је наишао на велике тешкоће, како за средњу, међувремену, тако и за сувремену периоду, при одабирању текстова које је требало донети у целини или само забележити, а да се не поремети практичан карактер овога дела, нити да се претрпа сувишним материјалом онај део, који је резервисан дипломатским актима и документима од велике вредности. Зато је и предвидео и обећава нарочиту, четврту књигу, где ће бити сређени рационално закони и правилници отоманскога царства, који имају међународни карактер или који су саопштавани окружницама страним мисијама у разним приликама.

Оволико у опште о овоме знаменитом делу, без кога не би требало да је ни једна наша већа јавна библиотека, ниједан наш озбиљнији посленик дипломатске струке.

И друга свеска овога зборника почиње прво са једним прегледом уговорâ, који су забележени хронолошким редом, а текстови значајнијих уговора у целини чине други, већи део ове књиге.

У овој другој књизи од докумената, који се тичу нас Срба, забележени су ови:

1. Примирје између Кара-Ђорђа и Султана Махмуда II, потписано 17. Августа 1808. г. у Brachni, на основу G. Fréd. de Martens-a, Nouveau recueil de traités, t. I, p. 88) — без текста.

2. Iened од 7. октобра 1826. г., који се тиче Србије, а приложен је Акерманском уговору од истога дана, који је Турска закључила с Русијом — с текстом.

3. Хатишериф од 30. септембра 1829. г. — без текста.

4. Хатишериф од 29. Августа 1830. г., којим се регулише самоуправа српскога народа у Србији — с текстом.

5. Фирман од 30. Септембра 1830 г. о давању књежевског достојанства Милошу Обреновићу, као наследном кнезу Србије — с текстом.

6. Фирман од Децембра 1833. г., — без текста.

7. Хатишериф од 24. Децембра 1838. г., којим се регулише органски статут Србије — с текстом.

8. Каïмé од 9. Јануара 1844. г., упућено српском кнезу у корист аустриске трговине у Србији — без текста.

*

Кад смо се латили пера да прикажемо горњи зборник, поред жеље да њиме упознамо нашу просвећенију публику, била нам је главна сврха да кажемо у неколико речи: колико је у нас урађено до данас на прикупљању и публиковању међународних аката и докумената, која се тичу како старе српске државе у опште, било пак појединих покрајина у којима живи наше племе, тако и двеју данашњих слободних српских држава, краљевине Србије и књежевине Црне Горе, и шта би нам требало радити на томе пољу.

Сувишан је сваки дужи говор о потреби и значајности таких зборника. Да они нису од велике користи, не би све културне државе предузеле њихово публиковање још готово почетком прошлога века. Ми овде подразумевамо *специјалне* зборнике уговора, где поједине државе издају међународна акта, која су закључивале и данас закључују са другим државама. *Општи* пак зборници много су старији и претходили су првима, а датирају из друге половине XVIII-ог века.

Све европске државе имају своје зборнике међународних уговора, изузимајући — Бугарска. Међу најпознатијима су ове збирке: за Француску De Clercq-ова, за Енглеску de Hertslet-ова, за Русију F. de Martens-ова, за Аустрију Neumann-ова, и т. д. Од наших ближих суседа: Грци имају један зборник, који је почео уређивати Ле-

xandre Soutzo, а издаје грчко министарство спољних послова; Румуни пак имају зборник, који уређују Petrscu et Stourdza, и од кога је, до 1892. г., угледало света седам свезака.

Има држава, које имају више зборника и на различитим језицима. Тако, на пример, Турска има, поред три зборника на француском: Aristarchi-Bey-a (6 књига), барона Тесте и његових синова (до сада 9 књига) и Норадунгијан ефендије (за сада 2 књиге), још и једну збирку уговора и конвенција на турском језику. Да видимо, најпосле, шта је код нас урађено на томе.

Што се тиче међународних уговора и осталих дипломатских аката, које су закључивали стари српски владаоци и стари Дубровник, нама је за данас немогућно говорити о појединостима, пошто, удаљени од наших већих и уређенијих библиотека, не располажемо потребним градивом. Познато нам је, да су наша научна и књижевна друштва и Академије, у Београду, Новом Саду и Загребу, издали многу дипломатску грађу, уговоре и друга акта, било разбацана по њиховим периодичним издањима, било пак у појединим збиркама. Али ми немамо, на жалост, једну потпуну, критички приређену збирку у којој би били забележени, на првоме месту, у изводу сви међународни уговори и друга дипломатска акта која се тичу старе српске државе од најстаријих времена, у колико би било могуће до њих доћи, и где би, затим, били штампани, у оригиналу или у тачним преводима, текстови свих најглавнијих уговора, конвенција и у опште дипломатских докумената од веће вредности.

Остаје нам још да проговоримо о постојећим зборницима међународних уговора обновљене краљевине Србије и кнежевине Црне Горе.

За Србију познати су нам ови зборници:

1. Уговори и конвенције, које је Србија закључила са европским државама од прокламације независности до

1. Јануара 1887. г. Београд, издање министарства спољ. послова, 1887, 1 књ. на 4-ни.

Ова збирка садржи документа на српском, немачком и француском језику.

2. Збирка конвенција између Србије и других држава закључених и ратификованих од 1. Марта 1880. г. до 25. Маја 1883. г., са упутима и изводима из разних уговора, потребних за судске и полицијске власти. Београд, издање држ. штампарије, 1883, 1 књ. на 8-ни. На српском језику.

3. Benoit Brunswik. Recueil de documents diplomatiques relatifs à la Serbie (1812—1876). Constantinople, Weiss. 1876.

Г. Стојан Новаковић, изнео је садржину овога зборника, у најглавнијим потезима, у поговору свога списа „Србија у години 1834. Писма грофа Боа-де Конта де Рињи, министру иностраних дела у Паризу о тадањем стању у Србији"; у *Споменику* Срп. Краљ. Академије, књ. XXIV. 1894.

За Црну Гору познат нам је овај једини зборник:

Benoit Brunswik. Recueil de documents diplomatiques relatifs au Monténégro (1699 — 1876). Constantinople. Weiss. 1876.

Према овоме види се, шта би имали урадити и у томе правцу: дужност је, по нашем мишљењу, српског министарствâ спољних послова, у Београду да предузме *редовно* публиковање једнога зборника, по примеру министарстава спољних послова осталих европских држава, свих међународних уговора, конвенција и осталих дипломатских докумената од вредности, које је Србија закључила са страним државама. Тиме ће учинити велику услугу не само Српској истори и правној науци, нашим државницима и свима посленицима дипломатске струке, већ и науци у опште, а посебице међународноме праву.

Н. С. Петровић.

La Serbie contemporaine. Etudes, enquêtes statistiques, par Joseph Mallat. Tome premier: Géographie, ethnographie, histoire, стр. 363. Tome second: économie politique, sociale, commerciale, стр. 223. Paris 1902, in 8°.

И ако је ово дело изашло из штампе пре кратког времена, оно се заустављa на догађајима од јула месеца 1900. Писац вели за себе да је, поред других послова, двадесет година прибирао, проучавао и сређивао грађу за ово дело, и да је на томе послу радио с особитом љубави и оданости. Тако је јако било код њега интересовање за Србе и Србију. Међу тим, изван сваке је сумње, да је резултат подбацио труд писчев, или да је у тих двадесет година писац посветио врло мало времена своме делу. Из самог дела види се да је састављено из неуређених извода и анализа разних књига и чланака који говоре о Србији без икакве дубље критике и упоређења. Сва је писчева заслуга у томе, што је покушао да у једном делу изнесе све оно што би могло бити од интереса за једног човека, који жели да изближе упозна Србију. Без сумње и ово би био знатан добитак да је писац био сређнији у избору дела којима се је служио и у опште да је боље познавао библиографију свога предмета. Говорећи о економији, трговини и др. он се служи већ застарелим делима место да се служи подацима нашег статистичког одељења; за надморску висину појединог места узима податке из Ami-Boué-a, који су нетачни и у париским стопама; за историју му је један од најважнијих извора Coquelle-ова Историја Краљевине Србије, једно од најлошијих дела. Читалац ће тамо наћи позоришта која не постоје, шуме које су давно посечене, наћи ће Турке у Београду, на које је цивилизација слабо утицала (tel on le trouve à Jérusalem, tel on le trouve à Belgrade), биће реч о Ученом Друштву и о еснафима, којих је већ одавно нестало. Све то долази отуда што је писац по делима из четрдесетих и шестих година писао књигу о Модерној Србији. Међу тим, ако нам је до тога стало, писац нас хвали где год може. Србија је благословена

земља, прави земаљски рај „ако човек и сретне колико ретких просјака то су странци.“ Срби су људи изванредни и обилују врлинама или бар никоме у томе не уступају. Он то мишљење као што сам вели није себи створио према односима које је имао у Паризу са покојним М. Гарашанином, бив. срп. послаником, или са тадашњим секретаром легације, јер би то мишљење писало и сувише повољно, пошто су си господа савршени џентлмени; нити је пао у другу крајност, да се поведе за гласом, који уживају српски ђаци, који долазе у француску да уче, глас који су им створили сумњиви гостионичари код којих су одседали „јер су ови младићи по кашто нашли за добро да сачувају своју кесу од врло мало поштене експлоатације и с тога су прибегавали једној процедури која је такође без скрупула: déménagement à la cloche de bois.“ Он је то добро мишљење о српском карактеру створио после дубоког испитивања и проучавања.

У делу се налазе четири карте од којих је једна врло интересантна репродукција плана Београда из XVIII века. У првој свесци, стр. 238 налази се репродукција оружја Срба, који су служили у султановој војсци, према једном талијанском рукопису који се чува у Библиотеци Св. Геновеве у Паризу, али век или година није назначена.

М. Г.

La Mythologie slave, par Louis Léger, Membre de l'Institut. Paris, Leroux, éditeur. 1901. in — 8°. Стр. XIX и 239.

Луј Леже писао је први пут нешто из словенске митологије год. 1878, у своме делу *Ћирило и Методије*. Од тога времена писац није никако губио из вида та питања. Год. 1880 писао је о митологији Словена у Encyclopédie des sciences religieuses, а после је тај чланак, знатно допуњен и исправљен, изашао у Revue de

l'Histoire des Religions (1882), одакле је преведен и на српски *(Просветни Гласник* за 1889 годину, а одатле га је прештампао *Словинац)*. Исти је чланак преведен на чески и руски језик, и критика га је лепо примила. Овај успех био је врло ласкав за писца. Год. 1895, Луј Леже је предавао два семестра Словенску Митологију на Collège de France и 1896 године један део тих предавања изашао је у Revue de l'Histoire des Religions а други био је поднесен француској Academie des Inscriptions. Све пак те радове писац је издао у једну књигу под горњим насловом.

Писац, познати слависта, држи се строго текста докумената, који се односе не многобожачку периоду словенске историје. Он се у принципу клони фолклора и с тога врло ретко и обазриво допуњује текстове споменика народним традицијама, које су врло неопуздане услед утицаја страних митологија и хришћанских легенада на њих. Прекомерно употребљавање фолклористичних елемената учинило је да су иначе трудни радови појединих научника на словенској митологији врло непоуздани. Са те своје обазривости писац је оставио на страну и литавску митологију, одбацио све теорије, све системе и опасна упоређења са митологијом Источних Народа, Грка, Римљана, Германаца. Ово је дело без сумње знатан добитак за изучавање словенске митологије, чије изучавање врло споро напредује због оскудности извора, и Луј Леже је био врло срећан што није покушавао да ту празнину допуни мање више неоснованим хипотезама. Дело је са илустрацијама и написано је лаким и лепим стилом.

М. Г.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Језикова настава у служби општег образовања — тако се зове дело Д-ра Јосифа Неркмана које је посрбио Момчило Иванић и најпре штампао у „Наставнику“ (у 1. и 2. св. за 1900. г. и у 2. 3. и 4. св. за 1901. г.), а за тим оштампао и у засебну књигу са жељом „да тим послом одговори једној од осетних потреба, поименце: како да се предавању језика у опште, а на првом месту српскога, да што рационалнији правац, којега држећи се да гимназијски ученици изнесу из школе што више и што дубљега књижевнога знања, те да се тиме отклони тежак прекор од српске средње школе, да из ње излазе ученици недовољно књижевно образовани.“ Иза *предговора*, у коме писац разлаже, шта је циљ образовања у средњој школи и како учење језика одговара томе циљу, пружајући градиво за естетично, интелектуално и морално образовање, нарочити је одељак посвећен *наставним огледима*, у којим се примером показује како треба обрађивати наставно градиво, ако се хоће да достигне циљ *образовне* наставе — складан развитак свих људских способности.

Како је и у нас новим наставним плановима раскинуто са старим традиционим начином у предавању матерњега језика, ова ће књижица, пуна тачних погледа и добро обрађених примера, доиста моћи одговорити горе обележеној жељи преводиочевој и ми се не устежемо топло је препоручити свима наставницима који желе да су им предавања у складу и са прописима програма и са захтевима методике.

= *Др. Никола Ђорић*, окружни лекар у Неготину, који је досад као песник поглавито радио на лирској и драмској поезији, јавља да ће ускоро дати у штампу I књигу свога великог епа „Косово.“ У позиву на претплату Г. Ђорић напомиње да је на смишљању плана и удешавању грађе радио целе две деценије, а од пре три године почео је већ и обрађивати прикупљени материјал. Ова I књига имаће 15 табака вел. осмине, на лепој и скупоценој хартији, а биће јој цена 3 дин. (круне). Изићи ће из штампе крајем априла ове године.

Појединн одломци из овога епа штампани су у неким нашим књижевним листовима. Први одломак штампан је у 13. бр. „Звезде“ за 1900. г. под насловом: *Турско око и Муратово веће* (из II песме). У „Звезди“ из исте године штампана су још два одломка: *Војслава и њена чета* (из I песме) у априлској свесци, и *Сказка о Цицу Јакомиру и његовим синовима* у свесци за октобар, новембар и децембар. У нишкој „Градини“ штампан је одломак из VШ песме: *Царица Милица* (у бр. 14 из 1900. г.) и најпосле, штампан је у 211 свесци „Летописа Матице Српске“ (1 за 1902. г.) одломак из X песме: *Марко код Усуда.*

= *Диоскури.* Песме. Београд. Милош Велики штампарија Бојовића и Мићића 1902 год. — Дванаестина. Стр. 55. Цена ?

Ова је књижица збирка песама *Мил. Р. Димитријевића* и *М. Семана.* Од првог је једанаест, а од другога седамнаест песама. По свему се види да су писци и сувише млади људи, и кад их већ не можемо похвалити, можемо их разумети. Младост је нестрпљива, па није ни чудо што се ова књижица појавила — ако ништа друго, а оно пре времена.

= *Приповетке Л. К. Лазаревића.* Издавачка књижара „модерних“ у Дражданима, Палерзон, увеличала је своју збирку стране књижевности и приповеткама нашег најбољег приповедача Лазе Лазаревића, у преводу Божидара Шарића — Дидолинка. О тој збирци вели ово „Слободна Преса“: Лаза је умро пре 12 година; по слици се види да је врло млад умро. Људи са тако великим и ватреним очима и уналим образима и носе клицу ране смрти у себи. То је и он као лекар врло добро знао, и ако ни по чем другом, а оно бар по меланхоличној црти на лицу му. Али за чудо, да у његовим причама веје врло ретко тиха меланхолија, напротив баш по највише хумор и то хумор који се осмејкује кроз сузе, а који је често врло бујан и силан. Радња увек врло проста, обично описује уски круг породичног живота, психолошка анализа врло фина, што се види по опису карактера. Јунаке црпе увек из живота, оцртава врло природно да их човек држи за живе створове. Неоспорно је да је био велики таленат, и преводилац га с правом назива творцем српске савремене приповетке. Изнимно је што је Дидолинко изнео своје критичке опаске у предговору, анализујући сваку

приповетку, препоручујући је с правим панегириком. То није било потребно; саме приче довољне су и без тога. Лазаревић је силан у простоти, топлог срца, познаје људе. И ако описује само оне из свог завичаја, и ако се његова машта не узноси преко граница домовине, већ остаје чак у врло уској околини паланачког света, ипак његове личности носе опште човечанске црте и обележје. У свакој причи је лепа и дубока мисао јер он је и поред све истине о природи ипак био велики идеалиста, пред ким је увек лебдео узвесан циљ којим би хтео да оплемени род свој — поета у прози, који је свој позив високо ценио.“

О студији *Питање о Старој Србији*, која је из нашега листа оштампана у засебну књижицу, много је говорено у руској и у бугарској штампи. Из ње су прештампавани цели одељци, а у последње је време у целини преведена на руски и на бугарски језик. Руски је превод читан у једној од седница Словенскога Друштва у Москви, а бугарски се превод штампа у подлиску листа „България.“

= *Дана*, позната прича сарадника нашега листа г. Радоја Домановића, која је штампана у божићњем броју „Звезде“ од 1899. г., изишла је у словачком преводу у „Narodnim Novinama“. (бр. 23. и 24.). — У 74 броју листа „Politik“, који на немачком језику излази у Прагу, штампана је у немачком преводу *„Заклетва“* приповетка *Јанка Веселиновића*. Преводилац се потписао са Љ. о К. Сравнили смо превод са оригиналом и можемо рећи да је добар. — У Slovenki у броју II од 25. фебруара почела је излазити у преводу Иванке Клеменчић, уреднице листа и њеног мужа Ф. Клеменчића приповетка Лазе К. Лазаревића: Школска Икона. Превод је добар. — *Христос се роди* и *Јаков Скенџић*, приповетке Милана Будисављевића преведене су на мађарски језик.

= Књига нашега сарадника Г. Слободана Јовановића *Српско-бугарски рат* врло је лепо примљена у бугарској штампи. О њој је било говора готово у свима бугарским дневним листовима и сви су једногласно похвалили објективност, са којом су оцењивани догађаји тога доба. „Българска Сбирка“ је донела о њој кратку, похвалну оцену с обећањем да ће о њој проговорити и опширније, а „Воененъ Журналъ“ има о њој, у јануарској свесци, опширан реферат некога П. А. Р., чији се суд своди на ово: „Писац

се трудно да се у оцени догађаја стави на беспристрасно становиште и мора да се призна да се на њему добро одржао од почетка до краја. То му служи на част тим више, што је, ма да као Србин, припада народу који је претрпео пораз и искупио погрешке свога суседа, ако је таквих било, ипак успео очувати способност да доста беспристрасно суди....“ „Писац се у опште трудио“ — тако референат завршује свој реферат — „да сукцесиван низ догађаја веже у једну логичну целину, да буде беспристрасан и да тиме подигне вредност и интерес књиге. Ми је препоручујемо својим друговима — има у њој много интересних ствари које треба ми Бугари да уочимо и научимо.“

Карактеристичан је знак времена у коме живимо да је ова тако важна књига у нашој штампи прошла не само недовољно оцењена, него готово и не забележена.

= Černa Hora. — Napisal Dr. Vratislav Černy — V. Praze 1902. — Bursik & Kohout. Цијена? — Г. др. В. Черни, који је више пута био у Црној Гори, написао је ову књигу, која износи нашој браћи Чесима прошлост Црне Горе.

ДРУШТВА.

= *Књижевни Одбор Матице Српске* имао је у четвртак 14. (27.) фебруара о. г. свој редовни састанак под председништвом *А. Хаџића*, председника друштвеног. Од предмета наводимо: Умолиће се г. В. Н. Корабљев у Петрограду, да за Летопис напише чланак о животу и раду Гоголеву, као и кратак преглед савремене руске белетристике. — За Летопис су примљени: „Поглед на данашњу француску књижевност“ од д-ра Јована Скерлића, „Капетан Марјан,“ приповетка Стевана Сремца, „Чича-Гаврилова трагедија“, приповетка Јанка Веселиновића, „Опис фрушкогорских манастира год. 1771“, од Дим. Руварца. — Издани су на оцену ови рукописи: „Наши индојевропски преци“ од С. Н. Томића, „Мирха“ драма у три чина од М. Беговића. — Нису примљени ови рукописи: „Најачићи“, приповетка, „Српски ускоци“ расправа, „Из културне историје Срба у Турској“ од непознатог писца,

„Доситеј као педагог“ чланак, „Збирка срп. нар. загонетака и питалица.“ — Издани су редакционом нододбору за Књиге за народ: „Свекрва“ приповетка Јанка Веселиновића, „Упутство српкињама матерама“ од Јов. Тосића, „Књиговодство за пољопривреднике“ од П. Новаковића. — Драма у 6 призора „Милош Велики“ од непознатог писца, која је стигла на расписану награду, издаће се у своје време оцењивачима.

= *Српско геолошко друштво* држало је 10. о. м. свој XCIII редовни састанак, на коме су саслушани дописи г.г. учитеља Т. Бушетића из Пољне и М. Матића из Г. Рибника о тамошњем земљотресу од 15. фебруара: саслушан је допис г. Ст. М. Мијатовића, учитеља из Пољне о нађеним батовима у брајковачком пешчару. — Г. проф. П. С. Павловић саопштава Опенхајмову одредбу Цвијићевих фосила из Беле (близу Кочана), по којој би у тој околини имали средњи олигоцен. У исто време приказује своју богату и врло лепо очувану збирку из исте околине са другога места (Оризора), којом се у кочанској околини несумњиво утврђује средњи олигоцен. Затим, на основу нових података, исправља свој закључак прошлогодишњег предавања о распрострањењу меланопсидних творевина на Б. П., које треба тражити и у околини Цариграда. — Г. проф. Св. Радовановић саопштава најновије резултате проматрања тријасних слојева у Херцеговни бенчког геолога Буковског. У Корјенићу и Клобуку Буковски је констатовао до сада јединствени случај: уметање слатководних слојева између чисто маринских творевина тријаса. Саопштава Кацерову констатацију танких слојева угља у верфенским творевинама чувеног босанског Вареша. Најзад реферише о наласку драгоценог рептила на палеонтолошки прослављеном далматинском острву Лесину. Овај сасвим особени тип рептила од великог је филогенетског значаја. Слојеви, у којима је нађен, много опомињу на соленхофенске шкриљце. По односу слојева вероватно припадају доњој креди. Овога је рептила проучавао и детаљно описао аустриски геолог А. Корнхубер, коме је морао дати и ново име рода Opetiosaurus (Bucchichi). Разуме се, да се ова драгоценост налази у Бечком Музеју.

Ж. Ј. Ј.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига V, број 7. — 1 април, 1902.

СТРАДИЈА.

(2.)

Као човек странац имао сам могућности да се одмах познам са виђеним личностима и министрима и да се брзо посветим свима државним тајнама.

У брзо сам имао част такође да посетим све министре у њиховим кабинетима.

Прво одем министру иностраних односа. Баш у тај мах кад ја напђох у ходник, где беше доста њих ради да изиђу пред министра, а момак објави вичући на сав глас:

— Господин министар не може примати никога, јер је прилегао на диван да мало проспава!

Публика се разиђе, а ја приђем момку с речима:

— Ако је могуће, јавите господину министру да један странац жели њему.

Момак се, чим чу реч „странац“, учтиво поклони, и уђе у министров кабинет.

Наједаред се отворише двокрилна врата, и на њих се појави дежмекаст, пуначак, омален човек, поклони се с осмехом и доста глупо, и позва ме лично унутра.

Министар ме приведе једној фотељи и намести да седнем, а он седе према мени, пребаци ногу преко ноге, погледи се задовољно по облом трбуху, и заноче разговор:

— Баш се радујем, господине, што сте ме посетили, а ја сам већ слушао много о вама... Ја, знате, хтедох да легнем, да мало проспавам... Шта би друго?.. Немам посла, на од дуга времена просто не знам шта ћу.

— У каквим сте односима са суседним земљама, ако смем питати, господине министре?

— Е, како да вам кажем?... Добро, добро, на сваки начин... Право да вам кажем, ја нешто нисам о томе ни имао прилике да размишљам; али ценећи по свему, врло добро, врло добро... Није нам се ништа зла догодило, сем што су нам затворили на северу извоз свиња, а на југу уналају и пљачкају по нашим селима Анути из суседне земље... Но то није ништа... То су ситнице.

— Штета је за тај извоз свиња. Чујем да их много имате у земљи? приметим учтиво.

— Има, хвала Богу, има их доста; али све једно; појешће се овде те свиње, још ће бити јевтиније; а најзад, шта би било кад не бисмо ни имали свиња?!... Морало би се опет живети! одговори ми равнодушно.

У даљем разговору причао ми је како је изучавао шумарство, а сад радо чита чланке о сточарству, и како мисли да набави неколико крава и да гаји телад, јер ту може да су добри приходи.

— На ком језику највише читате? упитам.

— Па, на нашем језику. Ја други језик не волим, и нисам хтео ни један учити. А није ми се ни указивала потреба за знањем страног језика. Нарочито на овом положају, то ми није потребно; а ако би искрсла таква прилика, лако је поручити стручњака са стране.

— Сасвим тако! одобрим му тако духовите, оригиналне мисли, не знајући ни сам шта бих друго могао чинити.

— Збиља, волите ли пастрмке? упита ме, после извесног ћутања.

— Нисам их никад јео.

— Штета, то је врло фина риба. Управо специјалитет. Јуче сам добио од једног пријатеља неколико комада. Ванредно добра ствар...

Пошто још неко време поразговарасмо тако о важним стварима, извиним се господину министру што сам га

својом посетом узнемирио можда у важном државном послу, поздравим се с њим и пођем.

Он ме љубазно испрати до врата.

*

Сутра-дан сам посетио министра полиције.

Пред министарством маса наоружаних момака намрштена израза, чисто зловољни што већ два три дана како нису тукли грађане као што је то обичај у тој строго уставној земљи.

Ходници и чекаоница препуни света што жели пред министра.

Кога све ту нема! Неки су елегантно одевени, са цилиндером на глави, неки опет подрпани и поцепани, једни опет у некаквим шареним униформама са сабљама о бедрици.

Нисам се хтео одмах јављати министру, желећи да се мало поразговарам с тим разноврсним људима.

Прво ступих у разговор с једним отменим младим господином, и он ми рече да је дошао тражити државну службу у полицији.

— Ви сте, изгледа, школован човек; сигурно ћете добити одмах државну службу? упитам.

Млади човек презну од тог мог питања, и бојажљиво се окрете око себе да се увери да ли је ко чуо и обратио пажњу на моје питање. Кад виде да су остали сви заузети један с другим у своје разговоре, претресајући своје невоље, одахну, а за тим ми главом даде знак да говорим лакше и опрезно ме повуче за рукав да станемо мало у страну, даље од осталих.

— И ви сте дошли да тражите службу? упита ме.

— Не. Ја сам странац, путник. Рад сам да говорим с министром.

— Зато ви тако гласно велите да ћу као школован одмах добити државну службу! рече он шапатом.

— Зар се не сме то рећи?

— Сме, али би мени шкодило.

— Како шкодило, зашто?

— Зато што се у овој струци, овде у нашој земљи, не траже школовани људи. Ја сам доктор права, али то кријем, и не смем нико рећи; јер кад би министар дознао, не бих добио службу. Један мој друг, такође школован, морао је, да би добио службу, поднети уверење како никад ништа није учио, нити мисли ништа учити — па је добио службу, и то одмах добар положај.

Још сам с неколицином разговарао, а између осталих и с једним униформисаним чиновником, који ми се пожали да још није добио класу, а створио је кривице за велеиздају неторици људи који припадају опозицији.

Ја сам га тешио због тако страшне неправде, која се чини према њему.

Затим сам разговарао са једним богатим трговцем који ми причаше много из своје прошлости; а од свега тога сам запамтио само то како је пре неколико година држао први хотел у некој паланци и како је страдао због политике, јер је оштећен са неколико стотина динара; али је одмах после месец дана, кад дођоше на власт његови људи, добио добре ликвидације, на којима је зарадио велики капитал.

— У том, вели он, паде кабинет.

— Па сте опет страдали?

— Не, повукао сам се с политичког поља. До душе у почетку сам помагао наш политички лист новцем, али нисам ишао на гласање нити се јаче истицао у политици. Од мене је доста и то. Други нису ни толико чинили... А и уморила ме политика. Шта ће човек да се ломи целог века! Сад сам дошао Господину Министру да га молим да ме о идућим изборима изабере народ за народног посланика.

— Па то ваљда народ бира?

— Па, како да вам кажем?... Јест, оно бира народ, тако је по уставу; али обично буде изабран онај кога полиција хоће.

Кад сам се тако наразговарао с публиком, пређем момку и рекох му:

— Желим да изиђем пред господина министра.

Момак ме погледа намрштен, гордо, с неким презреньем, па ће рећи:

— Чекај! видиш колико ту људи чека?!

— Ја сам странац, путник, и не могу одлагати! рекох учтиво, и поклоним се пред момком.

Реч *странац* имала је утицаја, и момак одмах као смушен јурну у министрову канцеларију.

Министар ме одмах прими љубазно и понуди да седнем, пошто се већ пре тога, разуме се, кажем ко сам и како се зовем.

Министар протегљаст, сув човек, са грубим, суровим изразом лица, које одбија од себе, и ако се он трудио да буде што љубазнији.

— Па како вам се допада овде код нас, господине? упита ме министар смешећи се хладно, преко срца.

Ја се изразим најласкавије о земљи и народу, и додам:

— А нарочито могу честитати овој дивној земљи на мудрој и паметној управи. Не знам просто чему човек пре да се диви!

— Тхе, могло би и боље бити, али-ми се трудимо колико можемо! рече поношљиво, задовољан мојим комплиментом.

— Не, не, господине министре, без ласкања, боље се не да пожелети. Народ је, видим, врло задовољан и срећан. За ово неколико дана било је већ толико свечковина и парада! рекох.

— Тако је, али у томе народном расположењу има нешто моје заслуге, што сам успео да у устав сем свих слобода које су дате народу и потпуно ујемчене, унео још и ово:

„Сваки грађанин земље Страдије мора бити расположен и весео и с радошћу поздрављати многобројним депутацијама и депешама сваки важан догађај и сваки поступак владе."

— Знам, али како се, Господине Министре, то може извести? упитам.

— Врло лако, јер се сваки мора покоравати законима земаљским! одговори министар и направи лице важно, достојанствено.

— Лепо, приметим, али ако то буде каква неповољна ствар по народ и његове интересе, као и по интересе земље? Ето, као на пример, јуче сам дознао од господина министра председника да је затворен на северу извоз свиња; а тиме ће земља, како изгледа, претрпети грдну штету.

— Тако је; али то је морало бити; па опет ће зато данас-сутра већ стићи толике депутације из свих крајева Страдије, и честитати министру председнику на тако мудром и тактичном вођењу политике са том суседном и пријатељском земљом! рече министар одушевљено.

— То је прекрасно, и такво мудро уређење може се само пожелети, а слободан сам и ја да вам као странац искрено честитам на том генијалном закону, који је постао вашом заслугом, а који је усрећио земљу и сузбио све бриге и невоље.

— За сваки случај, ако би народ баш нешто и заборавио да врши своју обавезу према закону, то сам ја већ, предвиђајући и тај најгори случај, послао пре три дана поверљив распис свима полицијским властима у земљи и строго им препоручио да народ поводом тог случаја долази у што већем броју и честита министру председнику.

— А ако се кроз који дан отвори извоз свиња, шта онда мислите? упитам учтиво и радознало.

— Ништа простије: пошљем други поверљив распис у коме ћу опет тако исто наредити полицији да поради да народ опет у што већем броју долази на честитање. То тако мора ићи у почетку потешко; али ће се народ постепено навићи, па ће долазити и сам.

— Тако је, имате право! рекох изненађен овим одговором министровим.

— Све може да се учини, господине, само кад се хоће, и кад има слоге. Ми у кабинету помажемо један

другог, да би се наредба сваког члана владе најтачније вршила. Ето видите, данас ми је министар просвете послао један свој распис, да га и ја потпомогнем и наредим свима полицијским органима у подручном ми министарству да се строго придржавају тога расписа министра просвете.

— Нека важна ствар, ако смем питати?

— Врло важна. Управо неодложна; и ја сам учинио потребне кораке. Ево видите, рече, и пружи ми у руку табак хартије.

Узех читати:

„Увиђа се како се којим даном све више и више почиње кварити језик у нашем народу, и да чак неки грађани толико далеко терају, те су, заборављајући одредбу законску која гласи: „Народни језик ни један грађанин не сме кварити нити извртати ред речи у реченици и употребљавати поједине облике противно прописаним и утврђеним правилима, које прописује нарочити одбор граматичара", почели чак и реч *гнев*, на жалост дрско и без икаква зазора изговарати *њев*. Да се и у будуће не би дешавале овакве немиле појаве, које могу бити од врло крупних злих последица по нашу милу отаџбину, то вам наређујем да силом власти заштитите реч *гнев*, коју су тако онаказили, и да строго по закону казните сваког оног који би било ову или другу коју реч, било граматички облик речи, својевољно мењали, не назећи на јасне одредбе законске."

— На зар се за ово кажњава? упитам пренеражен од чуда.

— Разуме се, јер то је већ крупнија ствар. За овакав случај казни се кривац — ако се његова погрешка докаже сведоцима — од десет до петнаест дана затвора!

Министар ћућута мало, па продужи:

— О овоме треба да размислите, господине! Тај закон којим имамо права да кажњавамо сваког ако неправилно употребљава речи и прави граматичке погрешке, има неоцењиве вредности још и са финансијског и политичког гледишта. Размислите, па ћете доћи до правилног гледишта на целу ствар!

Покушам да се удубим у мисли, али никаква наметна идеја да ми дође на ум. Што сам више мислио, све сам мање разумевао смисао министрових речи, све сам управо мање знао о чему мислим. Док сам се ја мучио тим безуспешним покушајем да мислим о том чудном закону у тој још чуднијој земљи, министар ме гледаше с осмехом задовољства што странци ни из близа нису тако разумни, досетљива соја, као народ у земљи Страдији, који уме измислити нешто толико наметно што би у другом свету важило чак за лудо.

— Дакле не можете да се сетите?! рече с осмехом и погледа ме испод ока, испитујући.

— Извините, али никако не могу.

— Е, видите, то је најновији закон, који има велике вредности за земљу. Прво и прво, казне од таквих кривања наплаћују се у новцу и ту земља има врло лепа прихода, који троши на попуњавање дефицита што се нађе у касама начелних пријатеља, или на диспозициони фонд, одакле се награђују присталице владине политике; друго, тај закон који изгледа тако напван, доста може помоћи влади при изборима народних посланика, да уз остала средства, истера своју већину у скупштини.

— Па ви велите, господине министре, да сте уставом дали народу све слободе?

— Тако је. Народ има све слободе, али их не употребљава! Управо, како да вам кажем, ми, знате, имамо нове слободоумне законе, који треба да важе; али некако, по навици, — а и радије, да видите — употребљавамо старе законе.

— Па нашто сте онда доносили нове законе? усудих се да упитам.

— Код нас је такав обичај, да се што чешће мењају закони и да их има што више. Ми смо у томе претекли цео свет. Само за последњих десет година донето је петнаест устава, од којих је сваки по три пута био у важности, одбациван и опет наново приман, те тако ни ми, нити се грађани могу разабрати и знати који

закони важе, а који су одбачени... Ја држим, господине, да у томе лежи савршенство и култура једне земље! додаде министар на завршетку.

— Имате право, господине министре; и странци вам морају завидети на тако мудром уређењу.

Ускоро се поздравим са господином министром и изиђем на улицу.

*

На улици ме изненади непрегледна маса света што се у групама таласа са свију страна, скупљајући се пред једном великом кућом. Свака од тих великих група људи истакла своју заставу, на којој је исписано име краја из кога је народ у групи, а испод тога речи: „За Страдију све жртвујемо“ или: „Страдија нам је милија и од свиња!“

Улица добила нарочити свечан изглед, на кућама истакнуте беле заставе са народним грбом у среди, све радње затворене, а сваки саобраћај прекинут.

— Шта је ово? упитам радознало једног господина на улици.

— Свечаност. Зар нисте знали?

— Нисам.

— Па о томе се пише по новинама већ три дана. Наш велики државник и дипломата, који има великих и огромних заслуга за отаџбину, а и пресудни утицај на спољну и унутрашњу политику наше земље, имао је јаку кијавицу, која је излечена милошћу Божјом и искреним заузимањем стручних лекара, те сад то неће сметати великом и мудром државнику да сву своју бригу и старање посвети на добро и срећу ове намучене земље и да је поведе још бољој будућности.

Свет се окупи пред домом великог државника у толикој маси да и киша најача не би, од људи, жена и деце, могла пасти на земљу. Људи поскидали капе, а у свакој групи је по један коме из џепа стрчи написан родољубиви говор.

И на балкону свога дома појави се седи државник,

а громогласно „Живео!“ проломи ваздух и одјекну целим градом. На свима околним кућама зазвечаше прозори и на њима се појавише многе главе. Ограде око кућа, кровови, све то пуно радознала света, па чак и на свакој бачи од тавана вире бар по две, три главе.

Престадоше узвици, настаде мртва тишина, док из масе зацича с трепетом танак глас:

— Мудри државниче!...

— Живео! живео! живео! прекидоше говорника бурни и силни узвици; а кад се стиша родољубива маса, говорник продужи:

— Народ мога краја лије топле сузе радости, и клечећи на коленима захваљује премилостивом Творцу, који милошћу својом отклони велику беду од нашег народа и даде оздрављења теби, врли наш државниче, да нам дуге поживиш на срећу народа и поное земље! заврши говорник, а хиљадама грла узвикну:

— Живео!

Мудри државник захвали говорнику на искреном честитању, и напомену да ће све његове мисли и осећања бити и у будуће управљени на то да се ојача култура, привреда и благостање миле отаџбине.

Разуме се, после тог његовог говора понови се небројено пута: „Живео!“

Сад се тако изређа десетак говорника из разних крајева отаџбине, а после сваког говора стари државник је одговарао родољубивим и језгровитим говорима. Наравно, кроз све је то било испреплетано оно одушевљено, громогласно: „Живео!“

Дуго је трајало док се сви ти обреди извршише, а кад се дође крају, засвира музика кроз све улице, а свет је шетао горе доле увеличавајући тиме свечаност.

Увече је било осветљење, и опет музика, уз запаљене буктиње, које носаше родољубива маса света, проламаше ваздух по улицама овог срећног града: а у висини, у тамном ваздуху, распрскавале су се ракетле, те

засија име великог државника, које изгледа као од ситних звездица оплетено.

После тога настаде дубока, тиха ноћ и родољубиви грађани дивне земље Страдије, уморени вршећи своје узвишене грађанске дужности заспаше слатким сном, сневајући срећну будућност и величину своје миле отаџбине.

Разбијен овим чудним утисцима, не могох целе ноћи заспати, и тек пред зору што ме, обучена, с наслоњеном главом на сто, занесе сан; а као да чух неки страшан, демонски глас са злобним кикотом:

— То је твоја отаџбина!... Ха, ха, ха, ха!...

Тргох се и груди задрхташе од страшне слутње, а у ушима одјекује оно накосно:

— Ха, ха, ха, ха!

*

Сутра дан се већ о тој свечаности писало у свима листовима земаљским, а у владином листу нарочито, у коме сем тога беше ваздан телеграма из свију крајева Страдије, у којима се са небројено много потписа жали што се није могло стићи да лично искажу своју радост због срећног оздрављења великог државника.

Сем тога главни лекар државников постаде одједном славан човек. У свима листовима могло се читати како ће свесни грађани овога и онога места, овога и онога среза или краја, ценећи заслуге лекара Мирона (тако се звао), купити такав и такав скупоцени поклон. У једним новинама стоји:

„Сазнали смо да и град Крадија, по угледу на друге градове спрема скупоцени поклон лекару Мирону. То ће бити мала сребрна статуа Ескулапова, који ће у рукама држати такође сребрни дивит, око кога се преплећу две позлаћене змије са дијамантима место очију, и у устима држе свеће. На грудима Ескулаповим биће златом урезане речи: „Грађани града Крадије, из вечне захвалности за заслуге према Отаџбини, лекару Мирону“.

Оваквих вести биле су препуне новине. Свуда су се по земљи спремали лекару скупоцени поклони и путем

телеграма исказивала захвалност овоме срећном лекару. Један град је толико био одушевљен да је чак почео подизати величанствену вилу, на којој ће бити узидана грдно велика мермерна плоча, и на тој плочи израз народне захвалности.

А већ само по себи се разуме да је одмах израђена и умножена слика која је представљала како се велики државник рукује и захваљује лекару за искрено заузимање. Испод ње је текст:

„— Хвала ти, одани Мироне, ти си отклонио од мене болест, која ме је ометала да се сав посветим старању за срећу своје драге отаџбине!“

„— Ја сам само вршио своју свету дужност према отаџбини! —“

Више њихових глава лебди у облаку голуб, и у кљуну носи траку на којој су речи:

„Милостиви Творац отклања свако зло од Страдије, која му је у вољи“.

Више голуба је крупан наслов: „за спомен на дан срећног оздрављења великог државника Симона“ (мислим, тако се звао, ако се добро сећам).

По свима улицама и хотелима носе дечаци ове слике и вичу у сав глас:

— Нове слике! Државник Симон и лекар Мирон!...

*

Кад сам прочитао неколико листова (у сваком готово била је опширна биографија чувеног и родољубивог лекара) решим се да одем господину министру привреде земаљске.

Министар привреде, постарији, омален, журав човечић, просед, са наочарима на носу, дочека ме љубазније него што сам и могао очекивати. Намести ме да седнем крај његовог стола, а он седе за сто на своје место. Сто је био претрпан неким старим књигама са ножутелим листићем и отрцаним корицама.

— Одмах ћу да вам се похвалим. Не можете веровати колико сам задовољан! Шта мислите, шта сам пронашао?

— Неки начин којим ћете моћи усавршити привреду у земљи.

— О, не! Какву привреду! Привреда је усавршена добрим законима. О томе више не треба ни мислити.

Ја заћутах, не знајући шта да му кажем, док ми он с доброћудним, блаженим осмехом рече, показујући неку стару књижурину:

— Шта мислите, које је ово дело?

Ја се учиним као да се сећам, док ће он опет са оним блаженим осмехом:

— Омирова Илијада!... Али, врло, врло... ретко — издање!.. изговори сладећи сваку реч, и узе ме љубопитљиво гледати како ће ме то изненадити.

И заиста сам био изненађен, али само из других разлога; али сам се правио како ме баш та реткост задивљује.

— То вам је дивно, рекох.

— Али кад вам још кажем да овог издања више и нема!..

— Та то је величанствено! узвикнух као одушевљено и узех расматрати књигу правећи се дубоко тронут и заинтересован том реткошћу.

Једва сам успео разновреним запиткивањима да одвратим разговор од тога његовог Омира о коме ја нисам никад чуо речи.

— Узимам слободу, господине министре, да вас запитам о тим ваљаним привредним законима! рекох.

— То су закони, управо рећи, класични. Ни једна земља, верујте, не троши на подизање привреде колико наша земља.

— Тако и треба, рекох, то је и најважнија основа за напредак сваке земље.

— То сам ја, разуме се, и имао на уму, кад сам успео да се што бољи закони направе и да се што већи буџет одобри за подизање привреде и индустрије у земљи.

— Колики је буџет, ако смем питати, господине министре?

— Лањске године, кад је било друго министарство,

био је буџет мањи, али ја сам успео великим трудом и заузимањем да у буџет уђе пет милиона динара.

— То је за вашу земљу довољно!

— Довољно... Е сад, видите, у закон је унета и ова тачка:

„Жито, и у опште усеви, морају добро успевати, и мора их бити што више.“

— То је новољан закон, рекох.

Министар се задовољно осмену, па продужи.

— Разгранао сам чиновништво у својој струци, тако да свако село има привредно надлештво од пет чиновника, од којих је најстарији управник економије и привреде села тога и тога. Затим у сваком среском месту је економ за срез са великим персоналом чиновника, а над свима су покрајински економи, и има их двадесет, на колико је покрајина подељена наша земља. Сваки од покрајинских економа има целокупан надзор са својим чиновништвом, да мотри над свима осталим чиновницима врше ли своју дужност, и да утиче на снажење привреде у целом крају. Преко њега врши министарство (које има двадесет одељења и у сваком по један шеф одељења са великим бројем чиновника) преписку са целим крајем. Сваки шеф одељења у министарству има преписку са по једним економом покрајинским, а они после о томе извештавају министра, преко његових личних секретара.

— То је онда ужасна администрација? приметим.

— Врло велика. Наше министарство има највећи број нумера од свију осталих. Чиновници немају кад од акта да дигну главе по вазда.

После малог ћутања продужи министар:

— После тога, ја сам удесио да свако село има добро уређену читаоницу, која мора бити снабдевена добрим књигама за ратарство, шумарство, сточарство, пчеларство и друге гране привреде.

— Сељаци сигурно радо читају?

— То је обавезно, као и војна обавеза. Два часа пре подне и два часа по подне мора сваки радник сељак

провести у читаоници, где чита (или му читају ако није писмен), а сем тога им чиновници држе предавања о савременом рационалном обделавању земље.

— Па кад онда раде у пољу? упитам.

— Е, видите како је. У почетку изгледа тако. Ово је спор начин, који ће у први мах изгледати неподесан, али после ће се тек видети благотворни утицај ове крупне реформе. По моме дубоком уверењу најглавније је да се прво теорија добро утврди, па ће после ићи лако, и онда ће се видети да ће се све ово време проведено у теоријском изучавању привреде стоструко надокнадити. Треба, господине мој, имати јаку основу, темељ здрав, па подизати зграду! заврши министар, и од узбуђења обриса зној са чела.

— Потпуно одобравам ваше генијалне погледе на привреду, рекох одушевљено.

— И тако сам таман лепо распоредио пет милиона динара: пет милиона на чиновнике, један милион хонорара писцима за уџбенике из привреде, један милион на заснивање библиотека, и један милион на дијурне чиновницима. То је таман пет.

— То сте дивота удесили!... Доста и на библиотеке трошите.

— Е видите, ја сам сада издао распис, да се сем привредних књига набављају и уџбеници за грчки и латински језик, те се сељаци после пољског рада могу учећи класичне језике облагороћавати. Свака читаоница има Омира, Тацита, Натеркула и вазда других лепих дела из класичне литературе.

— Дивота! узвикнем с раширеним рукама, и одмах устанем, те се поздравим с господином министром и пођем, јер ми већ бучаше глава од те велике реформе, коју нисам могао схватити.

(Наставиће се.)

Радоје М. Домановић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконскога јунака.

(7.)

Како нико није знао ништа, сваки је наравно био обавештен и објашњавао на свој начин председников одлазак. Проносили су се невероватни гласови. По једнима ступио је био у ред Траписта, побегао с госпођом Дигазон; по другима, беше отишао у Полинезију да образује колонију која се звала Пор-Тараскон, или је путовао по средњој Африци да нађе Ливингстона.

„Ах! овај, Ливингстона!... Та он је још пре две године умро...“

Али тарасконска машта презире све рачуне о времену и простору. И што је најзанимљивије, ове приче о ступању у ред траписта, о колонизацији, о путовањима по далеким земљама, све су то били планови Тартаренови, снови овог будног сањача, казивани раније његовим пријатељима, који нису знали сад шта да мисле и који су се, љутити што нису посвећени у ову тајну, чинили пред светом врло важни, а између себе погледали се тајанствено, као да се разумеју. Екскурбанџес је мислио да је Бравида посвећен у ову тајну; а Бравида је онет говорио: „Безуке мора да зна све. Гледа некако попреко, као пас који носи кост.“

Апотекар је заиста мучно наклене муке чувајући ову тајну, која га је пекла, гризла, због које је и бледио и црвенео у исто време, и непрестано био на опрези. Сетите се да је злосрећник био Тарасконац, па реците има ли у читавој Историји светих мученика тако страшних мука као што је: мученништво светога Безукеа, који нешто зна, али ништа не сме да каже.

Зато је то вече, и ако су добивене вести биле ужасне, чисто лакши, чилији отишао у седницу. Хвала Богу!... Сад ће моћи да говори, да се исповеди, да каже

оно што му је као спиљи камен притискивало душу: и нестрпљив да олакша срцу, он је успут добацивао по коју загонетну реч онима које је сретао на шеталишту. Целога дана беше таква прилека да је, и ако је било касно а помрчина као тесто — осам сахата мање четврт на оништинском сахату — по улицама било сила света: поједине породице седеле су на клупама и хладиле се, док су им се куће ветриле; гомилице радница, по пет шест под руку и у реду који се повијао, шетале су ћеретајући и смејући се. У свима групама говорило се о Тартарену:

„А иначе, господине Безуке, још се није јавио?... питали су апотекара заустављајући га.

„Јавио се, децо, јавио... Читајте *Форум*, сутра у јутру...."

Он је убрзавао кораке, али је свет ишао за њим, није га пуштао, и тако се дуж целога шеталишта чула граја и блт гомиле, која се заустави под отвореним и осветљеним прозорима клуба.

Седнице су се држале у некадашњој соби за картање, у којој је стари дугачки сто, застрт пестом зеленом чохом, служио сад као председнички сто. На средини стојала је председничка наслоњача са П. А. К. извезеним на наслону; на једном крају, у пристојној даљини, била је столица за секретара. Позади беше развијена застава изнад једног дугачког лаком премазаног картона, на коме су се у рељефу дизали Алпини са својим појединим именима и означеним висинама. Почасни алписки штапови с дршкама од слонове кости, поређани као биљарски таковп, красили су углове, а у стакленом орману беху изложене реткости прикупљене по планинама: кристали, шљуници, окаменотине, два морска јежа, један гуштер.

У одсуству Тартаренову, Костекалда, подмлађен, сав срећан, седео је у наслоњачи; столица је била за Екскурбанијеса, који је отправљао дужност секретара; али овај ђаволски човек, коврчаве косе, рутав, брадат, осећаше потребу да галами, да се цилита, те тако није

био за ова мирна звања. Ма каквим поводом млатао је рукама, ногама, страшно урликао, смејао се громко, дивљачки, а све то завршавало се увек овим страховитим криком тарасконскога наречја: Fen dé brut!... Дижимо грају!...“ Звали су га *гонгом*[1] због његовог као метал звучнога гласа који је грмео да човеку уши пробије.

Овде онде, по диванима у дворници, седели су чланови одбора.

У првом реду био је некадашњи обмундировни капетан Бравида, кога су сви у Тараскону звали мајором; то беше велики чистунац; био је истина врло мала раста, као неко дете, али је зато имао страшне бркове и дивље лице једнога Версенжеторикса.

Затим долази једно упало и болешљиво лице, порезник Пегулад, последњи бродоломник са *Медузе*. Од памтивека био је у Тараскону увек један последњи бродоломник са *Медузе*. Једно време, шта више, било их је тројица, који су се узајамно називали варалицама, а никад нису хтели пристати да се суоче. Од те тројице једини прави био је Пегулад. Укрцавши се на Медузу са својим родитељима, није имао више од шест месеца кад је претрпео бродолом, што му није ни мало сметало да, de visu, прича у најмањим појединостима о глади, о чамцима, о сплаву, и о томе како је шчепао за гушу капетана који је хтео да побегне и довикнуо му: „На своје место, хуљо!...“ Од шест месеца, врага!... Био је, у осталом, несносан са том својом вечитом причом коју је цео свет знао, понављао већ педесет година, и којом се он користио да начини неутешно лице, као да је сит живота. „После онога што сам доживео!“ говорио је обично, а није имао право, јер је благодарећи томе добио звање пореза, које је сачувао под свима владама.

До њега су седела браћа Роњона, близанци и шездесетогодишњаци, који се нису раздвајали али су се вечито свађали и говорили један за другога страшне ствари;

[1] *Гонг*, кинеска реч, значи округлу, врло звонку металну плочу у коју се удара као у звоно.

они су тако личили један на другога, да су њихове две старе и неправилне главе, које су из антипатије гледале у супротном правцу, могле фигурисати на каквој медаљи с натписом Janus Bifrons.

Овде онде, председник Бедарида, адвокат Баржавел, бележник Камбалалет, и ужасни лекар Турнатоар, за кога Бравида рече да би и из роткве нацедио крви.

Због несносне врућине, коју је гасно осветљење још више појачало, господа су држала седницу у прслуцима, услед чега је скуп много изгубио од своје свечаности. Истина је и то да је ово била само ужа одборска седница, и подли Костекалда хтеде се тиме користити да се што пре одреди дан избора, не чекајући на повратак Тартаренов. Сигуран за свој избор, он је у напред ликовао, и кад је, пошто је Екскурбанијес прочитао дневни ред, устао да рове, наклени осмех играо је на његовим танким уснама.

„Чувај се онога који се смеје пре но што проговори“, промрмља мајор.

Костекалда, без замуцкивања и намигнувши верноме Турнатоару, отпоче жучним гласом:

„Господо, понашање нашега председника, понашање коме имена нема, непзвесност у којој нас је досад оставио...

— То није истина!... Председник је писао...“

Сав устрептао, Безуке стаде пред председнички сто; али, увиђајући да је његово држање противно правилима, он промени глас и, подигавши руку по обичају, затражи реч ради једно хитног саопштења.

„Говорите! говорите!“

Костекалда, жут као лимун, не могући да говори даде му реч једним покретом главе. Тада, тек тада, поче Безуке:

„Тартарен је на подножју Јунгфрау... Хоће да се пење... Тражи заставу!...“

За тренутак завлада тишина, коју је прекидало промукло надимање груди и пуцкарање гаса; затим се зачу једно ужасно ура, пљескање, лупање ногу, које је надјачавао Екскурбанијесов гонг са својим убојним криком:

„Ха! ха! ха! дижимо грају!“ на који је нестрпљива гомила одговарала спољa.

Костекалда, све жући и жући, махао је очајно председничким звонцетом; најзад Безуке настави, бришући чело, задихан као да се попео на пети спрат.

А иначе, ту заставу коју њихов председник пште, да је пободе на висове на које људска нога није крочила, зар да је увежу, умотају и пошљу као обичну брзовозну робу.

„Никад!... ха! ха! ха!...“ рикну Екскурбанијес.

Не би ли боље било изабрати једну депутацију, три члана на које падне коцка?...

Нису му дали ни да доврши. Док сте лупили длан о длан, предлог је Безукеов усвојен, одобрен једногласно, а имена трију изасланика изречена овим редом: 1, Бравида: 2, Пегулад: 3, апотекар.

Пегулад се не хтеде примити. Бојаше се овог далеког пута онако слаб и болан, туго моја, од бродолома *Медузиног*.

„Ја ћу ићи уместо вас, Пегуладе...“ загрме Екскурбанијес млатајући и рукама и ногама. Што се тиче Безукеа, он не могаше оставити апотеку. У питању је био живот целе вароши. Једна несмотреност помоћникова, па је цео Тараскон отрован, десеткован.

„Врага!“ повикаше чланови и скочише као један човек.

Нема сумње, апотекар није могао путовати, али би могао послати Паскалона, Паскалон би се примио да носи заставу. То је његов посао. На то се зачуше нови узвици, нова грмљава гонга, а на шеталишту се диже така урнебесна вика, да се Екскурбанијес мораде показати на прозору, изнад урликања које наскоро надјача његов јединствени глас.

„Пријатељи, Тартарен је нађен. Он је на путу да постане славан човек.“

Не додавши ништа више до „Живео Тартарен!“ и свој убојни крик, колико га грло доноси, он се један минут наслађаваше страховитом виком целе ове гомиле

под дрвећем на шеталишту, која се таласала и кретала кроз облак од прашине, док је са грана читав рој зрикаваца цврчао као у по дана.

Кад чу ово, Костекалда, који беше са осталима пришао једноме прозору, врати се ка својој наслоњачи поводећи се.

„Гле Костекалду, рече неко... Шта му је?... Како је жут!“

Притрчаше му; страховити Турнатоар поче већ вадити своју кутију са инструментима, али пушкар, превијајући се од бола, са страшним лицем, промрмља безазлено:

„Није ми ништа... ништа... оставите ме... Знам шта ми је... То је завист!“

Спромах Костекалда, видело се да му је врло, врло тешко.

Док се ово догађало, на другоме крају варошкога шеталишта, у апотеци на тргу, Безукеов помоћник, седећи за столом свога господара, стриљиво је лепио и састављао парчад која апотекар беше заборавио у корпи; али многи су комади недостајали за потпуну реконструкцију, јер ево чудновате и страшне загонетке, која је била разастрта пред њим, као каква карта средње Африке, с празнинама, с неизбележеним местима, terra incognita, коју је испитивала престрављена машта простодушнога заставника:

до ушију заљубљен лампа с металном
цев консерве из Чикага не могу да се ишчуп
нихилист на смрт положај страш
у размену за Ви знате мене, Ферди
знате моја либерална начела али бити ца-
роубица рашне последице Сибир
обешен обожавам Ах!
стиснути твоју руку пријат
Тар Тар

VIII.

Знаменит разговор између планине Јунгфрау и Тартарена. — Један нихилистички салон. — Двобој на ловачке ножеве. — Страшна мора. — „Тражите ли мене, господо?“ — Гостионичар Мајер врло чудновато дочекује тарасконску делегацију.

Као и све отмене гостионице у Интерлакену, „гостионица код Јунгфрау“, коју је држао Мајер, лежи на Хоевегу, широком путу засађеном с обе стране орасима, који је у неколико подсећао Тартарена на његово драго варошко шеталиште. само без онога сунца, оне прашине и оних зрикаваца; јер, за недељу дана његовог бављења овде, киша није престајала.

Он је становао у једној врло лепој соби с балконом, на првоме спрату; и у јутру, када се, по једној старој навици с пута, бријао пред малим ручним огледалом које је висило на прозору, први предмет који му је падао у очи, далеко тамо иза њива посејаних пшеницом, иза пашњака од детелине и иза јелових шума, беше Јунгфрау чији се шиљати врх дизаше изнад облака, сав бео од нагомилана снега, на коме се увек задржавао танани зрак невидљивога сунца које се рађало. Тада се између румених и белих Алпа и алпиниста из Тараскона заподевао кратак разговор који није био без нечега узвишенога у себи.

„Тартарене, јесмо ли се већ решили?“ питала је Јунгфрау озбиљно.

„Ево, ево...“ одговарао је јунак, с палцем под носом, хитајући да доврши бријање: и брзо би се машио за своје шарено пењачко одело, које је већ неколико дана лежало у куту, и навукао га пребацујући себи:

„Ђо сто врага! овоме имена нема...“

Али један смотрен и јасан гласић долазаше кроз мирте поређане пред доњим прозорима:

„Добро јутро... говораше Соња кад би угледала Тартарена на балкону... кола нас чекају... похитајте, ленивче...

Ето ме, ето...“

И он би за тили час заменио своју грубу вунену кошуљу леном, уштирканом, а планински капут зеленкастим капутом на струк који би недељом, кад свира музика, завртео мозак свима тарасконским госпођама.

Пред гостионицом су конали ногом коњи у колима, у којима је Соња већ седела поред свога брата, који је из дана у дан био све блеђи и слабији, поред све здраве климе интерлакенске; но, у тренутку поласка, Тартарен је редовно видео како са једне клупе у шеталишту устају и прилазе, љуљајући се и троми као планински медведи, два чувена гринделвалдска вође. Родолф Кауфман и Христијан Инебнит, које он беше погодио за пењање на Јунгфрау и који су свако јутро долазили да виде је ли господин оран за пењање.

Појава ова два човека с гломазном поткованом обућом, с пархетским капутима излизаним на леђима и на раменима од торбе и конопаца за пењање, њихова простодушна и озбиљна лица, оно неколико француских речи које су једва натуцали, обрћући своје велике шешире од уваљане длаке, — све то беху за Тартарена праве муке. Узалуд им је он говорио: „Немојте се трудити... ја ћу вам већ јавити...“

Свакога дана налазио их је он на истоме месту и курталисавао их се напојницом која је стојала у сразмери с величином његове гриже савести. Очарани оваквим „пењањем на Јунгфрау“, планинци су достојанствено трпали у џеп Trinkgeld и мирно се враћали у своје село, по киши која је сипила, остављајући Тартарена збуњена и у очајању због своје малодушности. Но после тога свеж планински ваздух, цветне ливаде које су се огледале у бистрим зеницама Сољиним, која је додиривала његову ногу у колима... До ђавола Јунгфрау! Јунак је мислио само на своју љубав, или боље рећи на задатак који је себи поставио: да изведе на прави пут ову јадну Соњу, несвесног злочинца, која је из сестринске оданости изишла из граница закона и природе.

То га је задржавало у Интерлакену, у истој го-

стионици у којој беху и Васиљевљеви. Већ у годинама, и са својим родитељским изгледом, није могао ни помишљати да задобије љубав овог детета; али кад је погледа онако умиљату, онаку срчану, онако племениту према свима паћеницима своје странке, онако одану брату кога су јој Сибирски рудници вратили тела истрошена, отрована, осуђена на смрт грудном болешћу поузданије но свима преким судовима, — како да не буде тронут!

Тартарен им предлагаше да их одведе у Тараскон, да их смести у какву сунчану пољску кућицу у непосредној близини вароши, ове добре мале вароши у којој киша никад не пада, у којој живот пролази у песми и светковинама. Он се одушевљаваше, стаде добовати пристима по своме шеширу неку арију, и узе невушити весели народни припев у такту фарандоле:

Lagadigadeù
La Tarasco, la Tarasco,
Lagadigadeù
La Tarasco de Casteu.

Али док је проничан осмех још јаче скупљао усне болесникове, Соња је вртела главом. Нема за њу ни светковине ни сунца докле руски народ грца под тиранином. Чим јој брат оздрави, — њене тужне очи казивале су друго нешто, — ништа јој неће стати на пут да се врати тамо, да пати и умре за свету ствар.

„Али, до врага! викао је Тарасконац, после тога тиранина, ако га смакнете, доћи ће други... И онда ћете опет морати испочетка... Међутим године пролазе, вај! а с њима и доба среће и младе љубави...“ Његов тарасконски начин изговарања „среће“ с три *р* и колутајући очима, увеселљаваше младу девојку; али би се одмах узбунила и изјавила да ће волети само онога који би ослободио њену отаџбину. Ох! томе, па ма био ружан као Вољибин, а неотесанији и простији од Манилова, била би готова да се потпуно преда, да живи поред њега у слободној љубави, докле год буде трајала њена женска младост, и докле је год тај буде хтео.

„У слободној љубави!“ реч којом нихилисти означују оне незаконите везе које стварају међу собом узајамним пристанком. И о овом примитивном браку Соња је говорила мирно, с оним чедним лицем, седећи према Тарасконцу који је био добар грађанин и миран бирач, али ипак готов да остатак својих дана проведе крај ове дивне девојке, у поменутом стању слободне љубави, само да није за то поставила онако убилачке и грозне услове.

Док су поверљиво разговарали о овим стварима веома деликатним, пред њима су се ређале ливаде, језера, шуме, планине, и увек, на каквом савијутку, кроз хладан вео ове кише која је стално пратила јунака на његову путу, указиване се Јунгфрау са својим белим врхом, као да је хтела да грижом савести загорча ову пријатну шетњу. Враћали су се на доручак, седали су за огроман заједнички сто, за којим су пиринчари и шљивари настављали своје немо непријатељство на које се Тартарен није ни осврtao, седећи до Соње, пазећи да иза леђа Борисових није отворен прозор, услужан, нежан, испољавајући све своје чари човека из отменога света и своја домаћинска својства одличног питомог зеке.

Затим су код Руса пили чај, у малом отвореном салону при земљи, пред једном баштицом, поред шеталишта. Опет за Тартарена један драгоцен час, који је пролазио у поверљивом разговору, тихим гласом, док је Борис дремао на једноме дивану. Топла вода струјала је у самовару; мирис од потопљена чаја долазио је кроз ошкринута врата с плавим одсевом глицина око њих. Само да је било мало више сунца и топлоте, па би био остварен Тарасконачев сан: његова мала Рускиња у његовој кући у Тараскону, крај њега, на надгледа баштицу с баобабом:

Наједанпут, Соња би скочила:

„Два сахата!... А пошта?

— Идем, идем,“ одговорио би добри Тартарен; и по самом тону његова гласа, по одлучном и театралном покрету с којим је закопчавао свој капут, узимао свој

штаб, могао би човек погодити колико је озбиљан овај на први поглед тако прост посао: отићи на пошту по писма за Васиљевљеве.

Будући под строгим надзором месне власти и руске полиције, нихилисти, нарочито вође, принуђени су на извесне обазривости: новине и писма, на пример, шаљу им се poste restante, адресована само почетним писменима.

Од како су дошли у Интерлакен, пошто се Борис једва држао на ногама, Тартарен је, да не би Соња дуго чекала на пошти, изложена радозналим погледима, узео на се овај посведневни кулук, са свима његовим опасностима. Пошта је била на десет минута од гостионице, у једној широкој и живој улици, која је била продужење шеталишта: с обе стране ове улице беху каване, пивнице, дућани с робом за странце, излози алпијских штанова, доколеница, ремена, догледа, мутних наочари, чутурица, путничких тораба, све ствари које као да беху ту нарочито размештене да постиде алпиниста неверника. Туристи су пролазили у читавим караванима, коњи, вође, мазге, велови плави, велови зелени; корпе са захиром љуљале су се на коњима, а гвоздени шиљци на штановима остављали су траг по калдрми; али ови весели призори, који су се непрестано обнављали, остављали су га равнодушна. Он не осећаше чак ни свежи поветарац који је мирисао на снег и који је на махове долазио с планина, гледајући једино да завара траг шпијунима за које је мислио да га прате.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Д. Л. Бокић.)

СЕРЕНАДА.

Кад уморно тело клоне
У сну тихом да почине,
Кад заљиво песме звоне,
И кад небом месец сине,
Тад ми душа теби леће,
А твој лик јој путе зрачи,
И сила је тајна креће:
Љубав што нас све привлачи.

На на твоје пада груди
И заносни дах твој пије,
Стрепи да те не пробуди
Шапућућ' ти речи тије;
Грли твоје вито тело
И милује свилне косе,
Љуби твоје грло бело,
Око чисто, к'о као росе.

И тад само жељу једну
У дну своме душа скрива:
Да те увек милу, чедну,
Песмом срца уљуљкива;
И да вечно гледа твоје
Лазурасто око сјајно,
Да за тобом мре лагано
Љубећи те страсно, тајно.

Милутин Јовановић.

ИДИЛА.

Сањиво вече у село сутон води,
Уз њих се лако ноћи спушта дах;
Природа дише јаче, и свима годи
Тишина и ветрић плах.
Озго, сред неба сива,
Пунани месец снива
Небески каки сан.
А звездâ све више и више.
Гледају како пздише
Уморни и бледи дан.

Куда ћу? себе питам,
Да тонем у слику милу; —

Под прозор већ драгој хитам.
Да допуним идилу.

М. Курчин.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА.

Преглед њеног рада за 1901 годину.

(2.)

VI.

По **Језицима** читано је:

Српских	7369	*Бугарских*	26
Немачких	1649	*Грчких*	22
Француских . . .	1013	*Пољских*	13
Руских	323	*Шпанских*	10
Латинских	236	*Чешких*	8
Талијанских . .	57	*Старо-словенских* . .	6
Енглеских	55		

У овај број није унето читање дела за Јануар и Фебруар, те је зато изашао мањи од целокупног броја, што овде нарочито напомињемо. Овде износимо и број читаних књига на бугарском језику (не рачунајући ту часописе), премда у извештају Софијске Народне Библиотеке не видимо да се тамо и једна српска књига читала, и ако знамо позитивно да се доста српских књига чита.

VII.

У **Читаоници библиотечкој** читано је (без рукописа, првина, новина, часописа, карата):

Научних дела	6114
Забавних „	5601
Свега	11715

Ван библиотека понето кући:

Научних дела	384
Забавних „	171
Свега	555
Свега је научних читано	6498
„ „ забавних „	5772
Читано у читаоници и понето кући Свега	12270

VIII.

Читано је новина, часописа, рукописа, првина, карата и дела:

Српских	11975
На страним језицима	4522
Свега читано	16497

IX.

По **Месецима** читано је у:

Јануару свега	1010 дела	Септембру „	1910 дела
Фебруару „	870 „	Октобру „	2489 „
Марту „	1029 „	Новембру „	2728 „
Априлу „	896 „	Децембру „	2524 „
Мају „	1245 „	Свега	16427 „
Јуну „	1796 „		

X.

Читалаца је било у:

Јануару	920	Септембру . . .	1857
Фебруару	740	Октобру	2483
Марту	891	Новембру	2681
Априлу	651	Децембру	2524
Мају	1231	Свега је било чит.	15637
Јуну	1651		

XI.

По **Занимању** било је читалаца:

Ђака (Вел. Школе и виших разреда гимназија, трг. академија и т. д.). . .	12383	Грађана — ки . .	86
		Странаца	45
		Адвоката	17
Професора . . .	2549	Лекара, војене струке, глумаца . . .	16
Чиновника и пенсионера	531	Свештеника . . .	8
		Учитеља	2

XII.

Реверса је било 9953

XIII.

Писци који су се највише читали у Народној Библиотеци:

Ред. број	Писци	Колико пута?	Која су дела највише читана?
1	Л. Толстој	368	Рат и мир 120 пута, Васкресење 80, Царство мрака 60, и т. д.
2	Виктор Иго	210	Јадници 80, Работници на мору 70, Спромах Клавдије 60, и т. д.
3	Ј. С. Поповић	171	Кир Јања 60, Смрт Ст. Дечанског 40, Зла жена 30, и т. д.
4	В. Шекспир	158	Хамлет 50, Краљ Лир 40, Ромео и Јулија 35, и т. д.
5	Дренер	135	Историја умног развића Европе.
6	Ст. Новаковић	127	Историја српске књижевности 80, и т. д.
7	Бајрон	117	Дон Жуан 75, и т. д.
8	Тургењев	116	Прва љубав 76, Очеви и деца 32, и т. д.
9	П. П. Његош	113	Горски Венац 50, Луча Микрокозма 20, Шћепан Мали 18, и т. д.
10	Ђ. Јакшић	96	Скупљена дела.
11	П. Прерадовић	83	Песме.
11	Доде	80	
12	В. Караџић	77	
13	Др. М. Вујић	75	Економија.
14	Гоголь	70	Мртве душе 30, Ревизор 25, и т. д.
15	С. М. Сарајлија	67	Србијанка 35, Тројесестарство 20, и т. д.
16	А. Дима син	66	Госпођа с Камелијама 32.
17	Лаза Лазаревић	63	
18	Ђ. Даничић	61	

Ред. број	Писци	Колико пута?	Која су дела највише читана?
19	Ј. Вујић	59	Путешествије 21, остало је његова позоришна дела.
20	Достојевски	58	Бедни људи.
21	А. Диме отац	58	Гроф Монте Христо 22.
22	Вунт	54	
23	М. Ђ. Милићевић	53	Кнежевина Србија 17, Омер Челебија 12, Поменик 12, и т. д.
24	Х. Хајне	53	
25	Ч. Мијатовић	52	Деспот Ђурађ Бранковић 12.
26	Гончаров	50	
27	Ј. Суботић	49	Ст. Дечански 18.
28	Овид	49	
29	Вој. Ј. Илић	48	
30	Рељковић	48	Сатир.
31	Ст. Љубића	47	Причања Вука Дојчевића 20.
32	Жил Верне	46	Путовање са земље на месец 10, Царев гласник 8. Пут у средину земље 8. Кенчелер 5, Доктор Окс 5.
33	Чернишевски	46	„Шта да се ради?“ 20.
34	Јагић	46	
35	Доситије	45	Живот и приключеније 12. Совети здравога разума 8. Басне 5.
36	Крашевски	45	
37	Ј. Игњатовић	44	Стари и нови мајстори 15, Паранџић 12.
38	Ранке	43	Србија и Турска.
39	Спенсер	43	
40	Шилер	43	
41	Омир	42	Илијада 20, Бој жаба с мишевима 10.
42	Алф. де Мисе	41	

Ред. број	Писци	Колико пута?	Која су дела највише читана?
43	Милтон	40	Изгубљени рај 12.
44	Змај Јова	39	Невиниja 15, Шаран 7.
45	Ј. Шер	38	Историја Књижевности 12, Деде Султан 8.
46	Качић	38	Razgovor ugodni naroda Slovinskoga.
47	Кнакфус	37	Künstler: Monografien.
48	Хекел	37	Природ. историја постања 28.
49	В. Атанацковић	36	Два идола.
50	Пушкин	36	
51	Гете	35	Фауст 10, Егмонт 8, Вертер 5.
52	Жан Жак Русо	35	Емило 12, Исповести 6, Нова Хелојза 5.
53	Мантегаца	35	Geschlechtsverhältnisse 10.
54	Јокаји	35	
55	Момзен	35	
56	Еберг	34	Наука о финансијама.
57	Грегорије	34	
58	Миклошић	33	
59	Тајфел	33	Geschichte der römischen Literatur.
60	Гундулић	32	Осман.
61	Лермонтов	32	Јунак нашег доба 12.
62	Фигијер	31	
63	Л. Костић	31	Максим Црнојевић 14.
64	Ренан	30	Живот Исусов.
65	Мажуранић	30	Смрт Смаил Аге Ченгића.
66	Мил. Зечевић	30	Историја света.
67	Плаут	30	
68	Ерк. Шатрпан	30	
69	Г. Гершић	29	
70	Ле Саж	29	
71	Колб	27	

Ред. број	Писци	Колико пута?	Која су дела највише читана?
72	Св. Марковић	26	
73	Ламартин	26	
74	Сенкијевић	25	
75	Ст. Сремац	25	Поп Ћира и Поп Спира 18.
76	Мирже	24	Чергаштво.
77	Ј. Авакумовић	24	
78	Клаус	23	Зоологија.
79	Сент Бев	23	
80	М. Св. Хаџић	23	
81	М. П. Шапчанин	23	Приповетке.
81	Љ. Ненадовић	22	Целокупна дела.
82	Бихнер	22	Kraft und Stoff 8, Die Darwinische Theorie 6.
83	Данило Фо	21	Робинзон Крусе.
84	Бр. Нушић	21	Приповетке једнога капларa 12.
85	Др. М. Веснић	21	
86	Карл Маркс	21	
87	Рачки	20	
88	Ил. Вукићевић	20	
89	Дарвин	19	Постанак видова 10.
90	Грессе (Grässe)	19	
91	Е. Зола	19	Нана 10.
92	М. П. Десанчић	19	Беседе.
93	Хартман	18	D. Phylosophie des Unbewussten.
94	Ил. Руварац	17	
95	Шпилхаген	17	
96	А. Шмит	17	
97	К. Амурели	17	Силазак с престола 9.
98	Слоб. Јовановић	17	О двадомном систему 10.
99	М. Миловановић	16	Прогонство Кр. Наталије 10.
100	Свет. Ранковић	16	

Ред. број	Писци	Колико пута?	Која су дела највише читана?
101	Пејачевић	16	
102	Ст. Бошковић	16	За просвету и слободу 8, Истор. Света 5.
103	Абуказем	16	Шала и сатира.
104	Тен	15	
105	Петефи	15	
106	Арх. Рајић	15	
107	В. Пелагић	15	Народни учитељ 10.
108	Виланд	14	
109	Милаш	14	Црквено право.
110	Б. Гавриловић	14	
111	Мушицки	14	
112	Клајић	14	Историја Босне.
113	Богишић	14	
114	Корнељ	13	
115	Жорж Оне	13	Јогуница 7.
116	Ц. С. Миљ	13	Подчињеност женскиња
117	Љ. Недић	13	Новија српска лирика.
118	Дири	13	
119	Ибзен	13	
120	Бран. Радичевић	12	
121	Ј. Панчић	12	Ботаника 8.
122	Фајхтерслебен	12	Дијететика душе.
123	Дикенс	12	
124	Шафарик	12	Serbische Lesekörner.
125	Матавуљ	11	
126	Шатобријан	11	
127	Монасан	11	
128	Сорел	11	
129	Ауербах	11	На престолу 11.
130	Брандес	11	
131	Локе	11	

Ред. број	Писци	Колико пута?	Која су дела највише читана?
132	Станко Враз	11	
133	К. Ненадовић	11	Живот Карађорђа 11.
134	Јаша Томић	11	Треба ли народу политика?
135	Кори. Станков.	11	
136	Прота М. Ненад.	10	Мемоари.
137	Дивковић	10	
138	Молијер	10	Тврдица 6.
139	Шрепел	10	
140	Волтер	9	
141	Жујовић Јов.	9	Геологија.
142	М. Глишић	9	Приповетке.
143	Ј. Ристић	9	Спољни односаји.
143	Шурмин	9	
143	Ст. Ловчевић	9	Историја Света.
144	И. Кукуљ. Сакц.	9	
145	Дибоа Рајмон	9	О границама сазнавања природе.
146	Лесинг	8	
147	Томазео	8	Искрице.
148	Хердер	8	
149	Флоринески	8	
150	Рамбо	8	
151	Д. М. Ружић	8	Пчела.
152	Беранже	7	
153	Ђ. Станојевић	7	
153	Фриц Шулце	7	
154	Конт	7	
155	Шеноа	7	
156	Меколеј	7	
157	Канић	7	
158	Вић. Ракић	7	
159	Вебер	7	

Ред. број	Писци	Колико пута?	Која су дела највише читана?
160	Пол де Кок	7	
161	Расин	7	
162	Бокл	7	Историја цивилизације у Енглеској.
163	Балзак	7	
164	Луј Блан	7	
165	Херцен	7	
166	Октав Феље	6	
167	Монтескије	6	
168	В. Карић	6	Србија.
169	Јиречек	6	
170	Вевељ	6	
171	М. Вукићевић	6	

Сем ових писаца читали су се, неки појединат пут, неки по више, а највише 5 пута још и ови писци: Бокачијо, Јастребов, Рембран, Вамбери, Анатол Франс, Судерман, Токвиљ, Вл. Васић, Шатобријан, Хорације, Шеноа, Е. Хајзе, Е. Легуве, Драгутин Илић, Соларић, Конитар, Грини, Сеченов, Манцони, Лум, Мицкијевић, Коцебу, Кнез Никола, Ниче, М. Урбини, Ливије, Кошут, Хелмхолц, Кађански, Аристотел, Шчедри, Лесков, Вервантел, Данте, Ленау и т. д.

Добр. Ружић.

СРПСКА ДРАМА У XIX ВЕКУ.

I. КОМЕДИЈА.

(5.)

Године 1838 Стерија је штампао две комедије своје: „Злу жену“ и „Покондирену тикву.“

„Зла жена“ (3 чина) није, управо рећи, комедија карактера. Она је нижа врста комедије, оно што се зове *шала* (farce). Њени су ефекти и њен интерес више у питризи него у сликању карактера. Ни сами карактери нису оне важности и домашаја којега су они што се износе у вишој комедији. Тип зле жене није истога ранга којега је тип тврдице, хипокрите, и сличних; не представља страст, укорењен порок који се не да излечити, нешто што целу душу обузима, него више једну мању ману, једну рђаву навику само. ствар која се тиче више темперамента него карактера. Тип тај, дакле, и ако га је Шекспир обесмртио у својој „Припитомљеној злоћи“, није прави тип из комедије карактера. Ипак зато. у овој Стеријиној шали има црта и из комедије карактера. Као год што је Молиер и у својим обичним шалама ипак давао, овде онде, по један потез, по један овлашан цртеж, по неку изразнију скицу каквог типа или карактера. тако је и Стерија а у „Злој жени“ која је такође шала, дао једну израђену фигуру зле жене.

Идеју за ову комедију није Стерија сам нашао. Он сам каже да је пре њега исту ствар обрадио некакав немачки драматичар XVIII века, Христијан Фелике Вајсе (1726—1804), онај исти чијег је „Ромеа и Јулију“ превео 1829 Васиљије Јовановић којега смо раније означили као Јоакимова последника. Ни тај Вајсе, додаје Стерија, није ову идеју измислио. Као год што је у „Ромеу и Јулији“ само прерадио Шекспирово познато дело. тако је овај прерађивач енглеских комада и у овој комедији о злој жени прерадио, или боље рећи превео, једну ен-

глеску оперету некога Кофија која јамачно (то се може и без дубље студије рећи) води порекло од Шекспирове „Припитомљене злоће.“ Разлика је између идеје Шекспирове с једне стране, и Кофијеве и Вајсове с друге, у томе што се код Шекспира злоћа лечи притворном љубазношћу а стварним мучењем, док се код ове двојице оперетских писаца она лечи много непосреднијим и популарнијим средством, батинама. Идеја је код Шекспира финија, грациознија, док је код Кофија и Вајса проста, популарна, скоро вулгарна. Код Вајса (да оставимо енглеског писца који нас се више не тиче) је, дакле, оваква садржина. Жена једног племића чудним случајем претвори се у жену једног чизмара, који је дотле туче док је од злоће не излечи, и тај чудни случај изврши један мађионичар.

Кад је Стерија узео да идеју Вајсове оперете обради у роду комедије, он је учинио неке веће измене у басни комада. Те измене нису му испале срећно за руком, и нама само може бити чудно што је на њих и помишљао. Ствар је у овоме. Стерији је изгледало неприродно да се промена жене између племића и чизмара изврши мађијом, и хтео је да тај утицај мађије замени другим неким стварнијим утицајем. Замислио је тога ради да племићева жена, графица Султана Трифићка, и чизмарева Пела, Сретина жена, необично личе једна на другу, тако да их мужеви сами не могу распознати. Та је ствар већ скоро толико исто невероватна колико и сама мађија, (и код Стерије је уз то и доста несигурно изведена), али то још није све. Требало је, после тога, објаснити не само могућност промене, него и саму промену, и Стерија је овако објаснио. Султана чује да људи кажу како Пела много личи на њу, зовне ову, нареди јој да се обуче у њене хаљине и остави је да она игра улогу графице у кући; сама, пак, обуче се у Пелино одело. Зашто то, Стерија не каже; и једна од главних тачака интриге остаје тим сасвим без мотивације. Долази сад једно ново објашњење, боље него ова досад али ипак не сасвим без

замерке. Слушкиња графице Султане, не могући да издржи злу нарав своје госпође. метне опијума (зар баш опијума?) у лимунаду коју госпођа попије (та слушкиња није помишљала шта ће да буде кад се госпођа пробуди), и ова заспи тврдо, и то у некој соби за млађе, тако да слуга кад је види у Целиним хаљинама, помисли да то Цела и јесте, и одвуче је Сретиној кући. Срета, опет, вратив се кући „добро наквашен“ (и то је једно објашњење), нађе Султану на кревету где спава, помисли да је његова жена, и узме је тући кајишем, и уопште поступати као са својом женом. Најзад, има још једно објашњење, при крају комада, које такође није боље од досадашњих, а то је да граф Трифић неће да позна своју жену, прави се да је не познаје и ако сасвим јасно види у чем је ствар. Сва та објашњења којима се Стерија трудио да предмет свога комада учини логичним и природним, гора су него оно натприродно које су писци оперета дали. Код њих је оно, истина, натприродно, али објашњава одједанпут све, и ми га одмах, од првог тренутка, сматрамо као конвенцију која нас, у даљем току комада, ништа не вређа. Код Стерије, ни једно објашњење није довољно, и ми једнако осећамо неприродност ситуације. Шта више, непрестано нас буни то што писац сваки час хоће ту ситуацију да објасни. Ствар је необјашњива, управо само као конвенција објашњива, и Стерија што год више даје разлога, ми му све мање верујемо. Са оваквим предметом, он није могао никакву стварну, логичну мотивацију дати, и боље да није ни покушавао то чинити. Овако је од ње начинио један извор толиким неприродностима у комаду, и из основа покварио целокупну интригу.

Али ако интрига у „Злој жени“ не ваља, главне фигуре у њој врло су добро оцртане. Султана, на пример, као зла жена. Све што год она ради, потпуно је оправдано: све природно, логично, разумљиво као последица њеног васпитања и прилика у којима је. Није то карикатура зле жене, него жена природно зла, која тако рећи

мора да буде зла. Замислите место Султане једну добру жену а не злу, дајте јој оно васпитање које Султана има, и оне прилике у којима се ова налази, па ће и та жена осећати што и ова, и разликоваће се од Султане само тим што неће имати њену (како да кажемо?) бујну речитост која јој највише и ствара репутацију зле жене. Оно што Султана говори, и овој ће лежати на срцу да каже, само ће она, ако је мање наивна и савладљива од Султане, умети да се уздржи, и изгледаће добра. Јер ево, Султана је млада жена, одрасла у богатству и господству, аристократкиња по духу и прохтевима, пази на то да јој се увек укаже дуговани респект, хоће строго да се одржи разлика између ње као госпође и других који су нижи: уз то чисменка, уредна, навикнута на чистоту и ред, мало педантна у томе и изискује много од млађих: али одједанпут бачена у једну средину која никако не одговара том њеном васпитању и навикама, и удата за човека који је, истина, добар и благ по нарави, али има сасвим друкчије склоности и навике него она, и не може никако да схвати шта је то што њу мучи и кида. Султана се мора љутити на слушкињу Персиду која је неумешна и небрежљива; мора још више на слугу Стевана који је такав исти као и Персида, само још, као мушки, мање покоран него ова; мора се тако исто љутити и на мужа који, ма како да има добре намере, чини ипак извесне погрешке које му Султана у оном тренутку не може опростити (она плаче од једа, он је теши али пред слушкињом која ју је увредила до суза, и још је толико необазрив да баш у том моменту каже: „али девојка ти ништа није скривила"). Султана се још много више мора љутити на Срету чизмара (врло је добро изведена ова поступност призора у првом чину) који је вређа и ако нехотично, (он хвали графа који је „добар и милостив" а њој каже: „и ви сте добри, само кажу да сте мало љути") а који на себе много држи па, кад га она стане грдити, он јој се опире много јаче него Персида и Стеван. Па тек колико се Султана мора љутити на мужа који тог истог Срету брани против ње, и који

је, из неког природног демократизма што му је у нарави, и сувише снисходљив према овом чизмару, и скоро да се збратими с њим! Султани је то врло криво, она не може да опрости мужу неправду коју јој он тиме чини, она не може да разуме како тај добар човек може тако мало смотрености да има, њој он изгледа сигурно врло ограничен и она се осећа виша од њега, и несрећна још што је за њега пошла. У исто доба, она види и даљу мучност свога положаја; види да, тек што је у нову варош доведена, а већ по тој вароши пукао глас о њој, и вуче се за њом ренутација зле жене. Одиста, што Султана трпи и пати у комаду, све је разумљиво и природно. Додајте сад оној жени како смо је горе замислили, још и живљи темпераменат, навику псовања, несавладљивост, па ћете одједанпут имати злу жену. Онда ћете разумети ону бујицу погрдних речи које се Султани с највећом лакоћом лију преко усана, и оне чисто женске изразе и примедбе којима је Стерија врло лепо прошарао њен енергични говор. Таква је зла жена код Стерије, добро и сигурно рађена фигура. Кроз цео комад скоро рађена сигурно: тако у првом чину који је ванредан по тачности цртежа и скоро без замерке; тако у другом, који има своје увек популарне ефекте; тако у трећем, где је, при крају, због морала у комаду, карактер Султанин промењен нешто нагло и натегнуто.

Од осталих фигура у комаду, најбоље је рађена Сретина. Оне друге су махом слабе, недовољне, или несигурно изведене. Тако, граф Трифић који има јачих недоследности.

Поменимо још да је комедија нешто развијена, да се њен главни интерес омета јаче развијеном епизодом о Пели, да је крај трећега чина бескрајан по дужини и настављању једне исте ситуације, да има два три места застарела у комаду, и онда ћемо имати потпунију слику „Зле жене.“ То је шала која би могла бити још много боља кад би се неке сцене скратиле или изоставиле.

(Наставиће се).

Павле Поповић.

ЕНГЛЕСКИ ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ.

(2.)

II. — *Влада и Краљ.*

Рекли смо да, по најпопуларнијем тумачењу, парламентаризам значи владу оне странке која има већину у Скупштини. Другим речима, под парламентарним режимом, шеф извршне власти не може узети кога хоће за министра; он мора бирати себи министре из скупштинске већине, ма како био према овој расположен. Ко ће бити министар, на крају крајева, не одређује он већ Скупштина.

Од кога је тренутка, у Енглеској, одређивање министара прешло с Краља на Парламенат? Меколе и Халам узимали су да се овај пренос власти извршио већ 1688, кад је Јаков II био збачен с престола, а на његово место били доведени Вилем и Марија. Они су узимали да је коначном паду Стјуартовске династије, која је оличавала апсолутизам, следовало, мање више непосредно, заснивање данашњег политичког режима са свима његовим главним цртама, на и с тим правом Скупштине да намеће Краљу министре. Али новијим радовима, радовима нарочито Вилема Ансона и Џона Силија, изгледа утврђено да се револуција од 1688 не може узети као полазна тачка парламентарног режима. Ако би политички значај те револуције требало збити у једну формулу, најбоље би било рећи да је њоме установљена уставност, али не и парламентарност. Борба између Стјуартовске династије и енглеског народа није се водила око тога, како ће се одређивати министри, — у то време једва ако се и знало за кабинет у данашњем смислу; него се борба водила око тога, да ли ће владалац бити ограничен законом или не. Главни циљ револуције од 1688 био је тај, — ставити Краља испод закона, у место што би он као дотле стајао изнад закона. „Изјава Права", коју је Парламенат

утврдио том приликом, и коју су Вилем и Марија морали примити као неопходни услов свог ступања на престо, — ставља то ван сваке сумње. По „Изјави Права“ Краљ не може више обустављати законе нити давати разрешнице за њихово невршење: његови органи одговарају за своју незакониту радњу пред редовним судовима а не пред неким нарочитим, који би се руководили више државним разлогом него законом; Краљ не може више без одобрења Парламента ударати никакву врсту порезе нити држати стајаћу војску... Све су ове тачке биле срачуњене противу краљевог апсолутизма, то је јасно, — али не и на корист парламентарног режима. Ако се Краљ, по „Изјави Права“, морао кретати у границама закона, из тога још није излазило да у тим границама он није могао владати с којим је хтео министрима. Још и данас има држава, и то република, где шеф извршне власти, и ако подложан закону, ужива потпуну слободу у избору својих министара.

Како се мало револуцијом од 1688 дошло на установљење парламентарног режима, види се по томе што је тек после те револуције, па и то не одмах, почела борба за тај режим. После 1688 никад се више није водио спор, ко је старији: Краљ или закон; тај се спор сматрао као коначно решен 1688, али баш због тога што том приликом није било расправљено питање и о положају министара, кроз цео XVIII век провлачи се спор око тога, ко у ствари има да одређује министре: Краљ или Скупштина.

Вилем III, јунак револуције од 1688, владао је понајвише с мешовитим министарствима, у којима су седели једни поред других торијевци и виговци. После њега, под Аном, јављају се министарства с одређенијом партијском физиономијом: Ана саставља и чисто торијевска и чисто виговска министарства, али то још није прави парламентарни режим, пошто Ана даје владу и торијевцима и виговцима по свом личном расположењу, без обзира на Парламенат. Смрћу Анином, која не оставља за собом на-

следника, отвара се династијско питање у Енглеској. Виговци доводе на престо Хановеранску лозу, изигравши тиме једну торијевску заверу у корист прогнаних Стјуарта. Од тада виговци и торијевци постају династијске странке, стављајући се први у службу Хановеранском Дому, а други Стјуартовском. Под таквим околностима, прва два владаоца из Хановеранске династије, Ђорђе I и Ђорђе II не могу као Вилем да удружују у влади торијевце и виговце, нити могу као Ана да владају по својој вољи час с једнима, а час с другима. Они морају да владају с чистим виговцима; једна династијска потреба ствара тада праву страначку владавину.

Али та страначка владавина није још и парламентарна владавина. Под прва два Ђорђа, виговци су на влади, и ако немају већину у народу. Народ је, у главноме, противан Хановеранцима, који су дошли из Немачке, и једва говоре енглески; он симпатише Стјуартима, који су, поред свих својих мана, били народна династија. Из тих разлога виговци су непопуларни у народу као странка која је довела на енглески престо странце. Виговци продужују преко законог рока свој први Парламенат, јер знају да ће на новим изборима бити тучени. Они се служе средствима корупције да обезбеде себи већину у Парламенту. Главни представник њихове владавине био је сер Роберт Валпол, а зна се каквим је начином Валпол долазио до већине. Он је формално куповао посланичке гласове звањима, синекурама, пенсијама, ливерацијама, орденима, чак и давањем у готовом. Виговци нису дакле били на влади зато што су имали већину у Парламенту, него су, обрнуто, имали већину у Парламенту зато што су били на влади. Од тога се не да замислити ништа супротније парламентаризму.

Под прва два Ђорђа виговци су независни како од Краља тако и од Парламента. Краљ их је морао трпети из страха од торијеваца, и они су се тиме користили да га сведу на улогу једног дужда. Што се тиче Парламента, они су га, буквално, држали у свом џепу. Они

нису били засновали парламентарни режим већ своју олигархију.

Под Ђорђем III нестаје династијског питања. Пре њега су биле две буне у корист Стјуарта, и обе су угушене у крви бунтовника: то је већ прилично расхладило одушевљење за прогнаном династијом. Кад Ђорђе III ступа на престо, народ се потпуно измирује с Хановеранцима. Ђорђе III први је владалац из те династије који се родио у Енглеској; то га је толико омилело свету, да су торијевци од његова ступања на престо исто тако династични као и виговци. Међутим, виговска олигархија постала је крајње непопуларна, па уз њу и страначка владавина коју је она представљала. Због корупције коју је виговска олигархија произвела, страначка се владавина стала сматрати као једно зло. У то време свет тражи једног „Краља патриоту", — као што је Болинброк одавно говорио, — који ће земљу ослободити странака, који неће њоме управљати ни у торијевском ни у виговском интересу већ у општем.

Ђорђе III, по рођењу енглез, био је по својим апсолутистичким тежњама један од оних кнежића којима је Немачка обиловала у XVIII веку. Прва два Ђорђа више су се занимали Хановером него Енглеском: у Енглеској они су видели само једног драгоценог савезника за Хановер у његовој спољашњој политици, и зато су пристајали да у Енглеској буду парламентарни владаоци, док су међутим, у Хановеру били владаоци апсолутни. Ђорђе III, више хановеранац од обојице, хтео је да Енглеском управља исто онако апсолутистички као и Хановером. Њему је била добро дошла та теорија о „Краљу патриоти"; он је мрзео виговце, а мрзео је и страначку владавину уопште, и ову, ако је могуће, још више него виговце. Његов је идеал било једно министарство састављено, како је он говорио, „на широј основи", — једно министарство чији би чланови били узети из разних странака, а не само из једне. Он неће министре који, повезани између себе страначким везама, стоје према

њему као једна група. Он хоће министре који су одвојени једни од других, између којих нема никакве политичке заједнице, који се, пре уласка у кабинет, нису честито ни познавали. Са својим обичним претеривањем, Едмунд Борк тврдио је усред Парламента за један кабинет Ђорђа Ш, да су у њему били сједињени „патриоти и дворани, краљеви пријатељи и републиканци, виговци и торијевци, неверни пријатељи лорда Чатама, — лорд Чатам је био шеф кабинета, — и његови отворени непријатељи.“ И Борк је додавао: „Кад су се сви ти људи срели у министарској седници, они су се, разрогачених очију, обраћали један другоме: „Молим за ваше име, господине?“ — „Част ми је представити вам се...“ — „Господин тај и тај.“ — „Драго ми је било познати вас...“ Наравно, члановима овако хетерогеног министарства могао је само Краљ служити као копча; сваки од њих, одвојен од свих других, стајао је у вези само с њиме: у место правог кабинета, Краљ је имао само скуп секретара за разне гране државних послова, што значи, да су државни послови били сви у његовим рукама прикупљени. Сам избор министара Ђорђе III сматрао је као чисто своју ствар, која се не тиче Парламента. У брзо по свом ступању на престо, он поставља за министра једног скотлендског племића, који је већ због своје народности морао у енглеском јавном мњењу XVIII века бити посве непопуларан: који је иначе стајао ван странака, за кога се управо чуло тек онда кад је постао министар, и о чијим се државничким способностима зна само толико да је имао известан декламаторски дар и врло лепу ногу. Ђорђе III могао је без сумње почети своју владавину паметнијим избором министра, али не и карактеристичнијим.

У својој борби с виговицама Ђорђе III обрнуо је противу њих њихову властиту методу. Он им није давао да државним новцем и државним звањима створе себи једну већину којом ће после њега тиранисати. Он се ставио на то гледиште, да је он једини господар државног

новца и државних звања, — и ако је већ допуштено служити се тим средствима за политичке циљеве, онда је правије да се њима служи Краљ а не једна странка. Он је узео сам да дели пенсије и синекуре. Дворска служба обиловала је тада синекурама, и било је занимљиво видети како се стара феудална звања, некада награда за услуге учињене Краљу на бојном пољу, дају сада члановима Парламента за услуге учињене у Парламенту. Било је чланова Парламента који су вукли плату краљевог ризничара, или краљевог непмара, или краљевог писара, или краљевог пехарника... Борк помиње једнога који је у дворској служби имао звање онога који обрће ражањ. Разлика је између Ђорђа III и Валпола била само у томе, што је Валпол средствима корупције образовао једну владину странку, једну сигурну виговску клијентелу, докле је Ђорђе III образовао једну групу која је стајала на средини између странака, која је служила њему лично, гласајући за владу док је он њоме био задовољан, гласајући противу ње чим би он зажелео да је обори. То су били ти тако звани „краљеви пријатељи.“ Виговци су се, за време своје дуге олигархије, били поцепали на фракције, од којих ниједна није била довољно јака да сама собом образује већину; која ће од њих моћи образовати већину, зависило је често од тога, којој ће од њих приступити „краљеви пријатељи“, и тако се Ђорђе III у брзо начинио господарем парламентарне ситуације.

За владе Ђорђа III, формално, Краљ је ограничен Парламентом: у ствари, Парламенат је подмићен Краљем. Док су Стјуарти, с руком на балчаку, водили с Парламентом спор око својих прерогатива, дотле је Ђорђе III, као практичан човек, начинио од Парламента своје оруђе. У једној беседи Пита млађег, који ће касније бити министар Ђорђа III, налази се ово карактеристично место: „И сама је Скупштина морала већ приметити како тајни утицаји Круне подривају темеље слободе корупцијом; утицање Круне осећа се између ових зидова, и у више прилика било је толико јако да је угушило осећање дуж-

ности, и учинило да пропадну предлози који су имали да задовоље жеље и захтеве народа... Доњи Дом, који је, по правом духу Устава, имао да буде чувар народне слободе, уставна брана и надзор извршној власти, изметнуће се, услед тог утицања, у просто оруђе тираније и притиска, које ће, у ствари, уништити Устав, задржавајући од њега само спољашњу форму.“ У одбрану Ђорђа III може се, наравно, навести да се он није служио насилним средствима; он није вршио притисак на Парламенат; он је на њ само „утицао“, а ако је при томе неке његове чланове и куповао, то је само оне који су хтели да се продаду. Тада се најбоље видело да је теже лишити владаоца његовог утицаја него његових прерогатива; да би му се одузеле прерогативе, треба само укинути оне уставне прописе којима су оне подјемчене, али да би му се одузео утицај на људе, морају се променити сами људи.

Под таквим једним владаоцем, који је мање више по својој вољи правио и кварио већину у Скупштини, није било могућно ни ограничити Круну у њеном избору министара. Пре тога, ваљало је ослободити Парламенат њеног утицаја. Питање о односу министара према Парламенту поставља се, истина, у XVIII веку, али се обично решава на штету Парламента. То је нарочито био случај 1784, приликом оне чувене борбе између Фокса и Пита. Фокс је тада био предложио „да се покорно замоли Његово Величанство да благоволи образовати једну јаку и трајну Владу, пошто претходно уклони своје садашње министре.“ Пит, од своје стране, спори уставност тога предлога. Он изреком каже ово: „Нико није с више ревности, а с мање резерве признавао и истицао права овог Дома да саветује суверена о употреби његових прерогатива, но што сам ја то чинио. То је било једно уверење које сам увек исповедао, али да овај Дом, изјављујући своје негодовање министрима Његовог Величанства, може ipso facto, у сваком даном случају, обвезати и принудити суверена да отпусти министре, или

приморати њих саме да дају оставку, — тако што ја никад нисам тврдио нити ћу икада тврдити. Таква изјава негодовања довела би без сумње министре у незгодан и непријатан положај, али да би их могла натерати и на одступање, то је по мом мишљењу једна неуставна доктрина, противна прерогативама Круне и оној равнотежи власти која је главна врлина наше државне организације." У тој борби, дакле, између Фокса и Пита, Фокс је заступао права Парламента, а Пит прерогативе Круне: Пит је, као што се зна, најзад победио, и његова победа значила је ослобођење Краља од скупштинског надзора при избору министара, ослобођење Краља од страначке владавине.

Парламентарни режим утврдио се у Енглеској тек после Ђорђа III, управо за владе Викторијине. Под њом се довршује образовање начелних странака, које долазе на власт, кад која добије већину. Дворске странке нестају коначно. Мешовита министарства састављају се изузетно: онда кад се дотадашња већина растурила, а нова још није образовала; иначе, на власти је увек једно хомогено страначко министарство. Круна се тако мало меша у избор министара, да су Викторији могли бити министри један лорд Палмерстон и један Гледстон, и ако у целом енглеском народу није имало два човека која је она већма мрзела. Министри се и не постављају и не отпуштају више по владаочевој вољи, већ по вољи Доњег Дома, коју владалац само извршује. Једно је упоређење довољно да покаже каква је промена настала после смрти Ђорђа III. Под овим владаоцем, Фоксова је влада предложила Парламенту један закон о Индији, који је Доњи Дом усвојио, а Горњи Дом одбацио. И ако због ове одлуке Горњег Дома влада није морала одступити, Краљ је, још истог вечера, поручио преко свог изасланика Фоксу да „његове услуге нису више потребне Његовом Величанству", и да, према томе, ваља да врати државни печат. Фокс је без поговора вратио печат, и Краљ је на његово место поставио Пита, тада дечка од двадесет че-

тири године, за којим још није пала ниједна странка. — Под Викторијом, 1885, Гледстонова је већина у Доњем Дому стално опадала због његових неуспеха у Ирској и у Мисиру; једног тренутка, она је пала на тако малу цифру, да је Викторија држала да му сме послати свог изасланика с љубазном поруком, да ће му оставка бити одмах уважена, ако је поднесе. Велика је штета што није записан разговор између краљичиног изасланика и Гледстона у тој прилици, али толико се ипак зна да Гледстон није дао оставку, а да је изасланик молио да га у сличној мисији више никада не шиљу том човеку.

Ову промену не треба објашњавати том простом околношћу, што су после Ђорђе III, који је, по речима лорда Розберија, био први политички стратег свога доба, дошла на престо, прво, два посве слабодушна и неспособна владаоца, па онда једна жена. Ова се промена везује за једну другу промену, за промену изборног система, која је извршена 1832. Ако је, дакле, после Ђорђа III, Парламенат ограничио владаоца у избору министара, то је, на првом месту, због тога што Парламенат после Ђорђа III није био онакав какав за његово време. Он се прво реформисао, па онда проширио своју власт на штету краљеву. До 1832 изборни систем у Енглеској био је још једнако средњевекован, готски, феудалан. Чланове Доњег Дома бирале су грофовије и градови (универзитете да оставимо на страну), и то грофовије све без разлике, а од градова само они којима је Круна дала то право својом повељом. Ову прерогативу Стјурти су често злоупотребљавали, дајући право избора новим градовима, кад год су желели променити већину у Доњем Дому; због тога још од Карла II, од средине, дакле, XVII века, Парламенат није допуштао Круни умножавати број оних градова који су били представљени у Доњем Дому. На тај начин остали су представљени у том телу само они градови који су добили повеље до Карла II. Међутим, у току времена, по Меколејевој речи, села се претварају у градове, а градови у села. У XVIII веку, услед великог по-

лета индустрије, подижу се нови градови за које се у доба Карла II једва и знало. Манчестер, који је 1685 бројао 6000 становника, броји, 1760, 40 до 45.000. У истој сразмери порасло је становништво и у Бирмингаму, Шефилду, Лидсу ит.д. Али, ти градови, и ако спадају у најмногољудније, и ако представљају главне индустријске центре, не шиљу у XVIII веку ниједног посланика у Парламенат. Зашто? Зато што су они за време Тјудора и Стјуарта били тако незнатне паланке да нису заслуживали краљеву повељу. С друге стране, многи стари, историјски градови с повељама, све више и више опадају. Тамо где се пре једног века дизао велики, многољудан град, остао је сада само један оронуо зид с два три кућерка наоколо. Град је готово ишчезао, али су га његова политичка права надживела, и они који ту још станују шиљу и даље посланике у Парламенат, ма колико их на броју било. Ако Манчестер са својих 40.000 становника не бира ниједног посланика; стари Сарум са својих дванаест бирача бира два посланика. Има четрдесет и шест градова са не више већ по педесет бирача, и тих четрдесет и шест градова бира деведесет посланика. С оваквим „трулим градовима", како су се они називали, бирање посланика постаје права комедија. Они се често налазе углобљени усред имања каквог богатог племића; њихови бирачи зависе од тог племића, и онда њихово право избора прелази у ствари са њих на њега. Сви важнији пирови имају на свом расположењу неколико „трулих градова", за које они именују посланике по својој вољи; сам војвода Норфолк господар је једанаест „трулих градова". Где пак то није случај, оно неколико људи којима у једном „трулом граду" припада право избора, обично се договоре па изнесу своје право на назар: они бирају за посланика онога ко им више плати, и што од њега добију, то између себе поделе. Посланичка места купују од њих чланови Горњег Дома за своје рођаке и штићенике; а купују их и „скоројевићи", људи који су се обогатили у колонијама, — нарочито у Индији, пљачкајући

раде и набабе, — и који, пошто су стекли паре, желе да уласком у Парламенат стеку и част. По једном доста тачном рачуну, од 558 чланова Доњег Дома, само се за њих 158 може рећи да су дошли у Парламенат по слободном избору. Овакав један Парламенат Краљу није било тешко довести под свој утицај корупцијом. После 1832. свакога посланика слободно бира један велики број бирача којима је он одговоран за употребу свога мандата: он улази у Парламенат као представник једне начелне странке, с којом ће заједно гласати у свима важнијим питањима; и, наравно, све га то спречава да са својим мандатом тргује, да гласа час овако час онако, према томе да ли му је једна синекура подарена, или одречена. Али пред ким су чланови Парламента одговарали за време Ђорђа III, кад они нису ни имали бирача у правом смислу? Нарочито, они који су купили посланички мандат од каквог „трулог града“, зар ти нису могли с њиме располагати као са својом приватном ствари, са својом кућом или својом њивом, продајући и они, од своје стране, свој глас у Парламенту, како би „трошак извадили.“ У XVIII веку, корупцију је посланика нарочито олакшавала тајност скупштинског рада. Саопштаваље посланичких говора важило је као повреда парламентских повластица: Парламенат је гонио новинаре који су објављивали његове дебате, и ко је хтео да пише извештаје са скупштинских седница, морао је служити се алегоријама, говорити о Парламенту на пр. у Либлипуту, стављати уображеним лицима у уста оно што су посланици у истини говорили. Тек при крају тога века објављиваље скупштинскога рада почиње се трпети. Према томе, баш да су чланови Парламента и одговарали у начелу пред народом, овом би било врло тешко вршити надзор над њима, кад се Парламенат сматрао као неки затворени клуб.

Из истог разлога, из кога је тада владаоцу било лако довести под свој утицај Парламенат корупцијом, из тог истог разлога он је смео у извесним приликама ризиковати и сукоб с њиме. Услед изборне реформе

од 1832 и других изборних реформи у XIX веку, број је бирача у Енглеској претурио 6.000.000. Иза сваке странке која има већину у Доњем Дому, слободно се може узети да стоји неколико милијуна бирача. Ако би Круна покушала да не пусти на владу једну странку која има већину у Доњем Дому, она не би дошла у сукоб само с једном шаком политичара, него би дошла у сукоб с неколико милијуна својих поданика, а то је тако озбиљна ствар, да сваки владалац налази више рачуна да неко време трпи на влади људе које не мари. Али, у XVIII веку, иза већине у Доњем Дому стајало је не више него 15.000 бирача. Долазећи у сукоб с Парламентом, Краљ није морао доћи у сукоб и с народом. За време борбе између Пита и Фокса, Пит остаје у Доњем Дому шеснаест пута у мањини; Краљ опет зато задржава Пита на влади, јер ако је Парламенат противу њега, то још не значи да је противу њега и народ, који је у Парламенту тако непотпуно представљен. У XVIII веку Доњи Дом није народна скупштина већ један скуп џентлмена; његови су чланови велики финансијери, велике дипломате, велики администратори, беседници највећи можда до данас, њима недостаје само једна ствар: иза њих се не види непрегледна маса народна, која ће се на једну њихову реч узбуркати, — и само због тога, кад та господа изјаве влади неповерење, то је за владу, по Питовим речима, истина једна незгода и једна непријатност, али ништа више; Краљ не мора зато још променити своје саветнике, ако су му они иначе у вољи. Тек онда кад је од једне аристократске установе постао једна демократска установа, Доњи Дом добио је прави утицај на одређивање министара. Реорганизован на широкој народној основи, он је ојачао толико да је могао довести владу под свој потпуни надзор. Памет и поштење могу се наћи и на другој страни; снага само код масе, и нигде више.

(Наставиће се.)

Слободан Јовановић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Млада трагедија. — „Содом“.

За сад су још полетарци, Милутиновић и Божа Димитријевић, два младића, и Г-ца Петковићева; али, као што се, чини ми се, досад нисам преварио у њима, ја држим да ће од њих ускоро потећи нов правац у нашој трагичној глумачкој вештини. То значи по себи врло много а још више кад се помисли како су данас ретки глумци којима је трагедија искључиво поље. Трагедију одржавају на репертоару још стари класични писци, нове се не пишу, те глумци, поред специјалних можда особина, залазе у друге струке које су на дневном реду. Праве трагичне глумице, на пример, после Волтеркине смрти, ја не знам друге до Мађарице Јасај. Можете помислити онда, како се мени чини Г-ца Петковићева у којој — и време ће ми, надам се, дати за право — тиња оно што је имао наш богодани глумац Тоша Јовановић, свети огањ, који се још није разбуктао. Што се међутим у ње већ сад види, то је искреност осећаја скоро сасвим чиста и ничим непомућена, јер вам та девојка још никакве вештине не зна. Њена је игра савршено примитивна, али усред монотоније гласа без икаквих модулација, усред стереотипних гестова свакојако подражаваних са свакојаких узора, усред неуког кретања, проћу вас жмарци кад јој чујете очајни врисак у „Сеоби Срба“: „Куку бабо!“ (ја га се још сећам и ако је било пре три године); или јој се морате задивити, а мало и насмешити, кад је видите како у кору равнодушних жена у првом чину „Лепе Јелене“ клечи с невероватном побожношћу и скрушеношћу пред Јупитеровим храмом на коме је електрично звонце. Она не мари ништа што је то оперета, и очевидно не пристаје у тај кадар, јер и ту уноси сву меланхолију

својих дубоких очију, као што то ради у „Максиму Црнојевићу“ као Анђелија, певајући, озарена одблеском светлости, крај отшкринута прозора, ону познату песму коју оркестар невољно прати: „Ej пусто море!“ Из њених уста та песма, која је можда изгубила свој сетни чар, чудно звучи, и изгледа одиста да јој је туга толика да би у море пала и њу собом одазвала. Слушајући је неки дан како то пева, ја сам имао једну од својих најмекших сензација и волим веровати да нисам био сам.

Као што рекох, Г-ца Петковићева не зна ништа, или готово ништа, од свог заната, али то ни најмање не смета да од ње постане, ако је буде имао ко наметан практично учити, ретка трагична глумица. Шта ће тиме добити београдско позориште, излишно је говорити, онако исто као и љутити се, што је та девојка под прошлом управом морала оставити наше позориште, а док је у њему била, седећи у запећку, губила време које је за њу двоструко драгоцено, јер да је играла више, стицала би бар слободе и какве такве рутине. Грех је било не водити рачуна о овој младој глумици која ће некад, ако буде памети у ње и у оних који њоме управљају, са своја два врпњака, бити на врху наше позоришне уметности, као што данас њих двоје троје међу нашим глумцима и глумицама чине део народног поноса, исто онако као Јосиф Маринковић или Павле Јовановић. (Поменућу узгред, чувајући наравно све размере, да је пре неке године због одласка из Народног Позоришта у почетку поменуте мађарске трагичарке Марије Јасај у скупштини била упућена интерпелација министру, и да је управитељ позоришта био смењен, после чега се она вратила где је и била).

Други је пример овакве погрешке Г. Божа Димитријевић. То је врло млад човек, који је, после кратког бављења у Паризу, донео отуд за своје године и недовољно време задивљавајуће разумевање дикције француских трагичара и покушао то своје с муком стечено знање применити на начин говора у нашем позоришту. Сам тај

врло интересантни покушај заслужује свеколику пажњу, али уз то додајте да је у Г. Димитријевића мрачан, суморан, страстан темперамент који ће сасвим пристајати за јунака великих трагедија Корнељевих, кад нам младић дорасте „до бојног копља“, а дотле ћемо ваљада и ми имати у преводу „Сида“, „Хорација“, „Цину“ и „Полиевкта“. За сад је он међутим смерно поново изишао пред београдску публику у „Јовану Капетану“, пошто је под прошлом управом био отпуштен. Ја бих много више волео да сам га могао чути како говори стихове (на пример у каквој Јакшићевој драми), али се и у овој улози опажало јасно оно што рекох: и његов јаки темперамент и извесно знање композиције периоде коју он води мелодично, скандирајући, речито, не наглашујући особито детаље, али односи све с полетом и унутрашњом топлином. Он је душу дао за велике тираде В. Хига, које укупним, крајњим ефектом дејствују. На сваки начин он ће морати савладати неке мане у изговору и модулацији, одвићи се од неких незгодних гестова, и то ће, без сумње, код човека његове воље проћи, а најзад и није од претежне важности; главно је што тај младић зна да је говор најглавније у глумца и што има неко тако рећи инстиктивно осећање дикције, те ће на крају крајева продрети поред свих препона које су му, спромаху, на жалост, веће у рођеној земљи него у туђем свету. Само, кад тад ваљада ће се увидети да се репертоар Народног Позоришта не може састављати без плана, да у њему има огромних празнина које се апсолутно час пре морају попунити и да ће нам се с јелинском, француском и немачком класичном трагедијом упоредо јавити и нов глумац.

Међутим, изгледа, јавиће их се два, и то је оно на чем би се београдском позоришту и под којом му драгом управом толико завидело. И обојица ће имати довољно посла на истом пољу. Јер ако је Г. Димитријевић Едип, Сид, или ако хоћете Ернани, у крајњој линији Хамлет, Г. Милутиновић је Ромео. Сласт ће га бити слушати, онако лепог, ведрог младића, нежног а ипак крепког, са

белим пером за шеширом и витким мачем о бедру, под балконом, како тепа Јулији. А Г. Милутиновић умеће тепати, умеће говорити оним гласом који се растапа и уњија као топао мед, јер нам га је, малчице без потребе, показао кад је као дон Карлос молио свога оца да га пусти у Фландрију.

Осим овог што му је од Бога, млади Милутиновић ради сасвим озбиљно свој посао. Мене је његово играње у „Максиму Црнојевићу“ изненадило. Тај дојучерашњи почетник успео је врло, врло често дати логике оном што Максим говори, и то није лако. Шта више, он је очевидно смислио а према томе ударио у хамлетску жицу коју је Лаза Костић мислио да може назрети у водвиљској авантури свога јунака. У пркос новог и веома интересантног тумачења Г. Милутиновића, ја се никако не могу отрести своје старе идеје, да је од те суморне народне песме могла постати херојска комедија на позорници. Ја ово додирујем тек узгред, јер сад немам повода улазити у разлагање. У овој прилици главно је што млади глумац наш говори одлично стихове, а на тој сам га проби ја чекао. И не само то, што он зна да се периода не сме цепати, да се за стихове који су целина, ма колико да их је, мора у прсима наћи даха без престанка, него је у стању пстаћи у бујици речи, свакад јасно изговорених и правилно акцентованих, нарочита места (подсећам као пример, на кратки опис битке у сред подужег говора у другом чину) и изговорити их бржим или споријим темпом да би слика била потпуна. У осталом, мени лично прави велико задовољство што је овај наш даровити младић израдио оригинално једну улогу из народног репертоара, и то ону која није изгледала особито подесна за самосталне проналаске: што је знао потчинити готово све детаље доследно тој својој замисли о Максиму, која, благодарећи њему, сад постаје дефинитивна.

Ето то троје младих чине оно што сам у наслову назвао „млада трагедија“. Анализујући њихову игру и

њихове способности, ја нисам претерао у хвали, ма да сам био у праву извести, као сав остали свет, опште закључке о нашој глумачкој вештини који природно излазе из те анализе.

Како чујем, Г. Димитријевић још није ангажован, и ако су га пустили да игра за ангажман. Накнадно је, изгледа, пронађено да би био на терету буџету. Ово ни најмање не може бити вероватно у релативно приличној администрацији као што је позоришна и где су могуће свакојаке комбинације: а друго, апсолутно не важи кад је реч о нашој трупи, за коју се ваљада неће рећи да ју је голуб бирао. Како му драго, ја се волим чврсто надати да ће овај чланак затећи Г. Димитријевића као члана Народног Позоришта, у коме му мора бити места.

* * *

„Содом" је комад по мало симболистички, по мало имитован са француских шаблона, по мало немачки, по мало филозофски и понајвише досадан. Једино је ово последње из прве руке, а оно напред из треће, пете, каткад из последње. Код нас већ по свој теми и њеној обради није могао рачунати на учешће публике, и то се дало очигледно констатовати, а у осталом и напред очекивати.

И наш свет сасвим је у праву што се није могао интересовати за судбину јунака, поред све, чини ми се, добре воље, с којом је дочекано дизање завесе у првом чину.

Не кажем да је много криво, тек било би јасније да најпре наслов није скраћен. У оригиналу се комад зове „Пропаст Содома", и то се често спомиње у разговорима, јер је то уједно и предмет слике коју је јунак, сликар по занимању, насликао. Изгледа да је Судерман желео не само описати известан круг берлинског друштва као Содом, него у исто време нагласити да ће му и пропаст бити као оне злогласне вароши у Светом Писму. Тек тако би био симбол потпун, те већ кад има сим-

бола, нека је цео. Зашто човеку поткусити идеју? Оне му и онако, као што ће се видети, не долазе лако и одабране.

Овај берлински Содом представља једна банкарска кућа, управо банкарова жена, јер по опису који добро те је Судерман дао читатељима (за гледаоце се ослонио на глумицу) пре него што она дође, то је размажена, засићена, јамачно дрска, без сумње празна жена, на сваки начин уображена да је несхваћена, за коју писац, као коначну оцену, сам каже да је неуспела копија салонских јунакиња у француским комедијама. Без ових упута, из оног што она ради кроз четири чина тешко би било уочити јој ове карактерне црте и при читању, а на нашој представи испала је бледа, без иког индивидуалног у себи.

Дакле та жена, из каприца, дугог времена, сујете, радозналости дочепала је у своје руке оног младог сликара од кога је та чувена слика „Пропаст Содома", и тог вероватно даровитог вештака али слабог човека савршено потчинила себи, убила му вољу, самосталност и сваку стваралачку моћ. Од прилике, као што видите, оно што имамо у „Далији" Октава Феље-а где је то само вештије израђено и без високопарних претензија. Јер ваља вам знати, да је оваквој, обичној да не може бити обичнијој, теми Судерман дао известан филозофски основ и замисливши без доказа, јер она слика није никакав доказ, да му је јунак оно што Ниче зове „надчовек" узео то као повод да нападне на чувену Ничеову аристократску теорију, као да је то тешко, кад се она овако популарно схвати. Он на једном месту чак и цитира познато дело тог филозофа „С оне стране добра и зла". Представник обичног човечанства такође је сликар и подсећа по здравим и трезвеним стварима које му је Судерман хтео метнути у уста на Димпиног Тувнена у „Денизи". Можете погодити колико је нас у Београду интересовало слушати овакве разговоре вођене једним надувеним стилом, и како је најпосле испало натрашке, да нас се судбина јунака све мање тицала што смо већма

заплазили у драму, ма да се Г. Руцовић интелигентно трудио да нам приближи тај тип. Једно или друго: ако је тај сликар доиста надчовек, онда нека почини на наше очи какве титанске подвиге, па ће бити бар слетствености. Али, молим вас, чега вишег од наших обичних страсти, мука и болова има у тог нескусног младића — каквих је милионима на свету — који је запао — као што западају милиони на свету — у замке жене сто пута претежније од њега, којој он служи као занимљива играчка, јер и она сама не зна шта на њему воли (то место или кокетно или искрено, тек никако равнодушно, на нашој представи казано је савршено равнодушно, а ни једној жени није тешко наћи му прави нагласак). Поред ње он се привикао угодном животу, без напора, одвикао се од рада који је напор поред све генијалности, олењио се речју и спшао можда чак и до примања новаца од ње. Што се могло из овакве баналне ситуације извући биле би призори где би се показали остатци неугашене уметничке природе, нагон за стварањем, борба са самим собом, али просто и јасно. Место овог дошла су расправљања „о новим областима познавања у пустињи порока", и од једне, у најбољу руку, свакидашње драме пепала је претенциозна илустрација пропадања генијалне природе које у овом случају подлеже врло бедним малерима достојним једног пруског гардијског поручника. Отуд несразмера у радњи и у карактеру, која је у толико већа што је јунак стално у мономанијачком стању као да однекуд треба да буде друго, ординарније, издање Ибзеновог Освалда у „Заблстима". Он чак и више као Освалд: о сунце! и пијан понаша се као одвратан нитков према једном девојчету; само што нема оно патолошко извињење које служи као објашњење за аферу Освалда и Регине.

Може се мислити о Ниче-у како се хоће, али овакву народњу својих доктрина он није заслужио, нарочито кад се узме какве противне разлоге износи онај представник здравог разума. Тај човек, на пример, каже: „порок има

минималну васпитну вредност", и то каже као квинтесенцију људске мудрости, и немачки критичари, иначе признајући и сами рђав драмски састав дела, зову то златне речи које ће остати немачкој књижевности. На добро: колико умног напрезања стаје да се измисли оваква максима, и чије би мисаоне способности она превазилазила? Једина је још добра страна, што није чиста бесмисленица каквих има у Хауптмана. Ми овде који нисмо Немци много више ценимо немачку књижевност из простог узрока што никошто неможемо да се прилагодимо мишљењу да су Судерман и Хауптман непосредни наследници Гете-а и Шилера.

Кад поменух Гете-а и Шилера, што наша позоришна управа на овакав начин губи време и троши неплодно глумачку снагу, а не даје нам оно што има своју трајну вековну вредност, на пример, Гетеовог „Геца" и Шилеровог „Валенштајна"? Ми ово немамо у позоришту, као у осталом ни толике ремеке светских литература, а треба да имамо; какве су међутим побуде да се репертоар, поред већ из ранијих година познатог нам бољег комада Судермановог „Част", богати и овим његовим „Содомом"? У недостатку других разлога, рецимо да су нам се желеле показати све рђаве стране овог много хваљеног модерног немачког драматичара; али ипак и тада, могло се већим делом избрисати у „Содому" оно што је преко разумевања глумаца, јер је то и преко разумевања публике За ова испитивања управа располаже најпоузданијим барометром у својој рођеној кући, те није принуђена правити мало потеже специјалне студије о нашем образовању. Ово драматуршко скраћивање врло је важно питање, и очигледно се испољило приликом ове Судерманове драме; али о њему ваља засебно говорити.

Драгомир М. Јанковић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

А. Чехов: Мужици. С руског превео Петко Лукић-Новица, свештеник. Чист приход намијењен је оснивању мензе: Српског академског потпорног друштва у Загребу. Штампа Српске Штампарије у Загребу 1901. Стр VII и 59. Цијена 70 потура.

„Мужици“ Чеховљеви слика су крајње беде и убоштва. Руска белетристика изобилна је изношењем људских невоља, као што је француска богата брачним прељубама. Од родоначелника руских песимиста приповедача Гоголља на до последњих дана, велики број писаца спустио се до сељачких колиба, и тамо без устручавања открио сав јад што дави руску сиротињу. Ни Чехов, већ и по својој битној приповедачкој одлици, није могао обићи ту хуману практику руских белетриста. По примеру Гљеба Успенскога, Решетникова, Помјаловског и др. он је имао ока за мрачне и бобе призоре из друштвеног живота. Његови „Мужици“ сликају једно јадно село и у њему убогу сиротињску кућу, тесну и прљаву собу, загушљив ваздух у коме се алкохолна пара меша са блатним испарењем, болешљиве и бестидне жене, пијане и подивљале људе, једном речју праве и потпуне јаднике.

То је све насликано у неколико јаких потеза, несклопљених у целину, непрерађених у уметнички облик, без основног догађаја, и, изгледа, без јаче душевне узбуђености писчеве. Чехов је, као Монасан, производећи за кратко време велики број приповедака, падао у погрешку да их остави недовољно израђене, и да их ради у разним правцима. Он има лакрдија, има неких мистичних прича, има језивих романтичних повести, поред одличних хумористичних приповедака и озбиљних, јаких и осећајних радова. Његове су ствари у главном кратке, у основним потезима, али је у већини од њих успео да

концизно изнесе поједине појаве у животу, и да им укаже најважније елементе. У причи „Мужици“ показао је вештину портретсања личности са мало црта, и успео да људе и предмете добро карактерише. Слика коју „Мужици“ износе страшна је ако је истинита, а била би тешка клевета, кад би била лажна. Чехова полу животињски живот руских сељака нагони да готово зажали за крепосним правом, и да, као наш Јакшић, пожели „старо добро време“ властелинско. Инак, као да га је стид бацити анатему на данашње стање, те пушта Марију да изрече похвалу ослобођењу сељака својим узвиком: „не, лепша је слобода!“

У „Мужицима“ је све једно до очаја. Читалац који је навикао да замишља у селу ма и мало идиле, јако ће се и немило разочарати. Чак и најмрачније слике из Тургењевљевих „Ловчевих Записака“ изгледају ведре према Чеховљевим „Мужицима“. И није само јад и бесхлебије што прави „Мужике“ песмом о несрећи људској, него је најтежа ствар она пустош коју сурова борба за хлеб ствара у души људској. Изгледа као да је недовољност хране начинила од личности једну врсту грабљивих створова који се отимају о комад, зазирући један од другог, устремљујући се један на другог, борећи се један с другим. Глад је готово прогнала из њихове душе нежна породична осећања, и начинила крвне сроднике крвним душманима. Крајња сиротиња, као и голема богаштина слаби породично осећање. Изгледа да за одржање породичне љубави треба нека умереност у животним средствима, нека заједничка сарадња на њихову прибављању, чак нека извесна просторна веза. Много испод те нормалне средине личности су и сувише пригњечене, и сувише сметају једне другима, гуше се узајамно. Много изнад те средине оне су и сувише удаљене једне од других, једва се додирују и не потребују узајамне помоћи. И као што крајње сиромаштво прави људе равнодушним према пороцима, тако и претерано богаство ствара у њима неку врсту моралног слепила, неку тежњу да сво-

јим акцијама изиђу из свих граница које друштени морал поставља кретању човековом.

Чехов је то потврдио за једне, као што су Толстој и Тургењев, између осталих, потврдили за друге. Њихова дела јасно утврђују да сувише убог човек није још прави човек и да неумерено богат човек престаје бити прави човек. Да то није без изузетака разуме се по себи, јер нема друштвеног слоја у коме се не могу наћи и добри и рђави људи. Али да и сама друштвена организација има своју улогу у моралном растројству у данашњици, то је ван сваке сумње.

Јаша М. Продановић.

Припрема за нове трговинске уговоре. Представка српског пољопривредног друштва г. министру финанција. Београд, 1902.

Смер овога писма врло је похвалан. Он хоће у главном да изнесе недостатке досадањега система трговинских уговора у нас и да прикупи материјал потребан за утврђивање новога правца у трговинској политици — претпостављајући да је у нас, до сада, неке трговинске политике у опште и било. Али је штета што списа, по садржини својој, не достиже циљ. Радови ове врсте треба да буду резултат строгога посматрања економских појава и у нас и на страни, и предлози који се у њима чине морају бити јасни и прецизни, као и сви предлози срачуњени на то да буду у најскоријој будућности практично остварени. Писцу овога мемоара, међутим, као да су многе ствари његовога предмета само тек површно познате. Тако н. пр. он одмах у почетку своје расправе устаје против начела општег највећег повлашћења. То су начело, вели он, напустиле Француска и Сједињене Државе Северне Америке, те је, услед тога и раније стање ствари на светском тржишту измењено. Ова тврдња, у колико се Француске тиче, није тачна. Фран-

пуска није 1892 године напустила начело највећега повлашћења. Она је напустила само систем трговинских уговора са тарифом, а највеће повлашћење, не само да није напустила, него баш на против: она своје трговинске конвенције, у којима је било само највеће повлашћење, није 1892. године ни отказивала, а оне које је доцније закључивала садржавале су само клаузулу највећега повлашћења и ништа више. Ако с којом државом није такву конвенцију могла закључити, онда то није било због тога што највеће повлашћење није улазило у план њене трговинске политике, него или због својих високих тарифа, или због тога што та друга држава није начело највећега повлашћења усвајала. Али чак и у таким случајима највеће повлашћење давато је по кадшто законом.

Исто тако није тачна ни тврдња да Немачка тежи, у погледу највећега повлашћења, да имитује Сједињене Државе Северне Америке. Пре свега, Немачка није, са правнога гледишта, тако слободна као Америчка унија. Ова има потпуно одрешене руке и може начело највећега повлашћења, према своме нахођењу, примити или одбацити. Немачка, међутим, везана је франкфуртским уговором мира, који у једном члану свом — познатом и чувеном чл. 11 — садржи клаузулу највећега повлашћења. По томе члану, обе државе уговорнице, и Француска и Немачка, обавезне су да све уступке које једна од њих, у трговачком погледу, учини ма којој од држава које се у том члану помињу, распростре и на другу страну уговорницу. Ни Немачка ни Француска не могу дакле, због овога члана, потпуно напустити начело највећега повлашћења, све докле год франкфуртски уговор, или бар члан 11 тога уговора, буде у важности. А како је франкфуртски уговор, као и сви уговори о миру, вечит, то се ни Немачка ни Француска те одредбе у уговору неће моћи ослободити, све дотле док се не сложе да уговор у тој тачки измене или док, услед објаве рата, и читав уговор не би пао. Како до данас ни једна ни друга од тих

евентуалности није наступила, то Немачка не може ни почињати да води трговинску политику из које би опште највеће повлашћење — т. ј. повлашћење које се односи на све артикле једне земље — било потпуно искључено.

Најзад, писац вели да је присталица система двојне тарифе, тако зване максималне и минималне. Али систем двојне тарифе може се јављати у разним облицима. Тако н.пр. обе те тарифе могу бити аутономне. То је систем који још и сада практикује Француска. А може се систем двојне тарифе комбиновати и са трговинским уговорима. Минимална тарифа може бити унесена у трговински уговор и од тога момента она, било цела, било само у мери у којој је у уговор ушла, престаје бити аутономном и претвара се у конвенционалну. Симпатије писца мемоара очевидно су на страни система трговинских уговора. И то је доста природно. Једна држава која, као Србија, по економској структури својој, има мање потребе да заштићује домаћу производњу од стране конкуренције, него ли да своме извозу обезбеди страна тржишта, увек ће имати више рачуна да закључује трговинске уговоре, него ли да води политику аутономних тарифа. Али баш због тога што ствари у нас тако стоје, писац је требао да се заустави и да нам објасни како он то замишља да ће систем двојне, законом утврђене тарифе моћи у преговорима практично да нам послужи. Двојне тарифе обично израђују оне земље које су, за љубав заштите домаће производње и домаћега тржишта, вољне да спољну трговину по мало и жртвују, а никако оне чији интерес захтева да баш ту спољну и специјално извозну трговину што већма развију, јер им домаће тржиште још није ни у каквој озбиљној опасности. Ако ли писац замишља да минимална тарифа треба да послужи само као упутство делегатима, онда им се та упутства могу издати административним путем, а никако није потребно стављати их на велика звона, претварајући их у закон.

Исто тако не би било излишно да се је писац потрудио да бар покуша убедити читаоца о том да би, као

што он мисли, по нас било корисније кад бисмо напустили клаузулу општега највећега повлашћења ограниченом само на извесне артикле, као што су то у неким конвенцијама својим урадиле Сједињене Државе Северне Америке. А нарочито би било потребно доказати да би то, при садањем стању економских захтева у средњој Европи, било и могућно. Јер кад се већ пристаје уза систем трговинских уговора, онда ваља имати на уму да се у један уговор не може унети све оно што један од уговорача жели да у њ уђе, него само оно на што и други уговорач има рачуна да пристане, или бар на шта може бити принуђен да пристане. А у погледу принудне моћи Србија на сваки начин није оно што су Сједињене Државе Северне Америке, на чији нас пример писац упућује и које, и по огромности свога простора, и по броју становништва, и по разноврсности климата и производње, могу лакше да ризикују и царински рат, па чак и потпуну издвојеност, него ли и велике државе европске, а камо ли Србија.

Оваких било неодређености било нетачности има у овоме спису доста, и оне у великој мери шкоде чак и оним партијама у којима се може наћи и по који интересантан податак или корисна напомена. Услед тога ће и услуга коју овај спис има да учини бити знатно смањена.

В. С. В.

Самртни обичаји у Турака. Белешке Тих. Р. Ђорђевића. Оштампано из „Годишњице Николе Чупића". Књ. XXI. Београд 1902. г. Стр. 221—238.

Турски су народи распростртн данас на већој области него ма који други народ на земљи. Они су, као што је познато, у општој сеобн народа играли једну од најважнијих улога а доцније, у средњем и новом веку, имали врло великог утицаја и оставили јаког трага не само у

духовном животу него и у физичком склопу многих народа источне Европе а на првом месту јужних Словена. И при свем том о овим, за нас Балканце нарочити, важним народима зна се у етнографском погледу врло мало. Од истинитих дела, која би обухватала све ове народе, од Јегејског мора па до пустиње Гоби и од Месопотамије па до Сибирије, имамо до данас свега једно, а све остало, што се о њима зна и говори, спада у омање прибелешке и површне расправице, разбацаним по разним европским, нарочито руским, етнографским и географским часописима. Ми Срби пак осећамо више него и један народ трагове заједничког живота са турским османским народом не само у језику него и у обичајима, предањима, поезији, па још непрестано и у самом начину живота. Не треба заборавити да се овај утицај није преносио само са владајућих на потчињене него и обрнуто са потчињених на владајуће. Колико пак тачно има турског код нас а нашег код Турака моћи ће се сигурно тек онда рећи, кад поред српског проучимо добро и турски народ у свима правцима његовог живота. С тога разлога ја држим да је и фолклор, од кога нам г. Ђорђевић у његовом опису турских самртних обичаја један делић износи, од велике важности за проучавање турског а посредством њега и српског народа. Досадањи рад пишчев на пољу српског фолклора и марљивост, с којом се увек одликовао, дају нам уверења да ни ове белешке не садрже све што се чуло, него само оно, што се и чуло и са више страна као истина потврдило.

Погребни обичаји код Турака, како нам их г. Ђорђевић описује, и многобројне празноверице које са њима у вези стоје, толико су са погребним српским обичајима и њиховим празноверицама слични да је тешко претпоставити да ове сличности своје порекло доводе из некадање, старинске заједнице ових народа. Да ли дакле да су доцне од Срба прешле на Турке или од Турака на Србе моћи ће се по мојем мишљењу, и ово одлучити тек онда, пошто се горњи обичаји упореде са истоименим

обичајима и празноверицама осталих словенских народа, нарочито оног дела Руса, који је увек стајао далеко и остао чист од турског утицаја. Опис самртних турских обичаја топло препоручујем како онима, који употребљују овакву грађу за Етнографију, тако и онима, који, скупљајући фолклор, спремају грађу за Етнографију.

Др. М. В. Смиљанић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Успомене из нашег црквено народног живота од дра Теодора Мандића. Ш. од 1867—1876. I део (књиге Матице Српске бр. 4.) у Н. Саду 1902 г. О овој књизи изишао је у 66. броју новосадске Заставе (од 23. марта т. г.) један чланак у коме назива књигу *жалосном* и примерима из саме књиге доказује да њен писац није био исправан у свом раду у српском народном сабору од 1870. г. Нарочито му се пребацује пристрасност и сувишна клерикалност, и назива се његова књига памфлетом. Дакако, не може се не осудити одлучно оно цитирање стихова из народне поезије и неделикатно поређење са држањем Милетићевим и Суботићевим (Доро ђогу неда одмакнути, на сапи му главу наслонио). Тако што Матица није требала да допусти, нарочито кад је реч о два заслужна човека који већ нису у животу. Такав тон није за похвалу ни у дневној новинарској полемици, а тим пре кад је реч о давнашњим историјским догађајима.

Два одговора. I. Г. Глиши Лазићу. II. Г. М(илану) Ј. Мајснеру. Од Ј. Лукића, професора. Београд, 1902. 8°, стр. 32. — Поводом четвртог издања Латинске Синтаксе Ј. Туромана, између Г. Г. Гл. Лазића и Ј. Лукића изродила се полемика. Г. Лазић је учинио на ту књигу неке примедбе (Просв. Гл. 1900), које Г. Лукић огласи за неумесне (Просв. Гл. 1901). Г. Лазић узме у одбрану своју критику (у засебној брошури) и тиме изазове први чланак у књижици Г. Лукића с горњим насловом. У другом одговору Г. Лукић одбија замерке које је учинио његовој

књижици „Римска историјографија за време републике“ Г. М. Мајзнер у „Колу“ од прошле године. Г. Лукић је потпуно доказао неоснованост примедаба својих противника (за примедбе Г. Лазића, он је, у осталом, то довољно казао већ у свом првом чланку, те је овај одговор био готово излишан) и још показао да Г. Мајзнер, према својој несолидној спреми (докази г. Лукића за то могу се лако јако умножити: на пр. чланак о грчким лиричарима у „Колу“ од 1901 препун је сваковрсних погрешака), нема права да оцењује друге. Оба одговора Г. Лукића написана су објективно и леним језиком.

Као 98 свеска књига за народ из задужбине Петра Којевића изишла је II свеска популарне расправе *Занати, Занатлије и наш народ*, у којој осим кратког приступа има дванаест одељака. Писац само у накрађим потезима претреса поједина питања која се тичу заната и занатлија, а ретко документира и доказује своја тврђења чему је поглавити узрок што је књига намењена читаоцима из народа. Има и неких занимљивих података који се односе на стање занатлијства у другим земљама. И ако погледи пишчеви нису увек тачни, ни опажања дубља, ипак књига има вредност за читаоце којима је намењена.

Дечје игре, књига за забаву и поуку мушке и женске деце, са 100 слика. Приредили Кат. И. Шарчевићка и Ст. Ј. Николић. Издање двор. књижаре Мите Стајића у Београду. 1902. Стр. 152. Цена 1·20 дин. — У овој књизи изнесено је врло много разновсрних игара које деца играју у пољу и у кући. Поред тога има рачунских задатака, погађалица, и других разних забава. Писци нису успели да свуда текст буде јасан деци, али у великом броју описа довољно је и добро речено како се која игра изводи. Како су дечје игре у сваком погледу важније од вештачке гимнастике, то ће ова књижица бити деци од користи, јер ће њоме моћи да прошире своје знање појединих игара.

Голуб, календар за 1902 год. (год. XIII) штампан је у Цариграду у штампарији Спиова А. Зелића. Има 93 стране, а цена му је 1 грош. У њему је штампана лепа прича сарадника нашега листа Р. Домановића *Сиротињска слава*. Има две гатке, једну народну и две уметничке песме и неколико басана у стиху и прози. Од чланака

најлепши је оригинални чланчић *из живота животињског*, а има и неколико прерађених и преведених (Алкохолизам, Васпитање у породици, Храњење биљака. Како се Франклин усавршавао у врлини, О раду). Најпосле долазе корисне белешке из домаћег газдинства. Напред је календарски део и оно што обично уз њега иде, а прегледа садржаја као и обично у календарима нема.

Изишла је из штампе *Споменица Косте С. Таушановића* у којој су штампани говори држани приликом погреба овога напаћенога борца за демократске идеје. Пред говорима је штампан један симпатичан чланак М. Павловића, у коме се износи рад Таушановићев, казују његове заслуге за народ и укратко напомињу најважнији догађаји из његова живота. После говора дошла је једна лепа песма Мил. Митровића, сарадника нашега листа у којој се алегорички представља значај Таушановићев. Ова песма била је раније штампана у 4 бр. „Покрета", а један од песникових пријатеља, без знања његова, послао је био ову песму и „Босанској вили", и она је штампана у 4. броју тога листа. На крају споменице штампане су телеграфске изјаве саучешћа које су стигле породици покојниковој из свих српских крајева.

Андерсенове одабране приче, превео Гл. Регнеровић. Издање двор. књижаре Мите Стајића у Београду. 1902. Стр. 222. Цена 1·20 дин. У овој збирци има седамнаест прича (гатки, бајака, скаски, алегоричних прича итд.). Књига је по свој прилици намењена деци, али има прича које нису по садржини добре (нпр. *Мали и Велики Никола, Девојка што је стала на хлеб*), као што их има које ће мучно разумети и одрастао читалац *(Сенка, Тркачи, Кап воде)*. Има их неколико одличних и по замисли и по обради, на пр. *Дивљи Лабудови, Ново Царево одело* и др. Неке од њих личе на наше народне гатке, а неке на познати зборник источњачких прича „Хиљада и једна ноћ".

Убиство у хипнози, роман А. Белоа, излазно је у преводу Ј. Угричића у „Полиц. Гласнику" за прошлу годину и сада је засебно штампан. Од Белоа имамо већ раније преведено дело *Уста господе Х*, али ни једна ни друга ствар не заслужује препоруке. *Убиство у хипнози* више изгледа као рад каквога Монтепена или Габојоа, него као дело писца кога је Зола уврстио у натуралисте

а Доде у друштву с њим прерадио у драму свој роман *Фромон млађи и Рислер старији* (ова се драма и у нас представља). У осталом овај роман и ако није добар, доста је забаван, те ће извесно наћи доста читалаца у нас, као што их налазе и ужасни подлисци у неким нашим вечерњим листовима.

O pouku slovenskega jezika. Njega dosedanje smeri in bodoča naloga. Spisal Dr. Fr. Ilešič. Na svetlo dala „Slovenska Šolska Matica“ v Ljubljani. 1902. Марљиво израђен прилог раду за словеначки језик, просвету и културу. О књизи вредног проф. Илешића донећемо свакако опширнији реферат.

Универзитет за јеврејску науку. — Dr. Singer у Њујорку, чијом је заслугом основана пространа енциклопедија „Jewish Encyclopaedia“ и који је много урадио за јеврејску науку, прогласио је недавно на једној свечаности у његову почаст, да је намеран извршити велику задаћу: основати у Њујорку по угледу на *европске* универзитете *универзитет за јеврејску науку*. На њему ће се обделавати само поменута наука; али се ту неће спремати јеврејски теолози. Универзитет ће имати три факултета: за јеврејску религију, за јеврејску историју и јеврејску литературу. С обзиром на то, што ће слушаоци бити разних народности професори ће предавати енглески, немачки, руски и јеврејски. Универзитет ће бити необично лепо уређен. Средства за то дају неколико јеврејских богаташа у Америци. Универзитет ће се отворити крајем ове године, ако се само до тога доба нађе довољан број погодних учитеља.

Босна и Херцеговина, тако се зове мала брошира, коју је на руском језику издао у Петрограду Јан. Ј. Спасојевић. То је управо предавање, држано 29 октобра прошле године у Словенском добротворном Друштву, у којем се писац постарао изнети пред ширу руску публику праву слику стања православнога дела босанскога становништва. Нарочиту је пажњу поклонио сметњама које се чине православљу, да би се, на његову штету, дало маха ширењу католицизма. И ако у овој брошири неће наћи ништа ново, онај део руске публике који је прочитао дело Харузине, ипак ће она бити добродошла ширим

слојевима рускога друштва које се интересује за судбом своје балканске браће. Верским и политичким невољама, којима су изложени Срби у Босни и Херцеговини, могло би се по мишљењу пишчеву, стати на пут само тако, ако би се успоставила нећска патријаршија, „под коју би требало да подпадне и босанско-херцеговачка црква" и даровала овим српским покрајинама потпуна унутрашња аутономија под покровитељством Султановим.

Ми ћемо ускоро имати прилике да се опширније позабавимо о овом питању, јер су се у последње време и угледни западни писци озбиљно заинтересовали положајем у Босни и Херцеговини. Тако је познати византолог Ch. Diehl посветио у своме делу En Mediterranée резултатима аустријске окупације у Босни и Херцеговини, а у последњој књизи Revue des deux Mondes публикован је о истом питању чланак *И. Л. Попје*, који као да се у закључцима не слаже са Diehl-ом, но чијем мишљењу Аустрија својом двадесетогодишњом управом није оправдала у њу полагане наде.

У мартовској свесци „Дела", с којом је „Дело", у власништву и под уредништвом Др. Драг. М. Павловића, почело ове године поново излазити, објављен је одговор Г. Бож. Прокића на неповољну оцену нашега сарадника Г. Ст. Станојевића у 23 броју „Срп. Књиж. Гласника" о расправи „Почетак Самуилове владе." Одговор је од стране уредништва пропраћен овом напоменом:

„Овај је одговор био предан уредништву „С. Књ. Гласника", али није био примљен за штампање у листу. Ми га доносимо не само због значајнога питања, које се расправља, него и зато што сматрамо да треба бити предусретљив кад се итд... Напоменућемо и то, да је Крумбахеров „Византиски часопис" дочекао једним рефератом сасвим друкчије чланак Г. Прокића, но референат „Срп. Књижевног Гласника."

„Срп. Књ. Гласник" није објавио одговор Г. Прокића с тога што његово уредништво није нашло да одговор Г. Прокића доприноси што ново решењу питања које се расправља. Што се тиче „реферата" којим је „Визант. часопис" „сасвим друкчије дочекао" расправу Г. Прокића, он је изишао у рубрици „Библиографске белешке", и осим садржаја, у коме се каже шта је писац „хтео да докаже" („sucht nachzuweisen"), не даје ни једном речју ни добру ни рђаву оцену о расправи Г. Прокића (b. Byzant. Zeitschrift. Bd X[1], hpt. 1 и 2.).

Књижевни Лист (свеска за јануар и фебруар ов. г.), орган „Цетињске Читаонице и Горског Вијенца“, прештампао је из нашега листа (бр. 21. и 22. — 1901. г.) предлог „Црногорским књижевницима“ нашег сарадника Г. Павла Поповића, а *Глас Црногорца* у своме 11. броју од ове године прештампао је чланак Г. Др. Ивана Шајковића „Словенски Клуб у Београду“ који је изишао у 27. бр. нашега листа.

„Горски Вијенац“ на мађарском језику. Г. Др. Весели Бисаловић, професор на срп. вел. гимназији у Новом Саду, превео је на мађарски језик „Горски Вијенац.“

Прошлога је месеца прослављена у целој Русији са великом свечаношћу педесетогодишњица од смрти Н. В. Гоголя, који је, напоредо са Пушкином, обележио нов правац у руској литератури. Док је Пушкин био песник естетичке стварности, јер се одушевљавао оним што је у њој лепо и узвишено, Гоголја је његов темпераменат упућивао да износи из ње на видик оно што је нискоj, тривијално. У својим *Мртвим душама* сам је на једном месту повукао красну паралелу између песника идеалисте који у својим делима износи само оно што је узвишено и хумористе који се осмељује, „крепком руком неумољива скулптора, рељефно и живо истаћи, свима на видик, сву страшну, дирљиву глиб од тричарија које нам живот спутавају са свих страна.“ Његова су дела и данас пример за углед како треба смехом лечити што у животу и друштво није добро“. Неправедни су, вели, они који говоре да смех смућује! Смућује само оно што је мрачно, а смех је светао. Много би што шта смутило човека, ако би се представио у својој наготи; озарено пак снагом смеха уноси умирење у душу. Немају право који говоре да смех не утиче на оне против којих је управљен. Не, потсмеха се плаши чак и онај који се иначе ничега на свету не плаши, а насмејати се таким добрим, светлим смехом може само душа у дубини својој добра.“

Таквим је смехом, у коме је главна му одлика, заражавао Гоголь стаје читаоце износећи им на видик оскудицу образовања и моралну немоћ савременога му друштва, чије је тривијалне стране умео, као прави уметник, репродуковати „кроз видљиви свету смех и невидљиве, познане сузе.“ У основи је његова смеха туга која одаје човека пуна љубави према ближњима. Својим делима, у

којима је показао да има трезвен поглед на живот, Гоголь је учинио крај дотадашњем литературном изопачавању стварности те је, сузбивши лажни идеализам, мелодраматизам и афектацију који су, како вели Галахов, после од његове појаве изгубили сваку чар и постали смешни и немогући, ударио темељ реализму којим се одликује савремена руска литература. „Дубока психолошка анализа, друга црта његова дара, објашњује његовом јако развијеном моћи посматрања. „Никад ништа нисам стварао уображењем, јер нисам имао те особине. Мени је испадало добро само оно што сам узимао из стварности... Никад нисам *цртао* портрет у смислу просте копије, него сам га *стварао комбиновањем*, а не уображењем. Што бих више ствари узимао у комбинацију, то би ми „копија испадала вернија."

Сва су готово дела Гоголъева преведена и на наш језик, и кад се дубље и свестраније проучи наша новија литература несумњиво ће се у њој наћи осетних трагова благотворнога им утицаја.

Из Главног Просветног Савета. — 809. састанак, 23. јануара ове године. — Г-ђа Живана Милићевићка моли да се препоручи за школске књижнице књига: *Старац Никита и његове три кћери*, коју је превела с руског. Савет је ову књигу дао на реферовање своме редовном члану г. Љуб. М. Протићу. — Писац под псевдонимом Србољуб Љубибратић моли: да се његово дело: *Неколико Савета и опомена нашем народу*, које је у рукопису поднео, оштампа трошком фонда просветног добротвора пок. Димитрија Николића-Беље. Савет је ову књигу дао на реферовање своме редовном члану г. Ср. Пашићу.

810. састанак, 6. фебруара. — Према реферату г. г. Стевана М. Весељиновића и Миленка Вукићевића о књигама: *Историја Хришћанске Цркве* и *Историја Српске Цркве* од проф. Павла Швабића, Савет је одлучио да се ове књиге могу употребљавати као привремени уџбеници у вишим разредима средњих школа. — Према реферату г. г. Петра Деспотовића и Владимира Стојановића о књигама *Наука Хришћанска за III разред основне школе* и *Наука Хришћанска за IV разред основне школе* од проф. Петра С. Протића, Савет је одлучио да се ове књиге могу употребљавати као привремени уџбеници.

811. састанак, 13. фебруара. — Г. Јован Петровић, протопресвитер и професор из Загреба, молио је да се

његово дело *Симфонија*, које је у рукопису поднео, оштампа о државном трошку и употреби као ручна књига за парохе, катихете и богослове при састављању проповди. Пошто ово дело није намењено школској потреби, то га је Савет вратио г. Министру.

812. састанак. 20. фебруара. — Према реферату г. г. Јанка Лукића и Димитрија Милојевића о *Јагићевој Читаоци, II део* од Мите Живковића, Савет је одлучио: да се ова књига може употребљавати као привремени уџбеник у средњим школама. — По реферату г. г. Др. Николе Вулића и Мих. Ђорђевића о књизи *Историја опште, I. стари народи.* од професора Луке Зрнића, Савет је одлучио: да се ова књига може употребљавати као привремени уџбеник у вишим разредима средњих и стручних школа. — По реферату г. Мих. Ђорђевића, професора, о *Изводу из Историје Средњега Века* од професора Николе Јанчића (рукопис), Савет је одлучио: да се овај Извод не може штампати о државном трошку и употребити као помоћна књига у вишим разр. средњих школа, поред одобрених уџбеника за Историју Општу. — По реферату г. Јапе М. Продановића о књигама: *Српско Цвеће*, *У школи живота*, *Одабране приче*, *Бачки пријатељ* и *Млада Сибирка* у издању Мите Стајића, овдашњег књижара. Савет је одлучио: да се *Српско Цвеће* може употребљавати за поклањање ученицима виших разреда гимназије и ђацима Учитељских Школа у недостатку других књига; *Млада Сибирка* за поклањање ученицама гимназије, Виших Женских Школа и Девојачких Школа; *У Школи живота* за поклањање ученицима Грађанских Школа; а *Бачки Пријатељ* и *Одабране Приче* да се могу препоручити само за књижнице народних школа.

У историјско филолошком факултету Велике Школе у Софији читање у летњем семестру ове године: Д. Д. Агура Век Луја IV 3 часа, Историју Русије од XVI в. до владе Александра I 2 часа, Историска вежбања 1 час: В. Златарски Историју Бугара до покрштења 3 часа, Почетак бугарске историјографије 2 часа. Вежбање из бугарске историје 1 час: Г. Кацаров Историју Грка 3 часа, Објашњење извора за историју римских обичаја у време царева 2 часа; В. Добруски Историјски поглед на нумизматику Маћедоније 1 час, Грчка археологија 2 часа; А. Шкорпков Физичку Географију: I Динамика и Морфологија 3 часа, Културно политички утицај главних

географских фактора у Бугарској 3 часа, географска вежбања 2 часа, екскурзије: Л. Милетић Упоредну Фонетику и Морфологију старобугарског језика 4 часа, читање југословенских споменика 2 часа; Б. Цонев новобугарску фонетику 3 часа, постанак и значење речи у бугарском језику 2 часа, вежбања у бугарској дијалектологији 1 час: Л. Теодоров нову бугарску књижевност 3 часа, Пољску литературу 2часа, пољско литератур. штиво 1 час; Пв. Шишманов Историју немачке литературе у XVIII в. 3 часа, западно-европске националне литературе у сред веку 1 час; Пв. Георгов Историју античке философије од Сократа 2 часа, Историју француске философије у XVIII и XIX в. 3 часа; К. Кретев Психологију осећања и воље 2 часа, основни проблеми философије 1 час, семинарски рад 2 часа; Р, Горанов латински језик 5 часова, грчки језик 5 часова Пв. Иванов француски језик 8 часова; Л. Попов немачки језик 6 часова: — Вежбања у славенском семинару 2 часа.

ДРУШТВА.

Српска Краљевска Академија. Као што смо у прошлој свесци „Гласника“ јавили, Српска Краљ. Академија имала је 22. фебруара о. г. *годишњи свечани скуп.* Скуп је отворио председник Академије ђенерал г. Мишковић, изневши у главним потезима Академијин рад од њена постанка до данас. За то време Академија је издала 64 „Гласа“, 30 „Споменика“, 14 „Годишњака“ и око 20 засебних издања, — свега 137 књига са 1400 штампаних табака. Из извештаја о раду Академије у прошлој години, видимо: 1. Да је академија природних наука имала 7 састанака, и на њима оценила 8 радова, од којих су 6 примљени, један одбијен и један још на реферовању; академија философских наука 5 састанака, оценила и примила 4 рада; академија друштвених наука 7 састанака, оцењивала 11 радова, од којих су 6 примљени а 5 одбијени; акалемија уметности 2 састанка и на њима одлучивала о музикалијама Д. Јенка, Ј. Мариковића, Ал. Калауза и пок. Корнелија Станковића. 2. *У Лексикографском одсеку* главна пажња била је управљена у прошлој години на прегледање, оцењивање и сређивање старих збирака народних речи. У прошлој години прегледана је и оцењена 31 збирка са 38287 нар. речи. Све су збирке и уређене. Примљено је и 30 нових збирака са 10638 речи што са 127.805 до сад скупљених речи из народа, чини 138.443 речи ове

речничке грађе. Поред свега тог рада у овом одсеку, прочитане су и у њима означене речи у 24 књиге са 615 табака, а исписано је из 21 књиге 22966 листића. Кад се тај број дода броју 328.126 листића, до сад исписаних и сређених, онда Одсек има свега 352.092 листића те речничке грађе. Кад се пак овом броју додаду бројеви: 138.543 листића речи црпених из народа и 265.928 листића збирке речи пок. Владана Арсенијевића, онда Одсек има укупне речничке грађе *756.463 листића*. 3. *Етнографски одбор* и у прошлој години имао је два одсека: један за спремање материјала за зборнике српскога фолклора и проучавање његово, и други за проучавање српских села. За први одсек у прошлој години примљено је 18 збирака, у којима се налазе: 271 јуначка песма, 829 епско-лирских и женских песама, 101 приповетка, 234 пословице, 1440 загонетака и питалица, 17 бројеница, 23 поскочице, 3 врачања, 18 описа народних обичаја; сем тога један рад о српским народним мелодијама и три рада о јелима. За други одсек примљено је 137 радова о селима из разних српских крајева. До краја 1901. год. свега је примљено око 1260 описâ села. 4. Одбор за *Марковићеву награду* добио је 6 радова, али ни једноме није досуђена награда. 5. Одбор за *Дучићеву награду* добио је три рада, и досудио награду од 1000 дин. спису Ивана Иванића: „Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку“. 6. Прочитани су некрологи преминулих почасним члановима Академијиним: Јови Илићу, Аћиму Чумићу, Стеви Р. Поповићу и Др. Николи Крстићу. На послетку г. Љуба Јовановић говорио је академску беседу о „Летопису попа Дукљанина“, после чега је проглашен за правога члана Срп. Краљ. Академије.

— 12. марта о. г. био је скуп Академијина *председништва*, на коме је, поред осталог, примљен знању извештај Академијиног секретара, да су по захтеву извршилаца Крстићева завештања, а ради чувања у Академијиној архиви, данас запечаћене у два свежња све хартије и рукописи, у којима су покојников мемоари о јавном и белешке о приватном животу његову. Оба су свежња утврђена Академијиним и покојниковим печатом и на њима записано да се могу отворити на дан 12. јануара 1912. године. Ово су извршили и на завојима се потписали: извршилац Крстићева завештања, Алекса Фотић, адвокат; пуномоћник Српске Краљ. Академије за примање Крстићеве задужбине, академик С. М. Лозанић и привр.

секретар Академијин Н. Н. Ђорђевић. — 18. истог меца био је скуп академије *природних наука*, на коме је одлучено: 1. рад Др. Ј. Цвијића: „Криптодепресије у Европи". — да се напгамна у LXIII. Гласу (I. разр.): 2. „Борања". студија контактно метамофорних појава гранита, од Саве Урошевића, — упућено академику Ј. М. Жујовићу на оцену: и 3. „Ботаничка карта Србије", од Др. Л. Адамовића, — упућена академику Др. Свет. Радовановићу на оцену, јер је, по ранијој одлуци о овој карти, није могао прегледати академик Др. Ј. Цвијић.

— Одбор за *Дучићеву задужбину* на свом скупу 21. фебруара о. г. наградио је са 1000 дин. спис „Из црквене историје Срба у Турској у XVIII. и XIX. веку", од Ив. Ивановића, вицеконсула у Скопљу; а на скупу 12. марта прописао је за ову год. стечај за најбољи спис из српске историје, политичке или војничке или црквене, коме је награда и за ову годину 1000 динара. Овај је стечај већ објављен, и писци који желе подносити спис за ову награду, треба да га пошљу Академији најдаље до краја месеца децембра ове године.

Матица Српска. На састанку књижевни одбор Матице Српске 21. марта (3. IV) урађено је ово:

Узет је на знање пристанак г. В. Корабљева, да за Летопис напише студију о Гоголу и о савременој руској белетристици. — Примљена је понуда Јов. Дучића, да за Летопис напише студију о Виктору Игу. — Узима се на знање извештај секретарев о састанку Редакционог пододбора. — Умољено је Министарство пољопривреде, да за дело „О виноградарству" уступи Матици неколико клишеја. — Примљени су за Летопис: „Мраз" драма у 1 чину од Пере С. Талетова; „Цвијети" приповетка Ива Кипика. — Пису примљена за књиге за народ: „О срећи" од С. Давидовића; „Хришћанска начела" од Б. Петровића; „Збирка народних песама" од Галијаша. — Трагедија „Бињан" непозн. писца издаће се у своје време на оцену. — Примају се са захвалношћу на чување одн. употребу списи пок. епископа Никанора Грујића, које је Матици послао пресв. госп. Светозар пл. Кушевић, и издају се на преглед члану Димитрију Руварцу. — Узима се на знање извештај секретарев о питомцима.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига V, број 8. — 16 април. 1902.

СТРАДИЈА.

(3.)

Министар финансија кад одох да га посетим, примио ме је одмах, и ако је, како он каже, био у великом послу.

— Баш добро те сте дошли, господине, те ћу се тако мало одморити. До сад сам радио, на ме, верујте, већ глава боли! рече министар и погледа ме клонулим, помућеним погледом.

— Заиста је ваш положај врло тежак при тако огромном раду. Без сумње сте размишљали о каквом важном финансиском питању? приметим.

— Држим да ће вас на сваки начин занимати полемика коју водим са господином министром грађевина о једном врло важном питању. Од јутрос сам пуна три часа на томе радио. Држим да ја имам права и да заступам праведну ствар... Ево показаћу вам чланак који сам приредио за штампу.

Ја сам с нестрпљењем очекивао да чујем тај знаменити чланак и да у исто време сазнам око чега се води та важна и очајна борба између министра финансија и министра грађевина. Министар, достојанствено, са свечаном озбиљношћу на лицу, узе у руке рукопис, искашља се и прочита наслов:

„Још две три речи поводом питања: Докле се на југ у старом веку простирала граница наше земље.“

— На то је, како изгледа, нека историска расправа?

— Историска, рече министар мало зачуђен тако неочекиваним питањем и погледа ме преко својих наочара тупим, уморним погледом.

— Ви се бавите историјом?

— Ја?! узвикну министар с нешто љутње у гласу... То је наука којом се ја бавим већ близу тридесет година, и то, да не ласкам себи, са успехом, завршни министар, и погледа ме прекорно.

— Ја веома ценим историју и људе који цео свој живот посвете тој заиста важној науци, рекох учтиво да бих колико толико оправдао свој малопређашњи заиста неразмишљени поступак.

— Не само важна, господине мој, већ најважнија, разумете ли, најважнија! узвикну одушевљено министар и погледа ме значајно, испитујући.

— Сасвим тако! рекох.

— Ето видите, опет ће министар, колико би било штете кад би се, рецимо, о граници наше земље утврдило онако, како то износи мој колега министар грађевина.

— А и он је историк? прекидох га питањем.

— Надри-историк. Он својим радом на тој науци само штете доноси. Узмите само, на читајте његове погледе поводом тога питања о старој граници наше земље, на ћете видети колико ту има његовога незнања, на чак, ако хоћемо право, и непатриотизма.

— Шта он доказује, ако смем знати? упитам га.

— Не доказује он ништа, господине мој! Жалосно је то доказивање кад он вели да је стара граница с јужне стране ишла северно од града Крајине; а то је непоштење; јер наши непријатељи онда могу с мирном савешћу полагати право на земљиште до више Крајине. Шта мислите колико штете тиме наноси овој напаћеној земљи? узвикну министар љутито с праведним гњевом, уздрхталим, болним гласом.

— Неизмерна штета! узвикнем и ја као пренераженом том страхотом која би постигла целу земљу због незнања и неразумевања министра грађевина.

— Ја то питање, господине, нећу оставити, јер то ми, најзад, налаже дужност коју имам да чиним према нашој милој отаџбини као сви њен. Ја ћу то питање изнети и пред само народно представништво, па нека оно донесе своју одлуку, која има да важи за сваког грађанина ове земље. У противном случају ја ћу дати оставку, јер ово је већ други мој сукоб са министром грађевина, и то све због тако важних питања по земљу.

— Па зар скупштина може и о тим научним питањима доносити одлуке?

— Зашто не? Скупштина има право да о свима питањима доноси одлуке, које су обавезне за сваког као закон. Јуче је баш један грађанин поднео скупштини молбу, да му се дан рођења рачуна пет година раније него што се родио.

— Како то може? узвикнух и нехотице од чуда.

— Може, зашто не?... Он се, рецимо, родио .. 74 године, а скупштина његов дан рођења прогласи да је у години .. 69.

— Чудновато! А што му то треба?

— Треба му, јер тек тако има права да се кандидује за посланика на једно упражњено место, а он је наш човек и помагаће својски постојеће политичко стање.

Запрепашћен од чуда нисам умео ни речи проговорити. Министар то као да примети, те ће рећи:

— Вас као да то чуди. Такви и слични случајеви нису ретки. Једној госпођи скупштина је уважила молбу такве исте природе. Она је опет молила да је скупштина огласи за десет година млађу него што је. Једна је опет поднела молбу да народно представништво донесе мародавну одлуку да је у браку са својим мужем родила двоје деце, која одмах постају законити наследници њеног богатог мужа. И скупштина, разуме се, како је она имала јаких и добрих пријатеља, усвоји њену наивну и племениту молбу, и огласи је мајком двоје деце.

— А где су деца? упитам.

— Која деца?

— На деца о којој говорите?

— Тă деце нема, разумете ли? али се рачуна због те одлуке скупштинске, да та госпођа има два детета, и тако је престао рђав живот између ње и њеног мужа.

— То не разумем, приметим, и ако чак не беше учтиво да то кажем.

— Како не разумете?... Врло проста ствар. Тај богати трговац, муж те госпође о којој говоримо, нема с њом деце. Разумете ли?

— Разумем.

— Е лепо, сад пазите даље: како је он врло богат, то зажели да има деце која ће наследити његово велико имање, и услед тога дође до врло рђава живота између њега и његове жене. Његова жена онда, као што вам кажем, поднесе скупштини молбу, и скупштина повољно реши.

— На је ли богати трговац задовољан таквом одлуком народног представништва?

— Разуме се да је задовољан. Сад је потпуно умирен, и веома од тада воли своју жену.

Разговор је текао даље, разговарали смо о многим стварима, али се господин министар ни једном речју не дотаче питања финансиских.

Напослетку окуражим се да га најпонизније запитам:

— Финансије су врло добро уређене у вашој земљи, господине министре?

— Врло добро, рече он с поуздањем, на одмах затим додаде:

— Главна је ствар буџет добро израдити, на све иде лако.

— Колико је милиона годишње буџет ваше земље?

— Преко осамдесет милиона. А ево како је расподређен:

За бивше министре, који су сад било у пензији било на расположењу тридесет милиона, за набављање ордена десет милиона, за увођење штедње у народ пет милиона.

— Извините, господине Министре, што вас прекн-

дам... Не разумем какав је то издатак од пет милиона за увођење штедње.

— Е видите, господине, штедња је неоспорно најважнија ствар, кад је већ реч о финансправу. Те новине нема нигде у свету, али нас је томе невоља научила због рђавих финансиских прилика у земљи, те смо тако хтели да жртвујемо ту приличну суму годишње само да бисмо народу помогли и олакшали му колико толико. Сада ће на сваки начин ићи на боље, јер је већ за ово кратко време издат читав милион писцима књига о штедњи за народ. Ја сам и сам науман да колико толико помогнем народу у том погледу, те сам већ почео писати дело: „Штедња у нашем народу у старом веку"; а мој син пише дело: „Утицај штедње на културни напредак у народу"; а моја ћерка је до сада написала две приповетке, опет за народ, у којима се износи како ваља штедити, а сад пише и трећу: „Раскошна Љубица и штедљива Мица."

— Мора бити нека врло лепа прича?!

— Врло лепа; у њој се износи како пропада Љубица због љубави, а Мица се удала за великог богаташа, и увек се одликовала штедњом. „Ко штеди, томе и Бог помаже," завршује се прича.

— То ће имати необично добра утицаја на народ! рекох одушевљен.

— Разуме се, продужи господин министар; — велика и значајна утицаја. Ето, на пример, од кад је установљена штедња, моја ћер је већ преко сто хиљада уштедила за мираз себи.

— То вам је онда најважнија партија у буџету, приметим.

— Тако је, али је само било мучно доћи на тако срећну мисао, а остале су буџетске партије биле и раније, пре мога министровања. На пример за народне свечаности пет милиона, за поверљиве владине издатке десет милиона, за тајну полицију пет милиона, за одржавање и утврђивање владе на своме положају пет милиона, на

репрезентацију чланова владе пола милиона. Ту смо као и свуда веома штедљиви. И сад долази оно све остало мање важно у буџету.

— А на просвету, војску, и остало чиновништво?

— Јест, имате право, и ту, сем просвете, иде око четрдесет милиона, али то улази у редовни годишњи дефицит.

— А просвета?

— Просвета? Е она већ, разуме се, долази у непредвиђене издатке.

— На чиме онда покривате тако велики дефицит?

— Ничим. Чим се може покрити? То долази у дуг. Чим се накупи повише дефицита ми закључимо зајам, па тако опет. Али се и с друге стране старамо да у неким буџетским партијама буде суфицита. Ја сам већ у своме министарству почео уводити штедњу, а на томе живо раде и остале моје колеге. Штедња, као што вам кажем, то је основа за благостање сваке земље. Јуче сам у интересу штедње отпустио једног служитеља. То је већ уштеда од осам стотина динара годишње.

— То сте добро учинили! приметих.

— Морамо се, господине, већ једаред почети старати о благостању народном. Момак плаче да га примим опет, моли, а није грешник ни рђав, али што не иде не иде; јер то захтевају интереси наше миле отаџбине. „С половином ћу плате служити“, вели он мени. „Не може да буде, рекох; ја јесам министар, али ово нису моје паре, већ народне, крваво стечене, и ја морам о свакоме динару водити озбиљна рачуна.“ Молим вас, господине, реците сами од куд ја смем у лудо бацити државних осам стотина динара? заврши министар и с раширеним рукама очекиваше од мене позитиван одговор.

— Сасвим тако!

— Ето, ономад је издата велика сума новаца једном члану владе да лечи жену из буџета на поверљиве издатке, и онда ако се не пази на сваку пару, како ће народ плаћати?

А колики су приходи у земљи, господине министре, то је, држим, важна ствар?

— Тхе, то баш и није важно!... Како да вам кажем? управо не зна се још колики су приходи. Читао сам нешто о томе у једном страном листу, али ко зна је ли тачно? Тек на сваки начин има доста прихода, доста без сумње! рече министар с убеђењем и неком стручњачком важношћу.

У том пријатном и важном разговору прекиде нас момак, који уђе у министрову канцеларију и јави да једна чиновничка депутација жели пред господина министра.

— Зваћу их мало час, нека причекају, рече момку; а за тим се обрати мени:

— Верујте да сам тако уморан од тог многог примања од ово два три дана, да ми чисто глава бучи. Ово сад с вама што сам ухватио да проведем у пријатном разговору!

— Долазе послом? упитах.

— Имао сам, ево видите, баш ту на ногу грдно велики жуљ, па сам га пре четири дана оперисао и операција је, Богу хвала, испала врло срећно. Због тога долазе чиновници са својим шефовима на челу те ми честитају и изражавају своју радост због срећно извршене операције.

Ја се извиним господину министру што сам га сметао у послу, а да га не бих и даље прекидао, то се најучтивије поздравим и изиђем из његова кабинета.

И заиста о томе жуљу министра финансија беше и у новинама вазда нових саопштења:

„Чиновници .... надлештва јуче у четири часа по подне са својим шефом на челу били су депутативно код господина министра финансија, да му честитају с радошћу срећну операцију жуља. Господин министар их је изволео љубазно и свесрдно примити, а том приликом је г. шеф у име свију чиновника свога надлештва изговорио дирљив говор у том смислу, а господин ми-

ништар је захвално свима на тој ретској пажњи и искреном осећању.“

*

— Кад сам изашао на улицу, опет улица препуна силна света што се таласа на све стране, а грађа да уши заглуну.

— Куда ће овај оволики свет? шта је сад опет?... Сигурно депутација каква? мислио сам у себи гледајући с чуђењем у ту небројену шарену масу разноврсна света, и приђем првом што беше до мене, те га запитам:

— Куда жури овај оволики свет?

Онај се осети дубоко увређен од тог мог глупог питања, погледа ме љутито и с презрењем, па се окрете леђима мени и пође за масом.

Запитам другог, трећег, и сваки ме с презрењем погледа и не одговори. Најзад се намерих на једног с којим сам се познао приликом покретања једног патриотског листа (а већ у тој земљи, да се не чудите, сваки дан се покреће по неколико листова), те упитах и њега:

— Куда жури оволики свет? а стрепим да ћу и с овим познатим патриотом још горе проћи него са осталима.

И он ме погледа презриво, па згушеним гласом пуним срџбе и гнева изговори:

— Срамота!

Ја се застидех и једва промуцам:

— Извините, нисам имао намеру да вас вређам, само сам хтео да запитам...

— Но, то је лепо питање! Где ти живиш, зар те није срамота да питаш за једну ствар коју и стока може знати? Наша земља страда, и ми сви журимо да јој притекнемо у помоћ као њени ваљани синови, а ти се ничуђаваш, и не знаш за тако важан догађај! изговори мој познаник гласом што дрхти патриотским болом.

Ја сам се дуго извињавао и правдао за тако крупну погрешку, коју сам неразмишљено учинио, и замолим га за опроштај.

Он се одобровољи и исприча ми како Анути, једно ратоборно племе, упада с југа у њихову земљу и чини грдне зулуме.

— Данас је стигла вест — продужи он говор — да су ноћас потукли многе породице, попалили многе домове и заплењили многу стоку!

— То је страшно, рекох, и стресем се од ужаса и дође ми да јурнем на југ земље и да се побијем са Анутима, јер ме тако заболе страдање невиних, мирних грађана од њихова варварства, на чисто заборавих да сам стар, изнурен и немоћан, — осетих у том тренутку младићску снагу.

— Па зар смемо ми остати глуви према тим покољима и том звереском поступању наших суседа?

— Никако! узвикнух одушевљен његовим ватреним речима; и од Бога би била грехота!

— Зато и журимо на збор. Ни једнога свесног грађанина нема који на овај збор неће доћи; само ће сваки сталеж за себе држати збор на засебном месту.

— Што то?

— Тхе, што?... Наша вечита неслога! Али ипак сваки збор ће донети једнодушну одлуку, патриотску. У осталом и боље је што више, а главно је да смо сви у осећању и мислима сложни, дишемо једном душом, кад је питање о нашој милој отаџбини.

И заиста свет се поче одвајати у разне групе и њих разним правцима; свака група жури на своје одређено место где ће се држати збор.

Како, разуме се, нисам могао стићи на све зборове, го се са својим познаником упутим тамо куда њаше он и његова група. То су били чиновници судске и полицијске струке.

Зађосмо у пространу салу једног хотела, у којој већ беху спремљена седишта и сто са зеленом чохом за сазиваче збора. Родољубиви грађани поседаше на столице, а сазивачи заузеше своја места за столом.

— Браћо, поче један од сазивача; ви већ знате

што смо се овде окупили. Све је вас овде окупило племенито осећање и жеља да се нађе лека и стане на пут дрским упадима анутских чета у јужне крајеве наше драге отаџбине, да се помогне несрећноме народу који страда. Него пре свега, господо, као што знате, при оваквим приликама ред је да се изабере председник, подпредседник и секретари збора.

После дуге граје изабраше тога што отвори збор за председника а оне друге сазиваче за остало зборско часништво.

Пошто се по утврђеном реду и обичају часници одборски захвалише родољубивом скупу на тој реткој почасти, председник лупи у звоно и објави да је збор отворен.

— Жели ли ко да говори? упита.

Јави се један из првог реда седишта и рече да је рад да се са збора поздрави влада и велики, мудри државник, који ће самом владару протумачити изразе њихове верности и оданости.

Збор прими тај предлог и одмах се спремише написмени поздрави, који беху акламацијом усвојени, али да се само на неким местима удеси ред речи правилно по синтакси.

Стадоше се јављати говорници све јачи и јачи. Сваки говор беше пун родољубља, пун бола и пун гнева према Анутима. Сваки је од говорника био сагласан с предлогом првог говорника, да се без икаква одлагања, јер је ствар и иначе хитне природе, донесе одмах ту на збору оштра резолуција, којом ће се најенергичније осуђити варварски поступци Анута.

И ту одмах изабраше тројицу, који су добро владали језиком, да саставе резолуцију у поменутом смислу и да је прочитају збору ради одобрења.

У исти мах јави се један с готовом резолуцијом и замоли збор за дозволу да је прочита, па ако се збор слаже с њом, да се прими

Одобрише му, и онај узе читати:

„Чиновници судске и полицијске струке окупљени на

данашњем збору, дубоко потресени немилим догађајима који се свакодневно на жалост одигравају у јужним крајевима наше земље, због варварског понашања Анутских чета, налазе се побуђени да донесу следећу резолуцију:

1. Дубоко сажаљевамо што је наш народ у тим крајевима снашла таква беда и несрећа;

2. Најоштрије осуђујемо дивље поступке Анута узвикујући: Доле с њима!

3. С гнушањем и презрењем констатујемо, да су Анути некултуран народ недостојан и нижље својих просвећених суседа."

Ова резолуција би једногласно примљена у начелу, али при бурној дебати у појединостима би још усвојено да се код 2. тачке дода код „дивље" још и реч „одвратне".

За тим овластише управу да у име збора потпише резолуцију, а збор се разиђе у највећем реду.

На улици опет гужва и маса света што се враћаше са многих патриотских зборова.

На лицима се њиховим сад примећаваше душевни мир, као оно кад човек осети задовољство после извршене тешке, али племените, узвишене дужности.

На многим местима чуо сам разговор овакве природе:

— Није требало никако да буде, онако онтро доказује један.

— Шта, није требало! добро је оно. Није него шта мислиш? Према таквим животињама треба бити груб и онтар, љути се други.

— Знам, молим те, али не иде, није тактично! опет ће први.

— Какав такт према њима ти још хоћеш? Да се ваљда не замеримо тако ваљаним људима, шта ли? Овако ти њима, на кад чита да се стресе, опет ће други, а глас му дрхти од љутине.

— На ми баш и треба као просвећени да будемо узвишенији од њих; а после тога, треба бити опрезан

да се не замеримо суседној земљи, разлаже онај миролубиви и тактични.

Пред вече тога истог дана већ су се у новинама могле читати многобројне резолуције донете тога дана на родољубивим зборовима. Нико није изостао а да не похита земљи у помоћ. Препуне новине: резолуција професора поводом немилих догађаја на југу Страдије, резолуција омладине, резолуција учитеља, резолуција официра, резолуција радника, трговаца, лекара, преписача. Једним словом нико није изостао. Све су резолуције у једном духу, све оштре и одлучне, у свакој има оно „дубоко потресени", „најоштрије осуђујемо", и тако даље.

У вече је опет настало весеље у граду, а затим миран, тих и спокојан сан родољубивих и куражних синова срећне земље Страдије.

Сутра дан су стизале вести из осталих крајева Страдије. Ни једног јединог места нема где не бејаше донета оштра резолуција поводом „последњих немилих догађаја", како су то Страђани назвали.

А већ по себи се разуме, да је сваки грађанин за ове велике услуге отаџбини, ко мање ко више, обасут одликовањима за грађанску кураж и врлине.

И мене одушеви тај бујни народ пун грађанске свести и самопрегоревања за општу ствар, па ми се из груди оте узвик:

„Страдијо, ти нећеш никад пропасти, па ма сви народи пропали!"

— Ха, ха, ха, ха! у том тренутку као да ми зазвони у ушима опет онај сатански, подругљив смех неког злог духа ове срећне и блажене земље.

Нехотице уздахнем.

(Наставиће се).

Радоје М. Домановић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконског јунака.

(8.)

Први војник из патроле предводнице, стрелац који се дуж зидова прикрада у непријатељској вароши, не ступа напред с толико обазривости с колико је Тартарен прелазио ово кратко растојање од гостионице до поште. На најмањи бат корака који се чуо иза његових, застајао је и пажљиво разгледао изложене фотографије, прелиставао какву енглеску или немачку књигу, да би натерао полицајца да прође испред њега; или би се нагло окренуо и зверских очију унео у лице каквој слушкињи која је пошла на пијацу, или каквом мирном туристи, староме шљивару са заједничкога стола, који је силазио с тротоара, уплашен, мислећи да има пред собом неку луду.

Кад би дошао до поште чија су одељења доста чудновато била окренута непосредно улици, Тартарен би прошао неколико пута горе доле, промотрио све личности пре него што пође напред, затим би јурнуо, завукао у прозор главу, рамена, шапатом промрмљао неколико речи, које је увек морао поновити, што га је доводило до очајања, и кад би најзад добио тајанствену пошиљку, вратио би се у гостионицу заобилазећи поред кујне, грчевито држећи руку у џепу на свежњу писама и новина, спреман да све поцепа, да све прогута на најмању опасност.

Манилов и Бољибин готово су увек чекали новости код својих пријатеља; у гостионици нису становали из штедње и из обазривости. Бољибин беше нашао рада у једној штампарији, а Манилов, као врло вешт столар, радио је за предузимаче. Тарасконац их није волео; један му је био непријатан због својих гримаса, због свога подругљивог лица, а други му није давао мира са својим дивљачким изгледом. После, заузимали су и сувише места у Соњином срцу.

„То је прави херој!“ говорила је она за Бољибина, и причала је како је он пуне три године сам самцит штампао један револуционарни лист усред Петрограда. Три године није излазио, нити се на прозору показивао, а спавао је у једноме великоме орману, у који га је жена, код које је био на стану, затварала свако вече с тајном машином за штампање.

На какав је тек био живот Манилољев, који је читавих шест месеца провео у лагуму под зимским дворцем, вребајући згодну прилику, спавајући ноћу на наслаганом динамиту, услед чега је добио несносну главобољу и нервозне нападе које је још појачала вечита зебња, изненадна појава полиције која је осећала да се нешто спрема и изнебуха обилазила раднике у дворцу. Кад би с времена на време изишао, Манилов би се срео на Поморском тргу с каквим изаслаником револуционарнога комитета који га је у проласку тихим гласом питао:

„Је ли свршено?

— Није још...“ одговарао је Манилов не мичући уснама. Најзад, једно вече месеца фебруара, на исто питање истим речима, он одговори с највећом мирноћом:

„Свршено је...“

И готово у истом тренутку страшан пуцањ потврди његове речи, и свё се свеће у дворцу наједанпут угасише; цео трг остаде у потпуном мраку, кроз који су се чули узвици бола и страха, звуци труба и кораци војника и ватрогасаца који су јурили са носилима.

И Соња заврши своје причање речима:

„Није ли то ужасно, толико људских живота, толико труда, одважности и вештине, и све узалуд?... Не, не, ти покољи рђаво су средство... Онај на кога се циља увек се спасе... Најбољи, најчовечнији начин био би ићи на цара, као што сте ви полазили на лавове, одлучан, добро наоружан, стати на какав прозор, на врата од кола... па кад прође...

— Тако је!... нема сумње...“ одговарао је Тартарен збуњено, чинећи се да не разуме на шта се тиме циља,

и сместа би се упустио у какву филозофску, хуманитарну препирку, с којим од многобројних гостију. Јер Васиљевљеве нису похађали само Бољибин и Манилов. Свакога дана долазила су к њима нова лица, млади људи или жене, који изгледаху као сиромашни ђаци, занесене наставнице, плаве и румене, с упорним челом и с дивљачном детињаријом Соњином; људи стављени ван закона, прогнаници, но неки што више осуђени на смрт, што ни најмање није ремetило њихову младалачку живост.

Они су се смејали, разговарали гласно, и како је већина говорила француски Тартарен се убрзо навикавао на њих. Звали су га „чиком“, налазили су у њему нечега детињастог, простодушног, што им се допадаше. Можда је мало прелазио границе са својим ловачким причама, загрћући рукав до лакта да покаже на руци ожиљак од пантерових ноктију, или показујући под брадом јамице које су биле дело каквога лава из Атланских гора; можда је и мало пренагљено постајао поверљив с људима, обухватајући их око паса, наслањајући им се на рамена, називајући их њиховим именима после пет минута познанства:

„Слушајте Димитрије... Ви ме познајете, Федоре Ивановићу...“ У сваком случају, не одавно; али им се он ипак допадаше са своје пуноће, свог љубазног лица, поверљив, тако жељан да се допадне. Они су пред њиме читали писма, ковали планове, састављали лозинке да заварају траг полицији, вршили читав заверенички посао који је необично јако занимао машту Тараскончеву; и ма да је по природи био противан свакоме насиљу, не могаше се по кашто уздржати а да се не упусти у претресање њихових убилачких планова, одобравао је, осуђивао, давао савете, као пун искуства поглавица, који зна шта је рат и који је навикао да рукује свакојаким оружјем и да се хвата у коштац с дивљим зверовима.

Једнога дана што више, када су у његовоме присуству говорили о убиству једнога полицајца кога је један нихилист убио ножем у позоришту, он их увери

да је ударац рђаво изведен и поучи их како се ножем удара:

„Овако, гле! одоздо на више. Тако нема опасности да ћете се повредити...“

И одушевивши се својим сопственим покретима:

„Претпоставимо, овај! да се с вашим деспотом нађем очи у очи, у лову на медведе. Он тамо где сте ви, Федоре; ја овде, поред стола; обојица с ножевима у руци... Ту смо, господару, да се огледамо...“

Стојећи на сред собе, с повијеним коленима својих кратких ногу да би боље скочио, режећи као какав спикираш, он изведе пред њима праву борбу, која се сврши с његовим победоносним криком кад је заби нож до дрска, одоздо на више, гром и пакао! у утробу свога противника.

„Тако се то ради, децо моја!“

Али каква грижа савести после тога, какав страх када би, опростивши се Соњиног магнетизма и њених плавих очију, заноса који се дизао из кйте ових успјаних глава, остао сам, с каном за сналање на глави, премишљајући крај чаше са заслађеном водом коју је свако вече пио.

Заиста, што се он плете? Тај цар на крају краја није његов цар, и све ово њега се баш ништа не тиче... Ала да га једног дана затворе, издаду, предаду руским судовима... Брррр! ти козаци не знају за шалу... И у мраку његове собе у гостионици, с оном ужасном моћи уображења, коју хоризонталан положај још појачава, пред њиме се стадоше низати, као на каквоме од оних албума које је у детињству добијао о новој години, разнолике и страшне муке којима је био изложен: Тартарен у бакарним рудницима, као Борис, до појаса у води, тела истрошена, отрована. Он побегне, сакрије се у снегом покривене шуме, а за њим се натурили Татари и пси који су дресирани за овај лов на људе. Малаксала од зиме и глади најзад га хватају и вежају између два робијаша, пошто га је пољубио пон масне косе, који за-

удара на ракију и рибљи зејтин, док тамо, у Тараскону, по сунцу и уз звуке празничне музике, светина, незахвална и заборавна светина, пење блажена Костекалду на фотељу П. А. К.

У страху од једнога од ових ружних снова дрекнуо је он: „У помоћ, Безуке...“ и послао апотекару своје поверљиво писмо натопљено знојем страве. Али једно обично Соњино добардан, у правцу његовога прозора, било је довољно да га опчини, да га поново баци у све слабости неодлучности.

Једно вече, враћајући се у гостионицу из курсалона са Васиљевљевима и Бољибином, где су два сахата слушали узбудљиву музику, злосрећник заборави на сваку обазривост и „Соња, ја вас љубим“, које је тако дуго уздржавао, изговори стежући руку која се наслањаше на његову. Она оста равнодушна, и под осветљеним тремом где су се зауставили погледа га право у очи, бледа као смрт: „Кад је тако, заслужите ме...“ рече она с леним загонетним осмехом, осмехом који заиграо на њеним ситним белим зубима. Тартарен хтеде одговорити, обвезати се заклетвом на какво злочино безумље, кад му момак из гостионице приђе:

„Чекају вас горе... Нека господа... Питају за вас.

— Питају за мене!... До ђавола!... Шта хоће са мном?“ И број I из албума изиђе му пред очи: Тартарен затворен, издан... На сваки начин, беше се уплашио, али му је држање било херојско. Пустивши живо Соњу: „Бежите, спасавајте се...“ рече јој угушеним гласом. Затим се попе, уздигнута чела, поноситих очију, као да иде на губилиште, али толико узбуђен да се мораде чврсто ухватити за ограду.

Кад је ступио у ходник, спази неколико људи у дну, пред његовим вратима, који су гледали кроз кључаницу, лунали и викали: „Хеј! Тартарене...“

Он крочи два корака, и са стегнутим грлом рече: „Тражите ли мене, господо?

— Вас, да како, господине председниче!...“

Један старчић, живахан и сув, у суром оделу, који као да је на своме капуту, своме шеширу, својим доколеницама и својим дугачким опуштеним брковима носио сву прашину са Варошког Шеталишта, загрли јунака и протр о његове глатке и нежне образе суву кожу некадашњег обмундировног капетана.

„Бравида!... није могућно!... Па и Екскурбанијес?... А ко је оно тамо?...“

„Драги у-у-учитељу!...“ зачу се неко мукање, и ученик прође, ударајући о зид неком дугачком пецаљком увијеном при врху, умотаном у хартију и воштано платно.

„Шта видим! Паскалон... ходи да се пољубимо, малишане... Али шта то носи?... Та остави то!...

— Хартију... доле хартију!...“ шапутао је мајор. Дете живо одви завој, и тарасконска застава разви се пред очима запрепашћенога Тартарена.

Изасланици поскидаше каце.

— Господине председниче — Бравидин глас дрхтао је, свечан и озбиљан — ви сте тражили заставу, и ми смо вам је, ево, донели!...“

Председник избечи очи као јабуке: „Ја, тражио?...

— Шта! нисте је тражили?...

— Ах! да, јесам, јесам...“ рече Тартарен коме ниме Безукеово каза све. Он све разумеде, остало погоди, и тронут вештом лажи апотекаровом, који га је на тај начин опомињао на дужност и на част, угушеним гласом промуца кроз своју кратку браду: „Ах! децо моја, како је лепо од вас! како се радујем...

— Живео председник!...“ продера се Паскалон витлајући заставом. Екскурбанијесов гонг загрме, и његов убојни крик „Ха! ха! ха! дижимо грају...“ одјекну чак у гостионичким подрумима. Врата се отвараху, радознале главе помаљаху се на свима спратовима, на се одмах, уплашене, уклањаху испред ове заставе, испред ових црних и косматих људи, који су млатајући рукама урлали необичне речи. Никад се у мирној гостионици код Јунгфрау није чула таква граја.

„Хајдмо у моју собу,“ рече Тартарен стидећи се мало. И док су по помрчини у соби пипали, тражећи жигице, на вратима се зачу снажно куцање; она се сама од себе отворише и на њима се указа дреко, жуто и надувено лице гостионичара Мајера. Он хтеде ући, али застаде пред мраком у коме су светлиле страшне очи, и са прага рече кроз зубе својим тврдим наречјем: „Јесте чули ви, да будете мирни... или ћу сад звати полицију да вас похапси...“

На ову сурову реч „похапси“ зачу се из мрака биволско мучање. Гостионичар стукну, али им опет добаци: „Зна се добро ко сте ви! на вас се мотри и ја не трпим такве људе у својој кући!...

— Господине Мајере, рече Тартарен благо, учтиво, али врло одсечно... Спремите ми рачун... Ја и ова господа полазимо сутра у јутру за Јунгфрау.“

О завичају, о мала отаџбино у великој! само што је чуо тарасконско наречје које је треперило с ваздухом из његове домовине на плавим борама заставе, и Тартарен би ослобођен љубави и њених замака, враћен својим пријатељима, своме задатку, слави.

А сад, напред!...

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Д. Л. Вокић.)

ХАЈДЕМО!

Дувају ветри и веју снези,
Беле се доље, беле се брези;
Надошли Дунав мутн се више,
И тамо шуми к'о да уздише.
Ал' за снег бели срце не мари,
За мене зима не има чари.
Ја склапам око, и душом гледам
Атину, Смирну, Јегејско Море,
Хелеспонт, Босфор...
далеки свет,
Где лимун сочни с нерандом зри;
Лотосов гледам цвет
И вечно-плаво небо високо,
Што над њим бди.

И гледам палме, чемпресе витe,
Маслине као брежуљке ките,
И ловорике, још неувеле,
И родне смокве... Видим газеле.
И чујем лава где силно риче,
Да ражљућено море надвиче.
Ја склапам око, и душом гледам
Камиле с многом робом богатом
Из миле Смирне:
и гледам крај,
Камо караван полази дуг;
Земаљски гледам рај.
С Обећаном се Земљом заносим —
Сан ми је друг.

Ја слушам звонцад камила трудних,
И погледима, Истока жудних,
Пратим клањање воће њихове.
И из корана чујем стихове...
Под вечним сунцем јаче се воли,
Из саме душе Богу се моли...
Ја Исток желим... Хајдемо тамо!
Исток је свете науке извор:
Исток је љубав,
да ли ми знаш?...
Ах! мили, далек, чаробни свет!
Господ је тамо наш!...
Хајдемо, душо, да и ти видиш
Лотосов цвет!

Јелена.

ПРОМЕНА.

Бејаше млада, тек процвао цвет;
Слушасмо радо голупчета гук;
Бејаше тице тек пустило лет;
Челици вредној тек се чуо зук.

Не беше капљу замутно прах,
Не беше чиста изгубила сјај;
Невине душе осећасмо дах,
Пролећа љупког ми гледасмо мај.

Пуна живота, — у животу над! —
Младица красна, без чворова прут;
На небу живота тек месец млад,
Што за собом сјајан оставља пут...

...Ал' неста цвета, и остаде трн;
Голупче красно свој промени гук;
Вран место њега сад загракта црн,
Лепне ноћне сад се зачу хук!

Капљицу чисту натруни трун,
Месецем зимским замени се мај,
Оголи цветни и лиснати жбун,
Чедности нежној виде се крај!

Израстоше чвори на пруту том,
Врлина њених отпаде род,
Помрча месец на путу свом,
И мрачан по мраку продужи ход.

Крилатом створу што бејаше лен,
За којим суза у оку ми сја,
Отпадоше крила, израсте реп —
Мргодно зачуђен остадох ја!

Јов. В. Маговчевић.

КРАЉ ТЕОДОР I КОРСИКАНСКИ.

I.

У оној чувеној двадесет шестој глави свог романа „Кандид или оптимизам“, Волтер свог јунака Кандида, у друштву пратиоца му Мартина, уводи у крчму, у којој застаје шесторицу странаца. По свршеном обеду види се да су сви непознати један другом. Тада настаје представљање. Последњи од њих рече: „Господо, ја нисам тако велики господин као ви, али и ја сам био краљ као остали: ја сам Теодор; био сам изабран за краља на Корзици; звали су ме „Ваше Величанство“, а сада ме једва зову Господином; ковао сам новац а сада немам ни мангуре; имао сам два министра, а сада једва и слугу; видео сам се на престолу, а био сам и дуго на слами у тамници у Лондону; па се јако бојим да то са мном не буде и овде, и ако сам, као Ваша Величанства, дошао да проведем карневал у Млецима.“

Тај краљ Теодор што га Волтер, приликом карневала у Млецима, у крчми посади за сто поред султана Ахмеда III, руског цара Ивана, енглеског краља Карла Едварда и двојице пољских краљева, и коме у уста стави речи онако парадоксалне садржине, није био нико други до Теодор Антоније од Најхофа, о коме данас хоћемо да донесемо ову историјску цртицу. Он је рођен у Мецу око 1685. год. Отац му је имао баронију у грофовству Марк у Вестфалији и био је капетан гарде министерскога владике, али кад се ожени девојком из грађанскога реда, измаче у Француску, где стече милости код војвоткиње Орлеанске. По смрти му, његов једини син Теодор још дечаком постаде паж војвоткињин, а кад му би седамнаеста година, ступи у регименту као поручник.

Али овај тамо не остаде дуго. Тежња за пустоловством и превелика амбиција нагнаше га да напусти то

место, те оде у Шведску, где нађе заштитника у барону Герцу, министру Карла XII, који се у то доба бавио идејом о повратку Стуарта на енглески престо, те му је Теодор био добро дошао, да помоћу њега одржава везе с кардиналом Алберонијем, канцеларом шпанским. Међутим, и ако је Теодор био ревностан извршилац поруке у овој дипломатској мисији, он не беше за послове тог рода. Његов темпераменат није био за послове, где се имало зрело мислити, дуго и стрпљиво радити на једном послу и пажљиво га изводити. Брз и несталан, он ускоро са дипломатског поља пређе на авантуре. Али тамо у мало што не наседе, јер га ове доведоше до самог прага женидбе; и он таман смераше да се жени и смири, кад несталност и страст за новотаријама поново оживеше у њему идеје, које га тискаху к слави и богатству. И ако му беше стало до женидбе, он не могаше одолети овим жељама, зато прво помисли да своју женидбу одгоди бар за неко време. Ну пожуда за славом убрзо доби тако јак мах, да потпуно напусти мисао о женидби и потражи славе у рату.

II.

Годину дана пре овога (1715. год.) велика сила турска беше упала у Морејску, којом владаху Млечићи после Карловачког Мира. У току 1715. и нешто 1716. год. сви тамошњи градови падоше шака Турцима, који потом нападоше на Крф. Тада млетачка република беше у великој опасности, зато је још израније тражила помоћи од аустријског Цесара Карла VI, позивајући се на међусобни уговор о савезу за одбрану од Турака и на услуге учињене Цесару у време рата због шпанског наследства. И Цесар не толико из наклоности према републици колико да заштити своје интересе и да не дâ маха јачању турске царевине, стаде се заузимати за републику па даде ствари такав ток, да је Порта нашла за потребно да му објави рат, чему је овај, у осталом, и тежио, те је израније спремао војску на Дунаву, којој за главног заповедника

би постављен Јевђеније Савојски, чувен са својих победа код Хехштета, Турина, Малплака. Ратна срећа још у самом почетку беше на страни ћесареваца. У мају 1716. год. отпочеше сукоби непријатељских војсака: 6. августа турска војска код Петроварадина би сатрвена и у окршају погибе велики везир Али-паша Ћумурџија; у октобру паде Темишвар; у новембру Панчево; за то пак време Турци напустише и читав низ утврђених места на Сави и Уни, тако да у зиму 1716. год. не беше више Турака на левој обали Дунава. Али се ћесаревци не задржаше само на томе. Они се спремаху да пређу и на другу страну Саве и Дунава, па да отму Београд и да заузму Србију. За тај посао ћесарева војска била је доста јака. Шта више, дотад постигнути успех мамио је многе добровољце под заставу Савојскога. Ове је поглавито мамила жеља да стекну славе. И многи чланови немачких и других владалачких дворова похиташе на Дунав, да се нађу поред славом увенчанога Јевђенија Савојскога и да помогну одбрани Хришћанства од Турака. Ту је био инфант португалски, краљевић пољски, кнезови баварски, наследник анхалт-насавски, кнезови саксен-салфертски, кнез савојски, кнезови хесен-каселски, кнезови виртембершки, кнез кунбахски, наследник сулцбахски, кнез таксиски, кнезови Лобковиц, кнез салцбуршки, кнезови лоренски, кнезови холштајн-бек, кнез бевернски, кнез дик-аренбершки, кнез Курсије, кнез хохенцолернски, лихтенштајнски, љубомирски, и. т. д. И тамо где се беху окупили толики владаоци и наследници, у пролеће 1717. год. пође и Тодор од Најхофа, да потражи среће.

По речима у његовој аутобиографији[1]) он је био ступио у службу изборника баварскога и желео је да

[1]) На један примерак његове аутобиографије у рукопису наишли смо у градској библиотеци у Греноблу, у Француској. Садржина њена јесте од интереса за слику пустолова XVIII столећа. Она, а поглавито писање Теодорово о свом бављењу под Београдом 1716. год. и побудило нас је на писање ове слике. Пасажи из његове аутобиографије обележени су знацима навода.

буде још у првим четама Савојскога, али то није могао постићи, већ је стигао к војсци на Дунав тек у доба, кад је Савојски прешао Дунав и отео Београд. Умешан и окретан, како је већ био, Теодор нађе начина да се догура до свите главног заповедника, само не толико да се поучи у ратној вештини, колико да би најкраћим путем дошао до жељене части. Он је био од оних што су знали да се достојанства лакше постижу ласкањем моћнима и бављењем у околини таквих, него каквом било памећу и личном храброшћу, а није се устезао ни прибегавати разним средствима. Зато је и успео да се додвори Савојскоме. Бавећи се пак у непосредној близини овога за знамените опсаде Београда и пораза Турака, који је Ћесаровце направио господарима све северне Србије, овај пустолов имао је прилике да запази неке појединости, које бацају више светлости на најглавнији моменат рада главног заповедника, те су ове од интереса не само за потпуније познавање самог догађаја и умешности Савојскога, већ и овог пустолова, који је о томе оставио помена у својој аутобиографији.

15. и 16. јуна ћесарска војска била је прешла Дунав и искрцала се под Београдом. Потом је настало њено размештање а затим опсада Београда, са свих страна одвојеног од Турака. Ну турска посада у граду држала се добро, а на двадесет дана по доласку Ћесареваца силна војска турска, од две стотине хиљада људи, кренула се од Ниша. Њена прва одељења помолила су се на домак Београду око половине јула, а последњих дана месеца августа била се сва слегла и Ћесаревце довела између две ватре. „Тада се Турци поставише на узвишењима, која опкољаваху положај Ћесареваца, на даљину од миље и по, али фронт терена што га заузимаху, беше доста стешњен. Велики везир би још неразмишљен те се улогори у више двоструких линија према Сави и Дунаву, тако да се то не даваше извршити а да противнику не открије свој бок у свеколиком пространству положаја.

Уз то један широк канал за наводњавање одвајаше ове од Турака, само овај беше ближи другима него првима.“[1])

Положај ћесарске војске, између посаде у граду и грдне силе непријатељске с поља, био је врло критичан и јако је забринуо све сем Јевђенија Савојскога, који је, као ратник виших погледа од свих других, предвиђао да ће Турци првом несмотреном кораку, учињену приликом распореда трупа, придодати још коју већу погрешку, на је жељно очекивао тај тренутак. Најпосле се приближи и тај дан, умешно припреман. „Једно вече, прича овај наш пустолов, разговарах с кнезом Јевђенијем о расположењу што га војска показиваше за бој, и о згодној прилици што нам је, како изгледаше, даваху Турци. На моје разлоге он одговараше с оном добротом њему урођеном, не откривајући ми своје планове. На то уђе кнез Александар Виртембершки и упита га: „Зар не мислите сутра уништити сву силу султанову“? — „Како то“? одговори Јевђеније. Зар мислите да је то тако лака ствар? — „Без сумње! одговори Виртембершки. Њих треба напасти само у њихову логору, чији је положај горег избора него оних код Хохштета и Турина.“ Ова два кнеза препираше се преда мном, при чему се један одаваше свој напраситости свога карактера, док други никад не излажаше из граница своје благости. Најпосле се Савојски учини као да устуна говорећи Виртембершком да пристаје сутра с њим да разговара о противничком положају и о разлозима који могу допринети да се учини успешан напад. Кад кнез Александар изиђе, заповедник ми рече како је уверен да ћу променити мишљење и да ми само за тренутак изгледа потребно ступање у бој. Сутра дан рано виши официри одоше ка кнезу Јевђенију: једно повеће одељење под командом грофа Кевенхилера пође напред и прикри његово кретање, потисну турске страже, те се осмотри изабрано бојиште. Потом се вра-

[1]) О опсади Београда и положају противника, детаљно се може наћи у студији ђенерала Косте Протића „Одломци из историје Београда“ у Годишњици VII.

тише к војсци, увереној више него ма кад да јој се ваља тући. Међутим она се никад није налазила у тако критичном положају као што је био овај у коме смо били. Долазак везира био је увећао храброст и наду опсађених, а наша се војска умањила; потребе нам не могаху доспети Дунавом; турска флота надмоћнија од наше и артилерија с града затвараху нам тај пут; а шесет хиљада Татара, што се тркаху по висоравну, спречаваху сваки приступ сувим.

„То вече вечерах код кнеза Јевђенија, који се кан' да беше одлучио да покуша срећу. При поласку рече грофу Мере-у да ме одведе у његов кабинет и да га сачека са мном. „Ви мислите, рече нам он улазећи, да сам подлегао, али се варате; чујте мој разлог, процените га, а потом ћете ми рећи шта мислите о њему. Могли сте видети гомилу фашина што је Турци дижу у свом логору. Лако је прозрети на што ће је: они се спремају да нас нападну у нашем логору. Ја сам далеко од тога да их спречим; али нам могу доћи само пошто пређу врло велику провалу, која иде од Саве к Дунаву. Ова је провала и сувише близу нашега логора, да би они могли мислити да се поставе с ове стране. Она ће доћи између њихових линија. Биће, дакле, у ствари раздвојени на двоје, и ја ћу их напасти чим учине тај корак, са у толико више наде на успех што ћу према себи имати само један део њихове силе. Ако ли пак сви пређу провалу, биће нападнути на месту без дубине, где ће им сви покрети бити скучени. Додајте томе тешкоће готово несавладљиве препоне при одступању, што је врло велика незгода за трупе недисциплиноване и које се никад не могу сакупити. Али у случају, ако се везир узјогуни, што не мислим, да ме блокира, бавећи се и даље у логору, у коме је сад, тада ћу бити приморан да се придружим мишљењу кнеза Виртембершког; ну ви већ увиђате да ради користи, која ће доћи као последица рђава покрета, на који мислим да наведем Турке, није оправдано следовати саветима, које кнезу Виртембершком и свој војсци диктују храброст и жеља да се одликују.“

Оваке разлоге Савојски је изнео и у ратном већу, и они су могли потпуно убедити свакога о умесности суђења Савојскога. Па и Теодор је био убеђен да друкчије није могло бити. Његa је говор главног заповедника „био очарао толико да му је речи сматрао пророштвом о успеху и радовао се што ће имати прилике да се користи за свој будући ратни живот.“ „Треба талента кнеза Јевђенија, одушевљено усклику је Теодор у својој аутобиографији, на моћи говорити убедљивом и војничком речитошћу, која му беше својствена! Он с нама уђе у појединости свих могућих покрета Турака, у колико се тичу његових планова. Па пошто сам се надивио његовом здравом разуму и увиђавности, изиђосмо уверени у тачност његових погледа и у успех што ће га постићи његова стрпљивост и мудрост.“

Али и ако је Савојски врло речито бранио свој план у ратном већу, и ако је то исто чинио и пред овом двојицом, ипак је он мислио обратно ономе што је говорио. Он је имао намеру не да чека да га нападну Турци, већ он њих да нападне у њихову логору, а онако је говорио што је рачунао да Турци имајући доста достављача у Цесаревој војсци, те могу бити извештени о одлуци ратног већа и осујетити му план, па је хтео да лажно обавештене Турке изненади својим нападом. Савојски у овај мах није имао поверења ни према коме на ни према пустолову Теодору, зато је пред њим онако бранио план, но коме није мислио поступити. Зато је, по одласку свих из свога стана, призвао свог тајника и поузданог и повер-љивог графа Палфија те с њима средио писмена наређења за све команданте о нападу на Турке сутра у јутру. И доиста сутра дан у уречено доба Цесаревци нападоше Турке, један их део уништише а остале нагнаше у бегство, и задобише огроман плен. Даља пак последица би: прво, заузеће Београда, а потом широм отварање капије за продирање на југ.

(Свршиће се).

Јов. Н. Томић.

ЕНГЛЕСКИ ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ.

(3.)

III. — *Влада и Скупштина.*

Парламенат је почео у Енглеској као надзорно тело; он није владао сам, већ је само натеривао Краља да он влада по закону. Доцније, Парламенат се није задовољавао тиме што Краљ влада по закону; он је тражио да Краљ влада с министрима, који уживају поверење Парламента, макар краљево и не уживали. Али, једна Скупштина може ићи још и даље; присвојивши себи избор министара, она може покушати да сама влада преко тих министара које, у ствари, она поставља и отпушта. У апсолутној монархији министри су били краљеви секретари, који су само извршивали његову вољу; под парламентарним режимом може се десити да они постану скупштински секретари, који само извршују одлуку скупштинске већине. У том случају, Скупштина мења сасвим карактер, постајући од надзорнога тела управно.

Питање је сада је ли и енглески Парламенат прошао кроз све те мене; је ли и он, почев као устава краљевској власти, свршио тиме да краљевску власт себи награби? У оним континенталним државама које су примиле парламентарни режим, Скупштина је у ствари краљ; она влада преко министара који су јој исто тако послушне слуге, као некада Лују XIV његови министри. Кад се напада на парламентаризам, мисли се обично на континентални парламентаризам, и код континенталног парламентаризма, нарочито, на ту потпуну потчињеност министара Парламенту. Нико не може бити противан томе, да над Владом врши надзор Скупштина, која јој неће дати да прекорачи границе закона; нико не може бити противан ни томе, да се Влада преда људима који уживају поверење скупштинске већине; али многи могу бити, и јесу противни томе, да Влада, прешавши прво из

руку краљевих у руке министара, пређе за тим из руку министара у руке Скупштине.

По својој првобитној намени Скупштина није имала да сама врши власт, него да брани народ од злоупотребе власти. Овакво надзорно тело потребно је ма ко вршио власт: организација власти никад се неће толико усавршити да злоупотребе власти постану немогуће. Међутим, кад се Скупштина не задовољава тиме да одређује министре, него хоће да она преко њих још и управља, онда она у исто време и влада, и сама над својом владом води надзор. Онда је, другим речима, Влада ослобођена сваког надзора, пошто су се управно тело и надзорно изједначили. Укратко, Скупштина може чинити какве хоће злоупотребе; њу неће имати ко да у томе спречи.

Противу скупштинске владе не говори само то, што је то Влада без надзора; Скупштина је, сем тога, још и сасвим неспособна за послове једне Владе. Њој смета већ и њена организација да с успехом игра владину улогу. Влада се бави конкретним случајима: она има да задовољи потребе једног тренутка, како се појаве; она има да се користи приликама што пре, док не би измакле; њена је дужност акција, и зато се од њених органа тражи, на првом месту, брзина одлучивања, спојена с брзином извршивања. Скупштина, пак, није организована тако како ће радити што брже, већ тако како ће радити што спорије. Она је установљена ради издавања закона: она се не бави конкретним случајима, она има да формулише апстрактна правила. При томе послу, главно је проучити и претрести ствар, покупити разлоге и за и против, и одмерити који су претежнији. При томе послу није толико потребна одлучност колико обазривост. Скупштински је поступак стога дуг, спор, сложен, удешен тако да Скупштина не би могла хитати, да би морала размишљати хтела не хтела. Ту је упућивање предлога у одбор; ту неколика читања пошто предлог из одбора изађе; ту претресање тог истог предлога у другом једном дому, који га поново проводи кроз исту процедуру. Према томе, не

може бити ништа погрешније него допустити Скупштини да са својим законодавним функцијама споји и извршне. То значи употребити за акцију једно тело које је организовано за дискусију. Кад Скупштина узме у своје руке управу, њене се врлине претварају у мане; сукоб супротних мишљења, који уноси толико светлости у њене дебате, рађа сада збуњеност; обазривост с којом она гледа да између крајњих мишљења нађе ону средину где је истина, између се сада у оклевање; уопште Скупштина се саветује онда кад се од ње тражи да дела, а „Рим је, саветујући се, изгубио Сагунт". Један критичар у стању је дати бољу анализу једног књижевног производа него његов творац; у стању је рећи које су му добре стране, а које рђаве, и зашто су једне добре а друге рђаве; у стању је, шта више, поставити и правила доброг писања, али, у већини случајева, није у стању ништа по тим правилима створити. Употребити, нак, Скупштину, чија је снага такође у анализи и критици, за конструктивне послове Владе, јесте од прилике то исто, што тражити од једног критичара да напише песму, роман, драму.

У Енглеској, и то треба одмах рећи, Парламенат није изашао из своје праве сфере. Нико није јасније и тачније одредио природу његових односа према Влади, него професор Џон Сили, познати историк, један од претеча данашњег Империализма. У свом „Уводу у политичку науку", он вели ово: „Обично се држи да Парламенат заповеда, а министар слуша. Ни најмање! Министар заповеда; он је краљ а не слуга, и управља како народом тако и Парламентом. Истина, Парламенат га је закрајно, па га може и раскрајити. И онда ће ми се рећи, ако Парламенат може отпустити министра, чим усхте, он га, очевидно, може претњом отпуштања натерати да га слуша, — министар ће, дакле, вршити вољу Парламента да би сачувао своје место.

„Али огромна је разлика између једног представника и једног пуномоћника. То се види у случају чланова

Парламента. Сваки је од њих послан у Доњи Дом да каже мишљење својих бирача. Значи ли то да он не сме рећи своје мишљење? Ни најмање; он представља своје бираче не тако што је жртвовао своје мишљење њиховом, већ тако што је истог мишљења с њима. Следствено, ми држимо да онда, кад посланик на дну душе мисли друкчије но његови бирачи, то може бити или не бити разлог да дâ оставку; али то не може бити разлог да напусти своје мишљење, на да роњски прихвати мишљење својих бирача. Другим речима, постајући њихов представник, он не постаје њихов слуга, и он је дужан да у сваком случају ради онако како по његовом мишљењу, а не по њиховом, треба радити.

„Ово још у већем степену важи за министра. Он је истог мишљења с Парламентом, — зато и јесте министар; али он није позајмио своје мишљење од Парламента. Парламенат га је изабрао не зато што је он савитљив, што нема свог мишљења, што је готов прилагодити се сваком гледишту које преовлада у Парламенту. Парламенат га је изабрао из сасвим супротних разлога, — зато што су му уверења необично чврста, или бар таква изгледају; што се од њега може очекивати снага и енергија једнога човека који сву душу уноси у посао. Навек се сматра као изопачавање кабинетске владе, кад министар очекује заповести од Скупштине, кад је готов узети натраг своје планове, да би их, поправљене, поново поднео Скупштини... Зашто се то сматра као изопачавање кабинетске владе? Зашто не треба *тако* да буде? Ако је Скупштина суверен, а министар њен секретар, онда би овакво понашање код министра било исто онако умесно и природно, као што налазимо да је умесно и природно код секретара једног друштва. Али тако није. Министар је, истина, изабран Доњим Домом, али је изабран да влада, а не да служи; Скупштина не управља њиме, него га овлашћује да он управља њоме. Може бити сама нас реч *министар* наводи на заблуду, јер зар министар не значи слугу? Али није потребно ни помишљати

да министар није министар Парламенту већ Круни. У главном, енглески је министар један шеф. Ако он зависи од других, који га постављају и збацују, сваки се шеф налази у истом положају.“

Боље се не може рећи. Енглески је министар одиста шеф Парламента, шеф слободно изабран, истина, и кога Парламенат може у свако доба збацити, али кога, докле га не збаци, мора слушати. У енглеском Парламенту постоји једна функција која ни у једној другој Скупштини: то је функција Вође (Leader). Сваки Дом има свога Вођу, и тај је Вођа увек један од министара. Ако је члан Доњег Дома, министар председник врши сам дужност Вође у њему; иначе, та дужност прелази на једног од оних чланова кабинета који су узети из Доњег Дома.[1]) Онај министар који постане Вођ Доњег Дома долази по рангу одмах иза министра председника. Кад год је био на влади, Гледстон је сам водио Доњи Дом; лорд Солзбери, који, као нпр. има своје место у Горњем Дому, уступио је вођство у Доњем Дому једном свом блиском рођаку, Артуру Балфуру. Већ само то што се за скупштинског Вођу узима један од министара, потврђивало би довољно Силијеву теорију о односу између министра и Парламента. Дужности вођине није лако окарактерисати једном речи. Поред Вође Доњи Дом има и Говорника (Speaker), кога сам бира између оних посланика који нису уједно и министри, — и сада могло би се рећи да Вођа и Говорник деле између себе оне функције које ван Енглеске припадају председнику Скупштине. Говорник, и ако се обично мисли друкчије, није прави председник. Он представља Доњи Дом; он говори у његово име (отуда и његов назив), саопштава коме треба његове одлуке, и потписује његова акта. Поред тога што

[1]) Познато је да се у Енглеској само чланови Горњег Дома и Доњег могу узимати за министре, али је мање познато да министри могу присуствовати седницама само онога Дома чији су чланови. Лорд Солзбери не би могао отићи у Доњи Дом и ту говорити, као што ни Чемберлен не би могао отићи у Горњи.

је представник Дома, он је и његова дисциплинска власт. Он одржава ред у његовим седницама, примењује пословник и тумачи га у спорним случајима. Али Говорник не може чинити никакве предлоге Дому. Кад треба да се Дом одложи, или да поднесе Круни какву адресу, или да искључи кога свога члана, или да изјави жаљење за ким, или коме захвалност, — за све то узима иницијативу Вођа а не Говорник. Улога се Говорника састоји у томе да каже Дому шта у ком случају прописује пословник; онда пак кад је остављено дискрецији Дома да што учини или не учини, њега Вођа саветује како ће поступити. Говорник је више пасиван орган, док је Вођа способан за иницијативу. Што је главно, Говорник нема никаква утицаја на састављање дневног реда. Као што ћемо одмах видети, сви се дани у недељи кад Доњи Дом ради, деле по пословнику на владине дане и на посланичке; у владине дане вођа је сасвим слободан у утврђивању дневнога реда, и пошто је владиних дана више него посланичких, то излази да је понајчешће Вођа господар дневног реда. То је толико тачно да је било примера да се опозиција обраћала њему да јој дâ један дан за претрес њеног предлога о осуди Владе, и онда је настајало врло интересантно договарање између њега и ње о томе, кад ће и како Влада пружити прилику опозицији да је ова нападне.

Треба додати, да Вођа има да изабере тренутак, кад ће се дебата закључити, и по његовом предлогу Говорник ставља на гласање, да ли ће се још говорити. Начелно, овакав предлог може учинити сваки посланик; у практици чини га поглавито Вођа. И обично, кад се на једног Вођу стане викати да тиранише Скупштину, да је прави султан или руски цар, то не значи ништа више него да он чешће „скраћује" дебате, предлажући одмах после првих беседа да се више не говори. Ако скупштинско време није било добро распоређено и корисно употребљено; ако је Скупштина много говорила а мало радила; ако је какав важнији предлог остао за други сазив, за то нико не криви Скуп-

штину, већ оног министра који јој је Воћа. Њега онда нападају новине за „скандалозно управљање скупштинским пословима“ и за „беспримерно упропашћавање скупштинског времена“. У Енглеској је однос између министра и Скупштине из основа другчији него у оним земљама које су тобоже примиле енглески парламентаризам. У Француској, у Италији, у Белгији, Скупштина се меша стално у владине послове, — у Енглеској влада се стално меша у скупштинске послове; у тим земљама, министар је врло често секретар Скупштине, — у Енглеској он је готово њен председник; у тим земљама Скупштина води министре, — у Енглеској воде они њу.

О томе колико је енглески Парламенат једна дисциплинована Скупштина, свеђочи најбоље његов пословник, и у том пословнику оне одредбе које се тичу парламентарне иницијативе.

Начело је да сваки члан Парламента има права поднети законски предлог; управо, такав предлог могу чланови Парламента једини и поднети, и кад министри хоће да узму иницијативу за какву промену у законодавству, они то чине у свом својству посланика а не министара. Ово је начело прешло и у савремене европске уставе, било да је право иницијативе признато као у Енглеској само посланицима, било да је признато како посланицима тако и шефу извршне власти. Али, то је начело у својој примени дало тако лепе резултате да се данас мање више свугде тражи лека од посланичке иницијативе. Нарочито се у Француској оно злоупотребљавало и злоупотребљује: ту би сваки посланик хтео да обогати своју отаџбину једним новим законом, — то му треба ради његова угледа код бирача: да би пак склонио своје другове да му предлог подупру, он, негледимице, подупире њихове предлоге, — и тако закони постају из године у годину све многобројнији и уједно све гори, јер што више закона Скупштина избацује, све мање времена на њихово проучавање употребљује. У Енглеској, међутим, нико се не жали на злоупотребу посланичке иницијативе. Зашто? Јамачно

зато што она ту постоји више у начелу него у ствари. Ту је право предлагати законе Влада присвојила готово сасвим себи. По пословнику, Скупштина ради прва пет дана у недељи; од тих пет дана, понедељак, четвртак и петак припадају искључиво Влади за њене послове; посланицима ван Владе остављају се уторак и среда; три дана, дакле, Влади, а два посланицима. Али и та два дана одузимају се с времена на време посланицима да би се дала Влади. По већ утврђеној практици, између Ускрса и Духова, Скупштина уступа уторак Влади, а после Духова уступа јој све среде сем две три. Кад се узме да је, од посланичких дана, среда намењена законским предлозима, а уторак свима осталима, и кад се узме да се Парламенат отвара, обично, у другој половини Јануара, а затвара у првој половини Августа, онда излази да је скупштинско време сасвим скромачки одмерено посланицима за њихове законске предлоге. Леонард Кортни, који је писао о енглеском Уставу, пошто је годинама био члан Парламента, тврди да је право чудо, ако један посланик који није министар проведе кроз Парламенат свој законски предлог. Законодавна је иницијатива de facto прешла са посланика на министре.

Владина је дужност да за сваки сазив састави Парламенту програм његових законодавних послова; она га, у пуном смислу речи, руководи у његовој законодавној радњи, и до сада он није извео ниједну реформу коју му она није предложила. У енглеском Парламенту нема оноликo законодаваца колико и чланова; ту се законодавна радња врши с једним планом који су чланови Владе утврдили, и пошто су ови не само законодавци већ и практични администратори, то се има јемства да ће се доносити закони од стварне потребе, а не само од теоријског значаја или ни од каквог значаја, и да ће се доносити у таквом облику у коме ће се моћи применити без муке. Још ниједна енглеска Влада није чинила онакве законске предлоге какве чланови законодавних тела у појединим државама Северо-Америчког Сазива, на име да се уза-

коне Десет Заповести, и да се женама забрани ношење мидера. Искључива иницијатива у законодавству припада Влади више de facto: за предлоге о издацима из државне касе она јој је призната и начелно. Доњи је Дом унео у свој пословник да се такви предлози неће узимати у решавање, ако их не поднесе који члан Владе. Док законске предлоге чланови Владе могу подносити само у свом својству посланика, дотле предлоге о издацима могу подносити само у свом својству министара. Круна има да каже колико јој новаца треба: Скупштина, да ли јој народ толико може дати. Кад би поједини посланици чинили предлоге о издацима, то би значило да Скупштина зна боље него Круна колико Круни треба новаца. Према томе Доњи Дом може само одбити или смањити издатке које му Влада предложи; он их не може повисити, а најмање може својом иницијативом предложити Влади издатке које она није тражила. У Француској, међутим, Скупштина може предлагати издатке Влади, као и Влада Скупштини, и ту се показало да је Скупштина још несмотренија у предлагању издатака него Влада, — јамачно зато што је њеним члановима лакше доћи до популарности расипањем државног новца него штедњом. Француске финансије доста пате од тога, што Скупштина, у место да се ограничи на спречавање Владе у трошењу, троши упоредо с њоме.

Према томе, енглески Парламенат има мање иницијативе него и један други Парламенат у Европи. Он је остао, што нигде иначе, веран својој историјској улози. Он води само надзор над Владом, а не даје јој директиву, и зато што јој не даје директиву, његова је иницијатива тако незнатна. Он не покушава да место ње управља; он пушта њу да управља, задржавајући себи право да је збаци, ако она управља рђаво. И само по том праву збацивања које Парламенту припада, може се још познати да је, на крају крајева, опет он старији, а не Влада.

Опажено је, међутим, да се енглески Парламенат веома ретко служи својим правом збацивања. У Француској, Скупштина траје четири године, и за те четири го-

дине промени, просечно, четири министарства. У Енглеској Парламенат траје, обично, пет до шест година, и за то време промени само једно министарство, или, још чешће, ниједно. У већини случајева он заврши с истом Владом с којом је и почео. Зато се поједини парламенти и називају именом шефа оне Владе коју су тако постојано подржавали, н. пр. Гледстонов Парламенат, Солзберијев Парламенат, итд. Ова се разлика између француске Скупштине и енглеског Парламента објашњује једном конвенцијом енглеског политичког живота, по којој се Парламенат распушта, чим изјави неповерење Влади. Ова се конвенција утврдила по практичној нужности. Као што смо раније показали, у Енглеској су могућа само хомогена министарства: зато, кад падне министарство које се ослањало на већину, није ни мислити да Парламенат продужи рад с једним другим, хетерогеним министарством састављеним како од чланова већине тако и од чланова мањине. Као што ћемо показати доцније, у свакој странци има само један човек, њен вођа, који може бити министар председник: зато кад падне министарство које се ослањало на већину, није ни мислити да Парламенат продужи рад с једним другим министарством састављеним из исте странке, али с другим шефом. Могуће је само једно од двога: или да дотадашње министарство уступи место опозицији, или да оно и даље остане на власти. Ако уступи место опозицији, ова мора распустити Парламенат, јер нема у њему већину. Ако пак дотадашње министарство остане и даље на власти, онда оно само мора распустити Парламенат, јер, после његове изјаве неповерења, не може више с њиме радити. У Енглеској се министарска криза решава дакле на општим изборима; она се решава на општим изборима зато што се друкчије не може решити, али то што је из почетка била само практична нужност, претворило се сада у једно начело. Из тога што се поводом сваког сукоба између Владе и Скупштине даје реч бирачком телу, извело се да Скупштина и не може оборити Владу друкчије него

условно, — т. ј. њено збачење Владе постаје коначно тек онда ако га и бирачко тело одобри. Скупштина суди Влади само у првој надлежности: противу њене пресуде постоји право апела на бирачко тело. Скупштини не припада право оборити Владу, већ јој припада право поставити питање бирачима, да ли треба оборити Владу. Влада се не мења парламентарним путем, већ путем апела на народ. Скупштина има само да одреди моменат, кад ће се тај апел извршити. Ова теорија по којој се одговорност Владе пред Скупштином замењује њеном одговорношћу пред бирачким телом примљена је од свих странака у Енглеској. На против, у Француској се узима још једнако да Скупштина суди Влади у првој и последњој надлежности, да је она може оборити, и не питајући бираче за мишљење. Докле енглески Парламенат, изјављујући Влади неповерење, одлучује уједно и своје распуштање, тако да Владу коју обори, не може преживети, дотле француска Скупштина, кад изјави Влади неповерење, не ризикује ништа. Тиме се објашњује зашто енглески Парламенат обара Владу тако ретко, а француска Скупштина тако често.

Та конвенција, да заједно с Владом пада и Парламенат који ју је дотле држао, одговара потпуно Сиејевој идеји о односу између та два чиниоца. Влада представља политичку организацију, вођство Парламента; кад је Парламенат обори, он, на неки начин, себе сама дезорганизује: он престаје бити Парламенат, као што војска без ђенерала престаје бити војска: следствено, он се мора распустити. Може се поставити питање: зар Парламенту није допуштено организовати се поново под другим вођством? Зар Парламенту није допуштено променити своје вође? Ни најмање, јер променити вође, значи променити и правац, а у Енглеској се сматра да исти Парламенат не може ићи прво једним, па онда другим правцем. У Француској се нису имале исте скрупуле, и ево до каквих се чудних резултата ту дошло. Скупштина од 1893 затекла је на влади мини-

старство Дипијево, састављено од умерених републиканаца и од радикала. Она је оборила Дипија, и довела Казимира Перија, који је саставио чисто умерењачко министарство. После њега дошао је опет Дипиј, овога пута с једним у главном умерењачким министарством. Али министарство које је за тим саставио Рибо, могло се пре окарактерисати као једно мешовито министарство. Онда се у један пут јавља чисто радикално министарство Леона Буржоа, коме следује, без икаква прелаза, чисто умерењачко министарство Мелиново, може бити најконсервативније министарство Треће Републике, од пада Мак Махонова. Сва та министарства, које за краће време, које за дуже, имала су већину у тој истој Скупштини од 1893. Ова је Скупштина, дакле, мењала неколико пута правац, идући час за умерењацима, час за радикалцима, час и за једнима и за другима. Кад би један човек био на сличан начин час умерењак, час радикал, а час пола једно а пола друго, њега би без сумње и у Француској немајали као политичку вртешку. Али ту се Скупштини допушта да буде онако превртљива, како један човек који се поштује никада не би смео бити. Не тако и у Енглеској; ту Скупштина не ужива никакво изузетно право на недоследност. Ако Парламенат може да збаци једне вође, он не може узети друге. Он има, истина, право да бира своје вође, али то право сме употребити само један пут. Буду ли га његови слободно изабрани вођи водили рђаво, он не може свалити сву кривицу на њих, на тражити друге који ће га боље водити. Јер, ако они треба да буду оборени за то, што су га водили рђаво, он треба да буде распуштен за то, што их је изабрао.

Одговорност Владе пред Скупштином разуме се ван Енглеске тако, да Скупштина поставља и отпушта министре сасвим по својој вољи, као што и шеф извршне власти ради са својим чиновницима. Из овога што смо до сада изложили, види се да се министарска одговорност не разуме тако и у Енглеској, Скупштина не може ту оборити министре сасвим по својој вољи; она их може

оборити само тако, ако и бирачко тело хоће да их обори. То једно. Друго. Влада одговара истина пред Скупштином, али зато и Скупштина одговара за Владу. Та су два чиниоца тако тесно спојена један с другим, да Скупштина не може осудити Владу, а да кроз њу не осуди и себе. Кад јој, дакле, изјави неповерење, она тиме не само тражи њену оставку, него даје и своју.

Тако се долази до тог чудноватог резултата да, у правом смислу речи, енглески Парламенат не може оборити Владу. Он може само пасти заједно с њоме, а то је сасвим нешто друго.

(Свршиће се.)

Слободан Јовановић.

СРПСКА ДРАМА У XIX ВЕКУ.

I. КОМЕДИЈА.

(6.)

Од свију Стеријиних комада, „Покондирену Тикву" најтеже је праведно оценити. Поред својих стварних мана, она има и особина које нама данас што смо навикнути на модерне комедије изгледају очигледне мане; како она још тих особина има много, то нам ове падају врло јако у очи, дају тон општем утиску, и ми смо склони да због њих осудимо цео Стеријин комад, и да одмах кажемо да „Покондирена тиква" ништа не ваља.

Ништа, међутим, није нетачније од такве нагле и једностране осуде. Стерију уопште (а овај његов комад нарочито) не треба судити по модерном мерилу; од њега не треба тражити ону прецизну и детаљну тачност у цртању карактера какву је данас имају брижљиви модерни писци; од њега не треба с правом очекивати да своју комику увек одржи на достојној висини а да никад не падне у вулгарности. Ако би смо такво мерило применили на Молијера и од њега тражили ово што тражимо од Стерије, шта би било од овог необично великог фран-

цуског писца? Тиме није казано да се не зна сва одиста велика разлика између огромног генија Молиеровог и сјајног талента Стернјиног; што се овде хоће да нагласи, то је сличност између ова два писца у роду комедије који су обоје неговали, у њиховом начину цртања карактера, у процедурама којима су долазили до комичних ефеката. И један и други имају исти род, начин, процедуру старе комедије. И сад, кад при оцени Молиера водимо рачуна о тим особинама старе комедије, треба то исто да чинимо и при оцени Стерије; и Стерију треба да судимо по оном истом праведном мерилу по којем разумна критика суди Молиера. Онда ће много од онога што нам на први поглед може изгледати мана, престати да буде мана, и ми ћемо у овој видети само једну сталну и дозвољену процедуру писца комедије. Ако нам н. пр. карактер Феме у „Покондиреној тикви“ са оним њеним екстравагантним говором који она сматра за француски језик, изгледа претеран, карикиран, накарађен, увећан, сетимо се да је, као што каже један француски критичар, „претераност, карикатура, накарађивање, увећавање и код Молиера једна процедура стална, вољна, хотимична, и да се она увлачи и у највеће комедије његове, пресипа се колико је има у „„Тврдици,““ није ретка у „„Тартифу,““ а може се чак и у „„Мизантропу““ наћи.“ Ако после, поред оваквих ствари у цртању карактера, нађемо сличне у другим комичним ефектима, нађемо вулгарност у речима комичним на пример, сетимо се и ту Молиера који се такође није ни најмање уздржавао од те ниже комичности. Ако Сара н. пр. каже Феми, здравећи се с њом, „wie geht's“, (ви кец) а Фема сувише простачки разуме тај поздрав и одговори увређена: „опростите, ја нисам кец“; или ако Фема каже „comme il faut“ (комифо) а Митар њен брат разуме: „мико, мико“ и пита се: „какве су то речи? канда краве вабиш“; или ако уопште у дијалогу „Покондирене тикве“ има те комике у простачком разумевању страних и учених израза: нека се онај који је готов да само због тога осуди Стерију,

сети да и госпођа Журден у „Пучанину властелину“ разуме „baladin“ кад јој Журден објашњава да је постао „paladin“: или да Мартина слушкиња у „Ученим женама“ разуме „grand'mère“ кад јој Белиза, прекоревајући је за неправилности у говору, помене „grammaire“; и да, најзад, таквих вулгарних комичних ефеката с речима има пуно и препуно код самог Молијера. Ми нећемо даље да бранимо ове назови мане које Стерија има; нећемо да доказујемо оправданост ниже комике и њену потребност за егзистенцију комике у опште; нећемо да одбијамо могуће нападе деликатних критичара који воле само фину и дискретну комику; нећемо да истичемо ни потребу извесног претеривања у комици, потребу специјално осетну за комедију и позориште: нама ништа од свега тога не треба: нама није дужност да, бранећи Стерију, бранимо и Молијера; нама је и само то довољно што смо указали на мане Молијерове кад смо хтели да објаснимо и олакшамо мане Стеријине, и ми можемо сматрати да смо ипак свој циљ постигли ако смо, нападајући и понижујући Молијера, одбранили и дигли Стерију. После овога, ваљда је јасно да „Покондирену тикву“ треба оцењивати као да је Молијерова комедија пред нама на оцени. Одиста, „Покондирена тиква“ је (вешта или невешта, то нас се за овај мах не тиче) сва у стилу и духу Молијеровом, сва скроз *молијерска*, почевши од главне теме па до израде епизода и детаља.

Почевши од главне теме, рекосмо. Јер је Молијер ту или сличну тему у три четири комедије обрађивао, и, у низу портрета људских слабости и мана које је у својој каријери позоришног писца све више слагао и гомилао, он се често враћао на портретовање жена или људи лажно префињених, уображених, учених, „покондирених“. Најпре је почео с „Прецпозама“ које, и ако су по моди и навикама далеко од Стеријине Феме, ипак су у суштини доста блиске род с њом, као што је и начин којим су оне осмејане сличан оном којим је Фема осмејана. После је сличан тип сликао у „Пучанину вла-

стелину", где је Фемин порок представљен, тако да кажемо, у виду једне мушке фигуре, али где је тип исти и у истом домашају израђен као и у „Поокондиреној тикви": један пучанин, господин Журден, хоће на силу Бога да постане властелин; тога ради, учи разне вештине, облачи се како мисли да се господа племићи облаче, увлачи нека мало проблематична лица у кућу и поштује их као узоре, троши много, упропашћује кућу, жртвује кћер ради уображеног господства, и уопште чини оно што и Фема у „Поокондиреној тикви". Затим је Молиер дао још једну такву фигуру, у „Графици од Ескарбањаса"; ту је још већа сличност са Стеријином фигуром, јер је и овде као и у „Поокондиреној тикви" носилац порока женско лице (слично Феми, графица од Ескарбањаса, паланчанка која је малко отишла до Париза, хоће да заведе господски ред и односе у својој кући, на грди слуге и слушкиње своје, исто као Фема своје млађе, што се по том реду не владају). Само што интрига комада (слична оној у Трифковићевој „Избирачици": графица се узда у три просиоца који око ње облећу, али јој један подвали, један је се одрекне и изгрди је, а она мора да пође за оног који јој је остао) као и краткоћа комада (1 чин), не допуштају да се главно лице представи потпуно и протежно, као што је то случај у „Пучанину властелину." Најзад и у „Ученим женама", ма колико да су њихове тежње и идеје (спиритуализам, непризнавање брака, понесеност за књижевношћу и науком) далеко од наивних жеља и прохтева Фемиших, Молиер је дао ипак фигуре доста блиске Феми, и, цртајући учене жене (дао је три фигуре: Филаминту, њену кћер Арманду и заову Белизу, тако да је главно лице стафажовано са још два, противно Стеријиној радњи где Фема једина представља порок), оцртао сав онај разорни утицај таквих лица на кућу и породицу (и ту се девојка, Филаминтина кћи Хенријета, жртвује уображеној учености: и ту кућа иде натрашке, и ту се клања лажним узорима: Трисотену и Вадијусу).

који је и Стерија у свом комаду оцртао. У сва та четири комада Молиер је, где више где мање, обрађивао ону тему и цртао онај карактер који и Стерија у „Покондиреној тикви“, и ми ћемо се на сва та четири комада донекле осврнути кад, ради оцене „Покондирене тикве“ или боље рећи ради оцене карактера у њој, узмемо водити паралелу између Молиера и Стерије. За основ параллеле изабраћемо „Пучанина властелина“ од горњих Молиерових комада, пошто је у њему представљен порок истих димензија као и у „Покондиреној Тикви“, а не „Графицу од Ескарбањаса“ у којој је он представљен само делимично и овлаш, нити „Учене жене“ у којима је његова слика изведена до крајњих граница.

Је ли, дакле, карактер Фемин израђен с оном истом тачношћу и рељефом с којима је оцртан карактер господина Журдена? Није, рецимо одмах; али ипак има добрих црта. Пре свега, надрибразовање Журденово природније је и логичније представљено него Фемино. Фема је скоро ансурдна са оним својим говором и „образованошћу“, она говори један језик без смисла и који наравно ни она не може разумети („сантуртур“, „сепер се лепер“ и др.), и ипак држи да говори француски. Ако Журден каже каткад неразумљиве речи као: „mamamouchi“ или: „hou la ba, ba la chou, итд.“, он их каже као турске речи убеђен да је то турски језик којим говори, јер га је онај обешењак Ковпел збиља тако преварио, али Журден никад не каже ни једну реч која не би имала баш никаква смисла и значаја. На онда, не само што је ова ствар код Молиера природније представљена него код Стерије, него је и рељефније, т. ј. више је истакнута. Молиер нам изведе четири учитеља да поучавају Журдена у разним наукама и вештинама; он покаже четири лекције Журденове из играња, музике, мачевања и филозофије; и потроши два пуна чина на то, а Стерија ни једну сцену не метне у којој би изнео како би Фема изишла на крај с књигом и науком, нити и једном речју објасни откуд Феми она њена „наука“, њено знање

„француског језика". Затим, да оставимо то надриобразовање њихово, и у сликању надригосподства Журденовог и његовог лудила величине, Молиер је с много више рељефа истакао Журденов карактер него Стерија Фемин. Журден, поред тога што троши на одело и науку, троши и иначе, расипа новац, даје богате ручкове Доранту и Доримени, а Фема највише ако задржи наметљиву Сару на који врло обичан и скроман ручак, и не даје никоме новаца (Анчици дâ бакшиш, али одмах украти; то је, у осталом, независно од овога, врло добра сценица, и потпуно молиерска). Фемино лудило у опште није рељефно, није истакнуто, није изнето на видик у пуној боји, него је остало неразвијено. Стерија је имао тачну идеју о њеном лудилу за господством и о напретку који она у томе чини, али није био вешт да то истакне јако, енергично, да се одмах види. Узмимо за пример почетак трећега чина. Фема, види се на том месту, од како се испросила за Ружичића, узела се још више банити и кондирити; није јој више довољан ни стан који има, ни распоред у њему; хоће да има две нарочите собе за посете, и још неке друге поред тога; хоће да купи каруце и коње, и стотину других ствари. То је све тачно и одговара њој, и Стерија кад јој је ту жељу дао, јасно је показао да иази на развој карактера који црта, да прави поступну еволуцију своје јунакиње. Али Стерија изведе да Фема ту ствар само каже а не, као што би Молиер извео, и да учини. Он то унесе само у разговор Феме и Саре а не представи у слици: не начини једну нарочиту сцену у којој би Фема извршила тај распоред куће, учинила потребне куповине и др. што би наравно много више рељефа позајмило њеној фигури. Даље, ми нигде не видимо Фему са правим госпођама у друштву (она је само са Саром која је „лажна" госпођа) као што видимо Журдена са маркизом Дориненом, а ту би тек, у таквој прилици, слика Фемина имала прави рељеф и боју, и ту би тек било комичних ефеката! Најпосле, Стерија не тера с цртањем Феме у толику крајност као Молиер с црта-

њем Журдена, наиме да порок потчини у кући све, и да се њему без поговора жртвују и најпречи интереси и најачи осећаји као што је љубав према кћери (истина је да интрига Стеријиног комада смета томе: ни Фема не би попуштала у жељи да уда Евицу за Ружичића, као Журден да уда Луцилу за сина „великог Турчина", да није, као грофица од Ескарбањаса од прилике, сама непропена од Ружичића). Ми овде још не говоримо о Молиеровом цртању „Ученихжена" где порок узима огромне димензије и разорава све основе морала и породице, а ту је цртање још јаче него у „Шучанину властелину" (истина је и то да су „Учене жене" једна од последњих и најачих комедија Молиерових). Ипак зато, у карактеру Фемином има и врло добрих црта; има доследности, поступности, и каткад и самог рељефа. Обраћамо пажњу на сцене с Ружичићем, и на поједине местимичне речи које је врло лепо карактеришу.

Остали карактери у „Покондиреној тикви" такође нису онако добро оцртани као одговарајући карактери у „Шучанину властелину". Најсигурније и потпуно доследно су оцртани љубавници, Васа и Евица, који одговарају Клеонту и Луцили. То је пар љубавника потпуно молиерских, и ми подсећамо на пету и шесту сцену трећега чина, где се они најпре грле па после грде, исто као Клеонт и Луцила или, што је у овом случају све једно, као љубавници из „Dépit amoureux". Чак је и расплет интриге у комаду, у колико се њих тиче, изведен налик на тај део расплета код Молиера: Васа добије Евицу преваром, угађајући лудим прохтевима њене матере, као што Клеонт добија Луцилу истим средством од њеног оца. Најоригиналније је оцртан Ружичић. То је тип „славеносербског списатеља" (боље рећи словенског, јер оно је већ словенски језик којим он говори), онај исти који је Стерија оцртао у „Лажи и Паралажи". Стерија је ту дао потпуно локалну, нашу фигуру, и у исто доба смелу и оригиналну. Њему је та фигура била нарочито драга те се враћао њој пошто ју је раније већ

скицирао. Ипак зато, Ружичић на неким важнијим местима, није добро насликан као човек, као жива личност. Ружичић је, као год и Сара, пробисвет, авантуриста (кад се на крају открије ко су њих двоје, тај расплет јако подсећа на расплет у „Прециозама“: и тамо Маскарилу и Жодлеу спадне одједанпут њихово господство), али се не понаша (а тако ни Сара) довољно као такав (баш на крају, на том истом месту кад их познаду). Боље су насликани Дорант и Доримена код Молијера. Нарочито је карактер Дорантов тачније и развијеније представљен. Митар, који одговара госпођи Журден, Јован, Анчица рађени су нешто несигурном и невештом руком.

Што је у „Покондиреној тикви“ још врло лепо, ефекат врло комичан и неочекиван, то је она вавилонска кула од језика који се у комаду говоре (слично Молијеровом „Господину Турсоњаку“, и боље него тамо). Ефекат је јак кад Јован окрене словачки с Ружичићем, само је и Фема ваљала да буде у истој сцени, па да сва та мешавина језика буде још екстравагантнија. Али Стерија није био вешт да све што нађе, одмах и експлоатише.

Сем ове четири комедије („Лажа и Паралажа“, „Кир Јања“, Зла жена“, „Покондирена тиква“) које је брзо једну за другом опремао у свет, Стерија је, за цело даље време своје подуже драматичарске каријере, штампао још само две комедије: „Женидбу и удадбу“ (штампана 1853, играна 1841 још) и „Београд некад и сад“ штампана 1853, тад и написана). Са оба та комада ушао је у једну нову врсту комедије: од комедије карактера коју је дотле неговао, прешао је на *комедију нарави*.

„Женидба и удадба“ (3 чина) је једна врло мала комедија (могло би се слободно рећи да се састоји из једног чина са три промене; Стерија је није ни поделио у чинове него у „одељења“), са још мање интриге (колико интриге нема, може се видети по томе, што лица на листи немају ни имена него се уопште зову: муж,

жена, отац, мати, итд.)[1]). То управо и није комедија него једна слика, слика нарави, слика једног од најважнијих социјалних момената у нашим нарави̇ма, анонимна историја брака у нас.

Али је та слика врло тачна, и комедија врло добра. Пре свега, потпуно рељефна: историја једног обичног брака преко проводаџијâ изложена је сасвим одсечно „и јасно у три слике које представљају прошевину, стање пред женидбу и стање после ње. И онда, апсолутно тачна, за случај који је изнет а који је скоро општи: они женски типови, њихове примедбе, жеље и прохтеви које је спромах Стерија добро знао, као и стање младожење и тих проводаџије, узети су из живота сасвим, и пуни су локалне боје. Најпосле слика је и црна, песимистична, скоро сурова колико горчине има, врло крепко и са јаким осећањем бола оцртана. Кад човек погледа како јадни младожења (и он је у осталом крив, што тражи паре), и не сањајући на какав се лед навезао, запада у једну ужасну ситуацију, где је све лаж и превара и ниског а све маскирано љубављу, поштовањем и угледом; кад, човек даље, види како отац и мати, удајући ћерку, иду очигледно на подвалу (кћи је шантава, а мираза у ствари нема), и како то раде или из чисте сујете што неће да отрпе срамоту да им кћи „плете седе“ (мати), или из чистог егоизма да се отресе бриге (отац), а никако не из љубави према своме детету (отац изрично каже чим је закључена прошевина: „како је, тако је, само нек иде беда из куће“, и тиме одговара на примедбе своје жене о томе какав је младожења; мати је, опет, чак толико сурова према ћери да јој, поводом једне ништавности, пребацује како је наказа с оном шантавом ногом); кад,

[1]) У тексту комедије лица добијају каткад своја имена, нека чак и по два. Удавача се зове *Јулка* (I чин, 10 сц.), младожења *Лазар* (II чин, 7 сц.), и *Светозар* (III чин, сц. 1), отац *Јова* (II чин, 6 сц). и *Ника* (II чин, 7 сц.), тетка удаваче *Марта* (II чин, 6 сц.). Проводаџија, мати и удавача остају без имена. Још се помињу *Марић, кум Марко*, и др.

јоиѓ, човек види како ти родитељи пред светом налазе лажно наивне, поштене и доброћудне фразе, стереотипне у осталом, којима покривају и завијају своју подвалу и према ћери и према младожењи (мати која зна да јој кћи у том тренутку плаче у другој соби од љутине што се за тако лошу прилику удаје, каже „кумачи“ која је дошла на честитање на пита: „а где је Јулка?“, овакав одговор: „е, Јулка ти се забунила; знаш како је“; отац, опет, кад га проводаџија пита за мираз, одговара: „за то ћемо најлакше, све ово то је њино и божје, а коме ћемо него њима?“ а зна да нема ништа и да му је кућа задужена); кад, после, погледа како ташта не цени зета, ни девојка не воли младожењу, него се и мати и кћи, и још једна тетка одозго, поломише да покваре прошевину само за то што им се учинило да се може добити једна боља прилика; кад уз то види да ни другарица младина не воли њу него је дошла само да је опомене нека је „повуче“ кад пође на венчање, не би ли се и она удала; кад, једном речју, види сву ту лаж, превару, подвалу, егоизам, тартиферију, скоро разбојничко пљачкање под видом „честности“ и конвенција, а уз то и оно ниско стање женске интелигенције, оно нецивилизовано и дивљачко сујеверје њихово (бајање, врачање, бацање карата); и кад, најзад, погледа оног сиротог младог мужа коме се све то неваљалство и несрећа сруче на главу, и против кога су сви, и таст, и ташта, и жена, и којем су, одмах после свршена брака, немилосрдни непријатељи, и кадри су га напасти због једне никакве ситнице, због првих речи које он каже кад га жена усред важног посла стане љубити (сцена је као у „Заљубљеној“ од Ж. Порторијша), или због оног вечног женског шешира који је кукавни Стерија добро знао — дође човеку да се згнуша на ту целокупну ниског и неваљалство, и, што је овде главно, да се скоро задиви Стерији с коликим је он реализмом, песимизмом, искреношћу, енергијом, смелошћу извео ову јаку слику наших обичаја, ову ванредну комедију нарави. Стерија је одиста имао песимизма, као и

Молиер. Почевши као да се забавља са људским типовима, он је у својој карпери писца комедија изишао на песимизам, горчину, мизантропију.

„Београд некад и сад“ (2 чина) је један комад, или слика, или низ слика, као неки „преглед“ у којем се износи једно лице како се понаша и осећа у свету који није за њ (једна стара паланчанка која је занамтила старински, турски Београд, враћа се после дужег времена у нашу варош која јој је сад страна и несимпатична). Ствар је забавна и лака, има и сатире и ако врло благе и уздржљиве, мало је развучена још и једнолика. То је Стерија писао кад се после 1848 иселио из Србије, и у свом белом Врпцу сећао се наглог и напредног Београда у којем је десетак година активно проживео.

Сем набројаних комедија, Стерија је написао још неколико које је оставио у рукопису. То су „Превара за превару“ (1 чин, играно крајем 1841 или почетком 1842), „Волшебни магарац“ (1 чин, играно такође у исто време, како изгледа), „Џандрљив муж“ (3 чина, играно 1847 или 1848), „Судбина једног разума“ (3 чина, писано после 1845 и можда много после ње, неиграно како изгледа), и „Родољупци“ (5 чинова, писано после 1848, неиграно по свој прилици).[1] О овим делима, као о рукописним, не можемо говорити, како смо то и раније већ објаснили.

Кад се погледа на целокупан рад Стеријин у области комедије, види се огроман напредак који је комедија с њим учинила. Сасвим неочекивано, у времену кад ми у Јоакиму не добијамо ни преводиоца Молиера, којега смо могли очекивати, у Стерији добијамо одједанпут једног „српског“ Молиера, како би се могло рећи. По начину и процедурама писања, по роду комедија који је неговао, по лепом таленту којим је ту успевао, Стерија је одиста један, можда несвесни, наш последник Молиеров. Није обухватио онако широку галерију порока и слабости

[1] „Симпатија и антипатија“ (2 чина, писана око 1842 по свој прилици), није очувана.

људских као Молиер (Стеријина је збирка типова мала), али је у нас створио комедију карактера и нарави, и и држао је на доброј висини. Избор оригиналних типова, локална боја у сликању, тачност посматрања и верно хватање црта из живота, доцније смелост, пуна искреност и осећан песимизам — то су особине Стеријине као писца комедија.

Он није увек довољно кренак, и често нема израђене и довршене студије, па је за то у неким делима промашио виши циљ и перфектнију израду, и делимично покварио ремек дела која је био врло близу да створи, али за то не носи он сам сву кривицу, него кривица пада и на средину која га није упућивала на више, на критику које није било да из њега истеше све што се могло истесати. Кажу да би Молиер вечито остао на популарним шалама а никад не би написао своје високе комедије, да му није било Боалоа и његове све на више подстичуће критике: такав је утицај недостајао Стерији. Да је ко био да га једнако гони да своју лену моћ опажања рашири до пажљиве и исцрпне студије, Стерија би неколиким својим делима дао савршенију форму и виши карактер и вредност. Али критике није било, а и кад се јавила једанпут на једвиње јаде, она је ударила само у оптужбе о плагијату:[1]) као да је о плагијату могло бити речи код овог скроз домаћег и локалног писца. Да је Стерија бар доспео да своје комедије, при крају живота, на доколици и у спокојству, поново прегледа, поправи и изда као што су страни драматичари са својима чинили, пак би боље било. Али он, и кад је 1848 почео ревизију својих дела, доспео је да од комедија својих изда поправљене само „Женидбу и удадбу“ и „Београд некад и сад“, и да остави у рукопису прераду „Лаже и Паралаже“, коју смо ми после изгубили.

(Наставиће се.)

Павле Поповић.

---

[1]) Новаковић, Срп. библиогр. 1838, код „Тврдице“.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Страна Књижевност.

Један поштен радник.

Прве године. Од Жила Симона 1901.[1]

Писац ове књиге био је скоро славан и скоро моћан. Његов рад, огромношћу и разноврсношћу, изазива чуђење. Дела која је за собом оставио износе преко тридесет свезака. Чланци које је посведневно о свима предметима у новинама и књижевним прегледима писао, не би могли у стотине књига стати. Политичким говорима и предавањима која је у свима крајевима Француске држао не зна се броја. У Паризу нема сале где његов глас није одјекнуо. Говорио је у скупштинским дворницама, у позориштима, у циркусима, у атељима, у општинским салама, у учионицама свију школа, у величанственим палатама и бедним страћарама. Нема ниједног важнијег филозофског проблема о ком он није дискутовао. У свима политичким питањима која су јавно мишљење узбуђивала, он је узимао реч. Слободу наставе, реформу од највећег значаја за француску просвету, он је увео у живот. Социални покрет и све његове сложене струје он је будним оком пратио. Он је припремио готово све идеје индустријском законодавству, које је тек концем прошлога столећа дошло на дневни ред у Француској. Поред тога, Жил Симон прошао је кроз готово све високе положаје у држави и учествовао скоро у свима јавним пословима. Од шест револуција које је преживео, у двема је играо улоге првога реда. Тек је изишао из школе, он је професор у Сорбони и Нормалној школи; тек је напунио законски број година, он је кандидат за народног по-

[1] Jules Simon: Premières années, Paris, E. Flammarion, éditeur, p. 435.

сланика. Његов јаван живот, који управо одатле почиње, испуњен је самим успесима. Нема ни једне звучне титуле која није пратила његово име: државни саветник, министар, сенатор, члан француске Академије и небројених других академија и удружења. Слава је обасула Жила Симона раскошно, свима даровима који се на земљи могу дати једном човеку.

Али писац ове књиге био је поштен, мирољубив, умерен и скроман човек. Њему први зраци славе нису изгледали, као Вовенаргу, једном другом француском филозофу, тако слатки као први дани младости. Он на њих ни најмање није обратио. Од своје бретонске расе наследио је упорно стрпљење у раду, а извесну тврдоглаву верност идејама. Кад се томе дода потпуно одсуство сваког бујнијег уображења, један планљив темпераменат, сасвим сентиментално образовање, једна болећива душа, онда се добија човек врло јаког састава, врло здраве памети, врло јасног погледа, али као скучен, као сведен у извесне границе из којих га све задржава да изиђе, тачније рећи, да узлети. Тај лет у висине одакле се влада и људима и идејама потпуно недостаје Жил Симону. Што је ипак имао успеха, успеха преко сваке мере и сваког очекивања, то је у неку руку било несвесно, благодарећи безумној и свемоћној срећи, која му је од првог до последњег тренутка остала верна. Његов успех у политици изгледа бесмислица у једној периоди где се радило и мислило претерано и силовито. У овом кругу идеја и у свом друштву, он представља назадњаштво. Он је истина за слободу наставе, слободу савести, слободу исповести још у времену Луја Филипа, кад је свештенство у Француској господарило и у школи и у цркви, али то су њему само апстрактне идеје које могу да послуже не у борби него у дискусији. Он каже: „У Бретањи мене представљају као непријатеља свакој религији, скоро као непријатеља божјег. Филозофи ме сматрају као католика, који је залутао међу слободоумне. Ја сам био слободоуман само у теорији; али у практици, то ће рећи у метафи-

зици, ја сам се слагао с црквом.“ И кад те идеје буду победиле, без његовог учешћа, срећа његова довешће га да их, као министар, уведе у живот. Жил Симон је, још много пре Револуције од 1848, републиканац, али умерен републиканац. Он каже: „Ја сам се навикао на Револуције, али то не значи да сам им пријатељ.“ Он је потпуно стран социјалистичкој Републици, коју је Револуција од 1848, оборивши Луја Филипа, довела. Као и раније што је био прост гледалац, кога интересује филозофија политике, у борби између ауторитета и слободе коју су водили Арман Карел, Тјер и упоредо с њима Гизо, тако и сад, кад се умерени републиканци сматрају као непријатељи Републике, којој су на челу револуционари Луј Блан, Ледри-Ролен и Ламартин, он остаје умерен. Кад државни удар Наполеона III буде уништио ту Републику, и кад рат од 1870 буде створио једну мирнију, „онамећену“ Републику, он ће у тој Републици бити сенатор и министар. Умереност је његова доминантна особина у политици. Она му је донела победу, коју је имао стрпљења да чека двадесет и пет година. Несумњиво је да је врлина бити умерен у времену кад је струја разузданих страсти понела све људе, али врлина потпуно негативна, могло би се рећи криминална, ако се у борбу против те струје не уложи сва несавладљива снага једнога снажног убеђења какво је имао Жил Симон о неопходној потреби да Француска живи мирним животом, под владом реда. Али он није био човек за борбу, не из малодушности или егоизма, него из уверења да је свака борба за идеју насилним путем бескорисна. Док се на улици крв француских грађана пролевала за један тешко остварљив идеал слободе, док су се одигравале, као одблесак опште узрујаности, дивље и бесне сцене у сред Народног Представништва, дотле је Жил Симон, посланик бретонски, савесно вршио свој посао као секретар комисије за рад, звање пуно поверења којим га је одликовала Уставотворна Скупштина. Извесно због тога његова силуета, гледана из даљине, постаје све неразговетнија. Данашње генерације

врло мало познају Жила Симона, готово само по имену, зато што је био славан човек, и ако је само неколико година од његове смрти прошло. Од већине његових књига једва су наслови познати. Ко данас чита: „Студије о Теодицеји Платоновој и Аристотеловој;“ или: „Бог, отаџбина, слобода?“ С муком налазе читаоце она његова дела о којима се некад страсно дискутовало: „Политичка слобода“, „Слобода савести“, „Радница“. „Дужност“, која расправљају питања непрекидно на дневном реду. Разлог је томе, главни разлог, што је он, по погледима, по начину излагања, по турнири духа, човек из сасвим другога доба, које са данашњим ничега готово сличнога нема.

То друго доба, његово доба, Жил Симон је описао у „Првим годинама“. Те године почињу скоро са почетком XIX века, и могло би се без претеривања рећи, данас потпуно непознатом свету, у једном крају који је за дуго после Француске Револуције сачувао нетакнут свој карактер из Старога Режима, у Бретањи. Жил Симон дао нам је слику једнога бретонског села, Сен-Жан-Бревле, камо су га родитељи дететом довели. Цело се село сводило на „једну цркву, коју је окружавало гробље, и на једно гробље, које су тридесетак кућа окружавале.“ Устанак у Бретањи и Вандеји из 1793, напоредо с Француском Револуцијом, познат под именом Шуанарије, још је био у живој успомени становника Сен-Жан-Бревлеја. Ни један од њих није хтео, или није знао да говори француски. Из кога разлога? Из плашње, из неповерења и из оданости према свом старом бретонском језику и обичајима. Сељаци су сви били неписмени. Једино што их се тицало била су њихова поља и њихов свештеник. Свештеник их је упућивао у дужностима, и они су га слепо слушали. „Пре револуције они су познавали своје господаре само по имену, ниједан од њих није становао у парохији. Кад су се ти господари поново вратили у Француску, ниједан им није дошао. Они нису имали ни нотара, ни лекара, ни учитеља. Ови прости људи примали су као јеванђељску истину све што им је свештеник говорио. Кад им је поп запове-

дио, они су се дигли на оружје. Ако би томе требало тражити разлог, нашли бисмо га у урођеном поштовању примљених навика и утврђених обичаја. „Ми немамо потребе да се мењамо“. И тако су они пили да гину. Што нисам могао никад да разумем, то је да су ти људи, тако благи и равнодушни у обичном животу, постали свирепи чим су се покренули.“ На исти начин, као у овим редовима Жил Симон, објашњава Мишле у својој „Историји Француске“ Шуанерију у једном величанственом експозеу тога мистериозног покрета једне неорганизоване гомиле са свим примитивних људи, у коме се детаљно излаже психологија неограниченог утицаја религије на просту душу бретонског сељака. Колико свака реч свештеника са предикаонице може да узбуди ту душу, види се из описа Великога Петка који налазимо у „Првим Годинама.“ Тога дана, сваке године, на исти начин, истим гласом поп цркве у Сен-Жен-Бревлеју описује окупљеним сељацима накао. Тај опис он редовно завршује једним изненадним: „Ево га“, показавши руком на свод цркве, на коме је непознати уметник нацртао један огроман казан, у коме се кувају мученици под надзором многобројних црвених, репатих и рогатих ђавола. Ефекат је увек исти: све се главе одмах окрену своду, и утицај визије тако је неодољив, да цела гомила закука и зајеца, и то траје читаву четврт часа.

Колико је силна реч бретонскога попа у једној земљи у којој се вековима ништа не мења, уверио се Жил Симон детаљније неколико година доцније, 1845, кад се као кандидат за посланика поново вратио у Бретању, у један други крај, у варош Ланнон, где је био потпуно непознат. На несрећу његову познавао га је по репутацији свештеник ланнонски, поп Кероан. Списи Жила Симона представљали су за попа Кероана највећу опасност која је икад дотле запретила људском друштву. Он је у њима, на свакој страни, с ужасом налазио пантензам, рационализам и цензам: разуме се, против творца таквих варваризама, није се устезао да употреби сав свој ути-

нај да спасе цркву. Кад је Жил Симон стигао у Ланйон и пошао са својим политичким пријатељима да обилази бираче по околини, сељаци су га дочекивали намрштена лица, са: „Ја сам за религију.“ Узалуд је било доказивати да ни он никад ништа није против религије писао, да је и сам за религију, да је религиознији него сви остали посланици тога округа. Реч пантезам производила је свуда чуђење. Сељаци су се питали: „Шта то може да буде“? Али нити су сами могли дати себи одговора на то питање, нити су га могли добити од попова, јер већина њих који су ту реч свакога тренутка понављали нису имали тачан појам о њеном смислу. Поред те главне оптужбе, растуране су међу сељацима приче о ситнијим гресима Жила Симона. Говорило се прво да није ожењен, за тим да јесте ожењен, али да му жена није хришћанка, па онда да крије своје право име из неког тајанственог разлога, пошто му се отац потписивао Симон Свис.

При свем том успех није изгледао немогућ, кад, на два дана пред гласање, по свима селима пронесе се глас да Жил Симон није бретонац. Та се новост растурила невероватном брзином, и ако у целом крају није било ни друмова, ни стаза, ни телеграфа, нити икаквих веза. У свима кућама, на свима састанцима само се о томе говорило. Сељаци су изгледали као запрепашћени од могућности да се таква страшна ствар обистини. На дан избора ниједан од 264 бирача није изостао. Њих је дочекивао на главном ланионском тргу, пред судницом у којој се гласало, поп Кероан с питањем: „За кога гласаш“? Ако би сељак одговорио: „Не знам“, поп Кероан га заустави: „Ти гласаш за Симона, знај да је он лажов. Опкладио бих се да ти је рекао да је Бретонац?“ — „На јесте, рекао ми је“, ватрено одговара сељак. — „А ја имам доказ да није. Ево!“ и поп Кероан спусти му у руку једну хартију на којој један пријатељ из детињства, такође свештеник, врло познат и од највећег утицаја у целом округу ланионском, тврди, да је „Жил Симон рођен

у Лоријану, у улици пристаништа бр. 13, 31 децембра. 1814". То је сушта истина. Лоријан може бити у Бретањи, али он је тако далеко, да за њ не знају Бретонци овога краја. И тако, с четири гласа већине, буде изабран кандидат попа Кероана, Нотар Тасел, чија се цела говорничка вештина налазила у овој јединој реченици: „Ја се слажем с оним што вам је Симон рекао, али ја сам одавде." Кад га је Жил Симон упитао шта је хтео да каже речима: „Ја сам одавде", он је одговорио „Ништа друго него што сам рекао: да сам рођен у Лаиону и да ту станујем". И то је довољно било.

Пошто је, три године доцније, фебруарска Револуција од 1848 прогласила у Паризу опште право гласа за све пунолетне Французе, Жил Симон кандидује се поново у Бретањи. Њега непрекидно сматрају као странца, али овога пута он долази под заштитом клуба клубова који из Париза управља изборима у целој француској. Бретонски бирачи сад га са свим дрскије дочекују: „Могло је бити око шест хиљада бирача на ногама, под ведрим небом, збивени један уз другога, држећи тешке батине у руци. Сељачки шешири беху прекрили гробље и четири околне улице које састављају цело село, а и сами сељаци нису се могли видети од огромних обода њихових равних шешира. Ја сам говорио кроз прозор општинске куће. Изгледало ми је као да говорим шеширима. Мало сам говорио и викао што могу више. Кад сам довршио, од једном осетим као да се дижем са земље и као да ме притеже не један мех, него гомила мехова која се бескрајно понавља. То су моји бирачи почели да ме грле и да ме носе у триумфу. Ја сам се нашао на улици недодирнувши својим ногама ни једне степенице; руковању и грљењу не беше краја. Наши су коњи били привезани иза гробља, на вратима Белога коња. Џенас, који је водио надзор над свим, подиже нас на седла и ми одјахасмо у највећем галопу, не водећи рачуна о гомили. Ја видех како многа лица попадаше. Џенас и не обрати пажњу. „Одићи ће се", рече. Они узеше своју

обућу у руке да би могли брже трчати и потрчаше босоноги за нама све до подножја у моју почаст. Не могући више да дишу, стадоше и пустише нас да на миру продужимо пут.“ Ти бирачи су они исти бретонски сељаци који ни речи француског не разумеју. Они су пљескали и викали живео једино из поверења. Жил Симон је сматрао да је тога дана постигао највећи ораторски тријумф у своме животу.

У Мајској скупштини од 1848, која је изишла из ових избора, било је људи који су играли важне улоге у политичкој историји или у историји идеја: Виктор Хиго, Франсоа Араго, Едгар Кине, Луј Блан, Ледри-Ролен, Ђенерал Кавењак, маршал Бижо, Тијер, Берије, Ремиза, Монталамбер, Ламартин. Најинтересантнија глава у „Првим Годинама“ описује рад ове скупштине. Жил Симон даје врло тачну физиономију једнога политичког стања потпуно новог, несређеног и колебљивог и црта, у потезима финим и деликатним, портрете људи који су тим стањем управљали.

Првих дана фебруарске Револуције од 1848 париска популација у својој маси очекивала је да ће се све свршити простом „лекцијом влади.“ Маса је била симпатична свакој манифестацији, али да се могло претпоставити, да ће се буна претворити у Револуцију, и она би са страхом устукнула натраг. Међутим то је била Револуција. Кад је народна гарда, која је обухватала све здраве људе од 20 до 60 година, пришла устаницима, светом овлада страх. „Страх од чега? Од Републике? Не одвише. Страх од социјализма. Социјалисте викаху на сва уста да су они победници. Изгледало је као да све нове и нове секте излазе испод земље. У очи битке с њима се спрдало; после битке од њих се дрктало. Неколико сањалица који су с муком издржавали један бедни листић, нађоше се од једном на челу читаве војске, јер је довољно, да се војска скупи, да човек буде јак или да изгледа да је јак. Међутим Прудон, Пјер Леру, Консидеран, Распај, у ствари се исто толико један од другога

разликоваху, колико су били различни од нас; али свет их је све заједно смешао под страховитим именом социјалиста; а социјалист је за масу публике значило: рат против вере, против породице, против својине... Социјалисти у осталом нису нас обмањивали: они су бруталисовали јавно мишљење, чинили се намерно страшним. За време битке у томе је била њихова снага, после битке њихова слабост. Овим редовима у којима Жил Симон излаже само један од узрока узнемирености духова, треба додати да оно што је гомилу највише у бригу бацило, било је то што се није знало ни куда иде, ни ко је води. „Највише је духове тиштао један велики осећај празнине. И идеја и снага недостајале су у исто време. Идеја још више него снага. Потреба од једне снаге постала је неопходном тек осам месеци доцније; у почетку је нарочито идеја недостајала. Људи су страховали у исти мах од Терора и од моралне пропасти; они су предвиђали деведесет трећу без Робеспијера! Деведесет трећу вандејског устанка!" У тој неизвесности Француска је живела све до 4 маја, кад се у Паризу састала новоизабрана скупштина. Емоција тога дана била је велика. Кад је скупштина објавила да је Привремена Влада задужила отаџбину, „она је захвалила влади, каже врло тачно Жил Симон, не за оно што је учинила, него за оно што је спречила да се учини."

Тријумфатор тога дана био је Ламартин, министар спољних послова привремене владе. Племенити стихови којима је он обновио култ идеала у француској, као што каже Жил Симон, нису били без утицаја на одушевљење које је изазвала његова појава у скупштини. Цео живот његов био је светао, без и једне мрље. У политици, еволуција кроз коју је прошао, од легитимизма у почетку па до демократизма под Револуцијом од 1848, била је правилна. И у тренутцима кад је највише био одан монархији, он није губио из вида потребе и права народна. Пред Револуцију, он постаје револуционар, једна врста сентименталног социјалисте у коме је песник непрекидно

живео. Као што је некад, за време Реставрације, његова бујна и плава коса била на сласт и радост дворским госпођицама у салонима херцегиње од Бери, матере графа од Шамбора, јединог наследника старије гране Бурбона и Карла X, тако је сад, овога негдашњег идола жена, гомила, маса, руља дочекала свом несвесном симпатијом и свом потајном нежношћу која је у њој у тренуцима великога узбуђења. Кад је 8 маја Ламартин изишао на говорницу да прочита свој рапорт о ситуацији „и изјавио да је срећан што пред земљу излази руку пуних савеза и чистих људске крви“, акламације су такве биле, да је морао да моли за милост, да би могао да продужи.

Сјај Ламартинов бацао је сенку на остале познате личности. Поред њега била су у скупштини још два популарна песника: Беранже, „са пољским цвећем у рупици на капуту“, и Виктор Хиго „у фраку и белој кравати још од раног јутра“, али на њих нико није обраћао пажњу. Много су већи интерес изазивали један црнац и два мелеза, црнац је у пети мах од роба постао слободан човек, чим је Револуција укинула ропство, и члан суверене скупштине. Попова је у скупштини било маса. Двојца од њих ушли су увенчани славом, један, поп Ламене, чувени писац „Речи једног верног“ затупан свештеник у почетку „који је некад обећавао философима да ће им показати шта то значи бити свештеник“, за тим после нагле метаморфозе, напустив цркву, одушевљен представник свију фаза политичког убеђења: апсолутист, ултрамонтенац, републиканац и демократ, нашао се од једном усамљен и одгурнут и од цркве и од Републике; други, његов негдашњи пријатељ и ученик, а сада противник, калуђер Лакордер, који је остао веран цркви, чувени доминикански говорник, љубимац гомиле. Али највише су погледи управљани на групу социјалиста: Пјера Леру, Консидерана и Прудона. Пјер Леру, опасан журналиста, није по изгледу био ни мало страшан, „дебео, округао, угојен, црвен, обавијен једним широким рединготом од дугачких длака, с густом и неуређеном косом.

на глави, изгледао је као шумски човек.“ Али тај шумски човек с којим се цео свет шалио, имао је „више духа у свом малом прсту, него десет посланика у целој својој личности“, и био је говорник од врло великог утицаја. Конзидеран, социјалиста одвише трезвен и обазрив, није могао бити популаран. Прудон је представљао силу, и за њега се мислило да ће одмах све превазићи у злу. Ауторитет његов био је страховит. О учености његових дела нико није сумњао, и ако их је врло мало људи читало. Али наслове двеју његових књига познавао је цео свет: „Својина је крађа“, и „Боже, уклони се!“ Ове две речи уздигле су га на висину главног непријатеља Својине и Бога. Међу тим ни он није био популаран. Једни су му се дивили, али већина га је гневно дочекала, јер је осећала страх. Он је био резервисан и повучен, али се зебло да и ћутање његово што не значи. У ствари, он је мало утицаја имао на ток догађаја. Радника у овој скупштини није било много четворица или петорица, од којих је само један, Корбон, дрворезац, као потпредседник играо мало видљиву улогу. Опште право гласа, као што би природно било мислити, није за дуго водило рачуна о радницима. Њихове кандидатуре постају многобројне тек двадесет година доцније, при крају другога царства.

Не треба мислити да су у „Првим Годинама“ описани само политички догађаји. Жил Симон је био ђак у Нормалној Школи, професор у Сорбони, сарадник часописа Revue des deux mondes. Није без интереса прочитати његове успомене о тим важним установама, које су пре три четвртине века имале са свим другчију физиономију него данас.

Нормална Школа, у коју је Жил Симон ступио, изишавши из једне незнатне бретонске гимназије, после мучног конкурса, имала је на свом челу Виктора Кузена, у то време најчувенијег француског филозофа. Утицај Кузенов на Жила Симона и на целу генерецију филозофа из тога доба био је неограничен. С времена на време,

у тренутцима одмора, Кузен је долазио у школско двориште на разговор са својим филозофима. „То је највећа радост била за мене, каже Жил Симон, кад сам га опазио у дну алеје крњавог дрвећа, с његовим сивим шеширом, у плавом огртачу с троструком црвеном огрлицом. Одмах би се сви искупили око њега; он би почео да говори, и онда би говорио сам до краја о философији, о литератури, чак и о политици, без икакве везе и, како нам је изгледало, не водећи велики надзор над идејама које су му долазиле на ум. Он је тако богат био у новим погледима и његови су проналасци тако срећни били, да смо ми стајали непомични и зачуђени, час у одушевљењу, час у највећем уживању. Он извесно није био једини човек те врсте; али, и ако сам познавао много разговорних људи, ни једнога ове јачине нисам нашао.“ Кузен је управљао школом као диктатор: „Он је знао све: што је неко учинио, што неко није учинио; што је говорено у школи и што је говорено ван школе. Молбе је саслушавао, постављао питања, за тим би у неколико речи, јасно и тачно, разложио ситуацију и изрицао пресуду без апела.“ Ова крута дисциплина падала је тешко Жилу Симону. Школа је била у једној мрачној и трошној згради, рад је био за бретонског гимназисту напоран, јер му је требало да стигне остале другове, међу којима није могао да нађе пријатеља. Париз је био огроман и стран, — и тако је Жил Симон дануо душом тек кад је, после три године, изишао из Нормалне Школе.

Из Нормалне Школе, он је, готово правце, отишао у редакцију тада већ славнога Revue des deux mondes. Да би се неко прочуо, или да би се само о неком почело водити рачуна у литерарном свету, потребно је било да га похвали тај књижевни преглед, који од свога постанка има привилегију да прве писце скупља око себе. Жил Симон био је те среће да се први чланак, који је послао редакцији поменутога часописа, допадне уреднику и оснивачу, страховитоме Билозу, који је био исто толико славан и моћан колико и његов Преглед. Билоз је успео

да од простога штампарског коректора, јаком вољом и здравом памећу, постане једна врста краља у литератури, пред којим су се клањали и дрхтали од почетника на до-славом увенчаних писаца. У преглед ништа није могло ући док не издржи његову критику. Писац је морао прво да изиђе преда њ на суђење: „Билоз је уносио у дискусију једну необичну тврдоглавост. Његова здрава памет чинила га је компетентним у свима готово питањима. Нико није никад боље од њега практиковао Декартов принцип, да треба само оном веровати што човек јасно разуме или победнички докаже. Он је сам о себи говорио да је обичан човек, али се у томе потпуно варао; оно што је обично код њега, то је била његова култура.“ У глави која носи наслов „Почеци у журналистици“ изнео нам је Жил Симон масу интересантних анегдота о књижевницима и редакцијама књижевних и политичких листова из доба владавине Луја Филипа.

У „Првим Годинама“ налазе се неколика писма, писана из Париза једном другу у Бретањи. У њима се упознајемо с мислима и осећајима Жила Симона. Он је испуњен самим врлинама: пријатељством, љубављу, нежношћу. Његова је душа жалосна, живот свом тежином притискује срце његово. Он се пита да ли у опште има чега у свету, и једину утеху налази у резигнацији: „Ако је живот свуда несрећан, шта да се ради?“ Човек увек завршује тим што се нада, и ништа лепше нема од човека који је у стању да савлада своје очајање. У младости треба створити свој живот. У целом свом обичном и неизвештаченом животу он је практиковао овај савет из једнога од својих писама: „ја ти кажем сасвим просто и искрено: кад је човек способан да живи у друштву једним активним животом и да ради корисно не само за себе и своју породицу, него и за друге, онда је обвезан својом чашћу и својом савешћу, да се заложи за своју земљу и за човечанство.“ Он није веровао у зло и потоме је он из другога доба. Он је, на пример, као новинар био готов да жртвује увек све за успех „идеала“ за који

се бори, с уверењем да су сви око њега спремни, да за „свету ствар“ иду у затвор, изгубе своја места, изиђу на дуел без устезања и без премишљања. „Међу тим, додаје он, кажу ми да данас има новинара који продају своје мишљење. Ја их не знам и не могу у то да верујем.“ — Човек из са свим другога доба!

Др. К. Д. Кумануди.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

О образовању воље. Педагошко-психолошка расправа. Написао Мих. М. Станојевић учитељ. Прештампано из „Београдских Општинских Новина“. Београд. Штампарија Ђ. Димитријевића. 1902. Награђена од школског одбора за град Београд.

Судећи по наслову, ова би расправа имала двојак задатак: да покаже психичку природу воље и да, на основу тога, изнесе циљ, средства и метод за њено правилно образовање. Посао и од велике вредности и веома мучан! Есенција човечје психичке природе — то је његова воља: она је главни фактор слободе његова духа: она је нешто најважније — представља три четвртине вредности човечанског бића. Проучити је како ваља, и наћи начин за њено правилно образовање према савременим идеалима, зато је потребно много труда и студије. Потробно је, пре свега, темељно знање не само индивидуалне него и колективне психологије, а за тим и критично познавање свих важнијих покушаја, на педагошком пољу, да се воља образује како ваља.

У нашој психолошко-педагошкој научној литератури нема ни једног дела које расправља искључиво ово питање у свој његовој опширности. Г. Мих. Станојевић, својом горњом расправом, учинио је у овом погледу, први покушај. Али, морамо одмах додати, на жалост врло слаб покушај.

Он, је пре свега, ушао у овај посао са веома недовољном спремом. Извори, којима се при раду служио, ови су: „Општа педагогика“ Др. В. Бакића, „Основи педагогике“ Др. Рајна (превод), „О мару или интересу“ од Др. С. Окановића и белешке са предавања Др. Окановића. И то је све! О вредности ових списа не можемо овде говорити; али ма каква и ма колика да је њихова вредност, она ипак, ни у ком случају, не могу послужити као једини извор за третирање тако деликатног и тешког питања, као што је питање о образовању воље. „Општа педагогика“ Др. Бакића је нешто опширнији уџбеник педагогике, и „Основи педагогике“ Др. Рајна су само извод из т. зв. научне педагогије или педагогије Хербартовог правца. У њима се, до душе, говори и о образовању воље, али укратко, без дубљег научног разлагања — онако како се у уџбеницима и изводима може говорити. Расправа Др. Ст. Окановића има за предмет само један моменат из образовања воље: интерес или, како га он још зове, мар. Белешке са предавања Др. С. Окановића непознате су нам; али како то нису академска предавања, већ обична школска, то се свакојако и у њима може наћи само онолико колико и у сваком добром уџбенику за ученике Учитељске Школе. У осталом, мало чудновато изгледа, да се г. Станојевић, за научно расправљање свога предмета, служи још необјављеним и критички непроверепим предавањима младога професора Др. Окановића, чији ауторитет у педагошкој науци, бар за сада, није још ничим утврђен.

Код оваке оскудице у изворима, разуме се, да ће и сама расправа бити врло оскудна. Да видимо.

Спис има педесет и две стране обичне осмине, а подељен је на једанаест засебних одељака. У првом се одељку говори како је вештачење један од најпотребнијих, најкорисније, најстаријих, али у исти мах и најнесавршенијих послова људских. Баца, затим, поглед на „златни“ XIX век, и види у њему две стране: светлу и

мрачну. Докле „ничу као печурке“[1] школе, болнице, хуманитарни заводи и друштва, академије, музеји, позоришта; докле законодавна тела, устави и закони, књижевници и књижевност „окрећу точак напретка и цивилизације“; — дотле огромна већина народа „чами у ропству економске потпштености, мрака и незнања“ и „прескупим се наградама плаћају проналасци најсавршенијег система барута, најбољег оружја, најтврђих шанчева и најсмелијих торпеда“. И кад је то тако у „златном“ веку, онда није никакво чудо што се „васпитању врло мали или управо незнатан напредак може приписати“. Али опет зато васпитање није немогућно. Основни је принцип живота: прогрес. То је закон „неминовне“ природе, те и у васпитању мора бити прогреса. — То је садржина првог одељка.

У другом се одељку утврђује „највиши задатак васпитања“ а то је морална воља, или боље рећи морални карактер. У трећем одељку се констатује да воља има две стране: убеђење и поступање, а обе проистичу из комбинације представа и осећања. Васпитање треба да развије обе поменуте стране. У четвртом се одељку означују као опште средства за образовање воље: *настава* и *васпитање у ужем смислу*.

Садржину осталих одељака, од V до IX (готово половина целе расправе) сачињавају дидактичка правила Хербартовске или „научне педагогије“. Ми ћемо овде поновити само главнија. Настава има да да такво знање, из кога ће се развити воља, а то може бити: 1. ако оно уђе у сферу осећања и 2. ако пробуди многоструки интерес (емпирички, естетички, спекулативни, религијски и т. д.). Да би се ово постигло треба целокупну наставну грађу распоредити по т. зв. културно-хисторијским ступњевима, јер сваки човек у свом индивидуалном развитку прелази брзо и укратко све ступњеве културно-историјског развитка човечанства. Поступни развитак духа.

[1] Навод је свуда референтов.

дакле, захтева и поступност у изучавању културе. Али је речено да је задатак васпитне наставе буђење многоструког интереса. Како ће се то сложити? Дух човечји „није казан у коме (sic) се може сручити све што се за кување спремило“. Међутим, све се то дâ удесити концетрацијом (sic) наставе, која се изводи на овај начин: узме се историјска група као средиште, на се око ње поређају остале групе, а све у једну целину спаја географија. Пошто се тако распоредило наставно градиво, онда се оно обрађује методом т. зв. формалних ступњева, којих по Рајну има пет: припрема (анализа), предавање (синтеза), везивање (асоцијација), преглед (систем) и примена (функција). И, овим је завршена дидактика.

У деветом одељку је реч о непосредном образовању воље, што се постиже *васпитањем у ужем смислу* т.ј. „утицањем на унутрашњу страну развитка“, и *дисциплином* т.ј. „утицањем на спољашњу страну развитка.“

У десетом су одељку правила „о васпитању у ужем смислу.“ Тако н. пр. васпитанике треба навикавати на ред, рад, уредност, пристојност; треба се користити васпитаниковим частољубљем, треба га унуђивати да се угледа на друге људе ит.д. ит.д. Поређана су у главноме правила, која се могу наћи у сваком добром школском закону. Исто је тако и у XI одељку где се говори о „школској дисциплини.“

То је, укратко, садржај ове расправе. Из њега се види, да она није ништа друго до педагошки школски уџбеник у маломе, или, боље рећи, извод из каквог уџбеника *Хербартијанске* школе. Њоме није учињен никакав нов прилог педагошкој науци. Само је укратко поновљено оно што се налази, и боље и опширније, у сваком уџбенику поменутог правца.

Пре свега, писац се ограничио само на доба школовања и то, како изгледа, основног школовања. Сви они важнији моменти ван школског живота, који битно утичу на правац и јачину воље код човека, нису у овој расправи ни додирнути. Човек не треба да је педагог, на

да зна, да се добрим школованьем може много, али не и све постићи. Није само школа место за васпитаваље, већ и породица, друштво, црква и држава. Ко хоће да расправља питање о образованју човечје воље мора се неизоставно задржати на тим факторима, а то писац ове расправе није учинио.

Поред овога, расправа има и још један, не мањи недостатак. То је *психичка анализа воље*. Ње готово и нема. Оно мало кратких напомена: да воља постаје комбинацијом представе и осећања, да има два дела (убеђење и поступање), да може бити субјективна и објективна, — све је то и погрешно и непотпуно. До душе, једно од најтежих и најспорнијих питања у психологији, јесте питање о вољи: о њеном постанку, развитку и односу према осталим факторима нашег непосредног т.ј. психичког искуства. Али је, ипак, модерна психологија, служећи се научним методом посматрања и експеримента, дошла до неких позитивних резултата, о којима сумње не може бити. Тако — да напоменемо само најважније — неоспорно је утврђен факат, *да воља постаје из јаких афеката*, да се у *контрасту осећања* налази клица за њен развитак. Ова основна истина од битне је важности за расветљење свих компликованих појава воље, као и њених односа према осталим странама психичког живота. Та фундаментална истина као и њене консеквенце, види се, нису биле познате писцу педагошко-психолошке расправе о образованју воље.

У осталом, кад би му то било познато и кад би на основу тога разрадио своју тему, онда би и расправа имала са свим други вид и правац, т.ј. не би била *хербартијанска* (стр. 11.), јер се Хербартова педагогика не наслања на модерну, већ на Хербартову, застарелу психологију.

У последње време, наша педагошка литература све више дише духом Хербартове или т. зв. научне педагогике, ма да је њен први и најважнији представник Др. В. Бакић почео знатно одступати од тога правца. За

сада је њен највећи и најортодокснији поборник Др. Ст. Окановић. Можда ће се у томе факту наћи и објашњење, зашто се г. Станојевић при изради своје расправе служио готово искључиво делима Хербартовог правца, па чак и необјављеним белешкама г. Окановића, као и томе, зашто је расправа г. Станојевића награђена од школског одбора за град Београд. Јер, треба имати на уму, да је г. Окан., као школски надзорник за град Београд, где је г. Стан. учитељ, био и главни референат при оцењивању ове расправе и досуђивању награде. Али, да пређемо преко тога, па да видимо, које су главне одлике Хербартове школе у педагогији.

Разуме се, да се овде не можемо упуштати у потанку критику те школе. Морамо се ограничити на опште и главне напомене.

Ова се школа назива још и научном,[1] одричући, на тај начин, научност свима осталим педагошким правцима. Видећемо, колико је то оправдано.

По Хербарту, врховни је циљ васпитању *морални карактер* т. ј. јака воља основана на моралним идејама: права, правде и доброте. Тај се циљ постизава: наставом (дидактиком), васпитањем у ужем смислу (ходегетиком) и школском дисциплином (управом). Међу свима је најважнија настава, а то је природна последица погрешног основног принципа Хербартове психологије; да су представе извор целокупног душевног живота, да се из њих развијају и воља и осећање. Према томе, у васпитању је најважније добро уређена настава, од ње, управо, све зависи. На тај начин, главна је мана ове педагогике *интелектуализам*, а то је баш оно против чега се данас највише вичe.

Како је настава најважније васпитно средство, то се на њу највећа пажња и обраћала. Због тога и у расправи г. Станојевића заузима половину књиге претре-

[1] Интересно је, да су код нас присталице „научне педагогике" већином они који јако оскудевају у научној ерудицији. Реф.

сање дидактичних начела и правила. Међу њима су најважнија два: наставно градиво треба распоредити по *културно-историјским* а обрадити по *формалним ступњевима*. И једно и друго даје хербартовској педагогији чисто формалан карактер. Увек и у сваком случају, мора се наставно градиво распоређивати и обрађивати по тим ступњевима, и никад се не сме прегрешити. *Формализам* и *шаблонизам* је друга слаба страна „научне педагогике."

По Хербартовој психологији тело не утиче на дух, већ обрнуто. Последица: *физичко васпитање треба избацити из педагогике.* И оно одиста и не постоји у *хербартијанској* педагогији.

Најзад — да се зауставимо на четвртој кардиналној погрешци овога правца — школска дисциплина нема никаквог чисто васпитног значаја; она не утиче на измењивање унутрашњости васпитаникове, већ само отклања сметње правилном школском раду; она је, по Стоју (немачком педагогу, који је даље развијо Хербартове принципе), *школска полиција.*

То су главне погрешке „научне педагогике", које за собом повлаче и друге ситније. Исте се погрешке налазе и у расправи г. Станојевића. Да ли, на основу свега, овај педагошки правац заслужује назив „научни", нека пресуде сами читаоци.

На завршетку, дужност нам је напоменути, да ова расправа ипак није без икакве вредности. Ономе, који хоће да се упозна са главним идејама Хербартове школе, може корисно послужити. Аристо.

Баксуз, Џенабет, Тежак грех, Погрешила, Златни курштуми. Од Благ. Нед. Кечкића. 1902. Цена: 0·70 дин.

Велике вредности ова књижица нема. Од пет цртица које су у њој објављене две се канда читају без осећања досаде: „Џенабет" и „Златни куштуми." У осталима су доста неспретно и незанимљиво испричане мало важне или

мало нове ствари. Разуме се да и те ствари изгледају мало важне и мало нове с тога што су невешто обрађене, пошто од обраде зависи ленота.

„Баксуз“ је дете које се једног дана родило у селу Ливеђу, и донело са собом несрећу становницима тога места. Пошто је дете већ одрасло и пошло у школу, а несрећа село није никако остављала, то се „Живко Пацов, у друштву с Кубуром, Литроносом, и Крстом Зјалом“, дигне једне ноћи, украде дете од његове куће, и везана у џаку остави ван села у једном јендеку. И Ливеђане остави њихова несрећа... Прича је развучена, с рђаво пробраним епизодама, и некако сурова; писцу овај крај, судећи по хумористичном тону којим га прича, изгледа весео, и чак смешан. — „Тежак грех“ је учинила нашак баба Станка; она је попа који је дошао да јој свети водицу истерала из куће, зато што је прво свратио код Кирине Соке. Зато је казнио Бог и, терајући попа са степеница, баба Станка падне и пребије ногу... О причи нема ништа да се каже. — У „Погрешила“ прича се о некој девојци која је, не сачекавши свога вереника из војске, „погрешила“ с другим, лепшим и богатијим.

Мало нешто су занимљивије приче „Џенабет“ и „Златни Куршуми.“

Џенабет је по мишљењу Радову газда Павле, Јелин отац; други можда нису били тога мишљења; „али некако Раде није никако могао да заволи толико газда Павла колико је заволео газда Павлову кћер.“ Од жалости што га је Јела, Павлова кћи, за такво његово мишљење о њеном оцу једног дана покарала, он се исте ноћи напије, проведе целу ноћ у картању, и побије се у механи напослетку луто са „жутим Тасом“, једним момком који је Јелу већ једном просио, али је био одбијен. Сутра дан, чувши да је Таса са својим оцем отпишао Јелу поново да проси, он као помаман отрчи својој кући, исповеди се својој мајци, и с њом оде до газда Павла да и сам запроси Јелу. „Џенабет“ није био толико џенабет колико је Раде мислио, и да му своју кћер.

И ова је причица, као и друге, причана без приметног дара, без вештине, несигурно, с врло јаким траговима туђих утицаја, али је ипак мало боља од поменуте три. Лепше је у њој место где Раде, оставши с Јелом пред вратима, слуша просидбу Тасова оца. Ево тога места, не толико због тога што би било за углед, но више зато да као навод одмени мало монотонију једног приказа.

Они до прве собе, а Јела ухвати Рада за пеш од капута. Баба Јока уђе унутра, а он застаде.

— Је л' ту? упита нестрпљиво.

— Дош'о је, рече Јела уплахирено.

Њему заигра срце... Стаде до самих врата, и чу разговор... Прво му допираху слабији, па послије све јачи и јачи гласови...

Чу ријено:

— А што је, на примјер, овај Раде бољи од мога Тасе?

Раду се заталасаше груди.

— Ја њега и не спомињем...

— На што је онда не даш за мога Тасу?

— Рекох, није ми дијете још за удају.

— Море, да се ти не преварии?

— А к'о зашто?

— На ти знаш...

— Ја, вала, не знам!

— Е, на ето ти: онај је нијанац...

— За кога ти то велиш?

— На за Раду Јокиног.

— Ако ће! Има, на није, одврати газда Павле набусито.

— И картарош...

— Богат је, на има и да баци!

— И убојица...

— Јак је, и брани се!

Раде ту упадне с Јелом у собу, и газда Павле им да свој благослов.

У „Златним куршумима" не прича се никакав догађај: у њима је испричан сан једнога војника на ноћној стражи, који, смењен у прилично замрзнутом стању, у топлој стражарници крај зажарене пећи заспи за кратко време. Бизарност снова и њихова зависност од околних утицаја доста је занимљиво показана. Војник усни прво како га укочена од бесна мраза уносе као мртва у стражар-

ницу, где његова мати, у црној шамији и с расплетеном косом, плаче над њим, и љуби га у хладно чело и очи и уста; па онда, пошто се пробудио и поново легао, бије се између две војске с неким чудним човеком џиновског стаса, браде до појаса, и очију „као највећи турски филџани“; мачеви му сијају испред очију, а кад пође натраг својој војсци, на њега се осипа читав пљусак од куршума, врелих, који га пеку свуда по телу, и које он вади констатујући без изненађења да су сви златни... Ствар је од мале вредности, али ће ипак бити најзанимљивији прилог у овој књижици. „Златни куршуми“ чине колико толико утисак нечег новијег, свежијег, лично пишчевог, и пуније израђеног. Кад би човек морао поново да прочита једну од ових цртица, њих једнио би могао још једном прочитати.

Писцу не знамо на шта би се могла обратити пажња. Ова књижица је сувише мала за какву прогнозу. Ако пођемо од ствари које су у њој нешто похваљене — од горе наведеног призора у „Џенабету“ и од „Златних куршума“ — писцу се, с потребним оградама, може обратити пажња на то да је у „Џенабету“ донекле успео у једном кратком диалогисаном призору, а у „Златним куршумима“ у анализи једног сна, једног душевног процеса. Из тога би изишло да би му у будуће ваљало покушати да своје цртице рашири, развије у драматичније епизоде, и да у прилици, у психолошки занимљивијим моментима својих прича, покуша ко‹ својих личности какву психолошку анализу. Али закључак је тако неопуздан, и овде, по невољи, тако збијено казан, да га ја помињем само потпуности ради.

Б. Н.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Руско-турски рат зове се књига коју је по руским изворима саставио генералштабни мајор Драгутин Милутиновић, хонорарни проф. Војне Академије. Има 88 стр. и 18 скица, а цена јој је 2 дин. Намењена је као помоћна књига за ратну историју за слушаоце В. Академије. Језик у овој књизи могао је бити бољи, да је писац избегавао појединe некњижевне речи и неправилне облике, и да без невоље није употребљавао стране изразе (*војиште, сасребано, од придолазећих* одредиња; Руси се одлуче да *устале* своје *комуникације; дебушује*, била је *незадовољавајућа, расчистити*, да се *ложу* ватре и т. д.). Понегде и реченице нису потпуне и исказ је нетачан. Тако у предговору писац каже „Потребу овога рата на српском језику, мислим нико неће спорити“. А хтело се ваљда рећи: Потребу ове књиге „Руско-турски рат“ и т. д. На страни 16 каже се: „Подиже се јак ветар и помрчина те покварише ред“. Прирок „подиже се“ може да важи само за први подмет, али за други не. Сем ових, има и других синтактичких погрешака, али оне су дошле као усвојени изрази војнички и могу се заменити онда, кад се буде поправило језик у службеним војним књигама. Књига иначе заслужује својом садржином и обрадом градива најтоплију препоруку.

Брак. Г. Аца Миловановић објављује да ће по књигама: „Хришћански дом“ и „Номоканон о браку“ израдити књигу под насловом „Брак“, која ће имати IV одељка Порођица, Брак, Закон, Обичаји. Књига ће изнети 8—10 табака веће осмине, ако т. ј. буде доиста изишла. Али у њен излазак не може се озбиљно веровати, јер писац као потребу за излазак књиге ставља то, да се јаве бар 40.000 и словом четрдесет хиљада претплатника. У нас тога још до сад није било, а сумњамо да ће и бити у скорој будућности. Ништа не чини што је један црквени великодостојник рекао да му се књига свиди. Све световне и црквене власти да се заузму за претплату, па се опет неће број претплатника ни доближити овом басно-

словном броју од четрдесет хиљада. Као другу интересантност помињемо то, да ће цена за претплатнике бити 0·50 дин. а за непретплатнике 5 дин. Ово нас опомиње на случај са Г. Милојем Васићем који је једној *претплатној* књижици од 42 стр. одредио продајну цену од *10 динара*. Међер у Србији ипак има нешто што може човека изненадити, ако не у политици, а оно бар у књижевности!

Мала библиотека почела је да излази периодично, сваких 15 дана по једна свеска. Изишле су до сад две свеске. У првој, која је названа „Хумористикон" штампано је шест разних ствари. Од њих је најбоља козерија Др. Бранислава Станојевића „Краљ Драгојло и његова брадавица" а најслабија „Песма о славним стомацима" од Чеде Поповића. И остали су прилози доста слаби. У другој свесци изишла је приповетка Јов. Протића о свађи између попа и учитеља. („Приповетка о томе како се покојни поп Аврам Несторовић свадио са покојним Нестором Аврамовићем"). Прича је лоша имитација познате Гогољеве приче о свађи између Ивана Ивановића и Ивана Никифоровића, а има у њој и доста натегнутих досетака. Уз „Малу библиотеку" иде и „Преглед" у коме је по један чланчић и по неколико белешака. Чланак је у I броју оригиналан и бави се питањем о књигама и листовима. Написао га је Ј(ован) Н(ротић) и у њему доказује да је издавање листова од штете по књиге. Чланак је без убедљивости, и ако је предмет доиста интересантан. Читаоци „С. К. Гласника" сећаће се да је о истом предмету говорио и наш лист, у чланку свога уредника „Књижевни листови" у 1. и 2. броју од прошле године.

Фатме кадуна, приповетка из српске прошлости. Написала Мила. У Н. Саду, 1901. стр. 95, цена 1 дин. У овој приповетки слика се доба владавине деспота Стевана Лазаревића, женидба његова сестрића Ђурђа са Јерином и смрт сина и кћери Милеве (Оливере) кћери Лазареве. Прича је пуна романтичности, и сентименталности, и једва да је мало одмакла од Видаковићевих романа по „тачности" којом се сликају личности из тога доба. Има ипак по неко нежније место, колико да се покаже да је то дело писала женска рука. Основна је идеја патриотска и хришћанска, у колико се у оваквим причама може наћи каква идеја. Језик је у књизи местимице погрешан а интерпункција до зла бога рђава.

Буна 1874. и устанак у Херцеговини 1875. године зове се дело које мисли да изда Г. Ристо Т. Пророковић, у 6 одељака, од којих се први штампа у IX књизи „Братства“ друштва „Св. Саве“. Садржај је овога првога одељка: „Одношаји између Црне Горе и Херцеговине: хајдуци и ускоци: унутрашње стање и узроци устанку: договарања међу првацима: депутације и преговори с Црном Гором: покољ у Подгорици и његове последице: први покрет у Невесињу — буна: преговори с Турцима: умир и одлазак првака у Црну Гору“. Дело ће бити написано по причању најмеродавнијих саучесника и по писменим документима и другим историским изворима. Први део изнеће 5 и по табака а цена му је 1 дин. Претплата се шаље књижари Вел. Валожића или самом писцу. О овоме делу, кад изиђе из штампе биће у нашем листу било приказ било каква већа белешка, јер је његов предмет и интересантан и важан.

Zgode i nezgode jedne deputacije. Pripoviedka o čiča Tunji i deda Jovi i o još dvojici iz Srema kako su oni u Zagreb došli, kud su tu onda hodili, šta su sve vidjeli, što im se dopalo a što nije, i što su oni sve u svojoj glavi mislili. Izpričao sve po istini Živan iz Srema. Ciena 50 filira. — *У* колико нам је позната хрватска књижевност новијега доба можемо рећи да у њој нема ствари ни овеће ни омање, која је написана са толико топлоте, искрености, истинитости — од срца, као што је ова „pripoviedka“ Живана из Срема (Др. Живан Бертић). Чист народни — *пучки*, како би то Хрвати рекли, тон придаје јој особиту драж. Она показује хрватској књизи пут којим треба да се креће. Томе је ваљда најбољи доказ, што ни једна књига хрватска до сада није нашла у свим редовима толико читалаца као „Zgode i nezgode...“ од Живана из Срема. Ми је нашим читаоцима особито препоручујемо.

ДРУШТВА.

Српска Краљевска Академија. — На првом овогодишњем скупу свом *Етнографски одбор* примио је за *Етнографски зборник* радове: Луке Грђића — Бјелокосића: *Српска народна дела и шала* у Херцег-Босни: Ст. М. Мијатовића и Тод. М. Бушетића: *Српска народна дела* у Левчу

и Темнићу; за тим *Збирке народних умотворина*, од Ат. Петровића, учитеља у Старој Србији, Тод. М. Бушетића, учитеља у Пољни. Радове *Обичаји Срба у Левчу и Темнићу*, од Ст. М. Мијатовића, и сличне радове Тод. М. Бушетића, и ако су добри, Одбор је вратио писцима с препоруком, да они, будући учитељи у истом месту, заједнички израде *опис* свих обичаја у своме крају, који би имао послужити као образац, кога би се држали описивачи обичаја у свима српским крајевима. Неоцењени радови дати су на оцену Г.Г. Н. Н. Ђорђевићу, Љ. Стојановићу, Др. Ал. Белићу и Др. Ман. Смиљанићу. — Да би збирке народних умотворина, које појединци скупљачи шаљу Академији, биле скупљене како треба, Одбор је одлучио, да се за све врсте народних умотворина израде нарочита правила, по којима ће се скупљати. Посао око тога подељен је овако: правила за народне песме и приповетке да израде Г.Г. Н. Н. Ђорђевић и Ал. Белић; за пословице, загонетке, гатања и т. с., Г. Др. Ман. Смиљанић у друштву с Г. Тих. Н. Ђорђевићем. Израда правила за прикупљање народних обичаја приступиће се доцније, пошто Г.Г. Ст. М. Мијатовић и Тод. Т. Бушетић израде заједнички опис обичаја у своме крају, како им је овај Одбор препоручио.

У Државној Штампарији довршен је *Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа*. Прво одељење. Књига I. *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Цена 6 динара. — *Етнографски зборник*. Књига III. *Српске народне песме и игре с мелодијама, из Левча*. Из народа прикупио Тодор М. Бушетић; музички приредио Стеван Ст. Мокрањац. Цена 2 динара. М.

ИСПРАВКА.

У прошлом броју, у приказу *Припрема за нове трговинске уговоре*, испала је при штампању читава једна реченица, услед чега је и смисао покварен. На страни 548, у другом реду озго, после речи: *највећега извлашћења*, треба додати: *и заменити је клаузулом највећега повлашћења*.

Власник. Свет. С. Симић. — Уредник. Богдан Поповић.

AP
56
S67
knj.5

Srpski književni glasnik

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY